HADİSLERLE İSLAM

2

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

HADİSLERLE İSLÂM 2
Hadislerin Hadislerle Yorumu

Genel Koordinatör : Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Yayın Yönetmeni : Dr. Yüksel SALMAN
Koordinasyon : Yunus AKKAYA
Grafik-Tasarım : TAVOOS (0312. 439 01 69)
Baskı Kontrol : İsmail DERİN
Baskı ve Cilt : Özgün Matbaacılık (0312. 419 01 75)
Baskı: 1. Baskı, Ankara 2014
DİYK Kararı : 12.07.2011/49
2014-06-Y-0003-985
ISBN 978-975-19-5998-0 (takım)
ISBN 978-975-19-6000-9 (2. cilt)
Sertifika No: 12930

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No: 147/A 06800 Çankaya/ANKARA
Tel: 0312. 295 72 93 - 94
Faks: 0312. 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış : Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel.: (0312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

ADİSLERLE İSLÂM

2

HADİSLERİN HADİSLERLE YORUMU

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

İÇİNDEKİLER

IV. BÖLÜM
İBADET

11| MÜKELLEFİYET
İNSANÎ YÜKÜMLÜLÜK

23| İBADET
KULLUĞUN GEREĞİ

35| DUA
KULLUĞUN ÖZÜ

47| DUA ÂDÂBI
RABBE YÖNELİŞ

59| KUNUT
ALLAH'IN HUZURUNDA DUAYA DURMAK

69| ŞÜKÜR
NİMETLERİN KADRİNİ BİLMEK!

79| ZİKİR
ALLAH'I ANMAK

91| TEVBE
GÜNAHTAN DÖNEN GÜNAHSIZ GİBİDİR

103| TEMİZLİK
MADDÎ ve MÂNEVÎ ARINMA

113| ABDEST ve TEYEMMÜM
İBADETE MÂNEVÎ HAZIRLIK

127| GUSÜL
BOY ABDESTİ

137| KADINLARIN ÖZEL HÂLLERİ
ÂDET, LOĞUSALIK ve İSTİHÂZE

149| NAMAZ
DİNİN DİREĞİ

159| NAMAZIN KILINIŞI
KULUN RABBİYLE BULUŞMASI

173| BEŞ VAKİT FARZ NAMAZ
MÜMİNİN MİRACI

185| CEMAATLE NAMAZ
ALLAH'A BİRLİKTE YÖNELİŞ
197| İMAMLIK
CEMAATE KILAVUZ OLMAK
209| CUMA NAMAZI
HAFTALIK BULUŞMA
219| HUTBE
MİNBERDEN MİLLETE SESLENİŞ
231| CENAZE NAMAZI
MÜMİN KARDEŞ İÇİN YAPILAN SON GÖREV
241| NAFİLE NAMAZ
ALLAH'A YAKLAŞTIRAN SECDELER
255| TERAVİH NAMAZI
RAMAZAN GECELERİNİN İHYASI
265| MÜBAREK VAKİTLER
ALLAH'IN RIZASINI KAZANMA FIRSATLARI
277| NAMAZLARIN KAZASI
KILINAMAYAN NAMAZIN TELÂFİSİ
287| MESCİT ve CAMİLER
RAHMÂN'IN EVLERİ
299| EZAN
HUZURA İLK ÇAĞRI
309| EZAN
İSLÂM'IN ÇAĞLAR AŞAN ÇAĞRISI
321| KIBLE
MÜSLÜMANLARIN İSTİKAMETİ
331| KÂBE
ALLAH'IN EVİ
343| HAC
RABBİN EVİNE YOLCULUK
353| HACCETMEK
HAC ARAFAT'TIR
371| UMRE
MÂNEVÎ DÜNYAYI İMAR ETMEK
381| ZEMZEM
İÇİMİ ŞİFA MÜBAREK SU
389| RAMAZAN
RAHMET, MAĞFİRET ve BERAAT AYI
399| ORUÇ
YALNIZ ALLAH İÇİN
411| ORUÇ TUTMAK
SABIR EĞİTİMİ

421| SAHUR ve İFTAR
ORUÇLA GELEN BEREKET ve SEVİNÇ
431| İTİKÂF
RAMAZAN'DA NEFİS MUHASEBESİ
441| SADAKA-İ FITIR
VAROLUŞ SADAKASI
451| ZEKÂT
MALIN ARINDIRILMASI
461| ZEKÂT VERMEK
ZEKÂTA TABİ MALLAR ve ZEKÂT NİSABI
473| ZEKÂT
YOKSULUN HAKKI
483| SADAKA
SADAKATİN GÖSTERGESİ
497| HİBE
GÖNÜLLÜ BAĞIŞ
509| KURBAN
ALLAH'A YAKIN OLMA VESİLESİ
521| ADAK
SÖZE VEFA
531| ÖZÜRLÜLÜK ve İBADETLER
GÜCÜ NİSPETİNDE SORUMLU OLMAK
541| YOLCULUKTA İBADET
YOLCUYA TANINAN KOLAYLIKLAR
553| AZİMET ve RUHSAT
ASLÎ HÜKÜMLER ve ARIZÎ DURUMLAR
563| İBADETTE İTİDAL
AŞIRILIKTAN UZAK, ÖLÇÜLÜ KULLUK
576| DİZİN

IV. BÖLÜM

İBADET

MÜKELLEFİYET
İNSANÎ YÜKÜMLÜLÜK

عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"اكْلَفُوا مِنَ الْعَمَلِ مَا تُطِيقُونَ، فَإِنَّ اللَّهَ لاَ يَمَلُّ حَتَّى تَمَلُّوا، وَإِنَّ
أَحَبَّ الْعَمَلِ إِلَى اللَّهِ أَدْوَمُهُ وَإِنْ قَلَّ."

Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Güç yetirebileceğiniz amelleri yapmaya gayret ediniz. Allah usanmaz da siz usanırsınız. Allah katında amellerin en sevimlisi az da olsa devamlı olanıdır."*

(D1368 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 27)

عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلاثَةٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ، وَعَنِ الْمُبْتَلَى حَتَّى يَبْرَأَ، وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَكْبَرَ."

عَنْ أَبِي ذَرٍّ الْغِفَارِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "إِنَّ اللَّهَ تَجَاوَزَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأَ وَالنِّسْيَانَ وَمَا اسْتُكْرِهُوا عَلَيْهِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ -قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ: عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى تَجَاوَزَ عَنْ أُمَّتِي كُلَّ شَيْءٍ حَدَّثَتْ بِهِ أَنْفُسَهَا مَا لَمْ تَكَلَّمْ بِهِ أَوْ تَعْمَلْ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"إِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ، وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ أَحَدٌ إِلاَّ غَلَبَهُ، فَسَدِّدُوا وَقَارِبُوا وَأَبْشِرُوا، وَاسْتَعِينُوا بِالْغَدْوَةِ وَالرَّوْحَةِ وَشَيْءٍ مِنَ الدُّلْجَةِ."

Hz. Âişe'den (ra) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: Uyuyandan uyanıncaya kadar, akıl hastalığına duçar olandan aklı başına gelinceye kadar ve çocuktan bulûğ (ergenlik) çağına gelinceye kadar."*

(D4398 Ebû Dâvûd, Hudûd, 17)

Ebû Zer el-Ğıfârî'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, yanılarak, unutarak ve zor kullanılarak yaptıklarından dolayı ümmetimi sorumlu tutmaz."*

(İM2043 İbn Mâce, Talâk, 16)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah, dile getirmedikleri veya yapmadıkları müddetçe, içlerinden geçirdikleri şeylerden dolayı ümmetimi sorumlu tutmaz."*

(N3463 Nesâî, Talâk, 22)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Din kolaydır. Bir kişi takatinin üstünde ibadete kalkışırsa din karşısında âciz kalır. Bunun için aşırıya kaçmayın, dosdoğru yolu tutun ve (salih amellerden alacağınız mükâfattan ötürü) sevinin. Sabah, akşam ve gecenin bir kısmında (dinç olduğunuz vakitlerden) yararlanın (ki taat ve ibadetinize devam edin)."*

(B39 Buhârî, Îmân, 29)

Habeş kralı (Necâşîsi) Ashame'nin yeğeni olan ve Hz. Peygamber'e hizmet etmesiyle tanınan Zû Mihmer[1] anlatıyor: "Biz bir seferde Resûlullah'la beraberdik. Yolda giderken Allah Resûlü aniden hızlandı. Genelde bir yolculuk esnasında yanındaki yiyecek içecek azaldığında böyle yapardı. Birisi ona, 'Ey Allah'ın Resûlü! İnsanlar geride kaldılar.' deyince durdu ve geride kalanlar yetişinceye kadar bekledi. Geride kalanlar yetişip bütün yolcular bir araya toplanınca Allah Resûlü arkadaşlarının yorgunluğunu da görerek, *'Hafifçe uyusak size faydalı olur mu?'* dedi ve müsait bir yerde konakladı. Sonra da, *'Bizi bu gece kim bekleyecek?'* diye sordu. Ben de, 'Ben beklerim.' diyerek cevap verdim. Bunun üzerine Allah Resûlü devesinin yularını bana verdi ve *'Şunu al, sakın dikkatsiz davranma!'* dedi. Ben de Resûlullah'ın devesinin yuları ile kendi devemin yularından tutup fazla uzaklaşmaksızın biraz ilerledim. Sonra iki deveyi otlamaları için bıraktım ve onları gözetlemeye başladım, ancak uyku ağır bastı ve oracıkta uyuyakaldım. Hatta güneş doğup yüzümde sıcaklığını duyuncaya kadar hiçbir şey hissetmedim. Güneşin sıcaklığını hissedince hemen uyandım, sağıma soluma baktım, neyse ki iki binek de fazla uzaklaşmamış, yakında bir yerde duruyorlardı. Allah Resûlü'nün devesinin yuları ile kendi devemin yularından tutup topluluktan bana en yakın olan kişiye yaklaştım, onu uyandırdım ve 'Namaz kıldınız mı?' diye sordum. 'Hayır.' dedi. Sonra herkes birbirini uyandırmaya başladı. Derken Resûlullah da uyandı. Bilâl'e, *'Su kabında su var mı?'* diye seslendi. 'Evet, sana kurban olayım Yâ Resûlullah.' dedi Bilâl onun için abdest suyunu getirdi. Resûlullah toprağı fazla ıslatmayacak kadar az su kullanarak abdest aldı. Sonra Bilâl'e ezan okumasını emretti, o da ezan okudu. Hz. Peygamber kalktı, acele etmeksizin sabah namazının önce iki rekât sünnetini kıldı. Sonra Bilâl'e kâmet getirmesini söyledi. Bilâl'in kâmet getirmesinin ardından acele etmeksizin sabah namazının farzını kıldı. Topluluktan birisi, 'Ey Allah'ın Resûlü! Ku-

[1] EU2/222 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 222

Habeş kralı (Necâşîsi) Ashame'nin yeğeni olan ve Hz. Peygamber'e hizmet etmesiyle tanınan Zû Mihmer[1] anlatıyor: "Biz bir seferde Resûlullah'la beraberdik. Yolda giderken Allah Resûlü aniden hızlandı. Genelde bir yolculuk esnasında yanındaki yiyecek içecek azaldığında böyle yapardı. Birisi ona, 'Ey Allah'ın Resûlü! İnsanlar geride kaldılar.' deyince durdu ve geride kalanlar yetişinceye kadar bekledi. Geride kalanlar yetişip bütün yolcular bir araya toplanınca Allah Resûlü arkadaşlarının yorgunluğunu da görerek, *'Hafifçe uyusak size faydalı olur mu?'* dedi ve müsait bir yerde konakladı. Sonra da, *'Bizi bu gece kim bekleyecek?'* diye sordu. Ben de, 'Ben beklerim.' diyerek cevap verdim. Bunun üzerine Allah Resûlü devesinin yularını bana verdi ve *'Şunu al, sakın dikkatsiz davranma!'* dedi. Ben de Resûlullah'ın devesinin yuları ile kendi devemin yularından tutup fazla uzaklaşmaksızın biraz ilerledim. Sonra iki deveyi otlamaları için bıraktım ve onları gözetlemeye başladım, ancak uyku ağır bastı ve oracıkta uyuyakaldım. Hatta güneş doğup yüzümde sıcaklığını duyuncaya kadar hiçbir şey hissetmedim. Güneşin sıcaklığını hissedince hemen uyandım, sağıma soluma baktım, neyse ki iki binek de fazla uzaklaşmamış, yakında bir yerde duruyorlardı. Allah Resûlü'nün devesinin yuları ile kendi devemin yularından tutup topluluktan bana en yakın olan kişiye yaklaştım, onu uyandırdım ve 'Namaz kıldınız mı?' diye sordum. 'Hayır.' dedi. Sonra herkes birbirini uyandırmaya başladı. Derken Resûlullah da uyandı. Bilâl'e, *'Su kabında su var mı?'* diye seslendi. 'Evet, sana kurban olayım Yâ Resûlullah.' dedi Bilâl onun için abdest suyunu getirdi. Resûlullah toprağı fazla ıslatmayacak kadar az su kullanarak abdest aldı. Sonra Bilâl'e ezan okumasını emretti, o da ezan okudu. Hz. Peygamber kalktı, acele etmeksizin sabah namazının önce iki rekât sünnetini kıldı. Sonra Bilâl'e kâmet getirmesini söyledi. Bilâl'in kâmet getirmesinin ardından acele etmeksizin sabah namazının farzını kıldı. Topluluktan birisi, 'Ey Allah'ın Resûlü! Ku-

[1] EU2/222 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 222

surlu davrandık.' deyince, *'Hayır, Allah önce ruhlarımızı aldı, sonra bize geri verdi ve namazımızı kıldık.'* buyurdu.[2]

Uyuyakalıp da sabah namazını vaktinde kılamadıkları için günahkâr olduklarını zanneden ashâbını bu latîf ifadesiyle rahatlatan Hz. Peygamber, ümmetine uyuyarak herhangi bir namazı geçirdiklerinde nasıl davranmaları gerektiğini böylece öğretmiş, uykunun geçici olarak mükellefiyeti kaldırdığını vurgulamıştır. Hatta ümmetini daha da rahatlatmak için o, şöyle buyurmuştur: *"Allah'a hamdederiz ki, bizi namazdan alıkoyan şey dünya meşgalesi değildi. Fakat ruhlarımız Yüce Allah'ın elindedir (uyuyorduk). O, ruhlarımızı dilediği zaman gönderir."*[3]

Allah Resûlü'nün bu hadisinde insan ve Müslüman olmanın ağır yükümlülüğüne dair çarpıcı bir hatırlatma vardır. Yüce Yaratıcı insanı topraktan var etmiş,[4] onu en güzel şekilde yaratmış,[5] işitme, görme, akletme, düşünme kabiliyetleriyle donatmıştır.[6] Zayıf bir yapıda yaratılmıştır ayrıca insan.[7] Aceleci[8] ve hırslı[9] bir tabiatı, yeryüzünde fesat çıkarıp kan dökebilecek bir potansiyeli vardır.[10] Ancak Yüce Allah ona değer verip[11] kendi ruhundan üflemiş,[12] onu yeryüzünün halifesi kılmış[13] ve ağır bir insanî yükümlülükle onu baş başa bırakmıştır: *"Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yüklendi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir."*[14] Âyette geçen "emanet", insanın bedenî, ruhî, dinî ve ahlâkî bütün vecibe ve yükümlülüklerini dile getiren önemli bir kavramdır. İnsan bu emaneti yüklenmekle kendi fıtratına, toplumdaki insanlara, çevresindeki varlıklara ve Yüce Allah'a karşı birtakım yükümlülükleri olduğunu kabul ve itiraf etmiştir. Bu, bir bakıma onun yeryüzündeki varlık nedenidir. İnsan yüklendiği emanet ve mükellefiyet sayesinde bir yandan varlıklar içinde özel ve seçkin konum elde ederken, diğer yandan bu mükellefiyetin gerekleri konusunda ağır bir yükün altına girmiştir. Yukarıdaki hadis, insanın yükümlülüklerini yerine getirirken takatini aşan birtakım beşerî zaafları nedeniyle bazı zorluklarla karşılaşabileceğini ve bu durumun Yüce Allah tarafından dikkate alınacağını haber vermektedir.

Aslında yerde ve gökte olan her şey, kısaca tüm mahlûkat Yüce Allah'a lisan-ı hâlleriyle ibadet etmekte, hamd ve tesbihle[15] O'na karşı yükümlülüklerini yerine getirmektedirler. Bu meyanda Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Görmedin mi, göklerde ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde etmektedir."*[16] Hâl böyle iken yerdeki ve göklerdeki her şey kendi hizmetine sunulan, gizli ve açık binlerce

[2] HM16949 İbn Hanbel, IV, 90.
[3] D438 Ebû Dâvûd, Salât, 11.
[4] Secde, 32/7-9.
[5] Tîn, 95/4.
[6] Mülk, 67/23; Beled, 90/8.
[7] Nisâ, 4/28.
[8] Enbiyâ, 21/37.
[9] Meâric, 70/19.
[10] Bakara, 2/30.
[11] İsrâ, 17/70.
[12] Hicr, 15/29.
[13] Bakara, 2/30.
[14] Ahzâb, 33/72.
[15] İsrâ, 17/44; Cum'a, 62/1.
[16] Hac, 22/18.

nimete sahip olan[17] insanın Rabbine kulluk etmemesi, O'na karşı yükümlülüğünü yerine getirerek tazimini göstermemesi düşünülebilir mi? Yüce Allah, kendisine kulluk edebilme kabiliyetini insan fıtratına yerleştirmiş, hayatın ve ölümün, 'kimin daha güzel işler yapacağını sınamak için' var olduğunu[18] beyan etmiştir. O, insanın yalnızca iman etmesinin, kurtuluşuna ve Allah katında mükâfata nail olmasına yetmeyeceğine dikkatimizi çekerek, *"İnsanlar sadece 'inandık' demeleriyle bırakılacaklarını ve imtihana çekilmeyeceklerini mi sandılar?"*[19] buyurmuştur.

Rabbimiz, Kur'an'da imandan söz ederken devamlı olarak ameli, yani güzel, iyi ve yararlı davranışları zikredip[20] kendisine ibadet edilmesini[21] istemektedir. Hz. Peygamber'e de, *"Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et."*[22] buyuran Allah (cc), böylece inananlara ibadetlerini ömür boyu, sürekli olarak yapmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede Sevgili Peygamberimiz de, *"Güç yetirebileceğiniz amelleri yapmaya gayret ediniz. Allah usanmaz da siz usanırsınız. Allah katında amellerin en sevimlisi az da olsa devamlı olanıdır."* buyurmuş, başladığı bir ibadeti devamlı yapmıştır.[23] Nitekim Resûlullah (sav) bir kudsî hadisinde, Yüce Allah'ın, *"Ey âdemoğlu, her durumda kendini bana ibadete ver ki, gönlünü zenginlikle doldurup ihtiyacını gidereyim. Böyle yapmazsan ellerini meşguliyetle doldururum, ihtiyaçlarını da gidermem."*[24] buyurduğunu nakletmiş, bu suretle, her zaman ve durumda ibadetin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Hatta Abdullah b. Amr'ı, *"Falan gibi olma! O, gece namazlarına devam ederdi, sonradan terk etti."*[25] diyerek ikaz etmiştir. Nitekim gece namazı kılmayı âdet hâline getiren kişinin bazı hâllerde teheccüde kalkamasa da kalkmışçasına Cenâb-ı Hak tarafından mükâfatlandırılacağını ifade etmiştir.[26]

Kur'an'da olduğu gibi, hadislerde de iman-amel bütünlüğü söz konusudur. Bir defasında uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra İslâm dinini öğrenmek için Medine'ye gelen Abdülkays kabilesinden bir heyete Allah Resûlü yalnızca Allah'a iman etmelerini emretmiş ve *"Yalnızca Allah'a iman etmek ne demektir, bilir misiniz?"* diye sormuştu. Onlar, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." diye karşılık verince Hz. Peygamber, *"Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna iman etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucunu tutmak ve ganimetlerden beşte birini vermektir."*[27] buyurmuştu. Bu çerçevede Sevgili Peygamberimizin, meşhur Cibrîl hadisinde İslâm'ı tarif ederken, *"Allah'a ibadet edip ona hiçbir şeyi ortak koşmamak"* dedikten sonra namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetleri sıra-

17 Lokmân, 31/20.
18 Mülk, 67/2.
19 Ankebût, 29/2.
20 Bakara, 2/25, 82, 277.
21 Bakara, 2/21.
22 Hıcr, 15/99.
23 D1368 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 27.
24 T2466 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 30.
25 N1764 Nesâî, Kıyâmu'l-leyl, 59
26 N1785 Nesâî, Kıyâmu'l-leyl, 61.
27 M116 Muslim, Îmân, 24

laması[28] iman-ibadet birlikteliğine açıkça işaret etmektedir. Yine İslâm'ın beş temel esas üzerine bina edildiğini zikrettiği hadiste, Allah'ın birliğine iman etmekten sonra namaz kılmak, zekât vermek, hac yapmak ve oruç tutmak diye dört temel ibadeti sayması[29] iman ile amel arasındaki güçlü bağı göstermektedir. Kur'an'da müminlerden bahsedilirken, *"Onların secde eseri olan alâmetleri yüzlerindedir."*[30] buyrulması da ibadetin, imanın göstergesi olduğunu vurgulamaktadır.

İslâm, her konuda olduğu gibi ibadet hayatında da dengeli ve tutarlı davranmayı tavsiye eder. Dinimiz, güç yetiremeyecekleri işler ve ibadetlerle insanları sorumlu tutmaz. Bu çerçevede Rabbimiz Kur'ân-ı Kerîm'de kulları için zorluk değil kolaylık istediğini,[31] hiçbir kimseye gücünün yettiğinden fazla yük yüklemeyeceğini,[32] herkesi ancak gücünün yettiği kadarıyla sorumlu tutacağını[33] beyan etmiştir. Sevgili Peygamberimiz de, *"Güç yetirebileceğiniz amelleri yapmaya gayret ediniz."*[34] buyurmuştur. Eşi Hz. Âişe'nin hiç uyumadan namaz kılan bir kadını kendisine tanıtması üzerine de, *"Olmaz ki! Gücünüzün yettiği kadar ibadet edin. Allah'a yemin olsun ki, Allah usanmaz da siz usanırsınız. Allah katında ibadetlerin en değerlisi, sahibinin devamlı yaptığıdır."*[35] diyerek insanları güç yetiremeyecekleri ibadetlere kalkışmamaları gerektiği konusunda uyarmıştır. Bu bağlamda basur hastalığından dolayı rahat oturup kalkamayan İmrân b. Husayn'a namazı, *"Ayakta kıl, gücün yetmezse oturarak, buna da gücün yetmezse yan yatarak kıl."*[36] tavsiyesinde bulunmuş, kendisi de hastalandığında namazını oturarak kılmıştır.[37] Ayrıca ezberleme yeteneği olmadığından dolayı Kur'an'dan herhangi bir âyeti veya sûreyi ezberleyemeyen bir sahâbîye, *"Sübhânellâhi, velhamdülillâhi ve lâ ilâhe illâllâhü vallâhü ekber, ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm."* kelimelerini söyleyerek namaz kılmasını tavsiye etmiştir.[38]

Asr-ı saadette yaşanan şu hâdise, Peygamber Efendimizin ibadetler konusunda katı uygulamalara karşı gösterdiği tepkiyi yansıtması bakımından çok önemlidir: Câbir b. Abdullah anlatır: "Bir sefere çıkmıştık. İçimizden bir adamın başına bir taş geldi ve başı yarıldı. Sonra bu adam ihtilâm oldu. Yanındakilere, 'Benim başım yaralı, teyemmüm edebilir miyim?' diye sordu. Onlar, 'Suyu kullanabilme imkânın varken, teyemmüm etmeni uygun bulmuyoruz.' dediler. Bunun üzerine adam gusül abdesti aldı ve (yarası su ile temas edince) öldü. Onunla beraber olanlar Hz. Peygamber'in huzuruna geldiklerinde bu olayı ona haber verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *'Onu öldürdüler, Allah da onların canını alsın. Bil-*

28 B50 Buhârî, Îmân, 37.
29 B8 Buhârî, Îmân, 2.
30 Fetih, 48/29.
31 Bakara, 2/185.
32 Mü'minûn, 23/62; Bakara, 2/286.
33 En'âm, 6/152.
34 D1368 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 27.
35 N1643 Nesâî, Kıyâmu'l-leyl, 17.
36 İM1223 İbn Mâce, İkâmet, 139.
37 İM1224 İbn Mâce, İkâmet, 139.
38 D832 Ebû Dâvûd, Salât, 134, 135.

mediklerini sorsalardı ya! Cehaletin ilacı sormaktır. Onun teyemmüm etmesi, yarasının üzerine bir bez bağlayıp sonra üzerine meshetmesi ve vücudunun geri kalan kısmını da yıkaması yeterliydi.' buyurdu."[39]

Yüce Allah, bir kimseyi ancak ona verdiği ile yükümlü kılar.[40] Peygamberimizin, *"İnsan, hesap günü, hayatını nerede tükettiğinden, servetini nasıl kazanıp nerede harcadığından, ne gibi işler yaptığından, bedenini nasıl yıprattığından ve bildiklerini yaşayıp yaşamadığından sorguya çekilmedikçe Allah'ın huzurundan ayrılamaz."*[41] hadisi bu yargıyı destekler. Yani zengin olmayan bir Müslüman, zekât, hac, kurban, sadaka-i fıtır gibi malî gücü gerektiren ibadetlerle; sağlığı elverişli olmayan bir Müslüman oruç gibi sıhhati gerektiren ibadetlerle mükellef olmaz. Namazda ayakta duramayan bir kimse ayakta durmakla, su bulamayan veya bulup da kullanma imkânı olmayan bir kimse de abdest ya da gusülde azalarını yıkamakla mükellef değildir.

Ayrıca İslâm'da fertlerin ibadetlerle yükümlü olmalarını sürekli ya da geçici olarak kaldıran birtakım hâller de mevcuttur. Bu hususta Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, akıl hastalığına duçar olandan aklı başına gelinceye kadar ve ergenlik çağına gelinceye kadar çocuktan."*[42] Bu bağlamda uyuyup ya da unutup namaz vaktini geçiren bir kişinin durumu Hz. Peygamber'e sorulmuş, o da böyle bir namazın kefaretinin uyanınca ya da hatırlayınca kılmak olduğunu beyan etmiştir.[43] Ayrıca Sevgili Peygamberimiz, uykudan uyanamamaktan dolayı namazı kaçırmanın büyük bir hata olmadığını, asıl büyük suçun bir sonraki vakit girinceye kadar namazı kılmayarak ihmal etmek olduğunu[44] ifade etmiştir. Allah Resûlü uykulu kişinin ne dediğini bilemeyeceği için namazını biraz uyuyup dinlendikten sonra kılmasını istemiştir.[45] Şu hâlde, İslâm'da kişinin mükellef olmasının şartı akıl ve idraktir.[46] İslâm âlimleri mükellefin akıl ve kavrayış sahibi olması gerektiğinde görüş birliği içindedirler. Akıl ve idrak sahibi olmayan varlıkların yükümlü olması düşünülemez.[47]

Her ne kadar bulûğa erene dek ibadet etmekle yükümlü olmasalar da Hz. Peygamber döneminde çocukların ibadet hayatının içerisinde olduğu müşahede edilir. Resûl-i Ekrem, çocukların yedi yaşından itibaren namaza başlatılmalarını tavsiye eder,[48] kendisi de namazlarını kimi zaman torunlarıyla birlikte kılardı.[49] Medine Mescidi'nde vakit namazlarında bile Peygamber Efendimizin arkasındaki cemaatte bir saf oluşturacak kadar çok çocuk bulunması[50] ibadete alışan küçük yürekleri gösteriyordu. Sahâbî

39 D336 Ebû Dâvûd, Tahâret, 125.
40 Talak, 65/7.
41 T2416 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 1.
42 D4398 Ebû Dâvûd, Hudûd, 17.
43 N615 Nesâî, Mevâkît, 53
44 N617 Nesâî, Mevâkît, 53.
45 B212 Buhârî, Vudû', 53
46 D4398 Ebû Dâvûd, Hudûd, 17.
47 AÎ1/201 Âmidî, *Ihkâm*, I, 201.
48 D495 Ebû Dâvûd, Salât, 26.
49 B516 Buhârî, Salât, 106.
50 D677 Ebû Dâvûd, Salât, 96.

hanımlar çocuklarını oruç ibadetine alıştırmak için de özel çaba sarf ederler, hatta Âşûrâ orucunu çocuklarına da tuttururlardı.[51] Hac yolculuğu esnasında bir kadın Allah Resûlü'ne kucağındaki çocuğu göstererek, "Bunun için de hac var mı?" (Bu çocuk hac yapabilir mi?) diye sormuş, Sevgili Peygamberimiz de, *"Evet (onunla birlikte haccettiğin için) sana da ayrıca ecir var."* buyurmuştu.[52] Dolayısıyla hem çocuğun küçük yaşta ibadet edebileceğini, hem de çocuklarına ibadeti sevdiren anne-babaların bundan dolayı sevap kazanacağını ifade etmişti.

Diğer taraftan, uyku ve çocukluk hâli gibi, delilik hâli de kişinin ibadetlerle mükellef olmadığı durumlardandır. Hatta aklını yitirmiş bir insan, ibadetle mükellef olmak şöyle dursun, cezaî sorumluluktan bile muaftır.[53]

Dinimiz, insanın, iradesine bağlı olmayan durumlardan dolayı ibadetlerini ifa edememesini, geciktirmesini veya eksik bırakmasını da mazeret saymıştır. Bu durumu Sevgili Peygamberimiz, *"Allah, yanılarak, unutarak ve zor kullanılarak yaptıklarından dolayı ümmetimi sorumlu tutmaz."*[54] sözüyle açıklamıştır. Bu konuda Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Ey Rabbimiz! Unutur ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme! Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme!"*[55] şeklinde dua etmemizi öğretmiştir. Bu çerçevede istemeden hata ile yapılan bir işin günahının olmadığını da ifade buyurmuştur.[56]

Unutanın mazur sayılacağını öğreten Allah Resûlü ise, söz gelimi namazda iken kaç rekât kıldığı hususunda yanılan kişinin iki secde yaparak namazını tamamlayabileceğini[57] ifade etmiştir. Kendisi de, dört rekâtlı bir namazda yanılarak iki rekâtta selâm vermiş, bir sahâbînin ikazı üzerine kalan rekâtları tamamlamış ve sehiv (yanılma) secdesi yaparak[58] namazını ikmal etmiştir. Allah Resûlü, oruçlu olduğunu unutarak yiyip içen kişi için de, *"Kim oruçluyken unutarak bir şey yiyip içerse, orucunu tamamlasın. Çünkü ona Allah yedirmiş, içirmiştir."*[59] buyurmak suretiyle, unutarak yeme-içmenin orucu bozmayacağını söylemiştir.

Hata ve unutmanın yanı sıra ikrah ile yani başkasının baskısı veya engellemesi ile ibadetlerini yerine getiremeyen kişiden de o ibadetin sorumluluğu kaldırılmıştır. Bir kimse maddî imkânları ve sağlık şartları bakımından hac farizasını yerine getirmekle mükellef olsa, fakat savaş hâli, terör tehlikesi ve salgın hastalık riski gibi durumlardan dolayı Kâbe'ye ulaşamasa, o yıl sorumluluğu düşer ve hac yükümlülüğünü daha sonra yerine getirir.

51 B1960 Buhârî, Savm, 47, M2669 Müslim, Sıyâm, 136.
52 M3255 Müslim, Hac, 411.
53 D4399 Ebû Dâvûd, Hudûd, 17.
54 İM2043 İbn Mâce, Talâk, 16.
55 Bakara, 2/286.
56 Ahzâb, 33/5.
57 M1265 Müslim, Mesâcid, 82.
58 MU209 *Muvatta'*, Salât, 15.
59 İM1673 İbn Mâce, Sıyâm, 15.

Diğer taraftan Sevgili Peygamberimizin, *"Yüce Allah, dile getirmedikleri ve yapmadıkları müddetçe, içlerinden geçirdikleri şeylerden dolayı ümmetimi sorumlu tutmaz."*[60] hadisine göre, kişiye içinden geçirdiği hâlde yapmadığı işlerden dolayı bir vebal yoktur.

Akıllı, idrak sahibi, ergen her mümini Allah'a ibadet etmekle sorumlu tutan dinimiz, insanın ibadetin dengesini yitirerek bedenine ve ruhuna eziyet etmesine asla müsaade etmemiştir. Allah Resûlü, *"Din kolaydır. Bir kişi takatinin üstünde ibadete kalkışırsa din karşısında âciz kalır. Bunun için aşırıya kaçmayın, dosdoğru yolu tutun ve (salih amellerden alacağınız mükâfattan ötürü) sevinin. Sabah, akşam ve gecenin bir kısmında (dinç olduğunuz vakitlerden) yararlanın (ki taat ve ibadetinize devam edin)."*[61] buyurmak sureti ile ibadetlerde ölçülü olmayı emretmekte, tekliften tekellüfe yani zorlamaya doğru bir gidişata müsaade etmemektedir. Bu çerçevede, Sevgili Peygamberimiz ibadetlerde aşırılıklara asla taviz vermemiş, itidalden uzaklaşarak ifrat ve tefrite düşenleri uyarmış, kendisi de mutedil bir ibadet hayatının örneklerini yaşantısıyla sunmuştur. Nitekim kendisine ibadetleri soran bir kimseye namaz, zekât, oruç ve hac ibadetinin Allah'ın emri olduğunu söylemiş, bunun üzerine muhatabının, *"Seni hak din ile gönderen Allah'a yemin olsun ki bunlardan ne fazla yaparım ne de az!"* demesi üzerine Resûlullah (sav), *"Eğer sözüne sadık kalırsa mutlaka cennete girer."*[62] buyurmuştur.

Yüce Allah insanı kendisine kulluk etmesi için ve kulluk edebilecek kabiliyette yaratmış, aklı başında ve ergen olan her mümini farz ibadetleri yapmakla sorumlu tutmuştur. Kişinin ibadetle mükellef olmasının çerçevesi, ibadete güç yetirebilmesi ile çizilmiştir. Dinimiz bu bağlamda hiç kimseyi gücünün yetmediği ibadetlerle sorumlu tutmamış, akıl, idrak ve iradeyi ibadetle mükellef olmanın şartlarından saymıştır. Bu nedenle kişinin, akletme ve idrak kabiliyetinin bulunmadığı uyku, baygınlık, delilik, çocukluk gibi durumlarda ibadetle mükellefiyeti kaldırılmış; aynı şekilde kişi unutma, yanılma ve başkası tarafından zorlanma sebebiyle yerine getiremediği ibadetlerden dolayı da sorumlu tutulmamıştır. Fakat böylesi durumlar için Kâinatın Efendisi ve müminler, Yüce Yaratıcı'ya şu şekilde yakarışta bulunmuşlardır: *"Ey Rabbimiz! Unutur ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme! Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et."*[63]

60 N3463 Nesâî, Talâk, 22
61 B39 Buhârî, İmân, 29
62 N2093 Nesâî, Sıyâm, 1.
63 Bakara, 2/286

İBADET
KULLUĞUN GEREĞİ

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "كُلُّ سُلاَمَى عَلَيْهِ صَدَقَةٌ كُلَّ يَوْمٍ، يُعِينُ
الرَّجُلَ فِى دَابَّتِهِ يُحَامِلُهُ [عَلَيْهَا] أَوْ يَرْفَعُ عَلَيْهَا مَتَاعَهُ صَدَقَةٌ، وَالْكَلِمَةُ الطَّيِّبَةُ
وَكُلُّ خَطْوَةٍ يَمْشِيهَا إِلَى الصَّلاَةِ صَدَقَةٌ، وَدَلُّ الطَّرِيقِ صدقة.

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Vücuttaki bütün eklemler için her gün sadaka vermek gerekir. Bineğine binmek isteyen kişiye yardım etmek veya eşyasını bineğine yüklemek sadakadır. Güzel söz ve namaza giderken atılan her adım sadakadır. Yol göstermek sadakadır."*

(B2891 Buhârî, Cihâd, 72)

عَنْ مُعَاذٍ ﵁ قَالَ كُنْتُ رِدْفَ النَّبِيِّ ﷺ عَلَى حِمَارٍ يُقَالُ لَهُ عُفَيْرٌ، فَقَال: "يَا مُعَاذُ، هَلْ تَدْرِى حَقَّ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ وَمَا حَقُّ الْعِبَادِ عَلَى اللَّهِ." قُلْتُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ: "فَإِنَّ حَقَّ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ أَنْ يَعْبُدُوهُ وَلاَ يُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا، وَحَقَّ الْعِبَادِ عَلَى اللَّهِ أَنْ لاَ يُعَذِّبَ مَنْ لاَ يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا." فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَفَلاَ أُبَشِّرُ بِهِ النَّاسَ قَالَ: "لاَ تُبَشِّرْهُمْ فَيَتَّكِلُوا."

عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"...فَإِنَّ أَحَبَّ الْعَمَلِ إِلَى اللَّهِ أَدْوَمُهُ وَإِنْ قَلَّ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ مَنْ عَادَى لِى وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ، وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِى بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ، وَمَا زَالَ عَبْدِى يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ، كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِى يَسْمَعُ بِهِ، وَبَصَرَهُ الَّذِى يُبْصِرُ بِهِ، وَيَدَهُ الَّتِى يَبْطُشُ بِهَا وَرِجْلَهُ الَّتِى يَمْشِى بِهَا، وَإِنْ سَأَلَنِى لأُعْطِيَنَّهُ، وَلَئِنِ اسْتَعَاذَنِى لأُعِيذَنَّهُ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ ...قَالَ:
"الْإِحْسَانُ: أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ."

Muâz (ra) anlatıyor: "Ufeyr adlı eşeğin üzerinde (yolculuk ederken) Hz. Peygamber'in (sav) terkisinde idim. Resûlullah, *"Ey Muâz! Allah'ın kulları üzerindeki hakkını ve kulların Allah üzerindeki hakkını bilir misin?"* diye sordu. Ben, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, Allah'a kulluk/ibadet etmeleri ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır. Kulların Allah üzerindeki hakkı ise kendisine ortak koşmayan kimselere azap etmemesidir."* Ben, "Ey Allah'ın Resûlü! İnsanlara bunu müjdeleyeyim mi?" diye sorunca, Resul-i Ekrem, *"Hayır müjdeleme, zira (bu müjdeye güvenip) gevşeyebilirler."* cevabını verdi.

(B2856 Buhârî, Cihâd, 46)

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"... Allah katında amellerin en sevimlisi, az da olsa devamlı olanıdır."*

(D1368 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 27)

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah şöyle buyurur: 'Kim benim bir velî kuluma (dostuma) düşmanlık ederse, ben de ona harp ilân ederim. Kulum, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşamaz. Kulum nafile ibadetlerle de bana yaklaşmaya devam eder, ta ki ben onu severim. (Sevince de) artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden isterse muhakkak ona (istediğini) veririm. Bana sığınırsa muhakkak onu korur ve kollarım...'"*

(B6502 Buhârî, Rikâk, 38)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...İhsan, O'nu görüyormuş gibi Allah'a ibadet etmendir. Sen O'nu göremesen de O seni görmektedir..."*

(B4777 Buhârî, Tefsîr, (Lokmân) 2)

On sekiz yaşında Müslüman olan Muâz b. Cebel (ra), Akabe Biatı'nda bulunmuş, Bedir ve Uhud başta olmak üzere Allah Resûlü ile beraber tüm savaşlara katılmıştı. Sahâbenin önde gelenlerindendi. O, birçok kez Hz. Peygamber'in iltifatına mazhar olmuş, sahâbenin arasında Kur'an ve helâl/haram (fıkıh) bilgisiyle ön plana çıkmış, Allah Resûlü'nün döneminde dinî konularda fetva verebilen birkaç sahâbeden birisiydi. Bu özelliklerinden olsa gerek, Allah Resûlü onu Yemen'e yönetici olarak tayin etmişti.[1] Muâz, Allah Resûlü ile birçok sefere katılmış, onunla birçok kez yolculuk yapmıştı. Bu yolculuklardan birisinde Peygamber Efendimizin binitinin terkisinde idi. Bu, Muâz'ın Allah Resûlü'ne fiziksel olarak en yakın olduğu anlardan biriydi. Aralarında sadece semerin arka kaşı vardı. Allah Resûlü arkasında oturan Muâz'a, *"Yâ Muâz!"* diye seslendi. Muâz, "Buyur Yâ Resûlallah!" dedi. Biraz sonra Allah Resûlü bir kez daha seslendi aynı şekilde. Muâz da tekrar, "Buyur Yâ Resûlallah!" diyerek cevap verdi. Biraz daha yol aldıktan sonra muhatabının dikkatini önemli bir konuya çekmek istercesine Allah Resûlü bir kez daha seslendi: *"Yâ Muâz!"* "Buyur Yâ Resûlallah!" karşılığı geldi Muâz'dan yine. Bunun üzerine, *"Allah'ın kulları üzerindeki hakkı nedir bilir misin?"* diye sordu Allah Resûlü. Muâz'ın, "Allah ve Resûlü bilir." diyerek cevap vermesi üzerine de, *"Allah'ın kulları üzerindeki hakkı yalnızca O'na ibadet etmeleri ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır."* buyurdu. Bir müddet sonra tekrar, *"Yâ Muâz!"* diye seslendi, bitmemişti söyleyecekleri. Muâz yine aynı karşılığı verdi: "Buyur Yâ Resûlallah!" Allah Resûlü, *"Bunu yaptıkları takdirde kulların Allah üzerinde hakkı nedir bilir misin?"* dedi. Muâz'ın, "Allah ve Resûlü bilir." cevabı üzerine de, *"Onlara azap etmemesidir."* buyurdu. Duydukları karşısında heyecanlanan Muâz, "Ey Allah'ın Resûlü! İnsanlara bunu müjdeleyim mi?" diye sordu. Resul-i Ekrem ise, *"Hayır müjdeleme, zira (bu müjdeye güvenip) gevşeyebilirler."* cevabını verdi.[2] Yüce Yaratıcı'nın kulları üzerindeki hakkı diye tanımlanan "ibadet", insanın yaratılış gayesini ifade etmektedir.[3] İbadet, insanı Yaratıcı'nın huzurunda değerli kılan bir olgudur.[4] Allah (cc) insanı en güzel şekilde yaratmış, kâinattaki her şeyi onun hizmetine sunmuştur. Yeryüzünde ha-

[1] EU5/187 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, V, 187.
[2] B2856 Buhârî, Cihâd, 46; B5967 Buhârî, Libâs, 101; M143 Müslim, Îmân, 48.
[3] Zâriyât, 51/56.
[4] Furkân, 25/77.

life sıfatıyla var ettiği insanı[5] aklını kullanma, düşünme, tefekkür etme ve irade hürriyeti gibi hiçbir varlığa bahşedilmeyen üstün kabiliyetlerle donatmıştır. Bütün bu özellikleri verdiği insandan sadece kendisine kulluk etmesini istemiştir. Bu bağlamda Cenâb-ı Hakk'a kul olmak, bir efendi ve köle mantığı ile seçim hakkı olmaksızın O'na ibadet etmek anlamına gelmez. Aksine kulluk, seçme özgürlüğünü kullanarak isteğe bağlı biçimde Yüce Yaratıcı'nın iradesine uymaktır. Nefsinin istek ve arzularını terk edip, Allah'ın (cc) istediği doğrultuda yaşamaktır.

İbadetin, Allah'ın kulları üzerindeki hakkı olması, insanın sahip olduğu her şeyi kendisine bahşeden Allah'a şükran bilinciyle yaşamasını gerektirir.

Bu çerçevede Allah Resûlü şöyle buyurmaktadır: *"Hepiniz her gün her bir eklemi karşılığında bir sadaka (borcu) bulunarak sabahlar. (Kişinin kıldığı) her namaz kendisi için bir sadakadır. (Tuttuğu) her oruç bir sadakadır. (Yaptığı) her hac bir sadakadır. Her tesbih bir sadakadır, her tekbir sadakadır."*[6] *"Karşılaştığı kimseye selâm vermesi bir sadakadır. İyiliğe çağırması bir sadakadır. Kötülükten sakındırması bir sadakadır. Eziyet veren bir engeli yoldan kaldırması bir sadakadır. Kişinin eşiyle cinsel ilişkide bulunması bile bir sadakadır."*[7] Dolayısıyla insan, her gecenin sabahında uyanabilme kabiliyetini kendisine bahşedenin Allah olduğunu unutmamalı, ibadet ederek bu bilinci taze tutmalıdır.

İbadet, kulun, Rabbi ile iletişim kurabilmesinin adıdır. Her şeyi yoktan var eden Yüce Yaratıcı'ya muhtaç olan insanın, aracısız, vasıtasız bir şekilde hâlini O'na ifade edebilmesidir ibadet. Bunun için kul, Rabbinin huzurunda her duruşunda, *"Hamd/övgü, âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza (âhiret) gününün mâliki (sahibi) olan Allah'adır. (Allah'ım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanların ve sapıkların yoluna değil."*[8] âyetlerini telaffuz etmektedir. Böylece o, Yaratıcısını övmekle işe başlar. Kendi âcizliğini itiraf eder. Rabbine boyun büker, O'ndan yardım diler ve kendisini kulluğunda ve hidayette sabit tutması için O'na dua eder. İşte bu, ibadet bilincidir, kulluk şuurudur.

İslâm, her kulun en azından farzlar noktasında ibadet şuuru taşımasını ister. Bunun için Allah Resûlü, *"İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak."*[9] buyurmuştur. Allah Resûlü burada ibadet alanında asgarî zorun-

[5] En'âm, 6/165.
[6] D1286 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 12.
[7] D1285 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 12.
[8] Fâtiha, 1/1-7.
[9] B8 Buhârî, Îmân, 2.

lulukları/farzları sıralamış, İslâm'a inanan ve yerine getirme imkânı olan her ferdin yapmakla sorumlu olduğu düzenli ibadetleri zikretmiştir. Allah Resûlü'nün bu hadiste dikkat çektiği en önemli husus, dört temel biçimsel ibadetin, "Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Hz. Muhammed'in, O'nun kulu ve elçisi olduğuna iman" esası üzerine inşa edilmiş olmasıdır. Yani beden ile yapılan bu ibadetler gönülden imanla anlamlıdır. İmandan yoksun olarak yapılan ibadetlerin şeklî hareketlerden öteye bir anlamı yoktur. Bu bağlamda ibadet, imanla anlam kazanırken, iman da ibadetle hayata aksetmekte ve güçlenmektedir. Hadis kitaplarının iman ve ibadet bölümleri incelendiğinde, iman-ibadet ilişkisinin Hz. Peygamber tarafından yoğun bir şekilde işlendiği görülecektir.

Bu çerçevede kulun imanını muhafaza etmesi ve yaşamına aktarması için ibadete devam etmesi gerekir. Yüce Allah, Hz. Peygamber'e ölünceye kadar ibadet etmesini emretmiştir.[10] Hz. Peygamber de, "*...Allah katında amellerin en sevimlisi, az da olsa devamlı olanıdır.*"[11] sözünü birçok kez tekrar etmiştir.

Sevgili Peygamberimiz kendisinden İslâm ve iman hakkında bilgi almak isteyenlere hep öncelikle farz ibadetleri saymış, âdeta İslâm ve imanı temel farz ibadetlerle özdeşleştirmiştir. Hadis kitaplarımızda bu durumun pek çok örneği mevcuttur. Bir gün, Bahreyn bölgesinde yaşayan Rabîa kabilesinin Abdülkays koluna mensup on üç kişilik bir heyet uzun ve meşakkatli bir yolculuğun ardından Medine'ye gelir. Hz. Peygamber'e, "Bize özlü bir şeyler tavsiye et de onları kavmimize anlatalım ve böylece cennete girelim." derler. Bunun üzerine Allah Resûlü onlara yalnızca bir olan Allah'a iman etmelerini emreder. Peşinden de, "*Yalnızca bir olan Allah'a iman etmek ne demektir bilir misiniz?*" diye sorar. Onların, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." diyerek cevap vermeleri üzerine Hz. Peygamber, "*Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna iman etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekâtı vermek, Ramazan orucunu tutmaktır.*" buyurur. Daha sonra da onları, "*Söylediklerimi iyice ezberleyin ve kabile halkına da anlatın.*" diyerek uğurlar.[12]

Allah Resûlü, meşhur Cibrîl hadisinde de kendisine, "İslâm nedir?" diye soran Cebrail'e, "*İslâm; Allah'a ibadet edip, O'na hiçbir şeyi ortak koşmaman, namazı kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutmandır.*" şeklinde karşılık vermiştir.[13] Bu bağlamda kendisine, "Cehennemden kurtaracak ve cenneti kazandıracak bir şey öğrenmek istiyorum." diyen bir sahâbîye, "*Allah'a şirk koşmadan ibadet etmeye devam et, farz namazı kıl, farz olan zekâtı ver, Ramazan orucunu tut, insanların sana davranmasını istediğin şekilde onlara*

[10] Hicr, 15/99.
[11] D1368 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 27.
[12] B87 Buhârî, İlim, 25; M115 Müslim, İmân, 23; D4677 Ebû Dâvûd, Sünnet, 14.
[13] B50 Buhârî, İmân, 37.

davran, insanların sana davranmasını istemediğin şekilde onlara davranmayı terk et!" diyerek öğüt vermiştir.[14] Bütün bunlar farz ibadetlerin Müslüman'ın hayatının vazgeçilmezleri olduğunu göstermektedir.

Hz. Peygamber (sav) bir kimsenin farzları gerekli dikkat, özen ve samimiyet ile yerine getirdiğinde; Yüce Yaratıcı'nın rızasını elde edeceğine ve cennete ulaşacağına şu örnekle işaret etmiştir: Bir keresinde saçı başı dağınık bir bedevî onun yanına gelip, "Ey Allah'ın Resûlü! Allah'ın bana farz kıldığı namazların neler olduğunu söyle." dedi. Allah Resûlü, *"Beş vakit namaz, ama nafile de kılabilirsin."* diyerek karşılık verdi. Bedevî, "Allah'ın bana farz kıldığı orucun ne olduğunu söyle." deyince, Efendimiz, *"Ramazan ayında tutulan oruç, ama nafile oruç da tutabilirsin."* dedi. Bedevî bu sefer, "Allah'ın farz kıldığı zekâtın ne olduğunu söyle." dedi. Allah'ın Resûlü ona, (zekâtı da içine alan) İslâm'ın temel ilkelerinden bahsetti. O zaman bedevî, "Sana ikram eden Allah'a yemin ederim ki, nafile ibadet yapmayacağım! Fakat Allah'ın bana farz kıldığı ibadetleri eksiksiz ve harfiyen yerine getireceğim." dedi. Bunun üzerine Allah'ın Resûlü onun hakkında, *"Sözüne sadık kalırsa kurtuluşa ermiştir"* veya *"cennete girmiştir."* buyurdu.[15]

Allah Resûlü'nün bu bedevînin psikolojik ve kültürel durumunu da göz önüne alarak verdiği cevaplar, Müslüman'ın farzlardan başka hiç nafile ibadet yapmasına gerek yoktur şeklinde anlaşılmamalıdır. Konuya dair hadisler bir arada ele alınıp rivayetlere bütüncül bir perspektiften bakıldığında Müslüman'ın ibadet hayatında sünnet ve nafile ibadetlerin de hafife alınamayacak derecede önem arz ettiği görülecektir.

Bu bağlamda nafile/sünnet ibadetlerin Rabbimiz katındaki değerini Sevgili Peygamberimiz şu şekilde açıklar: *"Yüce Allah şöyle buyurur: 'Kim benim bir velî kuluma (dostuma) düşmanlık ederse, ben de ona harp ilân ederim. Kulum, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşamaz. Kulum nafile ibadetlerle de bana yaklaşmaya devam eder, ta ki ben onu severim. (Sevince de) artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden isterse muhakkak ona (istediğini) veririm. Bana sığınırsa muhakkak onu korur ve kollarım...'"*[16] Bu hadisten anlaşılmaktadır ki, farz ibadetlerle kul Allah'a yaklaşmakta, nafile/sünnet ibadetlerle de O'nun sevgisine mazhar olmaktadır. İnanan birisi için arzu ve hedeflerin en anlamlısı, kendisine hayat bahşeden Yüce Yaratıcı'nın rızasına ulaşmaktır. Bunun için Hz. Peygamber nafile ibadetlere devam etmiş, kendisine ibadetleri soranlara da farzlardan sonra nafileleri tavsiye etmiştir.

14 HM27694 İbn Hanbel, VI, 384.
15 B6956 Buhârî, Hıyel, 3.
16 B6502 Buhârî, Rikâk, 38.

Bu doğrultuda Resûl-i Ekrem nafileleri âdeta farzları tamamlayan bir unsur olarak zikretmektedir. Farzları yapabileceğini düşündüğü kişilere mutlaka nafile ibadetlerden de bahsetmekle ümmetini nafileler sayesinde hem Allah'a daha yakın olmaya hem de farzlardaki eksiklikleri tamamlamaya teşvik etmektedir. Bu meyanda o şöyle buyurmaktadır: *"Kıyamet günü kulun ilk hesaba çekileceği amel farz namazıdır. Eğer onu tam olarak eda etmişse bu yazılır. Ama tam kılmamışsa; Yüce Allah der ki: 'Bakın bakalım, kulumun nafile namazı var mı? Onunla farzları tamamlayın.' Sonra zekâta da böyle bakılır, peşinden diğer amelleri de bu şekilde değerlendirilir."*[17]

Her konuda olduğu gibi kullukta da ölçümüz, örneğimiz Hz. Peygamber'dir, onun sünnetidir. O, *"Benim nasıl namaz kıldığımı gördüyseniz siz de öyle kılınız."*[18] ve *"Hacla ilgili hükümleri benden öğreniniz."*[19] buyurmuş, ashâb farz ve nafile bütün ibadetleri ondan öğrenmiştir. Bu ibadetlerin zamanı, mekânı, ne şekilde ve ne oranda yapılacağı hep onun sünnetiyle sabit olmuştur. Bu konuda fakih sahâbî Abdullah b. Mes'ûd'un (ra) şu sözü çok anlamlıdır: "Sünnete göre itidalle ibadet etmek, sünnet olmayan/bid'at hususlarda olanca gücüyle çalışmaktan daha hayırlıdır."[20]

Hz. Peygamber de kişinin kendisini tamamen nafile ibadetlere vererek farzları yapmaya güç yetiremeyecek hâle gelmesine ve diğer sorumluluk alanlarını ihmal etmesine müsaade etmemiştir. Kendi ibadetlerini Allah Resûlü'nün ibadet alışkanlığı ile kıyaslayarak ümitsizliğe kapılan ve uyku, yemek, eşle birliktelik gibi bazı helâlleri terk etmeye karar veren sahâbîleri derhâl uyarmış,[21] bütün gecesini ibadetle geçirenlerin tavırlarını onaylamamış, ibadetin az da olsa devamlı olmasını tavsiye etmiştir.[22] Bu minvalde Abdullah b. Amr'ın geceleri sabaha kadar ibadet edip, gündüzleri de oruç tuttuğunu öğrenince, *"Sen böyle yaparsan gözlerin çöker, bedenin yorulur. Şüphesiz bedeninin sende hakkı vardır. Ailenin sende hakkı vardır. Onun için bazı günler oruç tut, bazı günler tutma; gecenin bir bölümünde namaz kıl, geri kalan kısmında da uyu."* buyurmuştur.[23] Aynı şekilde bir kaya üzerinde uzun süre namaz kılan bir sahâbîyi ikaz ederek, *"Ey insanlar! Mutedil davranın (ifrat ve tefritten sakının)!"*[24] buyurmuştur.

Allah Resûlü ibadetin az da olsa devamlı olması gerektiğini ifade ederken, bir taraftan kişinin farzları asla ihmal etmemesi gerektiğine dikkat çekmiş, diğer taraftan mümindeki kul olma bilincinin daima diri tutulması ve hayatın her alanını kapsaması gerektiğine vurgu yapmıştır. Bu bağlamda o, *"Vücuttaki bütün eklemler için her gün sadaka vermek gerekir.*

17 HM16731 İbn Hanbel, IV, 65.
18 B631 Buhârî, Ezân, 18.
19 BS9608 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 204.
20 DM223 Dârimî, Mukaddime, 23.
21 B5063 Buhârî, Nikâh, 1.
22 N1643 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 17.
23 B1153 Buhârî, Teheccüd, 20.
24 İM4241 İbn Mâce, Zühd, 28.

Bineğine binmek isteyen kişiye yardım etmek veya eşyasını bineğine yüklemek sadakadır. Güzel söz ve namaza giderken atılan her adım sadakadır. Yol göstermek sadakadır."[25] buyurmuştur. Böylece Efendimiz, iyi niyetle ve samimiyetle yapılan her işin sadaka ve ibadet olduğunu ifade etmiştir.

Hz. Peygamber tarafından sadaka olarak nitelendirilen, insanlar arasında adaletle hüküm vermek,[26] iyiliği tavsiye edip kötülükten alıkoymak,[27] karşılaştığı kimseye selâm vermek, eziyet veren bir engeli yoldan kaldırmak, şehvetini eşi/helâli ile teskin etmek,[28] ailesinin nafakasını temin etmek için çalışmak[29] gibi davranışlar, hayatın çeşitli alanlarında ifa edilen birer ibadet olarak değerlendirilebilir. Bu minvalde kişinin anne babasına iyilik etmesi, bir garibanın gözünün yaşını silmesi, bir öksüzün ya da yetimin başını okşaması, bir öğrencinin masraflarını karşılaması, bir ihtiyara saygı göstermesi, bir hamileye otobüste yer vermesi de ibadettir. Aynı şekilde bir insanın bilgilerini başkalarıyla paylaşması, yaptığı işi en güzel şekilde icra etmeye çalışması, kötü alışkanlıkların pençesinden gençleri kurtarmak için çaba sarf etmesi, bombalar altında can veren yavrular için bir şeyler yapmak adına koşuşturması ibadettir. Bütün kötü ahlâk özelliklerinden uzak durmaya çalışıp, ahlâkî erdemler kazanmak için uğraşması, iyilik yapmak için fırsat kollaması, karşılaştığı mümin kardeşine tebessüm etmesi, çevresindekiler için zorlaştırıcı değil kolaylaştırıcı bir fert olmaya özen göstermesi ve bütün bunlar gibi sayılamayacak binlerce husus hep ibadettir ve hayatı ibadetle geçirmektir. İşte Yüce Allah kullarından böyle bir ibadet şuuruyla yaşamalarını istemekte ve şöyle buyurmaktadır: *"Ey âdemoğlu! Her durumda bana ibadet et ki gönlünü zenginlikle doldurup ihtiyacını gidereyim. Böyle yapmazsan seni başka şeylerle meşgul eder, ihtiyaçlarını da gidermem."*[30]

Müminin Allah katındaki sorumluluk alanları mertebelere ayrılsa şu şekilde bir tasnif yapılabilir: İman, İslâm/ibadet ve ihsan. İman edip, ibadete devam eden insan için kulluğun doruk noktası ihsandır. Peygamber Efendimizin tarifiyle, *"... İhsan, O'nu görüyormuş gibi Allah'a ibadet etmendir. Sen O'nu göremesen de O seni görmektedir..."*[31] İmanla hayatına anlam katan, karanlıklardan aydınlığa çıkan kul, ibadetlerle Yüce Yaratıcı'ya tazimini, muhabbetini, saygısını, bağlılığını, itaatini gösterir. Farzları eda ederek Allah'a yaklaşır. Nafileler ve sünnetlerle Allah'ın sevgisine mazhar olur. İhsan mertebesinde de artık attığı her adımı, yaptığı her işi, niyet ettiği her ibadeti Allah'ın kendisini gördüğü bilinciyle, onun murakabesinde ye-

25 B2891 Buhârî, Cihâd, 72.
26 B2707 Buhârî, Sulh, 11.
27 M1671 Müslim, Müsâfirîn, 84.
28 D1285 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 12.
29 T1965 Tirmizî, Birr, 42.
30 T2466 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 30.
31 B4777 Buhârî, Tefsîr, (Lokmân) 2.

rine getirir. Bundan dolayı ihsan, müminin kullukta ulaşabileceği zirvedir. Bu zirveye ulaşabilenler, "Allah her an beni görür, her yaptığımı bilir, hatta kalbimden geçenlerden bile haberdardır." bilinciyle hareket ederler. Bu bilinçle hareket eden insan artık meleklerin bile gıpta ettiği bir şahsiyettir. Kısacası artık onun adı "muhsin"dir ve Allah katında mükâfata ulaşan bahtiyarlardandır.[32]

İbadetin, mümin kimliğinin inşasında vazgeçilmez bir rolü vardır. Zira ibadet, insanı beşerî zaaflarından arındıran, irade ve sabrı öğreten, kişiyi disipline eden vasıflara sahiptir. İbadetler her ne kadar belli şekilsel davranışlardan ibaret gibi görünse de bu şekillerin altında itaatin, bağlılığın özü gizlidir. İbadet kişiyi benlikten, kibirden, bencillikten, kul olmaya engel olan her türlü vehimden, haset, israf, ihtiras, cimrilik ve benzeri kötü duygu ve düşüncelerden arındırır. İbadet, insanı her türlü kötülüğü düşünmekten ve yapmaktan koruyan bir kalkandır. İbadet, müminin nişanı, mümin olmasının alâmeti, imanının göstergesidir.[33]

İbadet etmek kişinin bireysel sorumluluğunda olsa da sonuçları itibariyle toplumu şekillendiren bir işlevselliğe sahiptir. Bu bağlamda dinin temel ibadetlerinden sayılan namaz, hac gibi bazı kulluk vazifelerinin topluca, cemaatle ifasının istenmesi mutlaka sosyal neticeleri çerçevesinde değerlendirilmelidir. Ayrıca ferdî sorumluluk alanında zikredilen sadaka ve zekât gibi ibadetlerin toplumdaki yardımlaşma, dayanışma, birlik ve beraberlik ruhuna ulaşma noktasında icra ettikleri işlevler izahtan varestedir. Bütün ibadetler, ve ibadet niyetiyle yapılan tüm iş ve davranışlar, kul ile Allah ilişkisini düzenlemekle kalmayıp, ferdin psiko-sosyal duruşunu belirlemekte ve toplumun yapısını inşa etmektedir.

Haddizâtında Yüce Allah'a kulluk etmek üzere yaratılan insan, daima bu şuurla hareket etmeli ve Cenâb-ı Hakk'a şu şekilde dua etmelidir: *"Allah'ım! Seni zikretmek, sana şükretmek ve sana güzelce ibadet etmekte bize yardım et."*[34]

[32] Zariyât, 51/15-16
[33] Fetih, 48/29
[34] HM7969 İbn Hanbel, II, 299

DUA
KULLUĞUN ÖZÜ

عَنْ أَبِى أُمَامَةَ قَالَ: قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ الدُّعَاءِ أَسْمَعُ؟ قَالَ:
"جَوْفُ اللَّيْلِ الآخِرِ، وَدُبُرَ الصَّلَوَاتِ الْمَكْتُوبَاتِ."

Ebû Ümâme'den rivayet edildiğine göre, "Yâ Resûlallah, hangi dua daha çok kabule şayandır?" diye sorulmuş, Peygamber Efendimiz, *"Gece yarısından sonra ve farz namazların arkasından yapılan dualar."* diye cevap vermiştir.

(T3499 Tirmizî, Deavât, 79)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ ذَكَرَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، فَقَالَ:
"فِيهِ سَاعَةٌ، لاَ يُوَافِقُهَا عَبْدٌ مُسْلِمٌ وَهُوَ يُصَلِّي يَسْأَلُ اللَّهَ شَيْئًا إِلاَّ أَعْطَاهُ إِيَّاهُ."

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"خَيْرُ الدُّعَاءِ دُعَاءُ يَوْمِ عَرَفَةَ."

عَنْ عُمَرَ أَنَّهُ اسْتَأْذَنَ النَّبِيَّ ﷺ فِي الْعُمْرَةِ. فَأَذِنَ لَهُ وَقَالَ:
"يَا أُخَيَّ! أَشْرِكْنَا فِي شَيْءٍ مِنْ دُعَائِكَ، وَلاَ تَنْسَنَا."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) cuma gününden bahsederek şöyle buyurmuştur: *"Onda öyle bir an vardır ki şayet bir Müslüman namaz kılarken o âna rastlar da Allah'tan bir şey isterse Allah, ona dilediğini mutlaka verir."*

(M1969 Müslim, Cum'a, 13)

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığıyla dedesinden rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Duaların en hayırlısı arefe günü yapılan duadır."*

(T3585 Tirmizî, Deavât, 122)

Hz. Ömer'den rivayet edildiğine göre, bir gün umreye gitmek için Hz. Peygamber'den (sav) izin istedi. Hz. Peygamber de kendisine izin verdi ve şöyle dedi: *"Kardeşim! Duana bizi de ortak et, bizi unutma."*

(İM2894 İbn Mâce, Menâsik, 5)

Mekke'de ilk Müslüman olanlardan biri idi.[1] Câhiliye döneminde insanları sapıklık içinde gören, putlara tapmanın boş ve bâtıl olduğunu düşünen Amr b. Abese, fıtratı bozulmamış, kalbinin sesini dinleyen, sağduyulu bir kimseydi. Amr, Mekke'de daha önce duyulmamış birtakım haberler veren bir şahsın varlığını işitmişti. Bu haber üzerine Mekke'ye gitti.[2] İslâm davetinin gizliden gizliye yapıldığı, bi'setin ilk yılları idi.[3]

Mekke'de Allah Resûlü'nü soran Amr'a, onu (sav) ancak Kâbe'nin yanında, gece görebileceği söylendi. Gece olduğunda Amr, Kâbe ile örtüsü arasında gizlenip Allah Resûlü'nü beklemeye başladı. Gecenin bir vakti kulağına gelen ses, Kâbe'yi tavaf eden Hz. Peygamber'in sesi idi.[4] Amr, Hz. Peygamber'in yanına gidip ona kim olduğu, Allah'tan ne mesaj getirdiği, risâletine kimlerin inandığı hakkında sorular sordu. Sevgili Peygamberimiz de ona kendisinin Allah'ın Nebîsi, getirdiği mesajın: "Akrabaya yardım etmek, putlara tapmamak, sadece Allah'a kulluk etmek ve ona hiçbir şeyi ortak koşmamak" olduğunu, (şimdiye kadar) kendisine inanan bir hür (Ebû Bekir) ve bir köle (Bilâl) bulunduğunu söyledi.

Amr b. Abese bu görüşmede Allah Resûlü'ne tâbi olduğunu bildirmiş ve Müslüman olmuştu. Hz. Peygamber ise ona, *"Sen bugün bunu yapamazsın. Benim hâlimi ve ortalığın hâlini görmüyor musun? Şimdi ailene dön ve benim meydana çıktığımı duyduğunda hemen yanıma gel."* tavsiyesinde bulunmuştu. Amr, Allah Resûlü'nün bu sözüne uyarak ailesinin yanına döndü. Yıllar sonra Kutlu Nebî'nin hicret ettiğini duyunca Medine'ye gitti. Orada Hz. Peygamber ile görüştüğünde ona, "Beni tanıdınız mı?" diye sordu. Allah Resûlü onunla Mekke'de görüştüklerini söyledi. Soru sormaya meraklı bir tabiatı olan Amr b. Abese, ilkinde olduğu gibi bu görüşmesinde de Allah Resûlü'ne namaz, abdest ve gusül hakkında sorular sormaya başladı.[5] Sorduğu sorulardan biri de üzerinde önemle durulması gereken bir vakit olup olmadığı ile ilgiliydi: "Ey Allah'ın Resûlü! Vakitler içerisinde Allah'a daha yakın olunacak bir an var mıdır? İbadet için tercih olunacak bir saat var mıdır?" sorusuna Resûlullah (sav), *"Evet"* diye cevap verdi ve şöyle devam etti: *"Kulun, Allah'a en yakın olduğu vakit, gecenin sonlarına doğru olan vakittir.*

[1] NM5246 Hâkim, *Müstedrek*, V, 1949 (3/285).
[2] HM17144 İbn Hanbel, IV, 112.
[3] NM584 Hâkim, *Müstedrek*, I, 244 (1/164).
[4] MU806 Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, I, 455.
[5] M1930 Müslim, Müsâfirîn, 294.

O saatlerde Allah'ı zikredenlerden olmak istersen ol. Çünkü güneş doğuncaya kadarki o vakitlerde kılınacak namaza melekler gelir ve özellikle şahitlik yaparlar."[6]

Allah Resûlü'nün Amr b. Abese'ye verdiği bu cevap, Allah'ın kullarına rahmetinin ifadesidir aslında. Onun (sav) bildirdiği gibi, Allah, kullarının kendisine yönelebilecekleri özel zamanlar bahşetmiştir. "Kulluğun özü" olarak nitelendirilen dua hakkında Yüce Rabbimiz, *"Bana dua edin ki duanıza icabet edeyim."*[7] buyurarak müminin kendisine yönelmesine her an karşılık vereceğini hatırlatır. Zira dua insanın varoluş nedenidir. Kul, duası sayesinde Allah katında değer kazanır. Bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulur: *"(Resûlüm!) De ki: Duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin!"*[8] Ancak Allah'ın, rahmetinin eseri olarak kullarına sunduğu öyle zaman ve mekânlar vardır ki, bunlar müminin dualarının kabulü ve günahlarından arınması için birer fırsattır. İşte Allah Resûlü, Amr b. Abese'ye bu özel zamanlardan birini haber vermiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Rabbimizin, *"Onlar (takva sahipleri) seher vakitlerinde bağışlanma dilerlerdi."*[9] âyeti ile haber verdiği seher vakti, Allah ile kulunun buluştuğu bu özel vakitlerdendir. Allah Resûlü bu vakti değerlendirmek üzere geceleri teheccüd namazı için kalkıp dua ederdi.[10] Yüce Rabbimiz özellikle Sevgili Peygamberimize gece yarısı ibadetle meşgul olmasını tavsiye etmişti. Vahyin başladığı dönemlerde Cebrail, Efendimize gelmiş ve *"Birazı hariç, geceleri kalk namaz kıl. (Gecenin) yarısında kalk. Yahut bunu biraz azalt, ya da çoğalt ve Kur'an'ı tane tane oku."*[11] âyetlerini getirmişti.

Allah Resûlü'nün gece yaptığı dualarından birini Hz. Âişe şöyle anlatıyordu: "Bir gece Allah'ın Resûlü'nü yatakta bulamadım, onu elimle yoklayarak aramaya başladım. O sırada elim ayaklarının tabanlarına değdi. Ayaklarını dikmiş vaziyette secde hâlindeydi ve *"Allah'ım! Gazabından rızana, cezandan affına sığınırım. Senden sana sığınırım. Sana tüm övgüleri saysam yine de bitiremem. Sen kendini nasıl övdüysen öylesin."* diye dua ediyordu.[12] Sevgili Peygamberimiz ashâbını da bu vakitlerde ibadet ve duaya teşvik ederdi. Nitekim Câbir'in (ra) rivayet ettiğine göre, Allah Resûlü şöyle buyurmuştu: *"Gerçekten gecede öyle bir an vardır ki Müslüman bir kimse o âna rastlar da Allah'tan dünya ve âhiret işlerine ait bir hayır isterse, o isteğini Allah kendisine verir. Bu, her gece (böyle)dir."*[13]

Bir başka sefer de Peygamber Efendimize, "Yâ Resûlallah, hangi dua daha çok kabule şayandır?" diye sorulmuş, Allah Resûlü, *"Gece yarısından sonra ve farz namazların arkasından yapılan dualar."* diye cevap vermişti.[14] Bu

[6] N573 Nesâî, Mevâkît, 35; NM584 Hâkim, Müstedrek, I, 244 (1/164).
[7] Mü'min, 40/60.
[8] Furkân, 25/77.
[9] Zâriyât, 51/18.
[10] HM2710 İbn Hanbel, I, 298; N1620 Nesâî, Kıyâmu'l-leyl, 9.
[11] Müzzemmil, 73/2-4.
[12] M1090 Müslim, Salât, 222.
[13] M1770 Müslim, Müsâfirîn, 166.
[14] T3499 Tirmizî, Deavât, 79.

sözleriyle o, farz namazlardan sonra yapılan duaların önemine de dikkat çekiyordu. Farz namazlarını kaçırmayarak Allah'a itaatini ifade eden insana, Rahmân ve Rahîm olan Allah'tan bir müjde veriyordu. Sadece Allah emrettiği için O'nun huzurunda secdeye kapanıp boyun eğen ve sonrasında ellerini açıp isteklerini arz eden kulun duası, kabule şayan dualardandı.

Kutlu Nebî, müminleri vakti iyi değerlendirmeye teşvik etmek için zamanın da Allah Teâlâ'nın ayrı tecellilerine mazhar olduğunu bildirmiştir. Bir hadisinde o (sav), şöyle buyurmuştu: *"Allah her gece, gecenin ilk üçte biri geçtiğinde dünya semasına iner (rahmet nazarıyla bakar) ve 'Melik benim! Melik benim! Var mı bana dua eden, onun duasını kabul eyleyeyim? Var mı benden isteyen, istediğini vereyim? Var mı benden mağfiret dileyen, onu affedeyim?' buyurur. Ve bu hâl tanyeri ağarıncaya kadar böylece devam eder."*[15]

Allah'ın gece vaktinde dualara icabet etmesi, isteyene istediğini vermesi, tevbe ve istiğfar edeni bağışlaması, rahmet ve bereketinin bir tecellisi olarak yeryüzüne inmesi şeklinde bir benzetmeyle ifadelendirilmiştir. Rivayetlerde gecenin yarısı, üçte biri, son kısmı şeklinde birbirinden farklı zaman dilimlerinin ifade edilmesi, faziletin bütün geceye şamil olduğu ve insanın durumuna göre hareket edebileceği bir genişliğin bulunduğu şeklinde yorumlanmıştır. Gecenin fazileti ile ilgili bu rivayetleri, *"Korkuyla ve umutla Rablerine yalvarmak üzere (ibadet ettikleri için), vücutları yataklarından uzak kalır."*[16] gibi âyetler de desteklemektedir.

Mukaddes zaman ve mekânları Allah'a yalvarmak için bir fırsat olarak görmek, her zaman var olagelmiştir. Hz. Âdem'den beri dinlerde zamanlar ve mekânlar bir görülmemiştir. Birbirinden hayırlı, faziletli, mukaddes zamanlar ve mekânlar vardır. Bu zaman ve mekânlar Allah'a yöneliş, yalvarış ve yakarış için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Zira mübarek zaman ve mekânlarda yapılan duaların kabul olma ümidi daha fazladır.

Allah Teâlâ, kullarına kendisinden bir rahmet olarak sunduğu özel zamanlardan kimisini Yüce Kelâmı'nda bizzat kendisi bildirmiştir. *"(O sayılı günler), insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile bâtılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'an'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır."*[17] âyeti, Ramazan'ın, senenin diğer aylarından farklı bir değeri olduğuna işaret eder. Kadir gecesi ise bu aya önemini veren daha da kıymetli bir zaman dilimidir. Kur'an, bin aydan daha hayırlı olan bu gecede inmiştir.[18] Kadir gecesini ve onun içinde bulunduğu ayı değerli kılan işte budur... Bu nedenle Sevgili Peygamberimiz, Ramazan'ın son on gününde,

15 M1773 Müslim, Müsâfirîn, 169.
16 Secde, 32/16.
17 Bakara, 2/185.
18 Kadir, 97/1-3.

başka hiçbir zaman olmadığı kadar, ibadet ve kulluk için çaba gösterirdi.[19] "O gece nasıl dua edelim?" diye soran Hz. Âişe'ye, *"Allah'ım! Sen affedicisin, affı seversin, beni affet."* duasını öğretmişti.[20]

Dua, sevgililer sevgilisi Peygamberimizin bütün hayatını kapsıyordu. O (sav), dua ile yatar, dua ile kalkardı. Allah'ın yarattığı her şeye karşı nimet ve şükür içerisindeydi. Bu şükrünü asla gizlemezdi. Karşılaştığı tabiî olaylar karşısında bile dudaklarından dua eksik olmaz, her vesile ile Rabbine olan bağlılığını tazelerdi. Meselâ, hilâli gördüğü zaman şöyle derdi: *"Allâhü ekber! Allah'ım! Onu biz güvendeyken, iman etmişken, selâmetteyken, İslâm üzereyken ve Rabbimizin sevdiği işlerde başarılı olduğumuz hâldeyken üzerimize doğur. (Ey Hilâl!) Bizim Rabbimiz de senin Rabbin de Allah'tır."*[21]

Sevgili Nebî özellikle sabah ve akşam vakitlerinde dua ederdi. Bu vakitlerde çoğunlukla o vakte uygun içerikte dualar eder ve âdeta duaları ile o vakitleri vesile kılarak tüm hayatı anlamlandırırdı. Meselâ, hayatın âdeta yeniden dirilişini ifade eden sabah vaktinde, *"Allah'ım! Senin kudretinle sabaha çıktık, senin kudretinle akşama gireriz. Senin kudretinle yaşar, senin kudretinle ölürüz... En son dönüşümüz sanadır."* diye dua etmeyi tavsiye ederdi.[22] Akşam olunca da, *"Rabbim, bu gecede olanların ve sonrasında olacakların hayrını senden dilerim. Bu gecede olanların ve daha sonrasında olacakların şerrinden de sana sığınırım.*[23] diye dua ederdi. Başka bir rivayete göre de yatacağımız zaman, *"Yâ Rabbi! Senin adınla yatar ve senin adınla kalkarım. Eğer canımı alırsan ona rahmet et. Eğer onu serbest bırakırsan salih kullarını nasıl koruyorsan onu da öyle koru."* diye dua etmemizi istemişti.[24]

Her ânını dua ile süsleyen Sevgili Peygamberimiz, Allah ile kulu arasındaki bağın daha da güçlü olduğu özel zamanlarda yapılan duaya, kulluk ve ibadete daha da önem verir, bütün samimiyetiyle Rabbine yönelirdi. Söz gelimi, onun bildirdiğine göre, ezan ile kâmet arasındaki vakit, duaların geri çevrilmeyeceği vakitlerdendi.[25] O (sav), Allah'ın dualara icabet saati olduğunu bildirirdi. Hatta bu vakitlerde söz ve isteklere dikkat etmeleri konusunda ashâbını uyarırdı. Zira bu vakitlerde, beddualar bile kabul olunabilirdi. Câbir b. Abdullah, Resûlullah'ın bu konuda şöyle buyurduğunu bildirmişti: *"Kendinize, çocuklarınıza, hizmetçilerinize ve mallarınıza beddua etmeyiniz. Olur ki, Allah'tan istenilenlerin ihsan edildiği bir zamana rastlarsınız da Allah dilediğinizi kabul ediverir."*[26]

Sevgili Peygamberimizin kiminde müminlerin günahlarının bağışlanacağını müjdelediği,[27] kiminde oruç tuttuğu[28] bu özel vakitler, sonraları

19 T796 Tirmizî, Savm, 73.
20 T3513 Tirmizî, Deavât, 84.
21 DM1720 Dârimî, Savm, 3.
22 T3391 Tirmizî, Deavât, 13.
23 M6908 Müslim, Zikir, 75.
24 T3401 Tirmizî, Deavât, 20.
25 T3594 Tirmizî, Deavât, 128.
26 D1532 Ebû Dâvûd, Vitr, 27.
27 T739 Tirmizî, Savm, 39.
28 T740 Tirmizî, Savm, 40; İM1648 İbn Mâce, Sıyâm, 4.

kültürümüzde kandil geceleri, üç aylar, mübarek gün ve geceler olarak kendilerine yer edinmişlerdir. Şâban ayının on beşinci gecesi, Efendimizin duaların kabul edileceği müjdesini verdiği bu zaman dilimlerindendir. Berât Kandili olarak bildiğimiz bu gecede dua ve ibadetlerin ne kadar faziletli olduğu, Allah Resûlü'nün şu ifadelerinden anlaşılmaktadır: *"Şâban ayının on beşinci gecesi olduğu zaman, gecesinde ibadete kalkın. Ve o gecenin gündüzünde (on beşinci günde) oruç tutun. Çünkü o gece güneş batınca Allah Teâlâ dünyaya en yakın göğe inerek (rahmet nazarı ile bakarak) fecir oluncaya kadar, 'Benden mağfiret dileyen yok mu, onu bağışlayayım! Benden rızık isteyen yok mu, onu rızıklandırayım! Belaya duçar olan yok mu, ona afiyet vereyim! Şöyle olan yok mu? Böyle olan yok mu?' buyurur."*[29]

Peygamberimizin ifadesi ile üzerine güneş doğan en faziletli gün ise, cuma günüdür.[30] Hz. Peygamber (sav) cuma günü duaların kabul olunacağı vakti şöyle haber verir: *"Onda öyle bir an vardır ki şayet bir Müslüman namaz kılarken o âna rastlar da Allah'tan bir şey isterse Allah, ona dilediğini mutlaka verir."*[31] Bu vakit gizli olmakla birlikte bir rivayete göre hutbe ile namaz arasındaki zaman dilimidir.[32] Cuma günü yapılan duaların daha faziletli olduğu önceki peygamberlerce de bilinen bir durumdur. Örneğin kardeşleri Yusuf ile ilgili suçlarını itiraf ettikten sonra Hz. Yakub'un oğulları şöyle demişlerdi: *"Ey babamız! Allah'tan suçlarımızın bağışlanmasını dile. Biz gerçekten suçlu idik."* Hz. Yakub ise onlara, *"Rabbimden bağışlanmanızı dileyeceğim."*[33] diye cevap vermiş ve bağışlama dileğini cuma gecesine bırakmıştı.[34]

Dua ile zaman ve mekân arasında iki taraflı bir ilişkiden söz edilebilir. Duayı kabule şayan kılan mübarek zaman ve mekânlarla, dua ile anlam kazanan ve insanın ruhunun bütünleştiği zaman ve mekânlar... Kutlu Nebî duayla zaman ve mekânı âdeta ilmik ilmik dokurdu. İnancını zamana ve mekâna âdeta nakşederdi. Çünkü insan duayla zamana ve mekâna ruh verir. Allah Resûlü duaların kabul olduğu zaman dilimleri ile birlikte bazı özel mekânlarda yapılacak duaların da daha faziletli olduğunu bildirir.

Bu mekânlardan biri, şehirlerin anası, bütün müminleri bir araya toplayan ve hac ibadeti için seçilen mukaddes belde Mekke'dir. Kâbe, Arafat ve Mekke, tarih boyunca birçok peygambere şahitlik etmiş mukaddes mekânlardır. Rivayete göre Arafat, Hz. Âdem ile Havva'nın buluştuğu ve birbirlerini tanıdığı yerdir.[35] Hz. Âdem bu topraklarda Allah'a yalvarmış, kendisine namazları için kıble edineceği bir ev inşa etmek arzusuyla Allah'tan izin istemiştir.[36] Allah, vahiy zincirinin en büyük halkalarından yani ulü'l-

29 İM1388 İbn Mâce, İkâmet, 191

30 M1977 Müslim, Cum'a, 18

31 M1969 Müslim, Cum'a, 13.

32 M1975 Müslim, Cum'a, 16

33 Yûsuf, 12/97-98

34 T3570 Tirmizî, Deavât, 114

35 TB1/85 Taberî, *Târih*, I, 85

36 MN2/233 Şehristânî, *Milel ve nihal*, II, 233

azın peygamberlerinden olan Hz. İbrâhim'e ise burada bir ev yapmasını emretmiş, Hz. İbrâhim, oğlu İsmâil ile birlikte Allah'ın evi Kâbe'yi inşa etmiştir. Kâbe'nin yapımını bitirdikten sonra onlar, *"Rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan kıl. Soyumuzdan sana teslim olacak bir ümmet getir. Bize ibadet yollarını göster. Tevbemizi kabul buyur. Çünkü sen, tevbeleri çok kabul edensin, çok merhametli olansın. Rabbimiz! İçlerinden kendilerine senin âyetlerini okuyan, kitabı ve hikmeti öğreten, onları her kötülükten arındıran bir peygamber gönder. Şüphesiz sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin."*[37] diye dua etmişlerdi.

Hz. İbrâhim çorak bir yer olan Mekke topraklarına eşi Hacer ve oğlu İsmâil'i bıraktığı zaman, *"Rabbim! Bu şehri güvenli bir şehir kıl. Halkından Allah'a ve âhiret gününe iman edenleri her türlü ürünle rızıklandır."*[38] diye dua etmişti. Nitekim Allah Resûlü, Hz. İbrâhim'in bu duası nedeniyle Mekke'nin yiyecek ve içeceklerinin bereketli olduğunu ikrar edecekti.[39]

Böylece Mekke, "ümmü'l-kurâ" (şehirlerin anası), "beled-i emîn" (güvenli belde) oldu.[40] Âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olan Kâbe ise, Mekke'de insanlar için kurulan ilk ibadet evi oldu.[41] Peygamberimiz bu şehirde duaya bir başka özen gösteriyordu. O, duaların kabul olunduğu anlardan birinin de Kâbe'nin görüldüğü ilk an olduğunu bildirmişti.[42] Mekke'nin fethinde Allah Resûlü ile birlikte Kâbe'ye giren Üsâme b. Zeyd (ra)[43] onun, Kâbe'de Allah'a cân-ı gönülden dua edişini şöyle anlatmıştı: "Resûlullah (sav) ile birlikte Kâbe'ye girdim. Bilâl'e kapıyı kapatmasını emretti, o da kapıyı kapattı. Kâbe'nin içerisinde altı direk vardı. Kâbe'nin kapısına yakın iki direk arasına gelip oturdu. Allah'a hamd ü senâ ettikten sonra, Allah'tan bir şeyler istedi, bağışlanma talebinde bulundu. Sonra kalktı, Kâbe'nin arka tarafına karşı dönerek yüzünü ve yanaklarını sürdü. Allah'a hamd ü senâ ettikten sonra yine dua edip, bir şeyler istedi, bağışlamasını diledi. Sonra dönüp Kâbe'nin her bir köşesini tekbir, tesbih, tehlil getirerek ve Allah'ı övüp dua ve istiğfar ederek selâmladı. Sonra çıktı ve Kâbe'ye dönerek iki rekât namaz kıldı ve dönüp, *"İşte kıble, işte kıble."* buyurdu.[44]

Allah, temellerini Hz. İbrâhim'in attığı Kâbe'de, onun ismi ile anılan mekânı, Makâm-ı İbrâhîm'i, tüm Müslümanlara hediye etmiştir. Öyle ki, Kur'ân-ı Kerîm'de bu mekânı duagâh edinmemizi ve burada kendisine yalvarıp yakarmamızı istemiştir.[45] Nitekim Sevgili Peygamberimiz Mekke'nin fethinde Kâbe'yi tavaf ettikten sonra, *"Siz de Makâm-ı İbrâhîm'den kendinize bir namaz yeri edinin."*[46] âyetini okuyarak burada namaz kılmıştır.[47]

Mekke'de yer alan mübarek mekânlardan bir başkası ise, duaların kabul olduğu Arafat'tır. Peygamberimiz arefe günü Arafat'ta yapılan duaları,

37 Bakara, 2/128-129
38 Bakara, 2/126
39 B3365 Buhârî, Enbiyâ, 9
40 En'âm, 6/92; Tîn, 95/3
41 Âl-i İmrân, 3/96
42 BS6555 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, III, 508
43 B4289 Buhârî, Megâzî, 50
44 N2917 Nesâî, Menâsiku'l-hac, 131
45 Bakara, 2/125
46 Bakara, 2/125
47 T862 Tirmizî, Hac, 38

duaların en hayırlısı olarak müjdelemiş[48] ve bu gün hakkında şöyle buyurmuştu: *"Allah Teâlâ'nın arefe günü insanları bağışladığından daha fazla bağışladığı bir gün yoktur. Allah Teâlâ şüphesiz arefe günü kullarına rahmetiyle yaklaşır, sonra meleklere karşı onlarla iftihar ederek; 'Bunlar ne diliyorlar?' diye sorar."*[49]

Böylece Hz. Peygamber, Müslümanları özellikle bu mübarek mekânlarda Rableri ile buluşmaya davet ediyordu. İbadet için buralara gidenlerden kimi zaman dua istiyordu. Bunlardan biri Hz. Ömer'di. Umre için izin isteyen Hz. Ömer'e olumlu yanıt veren Peygamberimiz ona, *"Kardeşim! Duana bizi de ortak et, bizi unutma."* demişti.[50] Mekke'nin kutsal bir mekân olduğu ve burada yapılan duaların kabul olunacağı, Müşriklerin de kabul ettikleri bir gerçekti. Öyle ki, Allah Resûlü bir gün Ebû Cehil'in kendisine yaptığı işkenceye dayanamamış ve Rabbine, *"Allah'ım! Kureyş'i sana havale ediyorum."* diye beddua etmişti. Kureyşliler aleyhlerine yapılan bu bedduadan endişelenmişlerdi. İbn Mes'ûd, bunun gerekçesini, "Çünkü müşrikler bu şehirde yapılan duaların kabul olunacağına inanırlardı." diyerek izah etmişti.[51]

Müslümanlar için bir diğer özel mekân ise Medine'dir. Hz. İbrâhim Mekke için dua ettiği gibi, Sevgili Peygamberimiz de Medine'nin bereketli olması için dua etmiştir. Ebû Hüreyre anlatıyor: "İnsanlar turfanda meyveyi gördüklerinde Resûlullah'a (sav) getirirlerdi. (Bir keresinde) o, meyveyi eline alınca, *'Allah'ım! Meyvelerimizi bize bereketlendir. Medine'mizde bize bolluk ver, bize bereketler ihsan eyle. Allah'ım! Şüphesiz ki İbrâhim senin kulun, halîlin ve peygamberindir. Ben de senin kulun ve peygamberinim. O Mekke için sana dua etti. Ben de Medine için sana dua ediyorum. Onun Mekke için senden talep ettiğinin benzerini ve bir misli fazlasını senden talep ediyorum.'* buyurdu."[52] Böylece Medine de Mekke gibi bütün Müslümanlar için duaların kabul edildiği ve ibadetlerin daha faziletli sayıldığı bir mekân olarak kabul edildi.

Müslüman bireyin hayatına farklı bir anlam katan tüm bu zaman ve mekânların değeri, Yüce Yaratıcı ile insanlığın buluşmasına yaptıkları tanıklıkla ortaya çıkmıştır aslında. Kulun Rabbi ile buluşması olan dua ise, bu zaman ve mekânlarda yapıldığında farklı bir mahiyete bürünür. Duanın zaman ve mekân ile ilişkisi sayesinde mümin, varlıkla bütünleşir, tüm evrenle anlamlı ve derin bir bağ kurar. Dua eşliğinde her ilmiği samimiyet, huzur ve inanç ile örülen zaman ve mekân, mümine daha anlamlı bir hayat sunarak onu daima güvenli ve diri tutar. O hâlde mümin, Rabbi ile arasındaki bu bağı kuvvetlendirmek için kendisine bir fırsat olarak sunulan zaman ve mekânları değerlendirmeli ve bu sayede kulluk bilincini canlı tutmalıdır.

48 T3585 Tirmizî, Deavât, 122
49 İM3014 İbn Mâce, Menâsik, 56.
50 İM2894 İbn Mâce, Menâsik, 5
51 B240 Buhârî, Vudû', 69
52 MU1602 Muvatta', Câmi', 1

DUA ÂDÂBI
RABBE YÖNELİŞ

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لَيْسَ شَيْءٌ أَكْرَمَ عَلَى اللّٰهِ تَعَالَى مِنَ الدُّعَاءِ."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Allah Teâlâ katında duadan daha kıymetli bir şey yoktur."
(T3370 Tirmizî, Deavât, 1; İM3829 İbn Mâce, Dua, 1)

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ "الدُّعَاءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ."

عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "الدُّعَاءُ هُوَ الْعِبَادَةُ." ثُمَّ قَرَأَ وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ ۝

عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَنْ فُتِحَ لَهُ مِنْكُمْ بَابُ الدُّعَاءِ فُتِحَتْ لَهُ أَبْوَابُ الرَّحْمَةِ وَمَا سُئِلَ اللَّهُ شَيْئًا يَعْنِي أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ أَنْ يُسْأَلَ الْعَافِيَةَ." وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "إِنَّ الدُّعَاءَ يَنْفَعُ مِمَّا نَزَلَ وَمِمَّا لَمْ يَنْزِلْ فَعَلَيْكُمْ عِبَادَ اللَّهِ بِالدُّعَاءِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "يُسْتَجَابُ لِأَحَدِكُمْ مَا لَمْ يَعْجَلْ فَيَقُولُ: قَدْ دَعَوْتُ فَلَمْ يُسْتَجَبْ لِي."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "ادْعُوا اللَّهَ وَأَنْتُمْ مُوقِنُونَ بِالْإِجَابَةِ، وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَجِيبُ دُعَاءً مِنْ قَلْبٍ غَافِلٍ لَاهٍ."

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Dua ibadetin özüdür."*

(T3371 Tirmizî, Deavât, 1)

Nu'mân b. Beşîr'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav): *"Dua ibadetin ta kendisidir."* buyurmuş ve sonra şu âyeti okumuştur: *"Rabbiniz şöyle buyurdu: Bana dua edin ki duanıza icabet edeyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış hâlde cehenneme gireceklerdir."*

(Mü'min, 40/60; T3372 Tirmizî, Deavât, 1; D1479 Ebû Dâvûd, Vitr, 23)

İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizden her kime dua kapısı açılmış ise ona rahmet kapıları açılmıştır. Allah'tan istenilen şeyler arasında O'na en sevimli geleni, afiyettir."* Resûlullah (sav) konuşmasına şöyle devam etmiştir: *"Dua, başa gelen ve henüz gelmeyen belaya karşı fayda sağlar. Öyleyse ey Allah'ın kulları, duaya sarılın!"*

(T3548 Tirmizî, Deavât, 101)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizden biriniz, 'Dua ettim de duam karşılık görmedi.' deyip acele etmediği müddetçe duası karşılık bulur."*

(D1484 Ebû Dâvûd, Vitr, 23; M6935 Müslim, Zikir, 91)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'a, kabul edileceğine gerçekten inanarak dua edin. Bilin ki Allah, ciddiyetten uzak ve umursamaz bir kalp ile yapılan duaları kabul etmez."*

(T3479 Tirmizî, Deavât, 65)

Günlerden Cuma idi ve Ramazan'ın da on yedinci günüydü.[1] Müşrik ordusu ile Müslümanlar Bedir'de karşılıklı olarak yerlerini almışlardı. Orduların sayısındaki dengesizlik hemen fark ediliyordu. Müşrikler bin, Müslümanlar ise üç yüz on dokuz kişi idi. Allah Resûlü her iki orduya da baktı.[2] Sonra yuvarlak çadırının içerisinde[3] kıbleye yönelerek ellerini açtı ve Allah'a şöyle yalvardı:[4] *"Allah'ım! Ben senden ahdini ve vaadini (yerine getirmeni) istiyorum. Allah'ım! Eğer (müminlerin helâkini) diliyorsan (ve onlar da helâk olurlar ise) bugünden sonra sana ibadet edilmeyecek!"*[5] Bu şekilde, kıbleye dönmüş ellerini uzatıp Rabbine yakarmakta, dua etmekteydi ki, duası çok uzadığından üst elbisesi omuzundan düşmüştü ve sanki bundan haberi yoktu. O sırada içeri gelen sadık dostu Ebû Bekir, cübbesini Peygamber Efendimizin omuzlarına koydu ve ona sarılarak: "Yeter Ey Allah'ın Resûlü! Rabbine bu kadar yalvarış ve yakarış yeter! Allah sana vaad ettiğini mutlaka yerine getirecektir." dedi. Bu esnada Allah'ın müminlere yardım edeceğini müjdeleyen şu âyet-i kerime nâzil oldu: *"Hani Rabbinizden yardım istiyor, yalvarıyordunuz. O da, 'Ben size art arda bin melekle yardım ediyorum.' diye cevap vermişti."*[6] Son derece rahatlatıcı olan bu müjdenin ardından Allah Resûlü üzerinde zırhı ile, *"Yakında o ordu bozulacak, onlar arkalarını dönüp kaçacaklar."* âyetini[7] okuyarak çadırdan dışarı çıktı.[8]

Allah Resûlü'nün kendilerinden kat kat fazla olan müşrik ordusu karşısında, kendinden geçercesine Rabbine yönelmesi, aslında Allah'la kurduğu samimi bağı ve O'na olan güvenini gösteriyordu. Resûl-i Ekrem (sav), karşı karşıya kaldığı bu zor durumda kendilerine yardım edebilecek yegâne gücün Allah olduğunu ve O'nun, içtenlikle yapılan duaları geri çevirmeyeceğini biliyordu. Zira Allah, kullarına yakın olduğunu, dua edenlerin dualarına karşılık vereceğini bildiriyordu.[9] Savaş sonunda Allah Resûlü'nün, Rabbinin duasını kabul edeceğine dair kuşkusuz bir iman ve teslimiyet ile yaptığı duaya karşılık verilmiş, onunla birlikte tüm Müslümanlar muzaffer olmanın sevincini yaşamıştı.

Çağırmak, yardım talep etmek, yalvarmak; küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vaki olan talep ve niyaz; sığınmak, nida gibi mânâlara gelen

1 MŞ36642 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Megâzî, 25.
2 M4588 Müslim, Cihâd ve siyer, 58.
3 B2915 Buhârî, Cihâd, 89.
4 T3081 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 8; HM208 İbn Hanbel, I, 31.
5 B4875 Buhârî, Tefsîr, (Kamer) 5.
6 Enfâl, 8/9; T3081 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 8; M4588 Müslim, Cihâd ve siyer, 58.
7 Kamer, 54/45.
8 B4875 Buhârî, Tefsîr, (Kamer) 5; B3953 Buhârî, Megâzî, 4.
9 Mü'min, 40/60.

"dua", terim olarak, kulun samimi ve içten bir şekilde Allah'a sığınmasını ve yakarışını, Allah'ın yüceliği karşısında güçsüzlüğünü itiraf etmesini, sevgi ve tazim duyguları içerisinde O'nun lütfunu, yardımını ve affını dilemesini ifade eder. Dua, Allah'ın (cc) büyüklüğünü dile getirme, O'na yalvarma, hamdetme, şükretme, O'nu övme ve aynı zamanda Allah'a karşı sevgi ve saygı sunma ifadesidir. Hatta özel zaman ve mekânlarda gerçekleştirilen kimi dualar bir yana bırakılacak olursa, dua, genel ve geniş anlamda hiçbir törene bağlı bulunmayan, şekil ve şartlardan bütünüyle sıyrılmış, zaman ve mekân bakımından süreklilik gösteren, kulun Yaratıcısıyla sürekli bir biçimde iletişimde bulunduğu bir ibadet olarak tanımlanabilir. Hz. Peygamber'in, *"Allah Teâlâ katında duadan daha kıymetli bir şey yoktur."*[10] ifadesi,bu ibadetin önemini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Nitekim Hz. Peygamber dua ile ilgili olarak, *"Dua ibadetin özüdür."* buyurmuş,[11] başka bir rivayete göre ise, *"Dua ibadetin ta kendisidir."* dedikten sonra şu âyeti okumuştur: *"Rabbiniz şöyle buyurdu: Bana dua edin ki duanıza icabet edeyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış hâlde cehenneme gireceklerdir."* [12]

Sonsuz güç ve kudret sahibi olan Allah, *"Bana dua edin ki, duanıza icabet edeyim."*[13] âyetiyle kullarını kendisine çağırır âdeta. *"(Resûlüm!) De ki: Duanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin?"*[14] ifadeleriyle, yaratılış gayelerini kullarına hatırlatır. Böylece kendisine kulluk için yarattığı insandan, kulluğunu göstermesini ister. Kulluğun özü ise duadır! Kulun dua ile Allah'a yönelmesi, aslında O'nu hakkıyla tanımaya çalıştığı ve tazim ettiği anlamına gelir. Yüce Yaratıcı'nın isteği de zaten bu değil midir? Kulun Allah (cc) karşısında haddini ve konumunu bilmesi, O'nun büyüklüğü karşısında sevgi ve saygı ile boyun eğmesi... Belki de bu aczi somut olarak dillendirdiği için dua, kulluğun ve ibadetin özü sayılmıştır.[15] Bu yönüyle dua, Allah ile kul arasında bir diyalog geliştirmek, bir iletişim kurmaktır. Bu iletişim esnasında kul, kendini yaratan Rabbine samimi şekilde hâlini arz eder; âcizliğini, güçsüzlüğünü dile getirir; bunun karşısında o yüce makamdan yardım, bağış, af, merhamet, güç ve destek ister. Böylece O'na olan bağlılığını, teslimiyetini ve samimiyetini gösterir. Allah, duaya ihtiyacı olmadığını düşünen, kendini dua etmekten müstağni gören ve Rabbi ile iletişimini sağlayan duayı terk eden insandan hoşnut değildir.[16] Zira bu, Yaratan karşısında kibirlenmenin ifadesidir.

İnsan ve Allah arasındaki bu iletişim herhangi bir zaman ve mekânla sınırlanamaz. İnsan, her an ve her durumda dua edebilir. *"Onlar, ayakta*

10 T3370 Tirmizî, Deavât, 1; İM3829 İbn Mâce, Dua, 1.
11 T3371 Tirmizî, Deavât, 1.
12 Mü'min, 40/60; T3372 Tirmizî, Deavât, 1; D1479 Ebû Dâvûd, Vitr, 23.
13 Mü'min 40/60.
14 Furkân, 25/77.
15 T3371 Tirmizî, Deavât, 1
16 İM3827 İbn Mâce, Dua, 1

dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru!"[17] âyeti bu gerçeği ifade eder. İnsan, hayatı boyunca üstesinden gelemeyeceği birçok şeyle karşılaşır; öfke, keder, sıkıntı, korku, âcizlik, yalnızlık ve ümitsizlik gibi hâller yaşar. Özellikle zorlandığı zamanlarda Allah'a dua etme ihtiyacı hisseder. Zira Yüce Allah'ın duayı kabul edeceği ümidi, dua edenin üzüntü ve kederini hafifletir; ona dayanma gücü ve sabır verir. Dolayısıyla insan sıkıntılı durumlarda Rabbine yönelmeli ve O'na dua etmelidir. Bu sıkıntılar karşısında dua Resûlullah'ın da buyurduğu üzere, *"müminin silahı"* konumundadır.[18] Ve Allah Resûlü, *"Sizden her kime dua kapısı açılmış ise ona rahmet kapıları açılmıştır. Allah'tan istenilen şeyler arasında O'na en sevimli geleni, afiyettir."* dedikten sonra sözlerine şöyle devam etmiştir: *"Dua, başa gelen ve henüz gelmeyen belaya karşı fayda sağlar. Ey Allah'ın kulları, duaya sarılın!"*[19]

Ancak Allah, insanların sadece sıkıntıya düştüklerinde dua etmelerini istemez. O, varlıkta olduğu kadar yoklukta, sıkıntıda olduğu kadar rahat zamanlarında da kulunun yakarışını duymak ister. Sadece darda kaldığı anlarda Allah'ı hatırlayarak dua eden kimse, *"İnsana bir nimet verdiğimiz zaman (bizden) yüz çevirir ve yan çizer. Fakat ona bir kötülük dokunduğu zaman da yalvarmaya koyulur."*[20] ifadeleriyle Kur'ân-ı Kerîm'de kınanır. Nitekim bu tavır, Allah'ın âyetlerini inkâr edenlerin, başlarına bir musibet geldiğinde büyük bir âcizlik içerisinde yalvarmalarına, Allah onları bu musibetten kurtardığında ise nankörlük yapmalarına benzemektedir.[21]

Oysa insan, her an Allah'a muhtaç olduğunun, O'nunla kurduğu bağı her an sağlam ve taze tutması gerektiğinin şuurunda olmalıdır. Nitekim Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sıkıntılı ve ıstıraplı anlarda duasının Allah tarafından kabul edilmesi her kimi sevindirirse, bolluk ve ferahlık zamanlarında duasını çoğaltsın."*[22] İyi gününde şükreden, eline geçen nimeti O'nun rızasına uygun biçimde kullanabilmek için Rabbine dua eden kul, bolluk ve refah içinde de Yaratıcısına bağlılığını ve sadakatini göstermiş olur. Sabah akşam O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte[23] Rabbini tazim eder.

Duanın yasak olduğu bir zaman yoktur. Aksine, âyet ve hadislerde bazı vakit ve durumlarda yapılan duaların daha makbul olduğu belirtilmiştir. Bu vakitler, kulun Rabbine daha yakın olacağı özel zamanlardır. Seher vakitleri

17 Âl-i İmrân, 3/191.
18 YM439 Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 344; NM1812 Hâkim, *Müstedrek*, II, 692 (1/492).
19 T3548 Tirmizî, Deavât, 101.
20 Fussilet, 41/51.
21 Lokmân, 31/32.
22 T3382 Tirmizî, Deavât, 9.
23 Kehf, 18/28.

bu değerli zaman dilimlerinden birisidir. Rabbimiz, *"Onlar; (takva sahipleri) seher vakitlerinde bağışlanma dilerler."*[24] âyeti ile bu vaktin kıymetine dikkat çeker. Allah Resûlü de dua için, gecenin son üçte birinin önemli olduğuna vurgu yapar. Zira bu vakitte Rabbimiz dünya semasına iner (rahmet nazarı ile bakar) ve şöyle der: *"Bana dua eden yok mu, duasını kabul edeyim. Benden bir şey isteyen yok mu, istediğini vereyim. Af dileyen yok mu, onu bağışlayayım."*[25] Allah ve Resûlü bu ve buna benzer vakitleri[26] zikrederek aslında müminlerin her anlarını dua için fırsata çevirmelerini isterler.

Nitekim Resûl-i Ekrem'in (sav) hayatına baktığımız zaman, duanın onun hayatının her noktasını kuşattığını görürüz. Günlük hayatın akışı içinde duayı âdeta vazgeçilmez bir unsur olarak gören Sevgili Peygamberimiz, sabah uyandığında kendisini yeni bir güne daha ulaştıran Rabbine, *"Elhamdülillâhillezî ahyânâ ba'de mâ emâtenâ ve ileyhi'n-nüşûr." (Bizi öldürdükten sonra dirilten Allah'a hamdolsun. Dönüş yine O'nadır.)*[27] diyerek dua ederdi. Gece yatağına yattığında ise, sığınacak bir yeri olduğu için Allah'a şükrünü şöyle dile getirirdi: *"Elhamdülillâhillezî et'amenâ ve sekânâ ve kefânâ ve âvânâ ve kem mimmen lâ kâfiye lehû velâ mü'viye" (Sığınacak yeri ve ihtiyacını giderecek kimsesi olmayan niceleri varken; bizi yediren, içiren, ihtiyaçlarımızı gideren ve bizi barındıran Allah'a hamdolsun.)*[28]

Hz. Peygamber yaptığı her işte Allah'ın rızasını gözetir ve bu niyetini Rabbine dua ederek ortaya koyardı. Bir iş yapmak istediğinde, *"Allâhümme hır lî vahter lî" (Allah'ım! Bana hayırlısını ver ve benim için en uygun olanı seç.)*[29] diye niyazda bulunurdu. Yolculuğa çıkarken de binitine biner ve üç kez tekbir getirdikten sonra, *"Sübhânellezî sehhara lenâ hâzâ vemâ künnâ lehû mukrinîn ve innâ ilâ rabbinâ lemünkalibûn" (Hiçbir şekilde sahip olamayacakken, bu biniti bizim hizmetimize veren Allah'ı tenzih ederim. Şüphesiz ki biz Rabbimize tekrar döneceğiz.)*[30] duasıyla Allah'a şükrünü arz ederdi. Kısacası Allah Resûlü (sav) hayatın her alanını dualarıyla zenginleştiriyor, ruhunu dua ile besliyor ve teskin ediyordu.

Allah Resûlü dua edeceğinde bazen kıbleye yönelir,[31] bazen koltuk altı görünecek kadar ellerini kaldırır,[32] bazen avuçlarını açarak,[33] bazen de avuçlarını birleştirerek[34] içtenlikle dua ederdi. Dua ettikten sonra ellerini mutlaka yüzüne sürer[35] ve ashâbına da bunu tavsiye ederdi[36]

Zira Allah, Yüce Kelâmı'nda kullarından, kendisine içten dua etmelerini istemişti: *"Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez."*[37] Bu yüzden Allah Resûlü yüksek sesle dua etmekten hoş-

24 Zâriyât, 51/18.
25 T3498 Tirmizî, Deavât, 78.
26 Bkz. M1969 Müslim, Cum'a, 13; D521 Ebû Dâvûd, Salât, 35.
27 DM2714 Dârimî, İsti'zân, 53.
28 T3396 Tirmizî, Deavât, 16.
29 T3516 Tirmizî, Deavât, 85.
30 M3275 Müslim, Hac, 425; HM6311 İbn Hanbel, II, 144.
31 M4588 Müslim, Cihâd ve siyer, 58.
32 B1030 Buhârî, İstiskâ, 21; D1489 Ebû Dâvûd, Vitr, 23; İM1181 İbn Mâce, İkâmet, 119.
33 D1486 Ebû Dâvûd, Vitr, 23.
34 B5017 Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân, 14.
35 T3386 Tirmizî, Deavât, 11.
36 İM3866 İbn Mâce, Dua, 13.
37 A'râf, 7/55.

lanmaz, böyle yapanları uyarırdı. Ebû Musa el-Eş'arî'nin anlattığına göre, Hayber'e yapılan seferden dönüşte böyle bir olay yaşanmıştı. Resûlullah ile beraber olanlar, Medine'ye yaklaştıklarında yüksek bir tepeye çıkınca yüksek sesle tekbir getirerek Allah'a tazimde bulunmuşlardı. Bunun üzerine Allah Resûlü onlara şu nasihatte bulundu: *"Kendinize gelin! Siz sağır olan ve burada bulunmayan bir Allah'a seslenmiyorsunuz. (Bilakis) Her şeyi işiten, gören ve size çok yakın olan Allah'a sesleniyorsunuz."*[38] Yüce Rabbimiz de Hz. Zekeriya'nın çocuk sahibi olmak için yaptığı duayı *"Hani o, Rabbine kısık bir sesle yalvarmıştı."*[39] ifadeleriyle anmaya değer görüyordu.

"Resûlullah (sav) özlü ve kapsamlı duaları tercih ederdi."[40] Dua ederken kararlı davranırdı. İbn Mes'ûd'un bildirdiğine göre, *"Hz. Peygamber (sav) dua ettiği zaman üç kere tekrar eder, Allah'tan bir şey istediği zaman üç kere isterdi."*[41] Sevgili Peygamberimiz ashâbına şu tavsiyede bulunurdu: *"Sizden biri dua ettiğinde, 'Allah'ım! Dilersen beni affet!' demesin. Kararlı, azimli bir şekilde ısrarla dua edip istesin. Zira hiçbir şeyi vermek Allah'a güç gelmez."*[42] Bununla birlikte Peygamber Efendimiz yaptığı duaya karşılık hemen sonuç beklemez, ama Rabbinin kendisini boş çevirmeyeceğini bilirdi. Bir keresinde, *"Sizden biriniz, 'Dua ettim de duam karşılık görmedi.' deyip acele etmediği müddetçe duası karşılık bulur."*[43] buyurmuştu. Sahâbe, "Yâ Resûlallah! Acele etmek nedir?" diye sorunca da, *"Dua ettim de kabul edildiğini görmedim, der ve o anda vazgeçerek duayı bırakır."*[44] cevabını vermişti. Resûlullah'ın açıklamasından anlaşılacağı üzere karşılığı ister bu dünyada verilsin, ister âhirete ertelensin, dua er ya da geç Allah katında karşılık bulacaktır.

Dua eden kişinin, her şeye kadir olan Rabbine el açtığının farkında olması ve dilinden dökülen ya da gönlünden geçen cümleleri seçerek Rabbine yakışır bir biçimde dua etmesi gerekir. Bu bağlamda Allah Resûlü'nün bir diğer tavsiyesi, *"Allah'a, kabul edileceğine gerçekten inanarak dua edin. Bilin ki Allah, ciddiyetten uzak ve umursamaz bir kalp ile yapılan duaları kabul etmez."*[45] şeklindedir. Allah (cc), *"Kullarım sana beni sorarlarsa, bilsinler ki ben, şüphesiz onlara yakınım. Benden isteyenin, dua ettiğinde duasını kabul ederim. Artık onlar da davetimi kabul edip bana inansınlar ki, doğru yolda yürüyenlerden olsunlar."*[46] âyetiyle kendisine yönelen kulun duasını kabul edeceğini vaad eder. Bu konuda Peygamberimiz (sav) ise, *"Şüphesiz Rabbiniz son derece hayâ ve kerem sahibidir. Kulu O'na elini kaldırdığı zaman, o elleri boş çevirmekten hayâ eder."*[47] buyurmuştur. Böyle bir lütuf karşısında Rabbine dua eden insandan, (azabından) korkarak ve (rahmetini) umarak Allah'a

38 B7386 Buhârî, Tevhîd, 9; B4202 Buhârî, Megâzî, 39.
39 Meryem, 19/3.
40 D1482 Ebû Dâvûd, Vitr, 23.
41 M4649 Müslim, Cihâd ve siyer, 107.
42 M6812 Müslim, Zikir, 8.
43 D1484 Ebû Dâvûd, Vitr, 23; M6935 Müslim, Zikir, 91.
44 M6936 Müslim, Zikir, 92.
45 T3479 Tirmizî, Deavât, 65.
46 Bakara, 2/186.
47 D1488 Ebû Dâvûd, Vitr, 23.

yönelmesi istenmiştir.[48] Allah Teâlâ bu şekilde dua eden müminin duasına önem vermekte, onun yalnız olmadığını, her türlü şartta durumunu bilen ve ona yakın olan bir Allah bulunduğunu hatırlatmaktadır.[49]

Hz. Peygamber (sav), Allah'a O'nun güzel isimleri *(el-esmâü'l-hüsnâ)* ile dua etmekten hoşlanırdı. Bir gün Enes b. Mâlik ve Resûlullah birlikte otururken, namaz kılan bir adama şahit oldular. Adam namazdan sonra, *"Ey Allah'ım! Hamd ancak sanadır, senden başka ilâh yoktur. Gökleri ve yeri yaratan, bol bol veren (sensin) ey Celâl ve İkram sahibi! Ey Hayy (ezelî ve ebedî bir hayata sahip olan) ve Kayyûm (kâinatı idare eden)! Senden istiyorum!"* diye dua etmişti. Bunu duyan Allah Resûlü, adamın bu davranışını onaylayarak, *"Şüphesiz Allah'a, kendisi ile dua edildiği zaman mutlaka kabul ettiği ve istenildiğinde verdiği ism-i âzam ile dua etti."* buyurdu.[50] Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de de, *"En güzel isimler (el-esmâü'l-hüsnâ) Allah'ındır. O hâlde O'na, o güzel isimlerle dua edin."*[51] buyrulmuştur.

Peygamberimiz hem bu dünya için hem de âhiret için dua ederdi. En çok yaptığı dualardan biri şuydu: *"Allâhümme rabbenâ âtinâ fi'd-dünyâ haseneten ve fi'l-âhireti haseneten vekınâ azâbe'n-nâr." (Allah'ım! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru!)*[52] Kur'ân-ı Kerîm'de de dua edilirken âhiretin unutulmaması gerektiği hatırlatılıyordu: *"İnsanlardan, 'Ey Rabbimiz! Bize (vereceğini) bu dünyada ver.' diyenler vardır. Bunların âhirette bir nasibi yoktur. Onlardan, 'Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru.' diyenler de vardır. İşte onlara kazandıklarından bir nasip vardır. Allah, hesabı pek çabuk görendir."*[53]

Peygamberimiz, duada istenecek şeylerin meşru, olumlu ve anlamlı olmasına da özen gösterirdi. Bu nedenle Hz. Peygamber, Allah'ın duaları kabul edeceğini belirtirken, günah işlemeyi hedefleyen veya akrabalık ilişkilerinin kesilmesini isteyen duaları istisna etmişti.[54]

Sevgili Peygamberimiz duayı "âmîn" diyerek bitirmeye önem verirdi. Sahâbe de Allah Resûlü'nün bu uygulamalarını devam ettiriyordu. Ebû Züheyr en-Nümeyrî, topluluk içinde bir kişi dua ettiğinde duasını "âmîn" ile bitirmesini tavsiye eder ve bunun sayfaya vurulan bir mühür gibi olduğunu söylerdi. Ebû Züheyr bu konuyla ilgili başından geçen bir hâdiseyi etrafındakilere şöyle anlatmıştı: "Bir gece Resûlullah (sav) ile birlikte dışarıya çıkmıştık. Devamlı ve ısrarla dua eden bir adamın yanına geldik. Bunun üzerine Peygamber (sav) durup onu dinlemeye başladı ve *'Eğer mühürlerse, kazandı.'* dedi. Cemaatten birisi, 'Ne ile mühürleyecek?' diye sorunca,

48 A'râf, 7/56.
49 M6829 Müslim, Zikir, 19.
50 D1495 Ebû Dâvûd, Vitr, 23.
51 A'râf, 7/180.
52 D1519 Ebû Dâvûd, Vitr, 26; M6840 Müslim, Zikir, 26.
53 Bakara, 2/200-202.
54 M6936 Müslim, Zikir, 92.

O (sav), *"Âmîn ile. Eğer âmîn ile mühürlerse kazandı."* diye cevap verdi. Bunun üzerine Peygamber'e (sav) soru soran kişi, dua eden adama gidip dedi ki, 'Ey filân, 'âmîn' ile bitir ve müjdeye nail ol!'"[55]

İnsanın kendi kendine dua etmesi kadar, başkalarından dua alması da önemlidir. Bir defasında Allah Resûlü, Hz. Ömer'e şu tavsiyede bulunmuştur: "Bir hastanın ziyaretine gittiğinde ondan senin için dua etmesini iste. Zira hastanın duası meleklerin duası gibidir."[56] Müslüman'ın din kardeşi için yaptığı dua hakkında ise Peygamberimiz şunları söyler: *"Kişinin (din) kardeşi için gıyabında (onun olmadığı yerde) ettiği dua makbuldür. O kişinin başucunda, duasına âmîn diyen bir melek bulunur. O kişi (din) kardeşine hayır dua ettikçe (görevli) melek: 'Âmîn, (din kardeşin için istediğin) hayrın misli senin için de olsun.' der."*[57] Bunun gibi, anne babanın çocuklarına yaptığı dua ile misafirin ve yolcunun duaları da kabul olunacak dualar arasında zikredilmiştir.[58]

Diğer taraftan haksızlığa uğrayan insanların da bedduasından sakınmak gerekir. Allah Resûlü, Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken, mazlumların duasından sakınmasını tavsiye eder ve şöyle buyurur: *"Mazlum ile Allah arasında (duanın kabulüne mâni olacak) hiçbir perde yoktur."*[59]

İnsan, hayatını duayla anlamlandırmalı, duasız bir hayatın Allah katında değeri olmadığını bilerek varlığına değer katmak, hayatını anlamlı kılmak ve Allah katında bir hoşnutluk bulmak için dua etmelidir. Yaptığı dua ise içten ve samimi olmalıdır. Gerçekleşeceğine inanarak, ısrarla Allah'a isteklerini arz etmeli, ama duasının bir an önce gerçekleşmesi için acele etmemelidir. Kur'an'daki dua âyetleriyle ya da selef-i sâlihînden nakledilen/me'sûr dualarla Rabbimize niyazda bulunmak mümkün olduğu gibi, içinden geldiğince, kendi diliyle ve kendi hislerini ortaya koyarak dua etmek de mümkündür. En güzeli ise, her işte olduğu gibi dua ederken de Peygamber Efendimizi örnek almak, onun öğrettiği dua âdâbına uyarak, onun dilinden dökülen cümlelerle Allah'a yalvarmaktır. Allah'ın Son Resûlü bir duasında Rabbine şöyle yalvarır:

"Allah'ım! Günahımı, bilgisizliğimi(n sonucu olarak yaptıklarımı), haddimi aşarak işlediklerimi ve benden daha iyi bildiğin bütün kusurlarımı bağışla! Allah'ım! Ciddi ve şaka yollu yaptıklarımı, yanlışlıkla ve bilerek işlediğim günahlarımı affeyle! Bütün bu kusurların bende bulunduğunu itiraf ederim. Allah'ım! Şimdiye kadar yaptığım ve bundan sonra yapacağım, gizlediğim ve açığa vurduğum, benden daha iyi bildiğin günahlarımı affeyle! Öne geçiren de sensin, geride bırakan da sensin. Ve senin gücün her şeye yeter."[60]

55 D938 Ebû Dâvûd, Salât, 167, 168.
56 İM1441 İbn Mâce, Cenâiz, 1.
57 İM2895 İbn Mâce, Menâsik, 5.
58 T1905 Tirmizî, Birr, 7.
59 B4347 Buhârî, Meğâzî, 61.
60 M6901 Muslim, Zikir, 70.

KUNUT
ALLAH'IN HUZURUNDA DUAYA DURMAK

عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ: بَعَثَ النَّبِيُّ ﷺ سَرِيَّةً يُقَالُ لَهُمْ: الْقُرَّاءُ،
فَأُصِيبُوا فَمَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَجَدَ عَلَى شَيْءٍ مَا وَجَدَ عَلَيْهِمْ،
فَقَنَتَ شَهْرًا فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ...

Enes (b. Mâlik) (ra) şöyle demiştir:
"Peygamber (sav) kurrâ denilen bir birliği (dini anlatmaları için Necd'e) göndermiş ve onlar (Maûne Kuyusu başında pusuya düşürülüp) öldürülmüşlerdi. Ben Peygamber'in (sav) onların öldürülmelerine üzüldüğü kadar hiçbir şeye üzüldüğünü görmedim. (O kadar ki) bir ay sabah namazında kıyamda kunut okudu..."
(B6394 Buhârî, Deavât, 58)

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَقُولُ فِي آخِرِ وِتْرِهِ: "اللَّهُمَّ! إِنِّي أَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ وَبِمُعَافَاتِكَ مِنْ عُقُوبَتِكَ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْكَ لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ، أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَنَتَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي صَلَاةِ الْعَتَمَةِ شَهْرًا، يَقُولُ فِي قُنُوتِهِ: "... اللَّهُمَّ نَجِّ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! ادْعُ عَلَى الْمُشْرِكِينَ، قَالَ: "إِنِّي لَمْ أُبْعَثْ لَعَّانًا، وَإِنَّمَا بُعِثْتُ رَحْمَةً."

Ali b. Ebû Tâlib'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber vitir namazının sonunda şöyle dua ederdi: *"Allah'ım! Gazabından rızana sığınırım, cezalandırmandan affına sığınırım. Senden (gelecek her türlü azaptan) Sana sığınırım. Seni lâyıkıyla övmeyi beceremem. Sen, kendini övdüğün gibisin."*

(N1748 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 51)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) bir ay yatsı namazında kunut yaptı ve kunutunda şöyle buyurdu: *"... Allah'ım! Zayıf düşürülmüş müminleri (müşriklerin baskısından) kurtar!..."*

(D1442 Ebû Dâvûd, Vitr, 10)

Ebû Hüreyre anlatıyor: "Ey Allah'ın Resûlü, müşriklere beddua et!" denildi. Resûlullah ise, *"Ben lânetçi olarak gönderilmedim; bilakis ben rahmet olarak gönderildim."* buyurdu.

(M6613 Müslim, Birr, 87)

Hicretin dördüncü yılının Safer ayı idi. Acıları hâlâ tazeliğini koruyan Uhud Gazvesi geride kalalı sadece dört ay olmuştu. Müminler bu savaşın yaralarını sarmaya çalışırken, başlarına yürekleri dağlayacak yeni bir felâket daha geldi.

Âmiroğulları'nın reisi Ebû Berâ' İslâm'la ilgili bilgi almak için Medine'ye gelmişti. Hz. Peygamber'den kendilerine dini anlatacak kimseler göndermesi için ricada bulundu. Allah'ın dinin herkese ulaşması hususunda son derece gayretli olan Hz. Peygamber, davette bulunulan Necid bölgesini emniyet açısından pek güvenilir bulmadığı için önce tereddüt etti. Zira o, ashâbına çok düşkündü.[1] ve onlar için endişeleniyordu. Ebû Berâ' ise endişe etmemesini söyleyerek gelecek olanların can emniyeti hususunda tam güvence verdi.[2]

Hz. Peygamber, daveti kabul etti ve bir müddet sonra İslâm'ın ilk eğitim müessesi olan Suffe'de yetişmiş, Kur'an'ı çok iyi bilen ve kendilerine kurrâ denilen, çoğu ensardan yetmiş kişilik bir heyeti İslâm'ı anlatmak ve insanları irşad etmek amacıyla söz konusu kabileye gönderdi. Heyetin başında ensardan Münzîr b. Amr vardı. Hz. Peygamber ona kabilenin ileri gelenlerine hitaben bir de mektup verdi. Medine'den yola koyulan heyet Medine-Mekke yolunda Bi'r-i Maûne isimli kuyunun bulunduğu yerde konakladı. Harâm b. Milhân, Resûlullah'ın mektubunu Âmiroğulları kabilesine getirip Ebû Berâ'ın yeğeni Âmir b. Tufeyl'e verdi ve onları İslâm'a davet etti. Fakat Âmir İslâm'a ve onun peygamberine karşı kin besleyen biriydi. Kendisine sunulan mektubu okumadığı gibi, işaret ettiği bir kişiye, davet konuşması yapmakta olan Harâm'ı arkadan mızraklattırdı. Harâm aldığı darbeyle orada şehit oldu.[3]

Âmir, Allah Resûlü'nün elçisini katlettirdikten sonra kuyunun yakınında dinlenmekte olan diğer sahâbîleri de öldürmek için kabilesini kışkırtmaya çalıştı. Ancak verilen emân nedeniyle kabile mensupları bunu reddettiler. Bunun üzerine Âmir, aralarında dostluk bulunan Süleymoğulları kabilesinin kolları Ri'l, Zekvân ve Usayye'den yardım istedi. Bedir'de Müslümanlara esir düştükten sonra Hz. Peygamber'in emriyle öldürülen

1 Tevbe, 9/128.
2 HS4/137 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 137; VM1/346 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 346.
3 B2801 Buhârî, Cihâd, 9; HS4/138 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 138; ST3/514 İbn Sad, *Tabakât*, III, 514-515.

Tuayme'nin dayısı olan ve intikam ateşiyle yanıp tutuşan Ri'l kolunun reisi Enes b. Abbâs bu isteğe hemen olumlu cevap verdi ve harekete geçti.[4]

Küçük bir ordu gibi toplanan müşrikler, hiçbir şeyden habersiz Bi'r-i Maûne'de beklemekte olan sahâbîlere saldırdılar. Neye uğradıklarını şaşıran ashâb maksatlarını ne kadar anlatmaya çalıştılarsa da gözlerini hırs bürümüş canileri engelleyemediler.[5] Ağır yaralı olduğu için öldü zannedilerek bırakılan Kâ'b b. Zeyd en-Neccârî ile esir alınan Amr b. Ümeyye dışında herkes acımasızca katledildi.[6]

Olayı duyan Peygamber Efendimiz son derece üzüldü. Yüreği dayanılmaz bir acıyla dolmuştu. Enes bu acıyı şöyle anlatır: "Peygamber (sav) kurrâ olarak adlandırılan kişilerden oluşan bir heyeti (dini anlatmaları için Necd'e) göndermiş ve onlar (Maûne Kuyusu başında pusuya düşürülüp) öldürülmüşlerdi. Ben Peygamber'in (sav) onların öldürülmelerine üzüldüğü kadar hiçbir şeye üzüldüğünü görmedim. (O kadar ki) bir ay sabah namazında kıyamda kunut okudu..."[7]

Bu esnada, İslâm'ı öğrenmek için davetçi isteyen Adal ve Kare kabilelerinin, Lihyânoğulları ile işbirliğine girerek gönderilen on davetçiyi tuzağa düşürdükleri, sekiz kişiyi katlettikleri, iki kişiyi esir alarak Mekkelilere sattıkları Recî' olayının haberi de Hz. Peygamber'e ulaştı.[8]

Yıllardır, kendisine ve ashâbına yönelen pek çok baskı, işkence ve saldırı karşısında sabredip beddua etmeyen Rahmet Peygamberi bu kez öyle ağır bir acı yaşamıştı ki, haberin geldiği gece yatsı namazının son rekâtında rükûundan doğrulduktan sonra bütün bu felâkete sebep olanlara beddua etti: *"Allah'ım! Mudar kabilelerini perişan et! Allah'ım! Onların yıllarını, Yusuf peygamberin kıtlık yılları gibi çetin kıl, başlarına dar getir!"*[9] *"Allah'ım! Sana ve Resûlü'ne isyan eden Lihyânoğulları, Ri'l, Zekvân ve Usayye kabilelerine lânet et."*[10]

Hz. Peygamber bir ay boyunca bu bedduasını sürdürmüş ve her vakitte tekrarlamıştır.[11] Ayrıca Allah Resûlü'nün o günlerde müşriklerin elinde kalmış bazı güçsüz Müslümanların kurtulması için, *"Allah'ım! Zayıf düşürülmüş müminleri (müşriklerin baskısından) kurtar!"*[12] diyerek dua ettiği de nakledilmektedir.

Hz. Peygamber'in namaz esnasında kıyamda iken yapmış olduğu bu münâcât "kunut" diye isimlendirilmektedir. Kunut; itaat etmek, sükût etmek, namazda kıyam hâlinde iken dua etmek demektir. Kunut; zorda, darda kalan kulun, aczini, derdini, şikâyetini namaz içinde dua ya da bed-

[4] HS4/138 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 138; ST2/52 İbn Sad, *Tabakât*, II, 52; TD9/325 İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, IX, 325.

[5] B4088 Buhârî, Megâzî, 29.

[6] HS4/138 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 138; BN4/81 İbn Kesîr, *Bidâye*, IV, 81-84.

[7] B6394 Buhârî, Deavât, 58; M1550 Müslim, Mesâcid, 302.

[8] VM1/349 Vâkıdî, *Megâzî*, I, 349.

[9] B6393 Buhârî, Deavât, 58; D1442 Ebû Dâvûd, Vitr, 10.

[10] M6434 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 186.

[11] M1550 Müslim, Mesâcid, 302; D1443 Ebû Dâvûd, Vitr, 10.

[12] D1442 Ebû Dâvûd, Vitr, 10.

dua şeklinde Allah'a arz etmesidir. Kudret sahibi Rabbine olan güvenini dile getirdikten sonra O'na sığınıp O'ndan yardım talep etmesidir. Maûne Kuyusu felâketinin haberini aldığında Resûlullah da Rabbine sığınarak O'ndan yardım dilemişti. Zira her yolu denediği ve iyi ilişkiler kurmak için çabaladığı hâlde müşrikler, Allah'ın dinini inkârda ısrarcı davranarak Müslümanlara zulmetmişlerdi. Bu ise Resûlullah'ı yürekten yaralamıştı. İşte Peygamberimizin namazlarında yaptığı bu beddualar da o yaralı kalpten dökülen iç yakarışlarıydı.

Nice zorluklarla karşılaşmasına rağmen müşriklere beddua etmemişti Rahmet Peygamberi. Her zaman sabretmiş, affedici olmuş ve sonunda onları Allah'a havale etmişti.[13] Müslüman olmaları ve kendisine yardım etmeleri umuduyla gittiği Tâif'te kendisine reva görülen kötü muameleden dolayı beddua etmemiş ve Rabbine sığınarak şöyle yakarmıştı:

"Allah'ım! Güçsüzlüğümü, çaresizliğimi ve halkın nazarında hakir görülüşümü sana arz ve şikâyet ediyorum. Ey merhametlilerin en merhametlisi! Sen zayıfların Rabbisin! Sen benim Rabbimsin! Beni kimin eline bırakıyorsun? Senden uzak olan ve beni gördükçe suratını asan kimselere mi? Yoksa beni eline bıraktığın düşmana mı? Bu, senin bana karşı bir öfkenden dolayı değilse buna aldırış etmem. Fakat af ve merhametin, benim için (gazabından) daha geniştir. Senin gazabına uğramaktan, karanlıkları aydınlatan, dünya ve âhiret işlerini ıslah eden senin nuruna sığınırım! Her şey senin rızan içindir. Güç ve kuvvet ancak sendedir!"[14] Yine Uhud'da müşrikler tarafından yaralandığında, *"Peygamberlerinin başını yaran, dişini kıran bir kavim nasıl felâh bulur! Halbuki o, onları Allah'a davet ediyor."* diye sitem etse de asla beddua etmemişti.[15]

Kendisi için değil, haram kıldığı şeylere yapılan hürmetsizlikten dolayı yalnızca Allah için cezalandıran Resûlullah,[16] örneklerden anlaşılacağı üzere şahsıyla ilgili durumlarda lânet ve bedduadan uzak durmuştur. Bir defasında kendisinden müşriklere beddua etmesi istendiğinde Allah Resûlü'nün cevabı şöyle olmuştu: *"Ben lânetçi olarak gönderilmedim; bilakis ancak rahmet olarak gönderildim."*[17] Çünkü asıl olan rahmet ve duadır. Kunut yaparak beddua etmek ise istisnadır. Evet, o, Bi'r-i Maûne faciası nedeniyle müşriklere beddua etmişti. Fakat bunu kendi adına değil, müşrikler tarafından haince tuzağa düşürülen değerli ashâbı için yapmıştı. Bizzat emek verip yetiştirdiği onca âlim ve hafızı bir anda kaybetmek kolay değildi. Bu en zor ânında elinden gelen tek şey, Yaratan'ına sığınarak katilleri O'na havale etmekti. Ancak her işte orta yolu tutan Sevgili Peygamberimiz,

[13] B2934 Buhârî, Cihâd, 98.
[14] HS2/267 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 268.
[15] M4645 Müslim, Cihâd ve siyer, 104.
[16] B3560 Buhârî, Menâkıb, 23; M6045 Müslim, Fedâil, 77.
[17] M6613 Müslim, Birr, 87.

bunda da aşırıya gitmemiş ve bir ay sonra müşrik kabilelerine beddua etmeyi terk etmişti.[18]

Mümin bir kimseye lânetçi sıfatını yakıştıramayan Allah Resûlü,[19] günlük hayattaki ilişkilerde karşılaşılan olumsuzluklarda bedduadan uzak durmamızı öğütlemiş, Müslümanları Allah'ın lânet ve gazabını dile getirerek birbirlerine beddua etmemeleri konusunda uyarmıştı.[20] *"Kendinize, çocuklarınıza, hizmetçilerinize ve mallarınıza beddua etmeyiniz. Olur ki Allah'tan istenilenlerin ihsan edildiği bir zamana rastlarsınız da Allah dileğinizi kabul ediverir."*[21] sözleriyle, olur olmaz yere beddua etmenin ne kadar sakıncalı olduğunu ifade eden Peygamberimiz, özellikle mazlumun bedduasıyla ilgili olarak, *"Mazlumun bedduasından sakının, çünkü Allah ile mazlum arasında perde yoktur."*[22] buyurmuştu. Kendisi de mazlumun bedduasından Allah'a sığınmıştı.[23]

Müslümanlar, Hz. Peygamber ve ashâbının tattığı derin acıların benzerini yaşadıklarında, karşılaştıkları musibetlerden kurtulmak ümidi ile Rablerine yönelir ve O'ndan yardım isterler. Hz. Peygamber'in yaptığı gibi Allah'a en yakın oldukları anda, namazda kıyam hâlinde iken içtenlikle O'na sığınırlar. Yalnızca Allah'a kulluk etme ve sığınma bilinci ile yapılan bu yakarış, O'na olan imanlarını ve güvenlerini daha da artırır.

Diğer taraftan kunut, sadece sıkıntılı anlarda Rabbe yakarış değildir. Bir Müslüman'ın yaşadığı herhangi bir mutluluktan dolayı kunut dualarıyla Rabbine münâcâtta bulunması da son derece anlamlıdır. Bu, insana hem Rabbine olan şükrünü hatırlatır, hem de darlık zamanında olduğu gibi bolluk zamanında da Rabbiyle olan bağının güçlenmesini sağlar. Zaten Bi'r-i Maûne olayından sonra Sevgili Peygamberimizin dilinde kunut, diğer dualar gibi namazda okunan bir dua niteliğine bürünmüştür. Resûlullah'ın okuduğu kunut duaları ise her zaman aynı içerikte olmamıştır. O, Rabbine niyazını arz etmek için değişik ifadelerle yakarmıştır. Ancak içeriklerinde farklılık olmakla birlikte özü itibariyle hepsinde azap, kötülük ve düşmandan Allah'a sığınarak O'ndan yardım ve af dilemek esastır.

Peygamberimizden bizlere miras kalan kunut dualarından bazıları şunlardır:

"Allâhümme innâ nesteînüke ve nestağfiruke ve nü'minü bike ve nüsnî aleyke'l-hayra ve lâ nekfüruke ve nahleu ve netrukü men yefcüruk.

Allâhümme iyyâke na'büdü ve leke nüsallî ve nescüdü ve ileyke nes'â ve nahfidü nercû rahmeteke ve nahşâ azâbeke inne azâbeke'l-cidde bi'l-küffâri mülhık."

[18] D1445 Ebû Dâvûd, Vitr, 10; N1080 Nesâî, Tatbîk, 32.
[19] T2019 Tirmizî, Birr, 72.
[20] D4906 Ebû Dâvûd, Edeb, 45; T1976 Tirmizî, Birr, 48.
[21] D1532 Ebû Dâvûd, Vitr, 27; M7515 Müslim, Zühd, 74.
[22] B1496 Buhârî, Zekât, 63; M121 Müslim, Îmân, 29.
[23] M3276 Müslim, Hac, 426; N5500 Nesâî, İstiâze, 41.

(Allah'ım! Senden yardım isteriz, günahlarımızı bağışlamanı isteriz. Sana inanırız. Seni bütün hayırlar ile senâ ederiz. Seni inkâr edenleri reddeder, onlardan alâkamızı keseriz.

Allah'ım! Biz sadece sana ibadet ederiz. Senin için namaz kılar, sana secde ederiz. Senin rızanı ve kulluğunu elde etmek için çalışır, çabalarız. Rahmetini umar, azabından korkarız. Senin azabın kâfirleri yakalayacaktır.)[24]

"Allâhümme'hdinî fîmen hedeyte ve âfinî fîmen âfeyte ve tevellenî fîmen tevelleyte ve bârik lî fîmen a'tayte ve kınî şerra mâ kazayte inneke takzî ve lâ yukzâ aleyke ve innehû lâ yezillü men vâleyte ve lâ yeızzü men âdeyte tebârekte Rabbenâ ve teâleyte."

(Allah'ım! Hidayet verdiklerinle beraber bana da hidayet et. Afiyet verdiklerinle beraber bana da afiyet ver. Sevdiklerinin arasına beni de kat. Bana ihsan ettiklerine bereket ver. Takdir buyurduğun hükümden gelecek zararlardan beni koru. Hükmeden sadece sensin, sana hükmedecek yoktur. Senin koruduğuna asla zillet olmaz, Senin düşmanına da izzet olmaz. Rabbimiz, sen her türlü noksanlıktan uzak ve yücesin.)[25]

[24] MŞ6892 Ibn Ebû Şeybe, *Musannef*, Salavât, 579.
[25] D1425 Ebû Dâvûd, Vitr, 5.

ŞÜKÜR
NİMETLERİN KADRİNİ BİLMEK!

عَنْ زِيَادٍ قَالَ: سَمِعْتُ الْمُغِيرَةَ ﷺ يَقُولُ: إِنْ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ لَيَقُومُ أَوْ لِيُصَلِّى
حَتَّى تَرِمَ قَدَمَاهُ أَوْ سَاقَاهُ: فَيُقَالُ لَهُ، فَيَقُولُ: "أَفَلاَ أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا؟"

Ziyâd, Mugîre'nin (ra) şöyle dediğini işitmiştir:
"Hz. Peygamber (sav) ayakları (ya da bacakları) şişinceye kadar (gece) namaz kılardı. Bu durum hakkında ona bir şey söylendiğinde, '*Şükreden bir kul olmayayım mı?*' derdi."

(B1130 Buhârî, Teheccüd, 6)

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَنْ لاَ يَشْكُرِ النَّاسَ لاَ يَشْكُرِ اللَّهَ."

عَنْ جَابِرٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَنْ أُبْلِىَ بَلاَءً فَذَكَرَهُ فَقَدْ شَكَرَهُ، وَإِنْ كَتَمَهُ فَقَدْ كَفَرَهُ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"الطَّاعِمُ الشَّاكِرُ بِمَنْزِلَةِ الصَّائِمِ الصَّابِرِ."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah'a da şükretmez."*

(T1954 Tirmizî, Birr, 35)

Câbir (b. Abdullah) tarafından nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir kimseye bir nimet verilir de onu (hayırla yâd ederek) dile getirirse, onun şükrünü yerine getirmiş olur. Eğer onu (kimseye söylemeyerek) gizlerse ona nankörlük etmiş olur."*

(D4814 Ebû Dâvûd, Edeb, 11)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yiyip şükreden kimse sabrederek oruç tutan kimse gibidir."*

(T2486 Tirmizî, Sıfâtü'l-kıyâme, 43; İM1764 İbn Mâce, Sıyâm, 55)

İsrâiloğulları içerisinde cildi alacalı, kel ve kör üç kişi vardı. Allah bunları imtihan etmek istedi ve onlara bir melek gönderdi. Melek, derisi alacalı olan adama geldi ve en çok istediği şeyin ne olduğunu sordu. Adam, güzel görünümlü bir cilt istediğini, çünkü insanların, mevcut görüntüsüyle kendisini çirkin bulup ondan iğrendiklerini söyledi. Bunun üzerine melek, adamın vücudunu sıvazladı ve şifa bulan adamın çirkinliği gitti. Ona çok güzel bir renk ve hoş bir görünüm verilmişti. Daha sonra melek ona en çok hangi malı sevdiğini sordu. Hastalıktan kurtulan adam, deveyi sevdiğini söyleyince, ona on aylık gebe bir deve verildi. Melek, devenin onun için hayırlı olmasını temenni ederek adamın yanından ayrıldı ve başı kel olan adamın yanına gitti. Ona da en çok istediği şeyin ne olduğunu sordu. O da kendisinden kelliği giderecek güzel bir saç istediğini söyledi. Melek onun başını sıvazlar sıvazlamaz kellikten eser kalmadığı gibi çok güzel saçları da oluverdi. Melek ona da en çok hangi malı sevdiğini sordu. O, ineği sevdiğini söyleyince, kendisine gebe bir inek verildi. Melek bu adama da bahşedilen ineğin hayırlı olmasını temenni ederek yanından ayrıldı. Melek son olarak âmâ olan adamın yanına geldi ve dünyada en çok istediği şeyin ne olduğunu ona da sordu. O, görmeyen gözlerinin açılmasını ve böylece insanları görmek istediğini söyledi. Melek adamın gözlerini sıvazladı ve adam görmeye başladı. Ardından daha öncekilere sorduğu gibi ona da hangi malı çok sevdiğini sordu. Adam koyunları sevdiğini söyleyince, kendisine kuzulu bir koyun verildi.

Bir müddet sonra bu kişilere bahşedilen hayvanlar yavruladı ve çoğaldı. Bu suretle birinin bir vadi dolusu devesi, diğerinin bir vadi dolusu sığırı, ötekisinin de bir vadi dolusu koyunu oldu. Aradan yıllar geçti. Melek, bu üç kişinin karşısına bir kez daha çıktı. Ama bu sefer onların karşısına çıkma sebebi, nimeti veren Allah'a karşı onları şükür imtihanına tâbi tutmaktı. Bu amaçla önce cildi alacalı olup da Allah'ın sıhhat ve mal verdiği adamın yanına geldi. Tıpkı onun eski hâli gibi hastalıklı ve yoksul bir insan suretine girmişti. Ona dedi ki, *"Ben fakir biriyim. Bütün çarelerim tükendi. Yolculuğu tamamlayabilmem önce Allah'ın inayeti sonra da senin yardımınla mümkündür. Şimdi ben, sana güzel bir renk, güzel bir görünüm ve mal veren Allah rızası için,*

senden bir deve istiyorum. Bu sayede yolculuğumu tamamlayayım ve memleketime ulaşayım." İnsan suretindeki meleğin isteklerini dinleyen adam, "*(İyi ama malımda) hak sahipleri çoktur.*" diye cevap verince, melek ona, "*Sanki seni tanır gibiyim. Sen insanların iğrendiği, cildi alacalı olan kişi değil miydin? Fakir olduğun hâlde Allah bu malı mülkü sana vermedi mi?*" diye sordu. Meleğin sorularına karşılık adam, "*(Hayır) yemin olsun ki bu mal mülk bana atalarımdan miras kaldı.*" dedi. Melek de ona cevaben, "*Eğer sen yalan söylüyorsan Allah seni eski hâline döndürsün!*" dedi ve oradan ayrıldı.

Sonra kel olan adamın yanına kel bir insan suretinde gitti ve aynı şeyleri söyledi. Bu adam da alacalı adamın yaptığı gibi meleğe yardım etmeyi reddetti. Melek de ona, "*Eğer sen bu sözlerinde yalancı isen, Allah seni eski hâline döndürsün!*" dedi.

Ardından âmâ bir insan suretine girerek eskiden âmâ olan adamın yanına giden melek, ona dedi ki, "*Ben garib bir yolcuyum. Yolda kaldım. Önce Allah'ın, sonra senin yardımınla ancak gideceğim yere ulaşabilirim. Şimdi ben, sana görme kabiliyetini bahşeden Yüce Allah'ın rızası için, senden bir koyun istiyorum ki ondan istifade ederek gideceğim yere ulaşabileyim.*" Meleğin bu isteği üzerine âmâ olup da Allah'ın sıhhat verdiği adam dedi ki, "*Evet ben gerçekten kördüm. Allah bana görme kabiliyetini bahşetti. Fakir idim, beni zenginleştirdi. (İşte koyunlarım!) Dilediğin kadar al. Allah'a yemin ederim ki, bugün Allah rızası için benden alacağın hiçbir şeyde sana sınır koymam.*" Bunun üzerine melek ona, "*Malın senin olsun. Siz imtihan edildiniz; neticede Allah senden razı oldu; diğer iki arkadaşın ise Allah'ın gazabına uğradılar.*" dedi.[1]

Her nimet bir imtihan vesilesidir. Nimeti vereni hatırlamak ve ona teşekkür etmek, hem nimeti artırır hem de bereketlendirir. Nimeti vereni tanımamak ve nimetin asıl sahibini unutmak ise küfrân-ı nimet yani nimete karşı nankörlüktür. Allah Resûlü, insanın acziyetini, varlıklı hâlini, şükür edip etmeme durumunu çarpıcı bir misalle arkadaşlarına anlatmıştır.

Sahâbenin meşhur öğrencilerinden ve asrının ileri gelen âlimlerinden Atâ b. Ebû Rebâh ile Ubeyd b. Umeyr, bir gün Resûl-i Ekrem'i en yakından tanıyan sevgili eşi Hz. Âişe'ye gelirler. Ubeyd b. Umeyr, "Anneciğim! Resûl-i Ekrem'de gördüğün en hayretâmiz davranışı bize anlatır mısın?" der. Hz. Âişe bir müddet sustuktan sonra şöyle cevap verir: "Bir gece bana, '*Ey Âişe! İzin verirsen kalkıp bu gece Rabbime ibadet edeyim.*' dedi. Ben de 'Vallahi, ben sana yakın olmayı da seni sevindirecek şeyi de severim' dedim. Kalkıp abdest aldı. Sonra namaza başladı. Namazda ağladı ve gözyaşları

[1] B3464 Buhârî, Enbiyâ, 51; M7431 Müslim, Zühd, 10

göğsüne, sakalına ve secde ettiği yere damladı. Daha sonra Bilâl-i Habeşî sabah ezanını okumaya geldi. Allah Resûlü'nün ağladığını görünce, 'Yâ Resûlallah! Yüce Allah geçmiş ve gelecek bütün günahlarını affettiği hâlde niçin ağlıyorsun?' dedi. Allah Resûlü ona şu cevabı verdi: *'Ben Allah'a şükreden bir kul olmayayım mı?'*"[2]

Allah Resûlü'nü mübarek ayakları ya da bacakları şişinceye kadar[3] ibadete yönlendiren duygu, Allah'a şükretme duygusudur. Kendisine yeni inen[4] ve göklerin ve yerin yaratılışını, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gitmesini akıl sahipleri için ibret olarak takdim eden âyetten sonra[5] derin tefekkür sahibi bir Peygamber elbette O'na şükretmeyi seçecekti.

"İnsan"a biri "şükür/teşekkür", diğeri "küfür/nankörlük" olmak üzere iki yol gösterilmiştir. Yüce Yaratıcı ona akıl ve irade vermiştir; ister şükreden biri olsun, isterse inkâr eden biri![6] İster kadirşinaslığı yani iyiliklerin değerini bilme yolunu tercih etsin, isterse nankörlük yolunu!

Şükür, Yüce Allah'ın sayısız nimetlerine karşı kalp, dil ve beden ile övgüde ve teşekkürde bulunma, nimetleri saygı ile itiraf etmedir. Kalbin şükrü, nimetleri verenin Allah olduğuna inanmak; dilin şükrü, Allah'ın verdiği nimetlere hamdetmek; bedenin şükrü, varlığını Allah'ın rızasına uygun bir şekilde sürdürmek, namaz, oruç gibi ibadetleri eda etmek ve O'nun yasaklarından uzak durup buyruklarını yerine getirmek; malın şükrü ise sadaka ve zekât vermektir.

Şükür, aslında bir kulluk bilinci, bir yaşama biçimidir. Kur'an'ın ifadesiyle Allah'a kul oluşun bir gereğidir.[7] Güzel isimlerinden biri de "Şekûr" olan, yani kendisine yapılan şükranları kabul eden Allah, insanın kendisine şükretmesini, nankörlük yapmamasını istemektedir.[8] Ayrıca O, yapılan şükrü karşılıksız bırakmamakta, şükre karşı daha fazlasını lütfetmektedir: *"Eğer şükrederseniz elbette size (nimetimi) artırırım. Eğer nankörlük ederseniz gerçekten azabım çok şiddetlidir!"*[9] Aslında, *"Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur. Nankörlük edene gelince, (bilmelidir ki) Rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. O, çok kerem sahibidir."*[10] Ne var ki çoğu insan şükretmez![11] Bir kısmı da çok az şükreder![12]

İnsanlığın örnek şahsiyetleri olan peygamberler, hep Rablerine şükretmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Nuh hakkında, *"O, çok şükreden bir kul idi."*[13] derken; Allah'ın nimetlerinden dolayı Hz. İbrâhim'in;[14] kendilerine verilen ilimden dolayı Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'ın[15] hamd ve şükürlerinden bahsetmektedir.

[2] S1620 İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 386.
[3] B1130 Buhârî, Teheccüd, 6; M7124 Müslim, Sıfâtü'l-münâfıkîn, 79.
[4] S1620 İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 386.
[5] Âl-i İmrân, 3/190.
[6] İnsân, 76/3.
[7] Bakara, 2/172.
[8] Bakara, 2/152.
[9] İbrâhîm, 14/7.
[10] Neml, 27/40.
[11] Mü'min, 40/61.
[12] A'râf, 7/10.
[13] İsrâ, 17/3.
[14] Nahl, 16/121.
[15] Neml, 27/15.

Hz. Peygamber, sevindirici bir durumla karşılaştığında Allah Teâlâ'ya şükür için secdeye kapanırdı.[16] Bir keresinde Mekke'den Medine'ye giderken Azverâ denilen yere yaklaşınca bineğinden indi. Sonra ellerini kaldırıp Allah'a bir süre dua etti, sonra secdeye kapandı, uzun bir müddet secdede kaldı, sonra kalktı, ellerini kaldırıp bir miktar daha Allah'a dua etti, sonra tekrar secdeye varıp uzun bir vakit secdede kaldı. Sonra secdeden kalktı, ellerini kaldırıp biraz daha Allah'a dua ettikten sonra yine secdeye vardı ve sonra şöyle buyurdu: *"Rabbimden dilekte bulundum ve ümmetim için şefaat niyaz ettim. O da ümmetimin üçte birini bana bağışladı. Ben de Rabbime şükretmek için secdeye kapandım. Sonra tekrar başımı kaldırıp Rabbimden ümmetim için (bağışlanma) diledim. O da ümmetimin üçte birini bana bağışladı. Ben de bunun üzerine Rabbime secdeye kapandım. Sonra tekrar başımı kaldırıp Rabbimden ümmetim için (bağışlanma) diledim. O da bana ümmetimin geri kalan üçte birini bağışladı. Ben de Rabbime şükretmek üzere secdeye kapandım."*[17] Allah Resûlü'nün bu ve benzeri uygulamalarından dolayı bir nimetin kazanılmasından veya bir felâket ve musibetin atlatılmasından dolayı kıbleye dönerek tekbir alıp secdeye varmak, secdede iken Allah'a hamdettikten sonra yine tekbir alarak ayağa kalkmak şeklindeki şükür secdesi güzel görülmüştür.[18]

İbadetlerde gözetilen hikmetlerin başında, şükretme duygusu gelir. Ramazan'da tutulan oruçlar,[19] hac mevsiminde kesilen kurbanlar,[20] bilhassa zekât, sadaka ve Allah yolunda infak gibi malî ibadetler, nimetleri veren Yüce Allah'a şükretme hikmetine dayanmaktadır. İnsanın şükretme ihtiyacı yaratılışı gereğidir. Tertemiz fıtratını koruyan her insan, kendisine küçük bir iyilik yapana karşı bile vicdanen bir teşekkür borcu hissediyorsa, bütün nimetleri ikram eden Yaratanına karşı hamd ve şükretmemesi düşünülemez. Bu, kulluğun ve İslâmî terbiyenin doğal sonucudur. İnsan, kendisine sayısız nimetler lütfeden Rabbine şükretmekle kalmamalı, iyiliğini gördüğü insanlara da teşekkür etmelidir. Hz. Peygamber bir defasında bunu şöyle ifade etmiştir: *"İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah'a da şükretmez."*[21]

Kendisine bir iyilikte bulunana ya da hayrı dokunana teşekkür etmek İslâm ahlâkının gereğidir. Bunun nasıl olacağını Hz. Peygamber'den öğrenmekteyiz: *"Kendisine bir ikramda bulunulan kişi, imkân bulduğu takdirde karşılığını versin. Bulamazsa (o iyiliği yapana) övgüde bulunsun. Çünkü (bir iyiliği) öven, şükran borcunu yerine getirmiş olur. İyiliği gizleyen ise nankörlük etmiş olur."*[22] *"Kendisine bir iyilik yapılan kimse, iyiliği yapana, 'Allah seni hayırla mükâfatlandırsın!' derse, en güzel övgüde bulunmuş olur."*[23] Bir diğer

[16] D2774 Ebû Dâvûd, Cihâd, 162; T1578 Tirmizî, Siyer, 25.
[17] D2775 Ebû Dâvûd, Cihâd, 162.
[18] *TDV İlmihal*, I, 354; SS1/153 Serahsî, *Şerhu's-siyeri'l-kebîr*, I, 153.
[19] Bakara, 2/185.
[20] Hac, 22/36.
[21] T1954 Tirmizî, Birr, 35.
[22] D4813 Ebû Dâvûd, Edeb, 11; T2034 Tirmizî, Birr, 87.
[23] T2035 Tirmizî, Birr, 88.

hadiste, *"Bir kimseye bir nimet verilir de onu (hayırla yâd ederek) dile getirirse, onun şükrünü yerine getirmiş olur. Eğer onu (kimseye söylemeyerek) gizlerse ona nankörlük etmiş olur."* ifadeleri yer almaktadır.[24] Bu durum eşler söz konusu olunca daha fazla önem arz eder. Nitekim Peygamber Efendimiz (sav) bir hadisinde, Allah Teâlâ'nın, eşinin yaptığı iyiliğe teşekkür etmeyen bir kadının yüzüne bakmayacağını belirtmektedir.[25] Kuşkusuz aynı durum eşinin verdiği emeğe, gösterdiği iyi niyete ve sunduğu hayra teşekkür etmeyen erkek için de geçerli olacaktır.

Yaratan'ını tanıyan her müminin, O'nun bahşettiği nimetlerin değerini bilmesi ve onları kendisine karşılıksız vereni hatırlaması kulluk bilincinin gereğidir. Dolayısıyla inanan kulun üzerine düşen görev, bu nimetleri kendisine nasip eden Yüce Allah'a karşı hamd ve şükür vazifesini her zaman yerine getirmesidir. Hz. Peygamber hangi malın hayırlı olduğunu öğrenip hayırlı mal edinmek istediğini ifade eden Hz. Ömer'e, mal yerine, *"şükreden bir kalp, zikreden bir dil ve âhiret hususunda yardımcı olacak imanlı bir eş"* edinmesini tavsiye etmiştir.[26]

Şükür, insanı yaratılış gayesinden uzaklaşmaya karşı korur. Çünkü insan, zenginliğe eriştiğinde ya da güç kazandığında zalimleşme, zorbalaşma, vicdansızlaşma eğilimindedir. Kendisine sunulan nimetleri ve imkânları Allah'ın bir lütfu olarak göreceğine, hep kendisinin elde ettiğini düşünmeye başlar. Bu aşamada şükrün yerini nankörlük hatta inkâr tavrı alır. Mayasında mal ve dünya sevgisi olan insanın, konumu yükseldikçe, varlığı arttıkça Rabbine karşı şükrü de artması gerekirken, nankörlüğü artar. *"İnsan Rabbine karşı çok nankördür."*[27] Kendisini yeterli gördüğü için azgınlık eder.[28] İşte bütün çeşitleriyle yerine getirilen şükür, bu kulluk bilincini muhafaza eder.

"Yiyip şükreden kimse sabrederek oruç tutan kimse gibidir." buyuran Peygamber Efendimiz,[29] müminin, varlıkta şükrederek, darlıkta ise sabrederek kazançlı çıkacağını belirtmiştir.[30] Musibete uğrayınca sabreden, nimet verilince şükreden, kendisine haksızlık yapılınca affeden ve kendisi haksızlık yapınca da istiğfar eden müminlerin, korkudan emin olan ve hidayete erişmiş kimseler olduğu müjdesini vermiştir.[31]

Sayısız nimetin kendisine bahşedildiği insan, aldığı ve verdiği her nefeste, işittiği her seste, gördüğü her şeyde, tattığı her lezzette, dokunduğu her nesnede, kavradığı, idrak edebildiği her gerçekte bu kabiliyetleri kendisine veren Allah'ı anmalı, kendi âcizliğinin farkına varmalı ve kendisine

24 D4814 Ebû Dâvûd, Edeb, 11.

25 NS9135 Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 354.

26 IM1856 İbn Mâce, Nikâh, 5; T3094 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9.

27 Âdiyât, 100/6.

28 Alak, 96/6-7.

29 T2486 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 43; IM1764 İbn Mâce, Sıyâm, 55.

30 M7500 Müslim, Zühd, 64.

31 BŞ4431 Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, IV, 104.

hayat bahşettiği için Yüce Yaratan'a şükran duymalıdır. Unutmamalıdır ki, sadece kendisi değil melekler de dâhil olmak üzere[32] yedi kat göklerde ve yerde bulunan bütün varlıklar hamd ile Allah'a karşı minnettarlıklarını dile getirmektedirler.[33] Dolayısıyla hamdeden bir kul olmak kâinat bütününün anlamlı bir parçası olmak demektir.

Bütün bunlara rağmen, Allah Teâlâ, *"Kullarımdan şükredenler pek azdır."* buyurur.[34] Bu durum, şükredenlerin bahtiyarlığını, şükretmeyenlerin talihsizliğini gösterir. Şükretmeyenler daha fazla nimete nail olanlara bakarak kendilerine çok az nimet bahşedildiğini düşünebilirler. Ancak esas olan, Peygamber Efendimizin de öğütlediği gibi, insanın zenginlik ve yaratılış bakımından kendisinden üstün olanlara bakıp dövünmektense, kendisinden aşağıdakilere bakarak sahip olduklarının kıymetini bilmesidir.[35]

32 Zümer, 39/75.
33 İsrâ, 17/44.
34 Sebe', 34/13.
35 M7428 Müslim, Zühd, 8.

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَذْكُرُ اللَّهَ عَلَى كُلِّ أَحْيَانِهِ.

حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَبَسَةَ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: "أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الرَّبُّ مِنَ الْعَبْدِ فِي جَوْفِ اللَّيْلِ الْآخِرِ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَكُونَ مِمَّنْ يَذْكُرُ اللَّهَ فِي تِلْكَ السَّاعَةِ فَكُنْ."

عَنْ أَبِي مُوسَى رضي الله عنه قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ:
"مَثَلُ الَّذِي يَذْكُرُ رَبَّهُ وَالَّذِي لَا يَذْكُرُ مَثَلُ الْحَيِّ وَالْمَيِّتِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي، وَأَنَا مَعَهُ حِينَ يَذْكُرُنِي، إِنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي، وَإِنْ ذَكَرَنِي فِي مَلَإٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَلَإٍ هُمْ خَيْرٌ مِنْهُمْ..."

yerleştirmektir. Zikir, Mümin kalplerin neşesi, ıstıraplı gönüllerin huzur kaynağıdır; *"Bilin ki, kalpler ancak Allah'ın zikriyle huzur bulur."*[6] âyetinde buyrulduğu gibi, mânevî huzura açılan kapının anahtarıdır.

O yüce kelimeleri söylemek, benliğinin derinliklerinde hissederek Rabbi zikretmek bütün ibadetlerin özü ve aslıdır. Zaten İslâm'ın direği ve müminin mi'racı namazdan maksat da Allah'ı zikirdir, O'nu hatırlamak, O'nu anmaktır. *"...O hâlde (yalnız) bana ibadet et; beni anmak için namaz kıl."*[7] *"(Resûlüm!) Kitaptan sana vahyedileni oku ve namazı kıl. Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür. Allah yaptıklarınızı bilir."*[8] âyetleri de bunun açık göstergeleridir.

Sabah akşam Allah'ı zikrediyor olmak için[9] sadece Allah'ı zihinde tutmak ve dil ile zikir cümlelerini tekrarlamak yeterli değildir. Hz. Peygamber'in, *"Allah'a itaat eden Allah'ı zikretmiş olur."*[10] gerçeğinden hareketle Kur'an ve sünnete uygun bir hayat sürmedikçe, dinin vecibelerini yerine getirip, yasaklarından kaçınarak Rabbin ismini gönle nakşetmedikçe zikir kemale ermez.

Zikir çeşit çeşittir. Lisan ve kalp ile olduğu gibi beden ile de zikir yapılır. Hepsi birlikte olursa dilimizde O, kalbimizde O, bütün azalarımızda sadece O olursa işte zikir o zaman kemal bulur, ruha zevk olur, Rabbe dostluğa açılan kapı hâline gelir. Yüce Allah'ı güzel isimleri ile anmak O'na hamdetmek, tesbihte bulunmak, Kur'an okumak ve dua etmek dilin zikridir. Kur'an'da, *"Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin. Ve O'nu sabah akşam tesbih edin."*[11] buyuran Yüce Allah, zikir ile tesbihi aynı âyette zikretmiştir. Yüce Allah'ı tesbih, (sübhânellâh) tekbir (Allâhü ekber), tahmîd (Elhamdülillâh) ve tehlil (Lâ ilâhe illâllâh), zikir lafızlarının en derin mânâlı ve değerli olanlarıdır. Tesbih ise, Allah'ı, yüceliğine yakışmayan kusur ve noksanlıklardan, insanların ilâhlar/tanrılar hakkında düşündükleri eksik sıfatlardan hem söz ile hem de gönülden tenzih etmek, uzak tutmaktır. İşte bu anlamda göklerdeki ve yerdeki her şey, eşsiz güç ve kudret sahibi olan Allah'ı tesbih eder ve O'nun şanını yüceltir.[12] İnanan insan da, *"Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin."*[13] buyuran Rabbini tesbih ederek bu zincirin bir halkası olur. Hatta sadece dili ile zikretmekle kalmaz, Yüce Allah'ı gönülden anarak ve devamlı O'nu aklında tutarak tefekkür ederse kalbi ile de zikretmiş olur.

Rabbine teslim olan insan, gizlice yalvararak ve korkarak, sesini yükseltmeden sabah akşam Allah'ı zikretmek suretiyle gafillerden olmamaya

[6] Ra'd, 13/28.
[7] Tâ-Hâ, 20/14.
[8] Ankebût, 29/45.
[9] Ahzâb, 33/41-42; Âl-i İmrân, 3/41.
[10] BŞ687 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, I, 452.
[11] Ahzâb, 33/41-42.
[12] Hadîd, 57/1; Haşr, 59/1; Cum'a, 62/1.
[13] Bakara, 2/152.

defa (şu) dört cümleyi söyledim. Bunlar senin gün boyunca söylediğin (zikirler)le tartılacak olsa, (sevap bakımından) onlara eşit olur: 'Sübhânellâhi ve bi-hamdihî adede halkıhî ve rıdâ nefsihî ve zinete arşihî ve midâde kelimâtih.' (Mahlûkatı sayısınca, kendisinin hoşnut olacağı kadar, arşının ağırlığınca ve bitip tükenmeyen kelimeleri adedince ben Allah'ı ulûhiyet makamına yakışmayan sıfatlardan tenzih eder ve O'na hamdederim.)"[21]

Hz. Peygamber, kendisinin ve önceki bütün nebîlerin dile getirdikleri arasında en değerli sözün, "*Lâ ilâhe illâllâhü vahdehû lâ şerîke leh.*" (*Allah'tan başka ilâh yoktur, O, yalnızdır (tektir), O'nun hiçbir şekilde ortağı yoktur.*) cümlesi olduğunu belirtmiştir.[22] Bir başka hadisinde de Rahmet Elçisi (sav), "*Kim bir günde yüz defa 'Lâ ilâhe illâllâhü vahdehû lâ şerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr.' (Allah'tan başka ilâh yoktur, O, yalnızdır (tektir) O'nun hiçbir şekilde ortağı yoktur, mülk (hâkimiyet) O'nundur ve hamd O'nundur. O, her şeye kadirdir.) derse o kimse için on köleyi azat etmiş kadar sevap vardır. Ona yüz sevap yazılır, yüz günahı da silinir. Bu zikir o kimse için geceye kadar şeytana karşı bir korunak olur. Hiç kimse de onun yaptığı bu zikirden daha faziletli bir zikir yapamaz. Ancak bu zikri ondan fazla söyleyen kimse müstesna.*"[23] buyurmuştur. Hz. Peygamber, "*Sübhânellâhi ve bi-hamdihî, sübhânellâhi'l-azîm.*" tesbihini ise, "söylenmesi kolay, mizanda ağır ve Rahmân'ın sevdiği sözler" olarak nitelemiştir.[24]

Bir gün Ebû Hüreyre fidan dikerken Peygamber Efendimiz yanına gelmiş ve "*Ebû Hüreyre, o diktiğin nedir?*" diye sormuştu. Ebû Hüreyre, "Kendim için bir fidan dikiyorum." deyince Hz. Peygamber, "*Senin için daha hayırlı bir fidan göstereyim mi?*" buyurmuştu. Ebû Hüreyre'nin, "Göster Yâ Resûlallah!" cevabı üzerine Resûl-i Ekrem ona şu müjdeyi vermişti: "*Sübhânellâhi ve'l-hamdü lillâhi ve lâ ilâhe illâllâhü vallâhü ekber.' (Allah'ı bütün noksanlıklardan tenzih ederim, hamd Allah'adır, Allah'tan başka ilâh yoktur ve Allah en büyük olandır.) de. Böyle söylersen her kelimeye karşılık cennette senin için bir ağaç dikilir.*"[25]

Ashâbına zikir ifadelerini öğreterek onlar için cennetin yolunu kolaylaştıran Rahmet Elçisi, eşi Hz. Âişe'nin de belirttiği üzere, "Allah'ı sürekli zikrederdi."[26] Günlük hayatta zikir için her fırsatı değerlendirir, elbisesini giyerken,[27] devesine binerken,[28] bir yokuş inişinde veya çıkışında,[29] yatağına yatarken ve uykudan kalkarken,[30] tuvalet ihtiyacını gidermeden önce[31] ve giderdikten sonra,[32] evden dışarıya adım atarken,[33] kısacası her durumda dua eder, Allah'ı anardı. Zikir, gün boyunca onun (sav) dilinde, gön-

21 M6913 Müslim, Zikir, 79.
22 MU951 *Muvatta'*, Hac, 81.
23 İM3798 İbn Mâce, Edeb, 54.
24 B6682 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 19.
25 İM3807 İbn Mâce, Edeb, 56; NM1887 Hâkim, *Müstedrek*, II, 719 (1/512).
26 M826 Müslim, Hayız, 117.
27 T1767 Tirmizî, Libâs, 29.
28 M3275 Müslim, Hac, 425.
29 D2599 Ebû Dâvûd, Cihâd, 72.
30 B6312 Buhârî, Deavât, 7.
31 B142 Buhârî, Vudû', 9.
32 D30 Ebû Dâvûd, Tahâret, 17.
33 T3427 Tirmizî, Deavât, 35; HM27151 İbn Hanbel, VI, 306.

lünde ve zihninde idi. Yemeğe başlarken besmele çekmeyi ısrarla ister,[34] sonunda da mutlaka hamd ü senâda bulunur, şükrederdi.[35] Kelimenin tam anlamıyla Allah'ı zikrederek yatar, yine Kur'an âyetleriyle O'nu zikrederek kalkardı. Yatarken nasıl Felâk ve Nâs sûrelerini okuyor ise,[36] gece namaz için uyandığında da Âl-i İmrân sûresinin son on âyetini (190.-200. âyetler arasını) okuyarak yatağından kalkardı.[37]

Peygamber Efendimizin zikir konusundaki hassasiyeti elbette Rabbimizin zikre verdiği değerden kaynaklanmaktaydı. Allah Resûlü, *"Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin. O'nu sabah akşam tesbih edin!"*[38] isteğinin en sadık uygulayıcısı idi. O, bu hâliyle ashâbına örneklik ederken aynı zamanda onları daimî bir zikir hâline de teşvik ederdi. Abdullah b. Büsr'ün anlattığına göre, Allah Resûlü'nün yanına çöl halkından biri gelerek, "Yâ Resûlallah! İslâm'ın hükümleri bana ağır geldi (yapamıyorum). Bana (sevabı çok, yapması kolay) bir şey söyle de ona sımsıkı yapışayım." deyince, Resûlullah (sav) ona şu tavsiyede bulunmuştu: *"Dilin sürekli Allah'ın zikriyle ıslansın (meşgul olsun)!"*[39]

Yüce Yaratan'ı bir an olsun aklından çıkarmayan Sevgili Peygamberimiz, zikir ile ziynetlenmek için günün en kıymetli zamanının seher vakitleri olduğunu söylemiş ve ashâb-ı kirâmdan Amr b. Abese'nin şahsında bütün ümmetine bu zaman dilimini değerlendirmelerini öğütlemişti: *"Rabbin kuluna en yakın olduğu vakit gecenin son yarısıdır. Eğer o vakitte Allah'ı zikredenlerden olabilirsen ol!"*[40] Peygamber Efendimizin güne zikirle başlamayı ganimet olarak adlandırması ise dikkat çekicidir. Hz. Peygamber (sav), içlerinde Abdullah b. Ömer'in de bulunduğu küçük bir askerî birliği Necd tarafına göndermişti. Bu birlik çok miktarda ganimet elde edip kısa sürede de döndüler. Onlara kişi başına on iki deve düşmüş, hatta müfrezede olmayan bir kimse hayretle, "Bu müfrezeden daha çabuk ve daha çok ganimetle gelen bir başka müfreze görmedik." demişti. Bu söz üzerine Resûlullah (sav), *"Bu müfrezeden daha hızlı ve daha çok ganimet elde eden bir topluluğu size bildireyim mi?"* diye sordu ve ardından şöyle dedi: *"Sabah namazını kılıp güneş doğuncaya kadar Allah'ı zikreden bir topluluk, (bu müfrezeden) daha hızlı ve daha çok ganimet elde eder."*[41]

Kur'an, âlemin yaratılışındaki mucizeyi gören sağduyu sahibi müminlerin ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken yani her durumda Rablerini andıklarını belirtir.[42] Nitekim bir kudsî hadiste de Yüce Allah'ın, *"Benim gerçek kulum, (savaş meydanında) çarpışırken bile beni anandır."*[43] bu-

[34] B5376 Buhârî, Et'ıme, 2; M5259 Müslim, Eşribe, 102.
[35] B5458 Buhârî, Et'ıme, 54; M6932 Müslim, Zikir, 89.
[36] B6319 Buhârî, Deavât, 12; D5056 Ebû Dâvûd, Edeb, 97, 98.
[37] B4570 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 18.
[38] Ahzâb, 33/41-42.
[39] T3375 Tirmizî, Deavât, 4; İM3793 İbn Mâce, Edeb, 53.
[40] T3579 Tirmizî, Deavât, 118; N573 Nesâî, Mevâkît, 35.
[41] T3561 Tirmizî, Deavât, 108; YM5826 Ebû Ya'lâ, *Müsned*, X, 194.
[42] Âl-i İmrân, 3/190-191.
[43] T3580 Tirmizî, Deavât, 118.

yurduğu nakledilmiştir. Zikrin kıymetini böylesine idrak etmiş bir kişi, çarşı pazar yerleri gibi insanların çoğunlukla gaflet içinde bulundukları mekânlar da dâhil olmak üzere hiçbir yerde Allah'ı unutmaz ve Resûl-i Ekrem'in şu tavsiyesine kulak verir: *"Her kim çarşıya girdiğinde, 'Lâ ilâhe illâllâhü vahdehû lâ şerîke leh lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü yuhyî ve yümît ve hüve hayyun lâ yemût bi-yedihi'l-hayr ve hüve alâ külli şey'in kadîr.' (Allah'tan başka ilâh yoktur, O tektir, O'nun ortağı yoktur, mülk O'nundur ve hamd O'na aittir. Hayatı da, ölümü de O verir. O ise diridir, asla ölmez. Hayırlar O'nun elindedir. O her şeye kadirdir.) derse Allah Teâlâ onun için bir milyon iyilik yazar, bir milyon kötülüğünü siler ve onu bir milyon derece yükseltir."*[44]

Bizi en güzel şekilde yaratıp başta akıl olmak üzere her türlü nimet ile donatan Rabbimizi zikretmemek yani O'nu unutmak ise nankörlüktür, en masum ifadeyle gaflettir. Yüce Rabbimiz bir âyette, *"Ey iman edenler! Mallarınız ve evlâtlarınız sizi, Allah'ı zikretmekten alıkoymasın. Her kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir."*[45] diye seslenerek dünya meşguliyetlerinin aldatıcı rolüne işaret etmiştir. Ayrıca şeytanın, insanı Allah'ı anmaktan alıkoymak istediği[46] ve Allah'ı az zikretmenin münafıkların bir özelliği olduğu[47] konusunda Kur'an uyarılarda bulunmuştur.

Allah Resûlü (sav) de bir hadisinde, *"Kim bir mecliste oturur da orada Allah'ı anmazsa, o kişi Allah'a karşı sorumluluğunu tam olarak yerine getirmemiş olur. Kim de bir yerde yatar da orada Allah'ı anmazsa (bu hâlinden dolayı) Allah'a karşı sorumluluğunu tam olarak yerine getirmemiş olur."*[48] buyurmuştur.

İnsanın olgun bir mümin olup ahlâken güzelleşebilmesi daima Allah'ı anmasına ve O'nun kendisini her yerde ve her zaman gördüğü şuuru ile yaşayabilmesine bağlıdır. Kalbi Allah'ın zikriyle dolu müminin sevgisi göklerde ve yerdeki tüm gönüllere yerleşir. Allah Teâlâ zikreden kulunu kendisi sevdiği gibi, bütün yarattıklarına da sevdirir ve kendine dost edinir. Kul, dudağını kımıldatıp Yüce Yaratan'ı her andığında, O, kuluyla beraber olur.[49] Bu bir kudsî hadiste şöyle ifade edilir: *"Yüce Allah buyuruyor ki: Kulum beni nasıl düşünüyorsa ben öyleyim. O beni anarken ben onunla beraberim. O beni kendi başına anarsa, ben de onu kendim anarım. O beni bir topluluk içinde anarsa, ben onu daha hayırlı bir topluluk içinde anarım. O bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım. O bana bir arşın yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak giderim."*[50]

Her hâl ve şartta Allah'ı zikretmekle sorumlu olan mümini Allah'ın zikrinden alıkoyacak hiçbir sebep olamaz, olmamalıdır. Çünkü zikirsiz

[44] T3428 Tirmizî, Deavât, 36; İM2235 İbn Mâce, Ticâret, 40.
[45] Münâfikûn, 63/9.
[46] Mâide, 5/91.
[47] Nisâ, 4/142.
[48] D4856 Ebû Dâvûd, Edeb, 25.
[49] İM3792 İbn Mâce, Edeb, 53; HM10988 İbn Hanbel, II, 541.
[50] M6805 Müslim, Zikir, 2; B7405 Buhârî, Tevhîd, 15.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "التَّوْبَةُ مِنْ الذَّنْبِ أَنْ يَتُوبَ مِنْهُ ثُمَّ لَا يَعُودَ فِيهِ."

عَنْ أَسْمَاءَ بْنِ الْحَكَمِ الْفَزَارِيِّ قَالَ سَمِعْتُ عَلِيًّا رضي الله عنه يَقُولُ: ...وَحَدَّثَنِي أَبُو بَكْرٍ وَصَدَقَ أَبُو بَكْرٍ رضي الله عنه أَنَّهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "مَا مِنْ عَبْدٍ يُذْنِبُ ذَنْبًا فَيُحْسِنُ الطُّهُورَ ثُمَّ يَقُومُ فَيُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ يَسْتَغْفِرُ اللَّهَ إِلاَّ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ."

عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "التَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لاَ ذَنْبَ لَهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "لَلَّهُ أَشَدُّ فَرَحًا بِتَوْبَةِ أَحَدِكُمْ، مِنْ أَحَدِكُمْ بِضَالَّتِهِ، إِذَا وَجَدَهَا."

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Günahtan tevbe etmek, günahı terk edip bir daha ona dönmemektir."*

(HM4264 İbn Hanbel, I, 446)

Esmâ b. Hakem el-Fezârî anlatıyor: Ali'yi (ra) şunları söylerken işittim: Ebû Bekir'in bana haber verdiğine göre –ki Ebû Bekir (ra) doğruyu söyler– o, Allah Resûlü'nü (sav) şöyle derken işitmiş: *"Bir kimse bir günah işler de ardından güzelce abdest alır, sonra kalkıp iki rekât namaz kılar ve Allah'tan bağışlanma dilerse, Allah onu mutlaka bağışlar."*

(D1521 Ebû Dâvûd, Vitr, 26)

Ebû Ubeyde b. Abdullah'ın, babasından (Abdullah b. Mes'ûd'dan) naklettiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Günahından tevbe eden kimse, günahsız kimse gibidir."*

(İM4250 İbn Mâce, Zühd, 30)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Biriniz kaybettiği hayvanını bulduğu zaman ne kadar seviniyorsa, muhakkak Allah da sizden birinin tevbesine bundan daha çok sevinir."*

(M6953 Müslim, Tevbe, 2)

Buna rağmen sırf ihmali nedeniyle Resûlullah'ı ve Müslüman kardeşlerini bu zorlu mücadelede yalnız bırakmıştı. Kendisi gibi güçlü, kuvvetli ve imanı sağlam diğer bütün Müslümanlar savaşa gitmiş, geriye ise münafık olarak bilinen ya da güçsüzlüğünden dolayı mazeretli olan kişiler kalmıştı. Zaten Kâ'b'ı da en çok bu üzüyordu. Resûlullah gazâ için şehirden ayrıldığında Kâ'b b. Mâlik, insanların içine çıkıp kendisi ile beraber sadece münafık ve güçsüzlerin kaldığını gördüğünde, pişmanlığı daha da derinleşiyordu.

Döndüğünde bu durumu Allah Resûlü'ne nasıl izah edebilirdi ki? Savaşa gitmesini engelleyecek hiçbir mazereti yoktu. O güne kadar maddî durumu hiç bu kadar iyi olmamıştı. Ordunun Medine'ye doğru geri dönmekte olduğu haberini aldığında, düşünceleri daha da artmış, hüzün ve kedere boğulmuştu. Çevresinde görüşlerine değer verilen kimselere, içinde bulunduğu bu zor durumdan nasıl kurtulabileceğini soruyordu. Öyle ki bir ara Resûlullah'ı, bir yalanla atlatabileceğini bile düşünmüştü. Zira konuşma kabiliyeti son derece iyi olan Kâ'b, dilese Resûlullah'ın kızgınlığını, söyleyeceği bir yalanla çok rahat dindirebilirdi. Ancak vicdanına gömdüğü hatası âhirette karşısına çıkmayacak mıydı? Doğruyu söylediğinde belki Hz. Peygamber'in öfkesine uğrayacaktı ama en azından Allah'ın affına mazhar olmayı umuyordu. Ka'b, Hz. Peygamber ve ordusu Medine'ye dönünceye kadar zaten içi içini yemiş, işlediği kabahatin yükünden bir an önce kurtulmak için can atar olmuştu. Resûlullah'ın Medine'ye yaklaştığını duyduğunda ise bu düşünceleri bir yana bırakıp, içinde yalan bulunan bir özürle asla bu kabahatten temize çıkamayacağını anlamıştı. Allah Resûlü'ne her şeyi doğru bir biçimde anlatmaya karar verdi.

Öyle de yaptı Kâ'b b. Mâlik. Bir sabah vakti Medine'ye dönen Allah Resûlü, mescitte iki rekât namaz kılıp insanlarla sohbet etmeye başlamıştı. Sefere katılamayıp da geride kalanlar özürlerini beyan ettikten sonra Kâ'b, Resûlullah'ın huzuruna çıkıp selâm verdi. Allah Resûlü ise öfkeli bir eda ile ona gülümsedi ve savaşa neden katılmadığını sordu. O da her şeyi olduğu gibi anlattı.

Asıl sıkıntı bundan sonra başlayacaktı. Peygamberimiz Kâ'b'a, hakkında hüküm verilinceye kadar beklemesini söyledi. Mürâre b. Rabî' ve Hilâl b. Ümeyye de Kâ'b b. Mâlik ile aynı durumdaydı. Hepsi için bitmek tükenmek bilmeyen, sıkıntılı geçecek ve elli gün sürecek tecrit hayatı başlamıştı. Peygamberimiz, bu üç şahısla konuşulmaması talimatını verdi. Kırkıncı günden itibaren bu üç kişinin kendi hanımlarıyla görüşmelerini de yasakladı.

doğrultusunda bir hayat sürmek suretiyle dünya ve âhiret saadetine erişmesidir. Ne var ki insan, zaafları[6] ile ve çevresel etkilerle, bilerek veya bilmeyerek zaman zaman günaha sürüklenir. Yüce Allah'ın kullarına lütfettiği "tevbe-istiğfar", bu durumdan kurtulmak için bir "rahmet kapısı"dır.

Tevbenin özünde pişmanlık vardır. Hakiki bir tevbe için nefsin kendisi ile hesaplaşması, mücadele etmesi gerekir. Zaten Allah Resûlü'nün ifadesi ile günah, insanın içini tırmalayan ve başkalarının haberdar olmasını istemediği şeydir.[7] Yani her an pişmanlık duyabileceği bir iştir. Pişmanlık ise tevbenin ilk şartıdır. Resûlullah (sav) bir hadisinde, *"(Günahtan) pişmanlık duymak, tevbedir."*[8] derken, bu gerçeği ifade eder. Bir diğer hadisinde ise, *"Günahtan tevbe etmek, günahı terk edip bir daha ona dönmemektir."*[9] buyurmuştur. Bu iki ifadeyi birleştirdiğimizde, "işlenen günahtan pişmanlık duyarak bir daha o günaha dönmemek" şeklinde bir tevbe tanımı ortaya çıkmaktadır. Ardından istiğfar etmek, yani, Allah'tan, affetmesini istemek gelmelidir ki, tevbe tamamlanmış olsun. O hâlde bu tanıma istiğfarı da ekleyip, "tevbe-istiğfar, kulun, işlediği günahtan pişmanlık duyarak bir daha o günaha dönmemesi ve Allah'tan kendisini affetmesini istemesidir." diyebiliriz. Zaten tevbe, genellikle istiğfar ile birlikte telaffuz edilerek âdeta onunla özdeşleşmiştir.[10]

Hata işleyen bir insanın tevbe etmek amacıyla aracısız olarak doğrudan doğruya Rabbine yönelmesinde herhangi bir engel veya ön şart bulunmamaktadır. Bununla beraber her şeyin kendine göre bir usul, âdâb ve şekli vardır. Bir işten, ancak doğru yollarla yapıldığı takdirde sonuç alınabilir. Yegâne rehberimiz olan Peygamberimiz, tevbenin âdâbını öğretmek maksadıyla şöyle buyurmuştur: *"Bir kimse bir günah işler de ardından güzelce abdest alır sonra kalkıp iki rekât namaz kılar ve Allah'tan bağışlanma dilerse, Allah onu mutlaka bağışlar."* Sonra da, söylediğini teyit maksadıyla şu âyeti okumuştur: *"Ve onlar ki çirkin bir iş yaptıklarında ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen bağışlanma dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki!"*[11] Böylece tevbenin dil ucuyla söylenen bir iki kelime ile geçiştirilmemesi gerektiğini ve onun bilinçli bir eylem olduğunu anlatır Allah Resûlü. Bununla birlikte tevbe ve istiğfar söz konusu olduğunda, bu işi samimi olarak yapmak[12] ve Allah'ın "Tevvâb", "Afüv", "Gafûr" yani tevbeleri çok kabul eden, çok affedici ve çok bağışlayıcı[13] sıfatlarına sahip olduğunda tereddüt etmemek önemlidir. Tevbeyi tamamlayan unsurlardan biri de, günahın derhâl terk edilmesi ve

[6] Nisâ, 4/27-28, 128; Hûd, 11/9-10; Enbiyâ, 21/37; Meâric, 70/ 19-21.
[7] M6517 Müslim, Birr, 15.
[8] HM4012 İbn Hanbel, I, 423; İM4252 İbn Mâce, Zühd, 30.
[9] HM4264 İbn Hanbel, I, 446.
[10] Hûd, 11/61; B6307 Buhârî, Deavât, 3; D1516 Ebü Dâvûd, Vitr, 26.
[11] Âl-i İmrân, 3/135; D1521 Ebü Dâvûd, Vitr, 26; HM47 İbn Hanbel, I, 9.
[12] Tahrîm, 66/8.
[13] Bakara, 2/160; Tevbe, 9/104; Hac, 22/60; Ahzâb, 33/24; Şûrâ, 42/25.

ların olduğu bir yere gitmesini öğütler. Tevbe eden ve yeni bir başlangıç için yola çıkan adam, arzu ettiği yere ulaşamadan yolda ölür. Öldüğü yer ulaşmak istediği sâlih insanlara daha yakın olduğu için onlardan sayılır ve rahmet meleklerinin eşliğinde Rabbinin affına nail olur.[23]

Allah'ın affetmeyeceği bir günah ve günahının büyüklüğü sebebiyle tevbe kapısı yüzüne kapanacak bir günahkâr yoktur. Zira Allah'ın af ve mağfireti çok geniş ve büyüktür.[24] İnsan onur ve haysiyetini yok edici suçlar olarak bilinen zina ve hırsızlık, bütün kötülüklerin anası sayılan içki gibi suçları işleyenler için de tevbe kapısı açıktır.[25] İnsanın bütün güzel amellerini âhirette boşa çıkaracak kadar büyük bir suç olan irtidattan yani dinden dönmeden dolayı yapılacak bir tevbenin bile kabul edileceği âyetle bildirilmiştir.[26] Günahların en kötüsü olarak vasıflandırılan şirk suçundan dahi insan tevbe eder ve imana dönerse elbette bu da kabul edilecektir. Yeter ki son nefesini küfür üzere vermesin.[27]

Kur'an'da bir taraftan, *"Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası içinde ebediyen kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."*[28] buyrulurken, diğer taraftan da, *"Onlar ki, Allah ile beraber başka bir tanrıya yalvarmazlar. Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve zina etmezler. Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar. Kıyamet günü azabı kat kat artırılır ve o azapta horlanmış olarak devamlı kalır. Ancak tevbe ve iman edip iyi davranışta bulunanlar müstesna... Allah işte onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir."*[29] buyrularak, tevbe edenler bundan istisna edilmişlerdir. Bu itibarla âyet ve hadislerdeki bazı günahların affedilmeyeceğine dair ifadelerin[30] sakındırma bağlamında oldukları anlaşılmaktadır. Öyleyse bu gibi âyet ve hadislerden anlamamız gereken, hatalarımız ne kadar çok olursa olsun, tevbe-istiğfar etmemiz gerektiği ve tevbenin önüne kimsenin geçemeyeceğidir. Ne var ki, başkalarının haklarına tecavüz edenler bundan tevbe ettiklerinde, önce o kişilere haklarını iade etmek suretiyle helâllik almalıdırlar. Çünkü burada kul hakkı söz konusudur ve onu affetme yetkisini Allah ancak hak sahibine vermiştir.[31] Bunun dışında tevbelerin kabul edileceği bildirilmiştir. Nitekim Allah (cc), *"Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: Selâm size! Rabbiniz merhamet etmeyi kendisine yazdı. Gerçek şu ki, sizden kim, bilmeyerek bir kötülük yapar, sonra da ardından tevbe edip kendini düzeltirse, (bilsin ki) Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir."*[32] buyurarak, günah işleyenleri ümitsizliğe düşmekten kurtarmaktadır.

[23] M7008 Müslim, Tevbe, 46; İM2622 İbn Mâce, Diyât, 2.
[24] Necm, 53/ 32.
[25] B6810 Buhârî, Hudûd, 20; M208 Müslim, Îmân, 104.
[26] Âl-i İmrân, 3/86-89.
[27] Nisâ, 4/18.
[28] Nisâ, 4/93.
[29] Furkân, 25/68-70.
[30] B6069 Buhârî, Edeb, 60; İM2635 İbn Mâce, Diyât, 8.
[31] B6534 Buhârî, Rikâk, 48.
[32] En'âm, 6/54.

Ümitsizlik bir yana, işlediği bir günahın peşinden tevbe ile hemen Yaratıcısını hatırlayan kimse,[33] bu vesileyle imanını kuvvetlendirme gayretine girer. Öyle ki bu sayede insan, daha çok günah işlemekten kurtulur ve bu yeni ruhla Rabbine daha fazla bağlanıp yakınlaşarak O'nun emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınmaya daha bir gayret gösterir. Diğer taraftan günah işlememiş olduğumuz zaman bile tevbe-istiğfar etmemiz, hayatın sıkıntıları ve kederleri için bir ferahlık sağlar; Allah bu sayede hiç beklemediğimiz bir yerden bizi rızıklandırır.[34] Fakat bir günah işlediği hâlde tevbe etmeyenleri âhiret nimetlerinden mahrum bırakır.[35]

Kul, tevbe ile günahlarından arınarak âdeta aslî ve fıtrî temizliğine geri dönmüş olur. Zira Peygamber Efendimiz, *"Günahtan tevbe eden kimse, hiç günahı olmayan kimse gibidir."* buyurmuştur.[36] Peygamberimiz, tevbe sayesinde vicdanın nasıl arındığını şu güzel benzetme ile anlatır: *"Kul bir hata işlerse kalbine siyah bir nokta konulur. Şayet o, (günahtan) vazgeçer, bağışlanma diler, tevbe ed(ip Allah'a dön)erse kalbi arınır. Eğer (bunları yapmaz günah ve hataya) geri dönerse (siyah nokta) artırılır ve neticede bütün kalbini kaplar. Allah'ın, 'Yaptıkları yüzünden kalpleri pas tutmuştur.'*[37] diye anlattığı pas işte budur."[38] Bu bağlamda Yüce Allah tarafından geçmiş-gelecek bütün günahları affedildiği hâlde[39] Allah Resûlü'nün günlük yaşantısında Rabbine çokça tevbe etmesi[40] ne kadar da manidardır. Tevbe, Allah Resûlü için Rabbi ile iletişim kurma vesilesidir. Zira Allah çok tevbe edenleri sever.[41] Sevgili Peygamberimizin anlattığına göre, "Rabbimiz, kulunun tevbe etmesine, çok önemli bir yitiğini kaybedip ondan ümidini kestiği bir anda karşısında bulan birinin sevindiğinden daha çok sevinmektedir".[42]

Yüce Allah insanın özgür iradesi ile hatasından dönüp, kendisinden bağışlanma dilemesinden memnun olmaktadır. Zaten insanı Allah katında değerli kılan da O'na niyazı,[43] O'ndan yardım ve bağışlanma istemesi değil midir? Allah Resûlü, *"Eğer siz hiç günah işlemeseydiniz, Allah başkalarını yaratır, onlar günah işler (ve tevbe eder) Allah da onları affederdi."*[44] buyururken bu soruya cevap verir âdeta. Böylece insanı, günahlardan berî olan ve her an Allah'a kulluk hâlinde bulunan meleklerden farklı bir konumda değerlendirir. O hâlde, Resûl-i Ekrem'i örnek alan Müslümanlar, kalbî ve ruhî arınmalarını gerçekleştirmek üzere Allah Resûlü'nün tavsiye ettiği gibi[45] tevbe ve istiğfarda bulunmalıdır. Günahlardan kurtuluş vesilesi olan tevbe ve istiğfarı, Rableri ile aralarındaki bağı kuvvetlendirmek için fırsata dönüştürmeyi bilmeli ve bu fırsatı değerlendirmek için zaman kollamalıdır.

33 Âl-i İmrân, 3/135.
34 D1518 Ebû Dâvûd, Vitr, 26; İM3819 İbn Mâce, Edeb, 57
35 B5575 Buhârî, Eşribe, 1; M5223 Müslim, Eşribe, 77.
36 İM4250 İbn Mâce, Zühd, 30.
37 Mutaffifîn, 83/14.
38 T3334 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 83; İM4244 İbn Mâce, Zühd, 29.
39 B4837 Buhârî, Tefsîr, (Fetih) 2; M7126 Müslim, Sıfâtu'l-münâfikîn, 81
40 M6859 Müslim, Zikir, 42.
41 Bakara, 2/222.
42 M6953 Müslim, Tevbe, 2; B6308 Buhârî, Deavât, 4.
43 Furkân, 25/77
44 M6963 Müslim, Tevbe, 9.
45 M6859 Müslim, Zikir, 42.

Tevbe etmek için belli bir zaman ve mekân şart koşulmamakla birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de seher vakitlerinde tevbe edenler övülmüşlerdir.[46] Peygamber Efendimiz, Allah'ın (cc), kullarını affetmek için gece dünya semasına tecelli edeceğini şöyle haber verir: *"Yüce Rabbimiz, her gece, gecenin son üçte biri kaldığında dünya semasına iner (rahmet nazarıyla bakar) ve şöyle buyurur: Bana dua eden yok mu ki, duasını kabul edeyim! Benden bir şey isteyen yok mu ki, ona dilediğini vereyim! Benden mağfiret isteyen yok mu ki, onu bağışlayayım!"*[47] Bu özel vakitlerin dışında her an günaha düşme riski ile karşı karşıya olan insandan, işlediği günahın farkına varmasıyla birlikte hemen tevbe etmesi beklenir. Zira tevbelerin kabul edilmeyeceği bir an vardır; bu da kişinin ölümünün gelip çattığı,[48] canın boğaza geldiği andır.[49] Ölümün ne zaman gelip çatacağı ise belli değildir. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in bildirdiğine göre, güneşin batıdan doğduğu yani dünyanın sonunun geldiği kıyamet günü iyice yaklaştığında, "tevbe kapısı" artık tamamen kapanmış olacaktır.[50]

Unutulmamalıdır ki tevbe etmenin insan hayatındaki rolü pek büyüktür. Zira insan, tevbe sayesinde Allah'a yönelip imanını kuvvetlendirerek yeniden hayata bağlanır ve ümidini, yaşama isteğini devam ettirir. Tevbe vasıtasıyla, toplum içinde, Allah ve Resûlü'nün istediği şekilde hareket eden kimselerle birlikte mutlu olarak güven içinde yaşar. Yine tevbe, insanın herkesin hakkını gözeten ve kendi hak ettiğine razı olan, haksızlığa uğramalarına sebep olduğu kimselere haklarını iade edip onlarla helâlleşerek onların dostluğunu kazanan bir kişi hâline gelmesini sağlar.

Tevbe-istiğfar ederken insan istediği ifadeleri seçebilir; yeter ki, içten ve samimi olsun. Ancak pişmanlık ve af dileği en güzel sözcüklerle dile getirilmek isteniyorsa, o zaman Sevgili Peygamberimizin ifadelerine bakmak gerekir. İşte O'nun dilinden "seyyidü'l-istiğfar" yani tevbe-istiğfarın en güzeli:

"Allah'ım, benim Rabbim sensin, senden başka ilâh yok.

Beni sen yarattın ve ben senin kulunum.

Ben gücüm yettiğince sana verdiğim söz üzereyim ve senin vaadine de güveniyorum.

Yaptıklarımın şerrinden sana sığınırım.

Bana olan nimetini itiraf ediyorum.

Günahlarımı da itiraf ediyorum.

Günahlarımı bağışla, çünkü günahları senden başka bağışlayacak hiç kimse yoktur."[51]

[46] Âl-i İmrân, 3/17.
[47] B6321 Buhârî, Deavât, 14.
[48] Nisâ, 4/18.
[49] T3537 Tirmizî, Deavât, 98; İM4253 İbn Mâce, Zühd, 30.
[50] M6861 Müslim, Zikir, 43; T3535 Tirmizî, Deavât, 98.
[51] T3393 Tirmizî, Deavât, 15.

TEMİZLİK
MADDÎ ve MÂNEVÎ ARINMA

عَنْ أَبِى أَيُّوبَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"إِذَا أَتَيْتُمُ الْغَائِطَ فَلاَ تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ وَلاَ تَسْتَدْبِرُوهَا بِبَوْلٍ وَلاَ غَائِطٍ
وَلَكِنْ شَرِّقُوا أَوْ غَرِّبُوا."

Ebû Eyyûb (el-Ensârî)'den rivayet edildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Büyük veya küçük abdest bozarken kıbleyi önünüze ve arkanıza almayın; doğuya yahut batıya dönün."
(M609 Müslim, Tahâret, 59)

عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ:

"أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ إِذَا ذَهَبَ الْمَذْهَبَ أَبْعَدَ."

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "اتَّقُوا الْمَلَاعِنَ الثَّلَاثَ: الْبَرَازَ فِي الْمَوَارِدِ، وَقَارِعَةِ الطَّرِيقِ، وَالظِّلِّ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﵁ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا دَخَلَ الْخَلَاءَ قَالَ: "اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبُثِ وَالْخَبَائِثِ."

Muğîre b. Şu'be'nin naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav), tuvalet ihtiyacını gidereceğinde (kimsenin göremeyeceği kadar) uzağa giderdi.

(D1 Ebû Dâvûd, Tahâret, 1)

Muâz b. Cebel'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Lânetlenmeye neden olan üç şeyi yapmaktan sakının; su kaynaklarının çevresine, yol ortasına ve gölgelik yerlere abdest bozmaktan."*

(D26 Ebû Dâvûd, Tahâret, 14)

Enes b. Mâlik (ra) diyor ki, "Hz. Peygamber (sav) tuvalete girerken, *'Allâhümme innî eûzü bike mine'l-hubüsi ve'l-habâis' (Allah'ım! Her türlü pislikten ve necasetten sana sığınırım.'* derdi."

(B6322 Buhârî, Deavât, 15)

Her fırsatta Müslümanların alay edecek bir açığını arayan müşriklerden biri, Selmân'a (ra) alaycı bir üslûpla, "Peygamberinizin size her şeyi, hatta abdest bozmayı bile öğrettiğini görüyorum." demişti. Kendince küçümsüyordu bu durumu. Oysa Selmân rencide olmadı. Aksine bu alaycı tavra büyük bir ciddiyetle karşılık verdi: "Evet, o, büyük ve küçük abdest bozarken kıbleye doğru dönmemizi, sağ el ile taharetlenmemizi, taharetlenmeyi üç taştan daha azıyla yapmamızı, kemik ve tezekle taharetlenmemizi bize yasakladı."[1]

Selmân ciddiyetle cevap vermişti. Çünkü tuvalet âdâbı, câhiliye insanının takdir edemeyeceği bir medenîlik düzeyiydi. Eskilerin zarif deyimiyle def-i hacet, yani tuvalet ihtiyacı insanın en doğal ve zorunlu ihtiyacıdır. İslâm Peygamberi bu doğal ihtiyacın giderilmesine bile bir incelik, ölçü ve ahlâk getirmiştir. Sadece getirmekle kalmamış aynı zamanda bunu ilk Müslümanlar için bir öğretim konusu yapmıştır. Tuvalet âdâbı, aynı zamanda temizlik bilincini, ötekine saygı anlayışını, çevre duyarlılığını ve hatta zihnen ve bedenen temizlenme ve temiz kalma iradesini içeren bir öğretiyi yansıtmaktadır. Beden temizliği esasen kendileriyle ruhî temizliğin hedeflendiği ibadetler için de ön şarttır. Bir ön hazırlık safhasıdır. Bundan dolayı Allah Resûlü, *"Temizlik imanın yarısıdır."*[2] buyurmuştur.

Din dilinde büyük abdestten sonra taharetlenmeye yani temizlenmeye "istincâ", küçük abdestten sonra temizlenmeye ise "istibrâ" denir. Tuvalet temizliğinde esas olan, arınmanın suyla yapılmasıdır. Temizliği imanla bağdaştırarak ona son derece önem atfeden İslâm medeniyetinde su, benzersiz bir yere sahiptir. Suyun bulunmadığı şart ve ortamlarda muhtelif malzemelerle temizlik yapılabilirse de, suyun mevcut olması hâlinde temizliğin suyla yapılması gerekir. Nitekim Resûlullah (sav), *"Orada temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da tertemiz olanları sever."*[3] âyetiyle Yüce Yaratıcı'nın övgüsüne mazhar olan Kubâ halkının, suyla taharetlenmeleri sayesinde bu şerefe eriştiklerini söylemiştir.[4]

Peygamberimiz kendisi de su ile taharetlenmiş, hatta bu amaçla Enes b. Mâlik ve Ebû Hüreyre gibi bazı sahâbîler kendisine su temin etme konusunda yardımcı olmuşlardır.[5] Sevgili eşi Hz. Âişe de, suyun bulunduğu

[1] M606 Müslim, Tahâret, 57; T16 Tirmizî, Tahâret, 12.
[2] T3519 Tirmizî, Deavât, 86.
[3] Tevbe, 9/108.
[4] T3100 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9; İM357 İbn Mâce, Tahâret, 28.
[5] B152 Buhârî, Vudû' 17; D45 Ebû Dâvûd, Tahâret, 24.

zamanlarda Resûlullah'ın her tuvalet ihtiyacı sonrasında mutlaka su ile taharetlendiğini vurgulu bir dille beyan etmiştir.[6] Dahası, eşleri aracılığı ile erkeklere haber göndererek, *"Kocalarınıza su ile temizlenmelerini söyleyin. Ben onlara bunu söylemekten hayâ ediyorum ama bilmeliler ki, Allah Resûlü su ile temizlenirdi."* der.[7]

Pek tabiî ki, Sevgili Peygamberimiz (sav) bol miktarda su bulunmasına rağmen, temizlenme aracı olarak muhtelif şeylerin kullanılmasından bahsediyor değildi. Bilakis onun su dışında çeşitli malzemeyle taharetlenmeye yönelik tavsiyeleri, suyun bulunmadığı ve bugünkü anlamda temizlik için üretilmiş malzemelerin de olmadığı durumlara has olup, buna mukabil hemen her şartta temini mümkün olan malzemeyle temizlenme ihtiyacı karşısında yapılmış tavsiyelerdir.[8]

Hem maddî hem de mânevî anlamda temizliği hayatına düstur edinen pak ve latîf Peygamberimiz, insan vücudundan atılan necasetin çevreye bulaşmaması ve temiz alanlara taşınmaması konusunda titizlik göstermiştir. Tuvalet ihtiyacının giderilmesi esnasında dikkat edilmesi gerekenleri öğretirken öncelik verdiği husus, kıyafete ve bedene idrarın sıçratılmamasıdır. Nitekim bir defasında ashâbıyla birlikte yürüyen Nebî-i Muhterem (sav), iki kabrin yanından geçerken durur. Beraberindekiler meraklı bakışlarla kendisinin durma sebebini anlamaya çalışırken, o, bu iki kabirde yatan iki kişiye işaret ederek şöyle der: *"Bunlar mutlaka azap görüyorlar. Oysa büyük bir günahtan dolayı da azap görüyor değiller. Bunlardan biri idrardan sakınmazdı. Diğeri ise, söz taşırdı."* Sonra yaş bir hurma dalı alır, ikiye bölerek her birini bir mezarın üzerine diker. Bu tavır sahâbe-i kirâmın merakını daha da arttırmıştır. Allah Resûlü'ne neden böyle yaptığını sorarlar. Hz. Peygamber (sav), *"Umulur ki, (bu dallar) kurumadıkça onların azapları hafifletilir."*[9] buyurur.

Erkeklerin ayakta küçük abdest bozmasına gelince, bu mevzuda iki tür rivayetin varlığı dikkat çeker. Hz. Peygamber'in ayakta küçük abdest bozduğu nakledilmiştir[10] Ancak Peygamberimizin, ayakta abdest bozduğunu gördüğü bazı sahâbîleri uyardığına ilişkin de rivayetler vardır.[11] Efendimizin (sav) genelde oturarak küçük abdest bozması; avret mahallinin görülmesi ve üzerine idrar sıçraması endişesine yönelik olsa gerektir. Nitekim sahâbe-i kirâmdan Ebû Musa el-Eş'arî, Hz. Peygamber'in tuvalet ihtiyacı belirdiğinde, idrar sıçramasından korunmak amacıyla yumuşak bir zemin aradığına dikkat çeker.[12] Dönemin kıyafet şekli dikkate alındı-

6 IM354 İbn Mâce, Tahâret, 28.
7 T19 Tirmizî, Tahâret, 15, N46 Nesâî, Tahâret, 41.
8 M606 Müslim, Tahâret, 57, T18 Tirmizî, Tahâret, 14.
9 B1361 Buhârî, Cenâiz, 81; M677 Müslim, Tahâret, 111.
10 B224 Buhârî, Vudû' 60, M624 Müslim, Tahâret, 73.
11 IM308 İbn Mâce, Tahâret, 14.
12 D3 Ebû Dâvûd, Tahâret, 2.

ğında, oturarak abdest bozmanın bu tarz endişelerin yaşanmaması açısından daha uygun olduğu fark edilir. Ancak onun bazen ayakta idrar yapması,[13] bu tarz bir uygulamanın da duruma göre caiz olduğunu göstermesi açısından kayda değerdir.

Taharetlenme esnasında sağ eli kullanmamak, tuvalet terbiyesine dair Peygamber Efendimizden öğrendiğimiz bir diğer husustur. Konuya ilişkin bir ifadesinde Hz. Âişe, Resûlullah'ın (sav), sağ elini temizlik ve yemek için, sol elini de temizlenmek ve benzeri temiz olmayan işler için kullandığını ifade eder.[14] O (sav), söz konusu tavrını sahâbe için bir alışkanlığa dönüştürme istikametinde oldukça hassas davranmış, sağ elle taharetlenmek[15] ve sol elle yemek gibi[16] aksi uygulamaları yasaklamış, bu kurala riayet etmeyenleri de bizzat uyarmıştır.[17]

Tuvalet sonrası elleri yıkamak da, gündelik yaşama ilişkin nebevî sünnetin önemli bir alışkanlığını oluşturur. İbn Abbâs, Resûlullah'ın tuvalet ihtiyacını giderdikten sonra ellerini yıkadığına dair gördüklerini şöyle anlatır: "Nebî (sav) gece uykudan kalkıp tuvalet ihtiyacını giderdi. Sonra ellerini ve yüzünü yıkadı. Daha sonra da uyudu."[18]

Burada Allah Resûlü'nün, ellerini yıkadıktan sonra uyumaya gitmesi manidardır. Zira o, yeme-içme ya da gündelik işlerine devam etmek üzere ellerini yıkamamış, bilakis ellerini yıkadıktan sonra gidip uyumuştur. Bu tavır, tuvaletten çıkmış olmayı başlı başına elleri yıkama sebebi olarak gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Bir başka defa da tuvalet sonrasında ellerini toprağa sürdüğü, böylece elleri temizlemede toprağı bir temizlik maddesi gibi kullanıp, daha sonra yıkadığı bildirilmektedir.[19] Yaşadığı ortam itibariyle daha başka sebeplerle de toprağı temizlik aracı olarak kullanan Allah Resûlü'nün bu tavrı, yine tuvalet sonrası ellerin iyice yıkanması konusundaki hassasiyetini desteklemektedir.

O, uykudan kalkıldığında da ellerin yıkanmadan bir kabın içine daldırılmasını ve kaptan su alınmasını temizlik açısından sakıncalı bulmuştur.[20]

Tuvalet ihtiyacını giderirken Kâbe yönüne dönmemek ve kıbleyi arkaya almamak da konuya ilişkin nebevî bir uyarıdır. Hz. Peygamber, *"Büyük veya küçük abdest bozarken kıbleyi önünüze ve arkanıza almayın; doğuya veya batıya dönün."*[21] buyurmuş, böyle bir durumda kıblenin sağ veya sol yana alınmasını tembihlemiştir. Ancak bu yasak, mesken ve açık alan arasındaki fark dikkate alınarak yorumlanmış ve yasağın daha çok açık arazide

13 B224 Buhârî, Vudû' 60.
14 D33 Ebû Dâvûd, Tahâret, 18.
15 M606 Müslim, Tahâret, 57.
16 M5264 Müslim, Eşribe, 104; İM3268 İbn Mâce, Et'ime, 8.
17 B5376 Buhârî, Et'ime, 2; M5268 Müslim, Eşribe, 107.
18 M698 Müslim, Hayız, 20; İM508 İbn Mâce, Tahâret, 71.
19 İM358 İbn Mâce, Tahâret, 29; HM8090 İbn Hanbel, II, 311.
20 M643 Müslim, Tahâret, 87; D103 Ebû Dâvûd, Tahâret, 49.
21 M609 Müslim, Tahâret, 59; N21 Nesâî, Tahâret, 20.

ihtiyaç gidermeyle alâkalı olduğu belirtilmiştir. Binalarda ise tuvaletlerin mevcut şekilleriyle kullanılabileceğini, özellikle günümüz itibariyle bunun kaçınılmaz olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte yurdumuzda da genelde görüldüğü üzere, meselenin önemsenerek bina planı aşamasında konunun dikkate alınması, dinî duyarlığın bir gereği olmaktadır.

Peygamber Efendimiz, abdest bozmak için insanların göremeyeceği ve gizlenmeye müsait bir mekân arardı. Muğîre b. Şu'be ve Câbir b. Abdullah gibi bazı sahâbîler onun tuvalete giderken halkın gözü önünden uzaklaştığına ve hiçbir kimsenin olmadığı tenha yerleri seçtiğine dikkat çekerler.[22] Yine avret mahallini göstermeme hassasiyetinin bir gereği olarak kendisinin abdest bozacağı zaman yere eğilmedikçe giysisini kaldırmadığı[23] ve ümmetine de gizlenmeleri için telkinde bulunduğu nakledilir.[24] Pek tabiî ki, gizlenmek için uygun yer arama çabası, daha çok mâmur tuvalet ortamından uzak, açık araziler için söz konusu olabilecek bir durumdur. Zira o dönemde evlerde tuvalete özgü bir bölüm bulunmamakta ve gözden uzak tenha bir köşede bu ihtiyaç giderilmektedir. Zaten dilimizde hâlen "tuvalet" anlamında kullanılmakta olan "helâ" sözcüğü de Arapçada "tenha ve gözden uzak yer" demektir.

Elbette Resûlullah'ın abdest bozarken gizlenmesindeki temel espri, hayâ gereği avret mahallinin görülmesini engellemek olduğu kadar, başkalarından rahatsız olmamak ve hiçbir surette de çevreyi rahatsız etmemektir. Dolayısıyla bu mevzuda esas olan, ortam ayrımına girmeden her hâlükârda bu üç hususun gözetilmesidir. Bunlar, aynı zamanda konuya dair câhiliye anlayışıyla İslâmî anlayış arasındaki önemli farklılık noktalarından birini teşkil etmektedir. Nitekim Resûlullah (sav), *"Lânetlenmeye neden olan üç şeyi yapmaktan sakının: su kaynaklarının çevresine, yol ortasına ve gölgelik yerlere abdest bozmaktan."*[25] buyurarak ümmetini uyarmıştır.

Hiç kuşkusuz halkın gelip geçtiği yollara, ağaç altlarına, gölgeliklere, parklara, su kenarlarına ve benzeri uğrak yerlere abdest bozmak, başkalarına zarar vermek ya da onları rahatsız etmek demektir. Oysa bu kabil sorumsuz hareketler, mümin duyarlılığı ile bağdaşması mümkün olmayan küçültücü davranışlardır. Bu noktada Hz. Peygamber'in, mümin için, *"İnsanların kendilerine zarar vermeyeceğinden emin oldukları kişidir."*[26] şeklindeki tanımını hatırdan çıkarmamak gerekir.

Bu konunun bir devamı olarak günümüz itibariyle tuvaletlerin kullanımı da üzerinde durulması gereken bir diğer mühim noktayı teşkil eder.

[22] D1, D2 Ebû Dâvûd, Tahâret, 1; İM359 İbn Mâce, Tahâret, 29.
[23] D14 Ebû Dâvûd, Tahâret, 6; T14 Tirmizî, Tahâret, 10.
[24] D35 Ebû Dâvûd, Tahâret, 19; DM687 Dârimî, Tahâret, 5.
[25] D26 Ebû Dâvûd, Tahâret, 14.
[26] T2627 Tirmizî, Îmân, 12; N4998 Nesâî, Îmân, 8.

Tuvalete giden kimse, girdiği tuvaleti nasıl bulmak istiyorsa, çıkarken de aynı titizlik içerisinde terk etmeli, beden temizliğine gösterdiği dikkati, tuvalet konusunda da devam ettirmelidir. Evinde kendi tuvaletini kullanırken ne derece itinalı davranıyorsa, umuma açık tuvaletlerde de o kadar edepli davranmak Müslüman'ın ahlâkı olmalıdır.

Peygamberimiz, yaratılış gereği son derece tabiî olan tuvalet ihtiyacını rahatlıkla giderebilmenin bir nimet olduğuna dikkat çekmektedir. Her ânını şükür ve dua ile donatan Allah Resûlü, tuvalete girerken, *"Allâhümme innî eûzü bike mine'l-hubüsi ve'l-habâis."* *(Allah'ım! Her türlü pislikten ve necasetten sana sığınırım.)*[27] şeklinde dua etmekte, çıktıktan sonra ise, *"Ğufrânek"* *(Senden bağışlanma dilerim.)*[28] ya da *"Elhamdülillâhi'llezî ezhebe anni'l-ezâ ve âfânî"* *(Üzerimden sıkıntıyı kaldıran ve bana afiyet veren Allah'a hamdolsun.)* demektedir.[29] Zorunlu olmadıkça tuvalette konuşmamak[30] ve banyo yapılan yere küçük abdest bozmamak da[31] tuvalet kültürüne dair Resûlullah'ın bize öğrettiği diğer edep kuralları arasında yer almaktadır.

27 B6322 Buhârî, Deavât, 15; M832 Müslim, Hayız, 122.
28 D30 Ebû Dâvûd, Tahâret, 17; T7 Tirmizî, Tahâret, 5.
29 İM301 İbn Mâce, Tahâret, 10.
30 D15 Ebû Dâvûd, Tahâret, 7.
31 T21 Tirmizî, Tahâret, 17; N36 Nesâî, Tahâret, 32.

ABDEST ve TEYEMMÜM
İBADETE MÂNEVÎ HAZIRLIK

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضي الله عنهما قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مِفْتَاحُ الْجَنَّةِ الصَّلاَةُ وَمِفْتَاحُ الصَّلاَةِ الْوُضُوءُ."

Câbir b. Abdullah'tan (ra) rivayet edildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Cennetin anahtarı namaz, namazın anahtarı ise abdesttir."
(T4 Tirmizî, Tahâret, 1; HM14717 İbn Hanbel, III, 341)

عَنْ حُمْرَانَ، فَلَمَّا تَوَضَّأَ عُثْمَانُ قَالَ:... سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: "لاَ يَتَوَضَّأُ رَجُلٌ فَيُحْسِنُ وُضُوءَهُ، وَيُصَلِّي الصَّلاَةَ إِلاَّ غُفِرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الصَّلاَةِ حَتَّى يُصَلِّيَهَا."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "إِذَا تَوَضَّأَ الْعَبْدُ الْمُسْلِمُ -أَوِ الْمُؤْمِنُ- فَغَسَلَ وَجْهَهُ خَرَجَ مِنْ وَجْهِهِ كُلُّ خَطِيئَةٍ نَظَرَ إِلَيْهَا بِعَيْنَيْهِ مَعَ الْمَاءِ -أَوْ مَعَ آخِرِ قَطْرِ الْمَاءِ- فَإِذَا غَسَلَ يَدَيْهِ خَرَجَ مِنْ يَدَيْهِ كُلُّ خَطِيئَةٍ كَانَ بَطَشَتْهَا يَدَاهُ مَعَ الْمَاءِ -أَوْ مَعَ آخِرِ قَطْرِ الْمَاءِ- فَإِذَا غَسَلَ رِجْلَيْهِ خَرَجَتْ كُلُّ خَطِيئَةٍ مَشَتْهَا رِجْلاَهُ مَعَ الْمَاءِ -أَوْ مَعَ آخِرِ قَطْرِ الْمَاءِ- حَتَّى يَخْرُجَ نَقِيًّا مِنَ الذُّنُوبِ."

عَنْ أَبِي حَازِمٍ قَالَ كُنْتُ خَلْفَ أَبِي هُرَيْرَةَ وَهُوَ يَتَوَضَّأُ لِلصَّلاَةِ فَكَانَ يَمُدُّ يَدَهُ حَتَّى تَبْلُغَ إِبْطَهُ فَقُلْتُ لَهُ: يَا أَبَا هُرَيْرَةَ! مَا هَذَا الْوُضُوءُ؟ فَقَالَ: يَا بَنِي فَرُّوخَ! أَنْتُمْ هَا هُنَا؟ لَوْ عَلِمْتُ أَنَّكُمْ هَا هُنَا مَا تَوَضَّأْتُ هَذَا الْوُضُوءَ. سَمِعْتُ خَلِيلِي ﷺ يَقُولُ: "تَبْلُغُ الْحِلْيَةُ مِنَ الْمُؤْمِنِ حَيْثُ يَبْلُغُ الْوَضُوءُ."

عَنْ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ، أَنَّ النَّبِيَّ اللَّهِ ﷺ ﴿قَالَ يُونُسُ: إِنَّهُ سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنْ التَّيَمُّمِ؟﴾ فَقَالَ: "ضَرْبَةٌ لِلْكَفَّيْنِ وَالْوَجْهِ."

عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "الصَّعِيدُ الطَّيِّبُ وَضُوءُ الْمُسْلِمِ وَإِنْ لَمْ يَجِدِ الْمَاءَ عَشْرَ سِنِينَ."

Humrân'dan nakledildiğine göre, Hz. Osman abdest aldığında dedi ki: ... Hz. Peygamber'in (sav) şöyle dediğini işittim: *"Bir kimse abdest alır ve güzelce abdest almaya özen gösterir, ardından da namaz kılarsa, bu abdestle namaz arasında işlediği (günahlar) o namazı kılıncaya kadar mutlaka bağışlanır."*

(B160 Buhârî, Vudû', 24; M540 Müslim, Tahâret, 5)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslüman –veya mümin– bir kul/kişi abdest alır da yüzünü yıkarsa, gözleri ile baktığı her günah suyla –yahut suyun son damlasıyla– yüzünden çıkar gider. Ellerini yıkadığı zaman elleriyle işlediği her günah su ile –yahut suyun son damlası ile– beraber ellerinden çıkar gider. Ayaklarını yıkadığı zaman ayaklarının yürüyerek işlediği her günah su ile –yahut suyun son damlasıyla– birlikte çıkar gider. Sonunda o kul/kişi günahlarından arınmış olur."*

(M577 Müslim, Tahâret, 32; T2 Tirmizî, Tahâret, 1)

Ebû Hâzim anlatıyor: Ebû Hüreyre'nin arkasında idim. Namaz için abdest alıyordu. Kolunu koltuk altına kadar yıkadı. Kendisine, "Ey Ebû Hüreyre! Bu nasıl abdest?" dedim. Bana, "Ey Benî Ferrûh! Siz burada mıydınız? Sizin burada olduğunuzu bilsem böyle abdest almazdım. Lâkin ben dostumun (sav) şöyle dediğini işittim: *"Müminin ziyneti (nuru), abdest suyunun ulaştığı yere kadar varır."*

(M586 Müslim, Tahâret, 40)

Ammâr b. Yâsir'den nakledildiğine göre, o, Hz. Peygamber'e (sav) teyemmümü sormuş, Peygamber (sav) de, *"(Teyemmüm) eller için (bir vuruş) ve yüz için bir vuruştur"* buyurmuştur.

(HM18509 İbn Hanbel, IV, 264; DM770 Dârimî, Tahâret, 65)

Ebû Zer'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Temiz toprak, on sene boyunca su bulamasa bile, Müslüman'ın abdest suyu (mesabesinde) olur."*

(N323 Nesâî, Tahâret, 203; T124 Tirmizî, Tahâret, 92)

Allah Resûlü, ölümü ve âhireti hatırlatması dolayısıyla kabirlere ziyarette bulunur, ashâbına da bunu tavsiye ederdi.[1] Engin merhametiyle her konuda ashâbına yol gösteren Rahmet Elçisi, kabristanda nasıl davranmaları gerektiği hususunda da onları uyarır, kendisi de kabirdekilere selâm verir ve dua ederdi.[2] Âdeti olduğu üzere, bir gün sahâbîlerle birlikte bir kabristana uğradı ve *"Esselâmü aleyküm ey müminler diyarı(nın sakinleri)!"* diyerek selâm verdi. Sonrasında ise, *"İnşallah biz de size katılacağız, (ancak din) kardeşlerimizi (dünyada) görmüş olmayı çok arzu ederdim."* diye ekledi. Bunu duyan sahâbîler merakla, "Yâ Resûlallah! Biz senin kardeşlerin değil miyiz?" dediler. Allah Resûlü, *"Siz benim ashâbımsınız, kardeşlerim ise henüz (dünyaya) gelmeyenlerdir."* buyurdu. Bunun üzerine ashâb-ı kirâm, "Ümmetinden henüz dünyaya gelmeyenleri nasıl tanıyacaksın Yâ Resûlallah?" diye sordular. Resûlullah şöyle dedi: *"Bir adamın siyah atlar arasında, alınları ve ayakları beyaz (sekili) atları olsa, onları tanımaz mı?"* Ashâbın, "Elbette tanır." cevabını duyan Resûl-i Ekrem, ümmetinden hiç görmediği insanları kıyamet gününde nasıl tanıyacağını, müjde niteliğindeki şu cevabıyla bildirdi: *"İşte benden sonra gelecek olan kardeşlerim, aldıkları abdestten dolayı kıyamet günü abdest azaları parlayarak gelecekler. Ben de onları Kevser havuzu başında karşılayacağım."*[3]

Sevgili Peygamberimizi görme saadetine eremeyip, onunla asr-ı saadette yaşayamamış olsalar da, onun kardeşleri, nurlu simaları ile âhirette tanınabileceklerdir. Bunun yolu ise maddî ve mânevî kirlerden arınma vesilesi olan abdesttir. İslâm'da birtakım ibadetlerin yerine getirilmesi için hazırlık aşaması olan abdest, Farsça "âb" (su) ve "dest" (el) kelimelerinin birleşmesiyle oluşmakta ve "el suyu" anlamına gelmektedir. Arapçası ise "vudû"dur. Kendisi ibadet olmasının yanında, diğer bazı ibadetlerin yapılmasının da ön şartı olan abdest, belli uzuvları su ile usulüne uygun olarak yıkamak, bazılarını ise mesh etmekten ibarettir.

İslâm dininde kulun Allah'ın huzuruna ibadet maksadıyla çıkabilmesi için maddî ve mânevî yönden temizlenmiş ve arınmış olması esastır. Bu yüzden ibadet için hazırlanan kişi (bedenen temiz olsa bile) abdestsiz

[1] M2259 Müslim, Cenâiz, 108
[2] M2257 Müslim, Cenâiz, 104; M2255 Müslim, Cenâiz, 102
[3] M584 Müslim, Tahâret, 39; N150 Nesâî, Tahâret, 110.

olma durumunda abdest, cünüp olma durumunda ise gusül almak suretiyle mânevî (hükmî) kirlilikten temizlenir. "Hadesten tahâret" olarak da bilinen bu temizlik, Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde bildirilmektedir: *"Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve –başlarınıza mesh edip– her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp iseniz, (boy abdesti alıp) iyice yıkanarak temizlenin."*[4] Âyette bildirildiği üzere yüzü, kollarla birlikte elleri, ayakları yıkamak ve başı mesh etmek abdestin farzlarından (temel şartlarından) sayılmıştır.

Allah Resûlü, yalnız, ruhları câhiliyenin düşünce ve inanç kirlerinden arındırmakla kalmamış, beden temizliği konusunda da oldukça hassas davranarak ashâbına bunu öğretmiştir. Câhiliye karanlığından yeni kurtulmuş, her türlü kirden arınma ihtiyacında olan insanlara, *"temizliğin imanın yarısı olduğunu"*[5] bildiren Hz. Peygamber, bizzat uygulamalı olarak bedenin nasıl temizlendiğini ve nasıl ibadetlere hazır hâle geldiğini anlatmıştır. Bir defasında bir sahâbînin, "Yâ Resûlallah, abdest nasıl alınır?" sorusu üzerine bir kap su isteyen Allah Resûlü abdest almaya başlamıştır. Ellerini üç kere, yüzünü üç kere, kollarını üç kere yıkamış, başına mesh etmiş, şehâdet parmaklarını kulaklarına götürüp uçlarıyla içini, başparmaklarıyla dışlarını mesh etmiş ve ayaklarını da üçer defa yıkamıştır. Sonrasında ise, *"İşte abdest böyle alınır. Kim buna bir şey ekler veya eksiltirse (Resûlullah'a muhalefetten dolayı kendisine) kötülük etmiş ve zulmetmiş olur."*[6] buyurarak abdestin hakkını vermeyenlere veya bu konuda aşırıya kaçanlara uyarıda bulunmuştur.

Allah Resûlü abdeste Allah'ın adıyla başlamayı,[7] abdest alırken ağza su vermeyi,[8] her iki burun deliğine su çekip temizlemeyi,[9] başın ön ve arka tarafına (kaplama) mesh yapmayı, kulaklara birer kere mesh etmeyi,[10] abdest uzuvlarını yıkarken ovmayı[11] bizzat uygulayarak ashâbına öğretmiştir. Abdestin sünnetleri arasında zikredilen bu uygulamalar, usulüne uygun ve lâyıkıyla alınan bir abdestin özellikleri arasındadır.

Abdestin hakkının verilerek alınması konusunda oldukça titiz davranan Resûl-i Ekrem, Lakît b. Sabre isimli sahâbînin: "Ey Allah'ın Resûlü, bana abdest hakkında bilgi verir misin?" sorusu üzerine şöyle buyurmuştur: *"Abdest organlarını güzel bir şekilde, özenerek yıka. Parmaklarının arasından suyu geçir. Oruçlu değilsen ağız ve buruna su verirken içine iyice çek."*[12] Hz. Peygamber, abdest alırken uzuvların kuru bir yer kalmayacak şekilde yıkanmasına dikkat eder, suyun sakal aralarına ulaşmasını sağlar,[13] elle-

4 Mâide, 5/6.
5 M534 Müslim, Tahâret, 1.
6 D135 Ebû Dâvûd, Tahâret, 52; İM422 İbn Mâce, Tahâret, 48.
7 D102 Ebû Dâvûd, Tahâret, 48; İM397 İbn Mâce, Tahâret, 41.
8 D144 Ebû Dâvûd, Tahâret, 55.
9 M561 Müslim, Tahâret, 21.
10 D129 Ebû Dâvûd, Tahâret, 51; D121 Ebû Dâvûd, Tahâret, 51.
11 D148 Ebû Dâvûd, Tahâret, 58; HM16555 İbn Hanbel, IV, 39.
12 T788 Tirmizî, Savm, 69; N114 Nesâî, Tahâret, 92.
13 T29 Tirmizî, Tahâret, 29; İM429 İbn Mâce, Tahâret, 50.

rini yıkarken eğer parmağında yüzük varsa onu hareket ettirir[14] ve parmaklarının arasını hilallerdi.[15] Allah Resûlü'nün abdest konusundaki bu hassasiyetine şahit olan Abdullah b. Amr, bir yolculuk esnasında namazı yetiştirmek için acele ederek ve mesh edercesine az su kullanarak abdest aldıkları sırada, Hz. Peygamber'in kendilerini gördüğünü ve ses tonunu yükselterek onlara, *"Ateşte yanacak olan şu topuklara yazık! (Hiçbir yeri kuru bırakmadan) abdestinizi güzelce alın!"* demişti.[16]

Resûlullah, abdest azalarını kimi zaman bir, kimi zaman iki, kimi zaman da üç kere yıkardı.[17] Onun, azalarını üçer kere yıkamak suretiyle abdest aldıktan sonra, *"İşte bu, benim ve benden önceki peygamberlerin abdestidir."* dediğine dair rivayetler bulunmaktadır.[18] Böylece, abdestin önceki peygamberler ve ümmetleri tarafından da bilindiği ortaya çıkmaktadır.

Hz. Peygamber, abdest aldıktan sonra yapılmasını hoş karşıladığı bazı hareketleri de bildirmiş, söz gelimi güzel bir şekilde abdest aldıktan sonra, *"Eşhedü en lâ ilâhe illâllâhü vahdehû lâ şerîke leh ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve Resûlüh. Allâhümme'c'alnî mine't-tevvâbîne ve'c'alnî mine'l-mütetahhirîn." (Şehâdet ederim ki, tek olan, hiçbir ortağı bulunmayan Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur ve şehâdet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve elçisidir. Allah'ım! Beni tevbe edenlerden ve temizlenenlerden eyle!)* denilmesinin cennete girmeye vesile olacağını haber vermiştir.[19] Bu yüzden abdest aldığı sırada insanın Rabbine tam bir teslimiyetle dua etmesi, özellikle her bir azayı yıkarken onunla ilgili duada bulunması, abdest vesilesiyle huzura ermek ve hakiki bir temizlik için önemlidir.

Sevgili Peygamberimizin hayatının her ânını dikkatle gözlemleyerek onun her davranışını örnek alan ashâb-ı kirâm, abdest konusunda da aynı hassasiyeti göstermiş, onun abdest alışını sonraki nesillere aynen nakletmiştir. Nitekim tâbiînden Abdu Hayr, sahâbîlerin ileri gelenlerinden Hz. Ali'nin kendilerine abdesti şu şekilde öğrettiğini anlatmaktadır: "Hz. Ali (ra) bir defasında bizim yanımıza geldi ve namaz kıldı. Sonra abdest suyu istedi. Biz içimizden, 'Namazı kıldığı hâlde suyu ne yapacak ki?' dedik. Halbuki onun maksadı bize bir şeyler öğretmekmiş. Nihayet içinde abdest suyu bulunan bir kapla bir leğen getirildi. Önce kabı sağ eline döküp iki elini üç defa yıkadı. Sonra üç kez suyu ağzına ve burnuna ayrı ayrı verip dışarı attı. Ardından üç defa yüzünü ve üçer defa da sağ ve sol kolunu yıkadı. Sonra elini kaba daldırıp başını bir kez mesh etti. Sonra da sağ ve sol ayaklarını üçer kere yıkadı. Akabinde bize şöyle dedi:

[14] İM449 İbn Mâce, Tahâret, 54.
[15] İM448 İbn Mâce, Tahâret, 54; HM16495 İbn Hanbel, IV, 32.
[16] B96 Buhârî, İlim, 30; M570 Müslim, Tahâret, 26.
[17] B157 B158 Buhârî, Vudû', 22-23; N81 Nesâî, Tahâret, 65.
[18] İM420 İbn Mâce, Tahâret, 47.
[19] T55 Tirmizî, Tahâret, 41.

Resûlullah'ın abdestini öğrenmek kimi sevindirecekse, işte bu, onun abdestinin ta kendisidir."[20]

Resûlullah'ın abdest alışını merak edenler, onu görmüş olan sahâbîlerden bunu nakletmelerini istemişlerdir. Ashâbdan da, "Resûlullah'ın abdest alma şekli işte böyleydi." ifadesiyle onun abdestinin hiçbir ayrıntısının atlanılmadan ve değiştirilmeden anlatıldığı pek çok rivayet nakledilmiştir.[21] Hz. Osman da, "Resûlullah'ı benim aldığım gibi abdest alırken gördüm." diyerek, etrafındakilere sünnete uygun bir şekilde abdest almayı öğretmiş ve devamında Allah Resûlü'nün, *"Kim benim aldığım şu abdest gibi abdest alır da sonra kalkıp iki rekât namaz kılarsa ve kıldığı bu namazda hatırına dünyalık getirmezse Allah onun geçmiş günahlarını affeder."*[22] buyurduğunu nakletmiştir.

Abdest, başta namaz olmak üzere, Kur'an okumak ve Kâbe'yi tavaf etmek gibi diğer ibadetlerin de anahtarı konumundadır. Nitekim Allah Teâlâ, kullarına namaza kalktıkları zaman abdest almalarını emretmiş,[23] Hz. Peygamber de Allah'ın emrettiği şekilde güzelce abdest alınmadıkça namazın tamamlanmayacağını bildirmiştir.[24] Allah Resûlü, *"Namazın anahtarı temizliktir, namazın başlangıcı tekbir almak, bitişi ise, selâm vermektir."*[25] buyurmuş, temizlenmeden yani abdest almadan hiçbir namazın kabul olmayacağını[26] şu şekilde dile getirmiştir: *"Sizden bir kimse, abdesti bozulunca tekrar abdest almadıkça Allah onun kılacağı namazını kabul etmez."*[27] Ashâbdan bir kişinin abdestini tam almadan, ayağında kuruluk bulunduğu hâlde namaz kıldığını gören Allah Resûlü, ondan abdestini ve namazını iade etmesini istemiştir.[28] Bu şekilde Sevgili Peygamberimiz, huşû ile kılınarak tadına varılan namazların, ancak eksiksiz alınan bir abdestle mümkün olabileceğini bildirmiştir.

"Cennetin anahtarı namaz, namazın anahtarı ise abdesttir."[29] buyuran Allah Resûlü, namazla abdest arasındaki sıkı irtibattan dolayı pek çok kez bunları birlikte zikrederek, bu iki ibadetin günahların affına vesile olduğunu haber vermiştir.[30] *"Bir kimse abdest alır ve güzelce abdest almaya özen gösterir, ardından da namaz kılarsa, bu abdestle namaz arasında işlediği (günahlar) o namazı kılıncaya kadar mutlaka bağışlanır."*[31] buyuran Hz. Peygamber, abdestle arınan kulun namazla Rabbini yüceltmesinin mükâfatını dile getirmiştir. Ümmetine, *"Kim güzelce abdest alır da kalbiyle ve yüzüyle yönelerek iki rekât namaz kılarsa, cennete girmeyi hak eder."*[32] müjdesini veren Sevgili Peygamberimiz, hakkını vererek abdest alıp namaz kılan kişinin âhirette hak ettiği mevkii bildirmiştir.

20 D111 Ebû Dâvûd, Tahâret, 51; N92 Nesâî, Tahâret, 75.
21 M555 Müslim, Tahâret, 18; B140 Buhârî, Vudû', 7.
22 B159 Buhârî, Vudû', 24; M538 Müslim, Tahâret, 3.
23 Mâide, 5/6.
24 D857 Ebû Dâvûd, Salât, 143-144; IM460 İbn Mâce, Tahâret, 57.
25 D618 Ebû Dâvûd, Salât, 73; IM275 İbn Mâce, Tahâret, 3.
26 M535 Müslim, Tahâret, 1.
27 B6954 Buhârî, Hıyel, 2; M537 Müslim, Tahâret, 2.
28 D175 Ebû Dâvûd, Tahâret, 66; IM666 İbn Mâce, Tahâret, 139.
29 T4 Tirmizî, Tahâret, 1; HM14717 İbn Hanbel, III, 341.
30 HM430 İbn Hanbel, I, 61.
31 B160 Buhârî, Vudû', 24; M540 Müslim, Tahâret, 5.
32 D906 Ebû Dâvûd, Salât, 157, 158; N151 Nesâî, Tahâret, 111.

Resûl-i Ekrem'in, günahlara kefaret olan ve hasenatı artırmaya vesile kılınan şeyler arasında zikrettiği abdest,[33] devam edildiği sürece, kişinin mânevî yönden derecesinin yükselmesine de sebep olmaktadır.[34] Nitekim Allah Resûlü bir sabah vakti Hz. Bilâl'e, *"Ey Bilâl! Bana Müslüman olduğun dönemde işlediğin ve çok faydasını umduğun bir amelini söyle! Zira ben bu gece cennette önümde senin ayakkabılarının sesini işittim!"* buyurmuş ve şu cevabı almıştır: "Doğrusu benim işlediğim ve en çok faydasını umduğum amel, gecenin veya gündüzün bir saatinde tertemiz paklanıp sonra da o temizlikle Allah'ın bana takdir ettiği kadar kıldığım namazdır."[35]

Resûl-i Ekrem, genellikle her namaz için abdest almayı tercih etmiş,[36] Mekke'nin fethedildiği gün olduğu gibi, tek abdestle bütün vakitleri kıldığı da olmuştur.[37] Sahâbîler ise çoğu zaman, abdestleri bozulmadığı sürece aynı abdestle namaz kılmaya devam etmişlerdir.[38] Abdest tazelemenin faziletinden dolayı kimi sahâbîler, her namaz için abdest almaya özen göstermişlerdir.[39] Nitekim her namaz için abdest aldığı görülen Abdullah b. Ömer'e bunun sebebi sorulduğunda şöyle demiştir: "Ben, sabah namazı için abdest alsaydım, abdestim bozulmadıkça onunla (günlük) bütün namazları kılabilirdim. Lâkin Resûlullah'ın, *'Kim abdest üzerine abdest alırsa kendisi için on hasene (sevap) vardır.'* buyurduğunu işittim ve bunun sevabını arzuladığım için bu şekilde abdest aldım."[40]

Allah Resûlü, namaz ve benzeri ibadetleri yerine getirmek amacıyla abdest aldığı gibi, diğer zamanlarda da mümkün mertebe abdestli olmaya özen göstermiştir. Ashâbını bununla yükümlü tutmamış ancak onların da bunu uygulamalarından hoşlanmıştır. Hz. Âişe, Resûlullah'ın yatmadan önce namaz abdesti gibi abdest alıp öyle uyuduğunu nakletmekte,[41] Allah Resûlü de abdestli olarak yatağına giren ve uykusu gelinceye kadar Allah'ı zikreden kimsenin, dünya ve âhirete dair yaptığı duasının kabul edileceğini haber vermektedir.[42] Bunun yanında, abdestin öfke ateşini söndürdüğünü bildiren Hz. Peygamber, ashâbına öfkelendiklerinde abdest almalarını tavsiye etmiştir.[43]

Suyun temiz ve temizleyici olarak kabul edildiği İslâm dininde su kullanarak temizlenmek her fırsatta teşvik edilmiştir. Temiz olmak kaydıyla su vasfı değişmeyen sıvılardan da abdest alınabileceği bilinmektedir. Hz. Peygamber, deniz suyuyla abdest alınıp alınmayacağı sorusuna, denizin suyunun temiz, ölüsünün de helâl olduğu şeklinde cevap vermiştir.[44] Allah Resûlü, Kur'an'da, *"temizlenmeyi seven kimseler"* olarak anılan[45] Kubâ

33 İM427 İbn Mâce, Tahâret, 49; DM723 Dârimî, Tahâret, 29.
34 M587 Müslim, Tahâret, 41.
35 M6324 Müslim, Fedâilüs-sahâbe, 108; B1149 Buhârî, Teheccud, 17.
36 B214 Buhârî, Vudû', 54.
37 M642 Müslim, Tahâret, 86.
38 B214 Buhârî, Vudû', 54; İM509 İbn Mâce, Tahâret, 72.
39 D62 Ebû Dâvûd, Tahâret, 32; İM512 İbn Mâce, Tahâret, 73.
40 İM512 İbn Mâce, Tahâret, 73.
41 HM25414 İbn Hanbel, VI, 121.
42 T3526 Tirmizî, Deavât, 92.
43 D4784 Ebû Dâvûd, Edeb, 3.
44 T69 Tirmizî, Tahâret, 52; N333 Nesâî, Miyâh, 4.
45 Tevbe, 9/108.

ahalisinin, mânevî temizliklerinin yanında, suyla yapılan temizliğe de özen göstermeleri dolayısıyla övgüye lâyık olduklarını bildirmiştir.[46]

Hz. Peygamber'in "imanın ayrılmaz bir gereği" olarak nitelediği abdest,[47] şüphesiz yalnız bedendeki kirleri temizlemekle kalmaz, insandaki olumsuz duyguları, negatif enerjiyi, hata ve günahların karasını da alır götürür. *"Her kim abdest alır ve de abdesti(ni) güzelce almaya özen gösterirse, günahları vücudundan çıkar, hatta tırnaklarının altından süzülür gider."*[48] buyuran Allah Resûlü, abdest ile yere dökülen her damlanın kişiyi günahlarından arındırmaya vesile olduğunu müjdelemektedir. O hâlde yıkanan yalnız abdest uzuvları değildir; Allah'ın rahmetiyle insanın benliği yıkanmakta ve günaha bulanan her uzuv bu arınmadan nasibini almaktadır. Resûl-i Ekrem bu arınışı şöyle dile getirmektedir: *"Müslüman –veya mümin– bir kul/kişi abdest alır da yüzünü yıkarsa, gözleri ile baktığı her günah suyla –yahut suyun son damlasıyla– yüzünden çıkar gider. Ellerini yıkadığı zaman elleriyle işlediği her günah su ile –yahut suyun son damlası ile– beraber ellerinden çıkar gider. Ayaklarını yıkadığı zaman ayaklarının yürüyerek işlediği her günah su ile –yahut suyun son damlasıyla– birlikte çıkar gider. Sonunda o kul/kişi günahlarından arınmış olur."*[49]

Abdestle dünyada temizlik ve arınmışlık duygusunu tadan mümin, âhirette de abdestin nuruyla aydınlanacaktır. Zira, *"Müminin ziyneti (nuru), abdest suyunun ulaştığı yere kadar varır."*[50] buyuran Allah Resûlü, abdestin, inananları yalnız dünyada değil, âhirette de nurlandıracağı müjdesini vermektedir. Abdest nuru, âhirette Muhammed ümmetinin alâmet-i fârikası olacak ve müminler abdest uzuvlarındaki parlaklık sebebiyle "(elleri ayakları) sekililer" diye çağrılacaklardır.[51] Nitekim Allah Resûlü, kıyamette kendilerini tanıyıp tanıyamayacağını soran ashâbına, *"Elbette tanıyacağım. Sizin o gün hiçbir ümmette bulunmayan bir simanız olacak. Benim yanıma abdest izlerinden dolayı yüzleriniz ve ayaklarınız nurlu olarak geleceksiniz."*[52] şeklinde cevap vermiştir. Bu nedenle, bu hadisi nakleden Ebû Hüreyre (ra), abdest alırken kimi zaman kollarını pazılarına kadar, ayaklarını da baldırlarına kadar yıkamış ve yanındakilere şu tavsiyede bulunmuştur: "Sizden her kim yapabilirse bu parlaklığı artırsın!"[53]

Sevgili Peygamberimiz, abdest almayı ve mümkün olduğunca abdestli bulunmayı tavsiye etmekle birlikte, abdest alırken suyun israf edilmesini yasaklamıştır. Ashâbından Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın abdest aldığı sırada suyu fazla kullandığını görünce ona, *"Bu ne israf!"* demiş, Sa'd ise, "Abdestte de

[46] İM355 İbn Mâce, Tahâret, 28; T3100 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9.
[47] T3517 Tirmizî, Deavât, 85.
[48] M578 Müslim, Tahâret, 33.
[49] M577 Müslim, Tahâret, 32; T2 Tirmizî, Tahâret, 1.
[50] M586 Müslim, Tahâret, 40.
[51] B136 Buhârî, Vudû', 3; M579 Müslim, Tahâret, 34.
[52] M581 Müslim, Tahâret, 36.
[53] B136 Buhârî, Vudû', 3; M579 Müslim, Tahâret, 34.

israf olur mu?" diye sormuştu. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Evet, akan bir nehir kenarında olsan bile (haddinden fazla tüketirsen abdestte de israf olur)!"* buyurarak bu konudaki hassasiyetini dile getirmişti.[54]

Abdest, idrar ve dışkı yollarından herhangi bir şey çıktığında, ağız dolusu kusma, vücudun herhangi bir yerinden kan, irin gibi şeylerin çıkarak akması durumlarında bozulmaktadır. Zikredilen bu durumların gerçekleşebilmesi ihtimaliyle, insanın iradesini kontrol edemediği, bayılma, delirme, sarhoş olma ve uyuma gibi durumlarda da abdestin bozulması söz konusudur.

Allah Resûlü, tuvalet ihtiyacını giderdiği zaman abdestini tekrar almıştır.[55] Ancak namazda iken karnında bir ağrı hissederek abdestinin bozulduğu zannına kapılan kişinin bir ses duymadığı veya koku hissetmediği sürece namazına devam etmesi gerektiğini bildirmiş, bu tür vesveselerin şeytanın işi olduğunu haber vermiştir.[56] Hz. Peygamber, uyuma ve kusma durumlarında ise abdestin bozulduğunu bildirmiştir.[57]

Abdestte, baş, boyun ve kulaklar ıslak el sürülmek suretiyle mesh edilir. Aynı şekilde mest ve sargı üzerine de mesh etme söz konusudur. Dinde kolaylığın esas olması bağlamında, özellikle soğuktan korunmak için giyilen mestlerin ve yaralara sarılan sargıların üzerine mesh etmenin abdest için yeterli olduğu bildirilmiştir.[58] Hz. Peygamber de kimi zaman başıyla birlikte sarığının, mestlerinin, ayakkabı, çizme ve (mest özelliğine sahip olan kalın) çoraplarının üzerine mesh ederek bu konuda ümmetine kolaylık sağlamıştır.[59] Resûlullah, mest üzerine meshin süresini yolcu için üç gün üç gece; yolcu olmayan kimse için ise, bir gün bir gece olarak tayin etmiş,[60] mestlerin uyku veya abdest bozma durumlarında çıkarılmamasını ancak cünüplükten dolayı çıkarılmasını emretmiştir.[61] Mest üzerine meshin makbul olabilmesi için mestlerin abdestli olarak giyilmiş olması, ayaktan çıkarılmaması ve ayağın ıslatılmaması gerekmektedir. Abdesti bozan durumların mest üzerine meshi de bozduğu, dolayısıyla mestli iken abdesti bozulanın, mestini çıkarmadan üzerine mesh etmek suretiyle yeniden abdest alması gerektiği bilinmektedir.

Daha önce de belirttiğimiz üzere, İslâm'da temizliğin su kullanılarak yapılması esas olmakla birlikte, suyun bulunmadığı veya hastalık, soğuk, can güvenliği endişesi gibi çeşitli nedenlerden ötürü su kullanımının mümkün olmadığı durumlarda kolaylık prensibi gözetilerek teyemmüme ruhsat verilmiştir. Toprak veya toprak türü temiz bir madde kullanılarak

[54] İM425 İbn Mâce, Tahâret, 48; HM7065 İbn Hanbel, II, 221.
[55] M628 Müslim, Tahâret, 76.
[56] M805 Müslim, Hayız, 99; D1029 Ebû Dâvûd, Salât, 191-192.
[57] D203 Ebû Dâvûd, Tahâret, 79; HM28051 İbn Hanbel, VI, 443.
[58] D146 Ebû Dâvûd, Tahâret, 57.
[59] M634 Müslim, Tahâret, 82; D159 Ebû Dâvûd, Tahâret, 61; D153 Ebû Dâvûd, Tahâret, 59.
[60] M639 Müslim, Tahâret, 85; N128 Nesâî, Tahâret, 99.
[61] N127 Nesâî, Tahâret, 98; İM478 İbn Mâce, Tahâret, 62.

ellerin, yüzün ve kolların mesh edilmesi şeklinde yapılan teyemmüm, zorunlu durumlarda abdest ve guslün yerine geçen itibarî/simgesel bir temizliktir. Allah Teâlâ, kullarını temizlemek, onlar için nimetini tamamlamak ve onların şükretmesini sağlamak maksadıyla, kullarına teyemmüm kolaylığını getirdiğini şu şekilde bildirmektedir: *"Eğer hasta veya yolcu iseniz veya def-i hacetten gelmişseniz yahut kadınlarla münasebette bulunmuş olup da su bulamamışsanız temiz toprağa teyemmüm edin, ondan yüzlerinize ve ellerinize mesh edin. Allah size güçlük çıkarmak istemez fakat şükredesiniz diye sizi temizleyip arındırmak ve size olan nimetlerini tamama erdirmek ister."*[62]

Teyemmümle ilgili âyetin indiriliş sebebiyle ilgili Hz. Âişe'den gelen bir rivayete göre, Allah Resûlü ve müminler bir yolculuktan dönmekteydiler. Bu sefer sırasında Hz. Âişe'nin gerdanlığı kaybolmuş, insanlar da onu aramaya koyulmuşlardı. Ancak arama işi uzamış, tan yeri ağarmaya başlamıştı. İnsanların abdest için su bulamamaları ve namaz vaktinin girmiş olması dolayısıyla teyemmüm âyeti nâzil olmuştu.[63] Bunun üzerine Allah Resûlü ve müminler, kalkıp teyemmüm yapmışlar hatta ashâbdan Üseyd b. Hudayr, bu âyetin inişine sebep olması dolayısıyla Hz. Âişe'ye hitaben, "Allah seni hayırla mükâfatlandırsın! Vallahi, senin başına ne sıkıntı gelmişse mutlaka Allah senin için onda bir çıkar yol ihsan etmiş ve o işte Müslümanlar için bir bereket kılmıştır." demişti.[64]

Beden temizliğinin ötesinde mânevî bir arınma yöntemi olan teyemmümün yapılışını Allah Resûlü, *"(Teyemmüm) eller için (bir vuruş) ve yüz için bir vuruştur"*[65] şeklinde tarif etmiştir. Böylece teyemmüm, ister abdest isterse boy abdesti niyetiyle olsun, elleri –avuç içi toprağa gelecek şekilde– temiz toprağa dokundurup yüzü meshetmek, sonra bir kez daha dokundurup kolları dirseklerle beraber meshetmekten ibarettir.

Abdest ve guslü bozan şeyler yanında, kullanılabilir su bulmak da, teyemmümü bozmaktadır. Teyemmümü gerekli kılan şartların uzaması durumunda abdest ya da gusül niyetiyle teyemmüme devam edilir. Nitekim Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Temiz toprak, on sene boyunca su bulamasa bile Müslüman'ın abdest suyu (mesabesinde) olur."*[66] Allah Resûlü'nün ve ashâbının gerekli gördükleri durumlarda teyemmüm yapmayı tercih ettikleri bilinmektedir.[67] Nitekim ashâbdan Amr b. Âs, Resûlullah tarafından bir askerî birliğin başında komutan olarak görevlendirilmiş ve seriye ile gönderilmişti. Amr b. Âs, gittikleri yerde soğuk bir gecede ihtilâm olmuş ve suyla guslederse hastalanıp öleceğinden korkup teyemmüm etmişti. Hat-

[62] Mâide, 5/6; Nisâ, 4/43.
[63] B3773 Buhârî, Fedâilu ashâbi'n-nebî, 30.
[64] DM771 Dârimî, Tahâret, 65; N315 Nesâî, Tahâret, 196.
[65] HM18509 İbn Hanbel, IV, 264; DM770 Dârimî, Tahâret, 65.
[66] N323 Nesâî, Tahâret, 203; T124 Tirmizî, Tahâret, 92.
[67] D330 Ebû Dâvûd, Tahâret, 122; HM18505 İbn Hanbel, IV, 262.

ta arkadaşlarına da teyemmümlü olarak sabah namazını kıldırmıştı. Bu durumdan rahatsız olan bazı kimseler Resûlullah'a şikâyette bulunmuşlar ancak Allah Resûlü, Amr b. Âs'ın bu davranışını onaylamıştı.[68] Yine sahâbîlerden Ammâr b. Yâsir'in de gittiği bir sefer sırasında gusletmesi gerekmiş, ancak su bulamayınca o da toprakta yuvarlanmış ve sonrasında namazını kılmıştı. Bu durumu Resûlullah'a anlattığında ise, Peygamberimiz (sav) sadece elleriyle (toprağa vurup yüzünü ve kollarını meshederek) teyemmüm etmesinin yeterli olacağını söylemişti.[69]

Allah Resûlü, suyun bulunmadığı veya kullanılmasının çeşitli sıkıntılara sebebiyet verebileceği durumlarda teyemmüm yapılmasında hiçbir sakınca görmemiş hatta bundan kaçınanları eleştirmiştir. Nitekim Resûlullah zamanında başından yaralanan bir kişinin gusletmesi gerekmiş, teyemmüm yapabilecekken arkadaşlarının ısrarı üzerine yıkanmış ve bunun neticesinde vefat etmişti. Bu durumu duyan Allah Resûlü üzülerek, *"Onun ölümüne sebep oldular, Allah onların canlarını alsın! Cehaletin şifası sormak değil miydi?"* demişti.[70]

Peygamberimiz zamanında iki adam yolculuğa çıkmışlar, ancak namaz vakti geldiği hâlde su bulamamışlardı. Toprakla teyemmüm edip namaz kıldıktan sonra su bulmuşlar ve biri namazını iade ederken diğeri etmemişti. Resûlullah'a bu olayı anlattıklarında o, namazı tekrar kılmayan kimseye, *"Sünnete uyup doğru yapmışsın; namazın tamamdır."* demiş, abdest alıp tekrar kılana ise, *"Sana da iki kat sevap vardır."* buyurmuştu.[71]

Cenâb-ı Hakk'ın[72] huzuruna çıkmadan önce mümin insan, dıştan içe doğru bir temizlik yapar. Şartlara göre kimi zaman abdest kimi zaman gusül bazen de teyemmümle, yalnız bedenini değil, ruhunu, nefsini ve gönlünü arındırır, bu şekilde huzur-ı ilâhî'ye çıkmaya lâyık hâle gelir. Abdest suyunun paklığında veya temizleyici olan toprağın saflığında mânevî bir iklime doğru ilk adımını atar. Arınmaya içtenlikle niyet eden insan, yıkadığı her bir uzuvla sadece görünen kirlerden değil, mânevî kirlerinden yani günahlarından da arınır. Yalnız ibadetlerin değil, hakkı verildiğinde cennetin de anahtarı olabilecek bu arınmayla[73] kişi, dünyanın geriliminden kendisini soyutlayarak huzura kavuşur. Mümin, Resûl-i Ekrem'in gösterdiği hassasiyetle ve hissettiği samimiyetle abdestini aldığında, şüphesiz temizliğin verdiği gönül rahatlığını tadacak ve ibadetin tadına varabilecektir. Abdesti Peygamber Efendimizin ve ashâbının abdestine ne kadar benzerse, hayatının da onlarınki gibi berraklaşması mümkün olabilecektir.

68 D334 Ebû Dâvûd, Tahâret, 124; HM17965 İbn Hanbel, IV, 204.
69 M818 Müslim, Hayız, 110.
70 D337 Ebû Dâvûd, Tahâret, 125; İM572 İbn Mâce, Tahâret, 93.
71 D338 Ebû Dâvûd, Tahâret, 126; DM769 Dârimî, Tahâret, 64.
72 Bakara, 2/222.
73 T4 Tirmizî, Tahâret, 1; HM14717 İbn Hanbel, III, 341.

Her zaman abdestli bulunmaya özen gösteren mümin, abdestin serinliğini ve huzurunu hissederek her an temiz kalacaktır. Zira, *"Abdeste ancak mümin kimse müdavim olur."*[74] buyuran Allah Resûlü, inananları hayatın her ânını abdest temizliğinde yaşamaya teşvik etmiştir.

[74] MU67 *Muvatta'*, Tahâret, 6.

GUSÜL
BOY ABDESTİ

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: لَقِيَنِى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِى طَرِيقٍ مِنْ طُرُقِ الْمَدِينَةِ وَأَنَا جُنُبٌ
فَاخْتَنَسْتُ فَذَهَبْتُ فَاغْتَسَلْتُ ثُمَّ جِئْتُ فَقَالَ: "أَيْنَ كُنْتَ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ؟." قَالَ:
قُلْتُ: إِنِّى كُنْتُ جُنُبًا فَكَرِهْتُ أَنْ أُجَالِسَكَ عَلَى غَيْرِ طَهَارَةٍ. قَالَ: "سُبْحَانَ اللَّهِ
إِنَّ الْمُسْلِمَ لاَ يَنْجُسُ."

Ebû Hüreyre anlatıyor: "Bir gün cünüp bir hâlde iken Medine sokaklarından birinde Resûlullah (sav) ile karşılaştım. Hemen geri durdum ve gidip yıkanıp geldim. Resûlullah (sav), *'Nerede kaldın Ebû Hüreyre?'* dedi. Ben, 'Cünüp idim, temiz olmayan bir hâlde seninle beraber oturmak istemedim.' dedim. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *'Sübhânallâh! Müslüman necis olmaz.'* buyurdu."

(D231 Ebû Dâvûd, Tahâret, 91)

حَدَّثَنِي أَبُو أَيُّوبَ الأَنْصَارِيُّ وَجَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَأَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّ هَذِهِ الآيَةَ نَزَلَتْ: ﴿فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ﴾ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "يَا مَعْشَرَ الأَنْصَارِ إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَثْنَى عَلَيْكُمْ فِي الطُّهُورِ فَمَا طُهُورُكُمْ؟" قَالُوا: نَتَوَضَّأُ لِلصَّلاَةِ وَنَغْتَسِلُ مِنَ الْجَنَابَةِ وَنَسْتَنْجِي بِالْمَاءِ. قَالَ: "فَهُوَ ذَاكَ فَعَلَيْكُمُوهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "لِلَّهِ تَعَالَى عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ حَقٌّ أَنْ يَغْتَسِلَ فِي كُلِّ سَبْعَةِ أَيَّامٍ يَوْمًا."

عَنْ يَعْلَى: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَأَى رَجُلاً يَغْتَسِلُ بِالْبَرَازِ فَصَعِدَ الْمِنْبَرَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ وَقَالَ: "إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ حَلِيمٌ حَيِيٌّ سِتِّيرٌ يُحِبُّ الْحَيَاءَ وَالسِّتْرَ فَإِذَا اغْتَسَلَ أَحَدُكُمْ فَلْيَسْتَتِرْ."

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ إِذَا اغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ بَدَأَ فَغَسَلَ يَدَيْهِ، ثُمَّ تَوَضَّأَ كَمَا يَتَوَضَّأُ لِلصَّلاَةِ، ثُمَّ يُدْخِلُ أَصَابِعَهُ فِي الْمَاءِ، فَيُخَلِّلُ بِهَا أُصُولَ الشَّعَرِ ثُمَّ يَصُبُّ عَلَى رَأْسِهِ ثَلاَثَ غُرَفٍ بِيَدَيْهِ، ثُمَّ يُفِيضُ الْمَاءَ عَلَى جِلْدِهِ كُلِّهِ.

Ebû Eyyûb el-Ensârî, Câbir b. Abdullah ve Enes b. Mâlik şöyle anlatmaktadır: *"Orada (Kubâ Mescidi'nde) temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da temizlenenleri sever."* (Tevbe, 9/108) âyeti nâzil olmuştu. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Ey ensar topluluğu! Şüphesiz ki Allah sizi temizlik konusunda övmektedir. (Övgüye lâyık olan) bu temizliğiniz nedir?"* buyurdu. Onlar, "Biz namaz için abdest, cünüplükten dolayı da boy abdesti alırız ve biz su ile taharetleniriz." diye cevap verince Resûlullah (sav), *"İşte (övüldüğünüz şey) bu! O hâlde buna devam edin."* buyurdu.

(İM355 İbn Mâce, Tahâret, 28)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her yedi günde bir yıkanmak, Yüce Allah'ın her Müslüman üzerindeki hakkıdır."*

(B898 Buhârî, Cum'a, 12)

Ya'lâ anlatıyor: "Resûlullah (sav) açıkta gusleden bir adam gördü, minbere çıktı. Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra şöyle buyurdu: *'Muhakkak ki Azîz ve Celîl olan Allah Halîm'dir, hayâ sahibidir, ayıp ve kusurları örtendir. Hayâyı ve örtünmeyi sever. Sizden biriniz gusledeceğinde başkalarına görünmeyecek şekilde (kapalı yerde gusletsin).'"*

(N406 Nesâî, Gusül, 7)

Peygamberimizin eşi Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) cünüplükten dolayı gusledeceğinde önce ellerini yıkayarak başlardı. Sonra namaz için abdest alır gibi abdest alır, sonra parmaklarını suya daldırır ve onlarla saçlarının diplerini ovalardı. Sonra iki eliyle başı üzerine üç avuç su dökerdi. En sonunda da suyu bütün bedeni üzerine dökerdi.

(B248 Buhârî, Gusül, 1)

Hz. Peygamber (sav) hicret esnasında Rabîu'l-evvel ayının bir pazartesi günü Kubâ'ya ulaşmış ve burada yaklaşık on gün kadar kalmıştı.[1] Medine'nin önemli simalarından olan ve hicret esnasında birçok sahâbîyi evinde ağırlayan, Gülsüm b. Hidm'in evinde misafir olmuştu.[2] Bu müddet içerisinde bizzat kendisi de çalışarak ashâbı ile birlikte bir mescit inşa etti.[3] Bu mescit, Kur'ân-ı Kerîm'de "takva mescidi"[4] olarak anılan Kubâ Mescidi idi. Tevbe sûresinde, *"Orada (Kubâ) temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da temizlenenleri sever."*[5]şeklinde zikredilen kişiler de Kubâ'daki Müslümanlardı.[6] Sevgili Peygamberimiz Kubâ'dan ayrıldıktan sonra da burayı ihmal etmedi. O (sav), kimi zaman yürüyerek, kimi zaman binekle Kubâ'yı ziyaret eder, orada namaz kılmaya giderdi.[7] Yine böyle bir ziyaretinde, Allah'ın övgüsüne mazhar olan Kubâ halkına, *"Ey ensar topluluğu! Şüphesiz ki Allah sizi temizlik konusunda övmektedir. (Övgüye lâyık olan) bu temizliğiniz nedir?"*diye sordu.

Kubâlıların "Biz namaz için abdest, cünüplükten dolayı da boy abdesti alırız ve biz su ile taharetleniriz." cevabı karşısında Resûl-i Ekrem (sav), *"İşte (övüldüğünüz şey) bu! O hâlde buna devam edin."* buyurarak[8] hem Kubâ halkını bu davranışlarından ötürü onaylıyor hem de bu sözleri ile onları bütün Müslümanlara örnek gösteriyordu.

Cünüplükten temizlenmek üzere gusül abdesti almak, Hz. İbrâhim'den kalan güzel bir haslet olarak câhiliye döneminde de yaygındı. Nitekim Ebû Süfyân'ın, Bedir Savaşı'nda müşriklerden önemli isimlerin öldürülmesinin ve müşrik ordusunun Müslümanlar karşısında yenilgiye uğramasının ardından yaptığı adak, bu uygulamanın câhiliyede de var olduğunu göstermektedir. Rivayete göre Ebû Süfyân, Peygamberimiz (sav) ile tekrar savaşmadıkça cünüplükten dolayı başına su değdirmeyeceğine dair adakta bulunmuştur.[9] Kubâlıların, birlikte yaşadıkları bazı yahudileri örnek alarak su ile temizlendiklerini bildiren rivayetler de vardır.[10]

Su, maddî ve mânevî bakımdan bir temizlik aracıdır. Su bulunmadığında teyemmüm ediliyor olması abdestin ve gusül abdestinin mânevî yönünü ortaya koyar. Toprağa mesh etmek suretiyle gerçekleşen teyemmüm, su bulunmadığında ya da kullanılamadığı durumlarda Müslümanlara mânevî

[1] B3906 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.
[2] ST3/623 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 623.
[3] MK21389 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXIV, 318.
[4] Tevbe, 9/108.
[5] Tevbe, 9/108.
[6] D44 Ebû Dâvûd, Tahâret, 23.
[7] İK2/292, İbn Kesîr, *Sîret*, II, 292.
[8] İM355 İbn Mâce, Tahâret, 28.
[9] HS3/310 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 310; BH2/479 Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, II, 479.
[10] SH83 İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 45; HM24334 İbn Hanbel, VI, 6.

bakımdan arınma hissi sağlar. Nitekim Resûlullah döneminde sahâbîlerin zaman zaman su bulamadıkları olur yahut yaralı durumda olanlar bulunurdu veya hava çok soğuk olurdu ve bu nedenlerle gusledemezlerdi. *"Ey iman edenler! Cünüp olduğunuzda, boy abdesti alın."*[11] âyetini bilen sahâbîler zor şartlarda ne yapacaklarını bilemiyordu. Resûlullah, onlardan su bulamayanların[12] ve havanın çok soğuk olması sebebiyle guslettiği takdirde hasta olacağından korkanların teyemmüm ederek,[13] yaralı olanların ise yarasının üzerini mesh ederek arınabileceklerini öğretiyordu. Nitekim o, başından yaralı iken ihtilâm olan ve mutlaka gusletmesi gerektiğini söyleyenlere uyarak yıkanıp hastalanan, sonra da hayatını kaybeden bir kişinin durumuna çok üzülmüş ve o kişiyi göz göre göre ölüme ittiklerini belirtmişti.[14]

Kur'ân-ı Kerîm'de cünüplükten temizlenmenin yolunun gusül olduğu belirtilmiş, bu temizlik yapılmadan namaza yaklaşılmaması ifade edilmiştir.[15] Ayrıca Hz. Ali'nin belirttiğine göre, Allah Resûlü, cünüp iken Kur'ân-ı Kerîm okumamış[16] ve cünüp olanların mescide gelmelerini de doğru bulmamıştır.[17]

Aslında insan, sadece belirli ibadetleri yerine getirirken değil, yaşadığı her an Yaratıcısının ve O'nun görevlendirdiği meleklerin gözetiminde olduğu hissini taşımalıdır. İşte gusül abdesti insana, temiz bir ruh ve bedenle her an Rabbinin huzurunda olduğu hissini verir. Resûlullah (sav), gusletme imkânı olduğu hâlde bunun geciktirilmesini hoş karşılamaz.[18] Hatta bu şekilde kalınmasının nahoşluğunu ifade etmek için meleklerin gusletmeden dolaşan kimselerden uzak duracağını söyler.

Ebû Hüreyre, ihtilâm olduğu birgün Resûlullah'la karşılaşınca huzursuz olmuştu. Peygamber'i görür görmez geri kalmış ve hızla gidip boy abdesti aldıktan sonra onun yanına gelmişti. Onun kaybolmasının farkına varan Peygamber (sav), *"Nerede kaldın Ebû Hüreyre?"* diye sorunca Ebû Hüreyre, "Cünüp idim, temizlenmeden seninle beraber oturmak istemedim." diye cevap vermiş. Bunun üzerine Peygamberimiz, *"Sübhânallâh! Müslüman necis olmaz."* buyurmuştur.[19] Bu sözleriyle Hz. Peygamber (sav), ihtilâm olmanın doğal olduğunu ve cünüp olan kişinin necis olarak değerlendirilmesinin de yanlış olacağını vurgulamıştır. Nitekim Resûlullah döneminde insanlar arasında, cünüp olan bir kişinin hem mânevî hem de maddî açıdan necis/pis olduğu, dolayısıyla gusletmediği sürece uyumasının, bir şey yiyip içmesinin, diğer insanlarla görüşüp konuşmasının günah olacağı yönünde inanışlar mevcuttu. Resûlullah, bu inanışların yanlış

[11] Mâide, 5/6.
[12] MA890 Abdürrezzâk, *Musannef*, I, 230.
[13] D334 Ebû Dâvûd, Tahâret, 124; HM17965 İbn Hanbel, IV, 204.
[14] D337 Ebû Dâvûd, Tahâret, 125; İM572 İbn Mâce, Tahâret, 93.
[15] Nisâ, 4/43.
[16] T146 Tirmizî, Tahâret, 111; N266 Nesâî, Tahâret, 171.
[17] D232 Ebû Dâvûd, Tahâret, 92.
[18] D4176 Ebû Dâvûd, Teraccül, 8, D4180 Ebû Dâvûd, Teraccül, 8.
[19] D231 Ebû Dâvûd, Tahâret, 91; B283 Buhârî, Gusül, 23.

olduğuna işaretle ashâbını, cünüp iken avret mahallerini yıkayıp abdest alarak uyuyabilecekleri,[20] yine aynı şekilde sadece abdest alarak[21] ya da ellerini yıkayarak bir şey yiyip içebilecekleri[22] yönündeki telkinleriyle rahatlatıyordu. Peygamber Efendimiz kendisi de bu şekilde hareket ederdi.[23] Ramazan ayında bu gibi durumlarda, sabahleyin guslettiği olurdu.[24] Bir keresinde ashâbı, âdetli kadınla birlikte yemek yemenin hükmünü sormuştu da, Sevgili Peygamberimiz buna bir engel bulunmadığını beyan etmişti.[25] Hatta kendisi, âdetli[26] ya da cünüp olan bir Müslüman'ın necis/pis olmayacağını, eşlerine karşı tutumuyla göstermişti.[27] Peygamberimiz cünüp olan bir Müslüman'la tokalaşmanın hiçbir sakıncasının bulunmadığını, kendisiyle musafaha yapmak istemeyen Huzeyfe b. Yemân'a[28] açıkça söylemişti. Sevgili peygamberimiz bu kabil uyarılarıyla Medine'de yaşayan değişik inançların insan tabiatına aykırı inanışlarına karşı arkadaşlarını uyarıyor, onlara insan tabiatı ile İslâm hakikatlerinin çatışmadığını gösteriyordu. Mânevî arınma ile maddî arınma arasındaki ilişkiyi hassas bir biçimde ashâbına öğretiyordu.

Peygamber Efendimiz, her meselede olduğu gibi, bu meselede de kadın erkek demeden, bütün ashâbını en ince ayrıntılara kadar eğitmekteydi. Onlara, hangi durumlarda gusledip etmemeleri gerektiğini, ne zaman ve nasıl gusletmeleri gerektiğini, cünüp veya âdetli iken neleri yapıp yapamayacaklarını değişik vesilelerle tek tek açıklamaktaydı. Buna göre, boşalma,[29] cinsel ilişki,[30] ihtilâm olma[31] gibi durumlarda mutlaka gusül etmek gerekliydi. Ayrıca kadınların âdet ve nifas/loğusalık hâli bittiğinde gusletmeleri gerektiği de onun bu bağlamda ashâbına öğrettikleri cümlesinden idi.[32]

Sevgili Peygamberimiz insanların özel hâlleri ile ilgili konularda açıklamalarıyla ilk Müslümanları her bakımdan aydınlatıyor, zihinlerinde oluşabilecek en küçük sorulara dahi cevaplar veriyordu. Hz. Âişe'nin (ra) anlattığına göre bir seferinde Allah'ın Resûlü'ne, uyandığında çamaşırında ıslaklık (meni) gören, fakat ihtilâm olduğunu hatırlamayan bir adamın ne yapması gerektiği sorulmuştu. Efendimiz (sav) de o kişinin gusül abdesti alması gerektiğini söyledi. Bu sefer, rüyasında ihtilâm olduğunu gören, fakat çamaşırında bir ıslaklık bulamayan adamın durumunun ne olacağı soruldu. Allah'ın Resûlü, *"Onun gusül abdesti almasına gerek yok."* diye cevap verdi. Bu sırada Ümmü Süleym'in, "(Çamaşırında ıslaklık) gören kadına da gusül gerekir mi?" diye sorunca Allah'ın Resûlü, *"Evet, çünkü kadınlar, erkeklerin bir bütünü tamamlayan diğer yarısıdır."* buyurmuştu.[33]

[20] B288 Buhârî, Gusül, 27; M704 Müslim, Hayız, 25.
[21] T613 Tirmizî, Cum'a, 78.
[22] N258 Nesâî, Tahâret, 165; İM593 İbn Mâce, Tahâret, 104.
[23] N224 Nesâî, Tahâret, 142; D226 Ebû Dâvûd, Tahâret, 89.
[24] M2590 Müslim, Sıyâm, 76; M2591 Müslim, Sıyâm, 77.
[25] HM19216 İbn Hanbel, IV, 342.
[26] B322 Buhârî, Hayız, 21.
[27] T123 Tirmizî, Tahâret, 91.
[28] N269 Nesâî, Tahâret, 172.
[29] N199 Nesâî, Tahâret, 132.
[30] B291 Buhârî, Gusül, 28; D216 Ebû Dâvûd, Tahâret, 83.
[31] B6091 Buhârî, Edeb, 68; B6121 Buhârî, Edeb, 79; HM26725 İbn Hanbel, VI, 256.
[32] DM794 Dârimî, Tahâret, 79; DM804 Dârimî, Tahâret, 83.
[33] D236 Ebû Dâvûd, Tahâret, 94.

Allah Resûlü, İslâm dinini yeni kabul eden kişilerin de gusletmesini istemekteydi. Hicrî dokuzuncu senede Temîmoğulları heyeti ile birlikte gelerek Müslüman olmak isteyen Temîmli Kays b. Âsım[34] ve Sümâme b. Üsâl el-Hanefî'den[35] gusletmelerini istemişti.[36]

Yüce Peygamber, ashâbına, cünüplük, hayız ve nifas gibi sadece mânevî kirliliklerden dolayı değil, maddî kirlilikten dolayı da yıkanmaları gerektiğini öğütlemekteydi. Meselâ, bir cuma günü bazı sahâbîler hurmalıklarında çalıştıktan sonra toz toprak içinde ve terlemiş bir şekilde mescide geldiklerinde Resûlullah onlara, *"Keşke yıkansaydınız!"* buyurmuştu.[37] Ayrıca o, *"Her yedi günde bir yıkanmak, Yüce Allah'ın her Müslüman üzerindeki hakkıdır."* buyurarak,[38] belli zaman aralıklarında mutlaka banyo yapılması gerektiğini vurgulamaktaydı. Resûlullah, herhangi bir gereklilik olmasa da, bu normal banyonun cuma gününe denk getirilmesinin daha iyi olacağı yönünde ashâbına tavsiyede bulunarak, *"Biriniz cuma namazına geleceği zaman yıkansın!"*[39] diyordu. Hatta bazı sahâbîler onun (sav) bu emrini, *"Bulûğa ermiş olan herkese, cuma günü gusletmek vaciptir."*[40] şeklinde rivayet etmişlerdir. Zira cuma günü haftalık bayram olarak kabul edilmekte ve ashâb âdeta bir bayram havasında mescide gelmekteydi. Resûlullah (sav) arefe günü ve bayramlarda namaza gitmeden önce[41] gusül abdesti alır ve bu günlerde ev halkına da boy abdesti almalarını tembihlerdi.[42] Yine hac yapmak üzere ihrama girmeden önce gusletmek, Resûlullah'ın sünneti olarak değerlendiriliyordu.[43]

Gerek maddî gerek mânevî arınmayı gerçekleştirmek için alınan gusül abdestinin belirli âdâbı vardır. Sevgili Peygamberimiz her şeyden önce, *"Muhakkak ki Azîz ve Celîl olan Allah Halîm'dir, hayâ sahibidir, ayıp ve kusurları örtendir. Hayâyı ve örtünmeyi sever. Sizden biriniz gusledeceğinde örtünsün/kapalı yerde gusletsin."*[44] ve *"Sakın herhangi biriniz açık alanda ya da kendisini gizlemeyen (veya etrafı açık) bir çatı üstünde gusletmesin. O, başkalarını görmese bile kendisi görülebilir."*[45] şeklindeki sözleriyle insanların kapalı yerlerde gusletmelerini emretmişti. Hamamlarda gusledenlere ise örtülmesi gereken avret yerlerini mutlaka örtmelerini[46] söylemekteydi.

Resûlullah'ın uyulmasını istediği diğer bir gusül âdâbı da gusledilebilecek suların idrarla kirletilmemesidir.[47] *"Sizden biriniz sakın durgun suya abdest bozmasın, (ola ki) biraz sonra ondan gusleder."*[48] sözüyle bu konuya dikkat çekmiştir.

Peygamberimiz gusülde kullanılmış atık suyun bir başka işte kullanılmaması gerektiğini söylemiştir. Buna göre eşler birlikte guslederken

[34] H15/483 İbn Hacer, *İsâbe*, V, 483.
[35] B462 Buhârî, Salât, 76.
[36] D355 Ebû Dâvûd, Tahâret, 129; HM10273 İbn Hanbel, II, 483.
[37] B2071 Buhârî, Büyû', 15; B902 Buhârî, Cum'a, 15.
[38] B898 Buhârî, Cum'a, 12; M1963 Müslim, Cum'a, 9.
[39] B877 Buhârî, Cum'a, 2; M1951 Müslim, Cum'a, 1.
[40] B858 Buhârî, Ezân, 161; M1957 Müslim, Cum'a, 5.
[41] MU432 *Muvatta'*, Îdeyn, 1.
[42] İM1316 İbn Mâce, İkâmet, 169.
[43] DK2400 Dârekutnî, *Sünen*, II, 219; MŞ15599 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Hac, 464.
[44] N406 Nesâî, Gusül, 7; D4012 Ebû Dâvûd, Hammâm, 1.
[45] İM615 İbn Mâce, Tahâret, 113.
[46] HM8258 İbn Hanbel, II, 322.
[47] N400 Nesâî, Gusül, 1.
[48] D69 Ebû Dâvûd, Tahâret, 36.

birbirlerinin atık sularını kullanmamalıdırlar; ancak temiz bir kaptan beraber aldıkları temiz su ile yıkanmalarında bir sakınca yoktur.[49] Peygamber (sav), eşlerin aynı banyoda, aynı anda ve aynı kapları kullanarak gusledebileceklerini de belirtmiştir.[50] Nitekim Âişe validemiz Resûlullah ile, "Su kabından suyu önce sen alacaksın, önce ben alacağım." diye şakalaştıklarını[51] bile anlatmıştır.

Resûlullah'ın da içinde yaşadığı bölgede su çok az bulunuyordu, dolayısıyla da çok kıymetli idi. Bu yüzden her şeyde olduğu gibi, gusülde de suyu iktisatlı kullanmak gerekiyordu. Allah Resûlü (sav), saçları gür ve çok olmasına karşın, üç avuç su alır ve başının üzerinden akıtır, sonra da bedeninin kalan kısmı üzerinden suyu akıtarak guslederdi.[52] Gusülde kullandığı su miktarı ancak abdestte kullandığı su miktarının 3-5 katı kadardı.[53]

Sevgili Peygamberimiz (sav), gusledeceği zaman önce kapalı veya perdelenmiş bir yere gider,[54] besmele çeker ve gusletmeye niyet ederdi.[55] Ardından ilk önce sağ elini sonra da sol elini bileklerine kadar iki üç kere yıkayıp sol eliyle de avret mahallini iyice temizlerdi.[56] Sonra (elini yıkar) ağzına ve burnuna üçer kere su verip temizler,[57] yüzünü ve kollarını da aynı şekilde yıkayarak namaz için aldığı abdest gibi abdest alır[58] ve nihayet başını mesh etmeden su dökerdi.[59] Ancak başına sadece su dökmekle yetinmez, suyun saç diplerine ulaşması için, önce başının sağ tarafı sonra da sol tarafı olmak üzere,[60] saçlarını iyice ovalardı.[61] Ve nihayet suyu bütün bedeni üzerinden akıtırdı.[62] Öyle ki bedeninde hiçbir kuru yer kalmazdı. Bir keresinde sol omuzunda suyun ulaşmadığı kuru bir yer görmüştü de saçından damlayan sudan alıp orayı ıslatmıştı.[63] Onun gusülde en son yaptığı şey ise, guslettiği yerden kenara çekilerek ayaklarını yıkamaktı.[64] Sevgili peygamberimiz, guslünü tamamladıktan sonra da şöyle dua ederdi: *"Allah'ım! Beyaz elbisenin kirden arınması gibi beni de günahlardan arındır."*[65]

Resûlullah, guslettikten sonra bazen renkli bir örtüye (havluya) bürünerek kurulanır[66] ve elbisesini giyerdi. O (sav), guslettikten sonra namaz kılacağı zaman abdesti bozulmadıkça yeniden abdest almaz, namazını gusül abdesti ile kılardı.[67] Cuma günleri gusül abdesti alıp güzel koku sürünmeyi tavsiye ederdi.[68]

Hz. Peygamber (sav), kadınların da aynı şekilde gusül yapmalarını söylemişti. Şu farkla ki, saçı örgülü ve sık olanların özellikle suyun az bulunduğu zamanlarda, örgülerini çözmeyip sadece üzerlerine su dökmeleri[69] ve sonra da sıkmaları[70] yeterliydi. Ancak Hz. Âişe, "Resûlullah

[49] N239 Nesâî, Tahâret, 147; D81 Ebû Dâvûd, Tahâret, 40.
[50] B250 Buhârî, Gusül, 2; M731 Muslim, Hayız, 45.
[51] N235 Nesâî, Tahâret, 146.
[52] B256 Buhârî, Gusul, 4.
[53] B201 Buhârî, Vudû', 47; M736 Müslim, Hayız, 50.
[54] B281 Buhârî, Gusül, 21; M767 Müslim, Hayız, 73.
[55] D102 Ebû Dâvûd, Tahâret, 48.
[56] D245 Ebû Dâvûd, Tahâret, 97; M729 Müslim, Hayız, 43.
[57] HM25155 İbn Hanbel, VI, 97.
[58] B248 Buhârî, Gusül, 1.
[59] N422 Nesâî, Gusül, 18.
[60] B258 Buhârî, Gusül, 6.
[61] N249 Nesâî, Tahâret, 157.
[62] B248 Buhârî, Gusül, 1.
[63] HM2180 İbn Hanbel, I, 243; MA1015 Abdürrezzâk, *Musannef*, I, 265.
[64] B257 Buhârî, Gusül, 5; M718 Müslim, Hayız, 35.
[65] N403 Nesâî, Gusül, 4.
[66] İM466 İbn Mâce, Tahâret, 59.
[67] İM579 İbn Mâce, Tahâret, 96; T107 Tirmizî, Tahâret, 79.
[68] İM1098 İbn Mâce, İkâmet, 83.
[69] M747 Müslim, Hayız, 59.
[70] D252 Ebû Dâvûd, Tahâret, 99.

başına üç defa su dökerdi. Biz ise, saçımızdaki örgülerden dolayı beş defa dökeriz."[71] diyerek suyun saç örgülerinin altına iyice nüfuz etmesi gerektiğine vurgu yapmaktaydı.

Suya ulaşmanın gayet zor olduğu o dönemin şartlarında dahi Allah Resûlü, ashâbını ısrarla temizliğe ve arınmaya çağırmıştır. Günümüzde suyun çok daha kolay bulunduğu göz önünde bulundurulduğunda, temizliğe verilen önemin daha fazla olması gerektiği şüphe götürmeyen bir gerçektir. Gusül, insanın bedenen ve ruhen zinde kalmasını sağlayan bir etkiye de sahiptir. Hayız, nifas ve cünüplük hâlinin vücuda verdiği yorgunluk ve gerilim, gusül abdesti ile giderilir. Gusülederek arınma, insanı kirli olma hissinden kurtardığı gibi arınmış olma duygusu verir ve onu ibadete hazır hâle de getirir.

[71] D241 Ebû Dâvûd, Tahâret, 97.

KADINLARIN ÖZEL HÂLLERİ
ÂDET, LOĞUSALIK ve İSTİHÂZE

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ لِى رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ : "نَاوِلِينِى الْخُمْرَةَ مِنَ الْمَسْجِدِ."
قَالَتْ: فَقُلْتُ إِنِّى حَائِضٌ. فَقَالَ: "إِنَّ حَيْضَتَكِ لَيْسَتْ فِى يَدِكِ."

Hz. Âişe anlatıyor: "Resûlullah (sav) bana, *'Mescitten seccadeyi bana uzatıver.'* dedi. 'Ben âdetliyim.' dedim. Bunun üzerine Resûlullah, *'Âdetli olma hâli senin elinde değil ki!'* buyurdu."

(M689 Müslim, Hayız, 11)

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كُنْتُ أَشْرَبُ وَأَنَا حَائِضٌ، ثُمَّ أُنَاوِلُهُ النَّبِيَّ ﷺ، فَيَضَعُ فَاهُ عَلَى مَوْضِعِ فِيَّ، فَيَشْرَبُ، وَأَتَعَرَّقُ الْعَرْقَ وَأَنَا حَائِضٌ، ثُمَّ أُنَاوِلُهُ النَّبِيَّ ﷺ، فَيَضَعُ فَاهُ عَلَى مَوْضِعِ فِيَّ.

عَنْ مَنْصُورِ ابْنِ صَفِيَّةَ أَنَّ أُمَّهُ حَدَّثَتْهُ أَنَّ عَائِشَةَ حَدَّثَتْهَا: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَتَّكِئُ فِي حَجْرِي وَأَنَا حَائِضٌ ثُمَّ يَقْرَأُ الْقُرْآنَ.

عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ أَبِي حُبَيْشٍ سَأَلَتِ النَّبِيَّ ﷺ قَالَتْ: إِنِّي أُسْتَحَاضُ فَلاَ أَطْهُرُ، أَفَأَدَعُ الصَّلاَةَ؟ فَقَالَ: "لاَ، إِنَّ ذَلِكَ عِرْقٌ، وَلَكِنْ دَعِي الصَّلاَةَ قَدْرَ الْأَيَّامِ الَّتِي كُنْتِ تَحِيضِينَ فِيهَا، ثُمَّ اغْتَسِلِي وَصَلِّي."

عَنْ مُعَاذَةَ قَالَتْ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ فَقُلْتُ: مَا بَالُ الْحَائِضِ تَقْضِي الصَّوْمَ وَلاَ تَقْضِي الصَّلاَةَ؟ فَقَالَتْ: أَحَرُورِيَّةٌ أَنْتِ؟ قُلْتُ: لَسْتُ بِحَرُورِيَّةٍ، وَلَكِنِّي أَسْأَلُ، قَالَتْ: كَانَ يُصِيبُنَا ذَلِكَ فَنُؤْمَرُ بِقَضَاءِ الصَّوْمِ وَلاَ نُؤْمَرُ بِقَضَاءِ الصَّلاَةِ.

Hz. Âişe diyor ki: "Ben âdetli iken bir şey içer sonra onu Hz. Peygamber'e (sav) uzatırdım, o da ağzını tam benim ağzımın değdiği yere koyarak içerdi. Yine ben âdetli iken kemikli etten bir parça ısırıp sonra onu Hz. Peygamber'e (sav) uzatırdım, o da ağzını tam benim ağzımın değdiği yere koyar(ak ısırır)dı."

(M692 Müslim, Hayız, 14; D259 Ebû Dâvûd, Tahâret, 102)

Mansûr b. Safiyye'nin, annesi aracılığıyla naklettiğine göre, Hz. Âişe ona şöyle demiştir: "Ben âdetli olduğum hâlde Hz. Peygamber (sav) kucağıma yaslanır, Kur'an okurdu."

(B297 Buhârî, Hayız, 3; M693 Müslim, Hayız, 15)

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, Ebû Hubeyş'in kızı Fâtıma Hz. Peygamber'e (sav), "Devamlı kanamam oluyor ve hiç temizlenemiyorum. Acaba namaz kılmayı bıraksam mı?" diye sorunca Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: *"Hayır. Bu, damar(dan gelen bir kan)dır (âdet kanaması değildir). Normalde âdet gördüğün günler süresince namaz kılmayı terk et. Sonra yıkan ve namazını kıl."*

(B325 Buhârî, Hayız, 24; M753 Müslim, Hayız, 62)

Muâze (isimli bir kadın) anlatıyor: Hz. Âişe'ye, "Âdetli kadına ne oluyor da, (tutamadığı) oruçları kaza ettiği hâlde (kılamadığı) namazları kaza etmiyor?" diye sordum. Hz. Âişe, "Sen Harûrî (Sadece Kur'an'da harfiyen bulunan hükümlerle yetinen bir Hâricî) misin?" diye cevaplayınca, "Hayır, Harûrî değilim ama soruyorum." dedim. Bunun üzerine Hz. Âişe, "Biz (Resûlullah zamanında) âdet olurduk, orucu kaza etmemiz bize emredilir ama namazı kaza etmemiz emredilmezdi." dedi.

(M763 Müslim, Hayız, 69; B321 Buhârî, Hayız, 20)

Allah'ın Son Elçisi'yle Medine'den yola çıkan kafilenin hedefi Mekke idi. Yolculuk hac yolculuğuydu. Yolcular Mekke'ye henüz ulaşmamışlardı ki aralarında bulunan Hz. Âişe derin bir hüzne kapılarak ağlamaya başladı; ağlamasının nedeni âdet görmeye başlamasıydı! İhrama girerek niyetlendiği umresi yarım kalacağı gibi, haccı da yapamayacaktı. Şevki kırılmış, heyecanı kaybolmuştu. Yanına gelen Allah Resûlü'nü gözyaşlarıyla karşılamıştı. Peygamberimiz, neşeli bırakıp kederli bulduğu eşinin hâlini görünce hayretle sordu: *"Hayırdır? Niçin ağlıyorsun? Yoksa âdet mi oldun?"* Hz. Âişe, "Evet!" dedi ve buruk bir sesle ekledi: "Hâlbuki Allah şahit, haccı ne çok istemiştim! Ama bu yıl hacı olamayacağım." Şefkat Peygamberi ona teselli olacak şu karşılığı verdi: *"Bu başına gelen, Âdem kızlarına Allah'ın takdir ettiği bir yazgıdır. Kâbe'yi tavaf etmek dışında hacıların eda edecekleri vazifeleri sen de yerine getirebilirsin."*[1]

İlerleyen günlerde Peygamberimiz Hz. Âişe'nin hevesle başladığı bu görevi lâyıkıyla yerine getirmesine yardımcı olmuş, bayram günü âdeti sona erip temizlenince farz olan tavafını yapmasını istemişti. Hatta, "İnsanlar ne güzel hem umre hem hac yaparak evlerine dönüyorlar. Oysa ben sadece haccedebildim." diyerek sızlanan eşinin, kardeşi Abdurrahman ile birlikte Ten'im'e gidip ihrama girmek suretiyle yarım kalan umresini tamamlamasını da sağlamıştı.[2]

Bir kız çocuğu olarak dünyaya gelmek nasıl Yüce Allah'ın takdirine bağlıysa,[3] bir genç kızın âdet kanaması ile ergenliğe erişmesi de aynen öyledir. Yeme, içme, uyuma ya da üreme bir insan için ne kadar doğalsa, âdet görme de bir kadın için o kadar doğaldır. Dolayısıyla hayatın akışı içinde diğer bedensel gelişim ve işlevlerle birlikte normal karşılanarak kabullenilmelidir.

Oysa ay hâli zaman zaman kimi topluluk ve inanışlarda kadının aleyhine ve hatta utanç verici bir durum olarak telakki edilmiştir. Kadının iradesi dışında kalan, müdahale etme, değiştirme imkânı olmayan Allah vergisi bu durum sebebiyle aşağılanması; anlaşılması, açıklanması ve kabul edilmesi mümkün olmayan bir yaklaşımdır Allah'ın Peygamberi mes-

1 B294 Buhârî, Hayız, 1; B305 Buhârî, Hayız, 7; M2918 Müslim, Hac, 119.
2 B1786 Buhârî, Umre, 7; M2919 Müslim, Hac, 120.
3 Şûrâ, 42/49.

citten kendisine bir seccade getirmesini istediğinde, "Ama ben âdetliyim!" diyerek mescide girmek ve seccadeye dokunmak istemeyen Hz. Âişe'ye, *"Âdetli olma hâli senin elinde değil ki!"* buyurmaktadır. Bunun üzerine çekingenliğini gizlemeyen annemiz, mescide girmiş ve seccadeyi almıştır.[4]

Gerçekten ilkel kültürlerden bugüne uzanan çizgide, âdetli kadınla ilgili olumsuz tasavvur değişmemek için direnmekte ve dinin özüne aykırı olduğu hâlde insanların terk etmekte zorlandığı bid'atleri de beraberinde getirmektedir. Zerdüştlerin âdetli kadını murdar sayarak temizlenene kadar bir odada tek başına bekletmelerine benzer şekilde, bugün de kimi Müslüman kadınların âdet günlerinde kendilerini toplumdan soyutlamaları şaşırtıcıdır. Uğursuzluk taşıyacakları endişesiyle doğum tebrikine gitmeyerek taze bebeğe bakmayan ya da düğüne katılmayarak yeni gelinin çeyizine dokunmayan nice kadın vardır. Âdetli iken hamur yoğurmaktan kaçınan, turşu kurmayan, salça ve reçel yapmayan ya da sofradaki ekmeği bölmekten çekinen kadınların sayısı hiç de az değildir. Oysa Peygamberimiz âdetli eşinin dokunduğu gıdalardan tiksinmemiş ve Hz. Âişe'nin ısırdığı etin devamını yerken veya içtiği suyun kalanını içerken tam da onun ağzının değdiği yere ağzını getirerek bütün bunların anlamsızlığını göstermek istemiştir.[5]

Kadını sadece âdet gördüğü günlerde değil sonrasındaki yedi günde de sakınılması gereken biri olarak gören yahudi geleneğinde, âdetli kadının bedeni kadar kullandığı eşyalar da kirli ve yasaklı sayılmaktadır.[6] Aybaşı hâlinde iken eşine dokunmayan, onunla birlikte yemek yemeyen ve aynı yatakta yatmayan yahudi erkekleri, Peygamberimizin ashâbını da şüpheye düşürmüştür. "Biz de onlar gibi belirli günlerinde eşlerimizden tamamen uzaklaşmalı mıyız?" diye sorduklarında, Allah Resûlü, cinsel beraberlik dışında günlük yaşantılarını aksatmaya gerek olmaksızın diledikleri her şeyi yapabileceklerini söylemiştir.[7] Aynı şekilde kendisine gelerek âdetli bir kadınla aynı sofrayı paylaşmanın hükmünü danışanlara, *"Onunla beraber yemek yiyebilirsin(iz)."* buyurmuştur.[8]

Diğer taraftan Peygamber Efendimiz, âdetliye dokunmama gibi rencide edici bir tavrı kesinlikle reddetmiştir. Ümmü Seleme annemizle âdetli iken de aynı yatağı paylaşan Sevgili Peygamberimizdir.[9] Aynı şekilde Hz. Âişe'nin, "Resûlullah, eşlerinden biri âdetli iken de tenine dokunurdu." diyerek özel durumlarını anlatması,[10] âdetli kadının pis olmadığını herkese duyurmak amacıyladır.

4 M689 Müslim, Hayız, 11; T134 Tirmizî, Tahâret, 101.
5 M692 Müslim, Hayız, 14; D259 Ebû Dâvûd, Tahâret, 102.
6 *Kitâb-ı Mukaddes*, Levililer, 15/19-30.
7 M694 Müslim, Hayız, 16; D258 Ebû Dâvûd, Tahâret, 102.
8 T133 Tirmizî, Tahâret, 100; IM651 İbn Mâce, Tahâret, 130; DM1106 Dârimî, Tahâret, 107.
9 B298 Buhârî, Hayız, 4; M683 Müslim, Hayız, 5.
10 B302 Buhârî, Hayız, 5; M679 Müslim, Hayız, 1.

Ayrıca anneleri Havva'nın, Âdem'in aklını çelerek yasak meyveden yemesine, dolayısıyla da cennetten çıkarılmasına sebep olduğu gerekçesi ile Havva kızlarını lânetli ve cezaya müstahak görmek, yahudi kültürünün bir parçasıdır.[11] Halbuki Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Âdem'i aldatanın şeytan olduğunu özellikle belirtirken[12] iki eşin yasağı birlikte çiğnediklerine[13] dikkat çeker. Ama yahudi söyleminin geleneğe etkisi, kadının âdetli iken ya da hamilelik ve doğum gibi sıkıntılara katlanırken bu ilk günahın bedelini ödediği düşüncesini yaymıştır. Bu yüzden bazı çevrelerde asırlar boyunca âdetli kadın Allah'tan uzak, ibadetten mahrum edilmiş ve kirli sayılmıştır.

Âdet görmenin, kız çocuğunu, dinin emir ve yasaklarına bizzat muhatap olan bir yetişkin konumuna yükselttiği düşünüldüğünde, hayatın yeni bir yönde akmaya başlaması kaçınılmazdır. Çünkü bir insan için ergenlik, dinî ve hukukî yükümlülüklerin başlama noktasıdır. Nitekim Sevgili Peygamberimiz, kadının özel günlerinde ibadet hayatını düzenleyen birtakım sınırlamalar getirmiştir. Ama bunların arasında âdetli kadının ücra bir köşede ibadete hasret beklemesi ya da ibadet eden eşine yaklaşamaması gibi bir kayıt kesinlikle bulunmamaktadır. Aksine Resûlullah, gece namazı kılarken âdetli olan eşlerinin yanı başında uyumalarından rahatsız olmaz, secde ederken elbisesinin onlara değmesine aldırmaz,[14] hatta üzerlerindeki dokuma örtünün bir kısmını kendi omuzuna alarak namaza devam ederdi.[15]

Ramazan ayının son on gününde itikâfa girerek mescitte ibadetle meşgul olan Allah Resûlü, bu süre içerisinde hâne-i saadetlerine girmezdi. Ancak saçlarının yıkanmasını veya taranmasını arzu ettiğinde hücresinin kapısından başını uzatarak eşine seslenirdi.[16] Aynı şekilde Resûlullah'ın kendilerine necis muamelesi yapmaksızın günlük hayatını devam ettirmesine alışık olan Meymûne validemiz, saçı başı dağınık bir vaziyette dolaşan ve eşi âdetli olduğu için kendisine dokunmadığını söyleyen Abdullah b. Abbâs'a, *"Hay evlâdım, âdetin el ile ne ilgisi olabilir!"* demiştir.[17]Peygamberimizin bazen âdetli eşine yaslanarak Kur'ân-ı Kerîm okuduğu olmuştur. Nitekim Âişe annemiz, "Ben âdetli olduğum hâlde Hz. Peygamber (sav) kucağıma yaslanır, Kur'an okurdu."[18]derken, Meymûne annemiz de bu durumu vurgulamıştır.[19]

Hz. Peygamber âdetli hanımlar da dâhil bütün kadınların bayram namazlarına iştirakini, bayram namazının kılındığı musallaya gelerek hutbeyi dinlemelerini ve duaya katılmalarını istemiştir.[20]

11 *Kitâb-ı Mukaddes*, Yaratılış, 3/1-24.
12 Tâ-Hâ, 20/120.
13 A'râf, 7/27; Tâ-Hâ, 20/121.
14 B518 Buhârî, Salât, 107.
15 M1147 Müslim, Salât, 274.
16 B2031 Buhârî, İ'tikâf, 4; M686 Müslim, Hayız, 8.
17 HM27346 İbn Hanbel, VI, 332; MA1249 Abdürrezzâk, *Musannef*, I, 325.
18 B297 Buhârî, Hayız, 3; M693 Müslim, Hayız, 15.
19 N385 Nesâî, Hayız, 19.
20 B351 Buhârî, Salât, 2.

Âdetli olmanın birtakım kurallara uymayı da beraberinde getirdiği tartışmasız bir gerçektir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Sana kadınların ay hâlini sorarlar. De ki: O sıkıntı verici bir durumdur. Bu yüzden âdet sırasında kadınlardan geri durun ve onlar temizleninceye kadar kendilerine yaklaşmayın. Temizlendikten sonra, Allah'ın izin verdiği şekilde onlara yaklaşın. Şüphesiz Allah gönülden tevbe edenleri sever, içi dışı temiz olanları sever."*[21] buyrulurken Müslüman erkeklere âdetli eşleriyle ilgili uymaları gereken temel kural öğretilmektedir. Allah Resûlü de özel durumunu önemsemeksizin eşiyle birlikte olan kimseyi ağır bir dille uyarmakta[22] ve böyle bir hata karşılığında bir miktar sadaka verilmesini tavsiye etmektedir.[23]

Kur'ân-ı Kerîm'in âdet dönemini belirleyici kabul ederek koyduğu bir diğer hüküm ise, boşanmış kadınların bekledikleri iddet süresi ile ilgilidir. Bu hükme göre eşinden boşanan bir kadın hamile olup olmadığının ortaya çıkması ve hamilelik durumunda bebeğinin babasının doğru tayin edilebilmesi için evlenmeksizin üç ay hâli (âdet veya temizlik dönemi) geçene kadar, şayet hamile ise doğum yapana kadar beklemek zorundadır.[24] Âdetten kesilen veya henüz âdet görmemiş hanımların iddet süresi ise üç ay olarak tayin edilmiştir.[25] Diğer taraftan Allah Resûlü bir kimsenin, âdetli hanımını boşamasına izin vermemiş, böyle bir karar alan İbn Ömer'e eşine dönerek hanımına mühlet tanımasını söylemiştir.[26]

Kur'an, âdet dönemine yönelik sınırlandırmalar hakkında başka açıklama yapmazken, inananlara Rablerinin rızasına uygun bir hayatı en ince detaylarına kadar öğreten Sevgili Peygamberimiz, kadınlara özel günlerinde nelere dikkat etmeleri gerektiğini tek tek anlatmıştır. Bu öğretimin başında, âdet görmeyi olağan karşılayarak bundan dolayı utanmama öğüdü gelir. Öyle ki Resûl-i Ekrem, eşlerinin mahcup olarak kendisinden uzaklaşmaya çalışmalarını engellediği gibi, aynı zamanda diğer Müslüman hanımlara da bu konuda son derece hassas ve anlayışlı davranır.

Allah Resûlü'nün öğrettiği üzere vücuttan çıkan diğer kirli akıntılar gibi âdet kanı da temiz değildir. Dolayısıyla bulaştığı yerin temizlenmesi gerekmektedir. Kıyafetlerinde kan lekesi olduğunda ne yapmaları gerektiğini soran hanımlara Peygamberimiz, *"(Bu durumdaki bir kadın) elbisesini eliyle ovar, su ile çitiler ve üzerine su dökerek temizler. Daha sonra bu elbise ile namaz kılar."* buyurmuştur.[27] Üzerlerine giyecek tek bir elbiseye sahip olan ve âdet dönemleri bittiği an namaz kılmak için aynı elbiseyi temizleyerek tekrar giymek zorunda kalan sahâbî hanımlar,[28] kanı yıkadık-

[21] Bakara, 2/222.
[22] T135 Tirmizî, Tahâret, 102; İM639 İbn Mâce, Tahâret, 122.
[23] D2168 Ebû Dâvûd, Nikâh, 46, 47; N290 Nesâî, Tahâret, 182.
[24] Bakara, 2/228.
[25] Talâk, 65/4.
[26] B5251 Buhârî, Talâk, 1; M3656 Müslim, Talâk, 3.
[27] B227 Buhârî, Vudû', 63; B306 Buhârî, Hayız, 8; M675 Müslim, Tahâret, 110.
[28] B312 Buhârî, Hayız, 11; D358 Ebû Dâvûd, Tahâret, 130.

tan sonra izinin kalmasının namaza engel olmadığını da Resûlullah'tan öğrenmişlerdir.[29]

Kadının âdet günleri sona erdiğinde kirlenen kıyafetlerini arındırdığı gibi bedenini de temizlemesi gerekmektedir. Hükmî bir necaset olarak nitelendirilen aybaşı hâlinden sonra gusül abdesti alınması farzdır. *"Âdet görmeye başladığında namazı bırak, âdetin bittiğinde ise guslet."*[30] buyuran Peygamber Efendimiz, nasıl yıkanacağını soran Esmâ'ya guslü şöyle tarif etmiştir: *"Aranızdan bir hanım gusletmek istediğinde suyunu ve sidresini (güzel kokulu temizleyicisini) alarak itina ile güzelce temizlenir. Sonra başına su dökerek suyun saç diplerine ulaşmasını sağlayacak şekilde iyice ovalar. Ardından bütün vücuduna su döker ve misk sürülmüş hoş kokulu bir bez parçası ile (özel) temizliğini yapar."*[31] Resûl-i Ekrem'in cümlelerinden gusül esnasında suyun yanı sıra hoş kokulu ve arıtıcı maddelerin de kullanılmasını istediği anlaşılmakta,[32] Hz. Âişe de bu konuda hanımları özel olarak uyarmaktadır.[33] Aslında âdet döneminin, kadının temiz ve bakımlı olmasına, kına yakıp süslenmesine engel olmadığı bilinen bir gerçektir.[34] Diğer taraftan Peygamber Efendimiz, âdet sonrası gusletmek için su bulunamadığında tıpkı abdestte olduğu gibi toprak ile teyemmüm yapılabileceğini belirtmiştir.[35]

Âdet günleri başladığında kadının ibadet düzeni ile ilgili en büyük değişiklik namaz ve orucunda olmaktadır. Peygamberimiz, kendisine gelerek, "Devamlı kanamam oluyor ve hiç temizlenemiyorum. Acaba namaz kılmayı bıraksam mı?" diye soran Ebû Hubeyş'in kızı Fâtıma'ya, daimî kanamanın âdet sayılamayacağını söyledikten sonra, *"Normalde âdet gördüğün günler süresince namaz kılmayı terk et. Sonra yıkan ve namazını kıl."* buyurmuştur.[36]

Aynı hüküm oruç için de geçerlidir. Âişe annemiz, "Biz (Resûlullah zamanında) âdet olurduk, orucu kaza etmemiz bize emredilir ama namazı kaza etmemiz emredilmezdi." derken, Peygamber emrinden açıkça bahsetmekte ve "Âdetli kadına ne oluyor da, (tutamadığı) oruçları kaza ettiği hâlde (kılamadığı) namazları kaza etmiyor?" diye soran bir kadını, "Sen Harûrî (Sadece Kur'an'ın hükümleriyle yetinen bir Hâricî) misin?" diyerek sert bir üslûpla azarlamaktadır.[37] Onun, bu kadını, ibadete aşırı derecede düşkünlükleri ile tanınan sünnet çizgisinin dışında kabul edilen Hâricîlere atıfta bulunarak ikaz etmesi, âdetli iken namaz kılmama ve oruç tutmama konusundaki hükmün sünnete uygun olduğunu ve sorgulama dışında bırakılmasını istediğini göstermektedir.[38]

29 D365 Ebû Dâvûd, Tahâret, 130.
30 B320 Buhârî, Hayız, 19; N350 Nesâî, Hayız, 2.
31 M750 Müslim, Hayız, 61; D314 Ebû Dâvûd, Tahâret, 120.
32 B314 Buhârî, Hayız, 13; M749 Müslim, Hayız, 60; N252 Nesâî, Tahâret, 159.
33 DM1194 Dârimî, Tahâret, 114.
34 IM656 İbn Mâce, Tahâret, 133; DM1127 Dârimî, Tahâret, 109.
35 BS1069, BS1071 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 304, 305.
36 B325 Buhârî, Hayız, 24; M753 Müslim, Hayız, 62.
37 M763 Müslim, Hayız, 69; B321 Buhârî, Hayız, 20.
38 IE1/366 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, I, 366.

Diğer taraftan Hz. Âişe Ramazan'da âdetli iken tutamadıkları oruçların kazasını bazen bir yıla yakın geciktirerek öbür yılın Şâban ayında tuttuklarını anlatmaktadır[39] ki bu anlatım, müminlerin annelerinin âdet dönemlerinde Ramazan orucunu bıraktıklarının açık ifadesidir. Hz. Peygamber'in hâne-i saadetinde aldıkları eğitim gereği ibadet konusunda son derece itina gösteren Peygamber eşlerinin bu uygulaması, âdetli kadının oruç tutmama konusunda tıpkı yolculuk hâlindeki bir kimse gibi özgür bırakıldığı, dilerse tutup dilerse tutmayacağı şeklinde bir yorumu anlamsız kılmaktadır.[40]

Âdet dönemi sonrası kaza edilerek iadesi yapılmayan namazların kadının hayatı boyunca hesabı tutulduğunda ciddi bir yekûn teşkil etmesi kaçınılmazdır. İbadet sayısında eksiklik anlamına gelen bu duruma hadislerde de işaret edilmekteyse de[41] Allah'a yakınlığın, eda edilen ibadetlerin sayısal fazlalığı ile değil kulluk yolunda atılan adımların taşıdığı halis niyet ve samimiyetle elde edilebileceği tartışılmaz bir gerçektir.

Peygamberimizin, âdet döneminde kadının erteleyeceği bir diğer ibadet ise, Kâbe'yi tavaf etmektir. Haccın diğer bütün esas ve uygulamalarını yapabileceği hâlde tavaf edemeyen âdetli kadın, Âişe validemizin yaptığı gibi âdeti biter bitmez farz olan ifâda yani ziyaret tavafını eda etmek zorundadır.[42] Ama Safiyye validemiz gibi bu tavafı tamamladıktan sonra âdet olmuşsa, hacıları yolundan alıkoyarak veda tavafı etmek için temizlenmeyi beklemesi gerekmemektedir.[43]

Aslında Resûl-i Ekrem, âdetli olduğu günlerde bazı ibadetlerden muaf tutulan bir kadın için hayatın sekteye uğramasını istememektedir. Hz. Peygamber'in dinî hassasiyetler taşıyan inanmış bir kadından beklediği, günlük yaşam akışını bozmaması ancak açıkça muaf olduğunun belirtildiği hususlarda buna uymasıdır. Resûlullah, bayram namazına genciyle yaşlısıyla bütün kadınların katılmasını isterken özellikle âdetli hanımları da zikretmiş, yalnız onların namaz kılınan alanın hemen yanında ama namaz kılanlardan biraz uzakta durmalarını ve cemaate karışmamalarını istemiştir.[44] Namaz kılanlarla bir tutulup saflara karışmaları hâlinde belki de herkesle ortak hareket edemediklerinden cemaati şaşırtma ihtimali olan âdetli hanımlar, bayram sabahının bereketinden de mahrum bırakılmamıştır. Böylece hem cemaatin düzeni hem de âdetli hanımların ibadet hayatına iştiraki sağlanmış olmaktadır.

Allah Resûlü özel günlerinde hanımların geçerli bir sebep olmaksızın mescide girmelerini de hoş görmemektedir. Nitekim evlerinin kapıları

[39] N2180 Nesâî, Sıyâm, 34.
[40] ZN2/354 Nevevî, *Mecmû'*, II, 354.
[41] B1951 Buhârî, Savm, 41; M241 Müslim, Îmân, 132.
[42] B1560 Buhârî, Hac, 33; M2919 Müslim, Hac, 120.
[43] B1757 Buhârî, Hac, 145; M3222 Müslim, Hac, 382.
[44] B974 Buhârî, Îdeyn, 15; M2054 Müslim, Îdeyn, 10.

doğrudan mescide açılan ve evden her çıkışlarında mutlaka mescit içinden geçmek zorunda kalan bazı sahâbîleri uyararak, *"Şu evlerinizin kapılarını mescitten başka yöne çevirin. Çünkü ben mescide âdetli ve cünüp olanların girmesini (pek) uygun bulmuyorum."* buyurmuştur.[45] Eve geliş gidiş yolunun her hâlükârda mescitten geçmesi elbette ibadetgâha gerekli itinayı göstermeyi zorlaştıracaktır. Halbuki Âişe annemizden mescitteki seccadesini kendisine getirivermesini rica eden de Peygamberimizdir. Hatta annemiz, şaşkınlık dolu bir ifadeyle âdetli olduğunu söylemiş ama Hz. Peygamber (sav) isteğini tekrarlayınca mescide girerek seccadeyi almıştır.[46] Şu hâlde âdetli kadınların mescitlere girmeleri mutlak olarak men edilmiş değil, hem hanımların hissiyatı, hem de mescidin temizliği ve benzeri hususlar dikkate alınarak bu konuda ihtiyaç durumu ölçü olarak getirilmiştir.

Kadınların tıpkı âdet dönemlerinde olduğu gibi doğum yaptıktan sonra da bir süre loğusalık kanamaları olmaktadır. Kur'an'da hakkında bir hüküm belirtilmeyen ve "nifas" olarak adlandırılan bu durum, Peygamberimiz döneminden beri süre gelen uygulamaların ışığında âdet ile aynı kategoride değerlendirilir. Dolayısıyla âdetli bir hanımın konumu, tutumu ve özel döneminde uyması gereken sınırlamalar aynıyla loğusa bir anne için de geçerlidir. Doğumdan sonra başlayan bu durumun süresi kişiye göre değişiklik göstermekle birlikte, kanamanın kesilmesiyle sona erer. Ümmü Seleme validemiz, *"Resûlullah döneminde loğusa kadın kırk gün (namaz kılmaksızın) otururdu."*[47] diyerek loğusalığın en fazla kırk gün sürebileceğini belirtmektedir. Bu dönemin bitişinde de yine âdet kanamalarında olduğu gibi gusül abdesti almak gerekmektedir.

Âdet ve nifas dönemleri dışında herhangi bir hastalık sebebiyle rahimden gelen kanamalar da kadınlara ait özel hâller arasında yer alır. Bir yaranın durmadan kanaması ya da burundan devamlı kan gelmesi gibi değerlendirilmesi gereken bu özür durumu, "istihâze" olarak adlandırılır. Bugün olduğu gibi Peygamberimiz zamanında da kanaması âdet dönemini aşarak uzayıp giden hanımlar vardır. Allah Resûlü'ne gelerek özel hayatlarına dair en hassas konularda bile danışmaktan çekinmeyen bu sahâbî hanımlar sayesinde, istihâzenin gereklerini öğrenebiliyoruz.

Özürlü bir kadın için yapılması gereken ilk iş, istihâze kanı ile âdet kanının ayırt edilmesidir. Bu adımda Peygamberimiz, *"Kan âdet kanı olursa rengi siyah (koyu) olur ve böyle bilinir. Bu durumda namaz kılmayı bırak. Ama başka renkte bir kan olursa abdest al. Çünkü bu, damar(dan gelen bir kan)*

[45] D232 Ebû Dâvûd, Tahâret, 92; BS4425 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 583.
[46] M690 Müslim, Hayız, 12; N383 Nesâî, Hayız, 18.
[47] T139 Tirmizî, Tahâret, 105; D311 Ebû Dâvûd, Tahâret, 119.

dır." buyurarak yol gösterir.[48] Hastalık sebebiyle kanaması uzamadan önce, düzenli olarak kaç gün âdet gördüğünü bilen kadın, ibadet hayatını bu bilgiye göre düzenler.

Âdet günleri sona erdiği hâlde kanaması bitmeyen bir kadın, âdetinin bitiminde mutlaka gusül abdesti almalıdır.[49] Daha sonra devam eden istihâze kanı sadece abdesti bozar. Dolayısıyla Peygamberimizin tabiriyle, *"hasırın üstüne damlayacak kadar çok bile olsa"* özür kanı namaza engel değildir.[50] Nitekim Peygamberimizin eşi Zeyneb'in kardeşi olan Ümmü Habîbe bnt. Cahş, "Yıkandığında kanın kırmızılığı suyun yüzüne çıkardı." diye anlatılacak kadar yoğun kanamasına rağmen bizzat Allah Resûlü'nün emri ile âdet günleri dışında namazlarını terk etmemiştir.[51] Peygamber Efendimiz aynı durumdaki diğer baldızı Hamne bnt. Cahş'a iki seçenek sunarak ya diğer âdetli hanımlar gibi âdeti bitince gusletmesini ya da öğleyi ve akşamı geciktirip, ikindiyi ve yatsıyı erkenden kılmak suretiyle, namaz aralarını birleştirerek birer gusülle kılmasını, sabah namazı için de ayrıca gusletmesini söylemiştir.[52] Ayrıca namaz gibi önemli bir ibadeti bırakmaması gereken özür sahibi (yani istihâze kanı gören) kadın, oruç tutmak ve eşiyle birlikte olmak gibi sorumluluklarını da yerine getirir.[53]

Tıpkı erkek gibi kadının da yaratılışı gereği sahip olduğu nitelikler, üstlendiği roller ve yaşadığı özel hâller olması doğaldır. Bunlar arasında sayabileceğimiz âdet ve loğusalık hâli, metabolizma için çeşitli faydalar barındırmasıyla, hastalık değil aksine sağlıklı olmanın işaretidir. Nitekim ilgili âyette de aybaşı hâline, maraz değil sancı ve sıkıntı anlamında "eza" denmektedir.[54] Yavrusunu karnında taşıma ve dünyaya getirme gibi bir sorumlulukla erkekten ayrılan kadının, bedenine özgü gelişmelerle bir ömür yaşaması, kendisinin değil Rabbinin tercihidir. Dolayısıyla âdet, nifas ve istihâze kanamalarının kadın hayatını nasıl etkileyeceğini takdir buyuran da, bu hâllerde kadın kullarının ne yapacağını öğretmesi için Peygamberini görevlendiren de Yüce Yaratan'dır. Ve O şöyle buyurmaktadır: *"İster erkek, ister kadın olsun, sizden hiçbir çalışanın çabasını boşa çıkarmayacağım. Çünkü hepiniz birbirinizdensiniz!"*[55]

48 D304 Ebû Dâvûd, Tahâret, 115; N216 Nesâî, Tahâret, 138.
49 B228 Buhârî, Vudû', 63; N364 Nesâî, Hayız, 6.
50 N170 Nesâî, Tahâret, 121; İM624 İbn Mâce, Tahâret, 115.
51 M756 Müslim, Hayız, 64; D288 Ebû Dâvûd, Tahâret, 110.
52 D287 Ebû Dâvûd, Tahâret, 109; T128 Tirmizî, Tahâret, 95.
53 DM839 Dârimî, Tahâret, 84; BS1599 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 436.
54 Bakara, 2/222.
55 Âl-i İmrân, 3/195.

NAMAZ
DİNİN DİREĞİ

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ ﷺ أَنَّ رَجُلاً سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ :
أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: "الصَّلاَةُ لِوَقْتِهَا..."

İbn Mes'ûd'dan (ra) rivayet edildiğine göre, bir adam Hz. Peygamber'e (sav), "Amellerin/İbadetlerin en faziletlisi hangisidir?" diye sordu. Peygamber Efendimiz, "*Vaktinde kılınan namazdır...*" buyurdu.

(B7534 Buhârî, Tevhîd, 48)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"أَوَّلُ مَا يُحَاسَبُ بِهِ الْعَبْدُ الصَّلاَةُ..."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "الصَّلاَةُ الْخَمْسُ، وَالْجُمُعَةُ إِلَى الْجُمُعَةِ، كَفَّارَةٌ لِمَا بَيْنَهُنَّ مَا لَمْ تُغْشَ الْكَبَائِرُ."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مِفْتَاحُ الْجَنَّةِ الصَّلاَةُ..."

عَنْ حَنْظَلَةَ الْكَاتِبِ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "مَنْ حَافَظَ عَلَى الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ رُكُوعِهِنَّ وَسُجُودِهِنَّ وَوُضُوئِهِنَّ وَمَوَاقِيتِهِنَّ وَعَلِمَ أَنَّهُنَّ حَقٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ دَخَلَ الْجَنَّةَ."

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"(Kıyamet gününde) kulun ilk önce hesaba çekileceği şey, namazdır..."*

(N3996 Nesâî, Muhârebe, 2)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Büyük günah işlenmedikçe beş vakit namaz ve iki cuma, aralarındaki günahlara kefarettir."*

(M550 Müslim, Tahâret, 14)

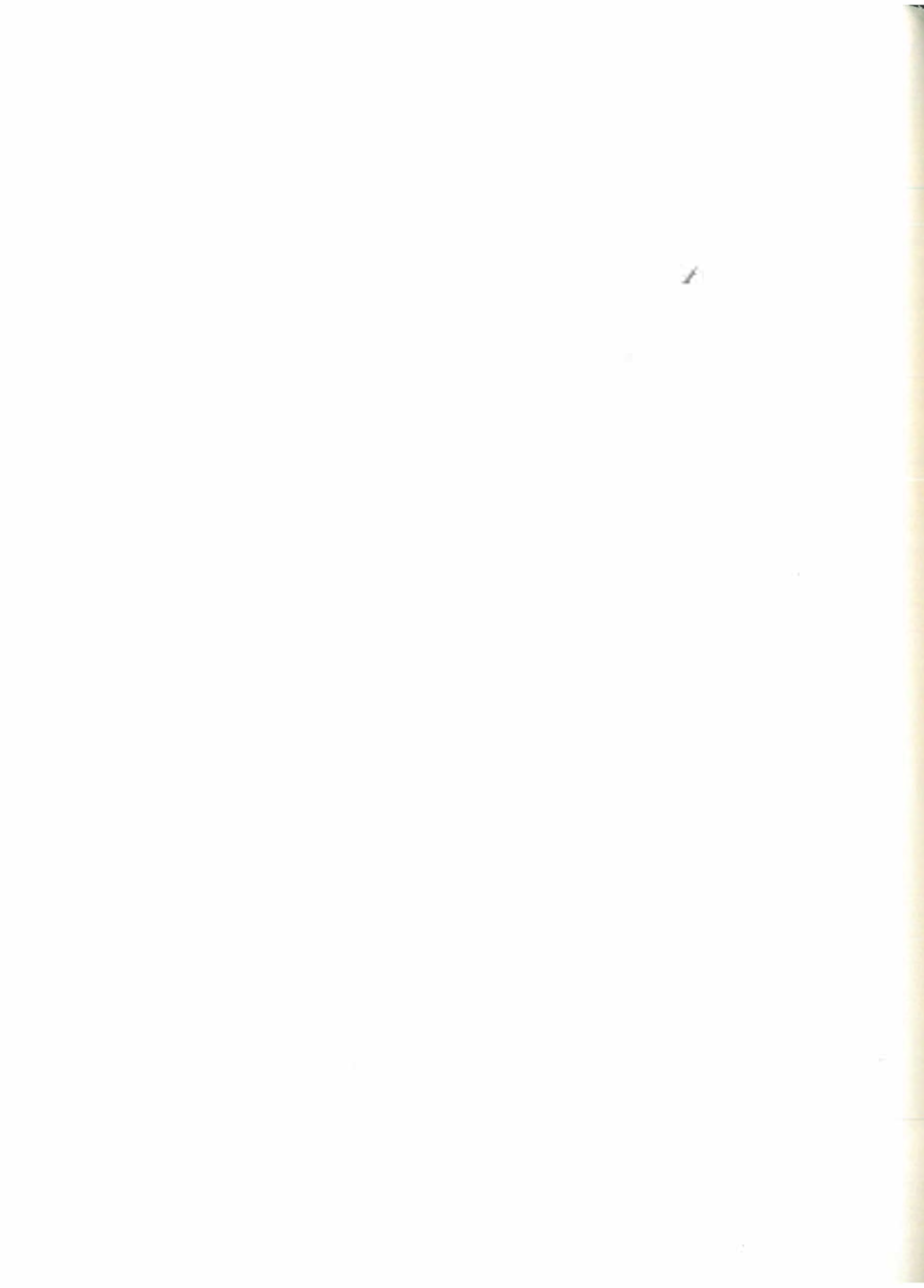
Câbir b. Abdullah'ın (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Cennetin anahtarı, namazdır..."*

(T4 Tirmizî, Tahâret, 1)

(Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yapan) Hanzala (b. Rebî') Kâtib anlatıyor: Allah Resûlü'nü (sav) şöyle derken işittim: *"Rükûları, secdeleri, abdestleri ve vakitlerine riayet ederek beş vakit namaz(ı kılmay)a devam eden ve bu beş vakit namazın Allah katından gelen bir emr-i hak olduğunu kabul eden kimse cennete girer."*

(HM18535 İbn Hanbel, IV, 266)

Hicretin beşinci yılıydı. Kureyşliler, Hayber yahudileri, Gatafanlılar ve Fezâreliler gibi çok sayıda Arap kabilesi, on bin kişilik bir orduyla Müslümanlara hücum etmişlerdi.[1] Allah Resûlü ve ashâbı birkaç hafta boyunca büyük bir uğraşla kazdıkları hendeklerle düşmanı durdurarak Medine'yi müdafaa etmek istiyorlardı. Hendeklerden dolayı "Hendek" ya da düşman gruplarının ittifakından oluştuğu için "Ahzâb" (Gruplar) adı verilen bu savaş öyle şiddetli geçiyordu ki, bazı günler Müslümanlar vakit namazlarını bile kılmaya fırsat bulamıyorlardı.[2] Bu yüzden Allah Resûlü, *"Bizi meşgul ederek ikindi namazını geçirmemize neden oldular. Allah kabirlerini (veya evlerini ya da karınlarını) ateşle doldursun!"*[3] demekten kendini alamamıştı.

Namaz, bütün peygamberlerin Allah'a yönelişinin en somut göstergesidir. Peygamber Efendimize, *"Şüphesiz benim namazım da, kurbanım da, hayatım da ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah içindir."*[4] demesi emredildiği gibi, Hz. İbrâhim de, *"Ey Rabbim! Beni ve soyumdan gelecekleri namazı devamlı kılanlardan eyle."*[5] diye dua etmişti. Hz. İsmâil, *"Halkına namazı ve zekâtı emretmişti."*[6] Lokman, *"Yavrucuğum! Namazı dosdoğru kıl."*[7] diye tavsiyede bulunmuştu. Allah, Hz. Musa'ya, *"Bana kulluk et; beni anmak için namaz kıl."* diye emretmiş,[8] İsrâiloğulları'ndan namaz kılma sözünü almıştı.[9] Hz. Zekeriya mabette namaz kılmış,[10] Hz. Meryem Rabbine ibadet etmek, secdeye kapanmak ve O'nun huzurunda eğilenlerle beraber eğilmek ile emrolunmuş,[11] Hz. İsa da, *"Nerede olursam olayım yaşadığım sürece Allah bana namazı emretti."*[12] demişti.

Rabbimiz, *"Nihayet onların (Nuh, İbrâhim, Yakub) peşinden öyle bir nesil geldi ki, bunlar namazı bıraktılar, nefislerinin arzularına uydular. Bu yüzden ileride sapıklıklarının cezasını çekecekler."*[13] buyurarak insanı hayâsızlık ve fenalıklardan koruyan[14] namazı terk edenlerin hem dünyada nefsanî arzuların esiri olacaklarını ve ahlâkî değerleri yitireceklerini, hem de âhirette şiddetli bir azaba uğratılacaklarını bildirmiş, bizleri bu konuda uyarmıştır.

Nesiller boyu peygamberler tarafından emredilegelen namaz ibadeti, İslâm'ın gelişi öncesinde Mekkeliler tarafından da bilinmekteydi. Nitekim kaynakların naklettiğine göre Ebû Zer el-Gıfârî[15] ve Ebû Kays Sırme b. Ebû

1 HS4/176 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 176.
2 N663 Nesâî, Ezân, 22.
3 M1422 Müslim, Mesâcid, 203.
4 En'âm, 6/162.
5 İbrâhîm, 14/40.
6 Meryem, 19/55.
7 Lokmân, 31/17.
8 Tâ-Hâ, 20/14.
9 Bakara, 2/83.
10 Âl-i İmrân, 3/39.
11 Âl-i İmrân, 3/43.
12 Meryem, 19/31.
13 Meryem, 19/59.
14 Ankebût, 29/45.
15 M6359 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 132.

Enes[16] gibi kimseler Müslüman olmadan önce de namaz kılmaktaydılar. Ancak uzun asırlar içerisinde ibadetlerin biçimi değiştirilmiş hatta amacından sapmıştı. Onların Beytullah yanındaki ibadetlerine şirk karışmış, ibadetleri de âyette belirtildiği üzere ıslık çalmaya, el çırpmaya dönüşmüştü.[17]

İslâm, bozulmaya yüz tutmuş Allah-kul ilişkisini yeniden tesis etmek üzere vazolunmuştu. Bunu temin etmenin başında da O'na lâyık bir şekilde ibadet etmek gelmekteydi. Peygamberlik görevinin başlarında dahi Resûl-i Ekrem namaz kılmakta, ancak müşrikler onu (sav) engellemeye çalışmaktaydı.[18]

Önceleri ikişer rekât olarak farz kılınan namazlar, hicretle birlikte (öğle, ikindi ve yatsı) dörder rekâta çıkarılmıştı.[19] Bugün bilinen şekliyle beş vakit namazı ve kılınış şeklini Efendimize, Cebrail öğretmişti.[20]

Mekke döneminde henüz varlık mücadelesi veren Müslümanlar, ibadetlerini genellikle tek başlarına yapmak zorundaydı. Fakat Medine'ye hicret ile birlikte yeni bir dönem açılmış ve namaz cemaatle kılınmaya başlanmıştı.[21] İlk muhacirler, Efendimiz daha Medine'ye gelmeden, Kubâ'da Amr b. Avfoğullarına ait bir hurma kurutma yerini mescit hâline getirmişlerdi. Kubâ Mescidi, Medine'deki Müslümanların güvenli bir ortamda özgürce ibadet ettikleri, herkese açık ilk mescit idi.[22] Medine'ye hicreti takiben gerçekleştirilen en önemli faaliyetlerden bir diğeri de bizzat Hz. Peygamber tarafından yaptırılan Mescid-i Nebevî'nin inşa edilmesi olmuştu. Müslümanlar burada, kardeşlik, dayanışma ve yardımlaşma bilinciyle namaz kılmanın ayrıcalığını yaşamaya başlamışlardı.

Kur'ân-ı Kerîm, namazın belirlenen âdâb içerisinde, huşû ve sorumluluk bilinciyle ve aksatmadan eda edilmesi gereken bir ibadet olduğunu birçok yerde vurgulamaktadır. Âyetlerde namaz anlamındaki *"salât"* ile eksiksiz ve devamlı olarak yerine getirme mânâsındaki *"ikâme"* kelimeleri yan yana kullanılarak namazın, vaktinde, eksiksiz bir biçimde, şartlarına riayet edilerek, dosdoğru ve özenle kılınması gerektiğine dikkat çekilmektedir.[23]

Kur'ân-ı Kerîm'de kendilerinden övgüyle bahsedilen müminlerin özellikleri sıralanırken, onların *"namazlarında huşû içinde olduklarının"*,[24] *"namazlarını muhafaza ettiklerinin"*[25] ve *"namazlarına devam ettiklerinin"*[26] altı ısrarla çizilir. Diğer taraftan namazı ciddiye almayıp ondan uzaklaşan, onu gösteriş için kılan[27] ve kılarken de tembellik yapan kimseler yerilir.[28]

Namaz, sadece Allah ile kul arasındaki ilişki biçimi olmakla kalmaz, aynı zamanda insanı olumsuz davranışlardan ve her türlü kötülükten de

16 EÜ6/249 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI/249.
17 Enfâl, 8/35.
18 Alak, 96/9-10.
19 B3935 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 48.
20 B3221 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 6; M1379 Müslim, Mesâcid, 166.
21 N703 Nesâî, Mesâcid, 12.
22 BN3/255 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 255.
23 Bakara, 2/110, 277; Mâide, 5/55; Enfâl, 8/3.
24 Mü'minûn, 23/2.
25 Mü'minûn, 23/9.
26 Meâric, 70/23.
27 Mâûn, 107/4-6.
28 Nisâ, 4/142.

uzaklaştırır. Nitekim Kur'an'da Yüce Allah, *"Gerçekten namaz, kişiyi hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar."*[29] buyurarak bunu ifade etmektedir. Ayrıca kulun, günün belli vakitlerinde Allah'ın huzuruna çıktığını düşünmesi, kulu O'nun rızasına uygun davranışlar sergilemeye sevk etmekte, böylece namaz bu yönüyle kötülüklere engel olmaktadır.

Yine, *"İnsan çok hırslı ve sabırsız yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokunduğu zaman sızlanır, ona bir hayır dokunduğunda da eli sıkıdır, ancak namaz kılanlar müstesna."*[30] âyetleri de namazın insana kazandırdığı ahlâkî değerlere ve olgunluğa işaret etmektedir. Çünkü namaz, insanın ruhunu her türlü mânevî kirden arındırır. Nitekim bir gün Allah Resûlü (sav), *"Birinizin kapısı önünde günde beş defa yıkandığı bir nehir olsa, o kimsede kir namına bir şeyin kalabileceğini düşünebilir misiniz?"* diye sorar. Sahâbe, "Hiç kir kalmaz." şeklinde cevap verir. Bunun üzerine Peygamberimiz, *"İşte beş vakit namaz da böyledir, Allah bu namazlarla günahları yok eder."* buyurur.[31]

Hz. Peygamber (sav), *"Bir Müslüman, vakti geldiğinde güzelce abdest alıp, kendisini Allah'a vererek rükû (ve secdesiyle) farz namazı kıldığında, –büyük günah işlemedikçe– bu onun önceki günahlarına kefaret olur. Bu, her zaman için böyledir."*[32] ve *"Büyük günah işlenmedikçe beş vakit namaz ve iki cuma, aralarındaki günahlara kefarettir."*[33] hadisleriyle namazın, insanı arındırdığını belirtmektedir. Günahlarından arınan kul ise Allah'a karşı görevini yerine getirmenin vermiş olduğu mutluluk içerisinde huzurlu bir hayat yaşayacaktır.

Namaz, insanın ruhunu temizlediği gibi, abdest almayı gerektirmesi sebebiyle maddî temizlik için de bir vesiledir.[34] Namaz için abdest alan bir mümin, vücudunun en çok kirlenen azalarını günde birkaç defa yıkamakta, böylece maddî kirlerden de arınmaktadır.

Namazın Müslüman üzerindeki bir etkisi de, günün beş ayrı vaktinde[35] yerine getirilmesi dolayısıyla insanın zamanı kollamasını sağlayarak hayatını belli bir programa sokmasıdır. Nitekim, *"Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür."*[36]

Daima namaz vaktini takip eden müminin, namazı cemaatle kılmak için fırsat buldukça camiye gitmesi ise Müslümanlar arasında tanışma, kaynaşma, kardeşlik, dostluk ve dayanışmayı sağlaması bakımından oldukça önemlidir.

Namaz; beden, zihin ve kalbin iştirakiyle eda edilen, kısacası insanı her yönüyle kuşatan bir ibadettir. Bu üç unsurun her biri, son derece dengeli ve

29 Ankebût, 29/45.
30 Meâric, 70/19-22.
31 B528 Buhârî, Mevâkītü's-salât, 6; M1522 Müslim, Mesâcid, 283.
32 M543 Müslim, Tahâret, 7.
33 M550 Müslim, Tahâret, 14.
34 Mâide, 5/6; B214 Buhârî, Vudû', 54.
35 B3221 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 6.
36 Hûd, 11/114.

mükemmel bir şekilde namazda temsil edilirler. İnsan, bedeni ile kıyam, rükû, secde ve kıraati gerçekleştirirken, zihni ile okuduklarını düşünmeye ve anlamaya yönelir. Kalp ise huşû ve sükûnet ile bu ibadeti en iyi şekilde tamamlar.

Kıbleye dönüldüğünde tekAllah'a yönelme demek olan namaz, kıyamda Allah'ın huzurunda durma, rükûda yalnızca O'nun önünde eğilme, secdede ise Allah'a en yakın olma demektir.[37] Namaz; dua, yalvarma, sadece Rabbe yönelme, O'ndan yardım ve bağışlanma dileme, O'na iltica ve münâcât etmedir.[38] Namaz, ruhun derinliklerinden gelen bir hissiyatla Allah'ı anma/zikir, gönülden gelen bir içtenlikle Yaratan'a hamd ve senâda bulunma, bütün samimiyetiyle O'nun hükümranlığını kabul ve itiraf etmedir.

Namaz, aynı zamanda Müslümanların dünyevî meşguliyetlerine kısa bir mola vererek Allah'a yönelme, psikolojik olarak rahatlama çabasıdır. Sahâbeden Ebû Huzeyfe'nin naklettiğine göre, "Peygamberimiz (sav) sıkıntılı bir işle karşılaşınca namaz kılardı."[39] Nitekim bir defasında Bilâl'e, *"Kalk namaza (çağır da) bizi namazla rahatlat!"*[40] diye seslenmişti. Gerçekten Efendimizin kıldığı namaza bakıldığında, onun Rabbine olan şükrünü eda ederken ne denli içten davrandığı, kendisini Rabbine nasıl verdiği açıkça görülür. Buna tanıklık eden sahâbenin, namaz kılarken ağlamasından dolayı onun göğsünden gelen, değirmen sesine benzer hırıltıyı duyabildiklerini söylemeleri[41] Resûl-i Ekrem'in, Allah'ın huzurunda taşıdığı heyecanı ve ruh hâlini yeterince anlatmaktadır.

Rükünlerinin hakkıyla yerine getirilmesi kadar, namazın belirlenen beş vakitte kılınması da çok önemlidir. Nitekim bir gün Peygamber Efendimize, "Amellerin en faziletlisi hangisidir?" diye sorulunca, Allah Resûlü, *"Vaktinde kılınan namazdır."* cevabını vermiştir.[42] Buna mukabil Efendimiz, *"(Farz) namazını (bilerek) geçiren kimse, ailesini ve malını kaybetmiş gibidir."*[43] hadisiyle, namaz kılmamanın kaybettirdiklerine dikkat çekmektedir.

Hz. Peygamber'in, namazı, kul ile küfür ve şirk arasında bir engel/koruyucu olarak görmesi,[44] bu önemli ibadetin Müslüman'ı, Allah'ı inkâr etmekten koruduğuna işaret etmektedir. Hz. Ömer'in valilerine yazdığı tavsiyesinde, "Bana göre en önemli vazifeniz namazdır. Onu vaktinde kılan, dinini korumuş olur. Namazlarını ihmal eden, diğer vazifelerini de ihmal eder."[45] demesi, namazın hem koruyucu, hem de disipline edici özelliğini ifade eder.

Birçok âyette namaz ile zekât kelimelerinin birlikte kullanılması,[46] namaz ibadetinin ruhu arındırma işleviyle zekât ibadetinin malı arındır-

[37] M1083 Müslim, Salât, 215.
[38] Bakara, 2/45.
[39] D1319 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 22.
[40] D4985 Ebû Dâvûd, Edeb, 78.
[41] D904 Ebû Dâvûd, Salât, 156, 157.
[42] B7534 Buhârî, Tevhîd, 48.
[43] HM24042 İbn Hanbel, V, 429.
[44] HM15042 İbn Hanbel, III, 370; T2618 Tirmizî, Îmân, 9.
[45] MU6; *Muvatta'*, Vukût, 1.
[46] Bakara, 2/83; Tevbe, 9/18; Nûr, 24/56.

ma özelliği arasındaki paralelliğe vurgu anlamına gelmektedir. Hidayete adım atarken insanlara, namaz kılmanın ve zekât vermenin şart koşulması ve bunların Müslüman olmanın işaretleri olarak görülmesi de[47] namaz ibadetine yüklenen önemi göstermektedir.

Namaz, insanın, sadece dünyasını değil aynı zamanda âhiretini de kurtarmasının en önemli vesilelerindendir. Bu durum Hz. Peygamber'in hadislerinde farklı lafızlarla ifade edilmiştir:

"Namaz, devam eden kimse için kıyamet gününde nur, delil ve kurtuluş sebebi olur. Namaza devam etmeyenin ise kıyamet günü nuru, delili ve kurtuluşu olmayacaktır."[48]

"(Kıyamet gününde) kulun ilk önce hesaba çekileceği şey, namazdır."[49]

"Cennetin anahtarı namazdır."[50]

"Rükûları, secdeleri, abdestleri ve vakitlerine riayet ederek beş vakit namaz(ı kılmay)a devam eden ve bu beş vakit namazın Allah katından gelen bir emr-i hak olduğunu kabul eden kimse cennete girer"[51]

Hz. Peygamber'in bu hadisleri, aslında Kur'an'daki şu âyetlerin değişik ifade ve izahlarıdır:

"İman edip iyi işler yapan, namaz kılan ve zekât verenler var ya, onların mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur, onlar üzüntü de çekmezler."[52]

"Mümin erkeklerle mümin kadınlar... namazı dosdoğru kılarlar. İşte onlara Allah rahmet edecektir."[53]

"... Namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah için) gizli ve açık sarf edenler, asla zarara uğramayacak bir kazanç umabilirler."[54]

Namazın eda edilmesi için inşa edilmiş bir mabet olması gerekmez. Namaz, temiz olan her yerde kılınabilir. Hz. Peygamber, *"yeryüzünün kendisi için bir mescit kılındığını"*[55] ve namazın temiz olan her yerde kılınabileceğini belirtmiştir. Ancak elbette bazı mekânlarda kılınan namazlar, oraların farklı özellikleri sebebiyle daha faziletlidir. Nitekim, *"Sadece şu üç mescide yolculuk yapılır: (Mekke'deki) Mescid-i Harâm (Kâbe), Mescid-i Aksâ ve (Medine'deki benim) bu mescidim."*[56] hadisi, bu mekânların ayrıcalığına ve buralarda kılınan namazların faziletine işaret etmektedir.

Namazın nasıl kılınacağını Cebrail vasıtasıyla öğrenen Hz. Peygamber,[57] onu ümmetine bütün detaylarıyla öğretmiş ve *"Benim nasıl namaz kıldığımı gördüyseniz siz de öyle namaz kılın."*[58] buyurarak bizzat kendisini örnek göstermiştir. Müslümanlara düşen, Resûl-i Ekrem'in teşvik

47 Tevbe, 9/11.
48 HM6576 İbn Hanbel, II, 169.
49 N3996 Nesâî, Muhârebe, 2; İM1425 İbn Mâce, İkâmet, 202.
50 T4 Tirmizî, Tahâret, 1.
51 HM18535 İbn Hanbel, IV, 266.
52 Bakara, 2/277.
53 Tevbe, 9/71.
54 Fâtır, 35/29.
55 B438 Buhârî, Salât, 56.
56 N701 Nesâî, Mesâcid, 10; T326 Tirmizî, Salât, 126.
57 B3221 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 6.
58 B631 Buhârî, Ezân, 18.

ve tavsiyelerine uyarak bu önemli ibadeti öğretildiği gibi yerine getirmek, namaz konusunda gerekli hassasiyeti göstermektir. Böylece insan, günlük hayatın yoğun meşguliyetleri arasında Yüce Yaratıcı'yı hatırlayacak, Allah'a duyduğu şükran duygularını dile getirecektir. Namazında bütün varlığıyla Rabbine yönelen kul, maddî ve mânevî kirlerden arınacak, kötülüklerden uzaklaşacak ve ebedî âlemde de mutluluğa erecektir.

NAMAZIN KILINIŞI
KULUN RABBİYLE BULUŞMASI

عَنْ عَلِيٍّ ﵁ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"مِفْتَاحُ الصَّلَاةِ الطُّهُورُ، وَتَحْرِيمُهَا التَّكْبِيرُ، وَتَحْلِيلُهَا التَّسْلِيمُ."

Hz. Ali'nin (ra) rivayet ettiğine göre,
Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur:
"Namazın anahtarı temizliktir. Başlangıcı tekbir, bitimi ise selâmdır."
(D61 Ebû Dâvûd, Tahâret, 31)

حَدَّثَنَا مَالِكٌ أَتَيْنَا إِلَى النَّبِيِّ ﷺ وَنَحْنُ شَبَبَةٌ مُتَقَارِبُونَ، فَأَقَمْنَا عِنْدَهُ عِشْرِينَ يَوْمًا وَلَيْلَةً، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ رَحِيمًا رَفِيقًا، فَلَمَّا ظَنَّ أَنَّا قَدِ اشْتَهَيْنَا أَهْلَنَا أَوْ قَدِ اشْتَقْنَا سَأَلَنَا عَمَّنْ تَرَكْنَا بَعْدَنَا فَأَخْبَرْنَاهُ قَالَ: "ارْجِعُوا إِلَى أَهْلِيكُمْ فَأَقِيمُوا فِيهِمْ وَعَلِّمُوهُمْ وَمُرُوهُمْ -وَذَكَرَ أَشْيَاءَ أَحْفَظُهَا أَوْ لاَ أَحْفَظُهَا- وَصَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي، فَإِذَا حَضَرَتِ الصَّلاَةُ فَلْيُؤَذِّنْ لَكُمْ أَحَدُكُمْ وَلْيَؤُمَّكُمْ أَكْبَرُكُمْ."

عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ الْحَكَمِ السُّلَمِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"إِنَّ هَذِهِ الصَّلاَةَ لاَ يَصْلُحُ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ كَلاَمِ النَّاسِ، إِنَّمَا هُوَ التَّسْبِيحُ وَالتَّكْبِيرُ وَقِرَاءَةُ الْقُرْآنِ."

عَنْ أَنَسٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ:
"إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا صَلَّى يُنَاجِي رَبَّهُ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ وَهُوَ سَاجِدٌ، فَأَكْثِرُوا الدُّعَاءَ."

Mâlik (b. Huveyris) anlatıyor: Biz yaşça birbirine yakın bir grup gençle Hz. Peygamber'e (sav) geldik ve onun yanında yirmi gün kaldık. Allah Resûlü (sav) çok merhametli ve şefkatli idi. Ailelerimizi özlediğimizi ya da –dönmeyi– arzuladığımızı anlayınca geride kimleri bıraktığımızı sordu, biz de anlattık. Bunun üzerine şöyle buyurdu: *"Ailelerinizin yanına dönün. Onlarla ikamet edin. Onlara, (öğrendiklerinizi) öğretin ve onlardan (dinin gereklerini yapmalarını) isteyin. Benim nasıl namaz kıldığımı gördüyseniz siz de namazı öyle kılın. Namaz (vakti) geldiğinde içinizden biri sizin için ezan okusun. En büyüğünüz de size imam olsun."*

(B631 Buhârî, Ezân, 18)

Muâviye b. Hakem es-Sülemî'den rivayet edildiğine göre, (Allah Resûlü (sav)) şöyle buyurmuştur: *"Bu namazda insan kelâmı konuşulmaz. Namaz ancak tesbih, tekbir ve Kur'an okumaktır."*

(M1199 Müslim, Mesâcid, 33)

Enes (b. Mâlik)'ten nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Muhakkak ki sizden biri namaz kılarken (aslında) Rabbiyle özel olarak konuşmaktadır..."*

(B413 Buhârî, Salât, 36)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kulun Rabbine en yakın olduğu (an) secde hâlidir. Öyleyse (secdede iken) çokça dua ediniz."*

(M1083 Müslim, Salât, 215)

Peygamber Efendimiz, bazı sahâbîleri ile birlikte mescitte otururken ensardan Hallâd b. Râfi' isimli sahâbî[1] içeri girdi ve alelacele namaz kıldıktan sonra Hz. Peygamber'e yaklaşarak selâm verdi. Hallâd'ın namaz kılışını göz ucuyla takip eden Resûlullah, onun selâmını aldıktan sonra, *"Dön ve namazını yeniden kıl, çünkü sen namaz kılmış olmadın!"* buyurdu. Bunun üzerine Hallâd namazını tekrar kıldı ve Hz. Peygamber'in yanına gelerek selâm verdi. Resûlullah, selâmını aldıktan sonra yine, *"Dön ve namazını yeniden kıl, çünkü sen namaz kılmış olmadın!"* buyurdu. Bu durum üçüncü defa tekrar ettikten sonra Hallâd, "Seni hak ile gönderen Allah'a yemin olsun ki, bundan daha güzel yapamıyorum. Bana (doğrusunu) öğretir misin?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) usulüne uygun olarak kılınması gereken namazı şöyle tarif etti:

"Namaz kılacağın zaman (önce) tekbir getir. Sonra Kur'an'dan kolayına gelen yerlerden oku. Ardından rükûa git ve yeterli olduğuna kanaat getirinceye kadar bekle. Sonra tam olarak doğrul. Peşinden secdeye git ve yeterli olduğuna kanaat getirinceye kadar bekle. (Secdeden) kalktığında (belini) iyice doğrult ve yeterli olduğuna kanaat getirinceye kadar bekle. Sonra (tekrar) secdeye var ve yeterli olduğuna kanaat getirinceye kadar bekle. Sonra namazın tamamını bu şekilde kıl."[2]

Müslümanlar diğer ibadetleri olduğu gibi namaz kılmanın şeklini ve detaylarını da Hz. Peygamber'den öğreniyorlardı. Zaman zaman Medine'ye heyetler geliyor ve Hz. Peygamber'e sorular soruyorlardı. Peygamber Efendimiz onlara da aynı şekilde uygulamalı olarak nasıl ibadet edeceklerini anlatıyordu. Bu heyetler arasında Medine'ye gelen ve burada yirmi gün kalan bir gruba Peygamber Efendimiz, *"Ailelerinizin yanına dönün. Onlarla ikamet edin. Onlara (öğrendiklerinizi) öğretin ve onlardan (dinin gereklerini yapmalaraını) isteyin. Benim nasıl namaz kıldığımı gördüyseniz siz de namazı öyle kılın. Namaz (vakti) geldiğinde içinizden biri sizin için ezan okusun. En büyüğünüz de size imam olsun (namaz kıldırsın)."*[3] buyurmuştu. Dolayısıyla namaz, sahâbenin Hz. Peygamber'den görerek öğrendikleri bir ibadet idi.

Sevgili Peygamberimiz, ashâbına namazın nasıl kılınacağını tarif ederken öncelikle temizliğin en iyi şekilde yapılması gerektiğine dikkat çekiyordu. Çünkü namazın tastamam olabilmesi, öncelikle abdestin gü-

[1] İF2/277 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, 277.
[2] B793 Buhârî, Ezân, 122; N1314 Nesâî, Sehv, 67; T302 Tirmizî, Salât, 110.
[3] B631 Buhârî, Ezân, 18.

zel bir şekilde alınmasına bağlıydı. Bu hususu, *"Abdesti bozulan kimsenin namazı, yeniden abdest almadıkça kabul olmaz."*[4] ve *"Allah, abdestsiz namazı kabul etmez."*[5] hadisleriyle açık bir şekilde ifade eden Peygamberimiz, temizliğin namaz kılmak için bir ön şart olduğunu vurguluyordu.

Bu husus Kur'ân-ı Kerîm'de de dile getirilmişti: *"Ey iman edenler! Siz sarhoş iken –ne söylediğinizi bilinceye kadar– cünüp iken de –yolcu olan müstesna– gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya bir yolculuk üzerinde bulunursanız yahut sizden biriniz abdest bozmaktan gelirse ya da eşlerinizle cinsel ilişkide bulunup da (bu durumlarda) su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin: Yüzlerinizi ve ellerinizi (onunla) meshedin. Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır."*[6] âyeti cünüp olan veya abdesti bozulmuş olan kimselerin bu hâlleriyle namaz kılamayacaklarını ifade etmekteydi.

Peygamber Efendimiz abdesti âdeta namazın anahtarına benzetiyor ve şöyle diyordu: *"Namazın anahtarı temizliktir. Başlangıcı tekbir, bitimi ise selâmdır."*[7] Bundan dolayı namaz kılacak kişinin öncelikle abdestini güzel bir şekilde alması, namaz kılacağı ortamın ve elbiselerinin temizliğini sağlaması namazın sıhhati açısından en önemli hususlardandır. Abdestini her vakit için yenilemesi ise ayrıca ecir ve sevaba vesiledir.[8]

Namaz kılmak için maddî ve mânevî kirlerden arınan kişi, namazda Allah Teâlâ'nın huzuruna çıkacağını düşünerek, kılık kıyafetine çeki düzen verir ve kıbleye doğru yönelir. Kıble Kâbe'dir.[9] Dünyanın dört bir yanındaki Müslümanlar arasında birlik ve beraberliğin göstergesi olan Kâbe, aslında sembolik bir anlam ifade etmektedir. Burada asıl kastedilen, mekândan münezzeh olan Rabbe yönelmedir. Yüzünü kıbleye dönen kişi gönlünü de Rabbine çevirmiştir.

Yüzünü ve özünü Rabbine çeviren kişi hangi namazı kıldığının farkında olarak yani kılacağı namaz için niyet ederek tekbir alır ve ellerini kaldırır.[10] *"Allâhü ekber." (Allah en büyüktür.)"* diyerek[11] Allah'ın varlığı, birliği, en yüce olduğu, O'ndan başka ilâh olamayacağı ve O'na ortak koşulamayacağı şuuru ile namaza başlar. Tekbir alırken ellerini kaldırarak dünyalık her şeyi elinin tersiyle iter ve Rabbi ile baş başa kalır.

Tekbir ile birlikte, namaza özel, bazı yasaklar da başlar. Peygamber Efendimiz, tekbir ile başlayan yasakların selâm verinceye kadar devam ettiğini belirtir[12] ve *"Allah'a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın."*[13] âyeti gereğince[14] namazdaki huşûu bozabilecek davranışları yasaklar. Bu bağlamda Peygam-

4 B135 Buhârî, Vudû', 2.
5 N2525 Nesâî, Zekât, 48.
6 Nisâ, 4/43; Mâide, 5/6.
7 D61 Ebû Dâvûd, Tahâret, 31.
8 B214 Buhârî, Vudû', 54.
9 Bakara, 2/144.
10 D744 Ebû Dâvûd, Salât, 115, 116.
11 B757 Buhârî, Ezân, 95.
12 İM275 İbn Mâce, Tahâret, 3.
13 Bakara, 2/238.
14 M1203 Müslim, Mesâcid, 35.

ber Efendimiz, namazda aksıran bir kimseye "yerhamükâllâh!" denilmesi üzerine, *"Bu namazda insan kelâmı konuşulmaz. Namaz ancak tesbih, tekbir ve Kur'an okumaktır."* buyurarak[15] namazda konuşulmasını, bazı sahâbîlerin namazda selâm vermeleri üzerine de selâmlaşmayı yasaklamıştır.[16] Yine namazda, dikkati dağıtacak herhangi bir şey ile meşguliyeti, söz gelimi etrafındaki taşlarla oynamayı,[17] etrafla ilgilenmeyi, meselâ, gökyüzüne bakınmayı,[18] namaz bitiminde selâm verilirken, el ile selâm vermek gibi uygunsuz davranışlar sergilemeyi[19] yasaklamıştır. Çünkü namaz, kulun yalnızca Rabbi ile meşgul olması gereken bir ibadettir.[20] Namazda bu gibi davranışlarla meşgul olmak, namazdaki huşûun yok olmasına sebebiyet verir. Huşû ve ihlâs namazın esasıdır. Nitekim Resûlullah, *"Kul, namazında etrafıyla ilgilenmediği sürece, Allah kuluna yönelir. Kul, namazında etrafıyla ilgilenmeye başladığında, Allah da ondan yüz çevirir."*[21] buyurmuştur.

Kurtuluşa ermek ancak namazı huşû ile kılarak mümkün olabilir.[22] Allah'a duyulan derin bir saygıyla kılınmayan namazlar ise insana ağır gelir.[23] Bu sebepledir ki Resûl-i Ekrem (sav) namazdaki huşûu bozacağı için resim gibi dikkati dağıtabilecek şeylere karşı namaz kılmak istememiştir.[24] Sofra kurulmuş iken aç karnına,[25] tuvalet ihtiyacı var iken,[26] uykulu hâlde[27] namaza durulmasını hoş görmemiştir. Ayrıca namaz kılanın önünden geçilmemesi için uyarıda bulunmuş[28] ve namaz kılanın da önüne bir engel (sütre) koymasını tavsiye etmiştir.[29]

Aynı şekilde Resûlullah'ın cemaatle kılınan namazlarda safların düzgün olmasını istemesi,[30] imamın hareketlerine uyulmasını tavsiye etmesi,[31] imamın yanılması durumunda dahi konuşmadan erkeklerin yalnızca "sübhânallâh" diyerek, hanımların ise el çırparak ona ikaz etmelerini söylemesi,[32] Allah'a yöneliş ve yakarış hâli olan namazda arzu edilen ihlâs, dinginlik ve iç huzurunu yok edecek durumları engellemeye yöneliktir.

Namazda huşûun sağlanması için, kılınan namazların Rabbin rızasını kazanma dışındaki bütün düşünce ve arzulardan arınmış bir hâlde, sadece namaza odaklanarak, âdeta kılabileceği son namazmış gibi kılınması Peygamber Efendimiz tarafından ayrıca tavsiye edilmiştir.[33] Nitekim bir kimse, Azrail'in, arkasında beklediğini ve namazı bitirince canını alacağını bilse o namazı özene bezene ta'dîl-i erkâna riayet ederek kılacaktır. İşte Peygamber Efendimiz de her namazın bir veda namazı gibi kılınmasını tavsiye etmekle, namazların korku ile ümit arasında, saygı ve hassasiyet içerisinde kılınmasını öğütlemiştir. Resûlullah böyle temizliğe riayet edip

15 M1199 Müslim, Mesâcid, 33; D931 Ebû Dâvûd, Salât, 166, 167.
16 B1216 Buhârî, el-Amelu fis-salât, 15.
17 HM21656 İbn Hanbel, V, 150.
18 M966 Müslim, Salât, 117.
19 M971 Müslim, Salât, 121.
20 B1199 Buhârî, el-Amel fis-salât, 2.
21 D909 Ebû Dâvûd, Salât, 160, 161.
22 Mü'minûn, 23/2.
23 Bakara, 2/45.
24 B5959 Buhârî, Libâs, 93.
25 M1241 Müslim, Mesâcid, 64.
26 D90 Ebû Dâvûd, Tahâret, 43.
27 B212 Buhârî, Vudû', 53.
28 B510 Buhârî, Salât, 101.
29 M1111 Müslim, Salât, 241.
30 M968 Müslim, Salât, 119.
31 M932 Müslim, Salât, 87; M935 Müslim, Salât, 89.
32 B1203 Buhârî, el-Amelu fis-salât, 5.
33 İM4171 İbn Mâce, Zühd, 15; HM23894 İbn Hanbel, V, 413.

rükû ve secdelerinin hakkını vererek huşû içerisinde kılınmaya devam edilen farz namazların, büyük günahlar dışındaki günahların affına vesile olacağını müjdelemektedir.[34]

Tekbir alıp namaza duran mümin ellerini bağlayarak[35] Allah'ın huzurunda bir süre kıyamda (ayakta) durur. Kıyam, Allah'a karşı olan saygının bir ifadesidir. Rabbinin karşısında el pençe divan duran kul, dünyalık her şeyi bir kenara bıraktıktan sonra Rabbine münâcâta başlar ve "Sübhâneke" olarak bilinen, *"Sen eksik sıfatlardan uzaksın Allah'ım! (Seni daima böyle tenzih eder) ve sana hamdederim. Senin adın mübarektir. İzzet ve celâlin ne yücedir. Senden başka tanrı yoktur."* duası gibi[36] Peygamber Efendimiz tarafından okunan duaları[37] tercih eder. Duanın ardından istiâze ve besmele ile, Allah Teâlâ'ya dua ve münâcât mahiyetindeki Fâtiha sûresi ile kıraate başlar.

Kıraat, *"Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun."* âyeti[38] gereğince namazda Kur'an'dan bir bölüm okumaktır. Kıraatsiz namazın geçerli olmayacağını belirten[39] Peygamber Efendimiz, *"Muhakkak ki sizden biri namaz kılarken (aslında) Rabbiyle özel olarak konuşmaktadır..."*[40] buyurarak aslında namazın kul ile Allah arasında bir konuşma olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla namaz kılan kimsenin okuduğu dua ve sûrelerin anlamlarını öğrenmesi önemlidir. Anlamak, ancak sakin ve sade bir okuyuşla mümkün olacaktır. Nitekim Ümmü Seleme validemiz, Peygamber Efendimizin namazdaki kıraati kendisine sorulunca, onun, Kur'ân-ı Kerîm'i her âyetin sonunda durarak ve tane tane okuduğunu söylemiştir.[41]

Namazda kıraate Fâtiha sûresi ile başlanır. Nitekim Peygamber Efendimiz, *"Fâtiha'yı okumayanın namazı yoktur."*[42] buyurarak Fâtiha sûresinin namazda mutlaka okunması gerektiğini vurgulamıştır.

Hz. Peygamber Fâtiha sûresinin sonundaki, *"Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil."*[43] duasının ardından, *"Duada istediklerimizi kabul eyle."* anlamındaki *"âmîn"* kelimesinin söylenmesini de tavsiye etmiştir.[44] Kendisi de namazlarda Fâtiha'nın sonunda, ilk safta yer alan cemaatin duyacağı bir şekilde *"âmîn"* demiştir.[45]

Peygamber Efendimizin bildirdiğine göre, Allah Teâlâ, Fâtiha'yı kendi ile kulu arasında paylaştırmış, ilk bölümü kendisine ait kılmış, kulun isteklerini beyan ettiği ikinci bölümü ise kuluna tahsis etmiş ve buradaki dileklerinin ona verileceğini müjdelemiştir.

[34] M543 Müslim, Tahâret, 7.
[35] M896 Müslim, Salât, 54.
[36] D776 Ebû Dâvûd, Salât, 119-120; İM804 İbn Mâce, İkâmet, 1.
[37] B744 Buhârî, Ezân, 89; T3423 Tirmizî, Deavât, 32.
[38] Müzzemmil, 73/20.
[39] M882 Müslim, Salât, 42.
[40] B413 Buhârî, Salât, 36.
[41] HM27118 İbn Hanbel, VI, 302; D1466 Ebû Dâvûd, Vitr, 20.
[42] B756 Buhârî, Ezân, 95.
[43] Fâtiha, 1/6-7.
[44] B4475 Buhârî, Tefsîr, (Fâtiha) 2.
[45] İM853 İbn Mâce, İkâmet, 14.

Fâtiha sûresi, namazda kişi ile Rabbi arasında bir konuşma niteliğindedir. Fâtiha'yı okuyan kişi öncelikle hamd ve senâ ederek Rabbi ile konuşmasına başlar:

Kul, *"el-Hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn. (Hamd (övgü), âlemlerin Rabbine mahsustur.)"* dediğinde Allah Teâlâ, *"Bak, kulum bana hamd etti."* buyurur.

Kul, *"er-Rahmâni'r-Rahîm. (O, Rahmân ve Rahîmdir.)"* dediğinde, Allah, *"Kulum bana senâ eyledi (beni övdü, yüceltti, methetti.)"* buyurur.

Kul, *"Mâliki yevmi'd-dîn. (Hesap ve ceza gününün (âhiret gününün) sahibidir.)"* dediğinde, *"Kulum beni yüceltti."* buyurarak Fâtiha'nın bu ilk bölümünü okuyan kulunun kendisine hamd ü senâ eylemesi karşısındaki memnuniyetini ifade eder.

Fâtiha'nın ikinci bölümünde ise kul, isteklerini Rabbine arz eder:

Kul, *"İyyâke na'büdü ve iyyâke nestaîn. (Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.)"* dediğinde, Allah, *"Bu, kulum ile benim aramdadır. Kulum ne istiyorsa onundur."* buyurarak ibadetlerini kabul edeceğini ve kuluna yardım edeceğini belirtir.

Kul, *"İhdina's-sırâta'l-müstakîm, sırâta'llezîne en'amte aleyhim ğayri'l-mağdûbi aleyhim ve le'd-dâllîn. (Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapmışlarınkine değil.)"* dediğinde, Allah Teâlâ, *"İşte bu, kuluma aittir. Kulum ne istiyorsa onundur."* buyurarak kulunun kendisine yönelmesi karşısında onu taltif edeceğini bildirir.[46]

Rabbine olan bu münâcâtının hemen bitmesini istemeyen Hz. Peygamber, "En faziletli namaz hangisidir?" sorusuna, *"Kıyamı uzun olan."* şeklinde cevap vermiş,[47] kendisi de namazlarında kıyamı uzun tutmuştur.[48] Bununla birlikte cemaatle kılınan namazlarda cemaat içindeki yaşlı ve güçsüzleri dikkate alarak imamların namazı fazla uzatmamalarını istemiş ve[49] *"Ben, uzatmayı arzu ederek namaza durduğumda, (cemaat içerisinde) bir çocuğun ağlamasını işitir, onun annesini rahatsız etmesini istemediğim için namazı kısa tutarım."*[50] buyurarak bu husustaki hassasiyetini dile getirmiştir.

Namaz kılan kişi, kıyamdan sonra tekbir getirerek rükûa gider. Rükû, Allah'ın azameti ve celâli karşısında kulun âcizliğini ifade eder. Aczini idrak eden kul, Yüce Yaratıcısı huzurunda başka hiçbir varlığın önünde eğilmeyeceği şekilde eğilir. Allah Teâlâ, *"Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin."*[51] buyurarak müminlerden rükû etmelerini istemekte ve *"Ey iman edenler! Rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz."*[52] buyurarak kurtuluşun namazla ilişkisini hatırlatmaktadır.

[46] M878 Muslim, Salât, 38.
[47] İM1421 İbn Mâce, İkâmet, 200.
[48] M1815 Müslim, Musâfirîn, 204.
[49] B90 Buhârî, İlim, 28; B704 Buhârî, Ezân, 63.
[50] B707 Buhârî, Ezân, 65.
[51] Bakara, 2/43.
[52] Hac, 22/77.

Rükûda Kur'ân-ı Kerîm'den âyetler okunmaz.[53] Peygamberimiz, *"Namaz ancak tesbih, tekbir ve Kur'an okumaktır."*[54] buyurarak namaz ibadetini üç bölüme ayırmıştır. Namaza tekbirle başlanır, kıyamda Kur'an okunur, rükû ve secdede ise Allah Teâlâ tesbih edilir. Nitekim Peygamberimiz, *"O hâlde, O Yüce Rabbinin adını tesbih et (yücelt)."*[55] âyeti gereğince rükûda, *"Sübhâne Rabbiye'l-azîm. (Ulu Rabbim, her türlü noksanlıklardan uzaktır.)"* denilmesini tavsiye etmiştir.[56]

Namaz kılan kişi rükûdan sonra, *"Semi'allâhu limen hamideh." (Allah kendisine hamd edeni işitti.)* diyerek doğrulur. Fâtiha'da ettiği hamdi Rabbinin duyduğunu hatırlar ve tekrar, *"Rabbenâ ve leke'l-hamd. ((Allah'ım! Sen) Rabbimiz(sin!) ve sana hamd olsun.)"* diyerek[57] Rabbini içten gelen bir saygı ve şükran duygusu ile över. Hamd, Rabbi kendisine ikram ve ihsanda bulunsa da bulunmasa da, kulun O'na büyük bir tazim ve hayranlıkla övgü ve şükranda bulunmasıdır. Bu övgü karşısında Allah Teâlâ kulunun hamdini duyar ve ona icabet eder.[58]

Namaz boyunca defalarca hamd eden kişi, daha sonra tekbir alır ve secdeye kapanır. *"Hadi Allah'a secde edip O'na kulluk edin."*[59] âyeti gereğince Allah'ın önünde hürmet ile secdeye kapanmak kulluğun en güzel ifadesidir. Secde, Allah'a gösterilen saygı, itaat ve teslimiyetin en mükemmel şeklidir. Yaratan'ın yüceliğini samimiyetle kabul eden kişi, Rabbi karşısındaki âcizliğini itiraf etmiş ve kulluk şuuruna ermiş demektir. Bu anlamda secdede insan bedenen eğilirken, ruhen yücelir ve Rabbine yaklaşır.

Elleri, yüzü, dizleri ve ayakları yani yedi organıyla secde eden kul,[60] secdede, *"Yüce Rabbinin adını tesbih et."*[61] âyeti gereğince, *"Sübhâne Rabbiye'l-a'lâ. (Yüce Rabbim her türlü noksanlıklardan uzaktır.)"* diyerek Allah'ı tesbih eder.[62] Çünkü secde, kişiyi Rabbine yakınlaştıran bir vesiledir.[63] Hz. Peygamber, *"Kulun Rabbine en yakın olduğu (an) secde hâlidir. Öyleyse (secdede iken) çokça dua ediniz."*[64] tavsiyesinde bulunmuştur. Ayrıca Peygamberimiz, Allah'ın, secde eden kulunun derecesini yükselteceğini ve her secdeye karşılık işlediği bir hatayı da affedeceğini müjdelemektedir.[65]

Secdeyi iki kez yapan kul, rekâtları tamamladıktan sonra namazın sonunda oturur. Ka'de-i ahîre denilen bu oturuş esnasında Peygamber Efendimizin yaptığı gibi sol ayağını yayıp sağ ayağını diker[66] ve "Teşehhüd" veya "et-Tahiyyâtü" olarak bilinen şu duayı okur:

"Bütün yüceltmeler (tazim), övgüler ve dualar, bütün ibadetler Allah Teâlâ'ya mahsustur. Sana selâm olsun Ey Peygamber! Allah'ın rahmeti ve bereketi üzeri-

[53] N1046 Nesâî, Tatbîk, 8.
[54] M1199 Müslim, Mesâcid, 33.
[55] Vâkıa, 56/74.
[56] D869 Ebû Dâvûd, Salât, 146, 147; D871 Ebû Dâvûd, Salât, 146, 147.
[57] M868 Müslim, Salât, 28.
[58] M878 Müslim, Salât, 38.
[59] Necm, 53/62.
[60] M1100 Müslim, Salât, 231.
[61] A'lâ, 87/1.
[62] D869 Ebû Dâvûd, Salât, 146, 147.
[63] Alak, 96/19.
[64] M1083 Müslim, Salât, 215; D875 Ebû Dâvûd, Salât, 147, 148.
[65] T388 Tirmizî, Salât, 169.
[66] T292 Tirmizî, Salât, 102.

ne olsun. Selâm bize ve Allah'ın salih kulları üzerine olsun. Şahitlik ederim ki, Allah'tan başka tanrı yoktur ve şahitlik ederim ki, Muhammed, Allah'ın kulu ve Resûlü'dür."[67]

Peygamber Efendimiz bu duayı ashâbına sanki Kur'an'dan bir sûre öğretir gibi öğretmiş,[68] namazda bu duanın okunmasını istemiş[69] ve şehâdet getirirken de işaret parmağını kaldırmıştır.[70] İşaret parmağını kaldırması, Allah'ın varlığına, birliğine ve Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna kalbi ve dili ile şahitlik ettiği gibi hâl ve hareketleri ile de tüm bedeninin şahitliğini simgelemektedir.

Tahiyyât duasını okuduktan sonra "Salli" ve "Bârik" dualarını okur. Nitekim Hz. Peygamber, *"Sizden biriniz namaz kılarken son oturuşa geldiğinde Allah'a hamd ve senâ (tahiyyât) ile başlasın. Ardından Peygamber'e salât ve selâm getirsin. Sonra da dilediği şekilde dua etsin."*[71] buyurarak hamd ile başlanan namazın kendisine salavât getirilerek ve dua edilerek bitirilmesini tavsiye etmiştir. Peygamber Efendimizin bu tavsiyesi, Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin."*[72] emri gereğincedir. Peygamber Efendimiz, Allah Teâlâ'nın bu emri üzere namazda kendisine salât ü selâm edilmesini istemektedir.

"Salavât" olarak da bilinen salât ü selâm getirme, Hz. Peygamber'i övme ve ona dua etmeyi ifade etmektedir. Nitekim söz konusu âyet indiği zaman Peygamberimizin kumandanlarından Beşîr b. Sa'd Peygamber Efendimize,

"Yâ Resûlallah! Allah bize, sana salât ve selâm etmemizi emretti. Sana nasıl selâm vereceğimizi biliyoruz. Ancak sana nasıl salât getireceğiz?" demiştir.

Hadisi rivayet eden, ensardan Ukbe b. Amr Ebû Mes'ûd şöyle demiştir: "Resûlullah o kadar sustu ki, içimizden, 'Keşke bu soruyu sormasaydı...' dedik." Uzun bir süre sessiz kaldıktan sonra Peygamber Efendimiz, oradakilere namazlarda okuduğumuz "Salli" ve "Bârik" dualarını öğretmiştir:

"Allah'ım! Muhammed'e ve Muhammed'in ailesine salât (rahmet) et. Tıpkı İbrâhim'in ailesine salât (rahmet) ettiğin gibi... Kuşkusuz sen övgüye en lâyık ve şanı en yüce olansın."

"Allah'ım! Muhammed'e ve Muhammed'in ailesine bereket ihsan et. Tıpkı İbrâhim'in ailesine bereket ihsan ettiğin gibi... Kuşkusuz sen övgüye en lâyık ve şanı en yüce olansın."[73]

Namaz kılan kişi, Peygamber Efendimize salât ve selâm getirdikten sonra kendisi, ailesi ve ümmet-i Muhammed için dua eder. Burada belli bir

67 B831 Buhârî, Ezân, 148.
68 B6265 Buhârî, İsti'zân, 28.
69 M897 Müslim, Salât, 55.
70 İM911 İbn Mâce, İkâmet, 27; N1267 Nesâî, Sehv, 32.
71 T3477 Tirmizî, Deavât, 64.
72 Ahzâb, 33/56.
73 M907, M908 Müslim, Salât, 65, 66; B6357 Buhârî, Deavât, 32.

duanın yapılması şart değildir. Farklı dualar olabilir.[74] Bilinen dualardan en yaygını Kur'ân-ı Kerîm'de de geçen ve "Rabbenâ" duası olarak adlandırılan şu iki duadır:

"Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru."[75]

"Rabbimiz! Hesap görülecek günde, beni, ana-babamı ve inananları bağışla."[76]

Bu dualar dışında Peygamber Efendimizin gerek otururken gerekse namazın diğer rükünlerinde farklı farklı dualar ettiğine ilişkin hadisler de nakledilmektedir. Özellikle nafile namazlarda, Peygamberimizin içinde bulunduğu yer, zaman ve durumlara bağlı olarak çeşitli dua ve niyazlarda bulunduğu görülmektedir. Peygamber Efendimizin namaz içerisindeki dualarından bazıları şöyledir:

Peygamberimiz namaza başlarken tekbir aldıktan sonra şu duaları okumuştur:

"Yüzümü, hanîf (hakka yönelmiş) olarak gökleri ve yeri yaratan Allah'a döndürdüm. Ben müşriklerden (Allah'a ortak koşanlardan) değilim. Şüphesiz benim namazım da, diğer ibadetlerim de, yaşamam da, ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah içindir. O'nun hiçbir ortağı yoktur. Ben böyle (söylemek ve yaşamakla) emrolundum ve ben Müslümanlardanım. Allah'ım! Sen gerçek hükümdarsın. Senden başka ilâh yoktur. Seni her türlü eksiklikten tenzih ederim. Sen benim Rabbimsin. Ben senin kulunum. Kendime zulmettim. Günahımı itiraf ediyorum. Günahlarımın tümünü bağışla, çünkü günahları ancak sen bağışlayabilirsin. Beni güzel ahlâka eriştir, senden başka güzel ahlâka yöneltecek yoktur. Kötü ahlâkı benden uzaklaştır, senden başka kötü ahlâkı uzaklaştıracak yoktur. Her türlü emrin başım gözüm üstüne. Varlığımı sana borçluyum, dönüşüm sanadır, sana güvenir, sana sığınırım. Senin azabından kurtuluş ve kaçış ancak senin rahmetine sığınmakla olur. Senden bağışlanmamı ister ve sana tevbe ederim."[77]

"Allah'ım! Doğu ile batı arasını uzaklaştırdığın gibi günahlarımla aramı uzaklaştır. Allah'ım! Beyaz elbiseyi kirden arındırdığın gibi beni de günahlardan arındır!"[78]

Rükûda ise şu duayı etmiştir:

"Allah'ım sadece senin önünde eğilir, yalnızca sana iman eder ve teslim olurum. Sen Rabbimsin. Kulağım, gözüm, iliklerim ve kemiklerim âlemlerin Rabbi Allah'a derin saygı duyarlar..."[79]

Rükûdan doğrulduğunda şöyle dua etmiştir:

"Allah'ım, Rabbimiz! Gökler, yer ve dilediğin şeyler dolusu kadar hamd sanadır."[80]

[74] Bkz. M897, M899 Müslim, Salât, 55, 57; DM1377 Dârimî, Salât, 86.
[75] Bakara, 2/201.
[76] İbrâhîm, 14/41.
[77] T3423 Tirmizî, Deavât, 32; M1812 Müslim, Müsâfirîn, 201.
[78] B744 Buhârî, Ezân, 89.
[79] T3423 Tirmizî, Deavât, 32.
[80] T3423 Tirmizî, Deavât, 32.

Secdede ise şu duayı etmiştir:

"Allah'ım! Sadece senin önünde eğilir, yalnızca sana iman eder ve sana teslim olurum. Sen Rabbimsin. Yüzüm, onu yaratan, ona göz ve kulak verene secde etti. Her şeyi en güzel şekliyle yaratan Allah ne mübarektir!"[81]

Peygamber Efendimiz namazı bitireceği zaman ise şu duayı etmiştir:

"Allah'ım! Önceden işlediğim, gelecekte işleyeceğim, gizli yaptığım, açıkça işlediğim tüm günahlarımı bağışla. Benim ilâhım sensin, senden başka ilâh yoktur."[82]

Allah Resûlü, nafile namazlarda uzun uzun dua etmesine karşın özellikle cemaatle kılınan farz namazlarda cemaati sıkmamak için dualarını kısa tutmuştur.

Namaz kılan kişi, son oturuşta duaları okuduktan sonra *"es-Selâmü aleyküm ve rahmetullâh! (Allah'ın selâmı ve rahmeti üzerinize olsun!)"* şeklinde selâm vererek namazı bitirir.[83] Selâm âdeta namaz ile bu dünyadan ayrılan kişinin tekrar dünyaya dönmesini simgeler. Topluluğun içine giren kimsenin etrafındakilere selâm verdiği gibi namazını bitiren kimse de sağına ve soluna selâm vererek Rabbi ile olan münâcâtını/konuşmasını bitirerek tekrar topluma karışır ve günlük işlerine devam eder. Namaz kılmanın kendisine verdiği huzuru ve Rabbine karşı görevini yerine getirmiş olmanın sevincini hisseder. Bunun tezahürleri olarak Rabbine karşı gösterdiği hürmet ve tevazu yüzüne yansır, çevresindekiler tarafından da görülür. Bu sebeple Yüce Allah, *"Muhammed, Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükûa varırken, secde ederken görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir..."* buyurmuştur.[84]

Namaz kılan kişi selâmdan sonra oturur, *"Allâhümme ente's-selâmü ve minke's-selâm tebârekte yâ ze'l-celâli ve'l-ikrâm. (Allah'ım! Selâmete eriştiren sensin, selâm/selâmet senden gelir, sen ne kadar yücesin ey celâl ve ikram sahibi!)"* der.[85] Daha sonra otuz üçer defa, *"Sübhânallâh. (Allah her türlü eksikten uzaktır.)"*, *"el-Hamdü lillâh. (Hamd Allah'a mahsustur.)"* ve *"Allâhü ekber. (Allah en büyüktür.)"* der. Bu tesbihlerin ardından, *"Lâ ilâhe illâllâhu vahdehû lâ şerîke leh. Lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr. (Tek olan Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. O'nun hiçbir ortağı da yoktur. Mülk O'nundur, hamd O'na mahsustur. O her şeye kadirdir.)"* der. Peygamberimiz, her namazın arkasından bu tesbihleri okumanın, deniz köpükleri kadar çok olsa da, kişinin günahlarının silinmesine vesile olacağını müjdelemektedir.[86]

Bu tesbihlerin fazileti hakkında şu hâdise anlatılmaktadır: Bazı fakir sahâbîler Peygamber Efendimize gelip, "Zenginler en yüksek dereceleri ve

81 T3423 Tirmizî, Deavât, 32.
82 T3423 Tirmizî, Deavât, 32.
83 N1320 Nesâî, Sehv, 70; D997 Ebû Dâvûd, Salât, 183, 184.
84 Fetih, 48/29.
85 M1335 Müslim, Mesâcid, 136; T298 Tirmizî, Salât, 108.
86 M1352 Müslim, Mesâcid, 146.

kalıcı nimeti (âhiret saadetini) kazandılar. Çünkü onlar bizim kıldığımız gibi namaz kılıyorlar, bizim oruç tuttuğumuz gibi oruç tutuyorlar. Dahası onların malları da var. Bu sayede haccediyorlar, umre yapıyorlar, cihad ediyorlar ve tasadduk ediyorlar." dediler. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz, *"Size öyle bir şey öğreteceğim ki, siz onu yaptığınız takdirde hem sizi geçenlere yetişeceksiniz. Hem de arkanızdan size hiç kimse yetişemeyecek. Bu sayede, benzerini yapanlar dışında, içinde bulunduğunuz cemaatin en hayırlıları olacaksınız. (Tavsiyem şudur:) Her namazdan sonra otuz üçer defa 'sübhânallâh', 'el-hamdü lillâh' ve 'Allâhü ekber' deyiniz."* buyurmuştur.[87]

Otuz üçer defa bu tesbihler yapıldıktan sonra Peygamber Efendimiz tarafından Âyetü'l-Kürsî olarak adlandırılan[88] Bakara sûresinin 255. âyeti okunur. Peygamber Efendimiz, *"Farz namazın ardından Âyetü'l-Kürsî'yi okuyan kimse, sonraki namaza kadar Allah'ın himayesi altındadır."*[89] ve *"Her farz namazın ardından Âyetü'l-Kürsî okuyan kimsenin cennete girmesine tek engel (henüz) ölmemiş olmasıdır."*[90] buyurarak namazlardan sonra Âyetü'l-Kürsî'nin okunmasını tavsiye etmiştir.

Namaz kılınırken dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri ta'dîl-i erkâna riayet etmek yani namazdaki rükünlerin hakkını vermektir. Peygamber Efendimiz namazın tarifinde secde, kıyam ve rükû gibi her bölümün eda edilmesini anlatırken, *"(azalar) mutmain oluncaya kadar"*[91] ifadesini kullanarak ta'dîl-i erkâna vurgu yapmıştır. Mutmain olmak, hareketi net bir şekilde gerçekleştirip, her rükünde en az "sübhânallâh" diyecek kadar durmaktır. Peygamber Efendimiz, *"En kötü hırsızlık namazdan çalmadır."*[92] buyurarak rükû ve secdelerin hakkını vermeyerek acele etmenin ne derece yanlış olduğunu dile getirmiştir. Çünkü namaz, dinin direği,[93] Allah Teâlâ'yı anmanın,[94] O'na karşı şükran duygularını ifade etmenin, yakarış ve niyazın en mükemmel şeklidir. Allah'a yakınlaşma vesilesi[95] olan namaz, sahibini hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyan[96] en güzel ibadettir.

Huzurunda durulan Yüce Yaratıcı'nın büyüklüğüne yaraşır bir saygı, samimiyet ve kulluk bilinciyle devamlı eda edilen namaz, Peygamber Efendimizin ifadesiyle kıyamet günü sahibi için bir aydınlık, bir delil ve kurtuluş vesilesi olacak[97] ve namaz kılan âhirette cennet ile mükâfatlandırılacaktır.[98]

87 B843 Buhârî, Ezân, 155.
88 T2878 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 2.
89 MK2733 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, III, 83.
90 MK7532 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VIII, 114.
91 B793 Buhârî, Ezân, 122.
92 MU406 *Muvatta'*, Kasru's-salât, 23.
93 BŞ2807 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 3, 39; HM22473 İbn Hanbel, V, 245.
94 Tâ-Hâ, 20/14.
95 Alak, 96/19.
96 Ankebût, 29/45.
97 HM6576 İbn Hanbel, II, 169.
98 HM18535 İbn Hanbel, IV, 266.

BEŞ VAKİT FARZ NAMAZ
MÜMİNİN MİRACI

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ: كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِى سَفَرٍ... قَالَ:
"رَأْسُ الْأَمْرِ الْإِسْلَامُ وَعَمُودُهُ الصَّلَاةُ..."

Muâz b. Cebel anlatıyor: "Hz. Peygamber (sav) ile birlikte bir yolculukta idim... O şöyle buyurdu: *'Dinin başı İslâm (kelime-i şehâdet getirerek Allah'a teslim olmak), direği ise namazdır.'*"

(T2616 Tirmizî, Îmân, 8; HM22366 İbn Hanbel, V, 231)

سَمِعْتُ جُنْدَبًا الْقَسْرِيَّ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مَنْ صَلَّى صَلاَةَ الصُّبْحِ فَهُوَ فِي ذِمَّةِ اللَّهِ..."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"الَّذِى تَفُوتُهُ صَلاَةُ الْعَصْرِ كَأَنَّمَا وُتِرَ أَهْلَهُ وَمَالَهُ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"أَرَأَيْتُمْ لَوْ أَنَّ نَهْرًا بِبَابِ أَحَدِكُمْ، يَغْتَسِلُ فِيهِ كُلَّ يَوْمٍ خَمْسًا، مَا تَقُولُ ذَلِكَ يُبْقِى مِنْ دَرَنِهِ؟." قَالُوا: لاَ يُبْقِى مِنْ دَرَنِهِ شَيْئًا. قَالَ: "فَذَلِكَ مَثَلُ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ، يَمْحُو اللَّهُ بِهَا الْخَطَايَا."

قَالَ سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ: إِنَّ أَبَا قَتَادَةَ بْنَ رِبْعِيٍّ أَخْبَرَهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: إِنِّى فَرَضْتُ عَلَى أُمَّتِكَ خَمْسَ صَلَوَاتٍ وَعَهِدْتُ عِنْدِى عَهْدًا أَنَّهُ مَنْ جَاءَ يُحَافِظُ عَلَيْهِنَّ لِوَقْتِهِنَّ أَدْخَلْتُهُ الْجَنَّةَ وَمَنْ لَمْ يُحَافِظْ عَلَيْهِنَّ فَلاَ عَهْدَ لَهُ عِنْدِى."

Cündeb el-Kasrî'den işitildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her kim sabah namazını kılarsa, o kimse Allah'ın koruması altındadır."*

(M1494 Müslim, Mesâcid, 262)

Abdullah b. Ömer'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İkindi namazını kaçıran kimse, sanki ailesini ve malını yitirmiş gibidir."*

(B552 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 14; M1417 Müslim, Mesâcid, 200)

Ebû Hüreyre'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) bir defasında şöyle demiştir: *"Birinizin kapısının önünden bir nehir geçse ve onda her gün beş defa yıkansa, bu o kimsenin kirinden bir şey bırakır mı, ne dersiniz?"* Sahâbîler, "Onun kirinden hiçbir şey bırakmaz." demişler, bunun üzerine Resûlullah, *"İşte beş vakit namaz da böyledir! Allah onlarla günahları yok eder."* buyurmuştur.

(B528 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 6)

Saîd b. Müseyyeb'in Ebû Katâde b. Rib'î'den naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah şöyle buyurdu: 'Senin ümmetine beş vakit namazı farz kıldım ve onları, vaktinde ve hakkını vererek kılanları cennete koyacağımı kendi katımda vaad ettim. Namazları düzenli kılmayanlar için ise katımda böyle bir vaad yoktur.'"*

(D430 Ebû Dâvûd, Salât, 9)

Efendiler Efendisi (sav), Mekke'de iken bir gece evinin tavanı açılır ve 'Cibrîl' iner. Göğsünü yarıp zemzem suyu ile yıkadıktan sonra hikmet ve iman ile doldurur. Sonra ellerinden tutup kendisini semaya doğru çıkarır. Sema katları arasında devam eden yolculukta Hz. Âdem, Hz. İdris, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. İbrâhim peygamberleri görüp onlarla sohbet eder Sevgili Peygamberimiz. Ve mucizevî bir şekilde Rahmân'a yapılan bu yolculuktan büyük hediyelerle döner. Cenâb-ı Allah'ın elli vakte bedel kabul ettiği beş vakit farz namaz, belki de en büyüğüdür bu hediyelerin.[1]

Aslında Hz. Peygamber risâletin başlarından itibaren namaz kılmakta, hatta müşrikler tarafından zaman zaman engellenmektedir.[2] İlk başlarda ikişer rekât olarak farz kılınan namazlar, hicretle birlikte dörder rekâta çıkarılır.[3] Nihayetinde Mir'ac'da, Peygamberimize ve ümmetine günde beş vakit namaz hediye edilir.

Namaz, önceki ümmetlere de farz kılınan bir ibadettir.[4] *"Namaz, müminlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır."*[5] buyuran Yüce Mevlâ, inananların, ibadet vakitlerine göre günlük hayatlarını belli bir düzen içinde sürdürmelerini istemiştir. İslâm, aynı zamanda güçlüklere karşı direnç göstermeyi ve sabretmeyi öğreten namazı[6] Müslümanlara farz kılmakla, mensuplarını disipline etmeyi amaçlamış ve diri bir Allah şuurunun korunmasını sağlamıştır. Dolayısıyla vaktinde kılınan namaz, zamanı doğru değerlendirme, vakte riayet ve düzenli olma gibi meziyetler kazandırarak kişinin öz disiplinini destekler. Bu yönleriyle sistemli bir şekilde ibadet etme alışkanlığı aşılayan namaz, Hz. Peygamber'in, *"Dinin başı İslâm (kelime-i şehâdet getirerek Allah'a teslim olmak), direği ise namazdır."*'[7] ifadesiyle İslâm'ın özü sayılmıştır.

Kulun, Yaratanına yaklaşmasını ve O'nun mağfiret ve merhametine erişmesini sağlayan en güzel vesile; sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı vakitlerinde olmak üzere her gün beş vakit namaz kılmasıdır.

Müslüman yeni başlayan güne sabah ezanıyla uyanıp, sadece sabah ezanında yer alan, *"Namaz uykudan hayırlıdır."* müjdesinin verdiği enerjiyle yatağından kalkar. Berrak bir zihinle Yüce Yaratıcı'nın huzuruna çıkmanın vereceği mânevî haz ve huzur, gün boyunca devam eder. Cenâb-ı Allah'ın,

[1] B349 Buhârî, Salât, 1; M415 Müslim, Îmân, 263.
[2] Alak, 96/9-10.
[3] B395 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 48.
[4] Bakara, 2/83; Yûnus, 10/87; Enbiyâ, 21/73.
[5] Nisâ, 4/103.
[6] Bakara, 2/153.
[7] T2616 Tirmizî, İman, 8; HM22366 İbn Hanbel, V, 231.

"Bir de sabah namazını kıl; çünkü sabah namazı şahitlidir."[8] buyurarak davet ettiği günün ilk buluşmasına katılamamak, büyük bir kayıp sayılmalıdır. Zira Peygamberimizin anlattığına göre, gece melekleri ile gündüz melekleri sabah namazı vaktinde toplanırlar[9] ve yirmi dört saatin en bereketli ânında kılınan bu namaza şahitlik ederler. Peygamber Efendimiz, *"Her kim sabah namazını kılarsa, o kimse Allah'ın koruması altındadır."*[10] buyurarak sabah namazıyla güneşin ilk ışıklarından önce Rabbine bağlanan bir kimsenin O'nun rahmetini kazanmaya başladığını ifade etmiştir. Bu namaz o kadar önemlidir ki, iki rekât farzından önce kılınması tavsiye edilen iki rekâtlık sünneti bile, Allah Resûlü tarafından, *"dünyadan ve dünyadaki her şeyden daha hayırlı"* olarak nitelendirilmiştir.[11]

Bazı rivayetlere göre Hudeybiye Seferi'nden,[12] bazılarına göre ise Hayber Seferi'nden[13] dönüldüğü gece Allah Resûlü ile ashâbı bir yerde konaklarlar. Resûlullah, *"Bizi kim bekleyecek?"* diye sorunca, sevgili müezzinleri Bilâl-i Habeşî (ra) hemen atılarak, "Ben!" der. Efendimiz (sav), *"Uyursan (ne olacak)?"* deyince de, "Hayır, (uyumam)." diyerek kararlılığını gösterir. Bunun üzerine kafile gönül rahatlığıyla istirahata çekilip uyurlar. Ancak son derece yoğun geçen günler ve uzun bir yolculuk sonrası herkes gibi Bilâl de yorgunluğa yenik düşer. Bütün gayretine rağmen daha fazla direnemez ve uyuyakalır. Sabah namazının vakti geçer. Derken güneş doğar ve teker teker uyanırlar. Hz. Ömer de uyanır ve "Konuşun (ki, Resûlullah da uyansın)." der. Gelen sesler üzerine Sevgili Peygamberimiz uyanır ve ashâbıyla birlikte namazlarını kaza ederler. Sonra şöyle buyurur: *"Sizden uyuyan ya da unutan (ve bu sebeple namazını geçiren) işte böyle yapsın!"*[14]

Sevgili Peygamberimizin ifadesiyle: *"Sabah namazının vakti girdikten sonra (nafile olarak) sadece iki rekât (sünnet) kılınır."*[15] Peygamber Efendimiz, sabah namazının iki rekât sünnetinde Fâtiha sûresinden sonra genellikle Kâfirûn ve İhlâs sûrelerini okurdu.[16] Âişe annemizin anlattığına göre, Resûlullah, müezzin sabah ezanını okuduğunda, fecir aydınlığı iyice belirdikten sonra kalkar, iki rekât namaz kılar, sonra da sağ yanı üzerine hafif uzanarak[17] veya eşiyle sohbet ederek[18] müezzin namaz için kâmet getirene dek beklerdi.

Allah Resûlü (sav) sabah namazının farzını kıldırırken Fâtiha'dan sonra okuduğu Kur'an âyetlerini genellikle orta uzunlukta tutardı. Ebû Berze (ra), bazen onun, altmış ilâ yüz âyet kadar okuduğunu söylemiştir.[19] Bununla birlikte Hz. Peygamber'in Felâk ve Nâs sûrelerini okuyarak da sabah namazını kıldırdığı olmuştur.[20] Bunda gerek kendisinin gerekse cemaatin

8 İsrâ, 17/78.
9 B648 Buhârî, Ezân, 31; M1473 Müslim, Mesâcid, 246.
10 M1494 Müslim, Mesâcid, 262.
11 M1688 Müslim, Müsâfirîn, 96.
12 HM3710 İbn Hanbel, I, 391.
13 M1560 Müslim, Mesâcid, 309; D435 Ebû Dâvûd, Salât, 11.
14 HM3657 İbn Hanbel, I, 386.
15 T419 Tirmizî, Salât, 193; D1278 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 10.
16 T417 Tirmizî, Salât, 191; İM1148 İbn Mâce, İkâmet, 102.
17 B626 Buhârî, Ezân, 15.
18 B1161 Buhârî, Teheccüd, 24; M1732 Müslim, Müsâfirîn, 133.
19 B547 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 13.
20 N5436 Nesâî, İstiâze, 1.

durumunu dikkate aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Rahmet Peygamberi, namaz esnasında annesiyle beraber namaza gelen bir çocuğun ağladığını duyduğunda namazı kısa sûrelerle kıldırdığını, böylece çocuğun annesini huzursuz etmesine engel olmak istediğini bizzat dile getirmiştir.[21] Sabah namazının önemini gayet iyi kavramış olan hanım sahâbîlerin de bu namazı Peygamber Efendimizin arkasında cemaatle kılmaya özen gösterdikleri dikkat çekmektedir.[22]

Sabah namazı kılındıktan sonra artık güneş doğup yükselinceye kadar hiçbir namaz kılınmaz.[23] Yaklaşık 45-50 dakika süren bu zaman dilimini Sevgili Efendimiz, güneş doğup da iyice yükselinceye kadar namaz kıldığı yerde oturarak değerlendirir, ashâbıyla sohbet ederdi.[24] Ardından vakti girdiğinde kuşluk namazını kılardı ki Berâ b. Âzib (ra), birlikte bulundukları on sekiz yolculuk esnasında Allah Resûlü'nün (sav), öğleden önce kıldığı bu iki rekât namazı terk etmediğini söylemiştir.[25]

Henüz güneş doğmadan uyanıp abdest alarak sabah namazını kılan ve böylece Rabbine kulluk etmenin huzuruyla güne başlayan mümin, güneş doğduktan sonra işinin gücünün başına geçip çalışır. Zaman ilerler, yorgunluk artar... Güneş tam tepeye çıktığında artık bir müddet dinlenmelidir. Güneş tepe noktadan biraz batıya kaydığında ise ilâhî huzura çıkmanın vakti gelmiştir... Saatlerdir yıpranan, hırpalanan ruhu tazelemenin vaktidir bu... İşte bu esnada öğle ezanı okunur. Ezanla başlar dünyadan ve dünyalıktan sıyrılış... Ruhu tatlı bir huzur sarar.

Öğle namazı, güneşin batıya doğru meyletmesinden hemen sonra kılınır. [26] Ancak, özellikle Hicaz yarımadası gibi yaz mevsiminin çok daha ağır yaşandığı ülkelerde, öğle namazının ilk vakitleri sıcağın kasıp kavurduğu saatlere rastlamaktadır. Bu sebeple Rahmet Peygamberi, *"Öğle namazını serin vakitte kılın, şüphesiz sıcağın şiddeti (âdeta) cehennemin kaynamasındandır."*[27] buyurmuş, öğle namazını biraz geciktirerek kılmayı tavsiye etmiştir.

Güneşin etkisini kaybetmeye başladığı, her şeyin gölgesi bir veya iki katı olduğu dakikalarda öğle namazının vakti çıkar ve ikindi namazının vakti girer. Öğleden ikindiye kadar geçen süre, gün içinde sıcağın en şiddetli olduğu zaman dilimidir. Bugün de sıcak ülkelerde yapıldığı gibi ashâb bu vakti "kaylûle" denilen öğle uykusuyla, dinlenerek geçirir, sıcağın etkisini kaybetmeye başladığı ikindi vaktinde ise geçimlerini sağlamak üzere işlerinin başına dönerlerdi. İşte Peygamberimiz, *"Her kim ikindi namazını (kasten) terk ederse ameli ziyan olur."*[28] ve *"İkindi namazını kaçıran*

[21] B707 Buhârî, Ezân, 65.
[22] B578 Buhârî, Mevâkîtu's-salât, 27; M1457 Müslim, Mesâcid, 230.
[23] B586 Buhârî, Mevâkîtu's-salât, 31.
[24] M1525 Müslim, Mesâcid, 286.
[25] D1222 Ebû Dâvûd, Sefer, 7; T550 Tirmizî, Cum'a, 41.
[26] M1404 Müslim, Mesâcid, 188; B771 Buhârî, Ezân, 104.
[27] B538 Buhârî, Mevâkîtu's-salât, 9; M1398 Müslim, Mesâcid, 182.
[28] B553 Buhârî, Mevâkîtu's-salât, 14.

kimse, sanki ailesini ve malını yitirmiş gibidir."[29] buyurarak, ashâbını bu telaş ve koşuşturmada ikindi namazını kaçırmamaları için uyarmıştır.

"Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın."[30] âyetinde söz konusu edilen 'orta namaz' ile hangi namazın kastedildiğine dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Öğle namazının, zevalden hemen sonra yani takriben gün ortasında kılınmasından dolayı âyette kastedilenin öğle namazı olduğu yönünde görüş belirten âlimler olsa da,[31] *"Orta namaz, ikindi namazıdır."*[32] hadisi, konuya açıklık kazandırmaktadır. Benzer şekilde, Hz. Peygamber'in amcasının oğlu olan âlim sahâbî Abdullah b. Abbâs'ın (ra) anlattığına göre, Allah Resûlü Hendek Savaşı günü savaşın şiddetinden dolayı ikindi namazını kılamadığında, şöyle beddua etmişti: *"Allah'ım! Orta namazı kılmamızı engelleyenlerin evlerini ateşle doldur, kabirlerini ateşle doldur!"*[33]

Peygamber Efendimiz (sav), sabah namazı kılındıktan sonra güneş doğup yükselinceye kadar, güneş tam tepede iken ve ikindi namazı kılındıktan sonra da güneş batıncaya kadar başka bir namaz kılmayı yasaklamıştır ki, bu yasağın sebebi o vakitlerde bâtıl dinlere mensup bazı kimselerin, putperestlerin güneşe secde etmeleridir.[34]

Gün sona yaklaşıp güneş batınca yeni bir namazın vakti de girmiş olur. Mümin, Yüce Rabbimizin akşam namazı çağrısına icabette elini çabuk tutmalıdır. Zira akşam namazının vakti diğer namazlara oranla en kısa olanıdır. Bunun için Sevgili Peygamberimiz (sav), *"Ümmetim, akşam namazını kılmak için yıldızların (ortaya çıkıp) birbirine karıştığı zamanı beklemedikleri sürece hayırda olmaya devam edecektir."*[35] buyurmak suretiyle, akşam namazını mümkün olduğunca erken kılma hususuna dikkatlerimizi çekmektedir. Sahâbeden Seleme b. Ekvâ' (ra) akşam namazını güneş kaybolur kaybolmaz kıldıklarını söylerken,[36] Râfi' b. Hadîc (ra), "Biz akşam namazını Peygamber ile birlikte kılardık da namazdan çıktıktan sonra birimizin attığı okun düştüğü yeri rahatlıkla görebileceği kadar aydınlık olurdu."[37] diyerek sahâbenin bu konudaki hassasiyetini ifade etmektedir.

İbadete olan düşkünlüğüyle tanınan büyük sahâbî Abdullah b. Ömer (ra), "Akşam namazı gündüz namazlarının vitridir." derdi.[38] Allah Resûlü akşam namazının vaktinin kısalığına rağmen, muhtemelen kış mevsimine oranla daha uzun süren yaz akşamlarında bu namazı kıldırırken Kur'ân-ı Kerîm'deki uzun sûrelerden de okurdu. En uzun sûrelerden olan A'râf sûresi bunlardan biriydi. Bunu bilen sahâbîlerden Zeyd b. Sâbit (ra),

[29] B552 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 14; M1417 Müslim, Mesâcid, 200.
[30] Bakara, 2/238.
[31] T182 Tirmizî, Salât, 19; MU317 *Muvatta'*, Salâtu'l-cum'a, 8.
[32] T181 Tirmizî, Salât, 19; HM20417 İbn Hanbel, V, 14.
[33] HM2745 İbn Hanbel, I, 302; D409 Ebû Dâvûd, Salât, 5.
[34] B586 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 31; M1930 Müslim, Müsâfirîn, 294.
[35] DM1240 Dârimî, Salât, 17; D418 Ebû Dâvûd, Salât, 6.
[36] B561 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 18.
[37] B559 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 18; M1441 Müslim, Mesâcid, 217.
[38] MU276 *Muvatta'*, Salâtu'l-leyl, 3.

akşam namazında kısa sûreler okumasını yadırgadığı Mervân'a, "Ey Ebû Abdülmelik! Akşam namazında İhlâs ve Kevser sûrelerini mi okuyorsun?" diye sorunca Mervân, "Evet." demiş; bunun üzerine Zeyd b. Sâbit (ra) onu şöyle uyarmıştı: "Allah'a yemin ederim ki, Resûlullah'ın, akşam namazında iki uzun sûreden biri olan 'Elif lâm mîm sâd' (A'râf) sûresini okuduğunu bilirim."[39] Allah Resûlü'nün vefatı öncesinde kıldırdığı son namaz da akşam namazı olmuştu ve bu namazda Mürselât sûresini okumuştu.[40]

Yüce dinimizin temel unsurlarından olan günlük beş vakit namazın son halkası, yatsı namazıdır. Akşam namazının vakti çıktıktan sonra yatsı namazının vakti girer ve sabah namazı vaktine kadar devam eder. Yatsı namazı, uyumadan önce günün son demlerinde Rabbin huzuruna durmayı, günü O'na ibadet ile sonlandırmayı ifade eder. Bu sebeple bir günün bitiminde yapılacak en son iş olması ve mümkün olduğunca geç kılınması tavsiye edilmiştir.[41] Bununla ilgili olarak Muâz b. Cebel (ra) bir hatırasını şöyle anlatır: "Yatsı namazı için Resûlullah'ı bekledik. O kadar gecikti ki, artık gelmeyeceğini zannettik. İçimizden biri, '(Herhalde) Resûlullah namazını kıldı (bize namaz kıldırmaya) çıkmayacak.' dedi. Bir müddet sonra Resûlullah (sav) çıkageldi. Kendisine: 'Ey Allah'ın Resûlü! Senin gelmeyeceğini zannettik. Hatta içimizden biri, '(Herhalde) Resûlullah namazını kıldı (bize namaz kıldırmaya) çıkmayacak.' bile dedi.' deyince, Resûlullah şöyle buyurdu: '*Bu namazı gece karanlığında kılın (geciktirin)! Bu namaz nedeniyle diğer ümmetlere üstün kılındınız, çünkü sizden önce bunu hiçbir ümmet kılmadı.*'"[42]

Bedevîlerin gece karanlığına kadar develeriyle meşgul olmalarından ötürü yatsı namazını "ateme (karanlık)" diye isimlendirmelerine karşı çıkan Yüce Peygamber (sav), bu namaza Allah'ın Kitabı'nda anıldığı üzere "ışâ"[43] yani "ortalık kararınca kılınan namaz" denilmesini istemiştir.[44] Münafık tabiatlı insanlara son derece zor gelen iki namazdan biri yatsı namazı, diğeri de sabah namazıdır.[45] Böyle olunca da bu iki namaza devam etmek, kişinin Allah'a teslimiyetinin ve inancındaki samimiyetin bir göstergesi kabul edilebilir. Hatta yatsı ve sabah namazlarını cemaatle kılan kişinin, o gecenin tamamını namaz kılarak geçirmiş gibi ecir kazanacağı Peygamberimiz tarafından müjdelenmiştir.[46] Bu kadar önemine ve faziletine rağmen yine de insanların değerlendiremedikleri bu nadide vakitler, Hz. Peygamber tarafından, aslında yerlerde sürünerek de olsa gidilip kaçırılmaması gereken namazlar olarak tanımlanmıştır.[47]

39 N990 Nesâî, İftitâh, 67; B764 Buhârî, Ezân, 98
40 B4429 Buhârî, Megâzî, 84
41 D46 Ebû Dâvûd, Tahâret, 25; N535 Nesâî, Mevâkît, 20
42 HM22416 İbn Hanbel, V, 237; D421 Ebû Dâvûd, Salât, 7
43 Nûr, 24/58.
44 M1456 Müslim, Mesâcid, 229.
45 M1482 Müslim, Mesâcid, 252
46 D555 Ebû Dâvûd, Salât, 47; T221 Tirmizî, Salât, 51
47 B615 Buhârî, Ezân, 9; M981 Müslim, Salât, 129.

Rivayetlerde rekât sayısı beş, üç ve bir olarak geçen[48] vitir namazı ise, yatsı namazından sonra kılınan müstakil bir namazdır. Ramazan ayında teravih sonunda cemaatle kılınsa da yılın diğer aylarında tek başına kılınan vitir namazı, hem vaktinde hem de kazaya kalması hâlinde kılınabilen bir namazdır. Allah Resûlü (sav), *"Allah size bir namaz ihsan etti. O namaz, sizin için kızıl develerden daha hayırlıdır. O, vitirdir. Onu sizin için yatsı ile fecrin doğuşu (sabah namazı vaktinin girişi) arasına koydu."*[49] ve *"Vitir haktır (sabittir), vitir kılmayan bizden değildir."*[50] buyurarak bu namazın önemine dikkatlerimizi çekmiştir.

Gündüz olduğu gibi geceleyin de Rabbine ibadet etmeyi hiçbir zaman ihmal etmeyen Hz. Peygamber (sav), teheccüd namazını kıldıktan sonra o gecenin en son namazı olarak vitir namazını kılardı.[51] Muhterem annemiz Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, kendisi Peygamberimizin yanında uyurken, Resûl-i Ekrem Efendimiz gece namazı kılar, sonra vitri kılmak isteyince onu uyandırır, o da vitir namazını kılarmış.[52] Buna göre Sevgili Efendimiz vitir namazını gecenin oldukça ilerleyen bir vaktinde kılmış olmaktadır. Nitekim o, vitir namazının, sabah namazının vaktinin girmesinden önce mutlaka kılınmasını istemiş,[53] Hz. Âişe de, "Sabah namazına kadar uyuyup kalacağından endişe eden kimse vitir namazını uyumadan önce kılsın, gecenin sonunda uyanabileceğini düşünen de vitir namazını ertelesin."[54] demiştir.

Peygamberimizin ev hâlini, hâne-i saadet içinde herkesten uzakta iken nasıl ibadet ettiğini bize aktaran Âişe validemiz, kendisine sorulan bir soru üzerine Allah Resûlü'nün farz namazlarla birlikte kıldığı sünnet namazları şöyle anlatmıştır: "Resûlullah benim evimde öğleden evvel dört rekât (nafile namaz) kılar, sonra (mescide) çıkarak cemaate namaz kıldırır, ardından (tekrar benim evime) gelir ve iki rekât (nafile daha) kılardı. Cemaate akşam namazını kıldırır; sonra (benim evime) gelir, iki rekât nafile kılardı. Cemaate, yatsıyı kıldırır ve (yine benim evime) gelir, iki rekât (nafile) kılardı. Geceleyin vitirle beraber olmak üzere dokuz rekât namaz kılardı. Bazı geceler, namazı ayakta, uzun kılar; bazı geceler de oturarak uzun kılardı. Ayakta kılarken okursa, ayakta olduğu hâlde rükû ve secde ederdi; otururken okursa, oturduğu hâlde rükû ve secde ederdi. Fecir doğunca, iki rekât (nafile namaz) kılardı."[55] Hadisin başka bir rivayetinde, "İkindi namazından önce iki rekât namaz kılar, sonra (cemaatle farz) namazı kılmaya çıkardı." ilâvesi de yer almaktadır.[56]

48 D1422 Ebû Dâvûd, Vitr, 3; N1713 Nesâî, Kıyâmu'l-leyl, 40.
49 D1418 Ebû Dâvûd, Vitr, 1.
50 D1419 Ebû Dâvûd, Vitr, 2.
51 M1729 Müslim, Müsâfirîn, 130.
52 B997 Buhârî, Vitr, 3; M1141 Müslim, Salât, 268.
53 T469 Tirmizî, Vitr, 12.
54 MU272 Muvatta', Salâtü'l-leyl, 3.
55 M1699 Müslim, Müsâfirîn, 105.
56 HM26339 İbn Hanbel, VI, 216.

Müslüman için kulluğun en güzel göstergesi olan namazın çeşitli hikmetleri vardır. Beş vakit namaz, Allah ile kul arasında kurulan düzenli bir bağ ve iletişimdir. Namazda Rabbi ile buluşan kulun, Allah'ı her anışında kalbi huzurla dolar.[57] Sürekli Allah ile beraber ve O'nun gözetiminde olduğunu bilir. Bu bilinçle dosdoğru kılınan namaz, kişiyi her türlü hayâsızlıktan ve kötü davranıştan korur[58] ve arada işlenen günahlara kefaret olur.[59] Ayrıca beş vakit namaz, günü planlama ve zamanı değerlendirme bilinci kazandırır. Müslüman'ın günü, sabah namazıyla başlar, diğer vakit namazlarıyla anlamlı dilimlere bölünür ve yatsı namazıyla sona erer. Beş vakit namazın cemaatle kılınması ise müminlerin dayanışması, kaynaşması anlamına gelir.

Namaz Mi'rac'da farz kılınmıştır; Yücelerden alınıp getirilen bir hediyedir... Namaz kılan kişi, işte bu kutlu yolculuğu kendi içinde yaşar... Anlamına uygun, gereği gibi kılınırsa eğer, namaz müminin "mi'rac"ı olur! O, arınma ve korunmanın mümin tarafından her gün beş defa tekrar yaşanmasını sağlar... Nitekim Hz. Peygamber, bu arınmayı şöyle örneklendirir: *"Birinizin kapısının önünden bir nehir geçse ve onda her gün beş defa yıkansa, bu o kimsenin kirinden bir şey bırakır mı, ne dersiniz?* Sahâbîler, "Onun kirinden hiçbir şey bırakmaz." dediklerinde Peygamber Efendimiz, *"İşte beş vakit namaz da böyledir! Allah onlarla günahları yok eder."* buyurur.[60] Ayrıca Allah (cc) namazı lâyıkıyla eda eden kulları hakkında Peygamberine şunu müjdeler: *"Senin ümmetine beş vakit namazı farz kıldım ve onları, vaktinde ve hakkını vererek kılanları cennete koyacağımı kendi katımda vaad ettim. Namazları düzenli kılmayanlar için ise katımda böyle bir vaad yoktur."*[61]

Rabbinin ezanla gelen davetine icabet etmeyen, kulluğunu kıyamlar, rükûlar ve secdelerle kemale erdirmeyen, kısacası namazlarına gereken hassasiyeti göstermeyen kimselerin Kur'an'da, *"Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar!"*[62] şeklinde kınandığı unutulmamalıdır. Namazla alay edenlerin akıllarının ermediği,[63] Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan insanı alıkoyanın ise şeytan olduğu[64] Kur'an âyetlerinde anlatılmaktadır. Diğer yandan, huşû içerisinde kılınan namazın[65] insanı kötülüklerden alıkoyacağı[66] inananlar için ne güzel bir müjdedir! Mümin, Yüce Allah'tan namaz vasıtasıyla yardım ister,[67] cennetin anahtarı[68] ve dinin direği olan namaz sayesinde arınır, tazelenir, güçlenir. Ve o hep şöyle dua eder: *"Rabbim! Beni ve neslimi namaz kılanlardan eyle. Rabbimiz! Duamı kabul buyur."*[69]

[57] Ra'd, 13/28.
[58] Ankebût, 29/45
[59] M551 Müslim, Tahâret, 15
[60] B528 Buhârî, Mevâkîtüs-salât, 6; M1522 Müslim, Mesâcid, 283.
[61] D430 Ebû Dâvûd, Salât, 9; İM1403 İbn Mâce İkâmetus-salavât, 194
[62] Mâûn, 107/4-5.
[63] Mâide, 5/58.
[64] Mâide 5/91.
[65] Mü'minûn, 23/2.
[66] Ankebût, 29/45
[67] Bakara, 2/153.
[68] T4 Tirmizî, Tahâret, 1; HM14717 İbn Hanbel, III, 341.
[69] İbrâhîm, 14/40

CEMAATLE NAMAZ
ALLAH'A BİRLİKTE YÖNELİŞ

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ يَتَعَاهَدُ
الْمَسْجِدَ فَاشْهَدُوا لَهُ بِالْإِيمَانِ" فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ: ﴿إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ
اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ﴾ الْآيَةَ

Ebû Saîd (el-Hudrî) tarafından rivayet edildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Bir kişinin sürekli mescide gittiğini görürseniz onun imanına şahit olun! Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurur: 'Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder...'"

(Tevbe, 9/18; T2617 Tirmizî, Îmân, 8; İM802 İbn Mâce, Mesâcid, 19)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "صَلاَةُ الْجَمَاعَةِ تَفْضُلُ صَلاَةَ الْفَذِّ بِسَبْعٍ وَعِشْرِينَ دَرَجَةً."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "حِينَ يَخْرُجُ الرَّجُلُ مِنْ بَيْتِهِ إِلَى مَسْجِدِهِ، فَرِجْلٌ تُكْتَبُ حَسَنَةً وَرِجْلٌ تَمْحُو سَيِّئَةً."

عَنْ أَبِى مَسْعُودٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَمْسَحُ مَنَاكِبَنَا فِى الصَّلاَةِ وَيَقُولُ: "اسْتَوُوا وَلاَ تَخْتَلِفُوا، فَتَخْتَلِفَ قُلُوبُكُمْ..."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "مَنْ غَدَا إِلَى الْمَسْجِدِ وَرَاحَ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُ نُزُلَهُ مِنَ الْجَنَّةِ كُلَّمَا غَدَا أَوْ رَاحَ."

Abdullah b. Ömer'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi kat daha faziletlidir."*

(B645 Buhârî, Ezân, 30; M1477 Müslim, Mesâcid, 249)

Ebû Hüreyre'nin bildirdiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir kimse camiye gitme niyetiyle evinden çıktığında, attığı bir adımla kendisine bir sevap yazılır, diğer adımıyla bir günahı silinir."*

(N706 Nesâî, Mesâcid, 14; HM8240 İbn Hanbel, II, 320)

Ebû Mes'ûd anlatıyor: "Resûlullah (sav) namazda omuzlarımıza dokunur ve şöyle derdi: *'Düzgün durun, karışık durmayın ki kalpleriniz de karmakarışık olmasın!..'*"

(M972 Müslim, Salât, 122)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her kim sabah akşam mescide giderse, her sabah ve akşam gidişinde Allah ona cennette bir yer hazırlar."*

(B662 Buhârî, Ezân, 37; M1524 Müslim, Mesâcid, 285)

Veda haccındaki hutbesinde Kutlu Nebî, âdeta ümmetiyle vedalaşarak bu dünyadan ayrılma vaktinin yaklaştığının işaretlerini vermişti. Nitekim Veda haccından döndükten kısa bir süre sonra da rahatsızlanmıştı. Artık Hz. Resûl'ün son günleriydi. Ancak hastalığına rağmen mescide çıkıp cemaatle namaz kılmaya büyük önem veriyor, ashâbına namaz kıldırmaya devam ediyordu. Ta ki perşembe günü[1] yatsı vakti ezan okunmuş, cemaat toplanmış ama Rasul-i Ekrem mescide gelmemişti. Herkes onu bekliyordu. O ise bu esnada, *"Cemaat namazı kıldı mı?"* diye sordu. Daha kılmamışlardı. O gelmeden de başlamayı düşünmüyorlardı. Hz. Peygamber rahatlamak için vücudunu yıkadı ve kalkmaya çalıştı ama kalkamadı. Bayılmıştı. Ayılınca tekrar namazın kılınıp kılınmadığını sordu, cemaat hâlâ onu bekliyordu. O, yeniden yıkanıp kalkmaya davrandı ama yine bayıldı. Böylece üç kere yıkanıp hazırlanmış her defasında da bayılmıştı. Artık mescide çıkabilecek takatinin kalmadığını anladı. Ancak birinin mescide gidip cemaate namaz kıldırması gerekiyordu. Bunun üzerine namazı kıldırması için Hz. Ebû Bekir'e haber gönderdi. Sonra kendisini iyi hissettiği bir öğle vakti, Hz. Abbâs ve Hz. Ali'nin kolları arasında son derece zorlanarak geldiği mescitte Hz. Ebû Bekir'in namaz kıldırdığı cemaate oturarak iştirak etmişti.[2] Fakat o vakitten sonra odasından bir daha çıkamayacaktı. An be an takatten düşüyordu. Pazartesi günü sabaha karşı, biraz kendini iyi hisseder gibi olunca hemen odanın mescide çıkan kapısındaki perdeyi aralayıp namazın cemaatle kılınışını seyretti. Ashâb-ı kirâm, saf saf olmuş yine Hz. Ebû Bekir'in imametinde sabah namazını kılıyorlardı. Onların bu hâlini görünce sevindi, tebessüm ederek şükretti. Ashâb da göz ucuyla Hz. Resûl'ünü görünce yine aralarına geleceği umuduyla ne kadar sevinmişler ve heyecanlanmışlardı. Fakat o ancak namazlarını tamamlamalarını işaret buyurabildi ve perdeyi kapattı. O gün öğleye doğru vefat eden Hz. Peygamber'i,[3] ashâbın son görüşleriydi bu.[4]

Hz. Peygamber, henüz bir mescidin inşa edilmediği İslâm'ın ilk yıllarında, müşriklerin bütün engellemelerine rağmen Dârülerkam diye bilinen Erkam b. Ebu'l-Erkam'ın evinde, namazlarını gizli de olsa ilk Müslüman-

[1] Ş11235 Suyûtî, *Şerhu Süneni İbn Mâce*, s. 87.
[2] B687 Buhârî, Ezân, 51; M936 Muslim, Salât, 90
[3] HS6/72 İbn Hişâm, *Sîret*, VI. 72
[4] B680 Buhârî, Ezân, 46; M944 Muslim, Salât, 98

larla birlikte kılmıştı.[5] Hz. Ömer'in İslâm'ı kabul etmesiyle birlikte ashâb, o güne kadar namaz kılma imkânı bulamadıkları Kâbe'de ilk kez toplu-ca namaz kılabilmişlerdi.[6] İlerleyen süreçte Medineliler İslâm'la tanışmış ve Medine'de ilk Müslümanlardan Ebû Ümâme Es'ad b. Zürâre, hicretten önce bir mescit inşa ederek Hz. Peygamber'in gelişine kadar orada cemaatle namaz kıldırmıştı.[7] Hicret yolculuğu esnasında Resûlullah Kubâ'da kaldığı sırada vakit namazlarını orada,[8] Rânûnâ vadisindeki Benî Sâlim mescidinde de ilk cuma namazını kıldırmıştı.[9] Mescid-i Nebevî'nin inşa edilmesinin ardından vefatına kadar ise bütün farz namazları cemaatle kıldırmış ve her fırsatta ashâbına cemaate katılmayı tavsiye etmişti. Çünkü mescide gitmeyi alışkanlık hâline getirmek, namazı cemaatle kılmak ve mescitlerin bakımı ile uğraşmak İslâm'ın şiarlarından biriydi. Bu nedenle Hz. Peygamber, *"Bir kişinin sürekli mescide gittiğini görürseniz onun imanına şahit olun! Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurur: 'Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder...'"*[10] buyurmuştu.

Toplu olarak Medine'ye hicret, ensar ile muhacirlerin kardeşleştirilmesi, bir arada ibadet edilecek mescidin inşası, insanları ilâhî huzurda hep birlikte toplanmaya davet edecek kutsal bir çağrı arayışı ve İslâm'ın temel ibadetlerinin hepsinde toplumsal bir yönün bulunması gibi bütün uygulamaların aslında bir tek amacı vardı. O da, İslâm kimliğiyle yoğrulmuş bir toplum meydana getirmek ve bu topluma aynı inancı paylaşan bir ümmet olma şuuru kazandırmaktı. Belli ki İslâm, sadece yığınlardan oluşan kuru bir kalabalık istemiyordu. Bilinçli ve aynı hedefleri paylaşan inançlı insanların oluşturduğu nitelikli bir toplum kurmayı amaçlıyordu. Bu sebeple, imandan sonra belki de en önemli ibadet olan namaza, bu şuurun yerleşeceği ve gelişeceği bir unsur olarak "cemaatle kılınma" özelliği getirilmişti. Böylece, aslında ferdî bir ibadet olan namazın, toplumsal mahiyet kazanan bir yönü ortaya konulmuş oluyordu.

Namaz için cami ve mescitlerde bir araya gelen Müslümanların oluşturduğu cemaat, bireylerinin içinde benliğini erittiği ve yüce gayeler uğruna ferdî düşüncelerini ikinci plana attığı, mânevî bir topluluğun adıdır. O, ortak his, ruh ve şuurun ictimai bir bedene büründüğü özel bir topluluktur. Bu sebeple, maddî ve nefsanî hiçbir menfaatin söz konusu olmadığı namaz için oluşturulan cemaat, sırf Allah rızasını amaç edinmiş ulvî bir topluluktur. İnanmış fertlerin oluşturduğu bu topluluk, aynı zamanda bireylerini

[5] BH1/457 Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, 1/457.
[6] HS2/186 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 186.
[7] ST1/239 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 239.
[8] ST4/311 İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 311.
[9] HS3/22 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 22.
[10] Tevbe, 9/18; T2617 Tirmizî, Îmân, 8; İM802 İbn Mâce, Mesâcid, 19.

mânevî yönden olgunlaştırma ve eğitme görevini de yerine getirmekte; mümin, camiden dirilmiş ve yenilenmiş olarak ayrılmaktadır. Nitekim Resûl-i Ekrem, cemaatle kılınan namazın kişiye kazandırdığı güzellikleri şöyle zikreder: *"Her kim namaz için güzelce abdest alır, sonra farz namazı kılmak için gider de onu insanlarla veya cemaatle ya da mescitte kılarsa Allah o kimsenin günahlarını affeder."*[11] Enes b. Mâlik de şöyle demiştir: *"Kim Allah için kırk gün süreyle cemaatle namaz kılar, ilk tekbire yetişirse o kimseye (Allah tarafından) iki kurtuluş yazılır; birisi ateşten, diğeri münafıklıktan kurtuluş."*[12]

Allah Resûlü, namazın ne kadar kalabalık bir cemaat ile kılınırsa Allah'a o kadar sevimli olacağını ve o kadar çok sevap kazandıracağını bildirmişti.[13] Bu rahmet kaynağından belli ölçülere riayet ettikleri takdirde kadınların da mahrum bırakılmamasını ümmetine tavsiye etmiş ve şöyle buyurmuştu: *"Allah'ın kadın kullarının Allah'ın mescitlerine gelmelerine engel olmayın. Ancak onlar da camiye koku sürünmeden gelsinler."*[14] Peygamber Efendimiz bu cami ve cemaat ortamından kadınlar kadar çocukların da istifade etmelerine özen göstermişti.[15] Hatta annelerin çocuklarıyla beraber mescide gelmelerine engel olmamış, aksine cemaat içinde bir çocuk ağlaması işittiğinde annesini huzursuz etmesine engel olmak için namazı hafif kıldırarak anneye kolaylık sağladığını bizzat dile getirmişti.[16] Cemaat ile namazın bereketini kavramış olan hanım sahâbîlerin de sabah namazında bile Peygamber Efendimizin arkasında saf tutmuş olmaları[17] dikkat çekiciydi.

Müslüman, cemaatle namaza devam ederek rahmet ve ilâhî himmete talip olmaktadır. Cemaatle edilen duaların da Allah yanında daha makbul olacağı umulur. Peygamber Efendimizin buyurduğu üzere, *"Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi kat daha faziletlidir."*[18]

Bunun yanı sıra cemaatle namazın kişiyi faydasız işlerin ve günahların işlendiği ortam ya da topluluklardan uzaklaştırarak her türlü sapma ve kaymadan korumak gibi bir rolü de bulunmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in, Ebu'd-Derdâ'ya, bir yerde üç kişi olup da cemaatle namaz kılınmazsa, şeytanın onları kuşatıp yeneceğini söyledikten sonra, *"Cemaate devam et, çünkü kurt, sürüden ayrılanı yer!"*[19] şeklindeki ikazı, ümmet şuurunun cemaat ruhuna bağlı olduğunun, aksi takdirde tek başına kalan kişinin kaybolup gideceğinin, cemaatten mahrum fertlerin oluşturduğu toplumların da çökeceğinin en güzel ifadesidir.

Korku ve her türlü olumsuz şartın hüküm sürdüğü savaş meydanlarında bile namazın cemaatle kılınmasından vazgeçilmemesi gerektiği-

[11] M549 Müslim, Tahâret, 13.
[12] T241 Tirmizî, Salât, 64.
[13] D554 Ebû Dâvûd, Salât, 47; HM21588 İbn Hanbel, V, 141.
[14] D565 Ebû Dâvûd, Salât, 52; DM1309 Dârimî, Salât, 57.
[15] HM23299 İbn Hanbel, V, 344.
[16] B707 Buhârî, Ezân, 65; M1056 Müslim, Salât, 192.
[17] B578 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 27; M1457 Müslim, Mesâcid, 230.
[18] B645 Buhârî, Ezân, 30; M1477 Müslim, Mesâcid, 249.
[19] D547 Ebû Dâvûd, Salât, 46; N848 Nesâî, İmâmet, 48.

ne dair Kur'ân-ı Kerîm'de özel bir vurgu yapılmaktadır.[20] Nitekim Allah Resûlü ve ashâbı Zâtü'r-Rikâ' Gazvesi'nde namazlarını cemaatle kılmaktan geri durmamışlardır.[21] Allah Resûlü cemaatle namaz kılma hususunda en ufak bir gevşekliğe dahi müsamaha göstermemiştir. Nitekim bir keresinde, yatsı namazına gelenlerin sayısının az olduğunu görünce çok kızmıştır. Hatta bu kızgınlığını, içinden cemaate gelmeyenlerin gidip evlerini yakmak geldiğini söyleyecek kadar açığa vurmuş ve *"Şayet bunlardan biri yağlı bir kemik (dünyevî bir menfaat) bulacağını bilse ona (yatsı namazına) mutlaka gelirdi."* demiştir.[22] Onun bu sözü cemaatle namaza verdiği önemin çarpıcı bir ifadesi olarak algılanmıştır.

Hz. Peygamber, pek çok hayır ve sevap içeren cemaatle namazdan, ümmetinin mahrum kalmasına razı değildi. Bu nedenle her fırsatta cemaatle namazın faziletlerinden bahsederek ashâbını buna teşvik etmişti. Resûlullah, *"Bir kimse camiye gitme niyetiyle evinden çıktığında, attığı bir adımla kendisine bir sevap yazılır, diğer adımıyla bir günahı silinir."* buyurmuş,[23] dolayısıyla evi camiye en uzak olanın, en büyük sevabı alacağını[24] söylemişti. O, yatsı namazını cemaatle kılan kimsenin gecenin yarısını; hem yatsı hem de sabah namazını cemaatle kılanın ise gecenin tamamını namaz kılarak geçirmiş gibi sevap kazanacağını[25] zikretmişti. Buna karşılık cemaatle kılınması farz olan cuma namazını önemsemediği için camiye gelmeyenin kalbinin mühürleneceğini,[26] yatsı ve sabah namazlarında cemaate gelmemenin de münafıkların âdeti olduğunu[27] ifade etmişti. Zira o dönemde görünüşte Müslüman ama aslında kâfir olan münafıkların, sabah ve yatsı namazlarına gelmedikleri bilinmekteydi. Resûlullah bu iki vakit hususunda, *"Eğer (insanlar) yatsı ve sabah namazlarındaki fazileti bilselerdi, sürünerek de olsa o ikisini cemaatle kılmaya gelirlerdi."*[28] buyurmuştur. Buna göre, cemaatle kılınması zaten farz olan cuma namazı[29] bir yana bırakılırsa, hadislerde cemaate devam edilmesi hususunda ısrarla üzerinde durulan vakit namazları, sabah ve yatsı namazlarıdır.

Hz. Peygamber'den sonra ashâbı da aynı titizliği sürdürmüştür. Nitekim Hz. Ömer, bir sabah namazında cemaatten Süleyman b. Ebû Hasme adlı bir kişiyi göremeyince merak etmiş, çarşıya giderken evine uğrayıp ne olduğunu öğrenmek istemişti. Yolda o şahsın annesi Şifâ Ümmü Süleyman'a rastlayan Hz. Ömer, "Süleyman'ı sabah namazında göremedim." deyince kadın, oğlunun gece namaz kıldığı için uyuyakaldığını ve sabah namazına gidemediğini söylemişti. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Sabah namazına

[20] Nisâ, 4/102.
[21] M1949 Müslim, Müsâfirîn, 311.
[22] M1481 Müslim, Mesâcid, 251; B644 Buhârî, Ezân, 29.
[23] N706 Nesâî, Mesâcid, 14; HM8240 İbn Hanbel, II, 320.
[24] D556 Ebû Dâvûd, Salât, 48; İM782 İbn Mâce, Mesâcid, 15.
[25] D555 Ebû Dâvûd, Salât, 47; T221 Tirmizî, Salât, 51.
[26] M2002 Müslim, Cum'a, 40; İM1125 İbn Mâce, İkâmet, 93.
[27] B657 Buhârî, Ezân, 34; MU292 *Muvatta'*, Salâtü'l-cum'a, 2.
[28] B615 Buhârî, Ezân, 9; M981 Müslim, Salât, 129.
[29] Cum'a, 62/9.

cemaate gitmem, bütün gece namaz kılmamdan daha hayırlıdır." diyerek, bu durumu tasvip etmediğini ifade etmişti.[30]

Peygamberimizin teşvik ve sakındırmalarından, cemaatle kılınan namazların esasen farz namazlar olduğu anlaşılmaktadır. Bunların dışında, özellikleri gereği daha çok katılımın gerekli olduğu bayram, cenaze, terâvih, küsuf (güneş tutulması), yağmur duası (namazı) gibi namazlar da Hz. Peygamber zamanından beri cemaatle kılınmaktadır. Bunların yanı sıra, evde kıldığı nafile namazları bile bazen cemaatle kılan[31] Resûl-i Ekrem, kazaya kalan namazları da cemaatle kılmıştır. Meselâ, Hendek Savaşı'nın gerçekleştiği günlerden birinde kılınamayan öğle, ikindi ve akşam namazlarını birleştirerek daha sonra;[32] yine ashâbıyla bir sefer esnasında uyuyakaldıkları için kılamadıkları sabah namazını ise güneş doğduktan sonra cemaatle kılmıştır.[33] Böylece o, imkân nispetinde ve şartlara göre, vaktinde kılınamamış namazların dahi cemaatle kılınmasının örneklerini vermiştir.

Evinde birtakım işlerle meşgulken namaz vakti girince elindeki işi bırakıp namaza giden[34] Hz. Peygamber, geçerli bir mazereti olmayan ve vakti olan her Müslüman'ın cemaate iştirak etmesinin önemini ve gereğini hep vurgulamıştır. Nitekim bir defasında görme engelli sahâbî İbn Ümmü Mektûm, kendisini mescide getirecek bir kimsesinin olmadığını söyleyerek, namazı evde kılmak için izin istemişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona, ezanı duyup duymadığını sormuş, "Evet." cevabını alınca da, *"Öyleyse (davete) icabet et."* buyurarak[35] cemaatle namazın sevabından mahrum kalmamasını tavsiye etmişti. Hz. Peygamber, korku ve hastalık[36] gibi özür durumu ile yolculukta iken, soğuk ve yağmurlu geceler[37] gibi kötü hava şartlarının olduğu vakitlerde ise cemaate gitmemeye ruhsat vermiştir. İslâm Dini'nin kolaylık prensibinden hareketle kar, sel, çamur, hareket imkânı olmayan bedensel engellilik, can güvenliğinin bulunmaması, bakılan hastanın başından ayrılamama, kayıp arama, cenaze işleri gibi hususlar da mazeret kabul edilmiştir.[38]

Allah Resûlü, iki kişi bir araya geldiklerinde içlerinden büyük olanın imam olmasını ve ezan okuyarak namazlarını cemaatle kılmalarını,[39] eğer üç kişi bir aradaysa içlerinden Kur'an'ı en iyi okuyanın imam olmasını tavsiye etmiş,[40] bunun usulünü öğretmişti. Meselâ, İbn Abbâs'ın anlattığına göre, küçük bir çocuk iken Resûl-i Ekrem'e misafir olduğu bir gece, Peygamber Efendimiz namaza durduğunda o da sol tarafına durmuştu. Bunu fark eden Hz. Peygamber, onu tutarak arkasından sağ tarafına çekmiş ve namazı bu şekilde kıldırmıştı.[41]

[30] MU296 *Muvatta'*, Salâtu'l-cum'a, 2.
[31] M1499 Müslim, Mesâcid, 266; B117 Buhârî, İlim, 41.
[32] N623 Nesâî, Mevâkît, 55; HM3555 İbn Hanbel, I, 375.
[33] M1560 Müslim, Mesâcid, 309.
[34] B676 Buhârî, Ezân, 44.
[35] M1486 Müslim, Mesâcid, 255; D552 Ebû Dâvûd, Salât, 46.
[36] D551 Ebû Dâvûd, Salât, 46.
[37] B666 Buhârî, Ezân, 40; M1601 Müslim, Müsâfirîn, 23.
[38] "Cemaat", *DİA*, VII, 289.
[39] B630 Buhârî, Ezân, 18.
[40] M1529 Müslim, Mesâcid, 289.
[41] B859 Buhârî, Ezân, 161; M1791 Müslim, Müsâfirîn, 184.

Cemaatle namazın ilk ve en önemli şartı saf tutmaktır. Hz. Peygamber, safları düzgün tutmanın, namazı güzelleştiren[42] hatta onu tamamlayan ve mükemmelleştiren bir unsur olduğunu ifade etmiştir.[43] Nitekim bir defasında meleklerin Allah katında saf tutmalarını örnek vererek ashâbının da onlar gibi olmalarını istemiş ve şöyle buyurmuştur: *"(Melekler) ilk safları tamamlarlar ve safta sık dururlar."*[44] Allah Resûlü, safların düzgünlüğüne öyle önem verirdi ki namaza durmadan önce bizzat cemaatin saflarını düzeltir[45] ve omuzlarına dokunarak, *"Düzgün durun, karışık durmayın ki kalpleriniz de karmakarışık olmasın!.."*[46] uyarısında bulunurdu.

İmamın, ilk safın önüne ve orta yerine durması ve daha sonra sırasıyla saflardaki boş yerlerin doldurulması[47] talimatını veren Resûlullah, imamın arkasına öncelikle ilim sahibi ve âkil kimselerin sıralanmasını istemiştir.[48] O, *"İlk saftakilere Allah merhamet eder, melekler de dua ederler."*[49] buyururken ilk safta durmanın önemine işaret etmekten ziyade namazın önemine ve ağırlığına uygun bir biçimde, düzenli ve disiplinli bir şekilde saf tutulmasını önemsemiştir. Bu disipline uymayıp önünde boşluk bulunan safa katılmakta tereddüt gösterenleri ise şöyle uyarmıştır: *"Allah da onları (rahmetinden) geri bırakır."*[50] Hz. Peygamber, erkekler için ilk safın, kadınlar için ise son safın en faziletli saflar olduğunu beyan etmiş,[51] çocukları da bu iki grubun arasında saf tutturmuştur.[52]

Safların düzgün tutulması, Müslümanları hem şeklen hem de ruhen birlikte tutma amacına mâtuftur. Nitekim hiçbir sınıf, makam ve mevki farkı gözetilmeksizin omuz omuza dizilerek oluşturulan bu düzen, toplumun birlik ve dirliğinin en güzel yansımasıdır. Saflar bu şekilde sık tutulmadığı takdirde Hz. Peygamber, şeytanların gevşek tutulan saflar arasında küçük kara koyunlar gibi dolaştığını ifade etmiştir.[53] Bu sebeple o, cemaatle imama uyan ama safa katılmadan tek başına namaz kılan bir adam gördüğünde, ona namazı tekrar kılması gerektiğini söylemiştir.[54] Sanki toplumsal dokunun ilk ilmeği, namaz kılarken oluşturulan bu düzgün ve sık saflardı. Safta oluşacak bir boşluk ve gevşeklik, dalga dalga bütün safları etkileyecek ve toplumsal bütünlük yara alacaktı. Aynı zamanda safların düzgünlüğü, cemaatle namazda rahmet talebinin ilk basamağıydı. Bu sebeple Resûl-i Ekrem, Allah Teâlâ'nın saftaki boşluğu dolduranа rahmetiyle yaklaşacağını, safta boşluk bırakandan ise rahmetini keseceğini söylemişti.[55]

Allah Resûlü, ashâbına cemaat âdâbını da öğretmiş, mescide giderken vakarlı ve rahat bir şekilde, zamanında gidilmesini, aceleci davra-

[42] M977 Müslim, Salât, 126; B722 Buhârî, Ezân, 74.
[43] M975 Müslim, Salât, 124.
[44] M968 Müslim, Salât, 119; D661 Ebû Dâvûd, Salât, 93.
[45] M979 Müslim, Salât, 128.
[46] M972 Müslim, Salât, 122.
[47] D681 Ebû Dâvûd, Salât, 98.
[48] M974 Müslim, Salât, 123.
[49] D664 Ebû Dâvûd, Salât, 93; N812 Nesâî, İmâmet, 25.
[50] M982 Müslim, Salât, 130.
[51] M985 Müslim, Salât, 132; T224 Tirmizî, Salât, 52.
[52] HM23299 İbn Hanbel, V, 344.
[53] D667 Ebû Dâvûd, Salât, 93; N816 Nesâî, İmâmet, 28.
[54] D682 Ebû Dâvûd, Salât, 99; DM1317 Dârimî, Salât, 61.
[55] D666 Ebû Dâvûd, Salât, 93; N820 Nesâî, İmâmet, 31.

nılmamasını, cemaate sonradan yetişenin de imama uymasını ve kalan rekâtları tamamlamasını tavsiye etmiştir.[56] Zira kişinin camide bulunduğu süre boyunca namazdaymış gibi sevap kazandığı ve meleklerin duasına mazhar olduğu Peygamberimizin müjdelerindendir.[57] Hz. Peygamber, namaz esnasında imamdan önce rükû ve secde yapılmaması,[58] imama uyan kimsenin namaz boyunca imamın her hareketini eş zamanlı olarak takip etmesi,[59] imam Kur'an okurken cemaatin susup dinlemesi[60] gibi hususlara da dikkat edilmesini istemiştir. Cemaatin birlikte rahatça ibadet edebilmesi için kadınların erkeklerin arkasında saf bağlamalarını uygun görmüştür. O kültürün giyim tarzı gereği, entarili ya da izar kuşanmış olan erkekler secdeden kalkmadıkça kadınların doğrulmamalarını istemiştir.[61] Ayrıca Allah Resûlü, cemaatle namaz kılındığı zaman namazın bitmesinin ardından bir müddet oturduğu yerde bekleyerek, mescitten çıkış esnasında hanımlara öncelik vermiştir.[62] Böylece onların kalabalıktan rahatsız olmadan çıkmaları sağlanmıştır.

Resûlullah'ın cemaate gelenlerin dikkat etmesini istediği diğer hususlar, asgarî sosyal ilişki kurallarına riayet ve temizliktir. Camiye gelirken imkân nispetinde güzel ve temiz elbiselerin giyilmesi, genel vücut temizliğine özen gösterilmesi,[63] haftada bir defa düzenli temizliğin sağlanması açısından cuma günleri gusledererek cemaate gelinmesi,[64] dişlerin temizlenmesi[65] gibi hususlara dikkat edilmelidir. Bunların yanı sıra Hz. Peygamber, soğan, sarımsak gibi ağızda koku bırakacak yiyeceklerin yenilmesi hâlinde camiye gelinmemesini istemiştir.[66] Allah Resûlü'nün bütün bu uyarıları cemaatle namazda oluşan mânevî ortamı bozacak, cemaati rahatsız edebilecek ve onlara zarar verecek hiçbir duruma mahal verilmemesi amacına yöneliktir. Bunlardan hareketle günümüzde de cemaatle namaza katılanların sigara kokusu ve çorap temizliği gibi hususlara dikkat etmeleri yerinde olacaktır.

Cemaatle namaz, dünyevî ve uhrevî kazanımlarıyla Peygamberimizden ümmetine miras kalan en kuvvetli sünnetlerden birisidir. Nitekim İbn Mes'ûd'un şu sözleri de bunu ortaya koymaktadır: "Kim yarın Allah'a Müslüman olarak kavuşmak isterse şu namazlara ezan okunan yerde devam etsin! Çünkü Allah, Peygamberinize hidayet yollarını meşru kılmıştır ve namazlar da hidayet yollarındandır. Eğer siz, şu evinde kalan kimse gibi evlerinizde namaz kılarsanız, Peygamberinizin sünnetini terk edersiniz. Eğer Peygamberinizin sünnetini terk ederseniz, şaşırırsınız..."[67]

56 B908 Buhârî, Cum'a, 18; M1359 Müslim, Mesâcid, 151.
57 B477 Buhârî, Salât, 87.
58 DM1350 Dârimî, Salât, 72.
59 M930 Müslim, Salât, 86.
60 M905 Müslim, Salât, 63.
61 B362 Buhârî, Salât, 6.
62 B837 Buhârî, Ezân, 152.
63 D343 Ebû Dâvûd, Tahâret, 127; İM1097 İbn Mâce, İkâmet, 83
64 M1963 Müslim, Cum'a, 9.
65 M589 Müslim, Tahâret, 42.
66 M1252 Müslim, Mesâcid, 72.
67 M1488 Müslim, Mesâcid, 257.

Allah Resûlü, hayatının son ânına kadar namazın cemaatle kılınmasına büyük önem vermiş, ashâbına bunu tavsiye etmiş ve karşılığında büyük sevapların verileceğini müjdelemiştir. Çünkü kuru kalabalığı nitelikli bir topluluk yapacak, insanların eşit olduğunu ve iman kardeşliğinin her şeyden üstün olduğunu gösterecek ilk yer cemaatle namazdır.

Cemaatle namaz, bireyler arasında sevgi ve dayanışma sağlamasının yanı sıra, bilenlerin bilmeyenleri eğittiği, sosyal iletişimin her türünün en güzel şekilde yaşandığı bir imkândır. Gündelik hayatın meşgaleleri nedeniyle giderek yalnızlaşan insanın sosyalleşmesi için en güzel vesiledir. Ayrıca cemaatle namaz, Müslümanların birbirlerinin sıkıntılarından, sevinçlerinden ve gündemden haberdar olmaları açısından oldukça önemlidir. Cami ve cemaat gibi değerlere sahip olan bir toplumda, bunlar yaşatıldığı müddetçe herhangi bir iletişimsizliğin ve huzursuzluğun olmaması beklenir.

Cemaatle namaz, evden, işten, dünyevîlikten; Hakk'ın evine, O'nun katına sığınılan bir hicrettir âdeta. Mükâfatı, Resûl-i Ekrem tarafından şöyle dile getirilir; *"Her kim sabah akşam mescide giderse, her sabah ve akşam gidişinde Allah ona cennette bir yer hazırlar."*[68]

[68] B662 Buhârî, Ezân, 37; M1524 Müslim, Mesâcid, 285.

İMAMLIK
CEMAATE KILAVUZ OLMAK

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "لِيُؤَذِّنْ لَكُمْ خِيَارُكُمْ وَلْيَؤُمَّكُمْ قُرَّاؤُكُمْ."

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"En hayırlılarınız, size müezzinlik yapsın,
Kur'an'ı en iyi bilenleriniz de size imamlık yapsın."
(D590 Ebû Dâvûd, Salât, 60)

عَنْ أَبِى مَسْعُودٍ الْأَنْصَارِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "يَؤُمُّ الْقَوْمَ أَقْرَؤُهُمْ لِكِتَابِ اللَّهِ، فَإِنْ كَانُوا فِى الْقِرَاءَةِ سَوَاءً، فَأَعْلَمُهُمْ بِالسُّنَّةِ... وَلاَ يَؤُمَّنَّ الرَّجُلُ الرَّجُلَ فِى سُلْطَانِهِ، وَلاَ يَقْعُدْ فِى بَيْتِهِ عَلَى تَكْرِمَتِهِ إِلاَّ بِإِذْنِهِ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ بِالنَّاسِ فَلْيُخَفِّفْ، فَإِنَّ فِيهِمُ السَّقِيمَ وَالضَّعِيفَ وَالْكَبِيرَ، ﴿فَإِذَا﴾ صَلَّى أَحَدُكُمْ لِنَفْسِهِ فَلْيُطَوِّلْ مَا شَاءَ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "الْإِمَامُ ضَامِنٌ وَالْمُؤَذِّنُ مُؤْتَمَنٌ، اللَّهُمَّ أَرْشِدِ الْأَئِمَّةَ وَاغْفِرْ لِلْمُؤَذِّنِينَ."

حَدَّثَنِى أَبُو هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"وَسِّطُوا الْإِمَامَ وَسُدُّوا الْخَلَلَ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: "إِنَّمَا جُعِلَ الْإِمَامُ لِيُؤْتَمَّ بِهِ، فَلاَ تَخْتَلِفُوا عَلَيْهِ، فَإِذَا رَكَعَ فَارْكَعُوا، وَإِذَا قَالَ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، فَقُولُوا: رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ، وَإِذَا سَجَدَ فَاسْجُدُوا، وَإِذَا صَلَّى جَالِسًا فَصَلُّوا جُلُوسًا أَجْمَعُونَ، وَأَقِيمُوا الصَّفَّ فِى الصَّلاَةِ، فَإِنَّ إِقَامَةَ الصَّفِّ مِنْ حُسْنِ الصَّلاَةِ."

Ebû Mes'ûd el-Ensârî'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir topluluğa Allah'ın Kitabı'nı en iyi okuyup bileni imam olsun. Kur'an'ı okuma (ve anlama) konusunda eşit iseler sünneti en iyi bilen imam olsun... Bir kimse, izin vermedikçe bir başkasının yetkili olduğu yerde imamlık yapmasın ve kişinin evindeki özel mekânına oturmasın."*

(M1532 Müslim, Mesâcid, 290)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizden biriniz insanlara namaz kıldırdığında (namazı) kısa tutsun. Çünkü cemaat içerisinde hasta, zayıf ve yaşlı kimseler olabilir. Ama biriniz tek başına namaz kıldığında, dilediği kadar uzatsın."*

(N824 Nesâî, İmâmet, 35)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İmam (kendisine uyanların namazlarına) kefil, müezzin ise (namaz vakitleri konusunda) kendisine güvenilen kimsedir. Allah'ım! İmamlara (kefil oldukları konuda) muvaffakiyet ver, müezzinleri de (olası taksirlerinden dolayı) bağışla!"*

(T207 Tirmizî, Salât, 39)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İmam safın ortasında kalacak şekilde safa durun ve (saflarınızdaki) boşlukları doldurun."*

(D681 Ebû Dâvûd, Salât, 98)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"İmam ancak kendisine uyulmak için vardır. Öyleyse (namazda) ondan farklı davranmayın. O rükûa varınca siz de rükûa varın. 'Semiallâhü limen hamideh.' dediği zaman 'Rabbenâ leke'l-hamd.' deyin. Secdeye gittiği zaman siz de secdeye gidin. Oturarak namaz kıldığı vakit siz de hep birlikte oturarak kılın. Namazda safı düzgün tutun. Çünkü safı düzgün tutmak namazın güzelliğindendir."*

(B722 Buhârî, Ezân, 74)

Hazrec ve Evs, ensarın iki büyük kabilesiydi. Evs kabilesinin birçok boyundan birisi olan Amr b. Avfoğulları, Medine'ye yaklaşık üç mil uzaklıktaki Kubâ'da oturuyorlardı.[1] Mekke'den hicret edilirken ilk mescit orada inşa edilmiş[2] ve ilk cuma namazı burada kılınmıştı.[3] Hicreti esnasında Hz. Peygamber (sav) de on dört gün kadar burada ikamet etmiş,[4] Amr b. Avfoğullarının aralarında bulunarak onlara imamlık yapmıştı. Derken bir gün bu boyun kendi aralarında kavga ettikleri ve birbirlerini yaraladıkları haberi gelmişti Medine'ye.[5] Hz. Peygamber (sav), durumu araştırdı. İşin ciddi olduğu anlaşılıyordu. Öğle namazını kıldırır kıldırmaz yanına ashâbından bazılarını alarak, kardeş kavgasına son vermek üzere yola koyuldu. Kubâ'daki duruma göre ikindi namazını kıldırmak için geç kalabilirdi. Müezzini Bilâl'i çağırdı ve *"Bilâl, ikindi namazı vakti gelir de ben gelemezsem Ebû Bekir'e söyle namazı kıldırsın."* dedi. Bilâl de öyle yaptı. İkindi vakti girdiğinde Hz. Peygamber (sav) henüz dönmemişti. Bilâl, Hz. Ebû Bekir'e durumu anlattı ve "Namazı kıldırır mısın?" diye sordu. Hz. Ebû Bekir kabul etti ve öne geçip imam oldu. Namaz kıldıkları sırada Resûl-i Ekrem geldi. Cemaatin arasından ön safa doğru ilerledi. Hz. Ebû Bekir'in arkasında bir yere durdu. Kendini tam anlamıyla namaza veren ve etrafıyla ilgilenmeyen Hz. Ebû Bekir bunu fark etmedi. Bunun üzerine ashâb-ı kirâm Resûlullah'ın geldiğini ona haber vermek için sağ ellerinin içiyle sol ellerinin üzerine vurmaya başladılar. Cemaatin ellerini vurma sesleri artınca, Hz. Ebû Bekir (ra) olağanüstü bir şey olduğunu anladı ve dönüp baktı ve Resûlullah'ı gördü. Derhâl makamı sahibine teslim etmek üzere geri çekilmeye yeltendi, ancak Resûlullah namaza devam etmesini işaret etti. Hz. Ebû Bekir ellerini şükürle semaya kaldırdı, hamdetti ve geri çekildi. Peygamber Efendimiz de onun yerine ilerledi ve namazın geri kalanını tamamladı. Namazdan sonra Hz. Peygamber ashâbına dönerek, cemaatin bir uyarıda bulunması gerektiğinde erkeklerin "sübhânallâh" demelerini, kadınların ise el çırparak (tasfîh veya tasfîk) ikazda bulunabileceklerini öğretti. Daha sonra Hz. Ebû Bekir'e döndü ve *"Ey Ebû Bekir! Sana namaza devam et diye işaret ettiğim zaman, neden yerinde kalmadın?"* diye sordu. Hz.

1 FK4/322 Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, IV, 322.
2 IF7/245 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 245.
3 ST3/118 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 118.
4 IF7/244 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 244.
5 N794 Nesâî, İmâmet, 15.

Ebû Bekir'in verdiği cevap, hem onun Allah Resûlü'ne olan saygısını hem de imamet makamında liyakatin ve ehliyetin önemini vurgular nitelikteydi: "Çünkü Ebû Kuhâfe'nin oğlunun Resûlullah'ın önünde durup namaz kıldırması uygun olmazdı."[6]

İşte imamlık böyle bir şeydi. Namazda cemaatin önünde, dışarıda toplumun önderi olmaktı. Onların dertleriyle ilgilenmek, sevinçlerini paylaşmaktı. Ve imamlık, Peygamber Efendimizin (sav) Hz. Ebû Bekir'e vekâlet verdiği son hastalığındaki günden itibaren[7] ümmetinin bazı fertlerine yüklenmiş bir nebevî vazife ve bir peygamber emaneti olmuştu.

İslâm toplumunda önceleri imamet veya imamlık denilince, toplumun idarî, askerî, hukukî, dinî işleri başta olmak üzere bütün sorumluluğunu üstlenen makam; imam denilince de bu sorumlulukları üstlenen kimse anlaşılırdı. Bu anlayış, imamın namazda Müslümanların önünde bulunmasına, her hususta ona tâbi olunmasına ve itaat edilmesine dayanmaktadır. Zira İslâm'da namaz kıldırmak, esasında idarecilerin vazifelerinden olduğundan,[8] "imam" ismi, hem namaz kıldıran hem de idareci kimse mânâsına ortak kullanılmaktadır. Bütün bu vasıflar, gücünü ve ilk örneğini Hz. Peygamber'in (sav) imamet sıfatından almıştır. Ancak zamanla Müslüman toplumun büyümesi, coğrafyanın ve idarî yapının genişleyip farklı şekil alması gibi hususlar, bu işlerin de farklı kurum ve kişilerce yürütülmesini zorunlu kılmıştır. Artık bugün toplumumuzda imamet veya imamlık denilince, namazda cemaate namaz kıldıran ve topluma dinî konularda hizmet veren kişi akla gelmektedir.

İslâm'da ilk imam, Hz. Peygamber'dir. O da bu görevi Cebrail'den öğrenmiştir.[9] Kaynaklarımızda Mi'rac'a çıkarken Hz. Peygamber'in (sav), bütün peygamberlere imamlık yaptığı da zikredilmektedir.[10] Hayatta kaldığı müddetçe imamlık yapmaya devam eden Sevgili Peygamberimiz, zaman zaman çevre kabilelere bazı sahâbîlerini imam olarak görevlendirmiş[11] ve Medine'de olmadığı zamanlarda yerine imamlık edecek kimseleri vekil tayin etmiştir.[12] Resûl-i Ekrem, istisnaî olsa da bazı sahâbîlerin imamlığında namaz da kılmıştır.[13] Vefatından hemen önceki hastalık evresinde namazda imamet görevini Hz. Ebû Bekir'e vermiş, sağlığı elverdiğince ona uyarak namaz kılmıştır.[14]

Resûlullah'tan sonraki süreçte dört halife de namaz kıldırma işini bizzat kendileri devam ettirmişler, bu nebevî emaneti zorunlu olmadıkça başka birine devretmemişlerdir. Nitekim Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin imam-

[6] N794 Nesâî, İmâmet, 15; B1218 Buhârî, el-Amelü fi's-salât, 16; M949 Müslim, Salât, 102; MU395 *Muvatta'*, Kasru's-salât, 20.
[7] M943 Müslim, Salât, 97.
[8] "İmam", *DİA*, XXII, 178.
[9] HM3081 İbn Hanbel, I, 333.
[10] ST1/214 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 214.
[11] D531 Ebû Dâvûd, Salât, 39; ST3/118 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 118.
[12] D2931 Ebû Dâvûd, Harâc, 3.
[13] D152 Ebû Dâvûd, Tahâret, 5.
[14] M936 Müslim, Salât, 90.

lık yaparken şehit edildikleri mâlûmdur. Ancak ilk devirlerde bir yerin en yetkili mülkî amirinin görevlerinden birisinin namaz kıldırmak olduğu görülse de, yine bu dönemlerde valilerle birlikte namaz kıldıracak imamların da tayin edildiği görülmektedir.[15]

İmamlık, nebevî bir hizmettir. İmamlığın mukaddes bir görev olması da Peygamber Efendimizin vazifesini ve emanetini devam ettirmek ve bir nevi onu temsil etmekten kaynaklanmaktadır. Bu sebeple bütün din hizmetlerinde olduğu gibi imamlıkta da asıl olan, herhangi bir maddî menfaat ve gelir elde etmek için değil, sırf Allah rızası için bu görevi yapmaktır. Bunun en güzel misalini Hz. Peygamber (sav) ve daha sonra bu emaneti üstlenmiş olanlar bize göstermiştir. Ancak, zamanla sosyal hayatın karmaşık bir hâle gelmesi ve toplumsal iş bölümüne gerek duyulması gibi sosyolojik ve tarihî gerçekler, diğer dinî görevler yanında imamlığın da bir meslek hâline gelmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. İslâm âlimleri de imamların namaz kıldıkları için değil, camilerle ilgili işleri yürüttükleri ve toplumun dinî hizmetlerini gördükleri için ücret aldıklarına hükmetmişlerdir. Her Müslüman, dininin adamı ve görevlisidir aslında. Ancak pratikte dinî hizmetlerin görülebilmesi için gereken bilgi, tecrübe ve imkân, herkes için mümkün olamayabilmektedir. Bu bakımdan imamlık, dinî hususlardaki rehberlik ve yardımın karşılığında kurumsallaşmıştır. Sonuçta imamlık, dini öğrenmek ve usulünce öğretmenin, toplumun dinî ihtiyaçlarını ve uygulamalarını gereğince ifa etmesine yardımcı olmanın dışında, kişiye dinî bakımdan herhangi bir ayrıcalık kazandırmamaktadır.

Hz. Peygamber, imamlık yapacak kişilerde aradığı en önemli özellikleri zaman zaman ashâbına anlatıyordu. Sıklıkla vurguladığı husus imamın, *"Kur'an'ı en iyi okuyan ve bilen bir kimse"* olmasıydı.[16] İlk dönemlerde, Müslümanların sayısı az olduğu için namazları Kur'an'ı en çok ezberleyenler kıldırıyordu. Bu özelliğinden dolayı Ebû Huzeyfe'nin azatlı kölesi Sâlim, içlerinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Ebû Seleme, Zeyd ve Âmir b. Rabîa'nın da bulunduğu ilk muhacirler Kubâ'da imamlık yapmıştır.[17] Ancak sonraki dönemlerde Kur'ân-ı Kerîm ezberinin yanında dinî meseleleri en iyi anlayıp değerlendirebilen, dinî hükümlerle en çok amel eden, vakar ve saygınlık bakımından toplum içinde kabul görenlerin öncelikle imam olarak seçildikleri görülmektedir. Birçok hafızın bulunduğu ortamda Peygamber Efendimizin Hz. Ebû Bekir'i imam olarak tercih etmesinin nedeni de bu olsa gerektir.[18]

[15] "İmam", *DİA*, XXII, 188.
[16] M1529 Müslim, Mesâcid, 289.
[17] B7175 Buhârî, Ahkâm, 25.
[18] İŞ2/299 İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 299; İR4/120 İbn Receb, *Fethu'l-bârî*, IV, 120.

Çevre kabilelere imam olarak gönderilenlerde de Kur'an bilgisi ile birlikte ilmî düzeyi, üstleneceği bu önemli göreve liyakatli olup olmadığı, imamlık yapacağı yerde kabul görüp görmeyeceği hususlarının dikkate alındığı görülmektedir. *"En hayırlılarınız, size müezzinlik yapsın, Kur'an'ı en iyi bilenleriniz de size imamlık yapsın."*[19] hadisinde geçen "kurrâ" ifadesiyle topluluk içinde bulunan "en âlim" kişi kastedilmektedir.[20] Nitekim daha sonraki dönemlerde imamlık yapacak kişinin en önemli özelliğinin, düzgün Kur'an kıraati yanında, dinî ilimleri en iyi şekilde bilen olması gerektiği söylenmiştir.[21]

Âlimler/imamlar peygamberlerin vârisleri olduklarına göre, bilgi/ilim yönünden, namaz kıldıracakları topluluğun en yetkini olmaya gayret edecekleri gibi amel bakımından da güzel bir örneklik sergilemeye çalışacaklardır. Çünkü imam namazda önder olduğu gibi ilim ve vakarıyla da topluma öncülük etmelidir. Lâyık olmadığı hâlde bu makamı işgal edenler, insanlar tarafından kabul görmeyecekleri için istenilen şekilde verimli de olamayacaklardır. Kutlu Nebî'nin zaman zaman Allah katında mükâfatlandırılacaklar arasında *"kendisinden razı olunan imamları"*[22] da zikretmesi, insanlar nezdinde makbul olanların imam olarak seçilmelerinin daha isabetli olacağına işaret etmektedir.

Allah Resûlü, ashâbına şu tavsiyelerde bulunmuştu: *"Bir topluluğa Allah'ın Kitabı'nı en iyi okuyup bileni imam olsun. Kur'an'ı okuma (ve anlama) konusunda eşit iseler sünneti en iyi bilen imam olsun... Bir kimse, izin vermedikçe bir başkasının yetkili olduğu yerde imamlık yapmasın ve kişinin evindeki özel mekânına oturmasın."*[23] Bütün bu hususların, imamın, bulunduğu toplulukta en yetkin ve etkin kişilerden olmasını işaret ettiğinde kuşku yoktur. Yetkin olması, ilim ve bilgi bakımından yetişmiş olmasına bağlıdır. Hz. Peygamber'in (sav) imamlıkta öncelik taşıyan özelliklerden Kur'an ve sünnet bilgisine vurgu yapması, imamın dinî bilgileri özümsemiş ve bu konuda yeterli konuma gelmiş olmasına işaret etmektedir. İmamın etkin olması ise onun kişilik, fazilet, saygınlık ve toplumsal kabulüyle ilgili vasıfların hepsini kapsamaktadır. Bu bakımdan Allah Resûlü, ilimde denk olunduğu takdirde yaşlı ve saygın kimselerin imam olmasını veya imamın arkasında durmasını istemiştir. Öte yandan onun, toplum tarafından sevilmeyen bir kimsenin imamlık yapmasını hoş görmemesi[24] ile *"günahkâr da olsa her Müslüman'ın arkasında namaz kılınmasını"* söylemesi[25] arasında bir çelişki yoktur. Birincisi ideal olanı gösterirken, ikincisi şartlar gerektirdiğinde

[19] D590 Ebû Dâvûd, Salât, 60.
[20] MT2/337 Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, II, 337.
[21] AU5/297 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, V, 297.
[22] T1986 Tirmizî, Birr, 54.
[23] M1532 Müslim, Mesâcid, 290.
[24] T358 Nesâî, Salât, 149.
[25] D2533 Ebû Dâvûd, Cihâd, 33.

fâcir/günahkâr da olsa neticede namaz kıldırmak üzere öne geçmiş birinin arkasında namaz kılınabileceğini ifade etmektedir ki bu da İslâm kardeşliğine en uygun olanıdır.

Hadis şârihleri, Hz. Ömer'in bazen Übey b. Kâ'b bazen de Temîm ed-Dârî'yi imam yaptıktan sonra bu şekilde değişikliğin güzel olduğunu söylemesinden hareketle, imamlık yapacak kişilerde aranacak özelliklerin şartlara bağlı olarak düzenlenebileceğini belirtmişlerdir.[26]

Günümüzde görevlendirmelerin tayin usulüyle belirlendiği göz önüne alındığında imamların kendilerini iyi yetiştirerek, gerek ilmî birikim gerekse kişilik bakımından toplumda söz sahibi ve saygıdeğer bir konumda olmaları gerekmektedir. Görevlisi bulunmayan camilerde veya cami dışında cemaate imam olacaklarda yukarıda Hz. Peygamber'den (sav) nakledilen hususların dikkate alınması, sünnete ittiba' açısından önemlidir.

Bu noktada işaret edilmesi gereken temel husus ise imamın akıllı, erkek ve ergenlik çağına gelmiş olmasıdır. Bazı kaynaklarda geçtiği üzere, Ümmü Varaka isimli yaşlı hanım sahâbîye Resûlullah'ın yaşlı bir erkek köle ile cariyesinden müteşekkil ev halkına imamlık yapması için izin vermesi,[27] istisnaî ve ev halkıyla sınırlı bir durumdur. Kaldı ki bir şekilde kaynaklarda yer almış olan bu rivayetin sıhhati de tartışmalıdır. Dolayısıyla kendisiyle amel edilmeye uygun değildir. Nitekim bu hususta yine zayıf olmakla birlikte bazı rivayetlerde kadınların erkeklere namaz kıldıramayacağı[28] ifade edilmiştir. Ayrıca, gerek Hz. Peygamber (sav) zamanında gerekse sonraki dönemlerde karşılaştığımız uygulama imamlık görevini erkeğin yerine getirmesi şeklinde olmuştur. İslâm âlimleri de bu hususta görüş birliği içerisindedir.[29] Diğer yandan Hz. Peygamber'in eşlerinden Hz. Âişe ve Ümmü Seleme'nin kadınlara imamlık yaptıkları esas alınarak kadının kadınlara imamlık yapabileceği söylenmiştir.[30] Çocukların imamlığı hususunda örnek olarak zikredilen, henüz sekiz yaşında olmasına rağmen Amr b. Selime'nin Cermoğulları kabilesine imam yapılması da[31] ilk dönemlerde kendi kabilesi içinde Kur'an bilgisi yeterli kimse bulunmadığı içindir.

Resûlullah (sav) namaza durmadan önce cemaatin saflarını omuzlarına dokunarak bizzat düzeltirdi.[32] Daha sonra imamlık yapmak üzere cemaatin en önüne geçer ve arkasında, derecelerine göre ilim ve hikmet sahibi ve yaşça büyük kimselerin durmasını isterdi.[33] Namazda vaki olacak unutma ya da yanılmaların da kendisine hatırlatılmasını söylerdi.[34]

26 İŞ4/147 İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 147.

27 D592 Ebû Dâvûd, Salât, 61; HM27826 İbn Hanbel, VI, 404.

28 İM1081 İbn Mâce, İkâmetu's-salavât, 78.

29 "İmam", *DİA*, XXII, 188.

30 BS1961 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 542; MA5080 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 140; "İmam", *DİA*, XXII, 189.

31 D585 Ebû Dâvûd, Salât, 60; N790 Nesâî, İmâmet, 11.

32 M972 Müslim, Salât, 122.

33 M972 Müslim, Salât, 122; N813 Nesâî, İmâmet, 26.

34 HM16812 İbn Hanbel, IV, 74.

Hz. Peygamber (sav) namaz kıldırırken ne kadar uzun okuyacağına da dikkat ederdi. Bu konuda bilgi veren sahâbîler, onun öğle namazının farzının ilk iki rekâtını uzattığını, son iki rekâtını kısa kıldırdığını; ikindi namazını da kısa kıldırıp akşam namazının ilk iki rekâtında kısa mufassal (Leyl sûresinden Nâs sûresine kadar olan) sûrelerden okuduğunu; yatsının ilk iki rekâtında orta mufassal (Bürûc sûresinden Leyl sûresine kadar olan) sûrelerden ve sabah namazında da uzun mufassal (Hucurât sûresinden Bürûc sûresine kadar olan) sûrelerden okuduğunu nakletmişlerdir.[35] Bazen de geç kalanlar yetişebilsin diye, *"ayak sesi kesilinceye kadar namazının ilk rekâtını uzattığı"*[36] rivayet edilmiştir.

Hz. Peygamber (sav) imamlık yapan sahâbîlerine, cemaati nefret ettirecek şekilde uzun namaz kıldırmamaları hususunda şiddetli uyarılarda bulunarak, imamlardan cemaatteki yaşlı, hasta, zayıf ve iş güç sahibi insanları düşünmelerini istemiştir.[37] Peygamber Efendimiz, bu husustaki ölçüyü, genç yaşında Tâif'ten Medine'ye gelen, zeka ve dine ilgisinden dolayı kendisinin dikkatini çeken Osman b. Ebu'l-Âs'ı Tâif'e vali olarak gönderirken yaptığı nasihatinde, şu şekilde koymuştu: *"Yâ Osman! Namazı kısa kıldır ve halkın hepsini, içlerindeki en zayıf adama göre hesapla. Çünkü onların içinde büyük, küçük, hasta, evi uzak ve iş, güç sahibi olanlar vardır."*[38]

Kendisi de bu konuya önem veren Allah Resûlü, meselâ, bir keresinde ağlayan bir çocuk sesi duyunca, kıldırdığı namazını kısa tutmuş ve daha sonra onun annesini rahatsız etmesinden endişe ettiği için böyle yaptığını açıklamıştı.[39] O, birisinin imamın uzatması sebebiyle sabah namazına gelmediğini şikâyet etmesi üzerine oldukça öfkelenmiş[40] ve imamları, buna sebebiyet vermemeleri için şu şekilde uyarmıştı: *"Sizden biriniz insanlara namaz kıldırdığında (namazı) kısa tutsun. Çünkü cemaat içerisinde hasta, zayıf ve yaşlı kimseler olabilir. Ama biriniz tek başına namaz kıldığında, dilediği kadar uzatsın."*[41] Bu şekilde uyarılanlardan birisi de Muâz b. Cebel'di. Muâz, oturduğu mahallede Müslümanlara namaz kıldırırdı. Bir gece yine mahalle mescidine gelerek cemaate imam oldu. Bakara veya Nisâ sûrelerinden birini okumaya başladı. Namazın uzayacağını gören biri selâm vererek namazdan ayrıldı ve tek başına namaz kıldıktan sonra çekip gitti. Daha sonra ona, "Sen münafık mı oldun?" denilince adam hiddetle, "Hayır, vallahi ben münafık değilim. Sabah olsun da durumu Allah Resûlü'ne bildireceğim." dedi. Ertesi gün Hz. Peygamber'e gelerek "Yâ Resûlallah, biz develerle su taşıyan insanlarız, gündüzleri çalışırız. Muâz bize imamlık

35 HM8348 İbn Hanbel, II, 330.
36 HM19359 İbn Hanbel, IV, 356.
37 B90 Buhârî, İlim, 28; T236 Tirmizî, Salât, 61.
38 İM987 İbn Mâce, İkâmet, 48; N673 Nesâî, Ezân, 32.
39 B708 Buhârî, Ezân, 65; B868 Buhârî, Ezân, 163.
40 B704 Buhârî, Ezân, 63.
41 N824 Nesâî, İmâmet, 35.

yapmak üzere geldi, Bakara veya Nisâ sûrelerinden birini okudu. Ben de namazdan ayrılıp tek başıma namaz kıldığımdan dolayı beni münafıklıkla itham ettiler." şeklinde şikâyette bulundu. Bunun üzerine Hz. Nebî, Muâz'a döndü ve *"Sen insanların sabrını mı deniyorsun? Ve'ş-şemsi ve duhâhâ, sebbihi'sme Rabbike'l-a'lâ ve benzeri sûreleri oku!"*[42] diyerek onu cemaati dikkate alması konusunda uyardı.

Cemaatin namazı, imamın namazına bağlıdır. Eğer onun namazı tam ise cemaatinki de tam olur. Nitekim Resûlullah (sav), *"İmam (kendisine uyanların namazlarına) kefil, müezzin ise (namaz vakitleri konusunda) kendisine güvenilen kimsedir. Allah'ım! İmamlara (kefil oldukları konuda) muvaffakiyet ver, müezzinleri de (olası taksirlerinden dolayı) bağışla!"*[43] buyurmuştur. Bu sebeple, namazda önden geçenleri engellemek üzere kullanılan sütre, sadece imamın önünde bile olsa bütün cemaat için yeterli olur.[44] Ancak imam namazda bir eksiklik yaparsa veya bir kusur ederse, cemaatin namazı tam olur ve vebali ise ona ait olur.[45]

Namazı kıldırdıktan sonra Resûl-i Ekrem (sav), çoğunlukla sağ tarafından[46] cemaate doğru yüzünü döner ve bazen onlarla konuşurdu.[47] Binâenaleyh, imam cemaatiyle her bakımdan azami derecede ilgilenmek durumundadır. Ayrıca Resûlullah (sav), *"sadece kendisine dua edip, cemaatini duasına katmayan bir kimsenin başkalarına imamlık yapmamasını"* istemiş ve böyle yapanın da *"cemaatine ihanet etmiş olacağını"* bildirmiştir.[48]

Cemaatin de imamla ilgili birtakım yükümlülükleri vardır. Meselâ, cemaatin, imam görünüp kâmet getirildiğinde ayağa kalkması ve ona uyarak namaza başlaması,[49] namazda Kur'an okuduğunda onu dinlemesi,[50] herhangi bir yanlışlık ânında erkeklerin "sübhânallâh" diyerek ve kadınların da el çırparak onu uyarması,[51] o Fâtiha'yı bitirince cemaatin de âmîn demesi,[52] o tekbir alınca tekbir alması ve ondan önce rükû veya secde etmemesi ya da başını ondan önce secdeden kaldırmaması[53] gibi hususlar, bu yükümlülüğün başlıcalarıdır. Nitekim Resûlullah (sav) bir defasında cemaatini şöyle uyarmıştır: *"İmam ancak kendisine uyulmak için vardır. Öyleyse (namazda) ondan farklı davranmayın. O rükûa varınca siz de rükûa varın. 'Semiallâhü limen hamideh.' dediği zaman 'Rabbenâ leke'l-hamd.' deyin. Secdeye gittiği zaman siz de secdeye gidin. Oturarak namaz kıldığı vakit siz de hep birlikte oturarak kılın. Namazda safı düzgün tutun. Çünkü safı düzgün tutmak namazın güzelliğindendir."*[54]

Sonuç olarak, mihrap Peygamber Efendimizin makamıdır. Onun burayı Hz. Ebû Bekir'e devretmesiyle de artık imamlık yapan kişi onun bir

[42] M1040 Müslim, Salât, 178; B705 Buhârî, Ezân, 63; B6106 Buhârî, Edeb, 74.
[43] T207 Tirmizî, Salât, 39.
[44] T335 Tirmizî, Salât, 133; N137 Nesâî, Tahâret, 103.
[45] IM983 İbn Mâce, İkâmet, 47.
[46] HM12384 İbn Hanbel, III, 133.
[47] M5937 Müslim, Ru'yâ, 23; T2294 Tirmizî, Ru'yâ, 10.
[48] D90 Ebû Dâvûd, Tahâret, 43; HM22596 İbn Hanbel, V, 259.
[49] M1365 Müslim, Mesâcid, 156.
[50] N920 Nesâî, İftitâh, 28; T312 Tirmizî, Salât, 116; HM23310 İbn Hanbel, V, 345.
[51] B1204 Buhârî, el-Amelü fis-salât, 5; M954 Müslim, Salât, 106.
[52] N930 Nesâî, İftitâh, 34; T250 Tirmizî, Salât, 71.
[53] IM960 İbn Mâce, İkâmet, 41.
[54] B722 Buhârî, Ezân, 74; M930 Müslim, Salât, 86; N833 Nesâî, İmâmet, 40.

vekili ve temsilcisi olmuş gibidir. Bu bakımdan imamlık, gerek bilgi ve tecrübeyle, gerekse kişilik ve ciddiyetle yapılacak bir hizmettir. İmamlık, kelime olarak önderlik demektir. Dolayısıyla imam, namazda önde olduğu gibi, toplumsal hayatta da önder olmalıdır. Zira o, sadece camiye namaza gelenlerin değil, camiye gelmeyenlerin de öncüsü, hayırda örneği ve huzur kaynağı olmak durumundadır. Kendisini bu sorumluluk şuurunda gören ve bunun için gerekli yetkinliğe ve etkinliğe sahip olan kimselerin imamete de en ehil kimseler olacağından kuşku yoktur.

Nitekim imamlar, insanların dinini öğrenmesinde, namazında, doğumunda, ölümünde, mevlidinde, evliliğinde, kısacası bütün önemli, sevinçli ve hüzünlü günlerinde onlarla birliktedir. Topluma iyiliği öğretmede, çocuğumuza güzel ahlâkı aşılamada, komşuluk hukukumuzu hatırlamada, birbirimizi sevmede, toplumsal dayanışmada imamların o kadar büyük katkısı vardır ki... Vatanımızın düşman işgalinden kurtulup bugünkü istiklâlimizi kazanmamızda, "Hürriyetin olmadığı yerde cuma namazı kılınmaz." diyerek dedelerimizdeki özgürlük ateşini tutuşturanlar da yine imamlar olmamış mıydı?

CUMA NAMAZI
HAFTALIK BULUŞMA

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: "خَيْرُ يَوْمٍ طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ يَوْمُ الْجُمُعَةِ
فِيهِ خُلِقَ آدَمُ وَفِيهِ أُدْخِلَ الْجَنَّةَ وَفِيهِ أُخْرِجَ مِنْهَا وَلاَ تَقُومُ السَّاعَةُ إِلاَّ فِي يَوْمِ
الْجُمُعَةِ."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Güneşin doğduğu en hayırlı gün, cuma günüdür. Âdem o gün yaratıldı, o gün cennete konuldu ve o gün cennetten çıkarıldı. Kıyamet de ancak cuma günü kopacaktır."*

(M1977 Müslim, Cum'a, 18)

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "مَنِ اغْتَسَلَ ثُمَّ أَتَى الْجُمُعَةَ فَصَلَّى مَا قُدِّرَ لَهُ ثُمَّ أَنْصَتَ حَتَّى يَفْرُغَ مِنْ خُطْبَتِهِ ثُمَّ يُصَلِّى مَعَهُ غُفِرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجُمُعَةِ الْأُخْرَى وَفَضْلُ ثَلاثَةِ أَيَّامٍ."

عَنْ حَفْصَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: "رَوَاحُ الْجُمُعَةِ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُحْتَلِمٍ."

عَنْ أَبِى الْجَعْدِ الضَّمْرِيِّ وكَانَ لَهُ صُحْبَةٌ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "مَنْ تَرَكَ الْجُمُعَةَ ثَلاَثَ مَرَّاتٍ تَهَاوُنًا بِهَا طُبِعَ عَلَى قَلْبِهِ."

حَدَّثَنَا كَثِيرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ الْمُزَنِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "إِنَّ فِى الْجُمُعَةِ سَاعَةً لاَ يَسْأَلُ اللَّهَ الْعَبْدُ فِيهَا شَيْئًا إِلاَّ آتَاهُ اللَّهُ إِيَّاهُ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her kim gusleder, sonra cumaya gelip belirlenen namazı kılar, sonra hutbesini bitirinceye kadar sessizce (imamı) dinler, sonra onunla beraber namazını kılarsa, o cuma ile sonraki cuma arasındaki günahları ayrıca üç günlük günahları daha bağışlanır."*

(M1987 Müslim, Cum'a, 26)

Peygamberimizin (sav) eşi Hz. Hafsa'nın naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Cuma namazına gitmek, bulûğa ermiş olan herkese farzdır."*

(N1372 Nesâî, Cum'a, 2)

Ebû'l-Ca'd ed-Damrî –ki kendisi sahâbîdir– Hz. Peygamber'in (sav) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: *"Her kim önemsemediğinden dolayı cuma namazını üç defa terk ederse kalbi mühürlenir."*

(İM1125 İbn Mâce, İkâmet, 93)

Kesîr b. Abdullah b. Amr b. Avf el-Müzenî'nin, babası aracılığıyla dedesinden (Amr b. Avf'tan) naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Cuma günü öyle bir an vardır ki kul o anda Allah'tan bir şey dilerse Allah mutlaka ona o isteğini verir."*

(T490 Tirmizî, Cum'a, 2)

Birinci Akabe Biati sonrasında Müslüman olan on iki kişi sayesinde Medine İslâm'la tanışmıştı. Hz. Peygamber'in çağrısına kulak verip Müslüman olan bu Medineliler yurtlarına dönüp İslâm'ı anlatmışlar, ertesi yıl ise daha kalabalık bir grup Mekke'ye gidip Hz. Peygamber'e biat etmiş ve Medine'ye gelmek istedikleri takdirde kendisine ve Mekkeli Müslümanlara sahip çıkacaklarına dair söz vermişlerdi. Mekke'de müşriklerin baskısı çekilmez hâle geldiğinde Hz. Peygamber Medine'ye hicrete izin vermişti. Mekkeli Müslümanlar da gruplar hâlinde Medine'ye hicret etmişlerdi. Medine henüz Hz. Peygamber'in hicretiyle şereflenmemişti. Ancak Medine'deki yerli ve muhacir Müslümanlar, kaynaşmalarına vesile olacak, toplanıp bir araya gelebilecekleri özel bir günleri olmasını, haftanın bir gününün kendilerine ait bayram günü olmasını istiyorlardı. Nitekim Medine'de yaşayan hıristiyanlar pazar, yahudiler de cumartesi gününü bayram olarak benimsemişlerdi.[1] Yahudiler cumartesi gününe hazırlık yapmak için bir gün öncesinde Medine'de sabahtan öğleye kadar pazar kurarlardı.[2]

Medine'de İslâm'ı öğretmek ve imamlık yapmak için bulunan Mus'ab b. Umeyr (ra), sayıları gün geçtikçe artan Müslümanların bu isteklerini Hz. Peygamber'e mektupla bildirmişti. Hz. Peygamber de Müslümanların, yahudi ve hıristiyanların bayram günlerinden farklı bir günü, yahudilerin cumartesiye hazırlıkla geçirdikleri ve Arûbe yani arefe olarak adlandırdıkları günü bayram edinmelerine izin vermişti. Bu arada bir de öğle vakti iki rekâtlık bir namaz kıldırılmasını ve beraberinde hutbe okunmasını istemişti. Mus'ab (ra) buna uyarak on iki kişiyi toplayıp namaz kıldırmıştı. Bir de koyun keserek o günü kutlamışlardı. İşte bu namaz Medine'de, hatta İslâm tarihinde kılınan ilk "cuma namazı" olarak tarihe geçmişti.[3]

Hz. Peygamber ise cuma namazını onlardan daha sonra kılabilmişti. Allah Resûlü hicret sırasında Medine'nin hemen yakınındaki Sâlim b. Avf kabilesinin yaşadığı "Rânûnâ" denen yere ulaştığında cuma vakti girmişti. Cuma namazını ilk defa, sonraları "Cuma Mescidi" olarak anılacak bu mübarek mekânda kıldırmış ve ilk hutbesini burada okumuştu.[4] Bu olayla birlikte "toplamak, bir araya getirmek ve toplanılan gün" anlamındaki

[1] MA5144 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 159; IF2/355 Ibn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, 355.
[2] "Cuma", *DIA*, VIII, 85.
[3] ST3/118, Ibn Sa'd, *Tabakât*, III, 118.
[4] AV3/283 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, III, 283; SU4/154 Süheylî, *er-Ravdu'l-Unuf*, IV, 154.

cuma günü Müslümanların bir araya geldikleri haftalık bayram günü olarak belirlenmiş oldu.

Artık cumanın Müslümanlar nazarında ayrı bir önemi vardı. Bir araya gelmeleri ve kendilerini ilgilendiren meseleler hakkında istişare yapmaları, Müslümanların bu vesileyle birbirlerinden haberdar olmaları, böylece kaynaşarak birliktelik ruhu kazanmaları, hep birlikte Allah'ı anmak ve ibadet etmek için cuma namazının eda edilmesi, cumayı Müslümanlar için diğer günlerden farklı ve anlamlı kılan faaliyetlerdi. Hz. Peygamber'in cuma günü için, *"Güneşin doğduğu en hayırlı gün, cuma günüdür. Âdem o gün yaratıldı, o gün cennete konuldu ve o gün cennetten çıkarıldı. Kıyamet de ancak cuma günü kopacaktır."*[5] ve *"Cuma sizin en faziletli günlerinizdendir."*[6] buyurması aslında cuma gününün ne şekilde algılandığına işaret etmekteydi.

Cumayı bu kadar faziletli yapan en önemli unsurlar, şüphesiz cuma namazı ile namaz öncesindeki hutbedir. Peygamber Efendimiz Müslümanların cuma namazına mümkün olduğunca erken gelmelerini isterdi. Bununla ilgili olarak o şöyle buyurmuştur: *"Cuma günü olduğu zaman melekler mescidin kapısında durur, gelenleri öncelik sırasına göre yazarlar. En erken gelen (Allah için) bir deve bağışlayan kimse gibidir. (Ondan) sonraki bir sığır bağışlayan gibidir; sonraki bir koç, daha sonraki bir tavuk, en son gelen ise bir yumurta bağışlayan gibidir. İmam hutbeye çıkınca melekler (sevapları yazmayı bırakarak) sahifelerini dürüp zikri (hutbeyi) dinlemeye başlarlar."*[7]

Resûlullah (sav), cuma günü temizlenip cuma namazı için camiye erkenden giden ve susup hutbeyi dinleyen kişiye, bu yolda attığı her bir adıma karşılık gündüzü oruç, gecesi ibadetle geçirilen bir yıllık sevap verileceğini söylemiş,[8] bu günde kendisi için çokça salavât getirilmesini tavsiye etmiş ve bu salavâtların kendisine ulaştırılacağını haber vermiştir.[9] Ayrıca, *"Her kim gusleder, sonra cumaya gelip belirlenen namazı kılar, sonra hutbesini bitirinceye kadar sessizce (imamı) dinler, sonra onunla beraber namazını kılarsa, o cuma ile sonraki cuma arasındaki günahları ayrıca üç günlük günahları daha bağışlanır."*[10]

Hz. Peygamber Müslümanlardan, bu kıymetli günde cuma namazı için özel hazırlık yapmalarını istemiş ve şöyle buyurmuştur: *"Bulûğa ermiş olan herkesin cuma günü gusletmesi, misvak kullanması ve mümkün olduğu kadar koku sürünmesi gerekir."*[11] Resûlullah'ın cuma guslüyle ilgili talebi, bazı sahâbîler tarafından kesin bir emir olarak algılanıp uygulanmıştır. Bununla birlikte onun söz ve fiillerini en güzel şekilde anlayıp, illetlerini kavrayarak yorumlayan fakih sahâbîlerden İbn Abbâs (ra) ve Hz. Âişe (ra) bunun bir

[5] M1977 Müslim, Cum'a, 18.
[6] D1047 Ebû Dâvûd, Salât, 200, 201; N1375 Nesâî, Cum'a, 5.
[7] B929 Buhârî, Cum'a, 31; M1984 Müslim, Cum'a, 24.
[8] T496 Tirmizî, Cum'a, 4; D345 Ebû Dâvûd, Tahâret, 127.
[9] D1531 Ebû Dâvûd, Vitr, 26; İM1085 İbn Mâce, İkâmet, 79.
[10] M1987 Müslim, Cum'a, 26.
[11] M1960 Müslim, Cum'a, 7; MU144 *Muvatta'*, Tahâret, 32.

emir olmadığını, o günün şartlarıyla ilgili olarak gerçekleşen bir talep olduğunu düşünmüşler ve buna yönelik açıklamalarda bulunmuşlardır. Kendisine cuma guslünün farz olup olmadığını soran kişilere İbn Abbâs, temiz olmak için yıkanmanın daha iyi olduğunu ama bunun zorunlu olmadığını söylemiş ve Resûlullah'ın insanlardan o gün neden yıkanmalarını istediğini şöyle anlatmıştır: "İnsanlar (malî açıdan) sıkıntılı zamanlar yaşıyorlardı. Kendileri çalışıyor, yün elbise giyiyor ve sırtlarında yük taşıyorlardı. Mescit dar, tavanı basık ve bir gölgelikten ibaretti. Sıcak bir günde, Resûlullah (sav) mescide geldi. Yün elbiseler içerisindeki insanlar terlemiş ve kendilerinden birbirlerine rahatsızlık veren kokular yayılmıştı. Resûlullah (sav) bu kokuyu hissedince, *'Ey insanlar! Bu gün geldiğinde yıkanın ve her biriniz bulabildiği kokuların en güzellerini sürsün.'* buyurdu." İbn Abbâs sözlerine şöyle devam etmiştir: "Sonra Allah zenginlik verdi ve yün olmayan elbiseler giydiler, bizzat (bedenen) çalışmaz oldular ve mescitleri de genişletildi. Böylece birbirlerini rahatsız eden ter kokuları da azaldı."[12]

Hz. Âişe de Resûl-i Ekrem'in cuma guslüyle ilgili talebini benzer bir gerekçeyle açıklamış ve insanların çalışma sonrası temizlenmeden cuma namazına gelmelerinden dolayı yıkanmalarının tavsiye edildiğini bildirmiştir.[13] Hz. Peygamber'in ashâbına biri cuma günleri, diğeri de sair günler (iş için) giymek üzere iki elbise edinmelerinin iyi olacağını söylemesi[14] de aynı bağlamda değerlendirilecek bir tavsiyedir. Ayrıca Müslümanlardan haftada bir gün yıkanmalarını isteyen[15] Allah Resûlü'nün, *"Her Müslüman'ın haftada bir gün yıkanması gerekir. O da cuma günüdür."*[16] buyurması da yine aynı hassasiyetle ilişkili bir tavsiyedir.

Cuma günü yerine getirilmesi gereken bir başka sorumluluk, cuma namazına katılmaktır. Gerek, *"Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır."*[17] mealindeki âyet, gerekse Hz. Peygamber'in, *"Cuma namazına gitmek, bulûğa ermiş olan herkese farzdır."* buyruğu[18] yetişkinlere bu sorumluluğu yüklemiştir. Bundan dolayı Resûlullah, cuma namazını mazeret olmaksızın terk eden kişiye gücü yettiği ölçüde sadaka vermesini tavsiye etmiştir.[19] Başka hadislerde ise zaruret olmaksızın[20] yahut önemsemediğinden dolayı üç sefer cuma namazına katılmayanın kalbinin mühürleneceği uyarısı yapılmıştır.[21] Zira dinimizce bu derece önemsenen bir günü ve namazı ihmal edip ona katılmayan kişi, böyle yapmakla evvelden açık olan kalbini o mânevî atmosfere kapatmış ve cuma günü-

[12] D353 Ebû Dâvûd, Tahâret, 128; HM2419 İbn Hanbel, I, 269.
[13] B903 Buhârî, Cum'a, 16; M1959 Müslim, Cum'a, 6.
[14] MU241 *Muvatta'*, Cum'a, 8; İM1096 İbn Mâce, İkâmet, 83.
[15] B3487 Buhârî, Enbiyâ, 54; M1963 Müslim, Cum'a, 9.
[16] N1379 Nesâî, Cum'a, 8.
[17] Cum'a, 62/9.
[18] N1372 Nesâî, Cum'a, 2.
[19] D1053 Ebû Dâvûd, Salât, 204, 205; N1373 Nesâî, Cum'a, 3.
[20] İM1126 İbn Mâce, İkâmet, 93; HM22925 İbn Hanbel, V, 300.
[21] İM1125 İbn Mâce, İkâmet, 93.

nün hayır ve bereketinden mahrum olmuştur. Ama mazeret durumunda cuma namazına katılma zorunluluğu kalkmaktadır. Örneğin Huneyn Savaşı, yağmurlu bir cuma gününde gerçekleşmişti. Peygamber Efendimiz (sav) de insanların namazlarını bulundukları yerde kılmalarını istemişti.[22] Bir cuma günü İbn Ömer, cennetle müjdelenen sahâbîlerden olan Saîd b. Zeyd'in (ağır) hasta olduğunu öğrenmişti. İbn Ömer, cuma saati yaklaştığı hâlde, hemen bineğine binip Saîd'in ziyaretine gitti ve cumaya katılmadı.[23] Diğer taraftan Resûlullah (sav), köle, kadın, çocuk ve hastaları cuma namazına katılmakla sorumlu tutmamıştı.[24] Ancak, saadet asrında kadınların Hz. Peygamber ile cumaya gittikleri de bilinmektedir. O, kadınların cumaya gelirken koku kullanmamalarını tavsiye ederdi.[25]

Peygamber Efendimizin amcasının oğlu olan İbn Abbâs'ın anlattığına göre, Resûlullah (sav), cuma namazının farzından önce dört rekât nafile namaz kılardı.[26] Namaza geç gelenlerin de hutbeden önce en azından iki rekât namaz kılmalarını hatırlatırdı[27] ki bu namaza "tahiyyetü'l-mescid" ismi verilmektedir.

Bu namazın ardından Hz. Peygamber cuma hutbesi ile devam ederdi. Minbere çıktığında cemaate selâm verir,[28] Peygamber müezzini Bilâl (ra) de ezan okurdu. Uygulama, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer zamanlarında böyle devam etmişti.[29] Ancak Hz. Osman, halifeliği zamanında insanlar çoğaldığından ikinci bir ezan okunmasını emretti.[30] Günümüzde cuma vaktinden önce okunan salâ, dış ezan ve iç ezan bu uygulamaya dayanmaktadır.[31]

Allah Resûlü, bunun ardından ayakta iki hutbe sunar, iki hutbe arasında bir süre otururdu.[32] Genelde Kur'an âyetlerinden oluşan hutbeler, haftalık toplantı mantığına uygun olarak gündelik hayatla da iç içe olurdu.[33]

Cuma'nın en önemli unsuru olan hutbenin ciddiye alınması ve sükûnetle dinlenmesi gerekiyordu. Hz. Peygamber'in huzurunda yaşanan şu ilginç hâdise, bu konuda nasıl davranılması gerektiğinin de öğrenilmesine vesile olmuştu. Câbir b. Abdullah'ın anlattığına göre, Peygamber Efendimiz bir cuma günü hutbe okuyordu. Bu sırada Şam'dan bir kervan gelmişti. Bu kervandan yapılacak alışveriş sahâbe için önem arz etmekteydi. Dikkatleri dağılan ashâb, Hz. Peygamber'in konuşuyor olduğunu unutarak mescidi boşaltmışlardı. Hz. Peygamber ayakta hutbesine devam ederken mescitte sadece on iki kişi kalmıştı.[34] Bunun üzerine Resûlullah, *"Varlığım kendi elinde olan (Yüce Allah)a yemin olsun ki, şayet onların peşinden tümünüz gitseydiniz de burada hiç kimse kalmamış olsaydı, sizin için şu vadi ateş*

[22] D1057 Ebû Dâvûd, Salât, 206, 207; MK498 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 1/189.
[23] B3990 Buhârî, Meğâzî, 10.
[24] D1067 Ebû Dâvûd, Salât, 208, 209.
[25] MŞ5157 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Salavât, 340.
[26] İM1129 İbn Mâce, İkâmet, 94.
[27] M2024 Müslim, Cum'a, 59.
[28] İM1109 İbn Mâce, İkâmet, 85.
[29] N1395 Nesâî, Cum'a, 15.
[30] B915 Buhârî, Cum'a, 24.
[31] AV3/302 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, III, 302.
[32] M1995 Müslim, Cum'a, 34; B920 Buhârî, Cum'a, 27.
[33] N1519 Nesâî, İstiskâ, 10.
[34] M1997 Müslim, Cum'a, 36.

olup akardı." diyerek[35] öfkesini ve üzüntüsünü belirtmiş; Cenâb-ı Allah da, *"Onlar bir ticaret veya eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona koştular ve seni ayakta bıraktılar. De ki: Allah'ın yanında bulunan (şey), eğlenceden ve ticaretten daha yararlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır."*[36] buyurarak Müslümanları uyarmıştı. Bundan sonra Resûlullah (sav) mescitte alışveriş yapılmasını, şiirlerin okunmasını, kayıp ilânı yapılmasını ve cuma günü namazdan önce çeşitli halkalar kurulmasını yasaklamıştı.[37] Ayrıca cuma namazıyla birlikte cuma hutbesi de "Allah'ı zikir"[38] kapsamına girdiğinden, Allah Resûlü hutbenin sessizce dinlenmesini istemiş ve hutbe esnasında yanında konuşan arkadaşını ikaz etmeyi bile hoş karşılamamıştı.[39]

Hutbeden sonra iki rekât cuma namazı kılınırdı.[40] Namaz, güneş tam tepeden batıya meylettiği zamanda kılınır,[41] henüz insanların sığınacakları bir gölge oluşmadan biterdi.[42] Bununla birlikte Hz. Peygamber'in (sav) soğuk zamanlarda cuma namazını erken kıldırıp, sıcak şiddetli olduğu zamanlarda da namazı serin vakte kadar ertelediği de olmuştu.[43] Peygamber Efendimiz namazda bazen Cum'a sûresi ile Münâfikûn'u[44] bazen de A'lâ ve Gâşiye sûrelerini okurdu.[45]

Resûlullah cuma günü ile ilgili olarak o gün, cuma namazı için kâmet getirilmesiyle başlayıp, namazın bittiği süre içerisinde yer alan[46] çok mübarek bir andan bahsetmiştir ki, *"...o anda Allah'tan bir şey dilerse Allah mutlaka ona o isteğini verir."*[47] Söz konusu mübarek ânın ne zaman olduğuna dair farklı hadis rivayetleri bulunmaktadır. Bu rivayetlere cuma namazına önceden gelinmesini ve namazın beklenmesini de dâhil edersek, icabet ânının cuma namazı tamamlanıncaya kadarki sürede olması ihtimali daha fazladır, diyebiliriz. Bundan dolayı, hem namaz öncesinde ve sonrasında yapılacak dualarla, hem de namazda imamın okuyacağı dua âyetleri ve tahiyyatta okunacak dua âyetleriyle söz konusu ânı yakalama gayreti içinde olunmalıdır. Hatta gerek, *"Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan (rızık) isteyin. Allah'ı çok zikredin, umulur ki kurtuluşa erersiniz."* âyeti,[48] gerekse cumanın bu değerli ânının ikindiden sonra olduğunu ifade eden hadisler[49] dikkate alındığında, dil ve gönül –iş yaparken de olsa– Allah'ı zikretmeye, dua ve niyazda bulunmaya akşama kadar devam etmelidir.

İki rekâtlık cuma namazı bittiğinde Resûlullah (sav) evine gider ve yine iki rekât nafile namaz kılardı.[50] Hz. Peygamber (sav) cumadan sonra nafile namaz kılmak isteyenlere ise dört rekât kılmalarını tavsiye ederdi.[51] Dolayısıyla cumadan sonra iki ya da dört rekât nafile namaz kılınması Hz.

[35] S16877, İbn Hıbbân, *Sahîh*, XV, 299.
[36] Cum'a, 62/11.
[37] HM6676 İbn Hanbel, II, 180.
[38] B881 Buhârî, Cum'a, 4; M1964 Müslim, Cum'a, 10.
[39] B934 Buhârî, Cum'a, 36; M1965 Müslim, Cum'a, 11.
[40] N1421 Nesâî, Cum'a, 37; İM1064 İbn Mâce, İkâmet, 73.
[41] B904 Buhârî, Cum'a, 16.
[42] B4168 Buhârî, Meğâzî, 36; M1993 Müslim, Cum'a, 32.
[43] B906 Buhârî, Cum'a, 17.
[44] M2031 Müslim, Cum'a, 64.
[45] M2028 Müslim, Cum'a, 62; D1125 Ebû Dâvûd, Salât, 234, 236.
[46] T490 Tirmizî, Cum'a, 2; İM1138 İbn Mâce, İkâmet, 99.
[47] T490 Tirmizî, Cum'a, 2; M1969 Müslim, Cum'a, 13.
[48] Cum'a, 62/10.
[49] T491 Tirmizî, Cum'a, 2; HM7674 İbn Hanbel, II, 273.
[50] M2040 Müslim, Cum'a, 71.
[51] M2037 Müslim, Cum'a, 68.

Peygamber'in sünnetiydi. Araplar arasında yaygın olan "kaylûle", yani öğle istirahatını da ashâbıyla birlikte cuma namazının ardından yapardı.[52]

Hz. Peygamber cuma gününü haftalık bayram olarak belirleyince o gün yapılması ve yapılmaması gereken işleri de düzenlemiştir. *"Sizden herhangi biriniz cumadan bir gün önce veya bir gün sonra da oruç tutmadıkça (sadece) cuma günü oruç tutmasın!"* buyurarak, yapılmaması gerekeni açıklamıştı.[53] Bir cuma günü muhterem eşi Cüveyriye'nin (ra) yanına girmişti. Cüveyriye oruçlu idi. Ona, *"Dün oruç tuttun mu?"* diye sormuş, Cüveyriye, "Hayır (tutmadım)." demişti. Resûlullah bu defa, *"Yarın oruç tutmak istiyor musun?"* diye sormuş, Cüveyriye, "Hayır, (tutmayacağım)." deyince Resûlullah ona orucunu açtırmıştı[54]

Hz. Peygamber'in ifadelerinden anlaşıldığına göre, Yüce Allah'ın mübarek ve üstün gördüğü gün konusunda yahudiler ve hıristiyanlar görüş ayrılığına düşmüşlerdir. "Cuma" olarak belirlendiği anlaşılan o faziletli gün, yahudilerce cumartesiye çekilmiş, hıristiyanlarca ise pazar günü olarak değiştirilmiştir. Son din İslâm ise, cuma gününü değiştirmeden aynen kabul etmek suretiyle önceki dinlerin önüne geçmiştir.[55] Nitekim Allah Resûlü bu konuda şu açıklamayı yapmıştır: *"Biz, (dünyada) son (gelen ümmet) olmamıza rağmen, kıyamet günü en öne geçeceğiz. Ne var ki onlara bizden önce, (bize ise onlardan sonra) kitap verilmiştir. İşte Allah, kendilerine farz kılınıp da, ihtilâfa düştükleri o (mübarek) güne (cumaya) bizi yönlendirdi. Neticede bu konuda onlar bizim ardımızdan gelirler. Yahudilerin (ibadet günü) yarın (cumartesi), hıristiyanlarınki ise öbür gündür (yani pazar)."*[56]

Âyet ve hadislerden anlaşıldığı üzere, dinimizde cuma günü haftanın en faziletli ve bereketli günü olarak kabul edilmiştir. Müslümanlar tarafından da toplumu oluşturan bireylerin bir araya gelip haftalık görüşmelerini gerçekleştirdiği özel bir toplanma ve bayram günü olarak algılanmış ve İslâm dünyasında bu şekilde bir anlam kazanmıştır. Ancak Yahudilik ve Hıristiyanlıkta olduğu gibi bu özel ibadet gününün bayram olması, onun tatil olarak geçirilmesi, işten ve çalışmadan uzak kalınması gibi bir sonuç getirmemiştir. İlgili âyet-i kerimede de ifade edildiği üzere namaz kılmak için alışveriş kısa süreli olarak yasaklanmışsa da, namaz sonrası çalışma hayatı devam ettirilecektir. *"Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin. Allah'ı çok zikredin, umulur ki kurtuluşa erersiniz."*[57] âyetinin tavsiyesi üzere inananlar namaz sonrasında hem gündelik hayatı hem de Allah'ı anmayı sürdüregelmiştir.

[52] B941 Buhârî, Cum'a, 41; M1991 Müslim, Cum'a, 30.
[53] B1985 Buhârî, Savm, 63.
[54] B1986 Buhârî, Savm, 63
[55] M1982 Müslim, Cum'a, 22
[56] B876 Buhârî, Cum'a 1; M1978 Müslim, Cum'a, 19.
[57] Cum'a, 62/10.

HUTBE
MİNBERDEN MİLLETE SESLENİŞ

عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ قَالَ: كَانَتْ صَلاَةُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَصْدًا وَخُطْبَتُهُ قَصْدًا، يَقْرَأُ آيَاتٍ مِنَ الْقُرْآنِ وَيُذَكِّرُ النَّاسَ.

Câbir b. Semüre şöyle demiştir:
"Resûlullah'ın (sav) namazı da hutbesi de orta uzunluktaydı. (Hutbede) Kur'an'dan âyetler okur ve halka nasihat ederdi."
(D1101 Ebû Dâvûd, Salât, 221, 223)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: "الْحَمْدُ لِلَّهِ نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا وَمِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْدِهِ اللَّهُ فَلاَ مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضْلِلْ فَلاَ هَادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ..."

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ قَالَ: خَرَجْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ يَوْمَ فِطْرٍ أَوْ أَضْحَى فَصَلَّى ثُمَّ خَطَبَ ثُمَّ أَتَى النِّسَاءَ فَوَعَظَهُنَّ وَذَكَّرَهُنَّ وَأَمَرَهُنَّ بِالصَّدَقَةِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَنْ تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ، ثُمَّ أَتَى الْجُمُعَةَ فَاسْتَمَعَ وَأَنْصَتَ، غُفِرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجُمُعَةِ، وَزِيَادَةُ ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ، وَمَنْ مَسَّ الْحَصَى فَقَدْ لَغَا."

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) (hutbeye başlarken) şöyle buyurmuştur: *"Hamd, Allah'a mahsustur. Biz O'na hamdeder, O'ndan yardım diler, nefislerimizin şerrinden ve yapıp ettiklerimizin kötülüklerinden Allah'a sığınırız. Allah kime hidayet ederse onu saptıracak yoktur, kimi de saptırırsa ona hidayet edecek yoktur. Şahitlik ederim ki tek olan Allah'tan başka ilâh yoktur, O'nun hiçbir ortağı yoktur. Muhammed de O'nun kulu ve elçisidir..."*

(İM1893 İbn Mâce, Nikâh, 19; M2007 Müslim, Cum'a, 45)

Abdurrahman'ın işittiğine göre, İbn Abbâs şöyle demiştir: "Ben, bir Ramazan yahut Kurban Bayramı günü Peygamber (sav) ile birlikte (namazgâha) çıktım. Hz. Peygamber önce (bayram) namazını kıldırdı, sonra hutbe irad etti. Ardından da kadınların yanına gitti. Ve onlara nasihat etti, bazı hususları hatırlattı ve sadaka vermelerini emretti."

(B975 Buhârî, Îdeyn, 16)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim abdest alır ve abdesti güzelce almaya özen gösterir sonra cumaya gelir ve (hutbeye) kulak verip sessizce dinlerse o cuma ile gelecek cuma arasındaki günahları ve üç günlük (günahı) daha affolunur. Kim de (hutbeyi dinlemeyip yerdeki) çakıl taşlarıyla meşgul olursa boş bir şey yapmıştır."*

(M1988 Müslim, Cum'a, 27)

Hz. Peygamber, Mekke'de müşriklerin zulüm ve baskıları karşısında, hicrete karar verdi ve Hz. Ebû Bekir ile birlikte Medine'ye doğru yola çıktı. Rahmet Elçisi bir cuma günü Medine yakınlarında Sâlim b. Avfoğulları'nın ikamet ettiği Rânûnâ vadisine ulaştı. Orada insanlar, "Namaza toplanın." nidalarıyla namaza çağırıldılar. Bugün, Medine'de "Cuma Mescidi" adıyla anılan mescidin bulunduğu bu mübarek mekânda Hz. Peygamber, ilk cuma namazını kıldırdı. Ardından toplanan kalabalığa hitap etti. Allah'a hamd ve senâdan sonra konuşmasını şöyle sürdürdü:

"Ey İnsanlar, (âhirete gitmeden) önceden, kendiniz için bir şeyler gönderin. Çok iyi biliyorsunuz ki, Allah'a yemin olsun, sizden biriniz muhakkak (sonunda) düşüp (ölecek) ve hayvanlarını çobansız bırakacak. Muhakkak ki, sonra Rabbi ona arada, bir tercüman ve onu kendisinden ayıran bir perde olmaksızın 'Resûl(üm) sana gelip tebliğde bulunmadı mı? Sana mal vermedim mi, ihsanda bulunmadım mı? Önceden kendin için ne hazırladın?' buyuracak. O da sağına, soluna bakacak ve bir şey göremeyecek. Sonra da önüne bakacak orada da yalnız cehennemi görecek. Öyleyse herkes gücü nispetinde yüzünü (kendini) cehennem ateşinden korusun. Yarım hurma ile dahi olsa bunu yapsın. Bunu da bulamıyorsa, güzel bir sözle de olsa (kendisini cehennem ateşinden korusun). Zira muhakkak her iyiliğin karşılığı on katından yüz katına kadar verilir. Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun."[1]

Hz. Peygamber'in ilk kez kıldırdığı cuma namazı ve irad ettiği cuma hutbesi ile birlikte Cuma günü Müslümanların haftalık toplanma ve görüşme vakti olmuştur. Hutbe denilince de akla öncelikle cuma namazından önce irad edilen hutbe gelmektedir.

Hz. Peygamber, hutbe için minbere çıktığında önce cemaate selâm verirdi.[2] Kısa ve güzel ifadelerle Allah'a hamd ve övgü sunarak hutbesine başlayan Resûl-i Ekrem'in[3] hamd ve senâsı şu şekildeydi: *"el-Hamdü lillâhi nahmedühû ve nesteînüh, ve neûzü billâhi min şürûri enfüsinâ ve min seyyiâti a'mâlinâ, men yehdihi'llâhü felâ muzılle leh ve men yuzlil felâ hâdiye leh."* (Hamd, Allah'a mahsustur. Biz O'na hamdeder, O'ndan yardım diler, nefislerimizin kötülüklerinden ve yapıp ettiklerimizin çirkinliklerinden Allah'a sığınırız. Allah kime hidayet ederse onu saptıracak yoktur, kimi de saptırırsa ona hidayet edecek yoktur.)"[4] Ardından şehâdet kelimelerini şöyle dile getirirdi:

[1] HS3/30 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 30; KU16101 Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, VI, 367-368.
[2] İM1109 İbn Mâce, İkâmet, 85; MA5282 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 193.
[3] D1096 Ebû Dâvûd, Salât, 221, 223; M2007 Müslim, Cum'a, 45.
[4] İM1893 İbn Mâce, Nikâh, 19; M2007 Müslim, Cum'a, 45.

"Eşhedü en lâ ilâhe illâllâhü vahdehû lâ şerîke leh ve enne Muhammeden abdühû ve Resûlüh." (Şahitlik ederim ki tek olan Allah'tan başka ilâh yoktur, O'nun hiçbir ortağı yoktur. Muhammed de O'nun kulu ve elçisidir.)"[5]Bazı rivayetlere göre, şehâdet kelimelerinin ardından, *"(Allah) onu kıyametten önce müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak (din) ile göndermiştir. Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse doğru yolu bulmuştur. Kim de onlara isyan ederse, ancak kendisine zarar verir. Allah'a hiçbir zarar veremez."* ifadelerini ilâve ederdi.[6]

"İçinde kelime-i şehâdet olmayan hutbe, kesik el gibidir."[7] buyuran Allah Resûlü; hamd, senâ ve şehâdetten sonra, *"Kim Allah'a ve Resûlü'ne isyan ederse o doğru yoldan sapmıştır. Allah'ım, Rabbimiz! Bizi sana ve Resûlü'ne itaat eden, rızanın peşinden giden, gazabından kaçınan kullarından eylemeni isteriz. Biz ancak seninle varız, sana tâbiyiz."* şeklinde dua eder[8] ve hutbenin asıl konusuna girerdi.[9] Resûlullah hutbede konuya uygun birkaç âyet okur ve nasihat ederdi.[10] Hutbelerde genellikle Kur'an'dan sûreler ve âyetler okuduğu içindir ki on yıl boyunca Medine'de kıldırdığı cuma namazlarında Hz. Peygamber beş yüzden fazla hutbe irad ettiği hâlde onlardan ancak bir kısmı nakledilmiştir. Onun hutbe esnasında kıyamet sahnelerini tasvir eden İnşikâk,[11] cehennemdeki azaptan bahseden Zuhrûf[12] ve Kâf sûrelerinden[13] âyetler okuduğu rivayetlerde zikredilmektedir.

Cuma hutbelerinin konusu, Müslümanların haftalık olarak bir araya gelişlerini sağlama hedefine uygun bir biçimde gündelik hayat ve sorunlarla iç içe olurdu. Enes b. Mâlik'in (ra) anlattığına göre, Resûlullah (sav) hutbe okurken bir adam gelmiş ve aralarında şöyle bir konuşma geçmişti: "Ey Allah'ın Resûlü! (Kuraklık nedeniyle) hayvanlar helâk oldu, yola çıkacak hâlleri kalmadı. Yağmur yağdırması için Allah'a dua et." Resûlullah (sav) ellerini kaldırarak, *"Allah'ım! Bize hayırlı yağmurlar ver! Allah'ım! Bize hayırlı yağmurlar ver (bize yardım et)!"* diye orada dua etmişti. Kısa sürede yağmur başlamış, hafta boyu da yağmıştı. Ertesi cuma yine Resûlullah (sav) hutbe okurken bir adam mescide girerek, "Ey Allah'ın Resûlü! Mallarımız helâk oldu, yollar sulardan yürünmez oldu, yağmuru kesmesi için Allah'a dua et." demişti. Resûlullah (sav) yine ellerini kaldırıp, *"Allah'ım! Bize değil çevremize ver. Allah'ım! (Bu yağmuru) küçük dağlara, tepelere, vadi içlerine ve ağaçlık alanlara ver."* buyurdu. Hz. Enes'in anlattığına göre, bulutlar dağılmıştı ve dışarı çıkıp güneşte yürümüşlerdi.[14]

Cumanın yanı sıra Ramazan ve Kurban Bayramı namazları da kadın, erkek ve çocukların katılımıyla kılınırdı. Hz. Peygamber önce nama-

[5] İM1893 İbn Mâce, Nikâh, 19.
[6] D1097 Ebû Dâvûd, Salât, 221, 223.
[7] D4841 Ebû Dâvûd, Edeb, 19; HM8499 İbn Hanbel, II, 343.
[8] D1098 Ebû Dâvûd, Salât, 221, 223.
[9] B926 Buhârî, Cum'a, 29.
[10] D1101 Ebû Dâvûd, Salât, 221, 223.
[11] MA5286 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 194.
[12] HM18125 İbn Hanbel, IV, 223.
[13] D1100 Ebû Dâvûd, Salât, 221, 223.
[14] B1014 Buhârî, İstiskâ, 7; N1519 Nesâî, İstiskâ, 10.

zı kıldırır, ardından da hutbe okurdu.[15] İbn Abbâs şöyle anlatmaktadır: "Ben, bir Ramazan yahut Kurban Bayramı günü Peygamber (sav) ile birlikte (namazgâha) çıktım. Hz. Peygamber önce (bayram) namazını kıldırdı, sonra hutbe irad etti. Ardından da kadınların yanına gitti. Ve onlara nasihat etti, bazı hususları hatırlattı ve sadaka vermelerini emretti."[16] Hz. Peygamber'in bayram namazında ikinci hutbeyi irad ettiğini bilen tâbiîn âlimlerinden Atâ b. Ebû Rebâh, kendi dönemindeki imamların hanımlara gelip nasihatte bulunmadıklarından şikâyetle, Hz. Peygamber'in bu uygulamasına devam edilmediğini ifade etmiştir.[17] Hz. Peygamber, *"Birinizin eşi mescide gitmek için kendisinden izin istediğinde ona engel olmasın."*[18] diyerek hanımların mescide gelmelerini ve hutbeyi dinlemelerini istemişti. Allah Resûlü'nün emri ile yaşlı genç, evli bekâr bütün hanımlar bayram namazına katılır, hatta âdetli hanımlar bile bayramlarda namazgâha gelerek namaz kılanların arkasında durup onlarla birlikte tekbir getirip dua ederler ve bayram hutbesini dinlerlerdi.[19]

Hz. Peygamber Ramazan ve Kurban Bayramı'nda hutbeyi binek üzerinde veya kendisine verilen bir yaya ya da asâya yaslanarak irad ederdi.[20] Allah'a hamd ve O'na övgünün ardından, kelime-i şehâdet getirir, sonra da genellikle Kur'an'dan bir sûre okur ve dua ederdi.[21] Hz. Peygamber bayram günü irad ettiği hutbelerde tekbir de getirirdi.[22]

Hz. Peygamber cuma ve bayram namazlarının yanı sıra değişik vesilelerle de hutbe irad ederdi.[23] O, insanları herhangi bir konuda uyarma ya da bilgilendirme ihtiyacı hissettiğinde[24] cuma ve bayram hutbesine benzer konuşmalar yapardı.[25] Hz. Peygamber'in oğlu İbrâhim'in vefat ettiği gün güneş tutulmuş, halk da, "İbrâhim öldüğü için güneş tutuldu." şeklinde konuşmaya başlamıştı. Resûlullah, insanlara kıyâmı ve rükûsu uzun bir namaz kıldırdı. Namaz bittiğinde güneş eski hâline dönmüş, açılmıştı. Allah'ın Elçisi insanlara bir hutbe irad ederek hamd ve senâdan sonra şunları söyledi: *"Muhakkak ki güneş ve ay Allah'ın âyetlerindendir. Birinin ölümünden veya yaşamasından dolayı tutulmazlar. Bu ikisini(n tutulduğunu) gördüğünüz zaman Allah'ı yüceltin (tekbir getirin), Allah'a dua edin, namaz kılın ve sadaka verin. Ey Muhammed ümmeti! Vallahi erkek-kadın bütün kullarının iffetsizlik etmesini Allah'tan daha çok meneden kimse yoktur. Ey Muhammed ümmeti, vallahi benim bildiğimi bilseniz, mutlaka çok ağlar ve az gülerdiniz. Söyleyin! Tebliğ ettim mi?"*[26] Farklı rivayetlere göre, Peygamber Efendimiz bu konuşmasında namazdayken kendisine cennet ve cehennem ile içinde-

15 B957 Buhârî, İdeyn, 7; HM1902 İbn Hanbel, I, 220.
16 B975 Buhârî, İdeyn, 16.
17 M2047 Müslim, İdeyn, 3.
18 M988 Müslim, Salât, 134.
19 B971 Buhârî, İdeyn, 12; DM1643 Dârimî, Salât, 223.
20 HM16064 İbn Hanbel, III, 485; HM18682 İbn Hanbel, IV, 283.
21 MA5655 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 287.
22 BS6306 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 428.
23 HM4583 İbn Hanbel, II, 11.
24 HM12309 İbn Hanbel, III, 127.
25 M2353 Müslim, Zekât, 70.
26 M2089 Müslim, Küsûf, 1; M2102 Müslim, Küsûf, 10.

ki bazı kimselerin hâllerinin de gösterildiğini anlatmıştır.[27] Onun burada olduğu gibi bazen toplumdaki yanlış bir anlayışı düzeltmek, bazen de yaşanan gerginlikleri, ileri sürülen hatalı yorum ve değerlendirmeleri izale etmek için değişik zamanlarda hutbe irad ettiği bilinmektedir.[28]

Hz. Peygamber, nikâh ve benzeri durumlarda yapılacak konuşmalar için "dünürlük hutbesi" diyebileceğimiz şu hacet hutbesini öğretmiştir: *"Hamd, Allah'a mahsustur. O'ndan yardım diler, affımızı O'ndan isteriz. Nefislerimizin şerlerinden ve yapıp ettiklerimizin kötülüklerinden Allah'a sığınırız. Allah kime hidayet ederse onu saptıracak yoktur, kimi saptırırsa da ona hidayet edecek yoktur. Şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur. Ve yine şahitlik ederim ki Muhammed O'nun kulu ve elçisidir."*

Efendimiz (sav) bu girişten sonra şu üç âyeti okurdu: *"Ey iman edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun ve ancak Müslümanlar olarak can verin."*[29] *"Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Şüphesiz Allah, üzerinizde bir gözetleyicidir."*[30] *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğru söz söyleyin ki, Allah sizin işlerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse, muhakkak büyük bir kurtuluşa ermiştir."*[31]

Hz. Peygamber iyi bir hatipti ve anlaşılır, akıcı ve düzgün bir konuşma üslûbu vardı. Kendisini en iyi tanıyanlardan biri olan eşi Hz. Âişe'nin anlattığına göre, Resûl-i Ekrem hızlı konuşmaz, sözlerini muhatabı ezberleyecek derecede tane tane sarf ederdi.[32] Az söz ile çok mânâ ifade edecek şekilde konuşur, sözlerinde ne bir fazlalık, ne de bir eksiklik olurdu. Konuşurken muhatabına ne kaba davranır, ne de onu aşağılardı.[33] O dönemde Araplar, hatipliği ciddiye alır, başarılı hatiplere değer verirdi. Allah Resûlü'nün hatiplikteki başarısı da bu açıdan çok önemliydi. Ve o, bu imkânını her fırsatta değerlendirirdi. Çünkü insanlara o günün şartlarında İslâm'ı anlatmanın en etkili yollarından biri buydu. Nitekim son derece güzel konuşan Sevgili Peygamberimiz, okuduğu Kur'an âyetleriyle Arapları derinden etkilemişti.

Câbir b. Semüre (ra) der ki: "Resûlullah'ın (sav) namazı da hutbesi de orta uzunluktaydı. (Hutbede) Kur'an'dan birkaç âyet okur ve halka nasihat ederdi."[34] Hz. Peygamber hutbelerde, kendi hitabet tarzına uygun bir biçimde son derece özlü konuşur, kısa nasihatlerde bulunurdu.[35] Hutbenin

[27] B86 Buhârî, İlim, 24; M2091 Müslim, Küsûf, 3.
[28] B923 Buhârî, Cum'a, 29.
[29] Âl-i İmrân, 3/102.
[30] Nisâ, 4/1.
[31] Ahzâb, 33/70-71; N1405 Nesâî, Cum'a, 24; DM2233 Dârimî, Nikâh, 20; HN3/105 *Hâşiyetü's-Sindî ale'n-Nesâî*, III, 105.
[32] T3639 Tirmizî, Menâkıb, 9; D4839 Ebû Dâvûd, Edeb, 18.
[33] TŞ226 Tirmizî, *Şemâil*, 97.
[34] D1101 Ebû Dâvûd, Salât, 221, 223.
[35] D1107 Ebû Dâvûd, Salât, 223, 225.

kısa tutulmasını da emrederdi.[36] Bu emre uyan Ammâr b. Yâsir bir gün hutbe okumuş, Peygamberimiz gibi hutbeyi hem kısa tutmuş hem de güzel konuşmuştu. Hutbeden hoşlanan cemaat, "Keşke biraz daha uzatsaydın!" diyerek temennilerini dile getirmişti. Ammâr b. Yâsir onların bu isteklerine Resûlullah'tan işittiği şu hadisle karşılık vermişti: *"Şüphesiz ki kişinin namazını uzun, hutbesini kısa tutması anlayışlı olmasının işaretidir. (Siz de) namazı uzun, hutbeyi kısa tutun. Çünkü (kısa da olsa) bazı sözler büyüleyicidir."*[37]

Bazı zamanlar, Hz. Peygamber'in hutbe esnasında ara vererek kendisine soru soranlara cevap verdiği görülürdü.[38] Ama buna her zaman müsaade etmez, kimi zaman da böyle yapanlara tepki gösterirdi. Enes b. Mâlik'in anlattığına göre, bir cuma günü Hz. Peygamber minberde iken bir adam mescide girer ve onun konuşmasını keserek, "Ey Allah'ın Resûlü, kıyamet ne zaman kopacak?" diye sorar. Cemaat gizlice adama susmasını işaret ederlerse de adam aynı soruyu üç kez tekrarlar. Ona cevap vermeyen Efendimiz, namazı kıldırdıktan sonra, *"Kıyametin kopuşunu soran kişi nerede?"* diye sorar. Adam, "Benim, Yâ Resûlallah." der. Ardından Hz. Peygamber, *"Kıyamet için ne hazırladın?"* diye sorar. Adam, "Kıyamet için çok fazla namaz ve oruç hazırlayamadım ama Allah'ı ve Resûlü'nü seviyorum." der. Resûlullah, *"Kişi sevdiğiyle beraberdir, sen de sevdiğinle beraber olacaksın."* buyurur.[39]

Hz. Peygamber'in konuşmasını etkileyici kılan samimiyeti ve cemaatle olan yakın ilişkisiydi. O, konuşurken cemaatin yüzüne bakar,[40] yani onlarla göz teması sağlar, sözlerine uygun olarak el hareketleri de değişirdi.[41] Hamd ve senâdan sonra sesini yükseltirdi.[42] Meselâ, kıyameti anlattığı bir hutbesinde, gözleri kızarmış, sesi yükselmiş ve hiddetlenmişti. Kıyametin yakınlığını ifade etmek için de işaret parmağıyla orta parmağını yan yana getirmişti.[43] Kısacası o, etkileyici bir hatip için gerekli olan bütün vasıfları taşımaktaydı.

Hz. Peygamber sadece hutbe irad etmez aynı zamanda daha sağlıklı bir dinleme ortamı oluşması için kendi konumuna ve cemaatin yerleşim düzenine dikkat ederdi.[44] Nebî (sav), önceleri mescitte bulunan bir hurma kütüğüne dayanarak hutbelerini ayakta irad ederdi. Bir gün, *"Ayakta durmak bana zor gelmeye başladı."* diyerek ayaklarındaki zayıflıktan şikâyet edince, ashâbdan Temîm ed-Dârî, ona bir minber yapmayı önerdi. Böylelikle hem cemaat Peygamber'i daha iyi görebilecek ve duyabilecek hem de Efendimiz yorulmadan hutbesini irad edebilecekti. Bu öneriyi ashâbıyla istişare eden Hz. Peygamber, amcası Abbâs'ın kölesi Minâ'ya biri oturma

[36] D1106 Ebû Dâvûd, Salât, 223, 225.
[37] M2009 Müslim, Cum'a, 47.
[38] N5379 Nesâî, Zînet, 122; D3631 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 29.
[39] T2385 Tirmizî, Zühd, 50; BS5930 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 318; SH1796 İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 149.
[40] T509 Tirmizî, Cum'a, 14.
[41] TŞ226 Tirmizî, *Şemâil*, 97; N1413 Nesâî, Cum'a, 29; M2005 Müslim, Cum'a, 43.
[42] M2006 Müslim, Cum'a, 44.
[43] M2005 Müslim, Cum'a, 43.
[44] B927 Buhârî, Cum'a, 29; BS5916 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 314.

yeri olarak da kullanılan üç basamaktan ibaret sade bir minber yaptırdı. Hz. Peygamber'in hutbelerini bu minberde irad etmeye başlamasından sonra önceleri yaslandığı hurma kütüğünün üzüntüsünden inlediğine dair hadis kaynaklarında birçok rivayet bulunmaktadır.[45]

Allah Resûlü, cemaatin iyi işitmesi ve kendisini görmesi için duruma göre bazen de binek üzerinde konuşurdu. Açık havada gerçekleşen bu hutbelerin kimi zaman kalabalık bir dinleyici grubu bulunurdu. Bu nedenle de Peygamberimiz sesin uzaklara ulaştırılması için birisine yüksek sesle tekrar ettirirdi. Meselâ, Hz. Peygamber, üstünde kırmızı bir giysi ile katır üzerinde Mina'da konuşma yaparken, Hz. Ali, tüm dinleyenlerin işitmesi için Resûlullah'ın sözlerini yüksek sesle tekrarlamıştı.[46] Hatta bir bayram günü hanımların hutbeyi işitemediğini fark edince onlara ayrıca bazı nasihatlerde bulunarak[47] cemaate olan ilgisini ve duyarlılığını göstermişti. Yine hutbe okurken güneşte kalan bir adamın gölgeye gitmesini istemesi de bunun bir başka örneği idi.[48]

Hz. Peygamber (sav) hutbenin ciddiyet içinde ve sakin bir tavırla dinlenmesi konusunda titiz davranırdı. Çünkü hutbe Allah'ı zikirdir ve meleklerin dinlediği gibi[49] bizim de hutbe okuyan imamı dinlememiz gerekir. Câbir b. Abdullah'ın anlattığına göre, Peygamber Efendimiz bir cuma günü hutbe okuyordu. Bu sırada Şam'dan bir ticaret kervanı gelmişti. Dikkati dağılan cemaat kervana doğru koşuşmuş, namazda sadece on iki kişi kalmıştı.[50] Bu olay, Sevgili Peygamberimizi üzmesinin yanı sıra şu âyetin de inmesine neden olmuştu: *"(Durum böyle iken) onlar bir ticaret veya bir eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona koştular ve seni ayakta bıraktılar. De ki: 'Allah'ın yanında bulunan, eğlence ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.'"*[51]

Yüce Allah, *"Kur'an okunduğu zaman ona kulak verip dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin."*[52] buyurarak, biz kullarının namaz ve hutbede imamı sessizce dinlemesini istemiştir.[53] Hz. Peygamber, *"Cuma günü imam hutbe okurken arkadaşına 'Sus!' bile desen, boş bir söz söylemiş olursun."*[54] şeklindeki açıklamasıyla insanların bütün dikkatlerini hutbeye vermelerini istemiştir. Ayrıca başkasını susturmak için bile olsa konuşmanın mekruh olması ve cumadan alınacak sevabı azaltması bu konuda ne denli hassasiyet göstermemiz gerektiğini ortaya koymaktadır.

Resûlullah, *"Kim abdest alır ve abdesti güzelce almaya özen gösterir sonra cumaya gelir ve (hutbeye) kulak verip sessizce dinlerse o cuma ile gelecek cuma*

[45] İM1414 İbn Mâce, İkâmet, 199; B3585 Buhârî, Menâkıb, 25; T505 Tirmizî, Cum'a, 10; DM32 Dârimî, Mukaddime, 6.
[46] D4073 Ebû Dâvûd, Libâs, 18.
[47] M2045 Müslim, Îdeyn, 2.
[48] BS5914 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 313; HM15600 İbn Hanbel, III, 427.
[49] B881 Buhârî, Cum'a, 4.
[50] M1997 Müslim, Cum'a, 36.
[51] Cum'a, 62/11.
[52] A'râf, 7/204.
[53] TT13/350 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIII, 350.
[54] M1965 Müslim, Cum'a, 11.

arasındaki günahları ve üç günlük (günahı) daha affolunur. Kim de (hutbeyi dinlemeyip yerdeki) çakıl taşlarıyla meşgul olursa boş bir şey yapmıştır."[55] buyurarak cumaya gelmenin, hutbeyi can kulağıyla ve sükûnet içinde dinlemenin mükâfatını ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in cuma günü hutbe okurken cemaatin arasından geçerek ilerleyen bir adamı, *"Otur artık! Hem eziyet ettin, hem de geç geldin."*[56] diye uyarması ise hutbe dinlemenin âdâbına dair önemli bir ders niteliği taşımaktadır. Bir diğer hadisinde Allah Resûlü, *"Zikirde (hutbede) hazır bulunun. İmama yaklaşın. Çünkü kişi (cumadan ve hutbeden) uzak kaldıkça, cennete girecekse bile oraya girişi gecikir."*[57] uyarısında bulunmuştur.

Allah Resûlü hutbe dinlemenin âdâbına dair de birtakım tavsiyelerde bulunmuştur. İnsanların, imam cuma günü hutbe okurken dizlerini dikip, ayaklarını elbisenin içine alarak oturmasını muhtemelen uykuyu getirmesi, elbisenin açılması veya abdestin bozulması gibi mahzurlarından dolayı yasaklamıştır.[58]Ayrıca o (sav), imam hutbedeyken veya hutbe için minbere çıkmışken mescide gelen kişinin iki rekât namaz kılmasını,[59]mescitte uykusu gelenin ise başka bir tarafa dönmesini ya da yerini değiştirip başka bir yere oturmasını istemiştir.[60]

Veda Hutbesi başta olmak üzere Hz. Peygamber'in bütün hutbeleri hayatın maddî ve mânevî ihtiyaçlarıyla yakından ilgili olur, ferdî veya içtimaî problemlerin çözümüne yönelik mesajlar içerirdi. Nitekim İslâm kültür ve ibadet tarihinde de hutbeler toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte olmuş, hutbeyi dinleyen cemaatin ihtiyaçları dikkate alınmaya devam edilmiştir. Aynı zamanda hutbeler Peygamber Efendimizin ve kendisinden sonra da âlimlerin Müslümanlara yönelik olarak gerçekleştirdiği eğitim ve öğretim sürecinin önemli bir parçası olmuştur. Hutbelerde daima insanî ve dinî değerlerin öne çıkarıldığı, toplumda birlik ve beraberliğin teşvik edildiği konuşmalar yapılmıştır. Dolayısıyla bugün de samimiyeti ve doğru bilgisiyle orantılı olarak inandırıcılığı ve etkisi artan hatip, Peygamberin üslûbu olan müjdeleyici, uyarıcı, ümit verici, bilgilendirici, hoşgörülü ve her kesimden insanın anlayacağı açıklıkta bir üslûp kullanmalı; ümit kırıcı, sert, cemaati gerginliğe ve münakaşaya taşıyacak, onları camiden ve ibadetten uzaklaştıracak bir tarz benimsemekten kaçınmalıdır. Hatip, hutbenin içerdiği bilgilerin doğruluğu, tutarlılığı ve anlamlı bir akış içinde sunulması kadar, sunum esnasındaki tonlama, vurgulama, jest ve mimiklerin de etkili bir hutbe için gayet mühim olduğunu bilmeli ve bu konuda kendini geliştirme gayreti içerisinde bulunmalıdır.

55 M1988 Müslim, Cum'a, 27.
56 İM1115 İbn Mâce, İkâmet, 88.
57 D1108 Ebû Dâvûd, Salât, 224, 226; AV3/321 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, III, 321.
58 D1110 Ebû Dâvûd, Salât, 226, 228; T514 Tirmizî, Cum'a, 18; TA3/37 Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, III, 37.
59 B1166 Buhârî, Teheccüd, 25.
60 HM4741 İbn Hanbel, II, 23; D1119 Ebû Dâvûd, Salât, 231, 233.

Hutbenin, haftalık olarak Müslümanlara sunulacak özlü dersler ve öncelikli mesajlar içermesi, toplumun talep ve ihtiyaçlarını karşılayacak bir muhtevaya sahip olması gerekmektedir. Her hafta milyonlarca insanın dinlediği hutbeler, aynı zamanda düzenli ve sürekli olarak verilen en etkili yaygın öğretim örneğidir. Bu nedenledir ki, hem hutbeleri hazırlayan ve sunanların hem de bu hutbelerle dinî bilgiler edinen cemaatin, söz konusu öğretim fırsatını en güzel şekilde değerlendirme konusunda duyarlı olmaları gerekir.

CENAZE NAMAZI
MÜMİN KARDEŞ İÇİN YAPILAN SON GÖREV

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "لِلْمُؤْمِنِ عَلَى الْمُؤْمِنِ سِتُّ خِصَالٍ:
يَعُودُهُ إِذَا مَرِضَ، وَيَشْهَدُهُ إِذَا مَاتَ، وَيُجِيبُهُ إِذَا دَعَاهُ، وَيُسَلِّمُ عَلَيْهِ إِذَا لَقِيَهُ،
وَيُشَمِّتُهُ إِذَا عَطَسَ، وَيَنْصَحُ لَهُ إِذَا غَابَ أَوْ شَهِدَ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Müminin mümin üzerinde altı hakkı vardır: Hastalandığında onu ziyaret eder, öldüğünde cenazesinde bulunur, kendisini davet ettiğinde davetine icabet eder, onunla karşılaştığında selâm verir, aksırdığında ona hayır duada bulunur, yanında ve gıyabında onun için samimi davranır."
(T2737 Tirmizî, Edeb, 1; N1940 Nesâî, Cenâiz, 52)

أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"مَنْ شَهِدَ الْجَنَازَةَ حَتَّى يُصَلَّى فَلَهُ قِيرَاطٌ وَمَنْ شَهِدَ حَتَّى تُدْفَنَ كَانَ لَهُ قِيرَاطَانِ." قِيلَ: وَمَا الْقِيرَاطَانِ؟ قَالَ: "مِثْلُ الْجَبَلَيْنِ الْعَظِيمَيْنِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:

"إِذَا صَلَّيْتُمْ عَلَى الْمَيِّتِ فَأَخْلِصُوا لَهُ الدُّعَاءَ."

عَنْ عَوْفِ بْنِ مَالِكٍ الْأَشْجَعِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَصَلَّى عَلَى جَنَازَةٍ يَقُولُ: "اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ وَارْحَمْهُ، وَاعْفُ عَنْهُ وَعَافِهِ، وَأَكْرِمْ نُزُلَهُ، وَوَسِّعْ مُدْخَلَهُ، وَاغْسِلْهُ بِمَاءٍ وَثَلْجٍ وَبَرَدٍ، وَنَقِّهِ مِنَ الْخَطَايَا كَمَا يُنَقَّى الثَّوْبُ الْأَبْيَضُ مِنَ الدَّنَسِ، وَأَبْدِلْهُ دَارًا خَيْرًا مِنْ دَارِهِ، وَأَهْلاً خَيْرًا مِنْ أَهْلِهِ، وَزَوْجًا خَيْرًا مِنْ زَوْجِهِ، وَقِهِ فِتْنَةَ الْقَبْرِ وَعَذَابَ النَّارِ."

Ebû Hüreyre'nin (ra) bildirdiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim namazı kılınana kadar cenazenin yanında bulunursa, ona bir kîrat; kim de defnedilinceye kadar cenazenin yanında bulunursa, ona iki kîrat sevap vardır."* "İki kîrat ne (kadardır)?" diye sorulduğunda Hz. Peygamber, *"İki büyük dağ kadardır."* cevabını vermiştir.

(B1325 Buhârî, Cenâiz, 58; M2189 Müslim, Cenâiz 52)

Ebû Hüreyre'nin işitip rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Cenaze namazı kıldığınız zaman, onun için samimiyetle dua edin."*

(D3199 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 54, 56)

Avf b. Mâlik el-Eşcaî anlatıyor: "Hz. Peygamber'in (sav) bir cenaze için namaz kılarken şöyle dua ettiğini işittim: *'Allah'ım! Onu bağışla, ona acı ve onu affet, ona afiyet ver, vardığı yerde ona ikramda bulun, yerini (kabrini) geniş eyle. Onu su, kar ve dolu ile yıka. Beyaz elbisenin kirden arınması gibi onu hatalarından arındır. Ona bu dünyadaki evinden daha hayırlı bir ev, ailesinden daha hayırlı bir aile, eşinden daha hayırlı bir eş ver. Onu kabir imtihanından ve cehennem azabından koru.'"*

(M2234 Müslim, Cenâiz, 86)

Peygamber Efendimiz bir gün ashâbı ile otururken önlerinden bir cenaze geçer. Orada bulunanlar vefat eden kişiyi güzel hatıralarla anarlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber üç defa *"Vacip oldu."* der. Başka bir cenaze geçerken de orada bulunanlar ölen kişiyi kötülükleriyle anarlar. Hz. Peygamber bu sefer de üç kere *"Vacip oldu."* buyurur. Bunun üzerine Hz. Ömer durumu merak ederek, "Anam babam sana feda olsun ey Allah'ın Resûlü, cenaze geçip, hayırla yâd edilince üç sefer 'Vacip oldu.' dediniz; cenaze geçip, kötülükle yâd edilince de 'Vacip oldu.' buyurdunuz?" deyince Allah Resûlü, *"Siz kimi hayırla anarsanız ona cennet, kimi de kötülükle anarsanız ona cehennem vacip olur. Zira sizler yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz."* sözleriyle karşılık verir.[1]

Cenaze namazı, müminlerin vefat eden kardeşlerini âhirete uğurlamadan önce, ona karşı son görevleri, son tanıklıkları ve son dualarıdır. Sevdikleriyle olan bu son birlikteliğinde cenaze namazına katılanların kendisi hakkında hüsn-i şehâdette bulunmaları, yani iyi bir insan olduğunu dile getirmeleri, Allah'tan günahlarının affını isteyerek rahmet ve mağfiretle karşılanması için niyazda bulunmaları, dünya hayatına veda eden mümin için bir tezkiyedir.

Allah Resûlü iki kişi tarafından da olsa hakkında yapılan hüsn-i şehâdetin ölüye cenneti kazandıracağını ifade etmiş,[2] ölünün cenaze namazını kalabalık bir cemaatin kılması ve böylece onun için af dilemesi hâlinde edilen bu duaların kabul edileceğini bildirmiştir.[3] Müslümanların üç saf olarak kıldığı cenaze namazının da ölünün bağışlanması ve cennete girmesi için bir vesile olacağını müjdelemiştir.[4] Bu nedenle Hz. Peygamber *"Her ölünün namazını kılın."*[5] buyurarak, âhirete göçen her müminin cenaze namazına katılmayı emretmiş ve bunu inananların birbirlerine karşı görevleri arasında saymıştır.[6] Resûl-i Ekrem, *"Kim namazı kılınana kadar cenazenin yanında bulunursa, ona bir kîrat; kim de defnedilinceye kadar cenazenin yanında bulunursa, ona iki kîrat sevap vardır."*buyurmuş, "İki kîrat ne (kadardır)?" diye sorulduğunda ise, *"İki büyük dağ kadardır."* cevabını vermiştir.[7] Yine Sevgili Peygamberimiz, *"Kim bir ölüyü yıkar, kefenler, kefe-*

[1] M2200 Müslim, Cenâiz, 60.
[2] T1059 Tirmizî, Cenâiz, 63.
[3] M2198 Müslim, Cenâiz, 58; İM1489 İbn Mâce, Cenâiz, 19.
[4] D3166 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 38, 39; T1028 Tirmizî, Cenâiz, 40.
[5] İM1525 İbn Mâce, Cenâiz, 31.
[6] T2737 Tirmizî, Edeb, 1; N1940 Nesâî, Cenâiz, 52.
[7] B1325 Buhârî, Cenâiz, 58; M2189 Müslim, Cenâiz 52.

nine güzel koku saçar, cenazesini taşır, namazını kılar ve onun üzerinde gördüğü özel durumları yaymazsa, anasından doğduğu gibi hatalarından arınmış olur."[8] sözleriyle de cenaze namazının ölen kimseye rahmet olduğu gibi, kılanlara da sevap kazandıran bir amel olduğunu haber vermiştir.

Her ne kadar tüm ayrıntılarıyla kılınış şekli rivayetlerde yer almasa da diğer namazlar gibi cenaze namazı da asr-ı saadetten günümüze amelî bir uygulama şeklinde kesintisiz olarak gelmiştir. Hz. Peygamber'in, rükûu ve secdesi olmayan, kıyam hâlinde kılınan dua mahiyetindeki bu namazı ellerini bağlayarak,[9] Fâtiha[10] ve diğer duaları okumak suretiyle çoğunlukla dört tekbirle[11] kıldığı belirtilmiştir. Genellikle namazın sonunda, *"Allah'ım! Dirimize ve ölümüze, küçüğümüze ve büyüğümüze, erkeğimize ve kadınımıza, burada hazır olanlarımıza ve olmayanlarımıza mağfiret eyle. Allah'ım! Bizden yaşattığın kimseleri İslâm dini üzere yaşat. Bizden öldüreceklerini de iman üzere öldür. Allah'ım! Bu cenazenin ecrinden bizi mahrum etme ve ondan sonra bizi dalâlete götürme."*[12] diye niyaz eden Peygamber Efendimiz, ölen kimse için hayır dua etmeye de büyük önem atfetmiştir. *"Cenaze namazı kıldığınız zaman, onun için samimiyetle dua edin."*[13] buyurmuş, kendisi de Yüce Allah'a, duyanlara ölünün yerinde olmayı arzu ettirecek kadar güzel ve uzun yakarışlarda bulunmuştur. Nitekim cenaze namazlarının birinde Resûlullah'ın ölen mümin için ettiği şu duaya hayran kalan Avf b. Mâlik, "Keşke bu ölen ben olsaydım." demekten kendini alamamıştır: *"Allah'ım! Onu bağışla, ona acı ve onu affet, ona afiyet ver, vardığı yerde ona ikramda bulun, yerini (kabrini) geniş eyle. Onu su, kar ve dolu ile yıka. Beyaz elbisenin kirden arınması gibi onu hatalarından arındır. Ona bu dünyadaki evinden daha hayırlı bir ev, ailesinden daha hayırlı bir aile, eşinden daha hayırlı bir eş ver. Onu kabir imtihanından ve cehennem azabından koru."*[14]

Allah Resûlü cenaze namazını kılmak için belirli bir vakit tayin etmemiş olmakla beraber,[15] kerahet vakti olarak bilinen vakitlerde, yani güneş doğarken, tam tepedeyken ve batarken cenaze namazı kılınmasını ve cenazenin defnedilmesini yasaklamıştır.[16] Bu nedenle hiçbir namazın kılınamadığı bu üç vakit dışında, gece de olsa[17] her zaman cenaze namazı kılınabilir.

Cenaze namazları, Hz. Peygamber (sav) döneminden günümüze dek genellikle mescitlerin dışında kılınagelmiştir. Ancak mescidin içinde cenaze namazı kılınamayacağını bildiren bir yasaktan da bahsedilmemiştir. Hatta Allah Resûlü'nün kendisi Süheyl b. Beyzâ'nın cenaze namazını mescitte kıldırmış,[18] sahâbe de bazı zamanlarda bu şekilde davranmıştır.[19] Bu

8 İM1462 İbn Mâce, Cenâiz, 8.
9 T1077 Tirmizî, Cenâiz, 75.
10 B1335 Buhârî, Cenâiz, 65; İM1495 İbn Mâce, Cenâiz, 22.
11 M2211 Müslim, Cenâiz, 68; T1022 Tirmizî, Cenâiz, 37; İM1502 İbn Mâce, Cenâiz, 24.
12 D3201 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 54, 56; İM1498 İbn Mâce, Cenâiz, 23.
13 D3199 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 54, 56.
14 M2234 Müslim, Cenâiz, 86.
15 İM1501 İbn Mâce, Cenâiz, 23.
16 M1929 Müslim, Müsâfirîn, 293.
17 İM1522 İbn Mâce, Cenâiz, 30.
18 M2253 Müslim, Cenâiz, 100.
19 MU545 *Muvatta'*, Cenâiz, 8.

uygulamalar, gerekli görüldüğünde camilerde de cenaze namazının kılınabileceğini göstermektedir.

Cenaze namazının kılınması Müslümanlar üzerine farz-ı kifayedir; yani Müslümanların tek tek değil de toplum olarak sorumlu oldukları ve bazılarının yapmasının yeterli olduğu bir vazifedir. Cemaatle kılınan diğer namazlarda olduğu gibi, kadınlar da bu namaza iştirak edebilirler. Nitekim Hz. Peygamber'in hanımlarının da cenaze namazına katılmayı uygun gördükleri bilinmektedir.[20] Sonraki dönemlerde cenaze namazlarında kadınların yer almaması, yer sıkıntısı gibi bazı zorunluluklardan ve birtakım toplumsal telakkilerden kaynaklanmıştır.

Ashâbına cenaze namazını kılmayı hararetle tavsiye eden Allah Resûlü, bizzat kendisi bu konuda oldukça hassas davranmış; çocuklar,[21] hatta bebekler[22] de dâhil olmak üzere genç yaşlı, kadın erkek ayırt etmeden, mümkün olduğunca vefat eden her Müslüman'ın cenazesinde hazır bulunarak namazlarını kıldırmış; cenaze işlemleriyle bizzat meşgul olmuş[23] ve aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere ölen kimselere rahmet etmesi için Yüce Allah'a niyazda bulunmuştur.

Resûlullah bir gün Medine Mescidi'nin temizliğiyle ilgilenen siyahî bir kadını göremeyince ashâba onun nerede olduğunu sormuştu. Ümmü Mihcen isimli bu kadının gece vefat ettiği söylenince Rahmet Elçisi, *"Neden bana haber vermediniz?"* diyerek sitemlerini bildirmişti. Muhtemelen cenazeyi kaldırmakta acele edilmesi gerektiğini[24] bilen ashâb, o sırada uyumakta olan Allah Resûlü'nü, çok önemli görmedikleri böyle bir mesele için rahatsız etmek istememişlerdi. Fakat aralarında hiçbir ayırım gözetmeksizin bütün inananları eşit gören Hz. Peygamber, mescidine emek veren bu hizmetçi hanımın kabrine giderek onun için bizzat cenaze namazı kıldı ve şöyle dedi: *"Bu kabirler, sahipleri için karanlıkla doludur. Şüphesiz ki Yüce Allah benim kendileri için kıldığım namaz vesilesiyle onları aydınlatır."*[25]

Bir defasında da Bakî' kabristanının yanından geçerken yeni kapatılmış bir mezar gören Resûlullah, burada yatanın kim olduğunu sormuş, azatlı bir köle olduğunu ve kendisi öğle uykusundayken defnedildiğini, rahatsız etmemek için kendisine haber verilmediğini öğrenince onun cenaze namazını kıldırmış ve *"Ben aranızda olduğum sürece bir kişi öldüğünde bana haber verin. Benim o kimseye cenaze namazı kılmam rahmettir."* buyurmuştu.[26] Bu tutumuyla Hz. Peygamber toplum içindeki konumu ne olursa olsun, ölen mümin için cenaze namazı kılmanın gerekliliğine vurgu yapmıştır.

[20] M2252 Müslim, Cenâiz, 99; M2253 Müslim, Cenâiz, 100.
[21] N1949 Nesâî, Cenâiz, 58; İM1509 İbn Mâce, Cenâiz, 26.
[22] D3188 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 48, 49.
[23] D2539 Ebû Dâvûd, Cihâd, 38; T997 Tirmizî, Cenâiz, 20.
[24] T171 Tirmizî, Salât, 13.
[25] M2215 Müslim, Cenâiz, 71; İM1533 İbn Mâce, Cenâiz, 32; BS7119 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 78.
[26] N2024 Nesâî, Cenâiz, 94; İM1528 İbn Mâce, Cenâiz, 32.

Aynı zamanda kendi duasının müminler için ne kadar önemli olduğuna işaret etmiş, bu şekilde çeşitli nedenlerden ötürü cenazesine katılamadığı kimselerin namazını, kendi duasının onlar için af ve mağfiret vesilesi olacağı düşüncesiyle tekrar kılmıştır.[27]

Ölen her Müslüman'ın cenazesine katılıp namazını kılmaya önem veren, hiç kimseyi duasından mahrum bırakmak istemeyen Allah Resûlü, uzak olması nedeniyle cenazesine katılmasının mümkün olmadığı Habeşistan kralı Necâşî'nin vefat ettiği gün sahâbîleri açık bir alanda (namazgâhta) toplayarak onun için gıyabî cenaze namazı kıldırmıştır.[28] Ancak Hz. Peygamber'in bir bakıma Necâşî'ye olan vefa borcunu yerine getirmesi anlamına gelen bu uygulamasından, uzakta olup da her ölenin gıyabî cenaze namazını kıldığı ve bunu sünnet hâline getirdiği anlaşılmamalıdır. Çünkü Peygamber Efendimiz uzaklarda olup da ölen birçok sahâbî için cenaze namazı kılmamıştır.[29] Dolayısıyla çeşitli sebeplerle namazı kılınamamış kimselere gıyabî cenaze namazı kılınabilse de bu bir zorunluluk değildir. Ayrıca esasen her cenaze için özel olarak namaz kılmak gerekirken, doğal afetler ya da savaşlar sonucu birçok insanın aynı anda vefat etmesi durumunda bu kimselerin cenaze namazları toplu olarak eda edilebilir.[30]

Resûlullah'ın, Uhud şehitlerinin yıkanmadan, namazları kılınmadan, kanlarıyla beraber gömülmesini emrettiğine dair hadisler mevcuttur.[31] Bu emir doğrultusunda, günahlarının bağışlanmış olması ve canları karşılığında cenneti satın aldıkları gerekçesiyle şehitler için cenaze namazı kılınmayacağı görüşü öne sürülmüştür. Ancak Hz. Peygamber'in bu sözünü, içinde bulunulan koşulların gereği kabul edip, genel bir emir gibi anlamamak daha doğru olur. Savaştan yeni çıkmış olmanın verdiği yorgunluk, henüz savaş meydanında olmanın getirdiği tedirginlik ve savaş hâlinden kaynaklanan maddî imkânsızlıklar[32] göz önüne alındığında onlarca şehidin olağan zamanlardaki cenazeler gibi yıkanıp gömülmesi, cenaze namazlarının kılınması mümkün olmayabilir. Dolayısıyla Resûlullah'ın şehitler için namaz kılınmadan gömülmeleri ile ilgili verdiği talimatı dönemin şartlarıyla alâkalı olarak yorumlayıp bugün de benzer sebepler ortaya çıktığında böyle davranılabileceğini gösteren bir ruhsat olarak okumak daha yerinde olur. Nitekim hadis kaynaklarının çoğunda Hz. Peygamber'in Uhud'da şehit olan amcası Hz. Hamza'nın namazını orada kıldığı,[33] diğer şehitler için de sonradan cenaze namazı kıldığı bildirilmiştir.[34] Zira cenaze

[27] N2024 Nesâî, Cenâiz, 94; T1037 Tirmizî, Cenâiz, 47.
[28] B1333 Buhârî, Cenâiz, 64.
[29] Bkz. ZD1/519 İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, I, 519.
[30] N1979 Nesâî, Cenâiz, 74; MU546 *Muvatta'*, Cenâiz, 9.
[31] B1343 Buhârî, Cenâiz, 72.
[32] T1016 Tirmizî, Cenâiz, 31.
[33] D3137 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 26, 27.
[34] D3224 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 69, 71.

namazı kılmak mümin kişiyi hayır dualarla bu dünyadan uğurlamaktır. Günahsız bebekler dâhil hiçbir mümin bu son duadan, son beraberlikten mahrum bırakılmazken şehitlerin cenaze namazının kılınmaması doğru bir tutum olmayacaktır. Nitekim geçmiş ve gelecek tüm günahlarının bağışlandığı bildirilen, Allah'ın en sevgili kulu Sevgili Peygamberimiz vefat ettiğinde Müslümanlar onun için de cenaze namazı kılmışlardır.[35]

Hz. Peygamber, hayattayken inancı her ne olursa olsun ölmüş her insana değer vermiş,[36] hatta kalben inanmayan fakat kendisini Müslüman olarak gösteren kişilerin bile cenazelerine katılmıştır. Hatta o, pek çok rivayetin bildirdiğine göre, münafıkların liderlerinden Abdullah b. Übey b. Selûl'ün cenazesini kıldırmıştır. Ancak bu olaydan sonra vahiyle uyarıldığı için[37] bir daha hiçbir münafığın cenaze namazını kıl(dır)mamıştır.[38]

İslâm dini, kul hakkına ayrı bir önem vermiştir. Mümin kişi din kardeşleriyle helâlleşmek suretiyle üzerinde bir hak kalmamış hâlde Allah'ın huzuruna gelmelidir. Cenaze namazlarında cemaatin imam rehberliğinde haklarını ölü için helâl ettiklerini açıkça beyan etmelerinin gayesi, onu tertemiz bir şekilde son yolculuğuna uğurlamaktır. Nitekim Resûlullah, kamu malını üzerine geçiren veya borçlu olarak vefat eden kimselerin cenaze namazını kılmaktan kaçınmış, bu kişilerin cenaze namazını kılma işini arkadaşlarına havale etmiştir.[39]

Örneğin Eşca' kabilesinden bir Müslüman Hayber Savaşı'nda vefat etmiş, ancak Hz. Peygamber her zamankinin aksine bu cenaze için namaz kılmaktan geri durmuş ve orada bulunanlara, *"Arkadaşınızın namazını siz kılın."* buyurmuştu. Resûlullah'ın bu tavrına bir anlam veremeyen ashâbın şaşkınlıkları yüzlerine yansımıştı. Onların bu hâlini gören Allah Resûlü cenaze için takındığı menfî tutumun sebebini şöyle açıkladı: *"Sizin arkadaşınız Allah yolunda elde edilen ganimet malından çaldı."*[40] Aynı şekilde Allah Resûlü, önüne bir cenaze getirildiğinde öncelikle bu kimsenin bir borcu olup olmadığını araştırmış, ölen kişinin bu borcu kapatacak kadar mal bırakması ya da cemaatten onun borcunu ödeyebileceğini taahhüt eden birinin çıkması hâlinde namazını kıldırmış,[41] aksi takdirde kendisi namaza iştirak etmeyerek bu görevi yerine getirme işini ashâba bırakmıştır.[42] Bu tavrıyla Sevgili Peygamberimiz kul haklarını geciktirmeden ödemenin ve insanlarla helâlleşerek Allah'ın huzuruna tertemiz çıkmanın gereğine işaret etmiş; devlet yeterince zenginleştiğinde, *"Ben bütün müminlere kendi öz nefislerinden daha yakınım, binaenaleyh artık her kim üzerinde bir borç*

[35] İM1628 İbn Mâce, Cenâiz, 65.
[36] M2225 Müslim, Cenâiz, 81; N1922 Nesâî, Cenâiz, 46.
[37] Tevbe, 9/84.
[38] B5796 Buhârî, Libâs, 8.
[39] M4157 Müslim, Ferâiz, 14.
[40] D2710 Ebû Dâvûd, Cihâd, 133; İM2848 İbn Mâce, Cihâd, 34.
[41] N1963 Nesâî, Cenâiz, 67.
[42] T1070 Tirmizî, Cenâiz, 69.

bırakarak ölürse o borcu ödemek bana aittir. Her kim de bir mal bırakırsa, o mal kendi mirasçılarına aittir." buyurarak borçlu olarak ölenlerin borcunu hazineden ödemek suretiyle Rableriyle üzerlerinde hiçbir hak kalmadan buluşmalarını sağlamıştır.[43]

Hz. Peygamber'in intihar edenlerin cenaze namazlarını da kıldırmadığı bilinmektedir. Örneğin yaralı birinin yarasının acısına dayanamadığı için kendi oklarıyla intihar ettiğini öğrendiğinde, Resûlullah onun cenaze namazını kıldırmamıştır.[44] Ancak onun bu davranışının, intihar edenin namazının kılınmayacağı anlamına gelmeyeceği, bilakis insanları bu konuda belli bir duyarlılığa yönlendirmeyi amaçladığı belirtilmiştir.[45] Allah Resûlü intiharın ne kadar büyük bir günah olduğuna dikkatleri çekerek bu filli asla tasvip etmediğini göstermek ve Müslümanları böyle bir davranışa yeltenmekten sakındırmak istemiştir.[46] Dolayısıyla Müslüman olduğu hâlde ölen herkes için cenaze namazı kılındığı gibi, intihar eden kimselere de cenaze namazı kılınır. Nitekim Hz. Peygamber zina gibi büyük bir günahı işlediği hâlde tevbe ettikten sonra ölen kimselerin cenaze namazını kıl(dır)mıştır.[47]

Resûlullah'ın cenaze namazlarını kılma hususunda gösterdiği hassasiyet, günümüzde yerini büyük bir gevşekliğe ve umursamazlığa bırakmıştır. İletişim ve haberleşmenin son derece kolaylaştığı günümüzde Müslümanlar, sorumluluk bilincinin zayıflamasıyla dünyada bir daha görme imkânı bulamayacakları kardeşlerini son yolculuklarında dahi yalnız bırakmaktan rahatsızlık duymamaya, cenaze haberlerini büyük bir soğukkanlılıkla ve umursamazlıkla karşılamaya başlamışlardır. Halbuki cenaze namazına katılmak, insana, akıp giden hayatta bir an olsun ölümü hatırlayarak kendini gözden geçirmek için bir fırsat ve aynı sonla yüzleşeceğini hatırlatan etkileyici bir ibrettir. Ölen kimseyi bu dünyadan yeni bir hayata, hayır dualarla, güzel temennilerle uğurlamak ve ona olan vefa borcunu ödemek, geride kalan ailenin acısını bir nebze olsun hafifletmek için de bir vesiledir. Ayrıca cenaze sahiplerinin bu hüzünlü zamanında yanında ve yardımında olmak, onlara maddî ve mânevî anlamda destek sağlamak toplumsal birlik ve beraberliği perçinleyen tutum ve davranışlardandır. Dolayısıyla cenaze namazı Resûlullah'ın önemle üzerinde durduğu bir ibadet olduğu gibi aynı zamanda onun müminlere yüklediği bir kardeşlik görevidir. Bu görev hem bireyler arası sevginin, hem de toplumun birlikteliğinin tezahürüdür.

[43] B2298 Buhârî, Kefâlet, 5; M4157 Müslim, Ferâiz, 14.
[44] M2262 Müslim, Cenâiz, 107; İM1526 İbn Mâce, Cenâiz, 31.
[45] İM1526 İbn Mâce, Cenâiz, 31.
[46] İM1526 İbn Mâce, Cenâiz, 31.
[47] M4433 Müslim, Hudûd, 24; N1959 Nesâî, Cenâiz, 64.

NAFİLE NAMAZ
ALLAH'A YAKLAŞTIRAN SECDELER

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ قَالَ: "أَوَّلُ مَا يُحَاسَبُ بِهِ الْعَبْدُ صَلاَتُهُ فَإِنْ
كَانَ أَكْمَلَهَا وَإِلاَّ قَالَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ: انْظُرُوا لِعَبْدِى مِنْ تَطَوُّعٍ فَإِنْ وُجِدَ لَهُ تَطَوُّعٌ
قَالَ: أَكْمِلُوا بِهِ الْفَرِيضَةَ."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"(Kıyamet günü) kulun ilk hesaba çekileceği şey namazıdır. Eğer bunu tam olarak yapmışsa (ne âlâ!) Ama (farz namazları tamam) değilse Yüce Allah, 'Kulumun nafilelerine bakın.' buyurur. Eğer nafile namazı bulunursa, 'Onunla farzları tamamlayın.' buyurur."

(N468 Nesâî, Salât, 9)

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "إِنَّ اللَّهَ قَالَ مَنْ عَادَى لِى وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ، وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِى بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ، وَمَا يَزَالُ عَبْدِى يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ، فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِى يَسْمَعُ بِهِ، وَبَصَرَهُ الَّذِى يُبْصِرُ بِهِ، وَيَدَهُ الَّتِى يَبْطُشُ بِهَا وَرِجْلَهُ الَّتِى يَمْشِى بِهَا، وَإِنْ سَأَلَنِى لَأُعْطِيَنَّهُ، وَلَئِنِ اسْتَعَاذَنِى لَأُعِيذَنَّهُ..."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ عَنْ صَلاَةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ، عَنْ تَطَوُّعِهِ؟ فَقَالَتْ: كَانَ يُصَلِّى فِى بَيْتِى قَبْلَ الظُّهْرِ أَرْبَعًا، ثُمَّ يَخْرُجُ فَيُصَلِّى بِالنَّاسِ، ثُمَّ يَدْخُلُ فَيُصَلِّى رَكْعَتَيْنِ، وَكَانَ يُصَلِّى بِالنَّاسِ الْمَغْرِبَ ثُمَّ يَدْخُلُ فَيُصَلِّى رَكْعَتَيْنِ، وَيُصَلِّى بِالنَّاسِ الْعِشَاءَ، وَيَدْخُلُ بَيْتِى فَيُصَلِّى رَكْعَتَيْنِ، وَكَانَ يُصَلِّى مِنَ اللَّيْلِ تِسْعَ رَكَعَاتٍ، فِيهِنَّ الْوِتْرُ...

عَنْ أَبِى سَعِيدٍ وَأَبِى هُرَيْرَةَ قَالاَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"إِذَا أَيْقَظَ الرَّجُلُ أَهْلَهُ مِنَ اللَّيْلِ فَصَلَّيَا أَوْ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ جَمِيعًا كُتِبَا فِى الذَّاكِرِينَ وَالذَّاكِرَاتِ."

عَنْ أَبِى سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّهُ سَأَلَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا : كَيْفَ كَانَتْ صَلاَةُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِى رَمَضَانَ؟ فَقَالَتْ: مَا كَانَ يَزِيدُ فِى رَمَضَانَ، وَلاَ فِى غَيْرِهَا عَلَى إِحْدَى عَشْرَةَ رَكْعَةً، يُصَلِّى أَرْبَعًا فَلاَ تَسْأَلْ عَنْ حُسْنِهِنَّ وَطُولِهِنَّ، ثُمَّ يُصَلِّى أَرْبَعًا فَلاَ تَسْأَلْ عَنْ حُسْنِهِنَّ وَطُولِهِنَّ، ثُمَّ يُصَلِّى ثَلاَثًا...

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah şöyle buyurdu: 'Kim benim bir velî kuluma (dostuma) düşmanlık ederse, ben de ona harp ilân ederim. Kulum, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşamaz. Kulum nafile ibadetlerle de bana yaklaşmaya devam eder, ta ki ben onu severim. (Sevince de) artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden isterse muhakkak ona (istediğini) veririm. Bana sığınırsa muhakkak onu korur ve kollarım...'"*

(B6502 Buhârî, Rikâk, 38)

Abdullah b. Şakîk anlatıyor: "Hz. Âişe'ye, Resûlullah'ın (sav) nafile namazlarını sordum. Şöyle dedi: 'Resûlullah benim evimde öğleden evvel dört rekât (nafile namaz) kılar, sonra (mescide) çıkarak insanlara namaz kıldırır, ardından gelir ve iki rekât (nafile daha) kılardı. Cemaate akşam namazını kıldırır, sonra (benim evime) gelir, iki rekât nafile kılardı. Cemaate yatsıyı kıldırır ve yine benim evime gelir, iki rekât (nafile) kılardı. Geceleyin vitirle beraber olmak üzere dokuz rekât namaz kılardı...'"

(M1699 Müslim, Müsâfirîn, 105; D1251 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 1)

Ebû Saîd ve Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir kimse geceleyin hanımını uyandırır da ikisi de namaz kılarsa veya birlikte iki rekât namaz kılarlarsa zâkirîn ve zâkirâtın (Allah'ı çokça anan erkekler ve hanımların) arasına yazılırlar."*

(D1309 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 18)

Ebû Seleme b. Abdurrahman, Hz. Âişe'ye (ra), "Resûlullah'ın (sav) Ramazan'da kıldığı namazlar nasıldı?" diye sordu. O da şöyle cevap verdi: "Resûlullah Ramazan'da da Ramazan dışındaki gecelerde de on bir rekâttan fazla namaz kılmazdı. Önce dört rekât kılardı ki o rekâtların güzelliğini ve uzunluğunu sorma! Sonra dört rekât daha kılardı. Bunların da güzelliğini ve uzunluğunu sorma! Sonra da üç rekât (vitir namazı) kılardı..."

(B2013 Buhârî, Salâtü't-terâvîh, 1; M1723 Müslim, Müsâfirîn, 125)

Asrının ileri gelenlerinden Atâ b. Ebû Rebâh ile Ubeyd b. Umeyr, bir gün Resûl-i Ekrem'i en yakından tanıyan sevgili eşi Hz. Âişe'ye gelirler. Ubeyd b. Umeyr, "Anneciğim! Resûl-i Ekrem'de gördüğün en hayretâmiz davranışı bize anlatır mısın?" diye sorar. Hz. Âişe bir müddet sessiz kaldıktan sonra şöyle anlatır: Bir gece bana, *"Ey Âişe! İzin verirsen, kalkıp bu gece Rabbime ibadet edeyim."* dedi. Ben de, "Vallahi sana yakın olmayı severim ve senin hoşuna giden şeyleri de severim." diyerek ona müsaade ettim. Kalkıp abdest aldı. Sonra namaza başladı. Namazda o denli ağladı ki gözyaşları göğsünü, sakalını ve secde ettiği yeri ıslattı. Daha sonra Bilâl-i Habeşî sabah namazı için ezan okumaya geldi. Allah Resûlü'nün ağladığını görünce, "Yâ Resûlallah! Yüce Allah geçmiş ve gelecek bütün günahlarını affettiği hâlde niçin ağlıyorsun?" dedi. Allah Resûlü ona şu cevabı verdi: *"Allah'a çok şükreden bir kul olmayayım mı? Bu gece bana bir âyet indirildi. Onu okuyup da tefekkür etmeyene ne yazık: 'Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre âmâde bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.'"*[1]

Hz. Peygamber'in (sav) mübarek ayakları şişinceye kadar,[2] yaşlı gözlerle sabahlara kadar namaz kılması, günahlarını affettirmek için değil, Rabbine yakınlaşmak, O'na karşı şükrünü en güzel şekilde yerine getirmek içindi. Nitekim Cenâb-ı Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de Resûlü'ne geçmiş ve gelecek günahlarını bağışladığını söylüyordu.[3] *"Rabbinin nimetini an."*[4] emrine muhatap olan Hz. Peygamber (sav), farzların dışında da namaz kılmak suretiyle Rabbinin bu emrini yerine getiriyor ve şükrünü ifade ediyordu.

Peygamber Efendimiz, nafile namazı yalnızca Rabbine karşı bir şükür olarak değil, aynı zamanda ümmeti için Allah'ın sevgisini kazanmanın, ona yakınlaşmanın bir aracı olarak da görüyordu. Nitekim Efendimiz kudsî bir hadisinde şöyle buyurmaktaydı: *"Allah şöyle buyurdu: 'Kim benim bir velî kuluma (dostuma) düşmanlık ederse, ben de ona harp ilân ederim. Ku-*

1 Bakara, 2/164; SI620 İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 386.
2 B1130 Buhârî, Teheccüd, 6; M7124 Müslim, Sıfâtü'l-münâfikîn, 79.
3 Fetih, 48/2.
4 Duhâ, 93/11.

lum, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşamaz. Kulum nafile ibadetlerle de bana yaklaşmaya devam eder, ta ki ben onu severim. (Sevince de) artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden isterse muhakkak ona (istediğini) veririm. Bana sığınırsa muhakkak onu korur ve kollarım...'"[5]

Bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber (sav) yalnızca kendisi nafile namaz kılmakla kalmıyor, ashâbına da bol bol namaz kılmayı tavsiye ediyordu: *"(Kıyamet günü) kulun ilk hesaba çekileceği şey namazıdır. Eğer bunu tam olarak yapmışsa (ne âlâ!) Ama (farz namazları tamam) değilse Yüce Allah, 'Kulumun nafilelerine bakın.' buyurur. Eğer nafile namazı bulunursa, 'Onunla farzları tamamlayın.' buyurur."*[6]

Kişinin yerine getirmekle yükümlü olduğu "farz namazlar"ın dışında kalan namazlar nafile ibadetlerdir. Nitekim farz namazların dışında başka namaz kılması gerekip gerekmediğini soran bir kimseye Peygamber Efendimizin cevabı, *"Hayır, ancak istersen nafile namaz da kılabilirsin."*[7] olmuştur. Fakat Peygamber Efendimizin hadislerinden anlaşıldığına göre nafile namazlar, farz namazların eksiklerini tamamlar, dahası kulu Rabbine yakınlaştırarak O'nun sevgisinin kazanılmasına, hatta günahların bağışlanmasına vesile olur. Bu sebepledir ki Efendimiz her fırsatta ashâbına nafile namazı tavsiye etmiş, kendisi de günün muhtelif vakitlerinde bu namazları kılarak ümmetine örnek olmuştur.

Peygamberimizin nafile olarak kılmaya devam ettiği namazlar arasında farz namazların öncesi ve sonrasında kılınan namazlar büyük önem taşımaktadır. Her ezan ile kâmet arasında kılmak isteyen kimse için bir nafile namaz olduğunu[8] ifade eden Peygamberimiz, Allah Teâlâ'nın günlük on iki rekât nafile namaz kılan kimse için cennette bir ev bina edeceğini müjdelemektedir.[9] Efendimiz beş vakit farz namazın sünnetleri olarak kılınan bu on iki rekât namazın vakitlerini şöyle açıklamıştır: "*...Dört rekât öğle namazı(nın farzı)ndan önce, iki rekât da (farzından) sonra, iki rekât akşam namazı(nın farzı)ndan sonra, iki rekât yatsı namazı(nın farzı)ndan sonra ve iki rekât sabah namazı(nın farzı)ndan önce.*"[10]

Resûl-i Ekrem'in farz namazlarla birlikte kıldığı namazlar bunlarla sınırlı değildir. Namaz kılınacak andaki hâl ve şartlara göre bu namazların uzunluğu, rekât sayıları değişebilmektedir. Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in (sav) kendisi ile beraber iken farz namazlarla birlikte kıldığı nafile namazları şöyle anlatmaktadır: "Resûlullah benim evimde öğleden evvel dört

5 B6502 Buhârî, Rikâk, 38.
6 N468 Nesâî, Salât, 9; İM1425 İbn Mâce, İkâmet, 202.
7 B46 Buhârî, Îmân, 34; M100 Müslim, Îmân, 8.
8 B624 Buhârî, Ezân, 14; M1940 Müslim, Müsâfirîn, 304.
9 M1696 Müslim, Müsâfirîn, 103; D1250 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 1.
10 T415 Tirmizî, Salât, 189; İM1140 İbn Mâce, İkâmet, 100.

rekât (nafile namaz) kılar, sonra (mescide) çıkarak insanlara namaz kıldırır, ardından gelir ve iki rekât (nafile daha) kılardı. Cemaate akşam namazını kıldırır, sonra gelir, iki rekât nafile kılardı. Cemaate yatsıyı kıldırır ve yine benim evime gelir, iki rekât (nafile) kılardı. Geceleyin vitirle beraber olmak üzere dokuz rekât namaz kılardı. Bazı geceler namazı ayakta, uzun kılar, bazı geceler de oturarak uzun kılardı. Ayakta kılarken okursa, ayakta olduğu hâlde rükû ve secde ederdi; otururken okursa, oturduğu hâlde rükû ve secde ederdi. Sabah namazı vakti girince, iki rekât (nafile namaz) kılardı."[11] Hadisin başka bir rivayetinde ise, "İkindi namazından önce iki rekât namaz kılardı." ilâvesi yer almaktadır.[12]

Peygamber Efendimizin (sav) farz namazlar ile birlikte kıldığı nafile namazlar içerisinde en çok önem verdiği, sabah namazının farzından önceki iki rekât namazdı.[13] Peygamberimiz sabah namazının sünneti olarak kılınan bu iki rekât hakkında, *"Bunlar gerçekten benim için bütün dünyadan daha sevimlidir."*[14] buyurmuş ve ashâbına şu tavsiyede bulunmuştu: *"Sizi atlılar kovalasa dahi bu iki rekâtı bırakmayın!"*[15] Efendimiz, bu iki rekâta o kadar önem vermişti ki uyuyakalıp kaçırdığında bile güneş doğduktan sonra kaza etmişti.[16] Resûlullah (sav) sabahın sünnetini fazla uzatmadan kılar[17] ve çoğunlukla Kâfirûn ve İhlâs sûrelerini okurdu.[18] Namazdan sonra kâmet getirinceye kadar mescidin bitişiğinde bulunan evinde sağ yanı üzerine uzanıp istirahat eder,[19] bazen uyur bazen de eşiyle sohbet ederek kâmet getirilmesini beklerdi.[20]

Hz. Peygamber'in sabah namazından sonra kıldığı diğer bir namaz ise güneşin doğmasından yaklaşık kırk beş dakika sonra kılınabilecek olan "duhâ" diğer bir ifadeyle "kuşluk" veya "işrak namazı" idi. Sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar mescitten ayrılmayan Efendimiz, namaz kılmanın yasak olduğu bu vakitlerde[21] dostlarıyla sohbet eder,[22] güneş yükseldiğinde ise duhâ namazı kılardı. Duhâ namazını dört rekât kılar, dilerse uzatırdı.[23] Nitekim Mekke'nin fethi günü sekiz rekât namaz kılmış,[24] her iki rekâtta bir selâm vermişti.[25]

Allah Resûlü ashâbına da duhâ namazı kılmayı tavsiye ediyor[26] ve bu namazın fazileti hakkında onlara müjdeler veriyordu: *"Duhâ namazının iki rekâtını düzenli olarak kılan kimsenin günahları denizin köpüğü kadar olsa dahi bağışlanır."*,[27] *"On iki rekât duhâ namazı kılan kimse için Allah Teâlâ cennette altından bir köşk bina eder."*,[28] *"Sizden birinizin vücudundaki bütün eklemler için her gün sadaka vermesi gerekir. İşte bu sebeple her tesbih bir sadaka, her hamd bir*

[11] M1699 Müslim, Müsâfirîn, 105; D1251 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 1.
[12] HM26339 İbn Hanbel, VI, 216.
[13] B1169 Buhârî, Teheccüd, 27; M1686 Müslim, Müsâfirîn, 94.
[14] M1689 Müslim, Müsâfirîn, 97.
[15] D1258 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 3.
[16] İM1155 İbn Mâce, İkâmet, 104.
[17] M1681 Müslim, Müsâfirîn, 90.
[18] M1690 Müslim, Müsâfirîn, 98; T417 Tirmizî, Salât, 191.
[19] B1123 Buhârî, Teheccüd, 3.
[20] HM24573 İbn Hanbel, VI, 36.
[21] B586 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 31; M1923 Müslim, Müsâfirîn, 288.
[22] M1525, M1526 Müslim, Mesâcid, 286-287.
[23] M1663 Müslim, Müsâfirîn, 78.
[24] B1103 Buhârî, Taksîru's-salât, 12; M1667 Müslim, Müsâfirîn, 80.
[25] D1290 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 12; İM1323 İbn Mâce, İkâmet, 172.
[26] B1178 Buhârî, Teheccüd, 33; M1675 Müslim, Müsâfirîn, 86.
[27] İM1382 İbn Mâce, İkâmet, 187; T476 Tirmizî, Vitr, 15.
[28] İM1380 İbn Mâce İkâmetü's-salavât, 187; T473 Tirmizî, Vitr, 15.

sadaka, her tehlîl (lâ ilâhe illâllâh demek) bir sadaka, her tekbir bir sadaka, iyiliği emretmek bir sadaka, kötülükten sakındırmak bir sadakadır. Fakat duhâ vakti kılınan iki rekât namaz bunların yerini tutar."[29] Peygamber Efendimiz bu namazı devamlı kılmaya gayret etse de farz gibi algılanmaması için zaman zaman kasıtlı olarak terk etmiştir.[30] Duhâ namazı güneş tepeye yükselinceye kadar kılınabilir. Güneş tepede iken ise namaz kılmak mekruh görülmüştür.[31]

Peygamber Efendimiz öğle vakti girince öğle namazının farzının öncesinde dört, sonrasında iki rekât nafile namaz kılmaktaydı. Öğle namazının farzından önceki dört rekâtlık nafile namazı terk etmeyen Hz. Peygamber,[32] bu dört rekâtı çoğu zaman mescidin bitişiğinde bulunan evinde kılardı. Daha sonra mescide gelip farzı kıldırdıktan sonra tekrar evine döner son iki rekâtı orada kılardı.[33] Bu dört rekâtı bir sebeple kılamazsa farzdan sonraki iki rekâtın arkasından kılardı.[34] Ashâbına da bu namazları kılmalarını öğütleyen Hz. Peygamber bu namazı kılma sebebini ise şöyle açıklamaktaydı: *"O vakit gök kapılarının açıldığı bir saattir. Ben de salih amelimin o saatte Allah'a yükselmesini arzu ederim."*[35]

Cuma günleri ise Allah Resûlü cuma namazının farzından önce dört rekât nafile namaz kılardı.[36] Farzı kıldıktan sonra evine döner ve orada iki rekât nafile namaz kılardı.[37] Cumadan sonra nafile namaz kılmak isteyenlere ise dört rekât kılmalarını tavsiye ederdi.[38]

İkindi vakti girince de aynı şekilde farzdan önce dört rekât kılar[39] ve *"İkindi namazının farzından önce dört rekât (namaz) kılan kimseye Allah rahmet etsin."* buyururdu.[40] Hz. Peygamber'in, ikindinin farzından önce kıldığı bu namazı bazen iki rekât kıldığı da olurdu.[41] İkindiden sonra güneş batımına yani akşam namazının vakti girinceye kadar namaz kılmayı ise yasaklamıştı.[42]

Akşam namazının vakti girdiğinde Peygamber Efendimizin akşam namazının öncesinde ve sonrasında nafile namaz kıldığına dair hadisler bulunmaktadır. Bu hadisler arasında, akşam namazının farzından önce Peygamber Efendimizin iki rekât nafile namaz kılmayı tavsiye ettiğine[43] ve bazı sahâbîlerin ezan ile kâmet arasındaki kısa sürede iki rekâtlık namaz kıldıklarına[44] dair rivayetler olmakla birlikte daha çok akşam namazının farzından sonra kıldığı iki rekâtlık namaza vurgu yapılmaktadır.[45] Resûlullah akşam namazının farzından sonraki bu iki rekât nafileyi evinde kılar[46] ve namazdaki kıraatini cemaat mescitten dağılıncaya kadar da uzatır,[47] genellikle de Kâfirûn ve İhlâs sûrelerini okurdu.[48]

29 M1671 Müslim, Müsâfirîn, 84.
30 MU361 *Muvatta'*, Kasru's-salât, 8; T477 Tirmizî, Vitr, 15.
31 N566 Nesâî, Mevâkît, 34.
32 N1758 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 56.
33 D1251 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 1.
34 İM1158 İbn Mâce, İkâmet, 106.
35 T478 Tirmizî, Vitr, 16; HM23947 İbn Hanbel, V, 419.
36 İM1129 İbn Mâce, İkâmet, 94.
37 B937 Buhârî, Cum'a, 39; M2040 Müslim, Cum'a, 71.
38 M2037 Müslim, Cum'a, 68; DM1609 Dârimî, Salât, 207.
39 N875 Nesâî, İmâmet, 65.
40 D1271 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 8; T430 Tirmizî, Salât, 201.
41 D1272 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 8.
42 M1920 Müslim, Müsâfirîn, 285.
43 D1281 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 11; HM20826 İbn Hanbel, V, 55.
44 B625 Buhârî, Ezân, 14.
45 B1172 Buhârî, Teheccüd, 29; D1251 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 1.
46 İM1164 İbn Mâce, İkâmet, 111.
47 D1301 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 15.
48 İM1166 İbn Mâce, İkâmet, 112.

Allah Resûlü'nün yatsı namazından önce nafile namaz kıldığına dair muteber hadis kaynaklarında bir rivayet olmasa da, onun her ezan ile kâmet arasında kılmak isteyen kimse için bir nafile namaz olduğuna dair hadisi[49] yatsı namazının farzından önce de nafile namaz kılınabileceğini göstermektedir. Yatsının farzından sonra ise Peygamberimizin evine dönerek iki rekât nafile namaz kıldığı bilinmektedir.[50]

Hz. Peygamber yatsı namazını kıldıktan sonra, bazı zamanlar yatmadan önce dört rekât veya daha fazla namaz kılardı.[51] Daha sonra yatıp uyur ve gecenin bir vaktinde Rabbinin emri gereği kalkıp teheccüd namazı kılardı. Allah Teâlâ, Habîbi'ne şöyle buyurmuştu: *"Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi, yarısını ibadetle geçir. Yahut bundan biraz eksilt."*[52] *"Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni Makâm-ı Mahmûd'a ulaştırsın."*[53] Âyette Hz. Peygamber'e mahsus bir yükümlülük olduğu belirtilmekle birlikte, Peygamberimiz teheccüd namazının feyzinden ve bereketinden ümmetinin de istifade etmesini istemiş ve ashâbına bu namazı nafile olarak kılmalarını tavsiye etmiştir: *"Ey insanlar, aranızda selâmı yayın, yemek yedirin, herkes uyurken gece namaz kılın. Böylece selâmetle cennete girin!"*[54] Efendimiz, farz namazlardan sonra en faziletli namazın gece namazı olduğunu da bildirerek[55] ashâbını bu namazı kılmaya teşvik etmiştir.

Allah'ın Elçisi kendi ailesine de gece namazına devam etmelerini öğütlüyordu. Hatta gece yarısı Hz. Ali ile Hz. Fâtıma'nın evine gidip, *"Namaz kılmıyor musunuz?"* diyerek gece namazı kılmaya davet ederdi.[56] Aynı şekilde ashâbını da eşlerini gece namazına kaldırmaları konusunda teşvik etmekteydi: *"Gecenin bir kısmında kalkıp namaz kılan ve hanımını da uyandıran, kalkmak istemediği zaman yüzüne su serpen kimseye Allah rahmetini ihsan etsin! Gece kalkıp namaz kılan ve beyini de uyandıran, kalkmak istemediği zaman yüzüne su serpen hanıma Allah rahmetini ihsan etsin!"*[57] Başka bir rivayette ise, Sevgili Peygamberimiz şöyle buyurmuştu: *"Bir kimse geceleyin hanımını uyandırır da ikisi de namaz kılarsa veya birlikte iki rekât namaz kılarlarsa zâkirîn ve zâkirâtın (Allah'ı çokça anan erkekler ve hanımların) arasına yazılırlar."*[58] Yüce Rabbimiz de gecenin bir yarısında kalkıp namaz kılan, ibadet eden müminleri övmekteydi: *"Yoksa geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, âhiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse (o inkârcı gibi) midir? (Resûlüm!) De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür."*[59]

49 B624 Buhârî, Ezân, 14; M1940 Müslim, Müsâfirîn, 304.
50 B1172 Buhârî, Teheccüd, 29; D1251 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 1.
51 B117 Buhârî, İlim, 41; N1629 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 13.
52 Müzzemmil, 73/2-3.
53 İsrâ, 17/79; İnsân, 76/26; Zâriyât, 51/17-18.
54 İM1334 İbn Mâce, İkâmet, 174.
55 M2755 Müslim, Sıyâm, 202; D2429 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 55.
56 B1127 Buhârî, Teheccüd, 5; M1818 Müslim, Müsâfirîn, 206.
57 D1308 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 18; N1611 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 5.
58 D1309 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 18.
59 Zümer, 39/9.

Gece namazına kalkmak sevap olduğu kadar, zor bir ibadettir. İnsanın uykusunu bölüp uyanması o kadar zordur ki Efendimiz uyuyan kimse ile şeytanın mücadelesini şöyle anlatır: *"Sizden biriniz (gece) uyuyunca şeytan, onun ensesine üç düğüm atar ve her düğümde de, 'Uzun bir gece var, dinlen!' der. O kimse uyanıp da Allah'ı zikrettiğinde bir düğüm, abdest aldığında bir düğüm, namaz kıldığında bir düğüm çözülür ve artık sevinçle ve gönlü hoş olarak sabaha çıkar. Aksi takdirde huzursuz ve uyuşuk olarak sabahlar."*[60] Fakat Efendimiz gece namazının insana bir işkence hâline gelmesini de istemez, uykulu kılınan namazın da tam olarak kılınamayacağını ifade ederdi: *"Namazda uykusu gelen kimse uykusu geçinceye kadar uyusun. Çünkü uykulu hâlde namaz kılarsa, istiğfar edeyim derken belki de (bilmeden) kendisine hakaret ediverir."*[61] *"Sizden biri ibadet etmek için gece kalkar da uyku sebebiyle dili dolaşır, Kur'an'dan ne okuduğunu bilemezse yatıp uyusun."*[62]

Hz. Peygamber (sav) gecenin tamamında uyanık durup ibadetle geçirmek isteyenleri ise zaman zaman uyarır[63] ve onlara Hz. Dâvûd'un namazını tavsiye ederdi: *"Allah katında en sevimli namaz, Dâvûd'un (as) namazıdır. Allah katında en sevimli oruç da Dâvûd'un (as) orucudur. O, gecenin yarısına kadar uyur, üçte birini ibadetle, altıda birinde ise tekrar uyurdu. Bir gün oruç tutar, bir gün tutmazdı."*[64] Hz. Peygamber (sav) kendisi de gecenin tamamını namaz kılarak geçirmek yerine bir kısmında uyur bir kısmında da namaz kılardı. Genellikle gecenin ilk kısmını uyuyarak, son kısmını ise ibadet ile geçirirdi.[65]

Peygamber Efendimiz gece teheccüd için kalktığında öncelikle dişlerini misvaklar[66] ve abdestini alırdı.[67] Namaza durmadan önce çeşitli dualar ve zikirler yapardı. Kimi zaman on defa tekbir getirir, on defa hamdeder, on defa tesbih eder, on defa tevbe eder ve şu duayı okuyarak kıyamet gününün sıkıntılarından Allah'a sığınırdı: *"Allah'ım! Bana mağfiret eyle. Beni daima hidayet üzere eyle. Beni rızıklandır ve bana afiyet ihsan eyle."*[68] Kimi zaman ise başka dualar yapardı.[69]

Allah Resûlü gece namazını ikişer rekât hâlinde kılmayı tavsiye etmiş,[70] ilk iki rekâtın kısa tutulmasını öğütlemişti: *"Biriniz geceleyin kalktığında, namaz kılmaya önce kısa iki rekâtla başlasın."*[71] O (sav), gece namazını bazen evinde[72] bazen de mescitte kılardı.[73] Namaza durduğunda kıraati bazen gizli bazen açıktan yapardı.[74] Peygamber Efendimiz kıyamı uzun olan namazın daha faziletli olduğunu söyler[75] ve özellikle nafile namazlarda kıraati uzatırdı.

60 B1142 Buhârî, Teheccüd, 12; M1819 Müslim, Müsâfirîn, 207.
61 B212 Buhârî, Vudû', 53; M1835 Müslim, Müsâfirîn, 222.
62 M1836 Müslim, Müsâfirîn, 223.
63 B1975 Buhârî, Savm, 54; M2743 Müslim, Sıyâm, 193.
64 B1131 Buhârî, Teheccüd, 7; M2739 Müslim, Sıyâm, 189.
65 B1146 Buhârî, Teheccüd, 15; M1728 Müslim, Müsâfirîn, 129.
66 B1136 Buhârî, Teheccüd, 9; M593 Müslim, Tahâret, 46.
67 B183 Buhârî, Vudû', 36; M1789 Müslim, Müsâfirîn, 182.
68 İM1356 İbn Mâce, İkâmet, 180; N1618 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 9.
69 B1120 Buhârî, Teheccüd, 1; M1808 Müslim, Müsâfirîn, 199.
70 N1692 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 34.
71 M1807 Müslim, Müsâfirîn, 198.
72 M1090 Müslim, Salât, 222.
73 N1652 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 18.
74 N1663 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 23; HM25675 İbn Hanbel, VI, 149.
75 M1769 Müslim, Müsâfirîn, 165.

Hz. Peygamber'in arkadaşlarından Huzeyfe b. Yemân, onun arkasında kıldığı bir gece namazını şöyle anlatmıştı: "Bir gece Peygamber (sav) ile namaza durdum. Bakara sûresini okumaya başladı. Yüz âyet okuyunca rükûa varır dedim, ama devam etti. Bir rekâtını Bakara sûresi ile kılar dedim, fakat devam etti. Sûreyi bitirince rükûa varır dedim, Nisâ sûresine başladı. Onu okuduktan sonra Âl-i İmrân'a başladı, onu da okudu. Hem de ağır ağır okuyor, tesbih âyetleri gelince tesbih ediyor, dua âyetleri gelince Allah'a dua ediyor, Allah'a sığınma âyetleri geldiğinde ise Allah'a sığınıyordu. Sonra rükûa vardı, '*Sübhâne rabbiye'l-azîm.*' demeye başladı. Rükûu da kıyamı kadar uzundu. Sonra, '*Semiallâhu li men hamideh.*' dedi doğruldu ve rükûda kaldığına yakın uzunca bir süre ayakta kaldı. Sonra secde etti ve '*Sübhâne rabbiye'l-a'lâ.*' dedi. Secdeleri de kıyamına yakın uzunluktaydı."[76]

Peygamber Efendimiz, namaz esnasında uzun uzun secdeler yapar,[77] secdeler arasında da bazı zamanlar dilinden şu dua dökülürdü: "*Rabbim bana mağfiret et, bana rahmet et, beni yücelt, bana rızık ver ve beni hidayet üzere eyle.*"[78] Gözleri uykudan kapanır ya da rahatsız olursa namaz kılmazdı.[79] Hasta veya yorgun olduğu zamanlar namazı oturarak kıldığı olurdu.[80] Gece namazını bazen dört, bazen altı,[81] bazen de sekiz rekât kılardı.[82]

Resûl-i Ekrem gece namazının sonunda ise vitir namazı kılmayı tavsiye etmişti.[83] Kendisi vitri bazen üç,[84] bazen de bir rekât kılardı.[85] Ashâbına da, "*Vitir (namazı) haktır. Dileyen yedi, dileyen beş, dileyen üç, dileyen de bir rekât olarak kılsın.*"[86] buyurmakta, böylece nafile bir ibadet olmasından dolayı kişinin kendi durumuna göre farklı şekillerde kılabileceğini bildirmekteydi. Vitir namazının, gece namazının ardından kılınması tavsiye edilmesine rağmen uyanamama ihtimaline karşı yatmadan önce veya yatsının ardından kılınması Efendimiz tarafından uygun görülmüştü: "*Gecenin sonunda kalkamayacağından korkan kimse, vitir namazını gecenin evvelinde kılsın. Gecenin sonunda uyanacağını ümit eden ise gecenin sonunda kılsın. Zira gecenin sonunda kılınan namaz şahitlidir (onda melekler hazır bulunur). İşte bu, daha faziletlidir.*"[87] Vitir namazı, diğer farzlar gibi kesin olarak emredilmiş değildi. Fakat Resûlullah (sav) onu kılmayı sünnet edinmiş[88] ve "*Ey Kur'an ehli, (tek rekâtlı) vitir namazını kılın. Çünkü Allah tektir ve teki sever.*" buyurmuştu.[89]

Hz. Peygamber'in (sav) günlük, düzenli olarak kılmaya gayret ettiği bu nafile namazlardan başka her gün olmasa da bazı özel gün ve zamanlarda kıldığı namazlar da bulunmaktaydı. Nitekim Ramazan'da yatsı namazının ardından uzun uzun çoğunlukla sekiz rekât namaz kılardı.[90]

[76] M1814 Müslim, Müsâfirîn, 203.
[77] B1123 Buhârî, Teheccüd, 3.
[78] HM2897 İbn Hanbel, I, 316.
[79] HM25284 İbn Hanbel, VI, 109.
[80] D1307 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 18; HM26643 İbn Hanbel, VI, 250.
[81] D1303 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 16.
[82] N1652 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 18.
[83] N1683 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 30.
[84] N1708 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 39; İM1361 İbn Mâce, İkâmet, 181.
[85] B995 Buhârî, Vitr, 2; M1761 Müslim, Müsâfirîn, 157.
[86] N1711 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 40.
[87] M1766 Müslim, Müsâfirîn, 162.
[88] T454 Tirmizî, Vitr, 2; N1677 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 27.
[89] D1416 Ebû Dâvûd, Vitr, 1; İM1170 İbn Mâce, İkâmet, 114.
[90] B2013 Buhârî, Salâtü't-teravih, 1.

Hz. Peygamber'in Ramazan'da kıldığı gece namazı sorulduğunda Hz. Âişe şöyle demişti: "Resûlullah Ramazan'da da Ramazan dışındaki gecelerde de on bir rekâttan fazla namaz kılmazdı. Önce dört rekât kılardı ki o rekâtların güzelliğini ve uzunluğunu sorma! Sonra dört rekât daha kılardı. Bunların da güzelliğini ve uzunluğunu sorma! Sonra da üç rekât (vitir namazı) kılardı..."[91]

Peygamber Efendimizin, Ramazan'da gece namazını cemaatle kıldığı da olurdu.[92] Fakat vahyin henüz inmeye devam ettiği bir ortamda insanların nafile namaz kılmaya arzulu olmalarının bu nafile namazların farz kılınmasına yol açacağı ve sonunda ümmetinin kaldıramayacakları bir yük altına gireceğine dair endişeleri onu bu namazı devamlı olarak mescitte cemaatle kılmaktan alıkoymuştu.

Nitekim Peygamber Efendimiz birkaç gece üst üste mescitte cemaatle kıldığı teravih namazını eda etmek için bir gece mescide gitmemişti. Bu durum karşısında meraklanan, uyuyakaldığını zannederek onu uyandırmaya çalışan ashâbına ise şu açıklamayı yapmıştı: *"Sizin bu namaz konusundaki ısrarlı hâlinizi gördüm ve onun size farz kılınacağını zannedip korktum. Şayet size farz kılınırsa bunu yerine getiremezdiniz. Ey insanlar! Siz bu namazı evlerinizde kılınız. Çünkü kişinin farz namazın dışında kıldığı namazların en hayırlısı, evinde kıldığı namazdır."*[93] Allah Resûlü bu açıklamasıyla bir yandan teravih namazının nafile bir namaz olduğunu vurgulamış, diğer yandan da nafile namazların evde kılınmasının daha uygun olacağını belirtmişti. Nafilelerin evde kılınması, ibadete riyanın karışmaması açısından önemliydi. Evde, kimsenin görmediği bir ortamda kulun Allah ile baş başa kıldığı namazın huşû ve huzuru elbette bir başkaydı. Bu sebeple Efendimiz, *"Sizin farz namaz dışında en faziletli namazınız evinizde kıldığınız namazdır."*[94] buyurmuştu.

Efendimiz bir mescide girdiği zaman, mescidi selâmlama anlamında iki rekât "tahiyyetü'l-mescid" namazı kılardı. *"Sizden birisi mescide girdiğinde, oturmadan önce iki rekât namaz kılsın."*[95] buyurarak ashâbını da buna teşvik eder, cuma namazından önce mescide gelip de bu iki rekâtlık namazı kılmadan oturanları bizzat uyarırdı.[96] Efendimiz bir yolculuktan döndüğünde öncelikle mescide gelir ve iki rekât namaz kılar,[97] yolculuktan dönen kimselere de iki rekât namaz kılmalarını tavsiye ederdi.[98]

Rahmet Elçisi, *"Benim aldığım gibi abdest alan, sonra da aklından kötü bir şey geçirmeden iki rekât namaz kılan kimsenin geçmiş günahları affolunur."*[99] buyurarak abdest aldıktan sonra iki rekât nafile namaz kılmayı ashâbına

[91] B2013 Buhârî, Salâtü't-terâvîh, 1; M1723 Müslim, Müsâfirîn, 125.
[92] N1607 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 4; HM18592 İbn Hanbel, IV, 273.
[93] B7290 Buhârî, İ'tisâm, 3; M1825 Müslim, Müsâfirîn, 213.
[94] T450 Tirmizî, Salât, 213.
[95] B444 Buhârî, Salât, 60; M1654 Müslim, Müsâfirîn, 69.
[96] B930 Buhârî, Cum'a, 32; M2018 Müslim, Cum'a, 54.
[97] B3088 Buhârî, Cihâd, 198; M1659 Müslim, Müsâfirîn, 74.
[98] B3090 Buhârî, Cihâd, 199; M1658 Müslim, Müsâfirîn, 73.
[99] M538 Müslim, Tahâret, 3.

tavsiye ederdi. Onun bu tavsiyesini her abdest aldığında yerine getiren Bilâl-i Habeşî'ye, *"Ey Bilâl! Bana Müslüman olduğun dönemde işlediğin ve çok faydasını umduğun bir amelini söyle! Zira ben bu gece cennette önümde senin nalınlarının sesini işittim!"* buyurmuş, Bilâl (ra) ise, "Yâ Resûlallah! Gece olsun gündüz olsun, her abdest aldığımda kılabildiğim kadar namaz kılarım. İşte en fazla ümit bağladığım amel budur." cevabını vermişti.[100]

Hz. Peygamber (sav), bir ihtiyacı olan kimsenin Rabbine dua edeceği zaman güzelce abdest alıp iki rekât namaz kılmasını, ondan sonra dua etmesini,[101] aynı şekilde bir konuda kararsız kalan kimsenin iki rekât namaz kılıp ardından istihare (hayırlı olanı isteme) duası yapmasını tavsiye etmiştir.[102] Günahtan tevbe hususunda da Efendimiz nafile namazı tavsiye ederek, *"Günah işleyen bir Müslüman abdest alıp iki rekât namaz kılarak Allah'tan bağışlanma dilerse Allah onu mutlaka affeder."* buyurmuş ve arkasından şu âyetleri okumuştur: *"Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tevbe/istiğfar ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde, bile bile ısrar etmezler."*[103] *"Kim bir kötülük yapar yahut nefsine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ı çok bağışlayıcı ve merhamet edici bulacaktır."*[104]

Peygamber Efendimiz sevinçli bir haber aldığında veya bir nimet elde ettiğinde Rabbine şükür için iki rekât namaz kılar[105] yahut şükür secdesi yapardı.[106] Kuraklık gibi sıkıntı zamanlarında da yağmur duası için namazgâha gidip cübbesini ters çevirerek dua ettikten sonra iki rekât namaz kılardı.[107] Yine küsûf (güneş tutulması) ve husûf (ay tutulması) esnasında namaz kılarak Allah'a sığınırdı.[108]

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Hz. Peygamber'in Rabbinin rızası ve kendisine verdiği nimetler karşısında şükreden bir kul olmak için her fırsatta nafile namaz kıldığı görülmektedir. Resûl-i Ekrem Efendimiz, kıldığı nafile namazların kimisini mübarek ayakları şişecek ve çatlayacak kadar uzun, kimisini ise insanı yormayacak kadar hafif tutuyor; bazı namazları iki rekât, bazı namazları ise sekiz hatta daha fazla rekât hâlinde kılıyordu. Kimi namazları aksatmadan devamlı olarak, kimi namazları ise ara sıra veya nadiren kılıyordu. Efendimizin bu çeşitli uygulamaları nafile namazlarda farzlardaki kadar kesin kurallar olmadığını, bu namazların kişinin o andaki durumuna göre uygun miktarda ve uzunlukta kılınabileceğini göstermektedir.

100 B1149 Buhârî, Teheccüd, 17; M6324 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 108.
101 T479 Tirmizî, Vitr, 17; İM1384 İbn Mâce, İkâmet, 189.
102 B1162 Buhârî, Teheccüd, 25.
103 Âl-i İmrân, 3/135.
104 Nisâ, 4/110; HM47 İbn Hanbel, I, 9.
105 İM1391 İbn Mâce İkâmetü's-salavât, 192.
106 İM1392 İbn Mâce İkâmetü's-salavât, 192.
107 M2073 Müslim, İstiskâ, 4; B1012 Buhârî, İstiskâ, 4.
108 B1042 Buhârî, Küsûf, 1; B184 Buhârî, Vudû', 37.

Hz. Peygamber'in (sav) kıldığı nafile namazlarda titizlikle üzerinde durduğu husus ise, ailesi ile olan ilişkilerinden uzak kalmamak, onların ve diğer insanların haklarını çiğnememekti.[109] Ayrıca Allah Resûlü, ibadet eden kimsenin kendini harap etmesini de hoş karşılamamış, nafile ibadetlerin çok olmasını değil kişinin gücü ölçüsünde olmasını arzu etmişti.[110]

Biz Müslümanlara düşen ise Hz. Peygamber'i örnek alarak onun kıldığı nafile namazları gücümüz yettiğince kılmaktır. Hz. Peygamber'in sünnetine uymak Allah'ın sevgisini kazanmaya vesile olduğu gibi,[111] onun yaptığı üzere nafile ibadetlere özen göstermek de Rabbimize yaklaşmanın ve O'nun rızasına ermenin bir vesilesidir.[112] Peygamber Efendimizin nafile ibadetler hususunda ümmetine tavsiyesi ise diğer amellerde olduğu gibi nafile namazların da az da olsa ihlâslı ve devamlı olmasıdır: Zira, *"Allah katında amellerin en sevimlisi az da olsa devamlı olanıdır."*[113]

109 B5063 Buhârî, Nikâh, 1; M2743 Müslim, Sıyâm, 193.
110 D1312 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 18; HM13725 İbn Hanbel, III, 255.
111 Âl-i İmrân, 3/31.
112 B6502 Buhârî, Rikâk, 38.
113 B6464 Buhârî, Rikâk, 18; M1827 Müslim, Müsâfirîn, 215.

TERAVİH NAMAZI
RAMAZAN GECELERİNİN İHYASI

عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ ... فقَالَ: "مَا زَالَ بِكُمُ الَّذِى رَأَيْتُ مِنْ صَنِيعِكُمْ، حَتَّى خَشِيتُ أَنْ يُكْتَبَ عَلَيْكُمْ، وَلَوْ كُتِبَ عَلَيْكُمْ مَا قُمْتُمْ بِهِ، فَصَلُّوا أَيُّهَا النَّاسُ فِى بُيُوتِكُمْ، فَإِنَّ أَفْضَلَ صَلاَةِ الْمَرْءِ فِى بَيْتِهِ، إِلاَّ ﴿الصَّلاَةَ﴾ الْمَكْتُوبَةَ."

Zeyd b. Sâbit'ten rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) (teravih namazını mescitte kılmakta ısrarcı olanlara) şöyle buyurmuştur: *"Ey insanlar! Sizin bu namaz konusundaki ısrarlı tutumunuzu gördüm ve onun size farz kılınmasından endişe duydum. Şayet farz kılınsa eda etmekte zorlanacaktınız. Siz bu namazı evlerinizde kılın. Çünkü kişinin farz namaz dışında kıldığı en faziletli namaz, evinde kıldığı namazdır."*

(B7290 Buhârî, İ'tisâm, 3)

عَنْ أَبِى سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّهُ سَأَلَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا كَيْفَ كَانَتْ صَلاَةُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِى رَمَضَانَ؟ قَالَت: مَا كَانَ يَزِيدُ فِى رَمَضَانَ، وَلاَ فِى غَيْرِهِ عَلَى إِحْدَى عَشْرَةَ رَكْعَةً، يُصَلِّى أَرْبَعًا فَلاَ تَسْأَلْ عَنْ حُسْنِهِنَّ وَطُولِهِنَّ، ثُمَّ يُصَلِّى أَرْبَعًا فَلاَ تَسْأَلْ عَنْ حُسْنِهِنَّ وَطُولِهِنَّ، ثُمَّ يُصَلِّى ثَلاَثًا...''

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
''مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ، وَمَنْ قَامَ لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ.''

Ebû Seleme b. Abdurrahman, Hz. Âişe'ye (ra), "Resûlullah'ın (sav) Ramazan'da kıldığı namazlar nasıldı?" diye sordu. O da şöyle cevap verdi: "Resûlullah Ramazan'da da Ramazan dışındaki gecelerde de on bir rekâttan fazla namaz kılmazdı. Önce dört rekât kılardı ki o rekâtların güzelliğini ve uzunluğunu sorma! Sonra dört rekât daha kılardı. Bunların da güzelliğini ve uzunluğunu sorma! Sonra da üç rekât (vitir namazı) kılardı..."

(B2013 Buhârî, Salâtü't-terâvîh, 1)

Ebû Hüreyre'den (ra) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnanarak ve sevabını Allah'tan umarak Ramazan orucunu tutan kimsenin geçmiş günahları bağışlanır. İnanarak ve sevabını Allah'tan umarak Kadir gecesini ihya eden kimsenin de geçmiş günahları bağışlanır."*

(B2014 Buhârî, Fadlü leyleti'l-kadr, 1)

Peygamber Efendimizi en iyi tanıyan sevgili eşi Hz. Âişe anlatıyor: "İnsanlar, Ramazan geceleri Resûlullah'ın (sav) mescidinde gruplar hâlinde namaz kılardı. Kur'an'dan biraz (ezberi) olan bir kişinin arkasında beş-altı kişi toplanır ve ona uyarak namazı birlikte kılardı. Resûlullah (sav) bir gece bana odamın kapısının önüne bir hasır sermemi söyledi ve ben de serdim. Kendisi yatsı namazını kıldıktan sonra bu hasırın üzerine geçti. Mescitte bulunanlar da etrafında toplandı. Bunun üzerine Resûlullah (sav) onlara o gece uzunca namaz kıldırdı ve hasırı orada öylece bırakarak yanlarından ayrılıp odaya girdi. Sabah olunca insanlar Resûlullah'ın (sav) o gece mescitte bulunan kimselerle birlikte kıldığı namazı konuşmaya başladılar. Akşam mescit insanlarla doldu. Hz. Peygamber onlara yatsı namazını kıldırdı ve evine girdi. İnsanlar ise dağılmayıp mescitte kaldı. Resûlullah (sav) bana, *'Ey Âişe! İnsanların bu durumu da nedir?'* diye sordu. Ben de, 'Yâ Resûlallah! İnsanlar dün gece mescitte bulunanlara kıldırdığın namazı işitmişler ve kendilerine de kıldırman için toplandılar.' dedim. Bunun üzerine, *'Hasırını dürüp kaldır Ey Âişe!'* buyurdu, ben de dediğini yaptım. Resûlullah (sav) o geceyi de ibadetle geçirdi, insanlar ise Efendimiz sabahleyin yanlarına çıkıncaya kadar mescitte öylece beklediler. Sonra onlara, *'Ey insanlar! Allah'a hamdolsun ki, vallahi ben bu geceyi gaflet içinde geçirmediğim gibi, durumunuzdan da habersiz değildim. Fakat bu namazın size farz kılınmasından endişelendim (ve bu nedenle beklediğiniz namazı kıldırmaya çıkmadım). Siz, gücünüzün yeteceği amelleri yapın! Allah usanmaz, ama siz usanırsınız!'*" buyurdu."[1]

Başka bir rivayette ise, Hz. Âişe, yeğeni Urve'ye bu namazı şöyle anlatır: "Resûlullah (sav) bir gece yarısı evinden çıkıp mescitte namaz kıldı. Bu durumu gören bazı insanlar da ona uyarak beraberinde namaz kıldılar. Sabah olunca insanlar birbirlerine geceleyin Hz. Peygamber'in mescitte namaz kıldığını anlattılar. Bu haber yayılınca ertesi gece daha çok insan toplandı ve Hz. Peygamber ile birlikte namaz kıldılar. Sabah olunca insanlar bunu yine aralarında konuşup yaydılar. Üçüncü gece mescitte halk iyice çoğaldı. Resûlullah yine çıkıp namaz kıldı, insanlar da onun namazına

[1] HM26838 Ibn Hanbel, VI, 267.

uyup namaz kıldılar. Dördüncü gece mescit, toplanan insanları zor aldı. Fakat Resûlullah o gece ancak sabah namazını kıldırmak için çıktı. Sabah namazını kıldırınca cemaate yönelerek şehâdet kelimelerini söyledikten sonra, o gece, namaza çıkmama gerekçesini şöyle açıkladı: *'Sizin mescitte toplanmanızdan habersiz değildim. Fakat bu namazın üzerinize farz kılınmasından ve onu yerine getirmeye gücünüzün yetmemesinden endişelendim (ve bu yüzden yanınıza gelmedim).'"*[2]

Diğer anlatımlarda ise şu detaylar yer almaktadır: Ashâbı, hasırla çevrili odasından sesini işitmeyince Resûlullah'ın uyuduğunu zannettiler.[3] Dördüncü gece Resûlullah'ın (sav) namaza çıkmaması üzerine cemaatten bazı kimseler, "Namaz! Namaz!" diye seslenmeye başladılar,[4] bazıları öksürdüler, seslerini yükselttiler, hatta kimileri onun kapısına küçük çakıl taşları attılar.[5] Bunun üzerine Resûlullah (sav) kızgın bir hâlde yanlarına çıkıp, *"Ey insanlar! Sizin bu namaz konusundaki ısrarlı tutumunuzu gördüm ve onun size farz kılınmasından endişe duydum. Şayet farz kılınsa eda etmekte zorlanacaktınız. Siz bu namazı evlerinizde kılın. Çünkü kişinin farz namazın dışında kıldığı en hayırlı namaz, evinde kıldığı namazdır."*[6]

Hz. Peygamber'in Ramazan gecelerinde kıldırdığı namazı anlatan sahâbîlerden biri olan Ebû Zer ise şunları nakleder: "Resûlullah (sav) ile beraber oruç tuttuk. Ramazan ayının son haftasına kadar bize farz namazlardan başka herhangi bir namaz kıldırmadı. Ramazan'ın son on günü olunca Resûlullah (sav) mescitte itikâfa girdi. Yirmi ikinci gün ikindi namazını kıldırdıktan sonra, *'İnşallah bu gece kalkıp namaz kılacağız. Sizden arzu eden kalkıp bu namazı kılsın.'* dedi. Ramazan'ın bitmesine bir hafta kala (yirmi üçüncü) gecenin üçte biri geçinceye kadar namaz kıldırdı. Yirmi dördüncü gece namaz kıldırmadı. Yirmi beşinci gecenin yarısına kadar bize namaz kıldırdı. Biz dedik ki: 'Ey Allah'ın Resûlü! Bu gecenin geri kalan kısmında da bize nafile namaz kıldırsanız?' Bunun üzerine şöyle buyurdu: *'İmam namazı bitirinceye kadar onunla namaz kılan kimseye, geceyi ibadet etmiş gibi sevap yazılır.'* Sonra Ramazan ayının son üç günü kalıncaya kadar bize namaz kıldırmadı. Yirmi yedinci gece yine namaz kıldırdı, çocuklarını ve eşlerini de çağırdı ve "Felâh"ı geçirme korkusuna düşünceye kadar bize namaz kıldırdı." Ebû Zerr'e "Felâh nedir?" diye sorulduğunda "Sahur" demiştir.[7]

Benzer bir anlatımı, Hz. Peygamber'e, çocukken yetişen sahâbîlerden Nu'mân b. Beşîr uzun seneler sonra Humus'ta minberden dile getirmişti.

[2] B2012 Buhârî, Salâtü't-terâvîh, 1.
[3] B2790 Buhârî, İ'tisâm, 3.
[4] M1784 Müslim, Müsâfirîn, 178.
[5] D1447 Ebû Dâvûd, Vitr, 11; M1825 Müslim, Müsâfirîn, 213; B6113 Buhârî, Edeb, 75.
[6] B7290 Buhârî, İ'tisâm, 3; D1447 Ebû Dâvûd, Vitr, 11.
[7] T806 Tirmizî, Savm, 81.

Nu'mân, rivayetinin sonunda, "Yirmi yedinci gece kıldığımız namazı o derece uzattı ki, sahuru kaçıracağımızı zannettik." demişti.[8]

Nu'mân b. Beşîr'in hicretten on dört ay sonra doğduğu dikkate alınırsa, Hz. Peygamber ile birlikte kıldıkları bu namazın Resûl-i Ekrem'in hayatının son yıllarında olması ihtimali güç kazanacaktır. Hicrî sekizinci yılda Mekke'nin fethi, hicrî dokuzuncu yılda ise Tebük Seferi Ramazan ayında gerçekleştiğine göre, sözü edilen namazın Hicrî onuncu yılda yani Peygamberimizin son Ramazan'ında yaşandığı tahmininde bulunulabilir. Son Ramazan'da Kutlu Elçi'nin Cebrail (as) ile Kur'an'ı iki defa mukabele ettiği de hatırlanırsa, anlatılan bu gecelerin ihyasının, hicretin onuncu yılında olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda rivayeti nakleden Nu'mân, namazı kavrayacak kıvamda, sekiz dokuz yaşlarında olmalıdır.

Çocukluğunu Peygamberimizin yanında geçiren Enes b. Mâlik ise şöyle anlatmaktadır: "Resûlullah (sav) Ramazan'da namaz kılıyordu. Geldim ve arkasına namaza durdum. Bir adam da gelip benim yanıma namaza durdu. Sonra başka biri geldi ve neticede on kişiye yakın bir grup olduk. Arkasında bizim olduğumuzu hisseden Resûlullah (sav) namazı kısa tuttu. Sonra kalkıp evine girerek namazını bizim yanımızda kılmadığı şekilde uzunca kıldı. Sabah olunca biz, 'Ey Allah'ın Resûlü! Gece bizi fark ettin mi?' dedik. O, *'Evet, zaten benim yaptığıma da bu neden oldu.'* buyurdu."[9]

Bu rivayetlerden, Rahmet Elçisi'nin, ümmetine zahmet vermemek için teravih namazını düzenli bir şekilde kıldırmadığı, namaza çok düşkün olan ashâbının devamlılığını görünce farz olması endişesiyle onlara bu namazı kıldırmaktan vazgeçtiği, Enes rivayetinde olduğu üzere, onlara kıldırırken kısa tuttuğu, ancak Kadir gecesi olma ihtimalini dikkate alarak 23. 25. ve 27. geceleri süreyi gittikçe artırıp saatler süren uzunlukta namaz kıldırdığı anlaşılmaktadır. Peygamber Efendimizin Ramazan'da nafile olan gece namazını her gece düzenli olarak kıldırmamasının, hatta evlerde kılınmasını tavsiye etmesinin ardında yatan sebep, farz kılınır da, sonra ümmetinin bunu yerine getirmeye gücü yetmez şeklindeki endişesidir.

Ebû Hüreyre'nin anlattığına göre Ramazan'da insanlardan bir kısmı, mescidin bir kenarında namaz kılıyorlardı. Resûlullah (sav) mescide çıkıp da onları görünce, ne yaptıklarını sordu. Cevaben, Kur'an'dan fazla ezberi olmayan kimselerin Übey b. Kâ'b'ın arkasında toplanıp birlikte namaz kıldıkları söylenince Rahmet Elçisi, *"Doğru! Doğru yapmışlar! Ne de güzel yapmışlar!"* buyurdu.[10] Peygamberimizin Übey b. Kâ'b'ın bu gayretini

[8] N1607 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 4.
[9] M2570 Müslim, Sıyâm, 59.
[10] D1377 Ebû Dâvûd, Şehru Ramazân, 1.

tasvip etmesi, aslında onun, bu namazın cemaatle kılınmasını arzu ettiği şeklinde yorumlanabilir.

Ramazan gecelerinde kılınan bu namaza "rahatlatmak, dinlendirmek" anlamına gelen "teravih" isminin verilmesi ise daha sonralara rastlar. Dolayısıyla Peygamberimizin dilinde bu kullanıma, çok zayıf bazı rivayetler dışında, rastlanmaz. Hadislerde bu namaz "kıyâmü'l-leyl" olarak geçer ve bununla, Ramazan gecelerinde kılınan teravih namazı veya gecenin namaz kılınarak kıyamı, kıvamı, ihyası ve değerlendirilmesi kastedilir.

Peygamberimizin yirmi rekât kıldığına dair bazı rivayetler varsa da, sahih ve sabit olan onun bu namazı sekiz rekât kıldığıdır. Nitekim Hz. Âişe bunu açıkça ifade etmekte, bu sekiz rekâtın uzunluğundan ve güzelliğinden övgüyle söz ederek şöyle demektedir: "Resûlullah Ramazan'da da Ramazan dışındaki gecelerde de on bir rekâttan fazla namaz kılmazdı. Önce dört rekât kılardı ki o rekâtların güzelliğini ve uzunluğunu sorma! Sonra dört rekât daha kılardı. Bunların da güzelliğini ve uzunluğunu sorma! Sonra da üç rekât (vitir namazı) kılardı."[11]

Burada dikkat çekilmesi gereken bir başka husus da, Peygamberimizin ancak sekiz Ramazan geçirdiğidir. Oruç, hicretin ikinci senesinde farz kılınmıştır. Aynı senenin Ramazan ayında Bedir Savaşı gerçekleşmiştir.[12] Hicretin sekizinci yılı Ramazan ayında da Mekke'nin fethi vuku bulmuştur.[13] Bu savaşlar esnasında büyük bir ihtimal ile Hz. Peygamber ve ashâbı teravih namazı kılmaya fırsat bulamamıştır. Dolayısıyla teravih namazının oldukça uzun süre sekiz rekât olarak kılınması Allah Resûlü'nün sünneti olup, yirmi rekâta tamamlanması ise sahâbenin uygun gördüğü üzere asırlarca yaşatılan bir Ramazan geleneğidir.

Hz. Peygamber'in pek çok hadisini nakleden tâbiînin büyük hadisçisi İbn Şihâb ez-Zührî'nin dediği gibi, Resûlullah vefat ettiğinde teravih namazının durumu yukarıda anlatıldığı gibiydi. Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinde ve Hz. Ömer'in hilâfetinin ilk zamanlarında da böyle devam etti.[14]

İnsanları teravih namazı için tek bir imamın arkasında ilk toplayan Hz. Ömer oldu.[15] II. Halife, hicretin on dördüncü senesinde, bütün bölgelere tebligat göndererek teravih namazı kılmalarını emretti. Erkeklere ayrı, hanımlara ayrı imamlar tayin etti.[16] Hz. Ömer'in ilk defa Medine'de böyle bir kararı nasıl aldığını, Hz. Peygamber döneminde doğduğunu bildiğimiz Abdurrahman b. Abd el-Kârî şöyle anlatır: "Bir Ramazan gecesi Ömer ile birlikte mescide çıktık. Bir de baktık ki, insanların kimisi kendi başına namaz kılıyor, kimi-

11 B2013 Buhârî, Salâtü't-terâvîh, 1.
12 T714 Tırmizî, Savm, 20; BN3/369 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 370.
13 MA9738 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 372.
14 MU248 *Muvatta'*, Ramazân, 1.
15 MA7735 Abdürrezzâk, *Musannef*, IV, 262.
16 TB2/569 Taberî, *Târîh*, II, 569.

si de başkalarının namazına uyarak kılıyordu. Hz. Ömer, 'Dağınık şekilde namaz kılan bu insanları tek bir imamın arkasında toplarsam sanırım daha iyi olacak.' dedi. Sonra buna kesin kararını verdi ve (ertesi gece) onları Übey b. Kâ'b'ın imamlığı arkasında topladı (ve böylece teravih namazı cemaatle kılınmağa başlandı). Sonra bir başka gece yine Hz. Ömer ile beraber mescide çıktık. İnsanlar imamlarına uyup namaz kılıyorlardı. Hz. Ömer bu manzarayı görünce: 'Ni'meti'l-bid'atü hâzihî! (Teravihin böyle cemaatle kılınması) ne güzel bir yenilik (bid'at) oldu! Fakat şimdi uyuyup, gecenin sonunda kalkıp kılanlarınki, şu anda kılanlarınkinden daha faziletlidir.' dedi. Çünkü o (cemaatle kılan) insanlar, bu namazı gecenin evvelinde kılıyorlardı."[17]

Hz. Ömer, insanların mescitte tek tek veya gruplar hâlinde namaz kıldıklarını görünce, Hz. Peygamber'in Ramazan'da topluca nafile namaz kılmaya devam etmesine engel olan "farz kılınma endişesinin" ortadan kalktığını, şayet onlar dağınık bir şekilde devam ederlerse, zamanla Müslümanların bu mübarek ayın ihyası konusunda gevşeyebileceklerini düşünmüş olmalıdır. Ayrıca o, mescittekileri tek bir cemaat yapmanın, Müslümanların birliği açısından önemli mesajları içerdiğinin bilincindedir ve bu doğrultuda hareket etmeyi daha yararlı bulmuştur.

Rivayetlerde, Hz. Ömer dönemindeki teravih uygulamasının detayları da yer almaktadır. Tâbiînin büyük âlimlerinden Hasan-ı Basrî'den rivayet edildiğine göre, Hz. Ömer, insanları Übey b. Kâ'b'ın arkasında topladı. Übey onlara yirmi gece teravih kıldırır, son on gün mescitten ayrılıp namazını evinde kılardı. Bunun üzerine insanlar da "Übey kaçtı!" derlerdi.[18]

Hz. Ömer döneminde Medine çarşısının sorumlularından biri olan Sâib b. Yezid anlatıyor: "Halife Ömer, Übey b. Kâ'b ve Temîm ed-Dârî'ye Ramazan geceleri cemaate imam olarak on bir rekât namaz kıldırmalarını emretti. İmam namazda âyet sayısı yüzden fazla olan sûrelerden okuyordu, öyle ki uzun süre ayakta durmaya mecalimiz kalmıyor, bastonlara dayanıyorduk. Namazdan ancak şafak yaklaşınca dönüyorduk."[19] "İmam, Bakara sûresini sekiz rekât teravih namazında okuyordu. Bu sûreyi on iki rekâtta okuduğu vakit, cemaat '(İmam) kısa tuttu.' diye düşünüyorlardı."[20] Bazı rivayetlere göre, Müslümanlar Hz. Ömer'in hilâfeti zamanında Ramazan'da vitir dâhil yirmi üç rekât namaz kılıyorlardı.[21] Hz. Osman ve Hz. Ali zamanında ve daha sonraları da uygulama bu şekilde devam etmişti.

İmam Tirmizî'nin de tespit ettiği üzere, Ramazan gecelerindeki bu ibadet konusunda âlimler arasında farklı görüşler ve uygulamalar söz ko-

[17] B2010 Buhârî, Salâtü't-terâvîh, 1.
[18] D1429 Ebû Dâvûd, Vitr, 5.
[19] MU250 *Muvatta'*, Ramazân, 2.
[20] MU252 *Muvatta'*, Ramazân, 2.
[21] MU251 *Muvatta'*, Ramazân, 2.

nusudur. İlim adamlarının bir kısmı tarafından vitir ile birlikte "kırk bir" rekât kılınması gibi görüşler ifade edilmiş olsa da, Peygamber Efendimizin ashâbından Hz. Ömer, Hz. Ali ve başkaları tarafından rivayet edilen "yirmi" rekât kılınması görüşü muteber kabul edilmiş ve asırlardır uygulama bu şekilde gerçekleşmiştir. Bazı ilim adamları, Ramazan'da gece namazının imamla kılınması gerektiğini söylemişler, bazıları ise, Kur'an kıraati düzgün olan kimsenin kendi başına kılabileceği görüşünü tercih etmektedir.[22]

Asırlardır Kâbe'de ve Medine'deki Peygamberimizin mescidinde teravih namazı yirmi rekât olarak kılınmaktadır. İslâm dünyasının birçok bölgesinde oldukça canlı bir şekilde kılınan bu namaz, bazı bölgelerde hatimle kıldırılırken, bazı bölgelerde ise sekiz rekât olarak eda edilmektedir. Özellikle ülkemizde namazın şartlarını ve rükünlerini zorlayarak çok hızlı kılınan yirmi rekâta karşı, birçok Arap ülkesinde kılınan sekiz rekât teravih namazı en az iki üç saati bulmaktadır.

Sonuç olarak, teravih namazında asıl olan, Kur'ân-ı Kerîm'in hatmi ve Ramazan gecelerinin ihyasıdır. Kadir gecesine rastlama ihtimali yüksek olan bu mübarek geceleri ibadetle değerlendirme hedeflenmelidir. *"İnanarak ve sevabını Allah'tan umarak Ramazan orucunu tutan kimsenin geçmiş günahları bağışlanır. İnanarak ve sevabını Allah'tan umarak Kadir gecesini ihya eden kimsenin de geçmiş günahları bağışlanır."*[23] buyuran Hz. Peygamber Ramazan gecelerini namaz ile değerlendirmiştir. Bu nedenle, teravih namazını geçiştirme yerine, mümkün mertebe bu namaza daha fazla zaman ayırma, ecrinden daha fazla yararlanma cihetine gidilmelidir. Böylece gündüzünü sıyam (oruç) ile gecelerini de kıyam (teravih) ile Ramazan dolu dolu geçirilmiş ve bin aydan daha hayırlı olan Kadir gecesi ihya edilmiş olacaktır.

İmam Buhârî'nin teravih namazı ile ilgili bir hadis için koymuş olduğu başlık dikkat çekicidir: "Ramazan gecelerinde kılınan nafile namaz, imandandır."[24]

[22] T806 Tirmizî, Savm, 81.
[23] B2014 Buhârî, Fadlü leyleti'l-kadr, 1.
[24] B37 Buhârî, Îmân, 27 –bab başlığı–.

MÜBAREK VAKİTLER
ALLAH'IN RIZASINI KAZANMA FIRSATLARI

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَنْ قَامَ لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ، وَمَنْ صَامَ رَمَضَانَ
إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ."

Ebû Hüreyre'den (ra) rivayet edildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Her kim inanarak ve (sevabını Allah'tan) umarak Kadir gecesini ibadetle geçirirse geçmiş günahları bağışlanır. Her kim Ramazan orucunu inanarak ve (mükâfatını Allah'tan) umarak tutarsa geçmiş günahları bağışlanır."
(B1901 Buhârî, Savm, 6)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَا مِنْ أَيَّامٍ الْعَمَلُ الصَّالِحُ فِيهِنَّ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ مِنْ هَذِهِ الْأَيَّامِ الْعَشْرِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: "خَيْرُ يَوْمٍ طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ يَوْمُ الْجُمُعَةِ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"يَتَنَزَّلُ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا حِينَ يَبْقَى ثُلُثُ اللَّيْلِ الْآخِرُ يَقُولُ: مَنْ يَدْعُونِي فَأَسْتَجِيبَ لَهُ، مَنْ يَسْأَلُنِي فَأُعْطِيَهُ، وَمَنْ يَسْتَغْفِرُنِي فَأَغْفِرَ لَهُ."

عَنْ عُقْبَةَ بْنَ عَامِرٍ الْجُهَنِيَّ يَقُولُ: ثَلَاثُ سَاعَاتٍ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَنْهَانَا أَنْ نُصَلِّيَ فِيهِنَّ، أَوْ أَنْ نَقْبُرَ فِيهِنَّ مَوْتَانَا: حِينَ تَطْلُعُ الشَّمْسُ بَازِغَةً حَتَّى تَرْتَفِعَ، وَحِينَ يَقُومُ قَائِمُ الظَّهِيرَةِ حَتَّى تَمِيلَ الشَّمْسُ، وَحِينَ تَضَيَّفُ الشَّمْسُ لِلْغُرُوبِ حَتَّى تَغْرُبَ.

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Salih amelin Allah katında en sevimli olduğu günler (Zilhicce'nin ilk) on günüdür."*

(T757 Tirmizî, Savm, 52; İM1727 İbn Mâce, Sıyâm, 39)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Güneşin doğduğu en hayırlı gün, cuma günüdür..."*

(M1977 Müslim, Cum'a, 18)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yüce Rabbimiz, her gece, gecenin son üçte biri kaldığında dünya semasına iner (rahmet nazarıyla bakar) ve şöyle buyurur: 'Bana dua eden yok mu duasını kabul edeyim! Benden bir şey isteyen yok mu ona dilediğini vereyim! Benden mağfiret isteyen yok mu onu bağışlayayım!'"*

(B6321 Buhârî, Deavât, 14)

Ukbe b. Âmir el-Cühenî şöyle demiştir: "Üç vakit vardır ki, Resûlullah (sav) o vakitlerde namaz kılmamızı ve cenazelerimizi defnetmemizi bize yasaklardı: Güneşin doğmaya başlamasından yükselmesine kadar; güneş tam gökyüzünün ortasında iken (batıya) meyledinceye kadar; bir de batmaya başlamasından itibaren batıncaya kadar."

(M1929 Müslim, Müsâfirîn, 293)

"Ey Allah'ın Resûlü, (Allah'a) diğer vakitlerden daha yakın olunacak bir vakit var mıdır ya da özel olarak tercih edilecek bir zaman var mıdır?" Amr b. Abese'nin yönelttiği bu soruya Peygamberimiz şöyle cevap vermişti: *"Evet. Azîz ve Celîl olan Allah'ın kula en yakın olduğu vakit, gecenin sonlarına doğru olan vakittir. O saatlerde Allah'ı ananlardan olmayı istersen, bunu yap! Kuşkusuz o vakitlerde kılınan namazlarda melekler hazır bulunup şahitlik yaparlar."*[1] Ardından ibadet için uygun olmayan vakitleri de sıralayan Sevgili Peygamberimiz, Amr b. Abese'ye güneşin doğduğu, gün ortasında tam tepe noktaya geldiği ve battığı anda namaz kılmasının yasak olduğunu öğretmişti. Demek ki, günün bereketli, hayırlı ve değerli zamanları olduğu gibi, ibadete uygun olmayan zamanları da vardı...

Peygamberimizin Amr'a verdiği cevapta, yirmi dört saatlik bir zaman dilimi içerisindeki mübarek ve mekruh vakitlerden söz edilmektedir. Allah Resûlü diğer pek çok sözünde hafta, ay ya da yıl içerisinde bulunan özel zaman dilimlerine de işaret etmiştir. Bu bağlamda Ramazan ayı, mübarek aylar içindeki en faziletli aydır. Ramazan, orucuyla teravihiyle, sahuruyla iftarıyla, gecesiyle gündüzüyle, akşamıyla sabahıyla, hâsılı her ânıyla Hz. Peygamber'in yoğun bir dinî coşku içinde geçirdiği bir aydır. Bu ayın ihya edilmesi sonucunda elde edilecek kazancı Sevgili Peygamberimiz şöyle müjdelemektedir: *"Yüce Allah Ramazan ayında oruç tutmayı size farz kıldı. Ramazan gecelerini namazla geçirmek de benim sünnetimdir. Kim inanarak ve (sevabını yalnızca Allah'tan) umarak Ramazan ayında oruç tutup, geceleri de namaz (teravih) kılarsa, annesinden doğduğu günkü gibi günahlarından arınmış olur."*[2]

Ramazan ayının mübarekliği, Kadir gecesinin bu ay içerisinde yer alması ile yakından ilgilidir. Peygamber Efendimiz, *"... Bu ayda öyle bir gece vardır ki, bin aydan daha hayırlıdır. Bu gecenin hayrından mahrum kalan, bin ayın hayrından mahrum kalmış gibidir."*[3] buyurarak Kadir gecesinin önemi hakkında bize ipuçları vermektedir.

Kadir gecesinin mübarekliği ise, Kur'ân-ı Kerîm'in bu gecede indirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Kadir sûresinde bu husus şöyle anlatılmaktadır: *"Şüphesiz, biz onu (Kur'an'ı) Kadir gecesinde indirdik. Kadir gecesinin ne olduğunu sen ne bileceksin! Kadir gecesi bin aydan daha hayırlı-*

[1] N573 Nesâî, Mevâkît, 35.
[2] N2212 Nesâî, Sıyâm, 40.
[3] N2108 Nesâî, Sıyâm, 5.

dır. Melekler ve Ruh (Cebrail) o gecede, Rablerinin izniyle her türlü iş için iner de iner. O gece, tan yerinin ağarmasına kadar bir esenliktir."[4] Ayrıca Duhân sûresinde yer alan, "*Biz onu (Kur'an'ı) mübarek bir gecede indirdik.*"[5] âyetinde de Kadir gecesinin kastedildiği belirtilmektedir.[6]

Böylesine faziletli bir gece hakkında Resûlullah (sav), "*Her kim inanarak ve (sevabını Allah'tan) umarak Kadir gecesini ibadetle geçirirse geçmiş günahları bağışlanır. Her kim Ramazan orucunu, inanarak ve (mükâfatını Allah'tan) umarak tutarsa geçmiş günahları bağışlanır.*"[7] buyurmuş ve Kadir gecesinde hangi duayı okuyacağını soran Hz. Âişe'ye, "*Allah'ım! Sen affedicisin, ikram sahibisin, affetmeyi seversin, beni de affet.*" şeklinde dua etmesini tavsiye etmiştir.[8] Fakat Peygamber Efendimiz Kadir gecesinin hangi gece olduğunu kesin olarak bize bildirmemiş, bu eşsiz gecenin Ramazan'ın son on günü içindeki tek sayılı gecelerde aranmasını tavsiye etmiştir.[9] Bazı hadis rivayetlerinde Kadir gecesinin Ramazan'ın yirmi yedinci gecesi olduğu ifade edildiği için[10] İslâm âleminde ağırlıklı olarak bu gece ibadetle değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Aslında Kadir gecesinin kesin olarak belirlenmemiş olması, Ramazan'ın her gecesinin Kadir gecesi imiş gibi geçirilmesi gerektiği anlamına gelmektedir. "Her geleni Hızır, her geceyi Kadir bil!" sözü de bunu ifade etmektedir.

Ramazan ayına değer katan diğer özellikler arasında, bu ayda tutulan orucun farz olması,[11] Peygamber Efendimizin itikâf ibadetini bu ayda yapması[12] ve teravih namazının bu ayda kılınması[13] sayılabilir.

Ramazan'ı ibadetlerle geçiren kulun mükâfatı, mübarek günlerden oluşan Ramazan Bayramı'dır. Bayram günleri, oruç tutmanın yasak olduğu günlerdir.[14] Kendisine has bir namazın, bayram namazının bulunması bu günün değerinin bir göstergesidir.

Ramazan Bayramı'nın ardından Şevval ayı içerisinde altı gün oruç tutulması Peygamberimiz tarafından tavsiye edilmiş ve Peygamberimiz Ramazan ile birlikte Şevval'de altı gün oruç tutan kimsenin tüm seneyi oruçlu geçirmiş gibi sevap kazanacağını müjdelemiştir.[15]

Mübarek aylar arasında, kulları ruhen ve bedenen Ramazan'a hazırlayan Receb ve Şâban aylarının ayrı bir önemi vardır. Receb ayı girdiğinde, "*Allah'ım! Receb ve Şâban'ı hakkımızda mübarek eyle, bizi Ramazan'a ulaştır...*"[16] şeklinde dua eden Resûlullah (sav), üç ayları sevinç içerisinde karşılamıştır.

Receb ayının değerini yücelten önemli bir hâdise de Mi'rac'tır. Peygamber Efendimizin Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya gittiğini ifade

[4] Kadır, 97/1-5.
[5] Duhân, 44/3.
[6] İT7/245 İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII/245.
[7] B1901 Buhârî, Savm, 6; B35 Buhârî, İmân, 25.
[8] T3513 Tirmizî, Deavât, 84.
[9] B1016 Buhârî, Fadlü leyleti'l-kadr, 2.
[10] M1785 Müslim, Müsâfirîn, 179.
[11] Bakara, 2/185.
[12] B2025 Buhârî, Fadlü leyleti'l-kadr, 5.
[13] B731 Buhârî, Ezân, 81.
[14] M2671 Müslim, Sıyâm, 138; B1990 Buhârî, Savm, 66.
[15] T759 Tirmizî, Savm, 53.
[16] ME3939 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, IV, 189.

eden İsrâ, oradan da yedi kat semaya yükseldiğini ifade eden Mi'rac olayı bir görüşe göre Receb ayında gerçekleşmiştir.[17] Mi'rac'ta, Resûl-i Ekrem'e beş vakit namazın, *Âmenerrasûlü* olarak bilinen Bakara sûresinin son âyetlerinin ve *"Allah'a şirk koşmayanların büyük günahlarının bağışlanabileceği"* müjdesinin verilmesi[18] Receb ayı için bir bereket vesilesidir.

Receb ve Şâban ayları, Peygamber Efendimizin oruç tutmaya büyük önem verdiği aylardır.[19] Fakat Hz. Peygamber, bütün ayı oruçlu geçirmenin Ramazan'ın şerefine özel bir durum olarak kalmasını istediğinden olsa gerek, Receb ayı orucundan bahsettiği bir hadisinde bu ayın tamamının oruçlu geçirilmesini hoş görmediğini belirtmiştir.[20]

Hz. Peygamber Şâban ayı geldiğinde de oruç tutmaya özen gösterirdi.[21] Çok sevdiği Zeyd'in oğlu Üsâme[22] bunu fark etmiş, Şâban ayında tuttuğu kadar hiçbir ayda oruç tutmamasının sebebini sorduğunda Allah Resûlü'nden şu cevabı almıştı: *"Bu ay Receb ile Ramazan arasında insanların gafil bulundukları bir aydır. Bu ayda ameller âlemlerin Rabbi olan Allah'a arz olunur. Ben de amellerimin oruçlu iken Allah'a sunulmasını arzu ederim."*[23] Kulun amellerinden Allah'ın haberdar olmaması düşünülemez. Fakat kulların amellerinin Allah'a belirli zamanlarda arz olunması, muhtemelen Allah'ın kullarına tevbe için fırsat tanımasından kaynaklanmaktadır.

Şâban ayı içerisinde muhtelif günlerde oruç tutan Hz. Peygamber'in, Şâban'ın son günlerini oruçlu geçirerek Ramazan ayı ile birleştirdiği de olmuştur.[24] Bununla birlikte, Hz. Âişe validemiz Peygamber Efendimizin Ramazan haricindeki hiçbir ayı tamamen oruçlu geçirdiğine şahit olmadığını söylemektedir.[25] Bundan dolayı bu ayların tamamının oruçlu geçirilmesi yerine belirli günlerde oruç tutularak nefsin terbiye edilmesi ve Ramazan'a hazırlanması esas alınmalıdır.

Şâban ayının on beşinci gecesi ise, kültürümüzde Berât gecesi olarak adlandırılır. Peygamber Efendimiz, Şâban ayının yarısına denk gelen bu gecede Allah'a çok ibadet edilmesini, gündüzünde ise oruç tutulmasını tavsiye etmiş ve o gece güneş batınca Allah Teâlâ'nın dünyaya rahmetiyle tecellî ederek fecre kadar, *"Bağışlanmak dileyen yok mu, onu bağışlayayım! Rızık isteyen yok mu, ona rızık vereyim! Belaya duçar olan yok mu, ona afiyet vereyim!.."* buyurduğunu bizlere müjdelemiştir.[26]

İşte böyle bir gecede uyanan Hz. Âişe, Resûlullah'ı (sav) yanında göremeyince dışarı çıkıp aramaya başlamış ve onu Bakî' mezarlığında başını gökyüzüne kaldırmış bir vaziyette bulmuştu. Peygamber Efendimiz,

17 İF7/203 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 203.
18 M431 Müslim, Îmân, 279.
19 HM181 İbn Hanbel, I, 27; N2359 Nesâî, Sıyâm, 70.
20 İM1743 İbn Mâce, Sıyâm, 43.
21 N2181 Nesâî, Sıyâm, 35.
22 B7187 Buhârî, Ahkâm, 33.
23 N2359 Nesâî, Sıyâm, 70.
24 İM1649 İbn Mâce, Sıyâm, 4.
25 N2184 Nesâî, Sıyâm, 35.
26 İM1388 İbn Mâce, İkâmet, 191.

Allah'ın rahmetinin bu gecede ne kadar geniş olduğunu anlatmak için Hz. Âişe'ye: *"Şâban ayının yarısına denk gelen bu gece Allah dünya semasına iner (rahmetiyle tecelli eder) ve Kelb kabilesinin koyunlarının kıllarından daha çok sayıda günahkârı bağışlar."*[27] buyurmuştu.

Kur'ân-ı Kerîm'de Ramazan ayından bahsedildiği gibi, *"mâlûm aylar"* denilerek hac mevsiminden de bahsedilmektedir.[28] Peygamber Efendimiz "mâlûm aylar" ifadesini Şevval, Zilkade ve Zilhicce'nin ilk on günü[29] olarak açıklamış olup, bunlar on iki aydan oluşan ve Muharrem ayı ile başlayan hicrî yılın son üç ayıdır. Hac ibadetinin yalnızca bu zaman zarfında yapılması[30] bu dönemin mübarekliğinin bir göstergesi olmalıdır.

"Şüphesiz Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazgısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır."[31] âyetinde zikredilen *"haram aylar"* da mübarek aylar arasında yer almaktadır. Kan dökmenin ve savaşmanın yasak olduğu bu aylar[32] Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Receb aylarıdır. Peygamber Efendimiz Veda Hutbesi'nde haram aylar hakkında şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz Allah, bu ayınızda, bu beldenizde, bu gününüzü dokunulmaz (haram) kıldığı gibi kanlarınızı, mallarınızı ve ırzlarınızı da dokunulmaz (haram) kılmıştır."*[33]

Hem hac mevsiminin hem de haram ayların içerisinde yer alan Zilhicce ayının ilk on gününün faziletini bizlere anlatan Peygamber Efendimiz, *"Salih amelin Allah katında en sevimli olduğu günler (Zilhicce'nin ilk) on günüdür."*[34] buyurmaktadır. Bu sebeple o (sav), Zilhicce'nin dokuz gününü oruç tutarak değerlendirme yoluna gitmiştir.[35] Onuncu gününde ise Kurban Bayramı'nın ilk günü olduğu için oruç tutmamıştır.[36]

Kur'ân-ı Kerîm'de muhtelif yerlerde *"on gün"* ifadesi geçmekte ve bu ifadelerin Zilhicce'nin on gününü kastettiği belirtilmektedir. Bunlardan ilki Hz. Musa'nın Allah Teâlâ ile buluşması için hazırlandığı süreyi anlatan, *"Musa'ya otuz gece süre belirledik, buna on (gece) daha kattık. Böylece Rabbinin belirlediği vakit kırk geceye tamamlandı."*[37] âyetindeki on gecedir.[38] İkincisi, Fecr sûresinde geçen, *"On geceye andolsun."*[39] âyetidir.[40] *"Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine belli günlerde (onları kurban ederken) Allah'ın adını ansınlar."*[41] âyetinde yer alan *"belirli günler"* ifadesi de Zilhicce'nin on günü olarak yorumlanmaktadır.[42]

Zilhicce'nin dokuzuncu günü, Kurban Bayramı arefesidir. Peygamberimiz hiçbir gecede bu gecede olduğu kadar çok sayıda kulun cehennemden azat edilmediğini müjdelemekte,[43] şeytanın ise hiçbir zaman, arefe

[27] T739 Tirmizî, Savm, 39; İM1389 İbn Mâce, İkâmet, 191.
[28] Bakara, 2/197.
[29] BS8791 BS8792 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 548.
[30] Bakara 2/197.
[31] Tevbe, 9/36.
[32] Bakara, 2/217.
[33] B6043 Buhârî, Edeb, 43; B6785 Buhârî, Hudûd, 9.
[34] T757 Tirmizî, Savm, 52; İM1727 İbn Mâce, Sıyâm, 39.
[35] D2437 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 61.
[36] N4235 Nesâî, Fer', 2; T756 Tirmizî, Savm, 51.
[37] A'râf, 7/142.
[38] İT3/468 İbn Kesîr, *Tefsîr*, III/468.
[39] Fecr, 89/2.
[40] HM14565 İbn Hanbel, III, 328.
[41] Hac, 22/28.
[42] İT5/415 İbn Kesîr, *Tefsîr*, V/415.
[43] M3288 Müslim, Hac, 436.

günü görüldüğünden daha küçük, daha hakir, daha zelil ve daha öfkeli görülmediğini belirtmektedir.[44] Ayrıca, *"arefe günü tutulacak orucun önceki ve sonraki senenin günahlarına kefaret olacağını Allah'tan ümit ediyorum."*[45] buyurarak Allah'ın rahmetinin indiği bu bayrama hazırlık gününde oruç tutulmasını teşvik etmektedir. Fakat bu teşvik hac farizasını ifa etmekte olan hacılar için değildir. Hatta Peygamber Efendimiz, sıcaktan ve hac ibadetinin meşakkatlerinden dolayı hacıların hâlsiz kalıp hastalanabileceklerini düşünerek bu günde oruç tutmamalarını daha uygun bulmuştur.[46] Kendisi de hac yaparken arefe günü oruç tutmamıştır.[47]

Arefe gününden sonra Kurban Bayramı başlar ki, Peygamber Efendimiz Allah katında günlerin en değerlisinin Kurban Bayramı'nın ilk günü, sonra ikinci günü olduğunu[48] ve bu günlerin Allah tarafından Ümmet-i Muhammed'e bayram kılındığını haber vermektedir.[49] Allah'ın Kutlu Elçisi, bu günleri Müslümanların bayramı olması dolayısıyla (oruç değil) yeme-içme ve Allah'ı zikretme günleri olarak nitelemiş,[50] Hz. Âişe de, onun (sav) bu günlerde oruç tuttuğunu hiç görmediğini söylemiştir.[51]

Zilhicce ayından sonra, hicrî yılın ilk ayı olan Muharrem ayı gelmektedir. Hz. Peygamber, *"Ramazan ayından sonra en kıymetli oruç Allah'ın ayı olan Muharrem ayında tutulan oruçtur."*[52] buyurarak bu ayı *"Allah'ın ayı"* şeklinde nitelemiştir. Muharrem'i değerli kılan diğer bir husus ise, içerisinde Âşûrâ gününün bulunmasıdır. Peygamberimiz, *"Âşûrâ günü orucunun, bir önceki yılın günahlarına kefaret olmasını Allah'tan ümit ediyorum."* diyerek Âşûrâ orucu tutmaya teşvik etmiştir.[53] Hatta Peygamberimiz zamanında çocukların bile bu ibadete alışmasını arzu eden anneler, onlarla birlikte oruç tutmuşlar, onlara yünden oyuncaklar yaparak açlıklarını unutturmaya çalışmışlardır.[54] Âşûrâ orucu, câhiliye döneminde de bilinen ve tutulan bir oruçtur. Peygamber Efendimiz Medine'ye geldiğinde yahudilerin bu günde oruç tuttuklarını görmüş, sebebini sorduğunda yahudiler, "Bugün Musa ile İsrâiloğulları'nın Firavun'dan kurtuldukları gündür. Biz onu kutlamak için bu günde oruç tutuyoruz." cevabını vermişlerdir. Bunun üzerine Allah Resûlü; *"Biz Musa'ya sizden daha yakınız."* buyurarak Âşûrâ gününde oruç tutulmasını emretmiştir.[55]

Ramazan orucu farz kılınmadan önce Müslümanlar Âşûrâ orucunu hep birlikte tutuyorlardı. Fakat Ramazan orucunun farz olmasının ardından Peygamber Efendimiz Müslümanları bu orucu tutma konusunda serbest bırakmıştır; dileyen bu gün oruç tutmuş dileyen tutmamıştır.[56] İbn Abbâs,

[44] MU950 *Muvatta'*, Hac, 81.
[45] T749 Tirmizî, Savm, 46; İM1730-İM1731 İbn Mâce, Sıyâm, 40.
[46] D2440 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 63; AV7/75 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, VII/75.
[47] B1658 Buhârî, Hac, 85; M2632 Müslim, Sıyâm, 110.
[48] D1765 Ebû Dâvûd, Menâsik, 19.
[49] D2789 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 1.
[50] N4235 Nesâî, Fer', 2.
[51] T756 Tirmizî, Savm, 51.
[52] T740 Tirmizî, Savm, 40; D2429 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 55.
[53] T752 Tirmizî, Savm, 48.
[54] B1960 Buhârî, Savm, 47; M2669 Müslim, Sıyâm, 136.
[55] B2004 Buhârî, Savm, 69; M2656 Müslim, Sıyâm, 127.
[56] B1592 Buhârî, Hac, 47; M2641 Müslim, Sıyâm, 116.

Âşûrâ günü ile birlikte bir gün öncesinin de oruçlu geçirilmesini, böylece yahudilere muhalefet edilmesinin daha uygun olacağını belirtmektedir.[57]

Buraya kadar anlattığımız mübarek zaman dilimleri, yılda bir defa yaşayabildiğimiz aylar ve günlerdir. Bunlardan başka bir de her hafta istifade imkânı bulduğumuz mübarek vakitler vardır ki, bunların başında haftalık toplanma vakti olan cuma günü gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'deki sûrelerden birinin isminin 'Cuma' olması ve yine aynı sûrede Cuma namazından açıkça bahsedilmesi[58] bu vaktin önemini göstermektedir. Peygamber Efendimiz, cumanın *"Müslümanların bayramı"*[59] ve *"üzerine güneş doğan en hayırlı gün"* olduğunu, Hz. Âdem'in bu günde yaratıldığını, cennete girdiğini ve tekrar cennetten çıkartıldığını ifade etmektedir.[60] Yine Peygamberimiz, *"Cuma günü öyle bir an vardır ki, şayet bir Müslüman kul namaz kılarken o âna rastlar da Allah'tan bir şey dilerse, Allah mutlaka ona dilediğini verir."* buyurarak[61] cumanın icabet ânına dikkat çekmektedir. Bir hadiste bu kıymetli vaktin, imamın hutbe için minbere çıkması ile namazın eda edilmesi arasındaki vakit olabileceği[62] ifade edilmekteyse de icabet ânının kesin bir şekilde belirlenmemesi, cuma gününün tümüne değer verilmesi gerektiğini göstermektedir. Şu hâlde cuma günü her ânını Allah'ın rızasına uygun bir şekilde geçiren kimsenin bu vakti yakalaması ve Allah'ın da onun dileklerini yerine getirmesi umulur.

Pazartesi ve perşembe günlerinin önemine de dikkat çeken Peygamber Efendimiz, *"İnsanların amelleri pazartesi ve perşembe günleri olmak üzere haftada iki defa (Allah'a) arz olunur ve inanan her kula mağfiret buyrulur. Yalnız din kardeşi ile aralarında düşmanlık bulunan kul müstesna! (Onlar hakkında), 'Bu iki kişiyi (barışa) dönünceye kadar bırakın.' denilir."* buyurmaktadır.[63] Hz. Âişe'nin ifadesiyle pazartesi ve perşembe günü oruçlarını dört gözle bekleyen Allah Resûlü,[64] çevresindekilere de bu günleri oruçlu geçirmeyi tavsiye etmiştir.[65]

Her hafta yaşadığımız mübarek vakitler olduğu gibi her gün karşılaştığımız bazı özel anlar da bulunmaktadır. Bunların başında, gecenin son üçte birine yani imsaktan önceki zamana rastlayan seher vakti gelmektedir. Amr b. Abese isimli sahâbî, bir gün Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek Allah'a yakın olabilmek için gözetilmesi gereken ve diğer zamanlardan daha mübarek olan vakitlerin bulunup bulunmadığını sormuş, Allah Resûlü de, *"Evet!"* demiş ve sözlerine şöyle devam etmişti: *"Allah'ın kula en yakın olduğu vakit, gecenin sonlarına doğru olan vakittir. Eğer bu saatlerde Yüce*

[57] T755 Tirmizî, Savm, 50.
[58] Cuma, 62/9.
[59] MU144 *Muvatta'*, Tahâret, 32.
[60] M1976 Müslim, Cum'a, 17.
[61] M1969 Müslim, Cum'a, 13.
[62] M1975 Müslim, Cum'a, 16.
[63] M6547 Müslim, Birr, 36.
[64] T745 Tirmizî, Savm, 44; HM25014 İbn Hanbel, VI, 80.
[65] D2452 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 69.

Allah'ı anan kişilerden olmayı başarabilirsen, bunu yap..."[66] Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) bir başka hadisinde gecenin bu anlarını ibadet ve taatla geçirenler hakkında ilâhî rahmetin tecellî edeceği müjdesini vermiştir: "*Yüce Rabbimiz, her gece, gecenin son üçte biri kaldığında dünya semasına iner (rahmet nazarıyla bakar) ve şöyle buyurur: 'Bana dua eden yok mu ki duasını kabul edeyim! Benden bir şey isteyen yok mu ki ona dilediğini vereyim! Benden mağfiret isteyen yok mu ki onu bağışlayayım!*'"[67] Kur'ân-ı Kerîm'de cennetle mükâfatlandırılacak kimseler sıralanırken, "*seherlerde Allah'tan bağışlanma dileyenler*"in de sayılması[68] günün berekete uyanan bu ilk saatlerinin gaflet içinde geçirilmemesi gerektiğini göstermektedir.

Seher vaktinin kıymeti hakkında bilgi veren Peygamber Efendimiz, bu nadide zaman diliminin gece namazı kılınarak değerlendirilmesini tavsiye etmiş, geçmişte yaşamış salih kişilerin de ısrarla buna devam ettiklerini söylemiş ve gece namazının Allah'a yakınlık sağlayacağını, günahlardan sakındıracağını, kötülükleri örteceğini ve vücudu hastalıklara karşı koruyacağını haber vermiştir.[69]

Allah'a ibadetin her zamankinden daha kazançlı ve daha kıymetli olduğu böylesine faziletli vakitler yanında, ibadet etmenin yasaklandığı vakitler de vardır. Bunlara "mekruh vakitler" veya "kerahet vakitleri" denmektedir. Peygamberimizin namaz kılmayı ve cenazeleri defnetmeyi yasakladığı üç vakit; güneşin doğduğu, tam tepede olduğu ve battığı vakitlerdir.[70] Bu üç vakitte namaz kılmanın mekruh oluşu, güneşe tapan insanların, güneşin doğuş, zirve ve batış ânını güneşe tapınma vakitleri olarak belirlemiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Allah Resûlü onlara benzememek için Müslümanların bu vakitlerde ibadet etmelerini hoş görmemiştir.[71]

Bazı rivayetlerden, bu yasağın, insanların namazı keyfî ve mazeretsiz olarak bu üç vakte kadar ertelemelerini engellemeye yönelik olduğu da anlaşılmaktadır. İbn Ömer, Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "*Hiçbiriniz bekleyip bekleyip de güneş doğarken ve güneş batarken namaz kılmasın.*"[72]

"Mekruh vakitler tamamen ibadetten uzak ve boş geçirilmesi gereken vakitler midir?" gibi bir soru akla gelebilir. Kerahet vakitleri, lüzumsuz veya işe yaramaz vakitler olmayıp, sadece namaz açısından mahzurlu kabul edilen vakitlerdir. Dolayısıyla Kur'an okuma, zikretme gibi ibadetlerle meşgul olmakta bir sakınca yoktur.

Bazı vakitlerin, kendilerinde cereyan eden hâdiseler sebebiyle diğer vakitlerden daha mübarek oldukları Kur'an ve sünnetin bizlere bildirdiği

[66] N573 Nesâî, Mevâkît, 35.
[67] B6321 Buhârî, Deavât, 14.
[68] Âl-i İmrân, 3/17.
[69] T3549 Tirmizî, Deavât, 101.
[70] M1929 Müslim, Müsâfirîn, 293.
[71] M1930 Müslim, Müsâfirîn, 294.
[72] N564 Nesâî, Mevâkît, 33.

bir gerçektir. Ancak bu vakitlerin insanlar için de bereketli olabilmesinin en temel şartı; Allah'a kulluk bilinciyle geçirilmeleridir. Yine yılın hangi ayı, günü ve saati olursa olsun kulluk bilinciyle geçirilirse o zaman dilimi azizdir, mübarektir, özeldir. Nice mübarek vakitler vardır ki, değerini bilmeyip gafil olanlar için ancak bir kayıptır.

Bütün vakitler, Allah'ın insanlara sunduğu birer nimettir. İnsan değerlendiremediği müddetçe vaktin mübarek olmasının ona bir fayda sağlamayacağı da bilinmesi gereken bir gerçektir. Bu vakitlerin huzur, bereket, af ve mağfiretinden yararlanabilmenin yolu; Peygamber Efendimizin öğrettiği gibi, Allah'ın rızasına erişebilmek için az da olsa devamlı ibadet etmektir.[73] Her anında Allah'ın hoşnutluğunu gözeten bir kul, hangi gün olduğu tam olarak bilinemeyen Kadir gecesine de erişecek, diğer mübarek vakitleri de hakkıyla ihya edebilecektir.

İnanan insanlar, Kur'an ve sünnet ölçüsüne göre zamanını şekillendirmeli; kulluk şuuruyla, hizmet bilinciyle geçirilmeyen her ânın zarar ve ziyan olacağı gerçeğini unutmamalıdır.

[73] T2856 Tirmizî, Edeb, 73.

NAMAZLARIN KAZASI
KILINAMAYAN NAMAZIN TELÂFİSİ

عَنِ الْوَلِيدِ بْنِ الْعَيْزَارِ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا عَمْرٍو الشَّيْبَانِيَّ قَالَ: حَدَّثَنِى صَاحِبُ هَذِهِ الدَّارِ -وَأَشَارَ إِلَى دَارِ عَبْدِ اللَّهِ- قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ : أَيُّ الْأَعْمَالِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ؟ قَالَ: "الصَّلاَةُ عَلَى وَقْتِهَا" قُلْتُ: ثُمَّ أَيٌّ؟ قَالَ: "ثُمَّ بِرُّ الْوَالِدَيْنِ" قُلْتُ: ثُمَّ أَيٌّ؟ قَالَ: "ثُمَّ الْجِهَادُ فِى سَبِيلِ اللَّهِ."

Velîd b. Ayzâr, Ebû Amr eş-Şeybânî'nin,
Abdullah'ın evini göstererek şöyle dediğini işitmiştir:
Bana şu evin sahibi (Abdullah b. Mes'ûd) şöyle dedi: "Resûlullah'a (sav), 'Allah katında en güzel amel hangisidir?' diye sordum. *'Vaktinde kılınan namaz.'* buyurdu. 'Sonra hangisidir?' dedim, *'Sonra, anne babaya iyilik yapmak.'* buyurdu. 'Sonra hangisidir?' deyince, *'Sonra, Allah yolunda cihad etmek.'* buyurdu."

(M254 Müslim, Îmân, 139; B5970 Buhârî, Edeb, 1)

عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "مَنْ نَسِيَ صَلاَةً فَلْيُصَلِّ إِذَا ذَكَرَهَا،
لاَ كَفَّارَةَ لَهَا إِلاَّ ذَلِكَ...

حَدَّثَنِي أَبُو قَتَادَةَ الأَنْصَارِيُّ فَارِسُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
... قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يَرْكَعُ رَكْعَتَيِ الْفَجْرِ فَلْيَرْكَعْهُمَا."

عَنْ أَبِي قَتَادَةَ قَالَ: خَطَبَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ:
... "أَمَا إِنَّهُ لَيْسَ فِي النَّوْمِ تَفْرِيطٌ، إِنَّمَا التَّفْرِيطُ عَلَى مَنْ لَمْ يُصَلِّ الصَّلاَةَ حَتَّى يَجِيءَ وَقْتُ الصَّلاَةِ الأُخْرَى، فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَلْيُصَلِّهَا حِينَ يَنْتَبِهُ لَهَا، فَإِذَا كَانَ الْغَدُ فَلْيُصَلِّهَا عِنْدَ وَقْتِهَا..."

Enes (b. Mâlik)'in naklettiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Kim bir namazı unutursa onu hatırladığında kılsın. Zira onun kefareti ancak budur..."
(B597 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 37; M1566 Müslim, Mesâcid, 314)

Resûlullah'ın (sav) süvarisi Ebû Katâde el-Ensârî'nin naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Sizden, sabah namazının (sünnet olan) iki rekâtını devamlı kılmakta olanlar, o ikisini (kazaya kaldığında da) kılsın."
(D438 Ebû Dâvûd, Salât, 11)

Ebû Katâde şöyle diyor:
"Resûlullah (sav) bize bir hutbe irad etti ve şöyle buyurdu:
'...Bilin ki! Uykudan dolayı (namazı kılamamak) bir kusur değildir. Esas kusur, ancak diğer namazın vakti gelinceye kadar namazını kılmayan kimsenin davranışıdır. Buna göre kim (uyuyup kalır da) namazını kılamazsa uyandığı zaman o namazı kılsın! Ertesi gün o namazı vaktinde kılsın!'"
(M1562 Müslim, Mesâcid, 311)

Rahmet Peygamberi'nin ağzından belki de ilk kez böyle cümleler dökülüyordu: *"Allah onların evlerini ve kabirlerini ateşle doldursun!"*[1] Risâlet görevini üstlenmeden önce de sonra da insanlara karşı sonsuz sevgi ve merhameti, onu beddua etmekten hep uzak tutmuştu. Peygamberlik görevinin ilk yıllarında yanındaki bir avuç inananıyla birlikte çektiği onca sıkıntıya rağmen, hatta Tâif'te yollarına dikenler serildiğinde, taşlandığında bile merhametle davranmıştı.[2] Zira Yüce Allah, *"Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."*[3] buyurmaktaydı. Ancak şimdi söz konusu olan kendi nefsi değil, kendisine dünyada sevdirilen şeyleri saydıktan sonra, *"iki gözümün nuru"* diye vasıflandırdığı[4] namazdı. Günün en bereketli zamanlarında Allah'ın huzuruna durup namaz kılması engellenmişti. İşte Efendimiz bu yüzden Hendek Savaşı günü harbin kızışması sebebiyle öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılamamanın üzüntüsünü yaşamış[5] ve müşriklere, *"Bizi orta namazından –yani ikindi namazından– alıkoydular. Allah da onların evlerini ve kabirlerini ateşle doldursun."*[6] diye beddua etmişti. Tek dayanağı olan Yüce Rabbinden onları cezalandırmasını istemişti.

Allah katında en güzel amelin ne olduğunu soran Abdullah b. Mes'ûd'a Resûlullah'ın cevabı şöyle olmuştu: *"Vaktinde kılınan namaz."* İbn Mes'ûd sorularına devam etti: "Sonra hangisidir?" *"Sonra, anne babaya iyilik yapmak."* buyurdu Allah'ın Resûlü. Ondan sonra da, *"Allah yolunda cihad etmek"* geliyordu.[7] Böylece Hz. Peygamber, "dinin direği" olarak tanımladığı[8] namazın Allah nezdindeki yerine işaret ediyor, onu tayin edilen vakitte kılmanın, anne babaya iyilik ve cihad gibi son derece faziletli amellerden bile daha önemli olduğunu bildiriyordu. Nitekim Yüce Allah, kurtuluşa erecek olan müminlerin vasıflarını sayarken, *"Onlar ki, namazlarını kılmaya devam ederler."*[9] buyurarak inananların namazlarını vaktinde ve devamlı olarak kılmaya özen göstermeleri gerektiğine işaret etmekteydi.

Namaz, Müslümanlara "belirli vakitlerde" farz kılınmıştı.[10] İnsana sıkıntı veren yolculuk hâli ve hatta daha ağır şartların hâkim olduğu savaş ortamı bile namazı aksatmaya neden olacak bir mazeret olarak görülemezdi. Yüce Allah, her türlü olumsuzluğa rağmen yolculuk esnasında namazın terk edilmesine müsaade etmemiş, ancak kısaltılabileceğini bildirmişti.[11] Aynı şekilde savaş esnasında namazların nasıl eda edileceğini de açıklamıştı.[12] Hz. Peygamber de belirtilen esaslar doğrultusunda

1 B2931 Buhârî, Cihâd, 98; M1425 Müslim, Mesâcid, 205.
2 HS2/267 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 267-268.
3 Enbiyâ, 21/107.
4 N3391 Nesâî, Işratü'n-nisâ', 1; HM12318 İbn Hanbel, III, 128.
5 N623 Nesâî, Mevâkît, 55.
6 D409 Ebû Dâvûd, Salât, 5.
7 M254 Müslim, Îmân, 139; B5970 Buhârî, Edeb, 1.
8 BŞ2807 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 3, 39.
9 Mü'minûn, 23/9.
10 Nisâ, 4/103.
11 Nisâ, 4/101.
12 Nisâ, 4/102.

hem sefer esnasında[13] hem de savaş devam ederken[14] namaz kıldırarak ashâbına rehberlik etmişti.

Namazın, tembellik, ihmal ya da başka basit sebeplerden dolayı terk edilmesi, aksatılması ya da geciktirilmesi, değil Allah'ın Resûlü'ne, onun ümmetine bile yakışmayan bir davranıştı. Ancak hatadan, eksik ve kusurdan tamamen arınması mümkün olmayan insanın, birtakım nedenlerden ötürü bazen namazını vaktinde kılamadığı da bir gerçekti. İşte böyle bir durumda ne yapmaları gerektiğini müminler yine Resûlullah'tan öğreneceklerdi. Allah Resûlü'nün hayatında namazın vaktinde kılınmaması gibi bir durum sadece birkaç kez gerçekleşmişti. Bunlardan biri Hendek Savaşı esnasında yaşanmıştı. Bütün şiddetiyle savaşı yaşayan Peygamber ve beraberindeki arkadaşlarının, emredildikleri üzere Allah yolunda canlarıyla cihad etmekten, Allah'ın mesajını yüceltmekten başka bir amaçları yoktu. Bu uğurda kılıç sallarken namazı unutmaları gibi bir durum da söz konusu olamazdı. Ancak düşman sürekli saldırıyordu. Peygamber Efendimiz, bir türlü savaşa ara verip saf tutamamıştı. İşte çarpışmanın şiddetlendiği böyle bir zamanda Allah Resûlü ve ashâbı ikindi namazını kılmaya fırsat bulamamışlardı. Allah'ın bir başka emrini yerine getirme uğruna bile olsa Resûlullah'ın farz namazı vaktinde kılamamış olması, hem kendisini hem de ashâbını son derece hüzünlendirmiş ve o Rahmet Peygamberi, bu olaya sebep olanlara beddua etmişti.[15] Aynı savaş sırasında Hz. Ömer, Resûlullah'a gelerek ikindi namazını vaktinde kılamadığını bildirmiş hatta Kureyş müşriklerine ağır hakaretler ederek öfkesini dile getirmişti. Resûlullah da namazı kılmadığını söyleyip Buthân vadisine inerek abdest almış ve beraberindekilere namazı orada kıldırmıştı.[16]

Hendek Savaşı sırasında namazların vaktinde kılınamayışının hüznünü Abdullah b. Mes'ûd (ra) şöyle dile getirmişti: "Resûlullah (sav) ile birlikte idik. Öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılmamız engellenmişti. Bu bana çok ağır geldi ve kendi kendime şöyle dedim: 'Allah'ın Resûlü ile beraberiz, Allah yolunda cihad ediyoruz (hem de namazları vaktinde kılamıyoruz)!' Sonra Resûlullah (sav) Bilâl'e emretti, o da kâmet getirdi ve Resûlullah bize öğle namazını kıldırdı. Daha sonra Bilâl yine kâmet getirdi, Resûlullah bize ikindi namazını kıldırdı. Ardından Bilâl yine kâmet getirdi, Resûlullah akşam namazını kıldırdı. En son olarak Bilâl tekrar kâmet getirdi, Resûlullah da yatsı namazını kıldırdı. Resûlullah çevremizde dolaşıp şöyle buyurdu: *"Şu anda yeryüzünde sizden başka Allah'ı zikreden bir topluluk yoktur."*[17]

[13] B1081 Buhârî, Taksîru's-salât, 1; M1583 Müslim, Müsâfirîn, 12.
[14] B942 Buhârî, Salâtü'l-havf, 1; M1942 Müslim, Müsâfirîn, 305.
[15] B2931 Buhârî, Cihâd, 98; M1425 Müslim, Mesâcid, 205.
[16] B596 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 36; M1430 Müslim, Mesâcid, 209.
[17] N623 Nesâî, Mevâkît, 55; HM4013 İbn Hanbel, I, 423.

Peygamberimizin arkadaşlarından Abdullah b. Mes'ûd'un dilinde ifadesini bulan bu sözler aslında bütün sahâbîlerin ortak duygularını yansıtmaktaydı. Çünkü Allah Resûlü gibi namazı vaktinde kılamamak her Müslüman'a ağır gelirdi. Ancak görülen o ki, hem Efendimizin hem de ashâbının, adı geçen namazları vaktinde kılma imkânları yoktu ve bu sebepten dolayı bu dört vakit namaz ertelenerek kılınmıştı. Bu namazlar, Resûlullah'ın ve ashâbının kendi ihmal veya tercihiyle değil, özel bir zorluktan dolayı vaktinde kılınamamıştı. Başlarındaki o büyük sıkıntı hafifler hafiflemez niyazlarını Rablerine sunmak amacıyla kılamadıkları bütün namazları sırasıyla kaza etmişlerdi. İşte en güzel örnek olan Allah Resûlü, vaktinde eda edilemeyen namazlarla ilgili olarak ümmetine çözüm yolunu böylece göstermişti. Buna göre geçirilen namazlar normal sırasına göre, kâmet getirilerek kılınacaktı.

Peygamberimizin hayatında, namazın vaktinde kılınmasına engel olan başka bir sebebe daha işaret edilir ki bu da her insanın karşılaşabileceği sıradan bir durumdur. Efendimiz, *"Kim bir namazı unutursa onu hatırladığında kılsın. Zira onun kefareti ancak budur..."*[18] buyurmuştu. O, uyumak ya da unutmak gibi mazeretler sonucu vaktinde eda edilemeyen namazların hatırlanır hatırlanmaz kılınmasını istemekte ve böylece aslında biz Müslümanlara büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Çünkü kişi namazını vaktinde kılma konusunda ne kadar hassas davranırsa davransın bu tür durumlarla karşılaşabilir.

Nitekim gösterdiği onca titizliğine rağmen bir defasında Peygamberimiz de uyuyakalmış ve sabah namazını vaktinde kılamamıştır. Resûlullah, ashâbıyla birlikte zorlu bir seferde yol alırken artık dayanamayacak hâle gelen kafileden birisi, kendisinden gecenin sonuna doğru mola vermesini ister. Peygamberimiz namazlarının geçmesinden endişe ettiğini söylemişse de sahâbîler gerçekten yorulmuş ve bu molayı hak etmiştir. Namaz vakti girdiğinde kendilerini uyandırmak üzere Bilâl-i Habeşî'yi nöbetçi bırakarak sabaha yakın saatlerde hep birlikte uykuya dalarlar. Ancak aynı meşakkatli yolculuğu yapmasına rağmen gönüllü olarak nöbet tutmak isteyen Bilâl de gözlerinin kapanmasını engelleyemez ve uyuyakalır. Uyandıklarında sabah namazının vakti geçmiş hatta güneş bir miktar yükselmiştir. Bilâl (ra) uyuyup kalmasından ve kendisiyle beraber diğerlerinin de namazlarını kılamayışlarından kendini sorumlu tutar ve üzülür. O zamana dek hiç bu kadar ağır bir uyku uyumadığını bildirir. Rahmet Peygamberi'nin,

18 B597 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 37; M1566 Müslim, Mesâcid, 314.

gönüllü nöbet tutmasına karşın elinde olmayan sebeplerle görevini yerine getirememiş olan Bilâl'i teselli eder mahiyette söylediği, *"Şüphesiz Allah istediği zamanda ruhlarınızı aldı ve yine istediği zamanda onları size geri verdi."* sözü Bilâl'i rahatlatma adına gerçekten manidardır. Güneş ağarınca, yani tamamen yükselince de her zaman olduğu gibi müezzini Bilâl'den ezan okumasını ister ve abdestini alarak güneş yükselip gün tamamen ağardığı vakit namazını kılar.[19]

Uyku sebebiyle sabah namazını kılamadıkları bu olay esnasında, *"Herkes devesinin başından (yularından) tutsun, buradan gidelim. Çünkü burada şeytan yanımızdadır."*[20] buyuran Resûlullah, namazın vaktinde kılınamamasının şeytanın işi olduğunu ve aynı gafleti tekrar yaşamamak için tedbir alınması gerektiğini bildirir. Gerekli tedbirlerin alınmasına rağmen namazı vaktinde kılamamak, uyanıkken, bilerek namazı kılmama gibi bir ihmal ve suç anlamına gelmemektedir. Kılınamayan namazın uyandıktan hemen sonra kaza edilmesi, hatayı telâfi etmek için yeterlidir. Hatta Peygamber Efendimiz, sünnet namazlarını düzenli olarak kılan ve elinde olmadan sabah namazını geçirenlerin, tıpkı namazı vaktinde kılıyor gibi davranmalarını istemiştir. Bir sefer dönüşünde uyuyakalıp ancak sabah güneş doğarken uyanan sahâbeyi güneş biraz yükselene kadar bekletmiş sonra da şöyle buyurmuştur: *"Sizden, sabah namazının (sünnet olan) iki rekâtını devamlı kılmakta olanlar, o ikisini (kazaya kaldığında da) kılsın."*[21]

"Beni nasıl namaz kılıyor gördüyseniz, siz de namazı öyle kılınız."[22] ifadesiyle özetlenen, Peygamberimizin ibadet alanındaki örnekliği sayesinde, zamanında kılınamayan namazların ne zaman, hangi yolla telâfi edileceğini onun uygulamalarından öğrenmekteyiz. Buna göre bir mümin, dininin en temel hükümlerinden ve kulluğun en açık göstergelerinden olan namazını eksiksiz kılmaya özen göstermelidir. Ama gösterilen titizliğe rağmen bazen unutmak ya da uyuyakalmak gibi sebeplerden dolayı herhangi bir namaz vaktinde kılınamazsa, bu namazlar hatırlanır hatırlanmaz kılınmalıdır. Resûlullah'ın gösterdiği şekilde namazı kaza etme yolu, gerçekten elde olmayan sebeplerden dolayı vaktinde kılınamayan namazlar içindir. Zira, *"Allah hiç kimseye gücünün yettiğinden fazlasını yüklemez."*[23] hükmü gereğince bir kimse gücü dışında kalan durumlardan sorumlu değildir.

Ancak Efendimizin, *"...Bilin ki! Uykudan dolayı (namazı kaçırmakta) bir kusur yoktur. Kusur, ancak diğer namazın vakti gelinceye kadar namazını kılmayan kimsenin davranışındadır. Buna göre kim (uyuyup kalır da) namazını kıla-*

[19] B595 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 35.
[20] M1561 Müslim, Mesâcid, 310; N624 Nesâî, Mevâkît, 55.
[21] D438 Ebû Dâvûd, Salât, 11.
[22] B6008 Buhârî, Edeb, 27; DM1283 Dârimî, Salât, 42.
[23] Bakara, 2/286.

mazsa (uyandığı zaman) o namazı kılsın! Ertesi gün o namazı vaktinde kılsın!'"[24] sözünde de ifadesini bulduğu gibi göz göre göre namazı terk etmek mümine yakışmayan bir hatadır. Namaz konusunda gönülsüz davranmanın ve tembellik göstermenin, Kur'an'da münafıkların özelliklerinden birisi olarak anlatıldığı[25] unutulmamalıdır. Namazı kılmayıp diğer vakit girinceye kadar geciktirmek ya da dünya meşgalesine kapılıp namazın vaktini aksatarak sonradan kaza etmeye güvenmek, samimi müminlere yakışan bir tavır değildir. Zira bir mümin için Rabbine olan sorumluluklarını yerine getirmek, her türlü telaş, heves ve ilgiden önce gelir. Hatta kişinin, namaz kadar ulvî bir ibadet için özel zaman ayırarak mescide gitmesi ve namazlarını cemaatle eda etmesi en güzelidir. Zira gönlü mescitlerde kalan, yani bir namaz vaktinin ardından diğerinin gelmesini hevesle bekleyen kimse, hiçbir himayenin olmadığı kıyamet gününün dehşetinde Allah Teâlâ'nın özel himayesinde olacaktır.[26]

Gönülden istediği hâlde cemaate devamda zorlanan müminin ise namazlarını vaktinde kılmaya özen göstermesi, ibadetinin aksamaması için gerekli tedbirleri almaya gayret etmesi lazımdır. Uyanamayacağını düşündüğünde Hz. Peygamber gibi kendisini uyarması için bir başkasından yardım isteyerek veya saatini kurarak ya da gece erken yatmaya özen göstererek[27] bireysel tedbirlere başvurmalıdır. Gün içinde mümkün olduğunca abdestli bulunmaya çalışarak Yaratan'ın huzuruna varacağı an için daima hazır olan Müslüman, hem namazını vakti içinde eda etmenin huzurunu yaşayacak, hem de her daim Rabbini hatırlayarak hayatını bereketlendirecektir.

[24] M1562 Müslim, Mesâcid, 311; D441 Ebû Dâvûd, Salât, 11.
[25] Nisâ, 4/142.
[26] B1423 Buhârî, Zekât, 16.
[27] HM3603 İbn Hanbel, I, 380.

MESCİT ve CAMİLER
RAHMÂN'IN EVLERİ

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ : "جُعِلَتْ لِيَ
الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا أَيْنَمَا أَدْرَكَ رَجُلٌ مِنْ أُمَّتِي الصَّلَاةَ صَلَّى."

Câbir b. Abdullah'tan nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Yeryüzü (toprak) benim için mescit ve temiz kılınmıştır. Ümmetimden kim nerede namaz vaktine ulaşırsa hemen orada namazını kılabilir."
(N737 Nesâî, Mesâcid, 42)

أَنَّ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ أَرَادَ بِنَاءَ الْمَسْجِدِ فَكَرِهَ النَّاسُ ذَلِكَ وَأَحَبُّوا أَنْ يَدَعَهُ عَلَى هَيْئَتِهِ فَقَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "مَنْ بَنَى مَسْجِدًا لِلَّهِ بَنَى اللَّهُ لَهُ فِي الْجَنَّةِ مِثْلَهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "مَا تَوَطَّنَ رَجُلٌ مُسْلِمٌ الْمَسَاجِدَ لِلصَّلَاةِ وَالذِّكْرِ إِلَّا تَبَشْبَشَ اللَّهُ لَهُ كَمَا يَتَبَشْبَشُ أَهْلُ الْغَائِبِ بِغَائِبِهِمْ إِذَا قَدِمَ عَلَيْهِمْ."

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِبِنَاءِ الْمَسَاجِدِ فِي الدُّورِ وَأَنْ تُنَظَّفَ وَتُطَيَّبَ.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "مَنْ أَكَلَ ثُومًا أَوْ بَصَلًا، فَلْيَعْتَزِلْنَا -أَوْ لِيَعْتَزِلْ مَسْجِدَنَا-، وَلْيَقْعُدْ فِي بَيْتِهِ."

Osman b. Affân, mescidi yeniden bina etmek istemiş, halk bunu hoş görmeyerek onu olduğu gibi bırakmasını istemişlerdi. Bunun üzerine Osman, "Ben Allah Resûlü'nü (sav), *'Her kim Allah için bir mescit bina ederse, Allah ona cennette bu mescidin benzeri (bir köşk) bina eder.'* buyururken işittim." dedi.

(M7471 Müslim, Zühd, 44)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:

"Müslüman bir kimse mescitleri namaz ve zikir için kendine yer-yurt edindiğinde, Allah onun bu durumuna, gurbetten dönen kişiye ailesinin sevindiği gibi sevinir."

(İM800 İbn Mâce, Mesâcid, 19)

Hz. Âişe şöyle demiştir:

"Allah Resûlü (sav) mahallelerde mescitler inşa edilmesini, buraların temiz tutulmasını ve güzel kokularla kokulandırılmasını emretti."

(D455 Ebû Dâvûd, Salât, 13; T594 Tirmizî, Cum'a, 64)

Câbir b. Abdullah'ın rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:

"Her kim sarımsak veya soğan yemişse bizden –ya da mescidimizden– uzak dursun ve evinde otursun."

(B7359 Buhârî, İ'tisâm, 24)

On üç sene süren çeşitli baskı, tehdit, işkence ve boykotlar neticesinde Hz. Peygamber, aldığı ilâhî emirle,[1] Medine'ye hicret etmiş, günlerdir büyük merakla yolu gözlenen bu Kutlu Elçi'nin gelişi hicret yurdunda bayram havası estirmişti. Öyle ki, Allah Resûlü'nü karşılama heyecanıyla kadınlar ve erkekler evlerin damlarına çıkmış, çocuklar ve hizmetçiler yollara dökülmüş,[2] özlemle bekledikleri Resûlullah'ı bağırlarına basmışlardı. Sıcak ve coşkulu bir karşılanmanın ardından, Allah Resûlü'nün ilk işi bu yeni Müslüman yurdunda yapılacak olan mescidin yerini tayin etmek olmuştu.

Allah'ın Sevgili Elçisi, hem mescidin yapılacağı mekânı hem de misafir olarak kalacağı evi belirlemek üzere devesi Kasvâ'yı serbest bıraktı ve onun, üzerine çöktüğü, hurma serip kurutulan düzlük bir alanı mescit yapımı için uygun buldu. Neccâroğulları'ndan Sehl ve Süheyl adındaki iki yetim gence ait olan bu yeri, bedelini ödemek suretiyle satın aldı.[3] Arazi, inşaat yapımı için uygun hâle getirildi, hurma kütükleriyle kurulan kapının iki cephesine kerpiçten duvarlar örüldü,[4] kıblesi Mescid-i Aksâ'ya doğru olan mescide giriş için üç kapı belirlendi.[5] Sahâbe olanca gücüyle çalışıyor, Hz. Peygamber de onlara yardım ediyordu. Büyük çabalar sonucunda, Mescid-i Nebevî olarak bilinen Hz. Peygamber'in mescidi dualar ve şiirler eşliğinde tamamlanmış oldu.[6]

'Mescit' sözcüğü 'tevazu ile eğilmek' anlamındaki secde etmek kelimesinden türeyen ve 'secde edilen yer' mânâsını ifade eden bir isimdir. Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde Müslümanların ibadet mekânları 'mescit' olarak anılmıştır ki, bu adlandırma oldukça manidardır. Zira Allah Resûlü, *"Kulun, Rabbine en yakın olduğu an, secde ânıdır."*[7] sözüyle Müslüman'ın ibadetinde secdenin ayrıcalıklı bir yeri olduğunu bildirmiştir. Daha sonraları içinde cuma namazı kılınan ve hutbe okunan daha büyük mescitlere, cemaati bir araya toplayan mânâsında 'el-mescidü'l-câmi' denilmiştir. Ülkemizde zamanla, bu tamlamanın 'cami' kısmı tek başına kullanılarak yaygınlık kazanmış, 'mescit' ismi ise müstakil olmayan, çok daha küçük ibadethanelere has kılınmıştır. İslâm dünyasının geri kalanı ise 'mescit' ismini benimsemiş, Müslümanların en kutsal mekânları olarak bilinen Mescid-i Harâm, Mescid-i Aksâ ve Mescid-i Nebevî özel isimleriyle anılmaya devam edilmiştir.

[1] İsrâ, 17/80, T3139 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 17.
[2] M7522 Müslim, Zühd, 75.
[3] B3906 Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr, 45; HS3/22 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 22-24.
[4] M1173 Müslim, Mesâcid, 9.
[5] B40 Buhârî, Îmân, 30; ST1/239 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 240.
[6] HS3/22 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 24-25; M1173 Müslim, Mesâcid, 9.
[7] D875 Ebû Dâvûd, Salât, 147, 148; N1138 Nesâî, Tatbîk, 78.

İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'den bu yana, farklı inançlara mensup olsalar da insanlar her devirde, bir araya gelip topluca ibadet edecekleri kutsal mekânlar belirlemişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'in bildirdiği üzere yeryüzünde insanlar için yapılan ilk mabet, 'Mescid-i Harâm' olarak bilinen Kâbe'dir.[8] Resûlullah da Mescid-i Harâm'dan sonra yapılan ilk mescidin Mescid-i Aksâ olduğunu haber vermiştir.[9]

İslâm dinini tebliğle görevlendirilen Peygamber Efendimiz ilk zamanlarda Kâbe'nin yakınlarında namaz kılmaktaydı.[10] Evinin bir bölümünü mescit olarak ayıran ilk Müslüman Ammâr b. Yâsir olup,[11] Hz. Ebû Bekir de evinin avlusuna bir mescit yapmıştı.[12] Ancak kişiye özel ibadet mekânları olan bu yerlerde toplu ibadet yapılmıyordu. Mekke döneminde ilk Müslümanlar için tam anlamıyla mescit vazifesi gören bina, Harem bölgesindeki Safâ tepesinde yer alan 'Dâru'l-erkam' adıyla meşhur olan Erkam b. Ebu'l-Erkam'ın eviydi. Resûlullah'ın İslâm davetini devam ettirdiği ilk yıllarda inananların toplanma yeri olan, pek çok kişinin Müslüman oluşuna şahitlik eden ve bu özelliklerinden dolayı Dâru'l-İslâm ismiyle de anılan bu evde, Müslümanlar topluca namaz kılmış ve ibadet etmişlerdir.[13]

"Yeryüzü (toprak) benim için mescit ve temiz kılınmıştır. Ümmetimden kim nerede namaz vaktine ulaşırsa hemen orada namazını kılabilir."[14] sözleriyle toprağın namaz kılmak için uygun olduğunu bildiren Hz. Peygamber, Medine'de mescit inşası tamamlanıncaya kadar namaz vakti girdiğinde, bulduğu geniş ve temiz olan her yerde namazını eda ederdi.[15] Ancak ilk dönemlerden itibaren Müslümanların kendilerine belirli yerleri mescit edindikleri görülmektedir. Nitekim Allah Resûlü henüz hicret yolculuğunu tamamlamamışken, Medine yolundaki son durağı olan Kubâ'ya vardığında kendisinden önce gelen ilk muhacirlerin burada namaz kılacak bir yer yaptıklarını ve Ebû Huzeyfe'nin azatlı kölesi Sâlim'in imamlığında namaz kıldıklarını görmüştü. Kubâ'da kaldığı süre içerisinde kendisi de burada namaz kılan Allah Resûlü bu namazgâhı genişleterek 'Kubâ Mescidi' diye bilinen mescidi inşa ettirmiştir.[16] Medine'ye yerleştikten sonra da kimi zaman yaya kimi zaman da binekli olarak sık sık bu mescidi ziyaret etmiş ve burada namaz kılmış,[17] sahâbeyi de burada namaz kılmaya teşvik etmiştir.[18]

Kubâ'da dinlendikten sonra Medine'ye varmak üzere tekrar yola çıkan Hz. Peygamber, Sâlim b. Avfoğulları'nın ikamet ettiği yere vardığında cuma namazını, Rânûnâ vadisinde daha önceden var olan bir mescitte kılmıştır.[19] Medine'de mescit yapımı için karar kıldığı alanda ise, Medinelilerden ilk

8 Âl-i İmrân, 3/96.
9 M1162 Müslim, Mesâcid, 2.
10 M4649 Müslim, Cihâd ve siyer, 107.
11 HS3/26 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 26; ST3/248 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 250.
12 B2297 Buhârî, Kefâlet, 4.
13 ST3/242 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 242-243; BH1/457 Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, 1/457.
14 N737 Nesâî, Mesâcid, 42; B438 Buhârî, Salât, 56.
15 M1173 Müslim, Mesâcid, 9; B429 Buhârî, Salât, 49.
16 B692 Buhârî, Ezân, 54; ST3/87, ST4/311 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 87; IV, 311; HS3/22 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 22.
17 M3396 Müslim, Hac, 521; D2040 Ebû Dâvûd, Menâsik, 95, 96.
18 N700 Nesâî, Mesâcid, 9; IM1412 İbn Mâce İkâmetu's-salavât, 197.
19 HS3/22 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 22.

Müslüman olan kimse olduğu kabul edilen Es'ad b. Zürâre tarafından kurulmuş bir mescit vardı. Resûlullah'ın hicretinden önce Es'ad burada Müslümanlara vakit namazları ile cuma namazlarını kıldırıyordu.[20]

Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Eğer Allah, bir kısım insanları diğer bir kısmı ile önlemeseydi, mutlak surette, içlerinde Allah'ın ismi bol bol anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler yıkılır giderdi."* buyuran[21] Yüce Yaratan, kendisine ibadet edilen mekânların önemine işaret etmektedir. Allah Resûlü de Müslümanların mâbedi olan mescitlerin, *"Allah katında en makbul mekânlar"*[22] olduğunu haber vermiş ve bulunduğu yerlerde mescit yapılmasına özen göstermiştir. Sahâbeyi de bu konuda teşvik etmiş, *"Her kim Allah için bir mescit bina ederse, Allah ona cennette bu mescidin benzeri (bir köşk) bina eder."*[23] buyurmuştur. Bu nedenle Mescid-i Nebevî'den sonra Medine'nin içinde ve çevresinde pek çok mescit bina edilmiş, bunların çoğu yapımlarını gerçekleştiren kabilelere nispet edilmiştir. Fakat bunların içinde Hz. Peygamber'in mescidi ayrıcalığını korumuş, vakit namazları bütün mescitlerde kılınmakla beraber, ilk dönemlerde cuma namazlarında bütün müminlerin Allah Resûlü'yle buluştuğu yegâne mescit Mescid-i Nebevî olmuştur.[24]

Mescitler İslâm'ın sembolü, Müslümanların birlik ve beraberliklerinin göstergesi, onların bir bölgedeki varlık ve hâkimiyetlerinin işaretidir. Resûlullah'ın (sav), bir ordu veya akıncı birliği gönderdiğinde onlara verdiği şu talimat bunu açıkça ortaya koymaktadır: *"Orada bir mescit görürseniz ya da ezan sesi işitirseniz (o bölge halkından) kimseye saldırmayınız."*[25]

Birleştirici rolü olan mescitlerin, insanlar arasındaki farklılıkları ortaya koymak, ayrı bir zümre oluşturmak amacıyla inşa edilmesi, Müslümanlar arasındaki kardeşlik anlayışına aykırıdır. Nitekim inananların Hz. Peygamber'in mescidinde bir araya gelerek kenetlenmelerinden rahatsızlık duyan münafıklar bu birliği bozmak, müminler arasına ayrılık sokmak ve onların aleyhinde yapacakları zararlı faaliyetler için merkez oluşturmak amacıyla bir mescit inşa etmişlerdi. Ancak Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de 'Mescid-i Dırâr' diye anılan bu mescidin hangi niyetlerle kurulduğunu Resûlü'ne bildirmiş ve şöyle buyurmuştu: *"Ey Peygamber! Böyle bir yere asla adımını atma. İçine adım atacağın en uygun mescit, daha ilk günden beri, Allah'tan yana takva temeli üstünde yükseltilen mescittir ki, orada arınmak isteğiyle dolup taşan kimseler vardır. Şüphesiz Allah kendini arındıranları sever."*[26]

Bu âyetlerin yer aldığı Tevbe sûresinin daha ilk başında Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe iman*

[20] MA9743 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 384; ST1/218 ST1/218 ST1/239 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 218, 239.
[21] Hac, 22/40.
[22] M1528 Müslim, Mesâcid, 288.
[23] M7471 Müslim, Zühd, 44.
[24] BE1/273. Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, I, 273.
[25] D2635 Ebû Dâvûd, Cihâd, 91; T1549 Tirmizî, Siyer, 2.
[26] Tevbe, 9/107-108.

eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar ederler. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır."[27] İslâm mabetlerini ancak inanmış gönüllerin imar edebileceğini bildiren bu âyet, aynı zamanda mescitleri mânevî anlamda imar etmek şeklinde de anlaşılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber, *"Bir kimsenin mescitlere gidip gelmeyi alışkanlık edindiğini görürseniz onun imanına şahit olunuz."* sözünü bu âyetle açıklamış,[28] mescitlere devam etmenin gereği üzerinde önemle durmuştur. Resûl-i Ekrem mescit yolunda atılan adımların sevap kazanma vesilesi olduğunu söylemiş,[29] namaz için mescide giden bir müminin her gidiş gelişi için Cenâb-ı Hakk'ın ona cennette bir konak hazırlayacağını bildirmiştir.[30] O, zorluk ve meşakkatlere rağmen abdesti eksiksiz ve âdâbına uygun almanın, mescitlere sık gidip gelmenin ve bu yolda çokça yürümenin, bir namazdan sonra diğerini hevesle beklemenin, mânevî dereceleri yükseltip hataları sileceğini ifade etmiştir.[31] Karanlık gecelerde mescide gidenlerden övgüyle bahsetmiş,[32] namazı beklemek için mescitte bulunanların, bu süre içinde âdeta namazdaymış gibi sevap kazanacaklarını haber vermiştir.[33] Allah Teâlâ'nın, kalbi mescitlere bağlı olan kimseleri kıyamet günü arşın gölgesinde gölgelendireceğini müjdelemiş[34] ve O'nun, mescitlerde ibadete devam eden kullarına olan memnuniyetini, *"Müslüman bir kimse mescitleri namaz ve zikir için kendine yer-yurt edindiğinde, Allah onun bu durumuna, ailesinin gurbetten dönen kişiye sevindiği gibi sevinir."*[35] sözleriyle tasvir etmiştir.

Peygamber Efendimiz mescide gelmek isteyen kadınlara mâni olunmamasını istemiş,[36] rahatsız olmamaları için mescidin bir kapısını onlara tahsis etmeyi uygun görmüştür.[37] Hz. Ömer de, daha sonra erkeklerin bu kapıdan girmesini yasaklamıştır.[38] Ayrıca namaz kılamayacak durumda olsalar dahi büyük küçük bütün kadınların bayram namazlarında namaz kılınan alanın yanına gelerek bayram coşkusunu ve bereketini paylaşmalarını tavsiye etmiştir.[39]

İslâm dininde sadece Allah için secde edilen, yalnızca O'na dua ve ibadet edilen,[40] özel mekânlar olan mescitler, bizzat Resûlullah tarafından 'Allah'ın evleri' olarak anılmış[41] ve böylece her mescit 'Allah'ın evi' kabul edilerek Müslüman hayatının merkezine yerleşmiştir. Ancak Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de ilk mabet olan Kâbe için 'evim' ifadesini kullanması sebebiyle,[42] Beytullah (Allah'ın evi) ismi Müslümanların kıblesi olan Kâbe'yle özdeşleşmiştir. Müslümanların kutsal mekânlar olan mescit-

27 Tevbe, 9/18.
28 T2617 Tirmizî, Îmân, 8; İM802 İbn Mâce, Mesâcid, 19.
29 T3226 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 36.
30 B662 Buhârî, Ezân, 37.
31 M587 Müslim, Tahâret, 41.
32 D561 Ebû Dâvûd, Salât, 49; T223 Tirmizî, Salât, 51.
33 B176 Buhârî, Vudû', 34.
34 M2380 Müslim, Zekât, 91.
35 İM800 İbn Mâce, Mesâcid, 19; HM8332 İbn Hanbel, II, 328.
36 M989 Müslim, Salât, 135.
37 D462 Ebû Dâvûd, Salât, 17.
38 D464 Ebû Dâvûd, Salât, 17.
39 B980 Buhârî, Îdeyn, 20.
40 Cin, 72/18.
41 M1521 Müslim, Mesâcid, 282.
42 Bakara, 2/125.

lere girerken bu bilinçle hareket etmeleri ve mescit içerisinde bulundukları müddetçe mescit âdâbına uygun davranmaları istenmiştir.

İnananlar için en güzel örnek olan Hz. Peygamber, hem hâl ve hareketleri hem de sözleriyle onlara mescit âdâbını öğretmiştir. Yeterli cemaatin olduğu yerlerde mescit yapılmasını emrettikten sonra ibadetgâh olarak belirlenen bu mekânların temiz tutulmasını ve güzel kokularla kokulandırılmasını tavsiye etmiştir.[43] Allah'ın evleri olan mescitleri temiz tutma konusunda sahâbe de oldukça titiz davranmış;[44] hatta İbn Abbâs, yağmurlu bir günde ayaklarıyla mescidi kirletmemeleri için insanların mescide gelmeyip namazlarını bulundukları yerde eda etmelerini istemiştir.[45]

Resûlullah mescide ihlâs içinde, dualarla gelen kişi için meleklerin Allah'tan mağfiret dileyeceği ve Allah'ın da kendisine rahmet edeceği müjdesini vermiştir.[46] Kendisi mescide girerken ve oradan ayrılırken çeşitli şekillerde Allah'a dua etmiş,[47] ashâbına da şu tavsiyede bulunmuştur: *"Biriniz camiye girdiğinde 'Allah'ım, bana rahmetinin kapılarını aç.', çıktığında ise 'Allah'ım, senden senin lütfunu istiyorum.' desin.'*[48] Ayrıca Rabbinin evine giren Müslüman'ın, burayı selâmlama mahiyetinde "tahiyyetü'l-mescid" namazı kılmasını istemiş,[49] hatta birinin bu namazı kılmadığını fark ettiği bir cuma günü, hutbe esnasında onu uyarmıştır.[50]

Resûlullah, mescitte bulunduğu sürece müminin vakar ve sükûnetle hareket etmesini gerekli görmüş, bu sükûneti bozacak her türlü söz ve davranıştan ashâbını men etmiştir. Örneğin mescitte kayıp ilânı yapmayı[51] ve alışverişte bulunmayı[52] yasaklamış, cemaate yetişmek niyetiyle bile olsa cami içinde koşuşturmayı uygun bulmamıştır.[53] Peygamber Efendimiz mescitte başkalarını rahatsız etmemenin gereği üzerinde önemle durmuş, *"Her kim sarımsak veya soğan yemişse bizden –ya da mescidimizden– uzak dursun ve evinde otursun."* buyurmuştur.[54] Kesici ve delici aletlerle mescide girilmesini hoş görmemiş,[55] bunlarla camiye girme zorunluluğu varsa kimseye zarar vermemek için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir.[56] Mescitte ibadet ederken bile ölçülü hareket edilmesi gerektiğini bildiren Resûl-i Ekrem, kendisi itikâfta bulunduğu sırada bazı kişilerin yüksek sesle Kur'an okuduklarını işitince, *"Dikkat edin! Hepiniz Rabbinize münâcât ediyorsunuz. Birbirinizi rahatsız etmeyin! Kıraatte –ya da namazda– biriniz sesini diğerinden daha fazla yükseltmesin!"*[57] buyurarak onları ikaz etmiştir. Dikkatleri dağıtmaması ve rahatsız edici olmaması için kadınların mescide gelirken koku sürünmelerini hoş karşılamamış,[58] cemaatin birlikte,

[43] D455 Ebû Dâvûd, Salât, 13; T594 Tirmizî, Cum'a, 64
[44] B220 Buhârî, Vudû', 58
[45] MA107 Abdürrezzâk, *Musannef*, I, 34
[46] İM778 İbn Mâce, Mesâcid, 14.
[47] MA1663-1670 Abdürrezzâk, *Musannef*, I, 425-426; HM26948 İbn Hanbel, VI, 283.
[48] M1652 Müslim, Müsâfirîn, 68.
[49] B444 Buhârî, Salât, 60
[50] M2020 Müslim, Cum'a, 55
[51] M1260 Müslim, Mesâcid, 79.
[52] T1321 Tirmizî, Buyû', 76; DM1434 Dârimî, Salât, 118
[53] M1359 Müslim, Mesâcid, 151.
[54] B7359 Buhârî, İ'tisâm, 24.
[55] MA1734 Abdürrezzâk, *Musannef*, I, 443.
[56] M6661 Müslim, Birr, 120.
[57] D1332 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 25; HM11918 İbn Hanbel, III, 94.
[58] M997 Müslim, Salât, 142.

rahatça ibadet etmesi için kadınların erkeklerin arkasında saf tutmalarını uygun görmüştür.[59] Zorunlu durumlarda mescitlerde gecelemek veya istirahat için yatmaktan ashâbını men etmemiş,[60] kendisi de bazı zamanlarda mescitte dinlenmiştir.[61]

Hz. Peygamber İslâm mabetlerinin inanç ve ibadet ruhunu zedeleyecek tasvirlerden arındırılmış, aşırı tezyinattan uzak, sade yapılar olmasını uygun görmüştür. Sevgili eşlerinden Ümmü Seleme'nin Habeşistan'da gördüğü bir kilisenin duvarlarındaki resimlerden bahsetmesi üzerine, *"Onlar öyle bir millettir ki, içlerinden iyi bir kul öldüğünde mezarının üzerine bir tapınak inşa edip, içini de bu tür resimlerle doldururlar."* açıklamasını yapmış,[62] yahudi ve hıristiyanların peygamber kabirlerini tapınağa çevirdiklerini söyleyerek[63] bunun Allah'ın lânetine sebep olacağını bildirmiştir.[64]

Hz. Peygamber, mescitlerin hizmetini gören, ihtiyaçlarını karşılayan kimseleri takdir etmiş, ashâbını bu yönde teşvik etmiştir. Nitekim ilk dönemlerde çok korunaklı olmayan Mescid-i Nebevî'nin gece yağan yağmurla ıslanan zeminini kapatmak üzere, eteğine topladığı çakılları yerlere döşeyen zâta, *"Bu (yaptığın) ne kadar güzel!"* diyerek memnuniyetini ifade etmiştir.[65] Mescidin temizliğiyle ilgilenen siyahî bir kadının öldüğünü kendisine duyurmayan ashâbına sitem etmiş, kabrini ziyaret edip onun için cenaze namazı kılmak suretiyle mescide hizmet edenlere ne kadar önem verdiğini göstermiştir.[66]

Allah Resûlü mescitler içerisinde Mescid-i Harâm,[67] Mescid-i Nebevî,[68] Mescid-i Aksâ[69] ve Kubâ Mescidi'nin ayrıcalıklı konumda olduğuna,[70] dolayısıyla buralarda ibadet etmenin faziletine işaret etmiştir. Bu mescitlerin, tarihimizde ve kültürümüzde ayrı bir yeri vardır. Bunların farklılığı şüphesiz ki mimarî yapılarından değil, İslâm tarihindeki önceliklerinden kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi Mescid-i Harâm'ın İbrâhim peygambere, Mescid-i Aksâ'nın ise Süleyman peygambere kadar uzanan geçmişi vardır.

Kubâ Mescidi İslâm tarihinin ilk müstakil mâbedidir. Mescid-i Nebevî ise, Müslüman âleminde önemli bir mabet olmanın yanı sıra eşsiz bir ilim ve mâneviyât merkezi olma vasfıyla, kendinden sonraki bütün mescitlere örnek teşkil eden, Allah Resûlü'nün müminlere bıraktığı değerli bir mirastır.

Hz. Peygamber ve onu takip eden İslâm'ın ilk dönemlerinde mescitler, dinî ve sosyal hayatın merkezi olarak ibadet haricinde de kullanılmıştır. Daha yapımı sırasında Medine Mescidi'nde, Suffe Ashâbı olarak bilinen, kendilerini ilme adamış seçkin talebeler için bir yer ayrılmıştır.[71] Mescit içe-

59 HM23299 İbn Hanbel, V, 344.
60 D382 Ebû Dâvûd, Tahâret, 137.
61 M5504 Müslim, Libâs ve zînet, 75.
62 B434 Buhârî, Salât, 54.
63 B435 Buhârî, Salât, 55.
64 N2048 Nesâî, Cenâiz, 106.
65 D458 Ebû Dâvûd, Salât, 15.
66 B458 Buhârî, Salât, 72.
67 İM1406 İbn Mâce, İkâmet, 195.
68 B1190 Buhârî, Fadlü's-salât, 1.
69 İM1413 İbn Mâce, İkâmet, 198.
70 İM1412 İbn Mâce İkâmetü's-salavât, 197; N700 Nesâî, Mesâcid, 9.
71 BH2/277 Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, II, 277.

risinde ilimle meşgul olan kimseleri görünce onları överek yanlarına oturan Allah Resûlü, *"Muhakkak ki ben muallim olarak gönderildim."* buyurmuş,[72] böylece eğitim ve öğretime özel bir önem verdiğini göstermiştir. Zaman zaman sahâbenin sorularını mescitte yanıtlamış, kendisine dini öğrenmek üzere gelen bireylere ve gruplara gerekli dinî bilgiyi burada vermiştir.[73] Kendisine gelen âyetleri mescitte okuyup açıklayarak dinin hükümlerini ve inceliklerini öğretmiş; sözleri, vaaz ve hutbeleriyle inanan gönüllere bunları yerleştirmeye çalışmıştır. Ashâbın uygun olduğu vakitleri kollayarak bu zaman dilimlerinde onlara mescitte dersler vermiş,[74] sahâbe de onun bu tavrını devam ettirmişlerdir.[75] Kadınların da mescitte rahatça ilim tahsil edebilmeleri için bir gününü onlara tahsis etmiştir.[76] Ashâb mescide geldiğinde halkalar kurarak Kur'an okumuş, ilmî sohbetlerde bulunmuş ve özellikle de fıkhî konuları onlarla müzakere etmiştir.[77] Mescidin "ilim meclisi" olma özelliği sonraki dönemlerde de devam etmiş, büyük mezhep imamları ve diğer önemli İslâm âlimleri hep bu meclislerde yetişmiş, kendileri de mescitlerde ders halkaları kurmak suretiyle ilmi yaymışlardır. Böylece Hz. Peygamber'in başlattığı ilmî faaliyetler asırlar boyu devam etmiş, mescitler İslâm âleminde canlı ilim merkezleri hâline gelmiştir.

Hz. Peygamber'in evinin yanı başında bulunması ve Müslümanların rahatça toplandıkları bir mekân olması sebebiyle Mescid-i Nebevî, devletin idare merkezi olmasının yanı sıra gerekli durumlarda sosyal, hukukî, siyasî, askerî ve malî bütün işlerin görüldüğü bir merkez niteliği taşımıştır. Bazen konuların görüşülüp karara bağlandığı bir şûra meclisi,[78] bazen davaların çözüldüğü bir mahkeme,[79] bazen bir misafirhane,[80] bazen de bir hapishane gibi kullanılmıştır.[81] Beytülmal vazifesi görmüş,[82] kimi zaman da evsiz, muhtaç kimseler için barınma imkânı sağlamıştır.[83] Şiirlerin okunduğu[84] ve savaş oyunlarının sergilendiği bir mekân olarak kullanıldığı da olmuştur.[85] Savaş için gidilen bölgelerde kurulan mescitler karargâh niteliği taşımış, bazen de yaralananlar için hastane vazifesi görmüştür.[86]

Hz. Peygamber ve sahâbe dönemlerinden günümüze dek cami ve mescitlerin inşası bütün İslâm âleminde önemli görülmüş ve Müslümanlar, nesiller boyu farklı kültür ve medeniyetlerin ürünü olan çok çeşitli mimarî ve sanatsal özelliklere sahip muhteşem camilerle yeryüzünü donatmışlardır. Yeni kurdukları şehirlerde mescidi merkeze alan bir planlama yapmışlar; dinî mimariye önem vererek camilerin, mimarî ve tezyinat bakımından en güzel yapılar olmasına özen göstermişlerdir.

72 İM229 İbn Mâce, Sünnet, 17.
73 B63 Buhârî, İlim, 6; B523 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 2.
74 B68 Buhârî, İlim, 11.
75 B70 Buhârî, İlim, 12.
76 B101 Buhârî, İlim, 35.
77 KT2/218 Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, II, 218-222.
78 VM1/209 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 209-213.
79 B471 Buhârî, Salât, 83; B7166 Buhârî, Ahkâm, 18.
80 İM1760 İbn Mâce, Sıyâm, 52.
81 M4589 Müslim, Cihâd ve siyer, 59.
82 B3165 Buhârî, Cizye ve müvâdea, 4.
83 B6452 Buhârî, Rikâk, 17.
84 D5013 Ebû Dâvûd, Edeb, 87; N717 Nesâî, Mesâcid, 24.
85 M2064 Müslim, İdeyn, 18.
86 B463 Buhârî, Salât, 77.

Toplumsal ihtiyaç ve yönetim zorunluluğu sebebiyle önceleri farklı amaçlarla kullanılsa da zaman içinde mescitler sadece ibadet edilen ve dinî ilimler öğretilen yerler hâline getirilmiş; yukarıda sayılan sosyal, siyasal, idarî, askerî ve malî amaçlı kullanımlardan vazgeçilmiştir. Bunları yerine getiren farklı kurumların ortaya çıkmasıyla tabiî olarak mescitlere bu hususlarda gerek kalmamıştır. Osmanlı cami geleneğinde "külliye" kültürünün çekirdeğini oluşturan camiler sadece ibadete ayrılırken, bu muazzam mimarî yapının hemen bitişiğine veya çevresine eğitim ve sosyal hizmet kurumları, hamamlar, misafirhaneler, hastaneler gibi diğer unsurlar da inşa edilerek, camiye gelen insanların diğer ihtiyaçlarının da karşılandığı merkezler oluşturulmuştur. Günümüzde ise, özellikle büyük şehirlerde yapılan camiler aslî işlevine uygun olarak inşa edilmekte, diğer kişisel ve sosyal ihtiyaçlar, camilerin etrafına veya altına yapılan misafirhane ve ticarethane gibi çok amaçlı binalar vasıtasıyla giderilmektedir.

İçerisinde derin bir saygı ve edeple hareket edilmesi gereken mescitler, Allah'ın evleri olduğundan huzur ve sükûnetin kaynağıdır. Kimi zaman hayatın karmaşası içinde insanların nefes almasını sağlayan ve onları mânevî yönden tatmin eden bir rahatlama yeri, kimi zaman çaresizler ve kimsesizler için bir sığınak, kimi zaman da yalnızlıktan bunalan ruhların sosyalleşmesine katkıda bulunan toplumsal bir mekândır. İslâm kardeşliğinin ve birlikteliğin sembolü olan mescitler, bir kişinin ya da zümrenin tekelinde olmadığı gibi, kadın erkek, genç yaşlı her yaştan ve her sınıftan Müslüman'ın rahatlıkla ziyaret edip ibadetlerini eda edebilecekleri yerlerdir.

EZAN
HUZURA İLK ÇAĞRI

أَنَّ ابْنَ عُمَرَ كَانَ يَقُولُ: كَانَ الْمُسْلِمُونَ حِينَ قَدِمُوا الْمَدِينَةَ يَجْتَمِعُونَ
فَيَتَحَيَّنُونَ الصَّلاَةَ لَيْسَ يُنَادَى لَهَا، فَتَكَلَّمُوا يَوْمًا فِي ذَلِكَ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ:
اتَّخِذُوا نَاقُوسًا مِثْلَ نَاقُوسِ النَّصَارَى. وَقَالَ بَعْضُهُمْ: بَلْ بُوقًا مِثْلَ قَرْنِ الْيَهُودِ.
فَقَالَ عُمَرُ: أَوَلاَ تَبْعَثُونَ رَجُلاً يُنَادِي بِالصَّلاَةِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "يَا
بِلاَلُ! قُمْ فَنَادِ بِالصَّلاَةِ."

İbn Ömer şöyle anlatırdı:
"Müslümanlar, Medine'ye geldiklerinde namaz için (herhangi bir) çağrı yapılmazdı; bir araya toplanırlar ve namaz vaktini beklerlerdi. Bir gün bu konuyu aralarında konuştular. Kimisi, 'hıristiyanların çanı gibi bir çan edinelim.' dedi. Kimisi, 'yahudilerin (boynuz) borusu gibi bir boru edinelim.' dedi. Ömer ise, 'Namaza çağıracak birini gönderseniz ya!' dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü (sav):
'Ey Bilâl, kalk da namaza çağır!' buyurdu."

(B604 Buhârî, Ezân, 1)

عَنْ أَبِي عُمَيْرِ بْنِ أَنَسٍ عَنْ عُمُومَةٍ لَهُ مِنَ الْأَنْصَارِ قَالَ: اهْتَمَّ النَّبِيُّ لِلصَّلاَةِ كَيْفَ يَجْمَعُ النَّاسَ لَهَا، فَقِيلَ لَهُ: انْصِبْ رَايَةً عِنْدَ حُضُورِ الصَّلاَةِ فَإِذَا رَأَوْهَا آذَنَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا فَلَمْ يُعْجِبْهُ ذَلِكَ... فَانْصَرَفَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدِ بْنِ عَبْدِ رَبِّهِ وَهُوَ مُهْتَمٌّ لِهَمِّ رَسُولِ اللَّهِ – ﷺ – فَأُرِيَ الْأَذَانَ فِي مَنَامِهِ. قَالَ: فَغَدَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأَخْبَرَهُ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنِّي لَبَيْنَ نَائِمٍ وَيَقْظَانَ إِذْ أَتَانِي آتٍ فَأَرَانِي الْأَذَانَ ...فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "يَا بِلاَلُ! قُمْ فَانْظُرْ مَا يَأْمُرُكَ بِهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ فَافْعَلْهُ."

عَنْ حَفْصِ بْنِ عَاصِمِ بْنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "إِذَا قَالَ الْمُؤَذِّنُ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ. فَقَالَ أَحَدُكُمْ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ. ثُمَّ قَالَ: أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ. قَالَ: أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ ثُمَّ قَالَ: أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ. قَالَ: أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ. ثُمَّ قَالَ: حَيَّ عَلَى الصَّلاَةِ. قَالَ: لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ. ثُمَّ قَالَ: حَيَّ عَلَى الْفَلاَحِ. قَالَ: لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ. ثُمَّ قَالَ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ. قَالَ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ. ثُمَّ قَالَ: لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ. قَالَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، مِنْ قَلْبِهِ دَخَلَ الْجَنَّةَ."

عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحُوَيْرِثِ قَالَ: أَتَى رَجُلاَنِ النَّبِيَّ ﷺ يُرِيدَانِ السَّفَرَ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "إِذَا أَنْتُمَا خَرَجْتُمَا فَأَذِّنَا ثُمَّ أَقِيمَا، ثُمَّ لِيَؤُمَّكُمَا أَكْبَرُكُمَا."

عَنْ مَعْدَانَ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ الْيَعْمُرِيِّ قَالَ: قَالَ لِي أَبُو الدَّرْدَاءِ: أَيْنَ مَسْكَنُكَ؟ قَالَ: قُلْتُ فِي قَرْيَةٍ دُونَ حِمْصَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "مَا مِنْ ثَلاَثَةٍ فِي قَرْيَةٍ فَلاَ يُؤَذَّنُ، وَلاَ تُقَامُ فِيهِمُ الصَّلَوَاتُ إِلَّا اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ، عَلَيْكَ بِالْجَمَاعَةِ، فَإِنَّمَا يَأْكُلُ الذِّئْبُ الْقَاصِيَةَ."

Enes (b. Mâlik)'in oğlu Ebû Umeyr, ensardan olan amcalarından birinin şöyle dediğini nakletmiştir: "Peygamber (sav), insanları namaza nasıl toplayacağı konusunu düşünüyordu. Kendisine, 'Namaz vakti girince bir bayrak dik, onu görünce (insanlar) birbirlerine haber verirler.' denildi. Fakat o, bu teklifi beğenmedi... Abdullah b. Zeyd b. Abdirabbih Resûlullah'ın (sav) düşüncesini içinde hissederek oradan ayrıldı. (O gece) rüyasında ezanı gördü. Sabahleyin hemen Resûlullah'a (sav) gelerek, 'Ey Allah'ın Resûlü! Ben uyku ile uyanıklık arasında iken birden birisi yanıma geldi ve bana ezanı öğretti.' diyerek rüyasını anlattı... Bunun üzerine Resûlullah (sav), *'Ey Bilâl kalk ve Abdullah b. Zeyd sana ne söylerse onu yap!'* buyurdu.

(D498 Ebû Dâvûd, Salât, 27)

Hafs b. Âsım b. Ömer b. Hattâb'ın, babası aracılığıyla dedesi Ömer b. Hattâb'dan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müezzin 'Allâhü ekber, Allâhü ekber' dediğinde sizden biri de 'Allâhü ekber, Allâhü ekber' derse; sonra müezzin, 'Eşhedü en lâ ilâhe illâllâh' dediğinde o da, 'Eşhedü en lâ ilâhe illâllâh' derse; ardından müezzin, 'Eşhedü enne Muhammeden Resûlullâh' dediğinde o da, 'Eşhedü enne Muhammeden Resûlullâh' derse; sonra müezzin, 'Hayye ale's-salâh' dediğinde o, 'Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh' derse; sonra müezzin, 'Hayye ale'l-felâh' dediğinde o, 'Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh' derse; ardından müezzin 'Allâhü ekber, Allâhü ekber' dediğinde o da 'Allâhü ekber, Allâhü ekber' derse; sonra müezzin 'Lâ ilâhe illâllâh' dediğinde o da bütün kalbiyle 'Lâ ilâhe illâllâh' derse, cennete girer."*

(M850 Müslim, Salât, 12)

Mâlik b. Huveyris anlatıyor: "Yolculuğa çıkmak isteyen iki kişi Hz. Peygamber'in (sav) yanına geldi. Hz. Peygamber (sav) onlara şöyle buyurdu: *'Yola çıktığınızda (namaz vakti geldikçe) ezan okuyup ardından kâmet getirin. Sonra büyüğünüz imam olsun.'*"

(B630 Buhârî, Ezân, 18)

Ma'dân b. Ebû Talha el-Ya'murî anlatıyor: "Ebu'd-Derdâ bana, 'Evin nerede?' diye sordu. 'Hıms şehrinin dışında bir köyde.' diye cevap verdim. Bunun üzerine Ebu'd-Derdâ dedi ki, 'Resûlullah'ı (sav) şöyle derken işittim: *'Bir köyde üç kişi bulunur da ezan okunmaz ve orada namaz kılınmazsa, şeytan onlara musallat olur. Sen cemaate devam et. Çünkü sürüden ayrılanı kurt kapar.'*"

(HM28064 İbn Hanbel, VI, 445)

Namaz, Mekke'de farz kılınmasına rağmen[1] Müslümanların Mekke'de açık bir şekilde cemaat hâlinde ibadet etmeleri mümkün olmamıştı. Bu yüzden orada namaz için bir yerde toplanmayı sağlayacak bir çağrı vasıtasına da ihtiyaç duyulmamıştı. Zaten mescitleri yoktu ki toplansınlar. Zaman zaman Erkam'ın evinde beraberce namaz kılsalar da bunu gizlice yapıyorlardı. Müşriklerin şerrinden korktukları için, namazı çağrıyla duyurmak imkânsızdı. Zira Kureyş'in ileri gelenleri, Müslümanların evlerini mescit gibi kullanmalarına dahi müdahale ediyorlardı.[2] Onlar, Mekke'de gariptiler ve onların namazları da sessiz ve gizliydi.

Mekke'de yaşanan zor yılların ardından müminler, hicretle Medine'de buluşmuşlar ve Resûlullah (sav) rehberliğinde yeni bir toplum oluşturmuşlardı. Burada yaptıkları ilk işlerden birisi, hemen bir mescit inşası olmuştu. İbadet etmek için toplanacakları, dünyevî ve uhrevî işlerini konuşacakları mütevazı bir yerdi burası. Altı toprak idi, ön tarafının üstü ise hurma dallarıyla gölgelenmişti. Ama Müslümanlar için anlamı ve işlevi o kadar büyük ve o kadar zengindi ki... Hep birlikte Allah Teâlâ'nın huzuruna durulacağı, kulların yakarışının hep birden O'na ulaşacağı, Hz. Peygamber'in ümmetiyle birlikte inşa ettiği Medine'nin ilk mâbediydi bu.

Ne var ki, hâlâ namaz vaktinin geldiğini bildirecek ve inananların bir araya gelmelerini sağlayacak bir çağrı vasıtaları yoktu. Allah için, Resûlü için, İslâm'ı daha iyi ve daha özgür yaşayabilmek için Medine'de toplanan sahâbe, namaz vaktinde hepsini aynı anda bir araya gelmeye çağıracak bir araca ihtiyaç duymaktaydı. Bu duruma bir çare bulmak için aralarında istişareye başladılar. Namaz vaktinin girdiğini duyurmak ve hep birlikte huzura durarak yakarmak için Rabbin evinde toplanılacağını haber vermek üzere sahâbeden bazıları, diğer din mensuplarının ibadete çağrı vasıtalarını kullanmayı teklif ettiler. Kimi, 'hıristiyanlar gibi çan çalabiliriz.' derken, kimisi de, 'yahudilerin yaptığı üzere boynuz şeklindeki bir boru ile çağrıda bulunalım.' diyordu. Hatta bazıları, Mecûsîlerle özdeşleşen ateş yakmayı ve bunu namaza davet işareti olarak kullanmayı bile gündeme getirdi. Doğrusu bunların hiçbirisi gönüllerine sinmiyordu. Bir başka di-

1 B349 Buhârî, Salât, 1; İF7/203 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XII, 203.
2 B3905 Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr, 45.

nin ibadete çağrı yöntemini kullanmak, başta Hâtemü'l-Enbiyâ (sav) olmak üzere, sahâbenin ileri gelenlerine makul gelmiyordu.

Yine böyle bir toplantıda içlerine sinen bir karara varılamayınca, Hz. Ömer'in Resûlullah'a, 'Namaza çağıracak birini gönderseniz ya?' demesi üzerine Allah Resûlü, *'Ey Bilâl, kalk da namaza çağır!'* buyurdu.[3] Bu dönemde bir müddet sokaklarda *"es-salâh es-salâh"(namaza namaza)* diye dolaşılarak ilâhî huzura davette bulunuldu. Ancak namaza bu şekilde çağırmak da insanlara güç gelmeye başladı.[4] Güneş tutulması gibi olağanüstü durumlarda kılınacak namazlarda ise halkın hemen namaza toplanması için çağrıda bulunuluyordu.[5] Ancak gittikçe çoğalan Müslüman kitlenin bu şekilde de bir araya toplanması imkânsız olmaya başlamıştı.

Çare neydi, huzura çağrı nasıl olmalıydı? "Allah'ım yardım et!" diye, ellerinden çok gönüllerini açmışlardı göklere. Yeni ve farklı bir dinin mensupları, Son Peygamber'in ümmeti olarak istiyorlardı ki, kendilerine has, bu ümmeti temsil eden ilâhî bir çağrı vasıtaları olsun. Sahâbe, zaten zihni namaza çağırmanın en güzel yolunun ne olabileceğiyle meşgul olan ve bunun üzüntüsünü yaşayan Hz. Peygamber'e bir daha gelerek, "Namaz vakti girince bir bayrak dik, onu görünce (insanlar) birbirlerine haber verirler." teklifinde bulunmuşlardı.[6] Fakat o bunu da, muhtemelen uygulamadaki zorluğu görerek, tasvip etmedi. Ancak şöyle olsun diye bir teklifte de bulunmuyordu. Belki, ashâbının bu konudaki gayretlerinin daha eğitici ve ilâhî iltifata daha çok mazhar olacağını düşünüyordu. Her hâlükârda ilâhî hikmet, kendi seyri içinde tezahür edecekti.

Nitekim sahâbenin "bayrak dikme" teklifiyle geldiği ama bunun da namaza çağrı için lâyık görülmediği toplantıdan, Hz. Peygamber'in (sav) düşünceli hâlini ve beklentisini yüreğinde hissederek ayrılan biri vardı. Evet, bu hâlde evine vardığında Abdullah b. Zeyd, üzüntülü ve düşünceliydi. Ailesinin yemek teklifine, "Resûlullah'ın namaza çağrı için üzüntülü hâlini gördükten sonra bir şey yiyemeyeceği" karşılığını verdi ve hemen yatağına yattı.[7] Onun bu hâli Allah katında muteber bir hâl olmalıydı ki ıstırabını dindirecek ilâhî himmet ve hikmet ona bahşedilmeye başlandı. Habîb-i Kibriyâ'yı sevindirecek, Müslümanlara namaz vaktini bildirecek çağrının nasıl olması gerektiği, rüyada kendisine öğretiliyordu.

Medineli ilk Müslümanlardan olan Abdullah b. Zeyd, tarihe İkinci Akabe Biati adıyla geçen ve Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinin hazırlık toplantısı anlamına gelen görüşmeye katılanlardan biriydi. Dahası

[3] B604 Buhârî, Ezân, 1; M837 Müslim, Salât, 1.
[4] BS1872 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 517.
[5] B1045 Buhârî, Küsûf, 3.
[6] D498 Ebû Dâvûd, Salât, 27.
[7] ST1/247 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 247.

o, Müslümanların inançları uğruna giriştikleri ilk savaş olan Bedir başta olmak üzere Uhud, Hendek ve diğer seferlerin tümüne katılma şerefine nail olmuştu.[8] Şimdi ise, adını tarihe "sâhibü'l-ezân" (ezanın sahibi) olarak yazdıracak ilâhî bir iltifata mazhar olmuştu. Uyandığında sevinçten yüreği yerinden fırlayacak gibiydi. Sabahı beklemeden alacakaranlıkta[9] namazdan önce, heyecanla Hz. Resûl'ün yanına koştu ve "Ey Allah'ın Resûlü! Ben rüyada elinde çan olan bir adama, 'Ey Allah'ın kulu! Bu çanı bana satmaz mısın?' dedim. 'Onu ne yapacaksın?' dedi. 'Onunla insanları namaza çağıracağız.' dedim. 'Sana bundan daha iyisini göstereyim mi?' dedi. Ben de ona, 'Tabi' dedim ve bana ezanı öğretti." dedikten sonra, benliğine kazınan huzura çağrının lafızları ağzından dökülüverdi:

"Allâhü ekber, Allâhü ekber, Allâhü ekber, Allâhü ekber
Eşhedü en lâ ilâhe illâllâh, Eşhedü en lâ ilâhe illâllâh
Eşhedü enne Muhammeden Resûlullâh, Eşhedü enne Muhammeden Resûlullâh
Hayye ale's-salâh, Hayye ale's-salâh
Hayye ale'l-felâh, Hayye ale'l-felâh
Allâhü ekber, Allâhü ekber
Lâ ilâhe illâllâh."

Sonra Abdullah, rüyasında gördüğü yeşil elbiseli kişinin, namaza başlarken aynen ezanın sözlerini tekrar etmesini ve *"Hayye ale'l-felâh"*tan sonra iki defa *"Kad kâmeti's-salâtü" (Namaz başlamıştır)* ifadesini ilâve etmesini söylediğini de anlattı.[10]

Bazı rivayetlerde ezan ifadelerinin ikişer, kâmetin ise birer kere söyleneceği veya şehâdet kelimelerinin önce alçak sesle, sonra yüksek sesle tekrar edileceği (tercî) de nakledilmiştir.[11] Ancak yukarıda zikredilen şekliyle ezan daha çok rivayette nakledilmiş ve uygulamada yaygınlık kazanarak günümüze kadar böyle gelmiştir.

Abdullah'ın gece rüyasını anlatırken duyduğu heyecan yanında Resûl-i Ekrem'in sakinliği ve dinginliği hayret vericiydi. O sanki Abdullah'ı bekliyordu; bu mübarek sözleri onun getireceğini biliyor gibiydi; *"Bu kesinlikle hak bir rüyadır. Hemen Bilâl ile beraber kalk, çünkü onun sesi seninkinden daha gür ve güzeldir, sana söylenenleri ona öğret de bu şekilde (namaza) çağırsın."* dedi.[12]

Hz. Peygamber (sav) Abdullah'ın rüyasını tasdik etmiş, ezanını onaylamıştı. Ne büyük bir şerefti ki bu, kıyamete kadar bâkî kalacak ezanla birlikte onun da adı anılacaktı. Nitekim İmam Ahmed b. Hanbel, sahâbeden gelen hadisleri derlediği kıymetli eseri *Müsned*'inde Abdullah

[8] ST3/536 Ibn Sa'd, *Tabakât*, III, 536.
[9] ST1/247 Ibn Sa'd, *Tabakât*, I, 248.
[10] D499 Ebû Dâvûd, Salât, 28; D506 Ebû Dâvûd, Salât, 28.
[11] M842 Müslim, Salât, 6; D505 Ebû Dâvûd, Salât, 28, IM708 Ibn Mâce, Ezân, 2.
[12] T189 Tirmizî, Salât, 25; D499 Ebû Dâvûd, Salât, 28.

b. Zeyd hadisleri öncesinde koymuş olduğu başlıkta onu "sâhibü'l-ezân" yani "ezanın sahibi" şeklinde,[13] bazı rivayet zincirlerinde de "râi'l-ezân" yani "ezanı rüyasında gören" şeklinde nitelemiştir.[14] Artık tarih Abdullah'ı bu lakaplarla yâd edecektir.

Ezanı öğrenen Bilâl, ilk olarak sabah ezanını okudu. Böylece, hicretten on yedi ay kadar sonra kıblenin Mekke'ye döndürülmesinin ardından Müslümanlar, uzun süredir aradıkları çağrıyı bulmuş oldular.[15] Bilâl'in gür ve tatlı sesiyle o sabah ilk defa okunan ezan sadece Medine'nin değil, artık sonsuza kadar hiç eksik olmayacağı âlemin derinliklerine, çağların ötesine ulaşıyordu:

"Allah en büyüktür.
Şahitlik ederim ki, Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur.
Şahitlik ederim ki, Muhammed Allah'ın elçisidir.
Haydi, koşun namaza!
Haydi, koşun kurtuluşa!
Allah en büyüktür.
Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur."

Bütün Medine halkı, namaz vaktinin geldiğini ve hep beraber ilâhî huzura davet edildiklerini, bu ilâhî çağrının yeryüzündeki ilk yankılarıyla anladılar. Yürekleri titreyerek dinlediler tevhid ve şehâdet ifadelerini. Ne muazzam sözlerdi bunlar! Ufukta yankılanan, gönüllere işleyen bir iman manifestosuydu bu sözler. Nitekim Hz. Ömer, evindeyken ezanın sözlerini duyduğunda önce ürpermiş, sonra şaşırmıştı. Zira bu sözler, kendisine de rüyada öğretilen sözlerin ta kendisiydi. Elbisesini bile yolda giyerek bir solukta Hz. Peygamber'in yanına koştu. Meseleyi anladıktan sonra, kendisinin de aynı rüyayı gördüğünü ifade etti.[16] Bunun yanı sıra hadis eserlerinde yer bulan kimi rivâyetlere göre ise[17] Cebrail, her ikisinden de evvel Resûl-i Ekrem'e gelerek Abdullah'ın rüyasını teyit eden bir vahiy getirmişti.[18] Bir diğer rivâyete göre ise ezanın Hz. Peygamber'e İsrâ Gecesi'nde vahyedildiği nakledilmişti.[19]

Daha sonra inen Kur'an âyetlerinde[20] ezana atıfta bulunularak öneminden bahsedilmesi, onun Kur'an tarafından da onaylandığının açık bir göstergesi olmuştur. Böylece ezanın, imkân dâhilinde olmasına rağmen, ilâhî hikmet gereği, doğrudan bir vahiy ile değil de, sahâbeyle istişare, Abdullah b. Zeyd'in ve Hz. Ömer'in rüyaları, Resûlullah'ın takriri ve Kur'an'ın tasdikiyle dindeki yerini aldığı anlaşılmaktadır.

13 HM16588 İbn Hanbel, IV, 43.
14 HM16590 İbn Hanbel, IV, 43.
15 ST1/242 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 242, 246.
16 D499 Ebû Dâvûd, Salât, 28; İM706 İbn Mâce, Ezân, 1; DM1217 Dârimî, Salât, 3.
17 İF2/78 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, 78; ŞZ1/198 Zurkânî, *Şerhu Zürkânî ale'l-Muvatta'*, I, 198.
18 İF2/78 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, 78.
19 BZ508 Bezzâr, *Müsned*, II, 146.
20 Mâide, 5/58; Cum'a, 62/9.

Hz. Peygamber'in (sav) gönlü huzurluydu artık; ezanı ümmetine bir şiar olarak bahşeden Allah'a hamd ederek, okunması için daha sonraları mescitte yüksek bir yer tahsis etmiş ve Bilâl'i de, *"Sesi gür ve tatlıdır."* diye müezzini olarak görevlendirmişti. Tıpkı daha sonra bir yolculuk esnasında sesinin güzelliğini duyduğu Ebû Mahzûre'ye ezanı bizzat öğretip Mekke'ye müezzin tayin ettiği gibi.[21] Peygamber Efendimiz, İbn Ümmü Mektûm künyesiyle meşhur olan görme engelli sahâbî Abdullah b. Zâide'yi Bilâl ile birlikte Medine'de, Sa'd b. Âiz Karaz'ı da Kubâ'da müezzin olarak görevlendirmişti. Kaynaklarda Ziyâd b. Hâris es-Sadâî'nin de zaman zaman müezzinlik yapmak üzere görevlendirildiği kaydedilmiştir.[22]

Rivayetlerde Allah Resûlü'nün yirmi kadar kişiye ezan okutup dinlediği ve içlerinden Ebû Mahzûre'nin sesini beğenerek ona ezanı öğrettiği nakledilmektedir.[23] Bir işi en iyi yapana vermek onun sünneti idi zaten. Onun her yaptığı iş güzeldi ve güzel olan her şeye değer verirdi. Nitekim bu sebepledir ki huzura çağrıyı ilk yapacak olan kişi, sesi ve sedasıyla bilinen Habeşli Bilâl b. Rebâh olmuştu.[24] Hani şu kızgın güneş altında çöl kumlarına yatırılan ve sadece 'Rabbim Allah' dediği için üstüne kocaman kayalar koyulan, ama yine de imanından zerre kadar dönmeyen köle Bilâl. O şimdi Server-i Enbiyâ'nın ilk müezzini olma şerefine ermişti. Allah'a kul olmanın özgürlük demek olduğunun simgesi Bilâl için, ne yüce bir makamdı bu! Nebevî iltifatın ifadesiyle, *"müezzinlerin efendisi Bilâl"* olmuştu.[25] Hatta bir rivayete göre, Bilâl-i Habeşî'ye ezanla ilgili kalıcı bir hatıra da bahşedilmişti. Bir gün sabah namazı için uyandırmak üzere Hz. Peygamber'in (sav) evine varmıştı. Allah Resûlü'nün hane halkı onun henüz uyanmadığını söyleyince, Bilâl, ezanın, *"Hayye ale'l-felâh"*tan sonrasına yüksek sesle, *"es-Salâtü hayrun mine'n-nevm." (Namaz uykudan daha hayırlıdır.)* ibaresini eklemişti. Daha sonra Resûl-i Ekrem (sav) her sabah ezanında bunu söylemesini uygun görmüştü.[26]

Yukarıda bahsedildiği gibi Bilâl'in, ilk zamanlarda Neccâroğullarına ait bir kadının evinin damına çıkıp ezan okumasından,[27] ardından da Mescid-i Nebevî'de tahsis edilen yüksek yerde ezan okumasından[28] ve Hz. Peygamber'in, *"Bütün Müslümanların aynı namazı aynı anda kılmaları beni memnun eder. O kadar ki, bütün evlere namaz vaktinin geldiğini ilân edecek adamlar göndermeyi bile düşündüm. Hatta bazı kişilere damların üzerine çıkıp, namaz vaktinin girdiğini ilân etmelerini emretmeyi bile kalbimden geçirdim."*[29] buyurmasından hareketle, ezanın simgesi olarak minareler inşa edilmiştir. Önce ezanın simgesi olan minareler zaman içinde İslâm'ın simge ve sem-

[21] IM708 İbn Mâce, Ezân, 2; HM15450 İbn Hanbel, III, 408, 409.

[22] FK5/228 Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, V, 228; AU6/305 Aynî, *Umdetu'l-kârî*, VI, 305.

[23] BS2010 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 555.

[24] TA9/375 Mubârekpûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî*, IX, 375.

[25] HE1/147 Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-evliyâ*, I, 147.

[26] DM1221 Dârimî, Salât, 5; IM715 İbn Mâce, Ezân, 3; HM16591 İbn Hanbel, IV, 43.

[27] D519 Ebû Dâvûd, Salât, 33.

[28] "Müezzin", *DİA*, XXXI, 491; "Minare", *DİA*, XXX, 98.

[29] D506 Ebû Dâvûd, Salât, 28.

bolü hâline gelmiştir. Çünkü minarenin görüldüğü yerlerin İslâm beldesi olduğu ve orada İslâm'a ve kurtuluşa çağrı yapıldığı, dolayısıyla o belde sakinlerinin yükselen minarelerden okunan ezanlar sayesinde Allah'a ve Elçisi'ne icabet ettikleri anlaşılmaktadır. Bu anlamda minareler Müslümanların göğe doğru yükselttikleri şehâdet parmaklarıdır.

Ezanın duyulmadığı yerlerde ezanın duyurulması ve kutlu mesajın o muhite ulaştırılması da yine Peygamber ve ashâbının uygulamalarındandı. Sahâbeden Ebû Saîd el-Hudrî, dağda, bayırda hayvan otlatan Abdullah Ebû Sa'saa'ya, "Görüyorum ki, sen davarı ve kırları seviyorsun. Davarların başında yahut çölde iken namaz için ezan okuyacak olduğun zaman ezanı tiz sesle oku. Zira müezzinin sesinin yetiştiği yere kadar insan, cin ve dahi ne varsa ezanı duyduğunda muhakkak kıyamet gününde müezzin lehine şehâdette bulunacaktır." demiş ve bunu Resûlullah'tan işittiğini söylemişti.[30] Yine Allah Resûlü kendisiyle vedalaşıp sefere çıkan ashâbından iki kişiye, "*Yola çıktığınızda (namaz vakti geldikçe) ezan okuyup ardından kâmet getirin. Sonra büyüğünüz imam olsun.*"[31] buyurarak ezanın duyulmadığı mekânlarda da ezan okunmasını istemişti.

Muhammed ümmetinin en önemli şiarlarından olan mescit[32] ve kıbleden[33] sonra şimdi de Yüce Allah, "şehâdetleri dinin temeli" olan ilâhî bir çağrıyı meşru kılarak, Müslümanların toplumsal kimliklerinin oluşumundaki önemli bir nimetini daha tamamlamış oldu. Böylece İslâm'ın şiarı olan ezanın nasıl okunacağı belirlenmiş ve ezan, namaz ibadetinin vazgeçilmez (müekked) bir sünneti olmuştu. İşte o zamandan beridir, başka değil sadece bu ilk hâliyle ezan, namazla birlikte İslâm'a da bir çağrı olmuş ve okunduğu her yerde Müslüman varlığının işareti hâline gelmiştir. Bunun da ötesinde ezan ve namaz Müslümanları bir araya getiren, onları birbirine bağlayan bir işleve sahip olmuştur. Allah Resûlü, "*Bir köyde üç kişi bulunur da ezan okunmaz ve namaz kılınmazsa, şeytan onlara musallat olur. Sen cemaate devam et. Çünkü sürüden ayrılanı kurt kapar.*"[34] buyurarak ezan ve namazın Müslümanlar üzerindeki bu etkisine işaret eder. Ezan aynı zamanda okunduğu beldenin özgürlüğünü, bağımsız kaldığını da gösterir. Bundan dolayı özgür olabilmek ve özgür kalabilmek için, ezan sesinin hiç dinmeden semalarımızda yankılanması arzusuyla Merhum Mehmet Akif'in İstiklâl Marşımızdaki şu temennisi hep dilimizdedir:

"Bu ezanlar ki şehâdetleri dinin temeli,
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli!"

[30] B609 Buhârî, Ezân, 5.
[31] B630 Buhârî, Ezân, 18.
[32] Bakara, 2/114, Araf, 7/31; Cin, 72/18; Nûr, 24/36-37.
[33] Bakara, 2/142-150
[34] HM28064 Ibn Hanbel, VI, 445.

EZAN
İSLÂM'IN ÇAĞLAR AŞAN ÇAĞRISI

أَنَّ النَّضْرَ بْنَ سُفْيَانَ حَدَّثَهُ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَامَ بِلاَلٌ يُنَادِى فَلَمَّا سَكَتَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَنْ قَالَ مِثْلَ هَذَا يَقِينًا دَخَلَ الْجَنَّةَ."

Nadr b. Süfyân, Ebû Hüreyre'yi şöyle derken işitmiştir: "Resûlullah (sav) ile birlikteydik, derken (namaz vakti girdi ve) Bilâl kalkıp ezan okudu. Bitirdiğinde Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: '*Kim gönülden inanarak bunun söylediklerini söyler (ezanı tekrar eder)se cennete girer.*'"

(N675 Nesâî, Ezân, 34)

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "لاَ يُرَدُّ الدُّعَاءُ بَيْنَ الْأَذَانِ وَالْإِقَامَةِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "لَوْ يَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِي النِّدَاءِ وَالصَّفِّ الْأَوَّلِ ثُمَّ لَمْ يَجِدُوا إِلَّا أَنْ يَسْتَهِمُوا عَلَيْهِ لَاسْتَهَمُوا..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "الْمُؤَذِّنُ يُغْفَرُ لَهُ مَدَى صَوْتِهِ، وَيَشْهَدُ لَهُ كُلُّ رَطْبٍ وَيَابِسٍ، وَشَاهِدُ الصَّلاَةِ يُكْتَبُ لَهُ خَمْسٌ وَعِشْرُونَ صَلاَةً، وَيُكَفَّرُ عَنْهُ مَا بَيْنَهُمَا."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "مَنْ قَالَ حِينَ يَسْمَعُ النِّدَاءَ: اللَّهُمَّ رَبَّ هَذِهِ الدَّعْوَةِ التَّامَّةِ وَالصَّلاَةِ الْقَائِمَةِ، آتِ مُحَمَّدًا الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ، وَابْعَثْهُ مَقَامًا مَحْمُودًا الَّذِى وَعَدْتَهُ، حَلَّتْ لَهُ شَفَاعَتِى يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

Enes b. Mâlik'ten nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ezan ile kâmet arasında yapılan dua geri çevrilmez."*

(D521 Ebû Dâvûd, Salât, 35)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsanlar ezandaki ve birinci saftaki (sevabı) bilselerdi, ezan okumak ve birinci safta yer almak için aralarında kura çekmekten başka bir yol bulamazlar ve (sonunda) kura çekerlerdi..."*

(B615 Buhârî, Ezân, 9; M981 Müslim, Salât, 129)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müezzin, sesini ulaştırmak için ne kadar güç sarf ederse o kadar bağışlanır. Kuru ve yaş (ne varsa hepsi) onun lehine şahitlik eder. (Cemaatle) namaza katılan kimseye de yirmi beş namaz (sevabı) yazılır ve iki namaz arasındaki (günahları) affedilir."*

(D515 Ebû Dâvûd, Salât, 31)

Câbir b. Abdullah'tan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim ezanı işitince, 'Ey bu mükemmel davetin ve kılınan namazın Rabbi olan Allah'ım! Muhammed'e sana yaklaştıran her türlü vesileyi ve fazileti ihsan et. Onu, kendisine vaad etmiş olduğun Makâm-ı Mahmûd'a kavuştur.' derse kıyamet günü şefaatim ona helâl olur."*

(B614 Buhârî, Ezân, 8; D529 Ebû Dâvûd, Salât, 37)

İslâm tarihinin sayfaları arasında gözyaşları ile saklanmış şöyle bir ezan hikâyesi vardır: Hz. Peygamber (sav), tebliğ vazifesini tamamladıktan sonra, ardında sevgisini bırakarak vefat etmişti. Ashâbı ona doyamamıştı. Bunlardan birisi de Sevgili Nebî'nin, "*müezzinlerin efendisi*"[1] diye ezanını ve müezzinliğini tebrik ettiği Habeşli Bilâl'di. Vefatın ardından üzüntüsünden duramamıştı Bilâl Medine'de. Bastığı, gördüğü her yer onu (sav) hatırlatıyor, dokunduğu her şey elemini, özlemini artırıyordu.

"Resûlullah'tan sonra kimse için ezan okumayacağım/okuyamayacağım." demişti Bilâl. Uzaklaşmak istedi Medine'den. Hiç kıramayacağı Hz. Ebû Bekir'i bile buna ikna etti; Şam'a gitti. Ancak ruhuna işleyen peygamber sevgisini ve aşkını geride bırakmak ne mümkündü! Gönlünden hiç çıkmayan Resûlullah, bir gece rüyasında görünüverdi, "*Yâ Bilâl! Bu cefa nedir? Beni ziyaret edeceğin vakit gelmedi mi?*" diyordu. Daha fazla dayanamadı Bilâl. Hemen yollara düştü; onun elinin değdiği, ayağının dokunduğu yerleri yine göreyim diyerek döndü Medine'ye. Geldiğinde sabah namazı vakti girmek üzereydi. Doğrudan Ravza'ya, Resûlullah'ın kabr-i şerîfine gitti. Mübarek kabrine yüzünü sürdü, ağladı ve yüreğindeki hasreti gözyaşlarıyla söndürmeye çalıştı. Derken Peygamberimizin torunları Hasan ve Hüseyin çıkageldiler. Bilâl onlara sarıldı, kokladı. Onlar da dedelerinin günlerini hatırladılar; özlemişlerdi Bilâl'in sesinden ezan dinlemeyi. Hatırayı yâd etmek üzere ezan okumasını istediler Bilâl'den. Medineliler de hasretti Bilâl'in sesine. Bu peygamber müezzininin okuduğu ezanın gönüllerindeki ve kulaklarındaki hatırası ve hatırlattıkları bir başkaydı. Kabul etti Bilâl ve Peygamber zamanında olduğu gibi mescidin damına çıkıp, "Allâhü ekber" dediğinde, Medine dikkat kesildi. "Eşhedü en lâ ilâhe illâllâh." dediğinde Medine çalkalandı. "Eşhedü enne Muhammeden Resûlullâh." deyince Bilâl, sanki Peygamber (sav) dirilmiş diye sokaklara döküldü halk. Bir şehir halkı ağlıyordu; hıçkırıklara boğulan Medineliler, o gün Allah Resûlü'nün vefatından sonra en hüzünlü günlerini yaşamıştı.[2]

Bu olay, ezanın içeriğini, mesajını ve anlamını, yaşanmış bir vakıa olarak bütün tazeliğiyle bize anlatması bakımından önemlidir. Ezan her okunduğunda ve her okunduğu yerde; ilk gün okunduğu gibi, o gün Bilâl'in okuduğu gibi, büyük mânâlar, coşkular ve hatıralar yaşatır gönülden dinleyenlere ve anlayanlara.

[1] HE1/147 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, I, 147.
[2] ZS1/357, Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I, 357-358; ST3/236 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 236-238.

Aslında ezan, namaz vaktinin girdiğinin belli ifade kalıplarıyla ilânı, bildirimi demektir. Namaza başlanırken de haber vermek için tekrar edilir sözleri. O zaman "kâmet" olur adı. Ezan, vaktin girdiğini; kâmet ise namazın başladığını bildirir. Bu iki mübarek çağrı arasında edilen dualar ise geri çevrilmez.[3] Bu bakımdan ezan, namaz gibi kulluğun zirvesini ifade eden bir ibadetle birlikte anılmalı ve düşünülmelidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde[4] doğrudan "ezan" yerine "namaza çağrı" ibaresi zikredilmekte; "ezan" ve "müezzin" kelimeleri ise farklı bağlamlarda "bildirmek" anlamında kullanılmaktadır.[5]

Aynı şekilde neredeyse ilgili bütün hadislerde de ezan, namaz ile birlikte dile getirilmektedir. Zaten ezanın ortaya çıkışı da, Hz. Peygamber'in (sav), müminlere namaz vaktinin girdiğini bildirecek ve onların namaz için cemaat oluşturmak üzere mescitte toplanmalarını sağlayacak bir çağrı vasıtası arayışının sonucunda olmamış mıydı?[6]

Ezan, kelime anlamına uygun bir şekilde, dünya üzerindeki saat farkı sebebiyle her an ve günde beş defa Allah'ın büyüklüğünün ve İslâm inanç esaslarının ilânıdır. Kulluğun, yüksek bir mekândan, yüksek bir sesle en büyük varlığa arzıdır aynı zamanda. Nasıl ki Rabbimiz Allah, yüce kitabı Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Ben, cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."*[7] buyurmaktadır, işte Hz. Bilâl'in ilk okuduğu andan itibaren yeryüzünün her yerinde her an okunmakta olan ezan da âdeta bu ilâhî fermana bütün varlıklar adına bir cevap, bir icabettir.

Bir mânâda ezan, günde beş defa, "Evet, Yâ Rabbi! Sadece seni yüceltiyoruz ve senden başka ilâh olmadığına, Muhammed'in senin elçin olduğuna, kurtuluş ve mutluluğun bunda olduğuna inanıyor ve şahitlik ediyoruz." demektir. Allah Teâlâ'nın "kendisine iman eden kullarından sadece O'na ibadet etmelerini istemesine",[8] sanki kulları tarafından verilmiş bir cevaptır. Nitekim Hz. Peygamber'in (sav), *"Müezzini işiten hiçbir cin, insan, ağaç, taş yoktur ki, (kıyamet günü) onun lehine şahitlik etmesin."*[9] ya da bir başka hadisinde, *"Müezzin, sesini ulaştırmak için ne kadar güç sarf ederse, o kadar bağışlanır. Kuru ve yaş (ne varsa hepsi) onun lehine şahitlik eder. (Cemaatle) namaza katılan kimseye de yirmi beş namaz (sevabı) yazılır ve iki namaz arasındaki (günahları) affedilir."*[10] buyurması, bir yönüyle bütün âlemin, kulluğunu ve teslimiyetini âlemlerin Rabbine arz etmesine vesile olan müezzine minnetini ifade etmektedir.

[3] D521 Ebû Dâvûd, Salât, 35.
[4] Mâide, 5/58; Cum'a, 62/9.
[5] RM2 İsfehânî, *Müfredât*, s. 111.
[6] D499 Ebû Dâvûd, Salât, 28.
[7] Zâriyât, 51/56.
[8] Ankebût, 29/56.
[9] İM723 İbn Mâce, Ezân, 5.
[10] D515 Ebû Dâvûd, Salât, 31.

Bu bağlamda, ezanın ilk ortaya çıkışındaki sır da biraz aydınlanmaktadır. Ezan, doğrudan bir vahiy ya da peygamber buyruğu olarak değil de, sahâbenin istişaresi, düşünmesi, ıstırabını çekmesi neticesinde Abdullah b. Zeyd ve Ömer b. Hattâb gibi sahâbîlerin rüyasında öğretilmişti. Böylece, dinî uygulamaların tespitinde ender görülen bir tarzda ezan, başlangıcından itibaren kullarının katkısıyla Yüce Yaratıcı'ya ve O'nun Kutlu Elçisine övgü ve bağlılık nişanesi olarak ortaya çıkmıştı. Bu nedenledir ki ezan, Hz. Ebû Bekir'in de ifade ettiği gibi, "İmanın bir şiarıdır."[11] İşte o günden beridir ezan, Muhammed ümmetinin simgesi ve ortak değeri olmaya devam etmektedir.

Bir Müslüman, daha yavrusu dünyaya ilk gözlerini açtığında kulağına ezan okuyarak, âdeta ona kimliğini ve şiarını fısıldamaktadır. Bu, Resûlullah'ın torunu Hasan doğduğunda onun kulağına ezan okumasıyla[12] sünnet olmuş bir uygulamadır. Böylece, âdeta insanı bütün erdemlere götürecek, özgürleştirecek ve bütün sapkınlıklardan koruyacak temel öğretileri içeren ezanın, gözlerini açtığı anda kulağına fısıldanmasıyla, çocuğun ilk mânevî aşısı yapılmış olmaktadır. Bütün mânevî kirlerin, kötülüklerin, sapkınlıkların ve şeytanca işlerin, hayatı boyunca o çocuktan uzak durması için yapılan bir duadır bu anlamda ezan. Çünkü ezanın bir gücü de budur. Ezanın bulunduğu ve duyulduğu yerde, kötülükler ve şeytan barınamaz. Muhammedî seda, yerden göklere doğru, *"sözlerin en temiz ve güzel olanının O'na yükselmesi"*[13] gibi yükselirken, rahmet kapılarını da açar ve bütün bir âlemi kirlerinden arındırır. Zamanı, vakti, kulluğu ve en büyüğü unutturanlar, kutsal çağrı boyunca ortadan kaybolur. Ortalık huzur, sükûn ve kurtuluş muştusuyla dolar. Nitekim Resûl-i Ekrem (sav) namaz için ezan okunduğu zaman şeytanın dönüp onu duymayacağı yere kadar uzaklaştığını, ezan bitince geri gelse de kâmet edilmeye başlanınca tekrar dönüp kaçtığını anlatmaktadır.[14]

Usulünce ve samimiyetle okunan ezanın, Müslüman'ın içine işleyerek durup kulak vermesini sağlaması ve içinde namaza koşma coşkusu uyandırması, bu Peygamber buyruğundaki hakikati bizim idrakimize sunan bir tecrübedir. Bir yandan şeytanı uzaklaştıran ilâhî çağrı,[15] öte yandan insanı Rabbine yaklaştırıyor. Bu nebevî haber, ezan okunmasıyla birlikte uzaklaşan şeytandan kurtulan temiz fıtratın sesine uyan, ezan ile ruhunda oluşan uyanışın bıraktığı mânevî lezzet ve hazzı tadan nicelerinin hidayete ermesindeki hikmeti de açıklar gibidir. Fıtrat nuruyla vahiy nurunun birleştiği bir an, bir neşe dalgası oluverir ezan.

11 MA1858 Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 483.
12 D5105 Ebû Dâvud, Edeb, 106, 107; T1514 Tirmizî, Edâhî, 16.
13 Fâtır, 35/10.
14 B608 Buhârî, Ezân, 4; M856 Müslim, Salât, 16.
15 M858 Müslim, Salât, 18.

Ezan, Allah'ın büyüklüğünü, yegâne ilâh olduğunu ve Hz. Muhammed-in O'nun elçisi olduğunu bütün âleme ilân ettikten sonra, bütün ibadetlerin özünü ve mânâsını ihtiva eden namaz için huzura çağrı yapmakta ve akabinde kurtuluş yolunun bu olduğunu insanlara hatırlatmaktadır. Dünyaya dalmış, varlığın gayesini, insan olmayı, yönünü ve yörüngesini unutmuşlara bir hatırlatma... Bu bakımdan ezan bir uyarıdır aynı zamanda. Hayatın akışına kapılmış olan insana, yaptığı her ne ise büyük bir işmiş gibi görse de ondan daha büyük ve önemli olanı bir ilândır ezan. Allah bütün azametiyle ve hâkimiyetiyle hissedilir ezanın okunmasıyla. Allah'tan başka büyük, O'ndan daha önemli, bilgili, kudretli bir varlığın olmadığının ifadesidir "Allâhü ekber"ler. Şehâdetler, Allah'tan başkasına kulluktan kurtarır, özgürleşmenin reçetesini verir Allah'ın kullarına. "Hayye ale's-salâh" ile namaza davet edilir insan, özgürlüğü perçinlensin, secdeden mi'raca yükselsin diye. Kurtuluşa çağrıdır, "Hayye ale'l-felâh", hem de bir müjdedir. Sabah ezanındaki, "es-Salâtü hayrun mine'n-nevm" tatlı uyku özelinde dünyevî zevklerden daha hayırlı şeylerin olduğunu hatırlatır insana. Ve nihayet, "Allâhü ekber, lâ ilâhe illâllâh" bir kez daha vurgular ki Allah en büyüktür, yalnız Allah en büyüktür. Ezanın akabinde kılınan namazla, bu ulvî mânâ ve mesaj bütünleşir, tamam olur. Peygamber Efendimizin (sav), *"gözümün nuru"*[16] dediği namazla birlikte daha bir anlam kazanır ezan. "Allâhü ekber"lere en güzel cevap olarak bu büyüklük karşısındaki boyun eğişi simgeler rükûlar ve secdeler. Böylece, ezanın sözlerindeki iman ve amel birlikteliğine vurgu, fiiliyat olur; bir kulluk bilinci ve eylemi olarak Rabbe yükselir.

Bu şekliyle ezan, tam bir iman kelimesi, kuldan Rabbine doğru yükselen inanç ve bağlılık ifadesi değil midir? Dolayısıyla ezan, bir çağrı olmaktan da öte bir mânâ taşıyan, kulluk şuurunu yeşerten ve dalga dalga ulaştığı bütün mahlûkata bunu ulaştıran bir davettir. Bu sebeple ezanı duyan her müminin onu büyük bir huşû içinde dinlemesi, müezzinin sözlerine candan icabet ederek şehâdet kelimelerini yinelemesi, namaza ve kurtuluşa çağrı ifadelerinin akabinde, güç ve kudretin ancak Allah'ın bahşetmesiyle olduğunu hatırlaması, böyle yaptığında cennetle muştulanması[17] ve sonunda yapılan duanın kabul edileceğinin bildirilmesi,[18] hep ezanın bu mânâ ve önemine işaret eden nebevî haberler cümlesindendir.

Ezana kayıtsız kalmamalıdır insan. Önem verdiği bir kimse çağırdığında bunu nasıl erteleyemezse, ezan okunduğunda da, kutsal bir görev için Allah'ın huzuruna çağrıldığını düşünmelidir. Rabbi karşısında kendi

[16] N3391 Nesâî, Işratü'n-nisâ', 1; HM12318 İbn Hanbel, III, 128.
[17] M850 Müslim, Salât, 12.
[18] D524 Ebû Dâvûd, Salât, 36.

aczini, zaaflarını ve kulluğunu hatırlamalıdır. Bu sebeple olsa gerek Hz. Peygamber (sav), ezanın sadece müezzinin yüksek sesle ifade ettiği bir çağrı olarak dinlenmesini değil, aynı zamanda ona yürekten icabet edilerek, aynı sözlerin tekrar edilmesi suretiyle özümsenmesini de emir buyurmuş[19] ve böyle yapanın büyük sevaba nail olacağını müjdelemiştir. Nitekim bildirildiğine göre, bir keresinde peygamber müezzini Hz. Bilâl, yine bütün ruhuyla ve içten okuyuşuyla ezanı tamamlamıştı. Ashâbıyla birlikte büyük bir huşû içinde ve gözlerini kırpmadan bu ulu çağrıyı dinleyen Kutlu Nebî (sav), bu rahmet ikliminden dinleyenlerin nasıl hissedar olacaklarına dair şu müjdeyi vermişti: *"Kim gönülden inanarak bunun söylediklerini söyler (ezanı tekrar eder)se cennete girer."*[20]

Allah Elçisi'nin (sav) şu hadisinde de bildirdiğine göre, ezanın mânevî kazanımları çok büyüktür: *"İnsanlar ezandaki ve birinci saftaki sevabı bilselerdi, ezan okumak ve birinci safta yer almak için aralarında kura çekmekten başka bir yol bulamazlar ve (sonunda) kura çekerlerdi..."*[21]

Ezan büyük bir mânâ ve şuur ikliminin müjdecisidir. Bu sebeple onun, abdestli olarak,[22] güzel ve gür bir sesle,[23] her yere duyurmaya çalışarak, sağa ve sola dönerek okunması[24] ayrıca toplumun en hayırlılarının bu işi üstlenmesi[25] sünnettir.

Hz. Peygamber'e göre, *"İmam (kendisine uyanların namazlarına) kefil, müezzin ise (namaz vakitleri konusunda) kendisine güvenilen kimsedir..."*[26] Allah Resûlü, *"her gün insanları namaza çağıran müezzinlerin, kıyamet gününde misk kokuları yayan tepelerde bulunacak kişilerden olacakları"* müjdesini vermiş,[27] onların bağışlanmaları için de şöyle özel duada bulunmuştur: *"Allah'ım! İmamlara (kefil oldukları konuda) muvaffakiyet ver, müezzinleri de (olası taksirlerinden dolayı) bağışla!"*[28]

Ezanı dinleyen Müslümanların da büyük kazanımlara nail olduğuna dair Peygamber müjdeleri bulunmaktadır. Nitekim ezanın mânâ ve öneminden dolayı müezzinlerin büyük sevap kazandıkları, seslerini duyurdukları canlı cansız bütün varlıkların kıyamette lehlerine şahitlik edeceği[29] ve onların, *"kıyamet gününde en uzun boylular (seçkin kimseler) olacağı"*[30] yani makamlarının yüksek olacağı gibi nebevî müjdelerden mahrum kaldıklarını dile getiren kimi sahâbe, Peygamberimize "Ey Allah'ın Resûlü! Müezzinler (ezan okuyarak kazandıkları sevapla) fazilet olarak bize üstün geliyorlar." diye serzenişte bulunmuştu. Bunun üzerine Hz. Peygamber de (sav), *"Sen de, onlar söylediklerini söyleyip bitirince, dilediğini iste; sana da (aynı sevap) verilsin."*[31] buyurarak, bu rahmet ikliminden hissedar olmanın yolunu göstermişti.

19 B611 Buhârî, Ezân, 7; M848 Müslim, Salât, 10.
20 N675 Nesâî, Ezân, 34; HM8609 İbn Hanbel, II, 352.
21 B615 Buhârî, Ezân, 9; M981 Müslim, Salât, 129.
22 T200 Tirmizî, Salât, 33.
23 N634 Nesâî, Ezân, 6; B3296 Buhârî, Bed'u'l-halk, 12; HM11045 İbn Hanbel, III, 6.
24 N644 Nesâî, Ezân, 13; T197 Tirmizî, Salât, 30.
25 D590 Ebû Dâvûd, Salât, 60; İM726 İbn Mâce, Ezân, 5.
26 T207 Tirmizî, Salât, 39.
27 T1986 Tirmizî, Birr, 54.
28 T207 Tirmizî, Salât, 39.
29 N645 Nesâî, Ezân, 14; İM723 İbn Mâce, Ezân, 5.
30 M852 Müslim, Salât, 14.
31 D524 Ebû Dâvûd, Salât, 36; HM6601 İbn Hanbel, II, 171.

Ezan bir şiardır. Nasıl ki her dinin alâmetleri, işaretleri ve sembolleri varsa, İslâm'ın da vardır. Bunlara "şeâir" denilmektedir. Çoğul bir isim olan şeâir, "İslâm'a özgü olan, onu çağrıştıran ve İslâm'ın korunmasını gerekli kıldığı hususlar, alâmetler ve semboller" demektir. Bu alâmetler, dinimizi sembolize ederler ve bulundukları yerde Müslüman varlığının birer göstergesi olurlar. Yüce Allah, Kutsal Kitabımızda dinin şeâirine saygı gösterilmesini istemiş ve bunu takvanın bir gereği olarak nitelemiştir.[32] İlâhî hikmet, taşıdığı derin anlamı ve öneminden dolayı ezanın, dinin şeâirinden biri hâline gelmesini, okunmasıyla dini hatırlatan bir özellik içermesini ve okunduğu yerde Müslüman varlığının işaretlerinden birisi olmasını gerektirmiştir. Zaten bilindiği gibi ezan-ı Muhammedî'yi ortaya çıkaran çağrı arayışında, Hz. Peygamber (sav) ve sahâbesinin üzerinde durdukları en önemli husus, diğer din mensuplarını çağrıştıracak vasıtalardan özenle kaçınmak ve bu ümmete has bir çağrı şekli bulmak olmuştu.[33] Ezan, her şeyiyle İslâm'a ve Müslümanlara özgü bir şiar olduğu içindir ki Medine'de ilk okunduğunda ezanı dinleyen yahudiler, "Ey Muhammed! Daha önce hiç bilinmeyen bir çağrı ortaya koydun!" demişlerdi.[34]

Nitekim Enes b. Mâlik (ra) şöyle anlatır: "Peygamberimizle bir sefere gittiğimizde bizi hemen savaşa sokmaz, sabah olmasını beklerdi. Sabah olduğunda bekler, ezan okunduğunu duyarsa onlarla savaşmazdı."[35] Çünkü ezan, okunduğu yerin bir İslâm toplumunu barındırdığının ve o bölgenin Allah'ın büyüklüğünü, Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul ettiğinin en açık ilânıdır. Bu nedenledir ki Allah Resûlü, en az üç hane halkının bulunduğu yerleşim merkezlerinde ezanın mutlaka okunmasını, aksi takdirde orada şeytanın ve kötülüğün hâkim olduğu mânâsı çıkacağını ifade eder.[36] Böylece o, ezanın bir güvenlik sembolü olduğu kadar, mânevî bir güvence olduğunu belirtmiştir.

Ezanın İslâm'ın ve Müslümanlığın bir simgesi olması, farz namazların vakitlerinin girdiğini haber vermenin dışında, fetih ve zaferlerin akabinde ezan okunması geleneğinde de kendini göstermektedir. Bu, Hz. Peygamber (sav) Mekke'yi fethettiğinde, Bilâl'in Kâbe'nin damına çıkarak ezan okumasından beri[37] ele geçirilen her beldede yapılan ilk uygulamalardan biri olmuştur.

Ümmet-i Muhammed, ezan-ı Muhammedî'sine sahip çıkmış, Bilâl'in okuduğu ilk ezanı asırlar boyunca aynı sözcük ve ifadelerle devam ettirmek suretiyle onu en vazgeçilmez değerleri arasında tuttuğunu göstermiştir. İslâm âlimleri ezanı olduğu ifade kalıplarından farklı bir şekle dönüştürmenin veya

32 Hac, 22/32.
33 B604 Buhârî, Ezân, 1; M837 Müslim, Salât, 1.
34 IF2/77 Ibn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 77-78.
35 B610 Buhârî, Ezân, 6; M847 Müslim, Salât, 9.
36 HM28064 Ibn Hanbel, VI, 445.
37 ST3/234 Ibn Sa'd, *Tabakât*, III, 234.

telaffuz etmenin caiz olmadığını vurgulamışlardır. Zaten aksi bir davranış, en basit anlamıyla ezanı anlamsızlaştırmak olur. Bu, Peygamber Efendimizin öğrettiği ve İslâm'ın evrenselliğinin simgesi olan "ezan-ı Muhammedî" olmaz. Ezanın dili evrenseldir. Hangi millet ve ırktan olursa olsun, hangi coğrafya ya da ülkeden olursa olsun, ezanı duyan her Müslüman, duyduğu an onu anlar ve mesajını alır. Bu sebeple ezan-ı Muhammedî, bütün asırlarda Medine'de okunduğu ilk şekliyle yankılanarak gelmiş ve bütün Müslüman toplumlar tarafından o aslî hâliyle okunmaya devam edilmiştir.

Ezan, mimari, edebiyat ve musiki gibi kültürel değerlerimizin gelişiminde önemli bir yapı taşı olagelmiştir. Bir kalem gibi zarif, bir şehâdet parmağı gibi anlamlı ve bir tevhid sembolü gibi göklere yükselen minarelerin ortaya çıkmasında doğrudan etkilidir meselâ. Böylece, medeniyetimizin damgası durumundaki cami mimarisinin en önemli unsurlarından birisi olan minare yapısı ve estetiği, varoluşunu ezanın yüksek bir yerden ve yüksek sesle okunması sünnetine borçludur. Minare, ezan okunmak için vardır; ezan, orada İslâm olduğu için vardır. Aynı şekilde ezanın söz ve anlamındaki derinlik ve taşıdığı tarihî değerler, nice yazarlara duyuş, nice şairlere ilham kaynağı hatta nice şarkı ve türkülere konu olmuştur. Önce şairin gönlüne, sonra kalemine ilham verir ezanlar. Edebiyat tarihimizde "ezan" başlıklı o kadar çok yazı ve şiir vardır ki! Nitekim İstiklal Marşımızda da, diğer maddî ve mânevî kıymetlerimizle birlikte Müslümanlığımızın simgesi olarak ezana atıfta bulunulmakta ve onun en önemli din ve bağımsızlık sembollerimizden birisi olduğuna vurgu yapılmaktadır:

"Bu ezanlar ki şehâdetleri dinin temeli,
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli."

Öte yandan ezanın okunuşunda da güzelliğe ve estetiğe riayet çağrısı vardır. Bu sebeple güftesindeki anlam ile musikişinaslara çeşit çeşit makamlarda besteler yaptırmış; Allah aşkının gönüllerden dile, notalardan sese uzanan tercümanı olmuştur ezan.

Yine saatlerin yaygınlaşmasından öncesine kadar ezanlar, Müslümanların kullandıkları saatleri mesabesindeydi. İşler, buluşmalar, öğünler hep okunacak ezana göre ayarlanırdı. Herhangi bir şeyin zamanı sorulduğunda kullandığımız, "eli kulağında" ifadesi, müezzinin şerefeye çıktığını, elini kulağına attığını ve hemen ezana başlayacağını ifade etmekteydi. Bu özellikleriyle de ezan, medeniyetimizin en önemli inşa araçlarından birisi olagelmiştir. Zaten medeniyetimiz bu ulu ve nurlu sesin şehâdetlerinin ekseninde şekillenmemiş midir? Öyleyse, ezan bir medeniyet simgesidir diyemez miyiz?

Ortak bir dildir ezan; Ümmet-i Muhammed için bir şiar ve şuurdur.

Bir kimlik bilincidir ezan; vakitle birlikte insana ne olduğunu, nerede olduğunu bildirir.

Bir davettir o; huzura, şuura, kurtuluşa, sevgiye, sevgiliye ve kullukta özgürlüğe.

Bir dinginliktir o; duyan gönüllere, fıtratını arayanlara.

Ve bir işaret feneridir ezan, yolunu yitirenlere; bir ışıktır, karanlıkta kalmışlara; bir ulu sestir, yalnızlara, çaresizlere; bir müjdeli ışıktır, vakti gözetenlere ya da sabahı bekleyenlere.

Dahası çocuklar, Allah demeyi ilk ondan öğrenir, büyüklerinin bu ses karşısındaki saygısını görür, kımıldayan dudakları okur ve böylece ilk dinî terbiyeyi ezanla alır. Bu sebeple, çocukların millî ve dinî terbiyesi üzerindeki etkisi de önemi de bir başkadır ezanın. İnsan yıllar sonra ve hele ülkesinden uzaksa, özlemle yâd eder coşkulu ezanları, kandilleri, iftarları. Ve duyunca ezanı, Müslümanlığını, vatanını hisseder. Şair bu duygularla evlâtlarımızın, memleketimizin ezandan mahrum kalmaması için ne güzel yakarmıştır:

"Biz, kısık sesleriz... Minareleri
Sen, ezansız bırakma Allah'ım!
Ya çağır şurda bal yapanlarını,
Ya kovansız bırakma Allah'ım!
Mahyasızdır minareler... Göğü de
Kehkeşansız bırakma Allah'ım!
Müslümanlıkla yoğrulan yurdu,
Müslümansız bırakma Allah'ım!"

Her ne kadar, "Namazda gözü olmayanın, ezanda kulağı olmaz!" denilmişse de, Müslüman, namaz kılsın ya da kılmasın, şehâdet ve tevhid kelimelerinin haykırıldığı ezanları edeple dinler. Bu rahmetten, bereketten nasibdar olmak, şehâdetini yani şahitliğini yenilemek için, ezanı saygı ve huzur ile dinleyip tekrarladıktan sonra Allah Resûlü'nün şu duasını okur:

"Allâhümme Rabbe hâzihi'd-da'veti't-tâmme, ve's-salâti'l-kâime, âti Muhammedeni'l-vesîlete ve'l-fazîlete, ve'b'ashü makâmen mahmûdeni'llezî veadteh." (Ey bu mükemmel davetin ve kılınan namazın Rabbi olan Allah'ım! Muhammed'e sana yaklaştıran her türlü vesileyi ve fazileti ihsan et. Onu, kendisine vaad etmiş olduğun Makâm-ı Mahmûd'a kavuştur.)"[38] Âmîn!

[38] B614 Buhârî, Ezân, 8; D529 Ebû Dâvûd, Salât, 37.

KIBLE
MÜSLÜMANLARIN İSTİKAMETİ

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: بَيْنَا النَّاسُ يُصَلُّونَ الصُّبْحَ فِى مَسْجِدِ قُبَاءٍ إِذْ جَاءَ جَاءٍ فَقَالَ:
أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ قُرْآنًا أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ فَاسْتَقْبِلُوهَا، فَتَوَجَّهُوا إِلَى
الْكَعْبَةِ.

İbn Ömer (ra) anlatıyor:
"İnsanlar Kubâ Mescidi'nde sabah namazı kılarlarken birisi geldi ve 'Allah, Hz. Peygamber'e (sav), Kâbe'ye yönelmesini emreden bir Kur'an âyeti indirdi. 'Siz de Kâbe'ye yönelin.' dedi.
İnsanlar da Kâbe'ye yöneldiler."
(B4488 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 14)

عَنْ عَطَاءٍ قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ قَالَ: لَمَّا دَخَلَ النَّبِيُّ ﷺ الْبَيْتَ دَعَا فِى نَوَاحِيهِ كُلِّهَا، وَلَمْ يُصَلِّ حَتَّى خَرَجَ مِنْهُ، فَلَمَّا خَرَجَ رَكَعَ رَكْعَتَيْنِ فِى قُبُلِ الْكَعْبَةِ وَقَالَ: "هَذِهِ الْقِبْلَةُ."

قَالَ أَبُو ذَرٍّ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "لاَ يَزَالُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مُقْبِلاً عَلَى الْعَبْدِ وَهُوَ فِى صَلاَتِهِ مَا لَمْ يَلْتَفِتْ، فَإِذَا الْتَفَتَ انْصَرَفَ عَنْهُ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَنْ صَلَّى صَلاَتَنَا وَاسْتَقْبَلَ قِبْلَتَنَا وَأَكَلَ ذَبِيحَتَنَا فَذَلِكَ الْمُسْلِمُ الَّذِى لَهُ ذِمَّةُ اللَّهِ وَذِمَّةُ رَسُولِهِ، فَلاَ تُخْفِرُوا اللَّهَ فِى ذِمَّتِهِ."

Atâ'nın işittiğine göre, İbn Abbâs şöyle demiştir:
"Hz. Peygamber (sav) (Mekke'nin fethedildiği gün) Kâbe'ye girdiği zaman her köşesinde dua etti. Oradan çıkıncaya kadar da namaz kılmadı. Dışarı çıkınca Kâbe'nin önünde iki rekât namaz kıldı ve *'İşte kıble!'* buyurdu."
(B398 Buhârî, Salât, 30)

Ebû Zer'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Kul, namazında etrafıyla ilgilenmediği sürece, Yüce Allah kuluna yönelir. Kul namazında etrafıyla ilgilenmeye başladığında, Allah da ondan yüz çevirir."
(D909 Ebû Dâvûd, Salât, 160-161)

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Her kim bizim kıldığımız gibi namaz kılar, kıblemize yönelir ve kestiklerimizden yerse işte o kimse Allah'ın ve Resûlü'nün ahit ve emânına (güvencesine) sahip bir Müslümandır. Sakın (Allah'ın verdiği güvenceyi bozarak) ahit ve emânı hususunda Allah'a hıyanet etmeyin."
(B391 Buhârî, Salât, 28)

Birinci Akabe Biati'nde Allah Resûlü'ne bağlılık yemini eden Medinelilerden Kâ'b b. Mâlik anlatmaktadır: "Kavmimizin müşrik olan hacılarıyla beraber Medine'den yola çıktık. Seyahat esnasında namazlarımızı kıldık. Berâ b. Ma'rûr da bizimle beraberdi. Yola çıkıp Medine'den ayrıldığımızda Berâ bize dedi ki: 'Ahali! Ben bir karar vermiş bulunuyorum. Bu konuda bana katılıp katılmayacağınızı da bilmiyorum.' Biz, 'Nedir?' dedik. Berâ, 'Vallahi şu binayı, yani Kâbe'yi arkama almayacağım. Namazımı ona doğru kılacağım.' dedi. Ona, 'Vallahi bize ulaşan (haber) Peygamberimizin sadece Şam'a doğru namaz kıldığıdır. Biz ona muhalefet etmeyi de istemiyoruz.' dedik. Berâ 'Ben Kâbe'ye doğru kılacağım.' derken, biz de 'Bunu yapmayacağız.' dedik. Namaz vakti geldiğinde biz Şam'a doğru namaz kıldık, o ise Kâbe'ye yönelerek namazını kıldı.

Nihayet Mekke'ye geldik. Biz onun yaptığını ayıplıyorduk. O ise bu şekilde devam etmekte ısrar ediyordu. Mekke'ye ulaştığımızda bana dedi ki: 'Ey kardeşimin oğlu, Resûlullah'a git ve ona bu yolculuğum esnasında yaptığım şeyi sor. Vallahi bu konuda bana muhalefet ettiğinizi görünce içime bir şüphe düştü.' Bunun üzerine ikimiz birlikte Resûlullah'a gittik. Ancak biz kendisini tanımıyorduk. Zira daha önce onu görmemiştik. Bu nedenle Mekkeli birisine rastlayınca ona Resûlullah'ı sorduk. Bize, 'Onu tanıyor musunuz?' diye sordu. Biz, 'Hayır.' dedik. 'Amcası Abbâs'ı tanıyor musunuz?' diye sorduğunda, 'Evet.' diye cevap verdik. Zira o ticaret için bizim memleketimize gelirdi. Bunun üzerine adam, 'Mescide girdiğinizde Abbâs'ın yanında oturan kişi Muhammed'dir.' açıklamasını yaptı. Mescide girdik, gerçekten de Resûlullah Abbâs'la birlikte oturuyordu. Onlara selâm verdik. Ardından yanlarına oturduk. Yanlarına yaklaşınca Resûlullah, Abbâs'a, '*Bunları tanıyor musun?*' diye sordu. Abbâs da, 'Evet, tanıyorum. Bu, kavminin lideri Berâ b. Ma'rûr, bu da Kâ'b b. Mâlik'tir.' diye karşılık verdi."

Kâ'b o ânı anlatırken, "Resûlullah'ın, '*Şair mi?*' diye sorduğunu, Abbâs'ın da, 'Evet.' diye cevap verdiğini unutmam." demiş, ardından da olayı anlatmaya devam etmiştir: "Resûlullah'ın huzurunda duran Berâ, söze şöyle girdi: 'Ey Allah'ın Elçisi, ben bu yolculuğa çıktım. Allah da bana İslâm'ı

nasip etti. İbadetlerimde bu binayı (Kâbe'yi) arkama almayı uygun görmedim. Ben ona doğru namaz kıldım, arkadaşlarım ise bu konuda bana muhalefet ettiler. Dolayısıyla içime bir şüphe düştü. Yâ Resûlallah, buna ne dersin?' Bunun üzerine Allah Resûlü, *'Sen bir kıble üzerindeydin, onda sabretseydin ya!'* buyurdu. Bundan sonra Berâ b. Ma'rûr, Resûlullah'ın kıblesine döndü ve bizimle beraber Şam'a doğru namaz kıldı."[1] Zira Resûlullah'ın Medine'ye gelmesinden önce on altı ay kadar Medineli Müslümanlar Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kılmışlardı.[2]

Allah Resûlü'nün Mekke'den Medine'ye hicretinden bir ay kadar önce Hakk'ın rahmetine kavuşan Berâ b. Ma'rûr, Birinci Akabe buluşmasında Resûlullah'a ilk biat eden kimsedir.[3] Berâ, Beytü'l-Makdis'in kıble olarak tayin edildiği dönemde, yeryüzünün ilk mâbedi olan ve bütün Müslümanların gönülden bağlı bulunduğu Kâbe'ye yönelerek ibadet etme arzusunu engelleyememiştir. Hz. Peygamber dâhil bütün Müslümanların Beytü'l-Makdis'e yöneldiği dönemde, kendi kararıyla Kâbe'ye yönelmiş, bu tavrı nedeniyle de Kâbe'ye ilk yönelen kimse unvanını almıştır.[4] Ancak Allah Resûlü kendisine, tayin edilen kıbleye yönelmesi gerektiğini söylemiştir. O da Resûlullah'ın talimatına uymuş, Beytü'l-Makdis'e dönerek ibadetlerini sürdürmüştür. Önlerinde Kâbe dururken Beytü'l-Makdis'in kıble olarak tayin edilmesi, Allah'ın hidayete erdirdiklerinden başkasına ağır gelse de Resûl'e tâbi olanlarla ökçesi üzerine dönenlerin ayrıştırılması[5] gibi bir hikmete mebnidir. Beytü'l-Makdis'in kıble olarak tayin edilmesi bir imtihan olarak görülmüş, bu nedenle Allah Resûlü, Berâ b. Ma'rûr'u uyarmış, o da tereddüt etmeksizin sözü edilen kıbleye yönelmiştir.

Hz. Peygamber, Mekke'de bulunduğu dönemde kendisine ilk tayin edilen kıbleye yönelirken, Kâbe'ye olan muhabbeti nedeniyle Kâbe'yi önüne almayı yani Beytü'l-Makdis ile arasına Kâbe'yi koymak suretiyle iki kıbleye de eş zamanlı olarak yönelmeyi tercih etmiştir.[6] Resûlullah'ın ilk kıblesiyle ilgili farklı değerlendirmelerin kaynağını da oradaki bu uygulama şekli oluşturmaktadır.[7] Mekke'de olduğu gibi, Medine'ye hicret ettiğinde de Hz. Peygamber, yaklaşık olarak on altı veya on yedi ay kadar Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kılmaya devam etmiştir.[8]

Kıblesi Beytü'l-Makdis de olsa Allah Resûlü Beytullah'a dönmeyi arzu ediyordu.[9] Mekke'de iken Kâbe'ye yönelme imkânı vardı. Ancak Medine'de artık bu da mümkün değildi. Öte yandan Beytü'l-Makdis'e yönelmesi yahudilerin hoşuna gidiyor,[10] "Hem bizim kıblemize uyuyor hem de dinimiz

1 HM15891 İbn Hanbel, III, 461; EU1/364 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 364-66.
2 HM2992 İbn Hanbel, I, 325; BS2234 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 6.
3 EU1/364 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 364-66.
4 MA20705 Abdurrezzâk, *Musannef*, XI, 337.
5 Bakara, 2/143.
6 HM2992 İbn Hanbel, I, 325.
7 UE1/312 İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, I, 312.
8 B399 Buhârî, Salât, 31; T340 Tirmizî, Salât, 138.
9 HM18690 İbn Hanbel, IV, 283.
10 B40 Buhârî, Îmân, 30.

hususunda bize muhalefet ediyor." diye eleştiriyorlardı.[11] Yahudilerin psikolojik baskısıyla atası Hz. İbrâhim'in inşa ettiği Kâbe'nin özlemi, kıblenin değiştirilmesi konusunda Hz. Peygamber'in beklentisini artırıyor ve gözlerini semaya dikip ne zaman bir emir gelecek diye bekliyordu. Nitekim Resûlü'nün beklentisine cevap veren Yüce Mevlâ bu duruma işaret etmiş ve müjdeli haberi vermişti: *"(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kıbleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Harâm yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzünüzü hep onun yönüne çevirin. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir."*[12]

Kıblenin değiştirilmesiyle birlikte, bu gelişmeden rahatsız olan yahudiler peygamberlerin kıblesi olduğunu söyledikleri Beytü'l-Makdis'ten dönüşü yadırgadılar.[13] Hatta, "Muhammed sebat etseydi onun beklenen peygamber olduğunu kabul edecektik." demeye başladılar.[14] Halbuki onlara, *"Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Peygamber'i), oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Böyle iken içlerinden bazıları bile bile gerçeği gizlerler."*[15] ifadeleriyle ilâhî hakikat hatırlatılmıştı.

Elçisi'nin arzusunu[16] yerine getiren Allah Teâlâ, *"Yüzünü Mescid-i Harâm'a çevir."* emriyle Kâbe'yi, Müslümanların yeni kıblesi olarak tayin etmiştir. Ardından da hem Hz. Peygamber'e hem de bütün Müslümanlara şu çağrıyı yapmıştır: *"(Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Harâm'a doğru çevir. (Ey müminler!) Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Harâm'a doğru çevirin ki, zalimlerin dışındaki insanların elinde (size karşı) bir koz olmasın. Zalimlerden korkmayın, benden korkun. Böylece size nimetlerimi tamamlayayım ve doğru yolu bulasınız."*[17]

Bu âyetlerden sonra müminler ibadetlerinde Kâbe'ye yönelmeye başlamışlardır. Âyetin nüzûlünden haberi olmayan ve hâlâ eski kıblelerine yönelerek ibadetlerini sürdüren bazı müminler, haberi aldıklarında, namazda bile yönlerini değiştirmişlerdir. Kubâ'da insanların sabah namazı kıldığı esnada verilen haber üzerine yaşananları Abdullah b. Ömer şu şekilde anlatmaktadır: "İnsanlar Kubâ'da sabah namazını kılmakta idiler. Selemeoğulları kabilesinden bir adam geldi[18] ve 'Bu gece Resûlullah'a Kur'an'dan bir âyet indi ve Kâbe'ye yönelmekle emrolundu. Siz de ona doğru yönelin.' dedi. O esnada insanların yüzü Şam tarafına dönüktü.

[11] T1 3/173 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, III, 173
[12] Bakara, 2/144
[13] B40 Buhârî, Îmân, 30
HM18690 İbn Hanbel, IV, 283.
[14] UE I/310 İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, I, 310.
[15] Bakara, 2/146.
[16] IM1010 İbn Mâce, İkâmet, 56.
[17] Bakara, 2/150.
[18] M1180 Müslim, Mesâcid, 15.

Bunun üzerine sabah namazında rükû hâlinde olan insanlar[19] hemen Kâbe'ye yöneldiler."[20]

Müşriklerin elinde bulunan, dolayısıyla ulaşma imkânı bulamadığı Kâbe'ye yıllar sonra geldiğinde Hz. Peygamber, ilk iş olarak onu tavaf etmiş, ardından "*...Siz de Makâm-ı İbrâhîm'den kendinize bir namaz yeri edinin...*"[21] âyetini okumuş ve makamın arkasında namaz kılmış, sonra da Hacerülesved'e gelerek istilâm etmiştir.[22] İbn Abbâs'ın anlattığına göre, Allah Resûlü Kâbe'ye girdiği zaman onun her köşesinde dua etmiş, oradan çıkıncaya kadar da namaz kılmamıştır. Dışarı çıkınca Kâbe'nin önünde iki rekât namaz kılmış ve "*İşte kıble.*" buyurmuştur.[23]

Hz. Peygamber, kıbleye yönelen kişinin Rabbine yöneldiğini belirtmiştir.[24] Zira yöneldiği makam "Beytullah" yani "Allah'ın evi" olarak isimlendirilmiştir.[25] Müslümanların Allah Teâlâ'ya olan münâcâtlarına dikkat çekmek isteyen Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Kul, namazında etrafıyla ilgilenmediği sürece, Yüce Allah kuluna yönelir. Kul namazında etrafıyla ilgilenmeye başladığında, Allah da ondan yüz çevirir.*"[26]

Hz. Peygamber kıbleyi bütün Müslümanların yüzünün döndüğü yön olarak tayin etmiştir. Abdullah b. Ömer de, "Batıyı sağ, doğuyu da sol tarafına alırsan bu ikisinin arasında kalan yön kıbledir."[27] açıklamasıyla Harem-i Şerîf'in dışında kuzey yarımkürede yaşayan Müslümanlara kıbleyi tayin noktasında yardımcı olmuştur. İbadet esnasında kıbleye yönelmek gerekse de, uygulamayı zorlaştıracağı için Kâbe'ye mutlak isabet şartı aranmamaktadır. Nitekim Abdullah b. Âmir b. Rebîa'nın babasından naklettiğine göre, bir sefer esnasında karanlıkta kıbleyi tayin edememişler, bunun üzerine herkes kendi tahmin ettiği yöne dönerek namazını kılmıştır. Sabah olunca durumu Resûlullah'a haber vermişler, bunun üzerine, "*Doğu da, batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.*"[28] âyeti nâzil olmuştur.[29]

Resûl-i Ekrem (sav), "*Biriniz tuvalet ihtiyacını giderirken önünü de arkasını da kıbleye dönmesin...*"[30] uyarısında bulunmuş ve mescitte kıble yönündeki duvara tükürüldüğünü gördüğünde bundan rahatsız olmuştur.[31] Her ne kadar kıbleye dönerek abdest bozma yasağının açık alanlara has olduğu ifade edilse de, Hz. Peygamber'in bu hassasiyetini dikkate alan Müslümanlar evlerini yaparken tuvaletlerini kıbleye dönük inşa etmekten kaçınmışlardır.

Kıblenin değiştirilmesi, yahudi ve hıristiyanların kıblesi olan Beytü'l-Makdis'ten, sadece şeklî olarak Kâbe'ye dönüşü ifade etmemektedir. Aksine,

19 T2962 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2.
20 B403 Buhârî, Salât, 32; B4488 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 14.
21 Bakara, 2/125.
22 T2967 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2.
23 B398 Buhârî, Salât, 30.
24 D480 Ebû Dâvûd, Salât, 22.
25 B3364 Buhârî, Enbiyâ, 9.
26 D909 Ebû Dâvûd, Salât, 160-161.
27 T344 Tirmizî, Salât, 139.
28 Bakara, 2/115.
29 T2957 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2.
30 N40 Nesâî, Tahâret, 36.
31 B405 Buhârî, Salât, 33.

tevhidî gelenekte yeni ve özgün kimliğin inşa sürecinin başlatılmasını ifade etmektedir. Yahudilerin, kıblenin tahvilinden hoşlanmamaları[32] bu durumu fark etmelerinden kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim onlar cumanın özel bir gün olarak tahsisi konusunda da aynı rahatsızlığı hissetmişlerdir.[33] Sonraki yıllarda yahudilerin ihanetleri nedeniyle aynı coğrafyayı paylaşma, birlikte yaşama imkânı kalmadığında bu durum yine kıble üzerinden ifade edilmiştir. Bunu belirtmek için Hz. Peygamber bir diyarda iki kıblenin olamayacağını söylemiştir.[34] Aynı zamanda birliğin temsili olarak görülen Kâbe'ye alternatif bina tesis etmeye çalışanlara karşı da önlem almıştır.[35]

İslâm kültürünün şekillenmesinde kıble, hayatın merkezine yerleştirilmiştir. Kıbleye dönüş, Müslüman oluşun bir alâmeti olarak görülmüş, kişilerin değerlerine atıfta bulunulmuş, dolayısıyla kimlik tespitinde ayırıcı bir role sahiptir. Bunu ifade etmesi için, farklı mezhep ve meşrepleri içine alan, 'Ehl-i Kıble' şeklinde şemsiye bir kavram üretilmiştir. Zira Hz. Peygamber, kişinin inanç kimliğini tespiti noktasında bunu bir alâmet olarak değerlendirmiştir. Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: *"Her kim bizim kıldığımız gibi namaz kılar, kıblemize yönelir ve kestiklerimizden yerse işte Allah'ın ve Resûlü'nün ahit ve emânına (güvencesine) sahip bir Müslümandır. Sakın (Allah'ın verdiği güvenceyi bozarak) ahit ve emânı hususunda Allah'a hıyanet etmeyin"*[36] Nitekim Meymûn b. Siyâh tarafından kendisine yöneltilen soruya cevap verirken, Enes b. Mâlik de Müslüman kimliğinin bu unsurlarına dikkatleri çekmiştir.[37]

Müslüman kimliğine işaret eden kıble, hayatın tamamında kendini göstermektedir. Namazda kıbleye dönmek, kurban keserken hayvanı kıbleye döndürmek, ihtiyaç giderirken kıbleye dönmemek, ev inşa ederken tuvaletlerin yönünü kıbleye çevirmemek, cenazenin defni esnasında mevtânın yüzünü kıbleye döndürmek Müslümanlara has uygulamalardır.

32 HM18690 İbn Hanbel, IV. 283.
33 HM25543 İbn Hanbel, VI, 135; BS2495 Beyhaki, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II. 75
34 D3032 Ebû Dâvûd, İmâre, 27-28.
35 M6365 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 136
36 B391 Buhârî, Salât, 28.
37 B393 Buhârî, Salât, 28.

KÂBE
ALLAH'IN EVİ

عَنْ أُمِّي صَفِيَّةَ بِنْتِ شَيْبَةَ قَالَتْ سَمِعْتُ الأَسْلَمِيَّةَ تَقُولُ: قُلْتُ لِعُثْمَانَ: مَا قَالَ
لَكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حِينَ دَعَاكَ؟ قَالَ: "إِنِّي نَسِيتُ أَنْ آمُرَكَ أَنْ تُخَمِّرَ الْقَرْنَيْنِ
فَإِنَّهُ لَيْسَ يَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ فِي الْبَيْتِ شَيْءٌ يَشْغَلُ الْمُصَلِّي."

Safiyye bnt. Şeybe'nin işittiğine göre, el-Eslemiyye şunları anlatmıştır: "Osman'a, 'Seni çağırdığında Resûlullah (sav) ne dedi?' dedim. (Bunun üzerine Osman b. Talha Resûlullah'ın şöyle söylediğini nakletti): '*(Kâbe'nin içinde gördüğüm, şirk döneminden kalan) iki boynuzu kaldırmanı sana emretmeyi unutmuşum. (Onları kaldır.) Zira Kâbe'de namaz kılanı meşgul edecek bir şeyin bulunması uygun değildir.*'"

(D2030 Ebû Dâvûd, Menâsik, 93)

عَنْ أَبِي شُرَيْحٍ أَنَّهُ قَالَ لِعَمْرِو بْنِ سَعِيدٍ -وَهُوَ يَبْعَثُ الْبُعُوثَ إِلَى مَكَّةَ- ائْذَنْ لِي أَيُّهَا الْأَمِيرُ! أُحَدِّثْكَ قَوْلاً قَامَ بِهِ النَّبِيُّ ﷺ الْغَدَ مِنْ يَوْمِ الْفَتْحِ، سَمِعَتْهُ أُذُنَايَ وَوَعَاهُ قَلْبِي، وَأَبْصَرَتْهُ عَيْنَايَ، حِينَ تَكَلَّمَ بِهِ، حَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ: "إِنَّ مَكَّةَ حَرَّمَهَا اللَّهُ، وَلَمْ يُحَرِّمْهَا النَّاسُ، فَلاَ يَحِلُّ لاِمْرِئٍ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يَسْفِكَ بِهَا دَمًا، وَلاَ يَعْضِدَ بِهَا شَجَرَةً..."

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَطُوفُ بِالْكَعْبَةِ وَيَقُولُ: "مَا أَطْيَبَكِ وَأَطْيَبَ رِيحَكِ مَا أَعْظَمَكِ وَأَعْظَمَ حُرْمَتَكِ..."

Ebû Şureyh, Mekke'ye asker göndermeye hazırlanmakta olan Amr b. Saîd'e şöyle demiştir: "Ey Emir! Bana izin ver Mekke'nin fethinden sonraki gün, bizzat kendi kulağımla işittiğim, ezberlediğim ve gözlerimle gördüğüm Hz. Peygamber'in söylediği bir sözünü sana aktarayım. (Resûlullah) konuşurken Allah'a hamd ve senâ etti. Ardından şöyle buyurdu: '*Mekke'yi Allah haram (saygın/dokunulmaz) kıldı, insanlar haram kılmadı. Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse için orada kan dökmek ve ağaç kesmek helâl olmaz...*"

(B104 Buhârî, İlim, 37)

Abdullah b. Amr anlatıyor: "Resûlullah'ı Kâbe'yi tavaf ederken gördüm. O şöyle diyordu: '*(Ey Kâbe)! Sen ne güzelsin ve kokun da ne güzel! Sen ne yücesin ve saygınlığın da ne yüce!..*'"

(İM3932 İbn Mâce, Fiten, 2)

Hz. İbrâhim, Hacer'le evlenmiş; ondan İsmâil adını verdikleri bir çocuğu dünyaya gelmişti. Hz. İbrâhim, Hacer'i ve oğlu İsmâil'i alıp Mekke'ye, bugün Kâbe'nin ve zemzem kuyusunun bulunduğu yerin biraz yukarısında yer alan büyük bir ağacın altına getirdi. O günlerde bu bölgede su bulunmadığından kimse yaşamıyordu. İçi hurma dolu bir bohça, su dolu bir kırba ve emzikli bir çocukla oraya bırakılan Hacer, yanlarından uzaklaşıp giden Hz. İbrâhim'e seslendi: "Yâ İbrâhim! Ne insan ne de başka bir şey olan bu vadide bizi bırakıp nereye gidiyorsun?" Bu sözleri tekrarlayıp durdu Hacer. Ancak Hz. İbrâhim geriye dönüp cevap vermedi. Nihayet Hacer, "Sana bunu emreden Allah mı?" diye sordu. Buna cevaben Hz. İbrâhim, "Evet (Allah emretti)." diye karşılık verdi. Aldığı cevap ile ikna olan Hacer, "Öyleyse Allah bizim yok olup gitmemize izin vermeyecektir." dedi ve çocuğunun yanına geri döndü. Hacer ve oğlu İsmâil'den ayrılan İbrâhim, onlardan gözle görülemeyecek kadar uzaklaştı. Seniyye mevkiine gelince, yüzünü bugünkü Kâbe'nin bulunduğu noktaya dönen Hz. İbrâhim, ellerini kaldırdı ve şu duayı yaptı: *"Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım). Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükrederler."*[1]

Aradan geçen zaman içinde oğlu İsmâil ile birlikte kalan Hacer'in kırbasındaki su tükendi. Suya ihtiyaç duyan Hacer, daha sonra Allah'ın nişaneleri[2] yani yeryüzündeki sembolleri olarak nitelenecek olan etrafındaki iki yüksek tepe yani Safâ ile Merve arasında çaresiz bir şekilde su aramaya başladı. Safâ tepesine çıktı; sonra vadiye yöneldi ve birilerini görme ümidiyle ufukları süzdü. Fakat hiç kimseyi göremiyordu. Bu defa Safâ tepesinden indi. Ayağına dolaşmasın diye elbisesinin eteğini toplayarak telaşla yürüdü, vadiyi geçti ve Merve mevkiine geldi. Orada da biraz durdu ve 'bir kimse görebilir miyim?' diye baktı. Fakat hiç kimseyi göremedi. Hacer bu suretle (Safâ ile Merve arasında) yedi defa gitti, geldi. Su bulmak için çır-

1 İbrâhîm, 14/37 [illegible]

2 Bakara, 2/158

pınan Hacer, bir ses işitti. Sese kulak verdi; ardından da, "Sesini işittirdin; eğer yapabileceksen bize yardım et." dedi. Bu esnada zemzem suyunun bulunduğu yerde bir melek göründü. Melek topuğuyla yahut kanadıyla yeri kazıyordu. Nihayet su göründü. Çıkan zemzem suyundan içen Hacer, oğlu İsmâil'e de içirdi. Suyu bir yandan avuçlarıyla kırbasına dolduruyor, bir yandan da zayi olmasın diye bir çukur kazıyordu. Bu durumu gören melek, Hacer'e, *"Telef oluruz diye korkmayın; işte şurası Allah'ın evidir. Onu bu çocukla babası inşa edecektir. Allah, İbrâhim ailesini zayi etmez."* dedi.[3]

Aradan yıllar geçmiş; İsmâil büyümüş ve Cürhüm kabilesinden bir kızla evlenmişti. Hz. İbrâhim, onları ziyarete geldiğinde evde İsmâil yoktu. Kendisini karşılayan İsmâil'in eşine, oğlunun nerede olduğunu ve ne yiyip içtiklerini sordu. Gelini, İsmâil'in ava gittiğini, kendilerinin et yiyip zemzem suyundan içtiklerini söyledi. Bunun üzerine Hz. İbrâhim, "Allah'ım! Yiyecek ve içeceklerine bereket ver." diye dua etti. İşte bu duaya atıfta bulunan Peygamberimiz, *"İbrâhim'in duası nedeniyle Mekke'nin yiyecek ve içeceklerinde bereket vardır."* açıklamasında bulunmuştur. Avdaki oğlu İsmâil'i göremeyen Hz. İbrâhim, geri döndü. Ziyaret amacıyla tekrar geldiğinde, zemzem kuyusunun arka tarafında oklarını tamir eden İsmâil (as) ile karşılaşan Hz. İbrâhim, "Ey İsmâil, Rabbin kendisi için bir ev inşa etmemi bana emretti." dedi. Hz. İsmâil, "O hâlde Rabbinin emrini yerine getir." diye karşılık verdi babasına. Hz. İbrâhim, "Ancak Allah senin de bu işte bana yardım etmeni emir buyurdu." dedi. Bunun üzerine Hz. İsmâil, "Öyleyse yardım ederim." dedi. Hz. İbrâhim, yüksekçe olan yeri göstererek, "Allah işte buraya bir ev inşa etmemi emretti." dedi.[4] Zira Rabbi ona, Kâbe'nin yerini göstermişti.[5]

Baba-oğul birlikte Yüce Mevlâ tarafından işaret edilen yere Beytullah'ın temelini atıp duvarlarını yükseltmeye başladılar. Hz. İsmâil taş getiriyor, Hz. İbrâhim de örüyordu. Duvarlar iyice yükselince, Makâm-ı İbrâhîm'de bulunan taşı getirdi Hz. İsmâil. Hz. İbrâhim de onu basamak olarak kullanıp duvarları örmeye devam etti. Bir yandan da baba-oğul dua ediyorlardı.[6] Kur'ân-ı Kerîm, Kâbe'nin inşasını ve orada yapılan duayı şu şekilde anlatmaktadır: *"Hani İbrâhim, İsmâil ile birlikte Beyt'in (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor, 'Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin.' diyorlardı."*[7]

Kâbe'yi yani Beyt-i Harâm'ı insanların din ve dünya hayatlarını sürdürebilmeleri için sebep kılan[8] Yüce Mevlâ, *"Onlar Mescid-i Harâm'dan (mü-*

[3] B3364 Buhârî, Enbiyâ, 9.
[4] B3364, B3365 Buhârî, Enbiyâ, 9.
[5] Hac, 22/26.
[6] B3365 Buhârî, Enbiyâ, 9.
[7] Bakara, 2/127.
[8] Mâide, 5/97.

minleri) alıkoyarken ve oranın bakımına ehil de değillerken Allah onlara ne diye azap etmesin?"[9] ifadeleriyle bu mekânın ayrıcalığına dikkatleri çekmiştir. Bununla birlikte, Mekke'yi insanların değil Allah'ın haram kıldığı, Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiç kimsenin orada kan dökmesinin helâl olmadığı,[10] hatta müşrikler kendileriyle savaşmadıkça orada savaşın helâl olmayacağı[11] âyet ve hadislerde belirtilmektedir. Yüce Mevlâ, İbrâhim ve İsmâil peygamberlere inşa ettirdiği Beyt'i, kendine nispet ederek "*Beytim*" yani "*Evim*" diye nitelendirmiş;[12] savaş hâlinde bile oraya girenlerin güven içerisinde olacağı teminatını vermiştir.[13] Bu ayrıcalığa sahip olan Kâbe, içerisinde bulunduğu kentin de ayrıcalıklı kabul edilmesine vesile olmuştur. Buna dikkat çekmek isteyen Ebû Şureyh, Mekke'ye asker göndermeye hazırlanmakta olan Amr b. Saîd'e şöyle demiştir: "Ey Emir! Bana izin ver Mekke'nin fethinden sonraki gün, bizzat kendi kulağımla işittiğim, ezberlediğim ve gözlerimle gördüğüm Hz. Peygamber'in söylediği bir sözünü sana aktarayım. (Resûlullah) konuşurken Allah'a hamd ve senâ etti. Ardından şöyle buyurdu: *"Mekke'yi insanlar haram kılmadı. Allah haram kıldı. Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiç kimse için orada kan dökmek ve ağaç kesmek helâl olmaz..."*[14]

Yeryüzünde insanlar için kurulan ilk ibadethane olan Kâbe, Yüce Mevlâ tarafından mübarek ve hidayet kaynağı olarak takdim edilmekte,[15] *"Siz de Makâm-ı İbrâhîm'den kendinize bir namaz yeri edinin."*[16] ifadesiyle İbrâhimî gelenek sürdürülmekte, *"Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır."*[17] âyetiyle de Kâbe'nin önemine dikkatler çekilmektedir. *"Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atîk'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler."*[18] ifadesiyle teyit edilen bu tarihsel konumun İslâm ümmeti aracılığıyla kıyamete kadar sürdürülmesi talep edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için evimi (Kâbe'yi) tertemiz tutun."*[19] uyarısıyla Kâbe hizmetlerine de değinilmektedir. Kâbe'nin yeri ve değeri, kendisine verilen isimlere de yansımıştır. Meselâ, Kâbe-i Muazzama, Beytullah, Beyt-i Atîk, Beytü'l-Harâm bunlardan bazılarıdır.

Müslümanlar arasında çok özel bir yere sahip olan Kâbe, câhiliye döneminde bile kendisine hizmet eden kabilelere ayrıcalıklar sağlamıştır. Nitekim Kâbe hizmetlerini yürütmekte olan Kureyş, gerek ticaret hayatında ve gerekse farklı ülkelere yaptıkları seyahatlerde birtakım ayrıcalıklar elde etmiştir. Bu iltifata atıfla Yüce Allah, *"Kureyş'i ısındırıp alıştırdığı için, onları*

[9] Enfâl, 8/34.
[10] B104 Buhârî, İlim, 37.
[11] Bakara, 2/191.
[12] Hac, 22/26.
[13] Âl-i İmrân, 3/97.
[14] B104 Buhârî, İlim, 37.
[15] Âl-i İmrân, 3/96.
[16] Bakara, 2/125.
[17] Âl-i İmrân, 3/97.
[18] Hac, 22/29.
[19] Bakara, 2/125; Hac, 22/26.

kışın (Yemen'e) ve yazın (Şam'a) yaptıkları yolculuğa ısındırıp alıştırdığı için, Kureyş de, kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve onları korkudan emin kılan bu evin (Kâbe'nin) Rabbine kulluk etsinler." buyurarak Kureyşlilere çağrıda bulunmaktadır.[20] Kureyş'in Mekke'yi ellerinde bulundurmaları ve Kâbe hizmetleri sayesinde elde ettikleri üstünlük, [21] Kâbe'yi çıplak olarak tavaf eden câhiliye insanlarına karşı kendilerine elbiseyle tavaf yapma veya uygun gördüklerine ödünç elbise vererek örtünmelerine fırsat verme ayrıcalığı sağlamıştır.[22] Câhiliye döneminde gerek uluslararası alanda ve gerekse Arap kabileleri arasında Kureyş'e sağlanan imtiyazların farkında olan insanlar, Kureyş sûresini daha kolay anlayacaklardır.

Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'e verilen, *"Evimi tertemiz tutun."*[23] talimatıyla birlikte başlayan Kâbe hizmetleri, Hz. Peygamber'in dedelerinden Kusay b. Kilâb zamanında Kureyş'e geçmiştir. Huzâa kabilesini Mekke'den çıkaran Kusay, hacıların su ihtiyacının karşılanması, Kâbe'nin örtüsüyle ilgilenme ve anahtarlarını elinde bulundurma, Kâbe'nin bakım ve onarımı, yoksul hacılara gıda temini gibi şeref ve saygınlık ifade eden vazifeleri Kureyş'in uhdesinde toplamıştır.[24]

İnsanlar için kurulan ilk mabet olduğu Kur'an'da açıkça ifade edilen Kâbe,[25] rivayetlere göre, Hz. Âdem veya oğlu Hz. Şit tarafından bina edilmiştir.[26] Zamanla tahrip olan Kâbe'nin duvarları aşınmış, hatta bazen sel gibi doğal afetler yüzünden yerle bir olmuştur. Bu nedenle Kâbe, tarihin farklı dönemlerinde zaman zaman yeniden yapılmış veya kısmî tadilatlar görmüştür. Söz gelimi amcası Abbâs'la birlikte Hz. Peygamber'in de bilfiil çalıştığı Kureyş'in Kâbe'yi inşası, miladî 605 yılına denk gelir. Kâbe'de bulunan buhurdanlıktan sıçrayan kıvılcımdan içerideki örtü tutuşmuş, dolayısıyla çıkan yangında Kâbe tamir görmesi gerekecek şekilde tahrip olmuştu.[27] Öte yandan Kâbe'nin içindeki Hz. İbrâhim'den kalan kuyuda saklanan altın ve mücevherler, Huzâa kabilesinden Müleyh b. Amroğulları'nın azatlı kölesi Düveyk tarafından çalınmıştı. Bu nedenle Kureyşliler Kâbe'yi onarırken üzerini de tavanla örtmek istiyorlardı.[28]

Kureyş'in Kâbe'yi onarmayı düşündüğü bu dönemde bir kaza meydana geldi. Söz konusu kazada Rum tüccarlardan birine ait olan inşaat malzemesi taşıyan bir gemi, şiddetli rüzgâr nedeniyle Mekke'nin Şuaybe ismi verilen limanına doğru sürüklenmiş ve karaya çarparak parçalanmıştı.[29] Geminin karaya oturduğu ve parçalandığı haberi kendilerine ulaşınca, yanına birilerini alan Velîd b. Muğîre kaza mahalline gitti ve tahtaları satın

20 Kureyş, 106/1-4.
21 İŞ4/343 İbn Battal, *Şerh*, IV, 343.
22 B1665 Buhârî, Hac, 91.
23 Bakara, 2/125.
24 "Kâbe", *DİA*, XXIV, 19.
25 Âl-i İmrân, 3/96.
26 UE1/77 İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, 1/77.
27 MA9718 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 313.
28 HS2/13 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 13-14.
29 BH1/233 Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, I, 233.

aldı. Hazır malzemeyi bulan Kureyşliler, Kâbe'yi yıkıp yeniden inşa etme ve satın aldıkları tahtalarla da Kâbe'ye çatı yapma hususunda anlaştılar.[30]

Hz. İbrâhim zamanında çatısız inşa edilen Kâbe'ye bir çatı yapılmış ve duvarları da yükseltilmiştir.[31] Ancak inşaat devam ederken, bir araya gelerek Kâbe'yi onaran kabileler arasında Hacerülesved'i yerine kimin koyacağı meselesi tartışmaya sebep olmuştur. Bu şerefi elinde bulundurmak isteyen kabileler arasında çıkması muhtemel bir savaş, herkesin güvenini kazanmış olan Hz. Peygamber'in hakemliğiyle önlenmiştir.[32]

Muhammedü'l-Emîn olarak anılan Hz. Peygamber, Hacerülesved'i yerine koyma şerefinin kendilerine ait olmasını isteyen kabilelerden birini tercih etmek yerine, bir örtü istemiş ve Hacerülesved'i yere serdiği örtünün üzerine bizzat kendisi koymuştur.[33] Ardından Kureyş'in dört kolundan birer adam istemiş, kabileleri adına Utbe b. Rebîa, Ebû Zem'a, Ebû Huzeyfe b. Muğîre ve Kays b. Adî gelmişlerdir. Peygamberimiz (sav), onlardan, örtünün birer ucunu tutarak kaldırmalarını istemiş,[34] farklı kabilelerin temsilcileri hep birlikte Hacerülesved'i kaldırmışlar, Peygamberimiz de konulacağı yerin hizasına gelince örtünün içinden alıp onu kendi eliyle yerine yerleştirmiştir.[35]

Kureyşliler Beytullah'ı yeniden yapmaya kalktıkları zaman, Ebû Huzeyfe b. Muğîre, "Ey Kureyşliler! Kâbe'nin kapısını ancak merdivenle girilecek kadar yüksek yapınız. Ona, ancak sizin istediğiniz kimseler girsin. Hoşlanmadığınız bir kişi girecek olursa ona yukarıdan ok atarsınız ve düşer. Bu, onu görenler için ibretlik bir ceza olur." demişti. Bunun üzerine Kâbe'nin içinden zeminini de bu yüksekliğe kadar, molozla doldurdular.[36]

Resûl-i Ekrem'in de bizzat katıldığı Kâbe inşaatında[37] malzeme yetersizliği nedeniyle Hicr, Kâbe'nin dışında bırakılmıştır. Nitekim Hz. İbrâhim'in temelleri üzerinde olmasına rağmen, Kureyş'in tadilat esnasında dışarıda bıraktığı Hicr hakkında, "O, Beyt'ten midir?" diye soran Hz. Âişe'ye, Peygamber Efendimiz, *"Evet (Hicr, Beyt'tendir)."* diye cevap vermiştir. Müminlerin annesi, "Neden onu Beytullah'a dâhil etmediler?" diye sorduğunda da, *"Çünkü kavmin masrafları karşılayacak imkân bulamadı."* cevabını almıştır. "Neden kapısı yüksek?" diye sorduğunda ise, *"Kavmin istedikleri oraya girsin, istemedikleri de giremesin diye böyle yaptılar."* açıklamasında bulunmuştur, Hz. Peygamber. Arkasından da, *"Yâ Âişe, kavmin câhiliye döneminden yeni çıkmış olmasaydı ve buna karşı çıkacaklarından korkmasaydım Hicr'i Kâbe'ye dâhil eder, Kâbe'nin kapısını yer hizasında yapardım."*

30 MA9106 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 102; ST1/145İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 145; BN2/368 İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 368.
31 EZ1/228 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 228.
32 MA9718 Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 313.
33 HS2/18 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 19; TB1/526 Taberî, *Târîh*, I, 526.
34 ST1/146 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 146; HS2/18, İbn Hişâm, *Sîret*, II, 19.
35 MA9718 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 313; ST1/146 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 146.
36 EZ1/135 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 135.
37 MA1103 Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 286.

buyurmuştur.[38] Bir başka rivayete göre ise Resûlullah, *"Biri girilecek diğeri de çıkılacak iki tane de kapı yapardım."* diyerek Kâbe hakkında bir başka temennisini dile getirmiştir.[39]

Nitekim Hz. Âişe Beytullah'ın içine girip orada namaz kılmayı arzu ettiğini söylediğinde Hz. Peygamber onu Hicr'e götürmüş, *"Beytullah'a girmek istediğin zaman, Hicr'de namaz kıl. Muhakkak ki, orası Beytullah'tan bir parçadır. Fakat senin kavmin Kâbe'yi yaptıkları zaman, orayı Beytullah'tan çıkardılar."* buyurmuştur.[40] Beytullah'ın Hz. İbrâhim tarafından inşa edilen temeller üzerine bina edilmesini arzu eden Hz. Peygamber, bir gün yerine getirilme ihtimalini düşünerek, inşaatında bizzat çalıştığı Kâbe'nin dışarıda bırakılan kısmını Hz. Âişe'ye göstermiştir.[41] Hz. Âişe'den söz konusu bilgiyi aktaran Abdullah b. Ömer, Resûlullah'ın Hicr'e yakın olan iki köşeyi istilâm etmemesini, oranın İbrâhim'in inşa ettiği temeller üzerine oturmamasına bağlamıştır.[42]

İmkânsızlıkları nedeniyle Kureyşlilerin Kâbe'ye dâhil etmedikleri Hicr, Abdullah b. Zübeyr tarafından Beyt'e ilâve edilmiştir.[43] Yezid b. Muâviye zamanında Şamlılar ile mücadele esnasında Kâbe yanmış ve neredeyse tamamen tahrip olmuştu. Bununla birlikte Kâbe'nin duvarlarının yıkılıp yeniden yapılması hususunda ihtilâf meydana gelmişti. İhtilâfı gidermek isteyen Abdullah b. Zübeyr, "Sizden birinin evi yansa onu yenilemedikçe rahat etmez. O hâlde Rabbinizin evine nasıl razı oluyorsunuz?" diyerek halkı yönlendirdi. İbn Zübeyr'in girişimiyle ikna olan Müslümanlar, elbirliğiyle Kâbe'nin duvarlarının kalan kısımlarını yıkıp, binayı Hz. İbrâhim'in temellerini esas alarak yeniden inşa ettiler. Abdullah b. Zübeyr, bu inşaat esnasında Hicr'i binaya dâhil etti. Kâbe'yi genişletme faaliyetinin yeni bir fitneye sebep olmasını engellemek amacıyla, insanları ikna edebilmek için temelin üzerini açarak Hz. İbrâhim ve İsmâil tarafından atılan temeli insanlara gösterdi.[44]

Nitekim bu olaya şahit olan Yezid b. Rûmân, "Hz. İbrâhim'in (inşa ettiği) temeldeki deve hörgüçleri gibi taşları gördüm." açıklamasında bulunmuştur.[45] Böylece 'İlk Mabet', ilk temelleri üzerinde yeniden yükselmiş, duvarlarının yüksekliği de 28 arşına çıkmıştı.[46] Bundan sonraki tarihî süreçte Abdullah b. Zübeyr'in Kâbe üzerinde birtakım değişiklikler yaptığı,[47] ardından Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın onayı ile bu değişiklikler üzerinde de yeniden tadilata gidilerek Kâbe'nin Kureyşliler tarafından inşa edilen aslî hâline döndürüldüğü görülmektedir.[48]

38 B1584 Buhârî, Hac, 42.
39 B126 Buhârî, Ilim, 48.
40 D2028 Ebû Dâvûd, Menâsik, 93; T876 Tirmizî, Hac, 48.
41 M3246 Müslim, Hac, 403.
42 B4484 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 10.
43 B126 Buhârî, Ilim, 48.
44 M3245 Müslim, Hac, 402.
45 B1586 Buhârî, Hac, 42.
46 M3245 Müslim, Hac, 402.
47 M3245 Müslim, Hac, 402.
48 M3246 Müslim, Hac, 403; M3244 Müslim, Hac, 401; HM25562 İbn Hanbel, VI, 137; IF3/446 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, III, 446-47.

Siyasî mülâhazalarla Kâbe'nin tekrar Kureyş'in yaptığı şekle dönüştürülmesini onaylayan Abdülmelik, Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'ye söylediği, *"Kavmin Allah'a şirk koştukları dönemi yeni terk etmiş olmasaydı, ona Hicr'i ilâve etmek için Beyt'i(n bir kısmını) yıkar ve (onu eklerdim)."* sözü yıllar sonra kendisine hatırlatıldığında, bundan etkilenmiş ve "Bunu Kâbe'yi yıkmadan önce işitseydim, onu Abdullah b. Zübeyr'in inşa ettiği şekilde bırakırdım." demiştir.[49]

Mekke'nin fethedildiği gün, Hz. Peygamber Mekke'nin en üst tarafından şehre girmişti. Yanında Üsâme b. Zeyd, Bilâl-i Habeşî ve Kâbe'nin hizmetçilerinden Osman b. Talha da vardı. Devesini mescidin önünde çöktürdü. Osman b. Talha'dan Beytullah'ın anahtarını istedi. Osman b. Talha gidip anahtarı getirdi ve Kâbe'yi açtı.[50] Ancak içeride birtakım suretler ve heykeller gören Hz. Peygamber içeri girmedi. Onların yok edilmesini istedi. Söz konusu resimlerde İbrâhim ve İsmâil peygamberler, ellerinde fal oklarıyla resmedilmişlerdi. Bu manzarayı gören Peygamber Efendimiz, *"Allah bunu yapanları kahretsin! İbrâhim ve İsmâil hiçbir zaman fal oklarıyla şans aramadılar."* buyurdu.[51]

Resim ve heykeller ortadan kaldırıldıktan sonra yanındakilerle birlikte içeri giren Hz. Peygamber, bir müddet Kâbe'nin içinde kaldı. Her bir köşesinde dua etti. Ancak içeride namaz kılmaksızın dışarı çıktı.[52] Hz. Peygamber'le birlikte Kâbe'ye giren Üsâme b. Zeyd, orada gördüklerini şöyle anlatır: "Hz. Peygamber (içeri girince) oturdu. Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra tekbir getirdi. Kelime-i tevhidi okudu. Sonra öne doğru eğildi, göğsünü yanağını ve iki elini Kâbe'nin duvarına dayadı. Sonra tekbir getirdi, kelime-i tevhidi okudu ve dua etti. Bunu Kâbe'nin bütün köşelerinde yaptı. Sonra dışarı çıktı. Kâbe'nin kapısında iken yüzünü ona dönerek, *'İşte kıble, işte kıble!'* buyurdu."[53]

Medineli Süleymoğullarından bir hanım olan el-Eslemiyye ise şunları anlatmaktadır: "Osman'a, 'Seni çağırdığında Resûlullah (sav) ne dedi?' dedim. (Bunun üzerine Osman b. Talha Resûlullah'ın şöyle söylediğini nakletti): *'(Kâbe'nin içinde gördüğüm, şirk döneminden kalan) iki boynuzu kaldırmanı sana emretmeyi unutmuşum. (Onları kaldır.) Zira Kâbe'de namaz kılanı meşgul edecek bir şeyin bulunması uygun değildir.'*"[54]

Kâbe'nin içine giren Hz. Peygamber (sav)[55] gördükleri karşısında duyduğu kaygı ve pişmanlıktan dolayı üzüntülü bir şekilde Hz. Âişe'nin yanına gelmiş ve *"Ben, Kâbe'nin içine girdim. Sonradan öğrendiklerimi başta bilsey-*

49 M3248 Müslim, Hac, 404; M3246 Müslim, Hac, 403.
50 B2988 Buhârî, Cihâd, 127.
51 B3352 Buhârî, Enbiyâ, 8.
52 B398 Buhârî, Salât, 30.
53 N2918 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 132.
54 D2030 Ebû Dâvûd, Menâsik, 93; HM16754 İbn Hanbel, IV, 68.
55 B398 Buhârî, Salât, 30.

dim, oraya girmezdim. Gerçekten ümmetimi sıkıntıya sokmaktan korkuyorum."[56] buyurmuştu. Beytullah'a hayran olan ve yıllarca özlemini çeken Allah Resûlü, Kâbe'yi tavaf ederken onun ihtişam ve azameti karşısında, "*(Ey Kâbe)! Sen ne güzelsin ve kokun da ne güzel! Sen ne yücesin ve saygınlığın da ne yüce!..*"[57] ifadeleriyle de duygularını dile getirmişti.

Mekke'nin fethinde Kâbe'nin içi putlardan temizlenmiştir. Fetihten hemen sonra gelen hac için emir tayin edilen Ebû Bekir Sıddîk aracılığıyla, bu tarihten sonra hiç kimsenin çıplak olarak Kâbe'yi tavaf edemeyeceği ilân edilmiş,[58] dolayısıyla câhiliye dönemine ilişkin Kureyş'e ayrıcalık sağlayan çirkin bir uygulama kaldırılmıştır.

İnsanlığın ilk mâbedi olan ve "Allah'ın evi" olarak isimlendirilen Kâbe, Müslümanlar için birliğin simgesi ve dirilişin kaynağı olup, mukaddestir. Nitekim bu kutsal mekâna sığınanlara dokunulmamıştır. Kıble olarak ona yönelmiş olması, kişinin Müslüman olduğunu ortaya koyan bir delil olarak kabul edilmiştir.[59] Bu nedenle Kâbe'ye gitmeye engel olanlar elim azabı hak etmişlerdir.[60]

56 D2029 Ebû Dâvûd, Menâsik, 93.
57 İM3932 İbn Mâce, Fiten, 2.
58 B1622 Buhârî, Hac, 67.
59 B391 Buhârî, Salât, 28.
60 Hac, 22/25; Bakara, 2/217.

HAC
RABBİN EVİNE YOLCULUK

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: خَطَبَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ:
"أَيُّهَا النَّاسُ! قَدْ فُرِضَ عَلَيْكُمُ الْحَجُّ فَحُجُّوا."

Ebû Hüreyre anlatıyor:
"Resûlullah (sav) bize hutbe verdi ve şöyle buyurdu:
'Ey insanlar! Hac size farz kılındı, haccedin!'"
(M3257 Müslim, Hac, 412)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ الْفَضْلِ أَوْ أَحَدِهِمَا عَنِ الْآخَرِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "مَنْ أَرَادَ الْحَجَّ فَلْيَتَعَجَّلْ فَإِنَّهُ قَدْ يَمْرَضُ الْمَرِيضُ وَتَضِلُّ الضَّالَّةُ وَتَعْرِضُ الْحَاجَةُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ : "مَنْ حَجَّ هَذَا الْبَيْتَ، فَلَمْ يَرْفُثْ، وَلَمْ يَفْسُقْ، رَجَعَ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه : أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"...الْحَجُّ الْمَبْرُورُ لَيْسَ لَهُ جَزَاءٌ إِلَّا الْجَنَّةُ."

قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَحَجِّ الْبَيْتِ وَصَوْمِ رَمَضَانَ."

İbn Abbâs'ın, Fadl (b. Abbâs)'tan ya da Fadl (b. Abbâs)'ın, İbn Abbâs'tan naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Haccetmek isteyen kimse acele etsin! Olur ki hastalanır veya binek hayvanı kaybolur ya da (hacca gitmesini engelleyen) bir ihtiyaç ortaya çıkar."*

(İM2883 İbn Mâce, Menâsik, 1; D1732 Ebû Dâvûd, Menâsik, 5)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her kim bu evi (Kâbe'yi) haccederken, (söz ya da eylemle) cinsel yakınlığa yeltenmez ve kötülük işlemezse, anasının onu doğurduğu günkü gibi (günahsız) hâline dönmüş olur."*

(B1820 Buhârî, Muhsar, 10)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "...*(Allah tarafından) kabul edilmiş haccın karşılığı ancak cennettir.*"

(B1773 Buhârî, Umre, 1)

Abdullah (b. Ömer) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şahitlik etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekât vermek, Kâbe'yi haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak."*

(M113 Müslim, Îmân, 21)

Tarih yaklaşık olarak, M.Ö. XXII-XX. yüzyılları göstermekteydi. Hz. İbrâhim, Filistin topraklarında yaşamaktaydı.[1] Rabbinden aldığı emir üzerine, eşi Hacer'i ve henüz annesini emmekte olan oğlu İsmâil'i Mekke'ye getirdi. Onları, daha sonra inşa edecekleri Kâbe'nin yanına bıraktıktan sonra, ilgi çekmeleri ve bu beldenin bereketli olması için dualar ederek oradan ayrıldı. Ailesini Allah'a havale etmişti. O günlerde Mekke'de kimse olmadığı gibi, ne içecek su vardı, ne de ziraat yapılıyordu.[2]

Bir süre sonra Cürhüm kabilesinden gelen bir grup insan Mekke civarına yerleşerek orada Hacer ve oğluyla birlikte yaşamaya başladılar; kısa sürede birbirlerine kaynaştılar. Yıllar geçti ve İbrâhim (as) tekrar Mekke'ye geldi. Oğlu İsmâil'e, Allah Teâlâ'nın kendisine buraya bir ev yapmasını emrettiğini söyledi ve oğlundan yardım istedi. İsmâil'in, bu teklifi derhâl kabul etmesi üzerine baba-oğul, kendilerine gösterilen yerde Kâbe'nin temellerini yükseltmeye başladılar. İsmâil (as) taş getirdi, İbrâhim (as) binayı yaptı ve Allah Teâlâ'ya kendilerinden bu hizmeti kabul etmesi için birlikte dua ettiler.[3]

Yüce Allah, elçisi Hz. İbrâhim'e, Kâbe'nin yerini göstermiş ve evini, tavaf edenler, namaz kılanlar, rükû ve secde edenler için temizlemesini emretmişti. Ardından da insanlara haccı ilân etmesini; onların da ister yaya olarak, isterse develeri üzerinde, birtakım menfaatleri elde etmeleri ve Allah'ın onlara rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine belli günlerde (onları kurban ederken) Allah'ın adını anmaları için hacca gelmelerini emir buyurmuştu.[4]

Yüce Rabbimizin beyanına göre, insanlar için kurulan ilk ibadet evi, elbette Mekke'de âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak inşa edilen Kâbe'dir. Onda apaçık deliller, Makâm-ı İbrâhîm vardır. Oraya kim girerse güven içinde olur.[5] Bu âyetlerden hareketle Kâbe'nin, Hz. İbrâhim'den daha evvel var olduğu, hatta Hz. Âdem'e kadar geri gittiği, ancak çeşitli sebeplerle zaman içinde binanın yıkılıp unutulduğu söylenmektedir.[6] Buna göre Hz. İbrâhim, Kâbe'yi aynı yerine, eski temelleri üzerine yeniden inşa etmiştir. Kur'an, hac, namaz ve itikâf gibi ibadetler için Kâbe'nin Hz. İbrâhim ile Hz. İsmâil tarafından inşa edilip hazırlandığını, ayrıca Hz. İbrâhim'in diliyle insanların hac ibadetine davet edildiğini açıkça beyan eder. Dolayısıyla hac

[1] TB1/150 Taberî, *Târîh*, I, 150.
[2] Bakara, 2/126; İbrâhîm, 14/37.
[3] B3364 Buhârî, Enbiyâ, 9; Bakara, 2/127.
[4] Hac, 22/26-28.
[5] Âl-i İmrân, 3/96
[6] US1/77 İbn Seyyidunnâs, *Uyûnu'l-eser*, I, 77.

ibadeti Hz. İbrâhim ile başlamıştır. Hz. İbrâhim'in tek Allah inancına dayalı yani hanîf olan din anlayışı ve buna bağlı olarak yapılan ibadetler bir süre aslını koruyarak devam etmiştir. Ancak Yemen bedevîlerinden Huzâa kabilesi, Mekke'ye gelerek Cürhümlüleri buradan çıkarmış, beş asır Kâbe'yi ellerinde tutmuş ve bu dönemlerde bölgede putperestlik yayılmıştır. Hz. Peygamber'in beşinci göbekten dedesi olan Kusay b. Kilâb zamanında ise Kâbe muhafızlığı tekrar Hz. İsmâil'in torunlarına geçmiştir.[7]

İslâm'ın doğuşu öncesinde Kâbe'yi tavaf, umre, Arafat ve Müzdelife'de vakfe, kurban kesme gibi âdetler devam ettirilmekte; hac, putperest gelenekleriyle birlikte sürdürülmekteydi.[8][9] Hac ibadeti, câhiliye döneminde de yapılmış, ancak Hz. İbrâhim dönemindeki safiyeti kaybedilmişti. Hemen bütün hac görevlerine şirk karışmış, Kâbe başta olmak üzere, hac görevlerinin yapıldığı Safâ, Merve, Mina gibi yerlere birçok put yerleştirilmiş ve hac kurbanları putlar adına kesilir olmuştu.[10] Müşrikler Safâ ve Merve arasında sa'y yaptıkları sırada, "Buyur Allah'ım buyur! Senin ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır. O da sana aittir. Sen hem ona hem de onun sahip olduklarına hükmedersin."[11] şeklinde telbiye getiriyorlardı. Hatta ensarın Müslüman olmadan önce "Tâğıye Menât" putu için ihrama girip telbiye getirdikleri ve kendi putlarının karşısında dikili bulunan Safâ ve Merve putları arasında sa'y etmeyi günah saydıkları nakledilmektedir. Müslüman olduktan sonra ensardan bazı kimseler Allah Resûlü'ne bu durumu anlattıklarında Allah Teâlâ, *"Şüphesiz Safâ ile Merve Allah'ın nişanelerindendir."*[12] âyetini indirmiş ve câhiliyeye ait bu uygulama ortadan kaldırılarak sa'yın hac menâsikinden olduğu bildirilmiştir.[13]

Hacda putperest inancın izlerini taşıyan uygulamalar haccın farz kılındığı ve müşriklerin bu mübarek mekânlardan uzaklaştırıldığı hicrî 8. veya 9. yıla kadar devam etmiştir. Bu yıl itibariyle müşriklerin Mescid-i Harâm'a girmeleri ve çıplak olarak Kâbe'yi tavaf etmeleri yasaklanmıştır.[14] Mekke'nin fethinden sonra Kâbe'nin içinde ve etrafında bulunan putlarla birlikte Hz. İbrâhim'den sonra eklenen ve hac ibadetinin aslında bulunmayan şirk unsurları da tamamen temizlenmiştir.[15] Haccın farz kılınmasıyla birlikte, hac görevleriyle ilgili hükümler Kur'ân-ı Kerîm âyetleri[16] ve Hz. Peygamber'in uygulamasıyla yeniden tespit edilmiştir.

Mekke'nin fethinden önce farz kılınmasına rağmen, müşriklerle ilişkilerin iyi olmaması sebebiyle Müslümanlar ancak fetihten sonra hacca gidebilmişlerdir. Fethi takip eden yıl Hz. Ebû Bekir "hac emîri" olarak

[7] İK1/60 İbn Kesîr, Sîret, I, 60.
[8] M2954 Müslim, Hac, 151; M2955 Muslım, Hac, 152; D1910 Ebû Dâvûd, Menâsik, 57; I.
[9] İK1/60 İbn Kesîr, Sîret, I, 61; HS1/203 İbn Hişâm, Sîret, I, 203.
[10] B1643 Buhârî, Hac, 79; M3081 Müslim, Hac, 261.
[11] M2815 Müslim, Hac, 22.
[12] Bakara, 2/158.
[13] B1643 Buhârî, Hac, 79; M3081 Muslim, Hac, 261.
[14] B4655 Buhârî, Telsîr, (Tevbe) 2.
[15] D2030 Ebû Dâvûd, Menâsık, 93.
[16] Tevbe, 9/28.

görevlendirilmiş,[17] müşriklerin Mescid-i Harâm'a yaklaşamayacağı,[18] kadın veya erkek hiç kimsenin çıplak tavaf yapamayacağı[19] gibi hususları tebliğ etmek vazifesi ise Hz. Ali'ye verilmiştir.[20] Hz. Peygamber'in hayatının son senesinde, hicretin 10. yılında ifa ettiği hac ise, "Veda haccı" olarak anılmıştır. Resûl-i Ekrem'den sonra gelen Müslüman yöneticiler ya bizzat kendileri hacca gitmek yahut emir tayin etmek suretiyle hac kafilelerinin bu görevi huzur içinde yerine getirmelerini sağlamışlardır.[21]

Hac yolculuğu hicrî takvime göre hac ayları denilen Şevval'den başlanarak Zilkâde ayı ile Zilhicce ayının ilk on gününde yapılabilirse de ulaşım imkânlarının geliştiği günümüzde bu görev için Zilkâde'nin son haftalarıyla Zilhicce'nin ilk on günü yeterli olmaktadır. Arefe, Arafat ve Kurban Bayramı günleri "sayılı ve belirli günler"[22] olduğu için, senede ancak bir defa hac yapılabilir.

Hac ibadeti, Yüce Allah'ın, *"Yoluna gücü yetenlerin Beyt'i haccetmeleri, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır."*[23] âyeti ile farz kılınmıştır. Bu âyet indiği zaman Allah Resûlü, ashâbına bir hutbe okumuş ve *"Ey insanlar! Hac size farz kılındı, haccedin!"* buyurmuştur. Bunun üzerine Temîmli sahâbî Akra' b. Hâbis, "Her sene mi ey Allah'ın Resûlü?" diye sormuş, Resûlullah (sav) sükût ettikten sonra Akra'ın sorusunu üç defa tekrarlaması üzerine, *"Evet deseydim (her sene) hac yapmanız gerekirdi ve siz buna güç yetiremezdiniz! Fakat hac ömürde bir defadır. Fazlası ise nafiledir."* demiş ve şu uyarıda bulunmuştur: *"Ben sizi (serbest) bıraktığım müddetçe, siz de beni (serbest) bırakın. Sizden önceki ümmetler başka bir sebeple değil çok soru sormaları ve peygamberleriyle ihtilâfa düşmeleri sebebiyle helâk oldular. Sizden bir şey istediğim zaman, gücünüzün yettiği kadarıyla onu yapın! Size bir şeyi yasakladığımda da, derhâl onu bırakın!"* Bunun üzerine Allah Teâlâ, *"Ey iman edenler açıklandığı zaman size zorluk verecek şeyleri sormayın."*[24] âyetini indirmiştir.[25]

"Yoluna gücü yetenlerin Beyt'i haccetmeleri, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır."[26] âyeti ile hacca gidecek kimsenin yol için gerekli olan bütün imkânlara sahip olması, şartların da bunu kolaylaştıracak bir durumda bulunması kastedilmektedir. Söz konusu âyet, dolaylı olarak haccın ifasını sağlayacak her türlü vasıtayı hazırlamaları için Müslümanları uyarmakta, gerekli tedbirleri almalarını bir vecibe olarak onlara yüklemektedir. Aynı hususa Allah Resûlü de dikkat çekmiş ve kendisine, "Hac yükümlülüğünü gerekli kılan şey nedir?" şeklinde sorulan soruya, *"Yiyecek ve binek imkânıdır."* cevabını vererek bu şartlar sağlandığında insanın hac yapmakla

[17] B1622 Buhârî, Hac, 67.
[18] Tevbe, 9/28.
[19] B4655 Buhârî, Tefsîr, (Tevbe) 2.
[20] T3092 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9.
[21] "Hac", *DİA*, XIV, 388, 399.
[22] Bakara, 2/203; Hac, 22/28.
[23] Âl-i İmrân, 3/97.
[24] Mâide, 5/101.
[25] M3257 Müslim, Hac, 412; T814 Tirmizî, Hac, 5; N2621 Nesâî, Menâsiku'l-hac, 1; HM2642 İbn Hanbel, I, 291.
[26] Âl-i İmrân, 3/97.

sorumlu olduğunu bildirmiştir.[27] Ayrıca, Resûl-i Ekrem, gerekli imkânlara sahip olunduğunda bu ibadeti yerine getirme konusunda acele edilmesini şu şekilde dile getirmiştir: *"Haccetmek isteyen kimse acele etsin! Olur ki hastalanır veya binek hayvanı kaybolur ya da (hacca gitmesini engelleyen) bir ihtiyaç ortaya çıkar."*[28] Bununla birlikte, Mekke'ye gidebilecek kadar binek ve azık imkânı olup [bilerek] haccetmeyen veya ortada belirgin bir ihtiyaç durumu veya zalim yönetici ya da engelleyici hastalık gibi bir gerekçe yokken hac yapmadan ölen kimse için, Allah Resûlü'nün, *"İster yahudi olarak, isterse hıristiyan olarak ölsün!"* dediğine dair nakledilen kimi rivayetler[29] haccın İslâm'ı diğer dinlerden ayıran ve Müslümanların birliğini temsil eden en önemli dinî farizalardan biri olması sebebiyle Hz. Ömer'in bu ibadete verdiği önemi göstermek üzere söylediği sözlerin bir yansımasıdır. Bu kabil rivayetler hacca gitmeyi teşvik babında söylenmiş sözler olup, hadis uzmanları bunların hadis tekniği bakımından zayıf olduklarını belirtmişlerdir.

Allah Resûlü, haccın farz oluşuyla ilgili olarak ashâbını bilgilendirmiş ve çeşitli sebeplerden dolayı bu ibadetin yerine getirilememesi durumunda yapılabilecekler konusunda onlara yol göstermişti. Nitekim Veda haccı esnasında yanına gelerek, deve üzerinde dahi duramayacak kadar yaşlı olan babasının yerine kendisinin (vekâleten) hac yapıp yapamayacağını soran bir kadına Resûlullah, *"Evet."* (onun yerine hac yapabilirsin) diye cevap vermişti.[30] Aynı şekilde bir başka hanım da annesinin hacca gidemeden vefat ettiğini, onun yerine haccedip edemeyeceğini sorunca, Peygamberimizden yine, *"Evet."* cevabını almıştı.[31]

Hz. Peygamber, gerek Cibrîl hadisinde İslâm'ın ne olduğunu açıklarken gerekse İslâm'ın beş şey üzerine bina edildiğini söylerken, *'eğer gücü yetiyorsa Allah'ın evini haccetme'*yi diğer ibadetlerle birlikte zikretmiştir.[32] Böylece, haccın İslâm'daki temel ibadetlerden biri olduğunu bildirmiş olan Allah Resûlü, haccın hakkıyla yerine getirildiğinde kişiyi günahlarından arındırdığına şu şekilde işaret etmiştir: *"Her kim bu evi (Kâbe'yi) haccederken, (söz ya da eylemle) cinsel yakınlığa yeltenmez ve kötülük işlemezse, anasının onu doğurduğu günkü (günahsız) hâline dönmüş olur."*,[33] *"Hacca gidenler ile umreye gidenler, Allah'ın elçileridir. Allah'a dua ederlerse, Allah onların dualarını kabul eder ve Allah'tan günahlarının bağışlanmasını isterlerse Allah onların günahlarını bağışlar."*[34] buyuran Resûl-i Ekrem, hacca gidenleri *"Allah'ın elçileri"* şeklinde niteleyerek şereflendirmiştir. Allah Resûlü, makbul bir haccın karşılığında ise inananları cennetle müjdelemiştir: *"Hac ve umreyi beraber yapın. Çünkü körüğün demir,*

27 T813 Tirmizî, Hac, 4; İM2896 İbn Mâce, Menâsik, 6.
28 İM2883 İbn Mâce, Menâsik, 1; D1732 Ebû Dâvûd, Menâsik, 5.
29 T812 Tirmizî, Hac, 3; DM1818 Dârimî, Menâsik, 2.
30 B1513 Buhârî, Hac, 1.
31 B7315 Buhârî, İ'tisâm, 12.
32 B8 Buhârî, İmân, 2; M93 Müslim, Îmân, 1.
33 B1820 Buhârî, Muhsar, 10.
34 İM2892 İbn Mâce, Menâsik, 5; N2626 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 4.

altın ve gümüşün kir ve pasını giderdiği gibi hac ve umre de günahları ve fakirliği giderir. Kabul edilmiş haccın sevabı ise ancak cennettir."[35]

Haccın faziletini anlatarak bu ibadete karşı insanları teşvik eden Hz. Peygamber, kendisine yöneltilen, "Hangi amel daha faziletli ve daha hayırlı?" sorusuna önce, *"Allah'a ve Resûlü'ne iman etmek."* diye cevap vermiş, "Sonra hangisi?" denildiğinde, *"Amellerin zirvesi olan Allah yolunda cihad."* buyurmuş ve "Bundan sonra hangisi?" sorusuna ise, *"Kabul olunan hac."* cevabını vermişti.[36] Meşakkatli bir ibadet olan haccı cihadla birlikte zikreden Allah Resûlü, Hz. Âişe'nin (ra), "Yâ Resûlallah! Biz kadınlar sizinle beraber gazâya çıkıp cihad edemez miyiz?" sorusuna karşılık, *"Sizin için cihadın en iyisi ve en güzeli haccetmektir, makbul olan hacdır."* buyurmuş ve bunun üzerine Hz. Âişe de, "Artık ben bu sözü Resûlullah'tan işittiğim zamandan itibaren haccetmeyi terk etmem." demişti.[37] *"Yaşlının, küçüğün, zayıfın (düşkünün) ve kadının cihadı hac ve umre yapmaktır."*[38] buyuran Resûlullah, kendisine hanımların cihad edip etmemeleri sorulduğunda, *"Ne güzel cihaddır hac!"* şeklinde cevap vermişti.[39]

Hac, malî ve bedenî bir ibadet olduğu gibi, maddî ve mânevî, dünyevî ve uhrevî, ferdî ve içtimaî boyutları olan bir ibadettir. Hac ibadetinde zaman kadar, mekân unsuru da büyük önem arz eder. Hac, Allah'a, peygamberlere, âhirete iman gibi inanç esaslarını pekiştirmekte ve Müslümanlara takva, sabır, sevgi, saygı, kardeşlik, fedakârlık, cömertlik gibi ahlâkî güzellikleri kazanma ve yaşama imkânı sunmaktadır.

Hac ibadeti, ihram, namaz, telbiye, zikir, vakfe, istiğfar, tavaf, sabır, ilgili yasaklar, kurban, sadaka gibi yoğunlaştırılmış bir dizi ibadet ve taatten oluşmaktadır. Hac, belli bir zaman ve belirli mekânlarda gerçekleşen bir ibadet olduğu için Müslümanlara zaman ve mekân mefhumunu, dünyada her şeyin belli bir düzen içinde gerçekleştiği şuurunu kazandırır. Buna göre hac, bir ay içerisinde başlayıp biten bir ibadet değildir. Hac, Müslümanların mânevî yönlerini güçlendirecek, morallerini takviye edecek, izzet ve şereflerini artıracak, sorumluluk bilinçlerini geliştirecek, onlara birlikte hareket edebilme yetisi kazandıracak en önemli ibadetlerden biridir. Bu mübarek iklimde Müslümanlar, karşılıklı olarak sevgi, bilgi, görgü, tecrübe ve kültür alışverişi yapma, birbirlerinden yararlanma fırsatı bulurlar. Böylece, en mübarek zamanda, en mukaddes mekânda son derece bereketli bir buluşmayı gerçekleştirip günahlarından arınmış olarak memleketlerine dönerler.

[35] T810 Tirmizî, Hac, 2; N2632 Nesâî, Menâsiku'l-hac, 6.
[36] B1519 Buhârî, Hac, 4.
[37] B1861 Buhârî, Cezâus-sayd, 26.
[38] N2627 Nesâî, Menâsiku'l-hac, 4.
[39] B2876 Buhârî, Cihad, 62.

HACCETMEK
HAC ARAFAT'TIR

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَعْمُرَ قَالَ:
...فَقَالَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ: "الْحَجُّ عَرَفَةُ..."

Abdurrahman b. Ya'mur'dan nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Hac Arafat(ta bulunmak)tır..."
(N3019 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 203; T889 Tirmizî, Hac, 57)

عَنْ طَلْحَةَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ كَرِيزٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "أَفْضَلُ الدُّعَاءِ دُعَاءُ يَوْمِ عَرَفَةَ."

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"إِنَّمَا جُعِلَ الطَّوَافُ بِالْبَيْتِ وَبَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ وَرَمْيُ الْجِمَارِ لِإِقَامَةِ ذِكْرِ اللَّهِ."

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مَا مِنْ مُسْلِمٍ يُلَبِّي إِلاَّ لَبَّى مَنْ عَنْ يَمِينِهِ وَ شِمَالِهِ مِنْ حَجَرٍ أَوْ شَجَرٍ أَوْ مَدَرٍ حَتَّى تَنْقَطِعَ الْأَرْضُ مِنْ هَهُنَا وَهَهُنَا."

Talha b. Ubeydullah b. Kerîz'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Duaların en faziletlisi arefe günü yapılan duadır."*

(MU951 *Muvatta'*, Hac, 81)

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kâbe'yi tavaf, Safâ ile Merve arasında yapılan sa'y ve şeytan taşlama işi (dünya kelâmı konuşmak veya gafletle geçirmek için değil) ancak Allah'ın adının anılması içindir."*

(D1888 Ebû Dâvûd, Menâsik 50; T902 Tirmizî, Hac, 64)

Sehl b. Sa'd'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir Müslüman telbiye getirdiğinde sağında ve solunda (eliyle işaret ederek) şuradan şuraya kadar yeryüzündeki taş, ağaç, toprak ne varsa hepsi onunla birlikte telbiye getirir."*

(T828 Tirmizî, Hac, 14; İM2921 İbn Mâce, Menâsik, 15)

Kastetmek' anlamına gelen hac sözcüğü, Kâbe'ye yönelerek Allah'ı, O'nun rızasını kastetmek ve aslında O'na yönelmektir. Hac, insanın Allah'a yönelişini ve mânen yükselişini temsil eder. Bütün benliğiyle Allah'a yönelen mümin, O'nun evini ziyaret etmeyi büyük bir mânevî tecrübe olarak telakki eder. Zira Allah'ın, sembol değeri taşıdığını belirttiği dinî ödev, mekân ve davranışlara saygı göstermek, kalplerdeki takvanın, bilinç ve şuurun sonucudur.[1]

Hz. İbrâhim'in çağrısına kulak vererek hacca niyetlenen mümin,[2] günde beş vakit uzaktan yöneldiği Allah'ın evine bu defa bedeniyle varmak ister. Hem maddî azığını hem de takva azığını hazırlayarak çıkar yola...[3]

Hedef olarak Allah'a, mekân olarak Allah'ın evinin bulunduğu Haram bölgeye, zaman olarak da bir taraftan âdeta Hz. İbrâhim, Hz. Peygamber ve sahâbe asırlarına; diğer taraftan da hac ile kazandıklarıyla geleceğe yapılan bir yolculuktur hac.

Mîkât, bu yolculuğa ve ilâhî buluşma iklimine girişin sınırıdır. Tayin edilen vakit, buluşma vakti, bugünkü tabirle "randevu zamanı/yeri" anlamına gelen "mîkât" kelimesi, hac ibadetine başlanan yeri ve zamanı ifade eder. Hz. Peygamber (sav) tarafından belirlenmiş olan mîkât sınırlarında[4] bir başka deyişle mîkât mahallinde yapılan niyet ile birlikte hac ibadeti başlamış olur.

Mîkâta gelen mümin, âdeta kendisini Tur Dağı'na Allah ile konuşmaya giden Hz. Musa[5] gibi hisseder. Acaba Allah ile nasıl buluşacaktır? O'nun rahmetini, azametini nerede, nasıl ve ne kadar görebilecektir? Acaba Allah kendisini ve haccını kabul edecek midir? Hac, onun için gerçekten bir ilâhî buluşmaya dönüşecek midir? Mîkât mahalli, aynı zamanda ihram mahallidir. "İhram" ise, hac süresince bazı helâllerin, Allah ve Resûlü'nün getirdiği yasaklar çerçevesinde kişiye haram kılınması demektir. Söz konusu yasaklar, mîkât mahallinde hacca niyet etmekle başlar ve ihramdan çıkıncaya kadar devam eder. Hanımların kendi normal giysileri içinde gerçekleştirdikleri ihram hâli, erkeklerin 'izâr' ve 'ridâ' denilen dikişsiz iki parça peştamala bürünmeleriyle sembolize edilir. Artık erkekler ihramdayken gömlek, sarık, şalvar, bornoz ve benzeri elbiseler ve mest giyemezler.[6]

1 Hac, 22/32.
2 Hac, 22/27.
3 Bakara, 2/197.
4 B1524 Buhârî, Hac, 7; M2804 Müslim, Hac, 12.
5 A'râf, 7/142, 143, 155.
6 B1542 Buhârî, Hac, 21; M2791 Müslim, Hac, 1.

Esas itibariyle ihram, sadece beyaz bir kıyafete bürünme değil, belki takva elbisesine bürünmedir. Hacca gelenler, sosyal ve ekonomik statülerini gösteren dünyevî elbiselerini, makam ve mevkilerini ortaya koyan kıyafetlerini, zevklerini, kültürlerini ve karakterlerini yansıtan her türlü (süs, ziynet, makyaj gibi) göstergeleri bırakıp, Allah önünde herkesin eşit olduğunu simgeleyen bu iki basit giysiye bürünürler. İhram, Allah nezdinde mal, mülk, madde ve metaın bir hiç sayıldığını, bütün Müslümanların bu kutsal iklimde kardeş olduğunu ifade eder. Birini diğerinden ayrıcalıklı, üstün gösteren hiçbir emare yoktur. Artık dünyevî elbiseler çıkartılmış, şahsiyetleri gizleyen süslü elbiseler atılmış, 'takva elbisesi' giyilmiştir. Mîkât ile başlayan bu kutsal yolculukta asıl giyilmesi gereken elbise takva elbisesi, yani Allah şuuru ve insan olmanın gereği yüklenilen sorumluluk bilincidir.[7]

Yüce Allah, *"Hac (ayları), bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa, artık kendisi için hacda cinsel yakınlık, günaha sapmak, kavga etmek yoktur."*[8] buyruğuyla, cinsel konuları konuşma dâhil, her türlü şehevî ilişkiyi, her türlü günah, kötülük ve çirkinlikleri, başkalarıyla kavga, kapışma, tartışma, sövüşme ve dövüşme gibi olumsuz davranışları yasaklamaktadır. Hz. Peygamber de, *"Her kim bu evi (Kâbe'yi) haccederken, (söz ya da eylemle) cinsel yakınlığa yeltenmez ve kötülük işlemezse, anasının onu doğurduğu günkü (günahsız) hâline dönmüş olur."* sözleriyle[9] bu yasaklara riayet ederek hac yapabilen kimseleri müjdelemektedir.[10]

İhram yasakları, sadece insanları değil, canlı ve cansız hemen her şeyi kapsamaktadır. Bütün hayvanlar, bütün bitkiler ve hatta Allah'ın müminlere bahşettiği bütün tabiat ve çevre dokunulmaz bir alandır artık. Allah Resûlü'nün talimatı gereği, *"(Mekke'nin) otu koparılmaz, ağacı kesilmez, av hayvanları ürkütülüp rahatsız edilmez, yitiği kimse tarafından alınamaz, ancak sahibini arayacak kimse alıp muhafaza eder."*[11]

Kâbe ve çevresi için kullanılan "Haram" tabiri, bölgedeki bütün ilişkilerin Allah'ın emir ve yasaklarına saygı esasına göre düzenlendiğini, başta insan olmak üzere, ağaç ve bitki örtüsünden hayvanlara kadar bölgedeki bütün varlıkların ilâhî koruma altına alındığını, dokunulmaz olduklarını ifade eder.

Öte yandan ihrama bürünen hacı, *"Lebbeyk, Allâhümme lebbeyk!"* derken kendisini Kâbe'sine çağıran Rabbinin tam huzurundaymış gibi hisseder. Tıpkı Resûl-i Ekrem gibi, *"Buyur Allah'ım buyur! Emrindeyim buyur! Buyur Allah'ım! Senin hiçbir ortağın yoktur. Buyur Allah'ım! Şüphesiz hamd sana mahsustur. Nimet de senindir, mülk de senin. Senin hiçbir ortağın yoktur."* der[12] ve "Davetini

[7] A'râf, 7/26.
[8] Bakara, 2/197.
[9] B1820 Buhârî, Muhsar, 10.
[10] B1521 Buhârî, Hac, 4; M3291 Müslim, Hac, 438.
[11] B1833 Buhârî, Cezâü's-sayd, 9; M3305 Müslim, Hac, 447.
[12] B1549 Buhârî, Hac, 26; M2811 Müslim, Hac, 19.

duydum, emrine uydum, huzuruna geldim, bütün benliğimle ve içtenliğimle emrindeyim!" hissiyatı içinde bunu davranışıyla da göstermeye çalışır. Buna telbiye denir ve bu, hac yapan bütün müminlerin ortak parolasıdır.

Bu sözler, dünyanın dört bir tarafından gelen, renkleri, dilleri, ülkeleri ve kültürleri ayrı fakat hedef ve gayeleri aynı olan milyonlarca Müslüman'ın hep birlikte seslendirdikleri ortak bir ant, ortak bir paroladır ve kutsal iklimde hac boyunca sürekli yankılanır. Bir Müslüman, telbiye getirdiğinde yeryüzünün her bir tarafında, sağında ve solunda taş, ağaç, toprak ne varsa hepsinin onunla birlikte telbiye getirdiğinin[13] bilincindedir.

Telbiye ile hacı, Hz. İbrâhim'in çağrısına koşmuş ve kayıtsız şartsız, kaygısız bir şekilde Allah'a teslim olduğunu haykırmış olur, *"Buyur Rabbim! Emrine âmâdeyim!"* diyerek, her ne emrolunduysa yapar, haramları terk eder, hatta ihramla birlikte bazı helâlleri de terk eder.

Müslüman, telbiyeyi hacda belli yerlerde ve zamanlarda, hacdan sonra ise hâl diliyle ve kalbiyle sürekli söyler. Kendisine hayat verecek her türlü ilâhî buyruk karşısında sürekli, *"Emrin olur Allah'ım!"* bilinciyle hareket eder. Namaz, oruç, zekât, dürüstlük, emanet, adalet, samimiyet... Hepsi için, *"Emrindeyim Allah'ım! Emrine âmâdeyim!"* der. Mîkâttan geçen, ihrama bürünen ve ilgili yasaklara harfiyen uyan hacı, *"Allah'ın, insanlar için bir dayanak yaptığı saygın ev Kâbe"*ye[14] varır. Zira, *"Orada apaçık deliller, İbrâhim'in makamı vardır. Oraya giren güvende olur."*[15] Kâbe'ye kavuşmak, vuslatı yani Allah'a kavuşmayı temsil eder.

Kâbe, hac ibadetinin yapıldığı mekânların merkezidir. Allah için herhangi bir mekân söz konusu olmadığı hâlde, Rabbimiz Kâbe için, *"Evim"* buyurmak suretiyle orayı şereflendirmiş,[16] çevresini de çeşitli yasakların geçerli olduğu bir Haram bölge ilân etmiştir.

Kâbe, yeryüzündeki ilk ibadet yeri olmasının yanı sıra[17] özellikle namaz ve hac ile ilgili belirli şartların yerine getirilmesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Kâbe'nin bulunduğu yöne doğru yönelmek namazın şartlarından olduğu gibi, hac ve umre ibadetinin rükünlerinden biri olan tavaf da Kâbe'nin etrafında yapılır. Ayrıca Kâbe'nin, bütün Müslümanları bir noktada toplayan, her birinin ortak yönü, müşterek istikameti olma gibi birleştirici, bütünleştirici sembolik bir anlamı da vardır.

Allah Resûlü'nün Kâbe'yi tavaf ederken şöyle buyurduğu nakledilir: *"(Ey Kâbe!) Sen ne güzelsin ve kokun da ne güzel! Sen ne yücesin ve saygınlığın da ne yüce! Ama bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki, Allah*

[13] T828 Tirmizî, Hac, 14; İM2921 İbn Mâce, Menâsik, 15.
[14] Mâide, 5/97.
[15] Âl-i İmrân, 3/97.
[16] Bakara, 2/125.
[17] Âl-i İmrân, 3/96.

nezdinde malıyla, kanıyla müminin hürmeti (saygınlığı), senin hürmetinden daha büyüktür!"[18]

Bu hadis, müminin, Kâbe kadar hürmete lâyık olduğunu, müminin Kâbe kadar saygınlığının ve dokunulmazlığının bulunduğunu anlatmaktadır. Kâbe'ye kalplerini kuvvetlendirmek için gidenler, bunun ilk ve temel şartının mümin kardeşinin kalbini kırmamaktan, bu dokunulmazlığı çiğnememekten geçtiğini iyi bilmelidirler.

Hac ibadetinin rükünlerinden biri de tavaftır; yani Kâbe-i Muazzama'nın etrafında yedi kez dönmektir. Tavaf bir nevi namazdır ve tavafta, hacı Allah'ın huzurunda olduğunun bilinciyle, O'na yaraşan bir tazim ve muhabbet içerisinde olmalıdır. Resûlullah'ın (sav) beyanına göre, *"Kâbe'yi tavaf etmek, namaz kılmak gibidir. Ancak tavafta konuşabilirsiniz. Kim tavaf esnasında konuşursa sadece hayır(lı şeyler) konuşsun."*[19] Tavaf ederken, Hz. İbrâhim oğlu İsmâil (as) ile Allah'ın evini nasıl dönerek inşa ettilerse, hacı da aynı şekilde tavafla iman evini, gönül evini yeniden inşa etmelidir. Kâbe Allah'ın evi, kalpler de O'nun nazargâhıdır. Hacı orada sürekli Kâbe'ye bakar, onun yüceliğini temaşa eder; Allah ise kulun kalbini gözetir, onu dikkate alır. Hz. Peygamber'in veciz bir şekilde ifade ettikleri gibi, *"Allah sizin şeklinize şemailinize ve mallarınıza bakmaz, kalplerinize ve amellerinize bakar."*[20]

Cemaatle kılınan farz namazlar dışında, tavaf ibadeti günün her saatinde kesintisiz devam eder. Zira Resûlullah (sav), gece ve gündüz hangi saatte olursa olsun Kâbe'yi tavaf edip namaz kılanlara engel olunmaması talimatı vermiştir.[21]

Erkeklerin tavaf yaparken Kâbe'nin etrafındaki ilk üç dönüşlerinde (şavt) daha heybetli yürümeleri (remel) ile tavafta ihramlıyken sağ omuzlarını açık bulundurmaları (ıztıba), aslında Mekke müşriklerine karşı güç ve gövde gösterisi amaçlı ortaya çıkmıştır. Mekkeli Müslümanlar hicret edince, Medine'nin havası kendilerini olumsuz etkilemiş ve biraz zayıf düşmüşlerdi. Aradan yedi yıl geçtikten sonra üç günlüğüne geldikleri umre ziyaretinde Mekkeliler tarafından bu durumları dile getirilince Hz. Peygamber ashâbına müşriklere karşı güçlü görünmelerini, onların oturduğu tarafa dolandıklarında daha çalımlı ve güçlü yürümelerini emretmiş ve onlar da bunu yapmıştı.[22] İbn Abbâs'a (ra) göre, başlangıçta tavaf esnasında Kureyşlilere gövde gösterisi için yapılan remel (heybetli yürüyüş), Hz. Peygamber'in Veda haccında, tavafın ilk üç şavtında yapmasıyla sünnet olmuştur.[23] Nitekim bir defasında Hz. Ömer, "Biz neden hâlâ bu remele

[18] İM3932 İbn Mâce, Fiten, 2.
[19] T960 Tirmizî, Hac, 112; DM1880 Dârimî, Menâsik, 32.
[20] M6543 Müslim, Birr, 34.
[21] T868 Tirmizî, Hac, 42; N586 Nesâî, Mevâkît, 41.
[22] B1602 Buhârî, Hac, 55; M3059 Müslim, Hac, 240.
[23] M3055 Müslim, Hac, 237; HM2783 İbn Hanbel, I, 305.

devam ediyoruz ki? Çünkü vaktiyle biz, onunla (bizim zayıf düştüğümüzü söyleyen) müşriklere karşı güç gösterisi yapardık, (güçlü) görünmek isterdik. Halbuki Yüce Allah onları helâk etmiştir." demiş ancak hemen ardından, "Ama biz, Hz. Peygamber'in yapmış olduğu bir şeyi terk etmek istemeyiz." diye eklemiştir.[24]

Tavafın başlama noktasını göstermek gibi pratik bir faydası da bulunan Hacerülesved (Kara Taş) ise Rabbimizle ahdimizi yenilemenin sembolik bir işaretidir. Hacerülesved'in menşei, tarihçesi, mahiyeti ve mânevî değeri hakkında, bir kısmı sembolik anlam taşıyan çok sayıda rivayet vardır. Bu rivayetlerde umumiyetle Hacerülesved'in aslında sütten daha beyaz iken insanların günahları yüzünden karardığı, cennetten indirildiği anlatılır.[25]Allah kıyamet günü Hacerülesved'i mahşer yerine getirecek, onun, göreceği iki gözü, konuşacağı bir dili olacak ve kendisini selâmlayanlara şahitlik yapacaktır.[26]

Yine bazı rivayetlerde Hacerülesved'i selâmlama, Allah'a vermiş olduğu ahdi ifa etme ve Rahmân ile musâfaha gibi algılanmaktadır.[27] Müslüman, ruhlar âleminde verdiği kulluk sözünü,[28] amelleriyle ortaya koyduğu iman akdini, bu defa Beytullah'ta Hacerülesved'i selâmlayarak hem yineler hem güçlendirir. Burada asıl olan taşın kendisi değil, onu selâmlamanın sembolik anlamı ve Hz. Peygamber'in örnek davranışıdır. Hz. Peygamber, müsaitse Hacerülesved'i öper,[29] değilse elindeki baston ile selâmlayarak tavafa başlardı.[30] O, güçlü kuvvetli birisi olan Hz. Ömer'i, zayıf bünyeli kimselere eziyet verebileceği gerekçesiyle, Hacerülesved'i öpmek için izdihama karışmaması konusunda uyarmış, eğer boş ise istilâm etmesini, aksi takdirde tehlîl ve tekbir ile geçmesini söylemişti.[31] Nitekim bir defasında Hz. Ömer Hacerülesved'e seslenerek, "Biliyorum ki sen bir taşsın. Ne zarar verirsin, ne de fayda! Eğer, Resûlullah'ın sana dokunduğunu görmeseydim sana el sürmezdim." demiş ve eliyle dokunarak onu selâmlamıştır.[32]Diğer sahâbîler de Hacerülesved'i selâmlarken, "Allah'ım, sana inanarak, Kitabını ve Peygamberinin sünnetini tasdik ederek/Peygamberinin sünnetine uyarak." derler ve öyle selâmlarlardı.[33]

Tavaf sonrasında İbrâhim makamının yakınında iki rekât namaz kılınır. Bu namaz, Hz. Ömer'in "Yâ Resûlallah! Keşke Makâm-ı İbrâhîm'i namazgâh edinsen de (orada) namaz kılsak?" demesi üzerine[34] Yüce Allah'ın indirdiği, *"Siz de İbrâhim'in makamından kendinize bir namaz yeri edinin!"*[35] emrinin bir gereğidir. Kâbe kapısının birkaç metre karşısında

24 B1605 Buhârî, Hac, 57.
25 T877 Tirmizî, Hac, 49. N2938 Nesâî, Menâsiku'l-hac, 145.
26 T961 Tirmizî, Hac, 113; İM2944 İbn Mâce, Menâsik, 27.
27 İM2957 İbn Mâce, Menâsik, 32, MA8899 Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 34
28 A'râf, 7/172.
29 B1611 Buhârî, Hac, 60.
30 B1607 Buhârî, Hac, 48, M3073 Müslim, Hac, 253
31 HM190 İbn Hanbel, I, 28
32 B1605 Buhârî, Hac, 57; M3069 Müslim, Hac, 250
33 MA8898 Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 33; MŞ15792 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Hac, 503.
34 B4483 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 9.
35 Bakara, 2/125.

yer alan Makâm-ı İbrâhîm denilen taşın, Hz. İbrâhim'in, oğlu Hz. İsmâil ile birlikte Kâbe'yi yeniden inşa ederken üzerine basıp iskele olarak kullandığı yahut Hz. İbrâhim'in insanları hacca davet için üzerine çıktığı taş olduğu kabul edilir. Bu hatırayı yâd eden Peygamber Efendimiz, Makâm-ı İbrâhîm'i kendisi ile Kâbe arasına alarak kıldığı iki rekât tavaf namazında Allah'ın birliğini, tevhidi içeren Kâfirûn ve İhlâs sûrelerini okurdu.[36]

Sa'yin yapıldığı, yalçın kayalarla dolu, sert ve yüksek birçok dağa nispetle hayli mütevazı iki küçük kaya tepeciği olan Safâ ve Merve, Kur'an'a göre "şeâirullâh" yani "Allah'ın (dininin) nişaneleri"dir.[37] Koşmak, hızlı ve canlı yürüyüş anlamına gelen "sa'y", hac ve umrede Kâbe'nin doğu tarafındaki Safâ tepesinden başlayarak Merve'ye dört gidiş, Merve'den Safâ'ya doğru da üç geliştir. Sa'yin aslı, Hz. İbrâhim tarafından ileride Kâbe'nin inşa edileceği mevkiye getirilerek yavrusu ile baş başa bırakılan Hz. Hacer'in, yanındaki su ve azık tükenince henüz kendisini emmekte olan oğlu Hz. İsmâil için su ararken bu iki tepe arasında koşması hâdisesine dayanır. Hz. Hacer yavrusuna su bulmak için, annelik sevgisi ve şefkatiyle sağa sola koşturur. Su temin edebilecek birilerini görebilir miyim diye bu iki tepe arasında gidip gelmeye başlar. İki tepe arasındaki vadiye indiği zaman orayı koşarak geçer. Ve bu su arayışı ilâhî iradenin hemen Kâbe'nin yanı başından zemzem suyunu ikram etmesine kadar devam eder.[38] İşte bugün yeşil ışıklı direklerle işaret edilen ve hacıların koşar adımlarla geçtikleri yer Hz. Hacer'in koştuğu o yerdir.

Sa'y, Hacer validemizin kızgın güneşin altında susuzluktan kıvranan biricik İsmâil'ine hayat verecek suyu arayışı gibi bir arayıştır. Ve orada Hacer rolünü canlandıran hacı, yedi defa canla başla, Hacer'deki telaşla, heyecanla arar kendi İsmâil'lerini kurtaracak olan o mânâ suyunu, âb-ı hayatı. Kendi çocuklarının açlığını, susuzluğunu giderecek olan o hayat suyunu, ahlâkı, mâneviyâtı, ilmi, hayrı, hakikati ve hizmeti yeşertecek, kısaca nesillerimize hayat verecek mânevî zemzemi araştırır.

İbn Abbâs (ra), Resûlullah'ın (sav) Beyt'i ve Safâ ile Merve arasını ancak müşriklere kendi kuvvetini göstermek için koşarak sa'y ettiğini söylemiştir.[39] Nitekim sa'y'in her seferinde, Safâ ile Merve arasındaki engin kısma gelindiğinde, (şimdiki iki yeşil direk ve ışıklarla gösterilen kısımda) erkekler orayı daha hızlı ve canlı bir şekilde yürüyerek herveleyle geçerler. Hervele, hayat kurtaran su arayışında kararlılığın, güçlü oluşun bir göstergesidir.

[36] M2950 Müslim, Hac, 147; T869 Tirmizî, Hac, 43.
[37] Bakara, 2/158.
[38] B3364 Buhârî, Enbiyâ, 9.
[39] B1649 Buhârî, Hac, 80; T863 Tirmizî, Hac, 39.

Safâ ile Merve arasındaki sa'y bitince, umre veya hac yapanlar tıraş olmak suretiyle sembolik olarak kendi bedenlerinden bir parçayı feda ederler. Bu, bir taraftan, gerektiğinde saçını değil, başını da Allah yolunda verebileceğini temsil ederken, başından dökülen her saç teli, âdeta dökülen günahları ve günahlardan arınmayı simgeler.

Hz. Peygamber, *"Allah'ım, başlarını tıraş ettirenlere merhamet et!"* diye dua etmiş, sahâbeden bazıları, "Saçlarını kısaltanlara da dua etseniz ey Allah'ın Resûlü!" demişler; o da dördüncüsünde, *"Saçlarını kısaltanlara da."* diyerek onlar için de dua etmiştir.[40] Sahâbeden kimisi saçını tamamen kazıtmış, kimisi de saçını kısaltmıştır.[41]

Arafat, haccın bizzat kendisidir ve Kâbe'yi tavaftan, Safâ ile Merve arasında sa'yden sonra kalan hac görevleri, arefe gününden itibaren Arafat'ta, Müzdelife'de ve Mina'da yerine getirilir. Kelime olarak "Arafat", bilme, anlama, tanıma ve güzel koku gibi mânâlar taşıyan bir kökten gelir.

Arafat, haccın bizzat kendisidir. Arafat'ta Allah Resûlü'ne, Haccı sorduklarında kısaca: *"Hac, Arafat(ta bulunmak)tır."* cevabını vermiştir.[42] Bu ifade, bizim dilimizdeki vurgu ile söylenecek olursa tıpkı, "Hac demek, Arafat demektir." gibi anlaşılmalıdır. Bu sözü yorumlayarak ve Arafat'ın sembolik mânâsını anlamaya çalışacak olursak, *"Hac, Arafat'tır."* demek, hakikati bilmek, tanımak, anlamak, kavramak demektir. Dirilişi, mahşeri, mahkeme-i kübrâ öncesi bekleyişi, ölmeden önce ölmeyi, hesaba çekilmeden önce muhasebe yapmayı bilmek demektir. Arafat'ı idrak eden hacı olur, Arafat'ı kavrayan marifeti bulur. Arafat, önce kendini bilme, kendini bulma deneyimidir. "Kendini bilen, Rabbini de bilir." fehvasınca, önce kendini tanıma, ardından da Rabbini tanımadır. Yunus'un dediği gibi: "İlim, ilim bilmektir, ilim kendin bilmektir." Allah'ı unutanlar, nasıl hem kendilerini hem de Allah'ı unutmuşlarsa ve neticede âhirette de Allah tarafından unutulacaklarsa,[43] Arafat'ta kendini ve Rabbini tanıyanlar da, mükâfat olarak Allah tarafından tanınacaklardır.

Arefe günü, en bereketli zaman ile en mübarek mekân birleşir ve kutsal Arafat iklimi ortaya çıkar. Arafat, tıpkı Rahmet Elçisi gibi yüzünü Kâbe'ye çevirip, sırtını Rahmet Dağı'nın eteklerine verip, İlâhî rahmete nail olabilme arayışıdır. Arafat'ta mümin, haşir ve hesaba çekiliş sahnesini temsilî bir şekilde yaşayarak sorumluluğun ve hesaba çekilmenin idrakine varır.

Arafat'ta vakfeye durulur. "Vakfe", duruş, bekleyiş demektir. Arafat vakfesi, insanın kıyamet günü Allah'ın huzurunda bekleyişini hatırlatır.

[40] B1727 Buhârî, Hac, 127.
[41] B1729 Buhârî, Hac, 127.
[42] T889 Tirmizî, Hac, 57; N3019 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 203; İM3015 İbn Mâce, Menâsik, 57.
[43] A'râf, 7/51; Câsiye, 45/34.

Vakfe, Arafat meydanında heyecanla, korku ve ümit arası bir bekleyiştir. O, müminin, Rabbinin huzurunda imanla, sebatla, umutla gerçekleştirdiği bilinçli bir duruştur. Vakfe, inananların hesaba çekilmeden evvel nefisleriyle hesaplaşmasıdır. Âdeta âhiretteki büyük mahkeme öncesi yapılan bir duruşmadır. Bütün Müslümanların kardeş olduklarını, Hz. İbrâhim'in milleti üzere tek bir din ve millet olduklarını, yekvücut olduklarını ispatlayan soylu bir duruştur.

Allah Resûlü, Arafat'a varınca öğleden önce meşhur Veda Hutbesi'nden bir kısmını burada dillendirmiştir. Veda Hutbesi, Müslümanlar için bir çeşit haklar beyannamesi niteliğindedir. Hz. Peygamber, o gün, yüz bin kişiye hitap etmiş ve hutbesinde hem kendi duruşunun hem de Müslümanların duruşlarının nasıl olması gerektiğini ilân etmiştir.[44]

Allah Resûlü, Arafat'ta öğle ile ikindi namazlarını Mescid-i Nemire'de öğle vaktinde birleştirerek kıldıktan sonra[45] devesine binerek vakfe yeri olan Cebelü'r-Rahme'ye gitmiş, orada devesinin sırtını kayalıklara vermiş, kıbleye yönelmiş ve güneşin batışına kadar dua ederek vakfesini yapmıştır.[46]

Arafat'ta vakfe, bütün dünya Müslümanlarını temsilen gelen heyetlerin oluşturduğu dünyada eşi benzeri görülmeyen bir zirvedir. Sadece halkı Müslüman olan ülkelerden gelenlerin değil, diğer ülkelerde yaşayan Müslümanların da katıldığı dünya Müslümanlarının yekvücut oldukları bir kongre'dir. Bu kongrede gönüllerin tanışması, ruhların uzlaşması vardır. Dilleri, tenleri, ırkları, renkleri, kültürleri ve coğrafyaları farklı olmasına rağmen, inançları, duyguları, dertleri, dilekleri ve duaları aynı olan milyonların yürekleri ve içten yakarışları vardır vakfede.

Allah'ın arefe gününden başka kullarını cehennemden daha fazla azat ettiği hiçbir gün yoktur. Gerçekten Yüce Allah o gün meleklere, *"Şu toza toprağa karışmış kullarıma bir bakın!"*[47] *"Bunlar ne istiyorlar?"*[48] diyerek Arafat'taki hacılarla övünür. Allah Resûlü, *"Duaların en faziletlisi arefe günü yapılan duadır."*[49] der ve şöyle buyurur: *"Şeytan, arefe günü görüldüğünden daha hor ve hakir, daha zelil ve öfkeli hiçbir zaman görülmemiştir. Bunun sebebi de onun, rahmetin indirilişini, Allah'ın büyük günahları affedişini görmesidir."*[50]

Hacıların Arafat'tan sonraki durağı Meş'ar-i Harâm'dır. "Meş'ar", şiar ve şuur yeri/zamanıdır. Hacı orada beklenen bilinç düzeyine, hakikat şiarına erişecektir. *"Arafat'tan akın edince Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı anın."*[51] âyetinde geçen Meş'ar-i Harâm tabiri, hac menâsikinden bir kısmının yerine getirildiği Arafat ile Mina arasındaki bölgeyi ifade etmektedir. Bu âyette "akın

[44] M2950 Müslim, Hac, 147; D1905 Ebû Dâvûd, Menâsik, 56; İM3057 İbn Mâce, Menâsik, 76.
[45] D1913 Ebû Dâvûd, Menâsik, 56; N656 Nesâî, Ezan, 18.
[46] M2950 Müslim, Hac, 147.
[47] HM8033 İbn Hanbel, II, 306.
[48] M3288 Müslim, Hac, 436.
[49] MU951 *Muvatta'*, Hac, 81; T3585 Tirmizî, Deavât, 122.
[50] MU950 *Muvatta'*, Hac, 81.
[51] Bakara, 2/198.

edince" diye çevrilen "ifâda" tabiri, bir nehrin taşmasını, sel sularının coşkulu bir şekilde akmasını ifade eder. Arafat vakfesini yerine getirmenin sevinci ile hacıların coşkulu bir tarzda âdeta bir insan seli gibi akması âyette böyle ifade edilmiştir. *"O'nu, size gösterdiği biçimde anın."*[52] şeklinde ikinci kez zikrin emredilmesinden, bu bölgenin Allah'ın zikredileceği bir mekân olduğu anlaşılmaktadır. Gece yarısından itibaren yapılmaya başlayan ve sabah namazı sonrasına kadar devam eden buradaki vakfenin, zikir için en uygun zaman dilimlerinden biri olduğu şüphesizdir.

Müzdelife, Haram bölgesi içinde Arafat ile Mina arasında kalan bir yerin adıdır. Akşamdan sonra hacıların peş peşe gelip orada toplanmaları ve topluca Allah'a yakararak Mina'ya yaklaşmaları sebebiyle bu adı almıştır.[53]

Hz. Peygamber Arafat'tan ayrıldıktan sonra akşam namazını geciktirerek, yatsı namazının vakti girdikten sonra ikisini birlikte burada kıldı. Geceyi istirahatla geçirdikten sonra, sabah namazının peşinden buradaki vakfesini yaptı. Allah Resûlü, kıbleye karşı dönerek tekbir, tehlil ve kelime-i tevhidlerle Allah'a dua etmiş[54] ve Müzdelife'nin tamamını vakfe yapılacak yer olarak ilân etmişti.[55] Yolda ertesi gün girişecekleri temsilî savaşta şeytana atmak üzere Müzdelife'de Fadl b. Abbâs'a yedi taş toplatmıştı. Eline aldığı küçük taşları göstererek, ashâbına böyle taşlar atmalarını tavsiye etmiş, evvelki milletlerin dinde aşırılıkları sebebiyle helâk olduklarını hatırlatarak dinde aşırılıktan sakınmalarını emretmişti.[56]

Müzdelife'den ayrıldıktan sonra, Muhassir vadisi sağda kalacak şekilde hızlıca Mina'ya geçilir.[57] Muhassir bölgesi, Kâbe'yi yıkmak üzere gelen Ebrehe'nin fil ordusunun Ebâbîl kuşlarının attığı taşlarla hüsrana uğratıldığı yerdir.[58] Oradan geçerken, "Fil sûresinde anlatıldığı gibi, küçücük taşlar, güçlü Ebrehe ordusunun planını nasıl boşa çıkarmışsa, Cemerât'ta atılacak taşlar da, şeytanın insana karşı kurduğu tuzakları boşa çıkarmalı!" diye düşünmelidir.

"Mina", aşırı istek, arzu demektir. Mina, Hz. İbrâhim ile oğlu Hz. İsmâil'in, Allah'a olan aşklarının sınandığı yerdir. Bu sınavda Hz. İbrâhim âhir ömründe kendisine verilen biricik oğlunu Allah için kurban etmek; İsmâil ise, bu uğurda canını vermek gibi çok ciddi bir sınavdan geçmiştir. Hz. İbrâhim durumu oğluna açar ve görüşünü sorar. Hz. İsmâil'in cevabı kısa ve nettir: "Babacığım, sana emredileni yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın."[59] Bu cevap üzerine Hz. İbrâhim, sevgili oğlunu Allah

[52] Bakara, 2/198
[53] ŞN8/187, Nevevî, *Şerh ale'l-Müslim*, VIII, 187; İŞ4/353, İbn Battal, *Şerh*, IV, 353
[54] M2950 Müslim, Hac, 147
[55] M2952 Müslim, Hac, 149; D1935 Ebû Dâvûd, Menâsik, 64.
[56] İM3029 İbn Mâce, Menâsik, 63; HM3248 İbn Hanbel, I, 347
[57] T885 Tirmizî, Hac, 54; N3055 Nesâî, Menâsiku'l-hac, 215
[58] FK5/35, Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, V, 35
[59] Sâffât, 37/102

yolunda kurban etmeye karar verir ve Mina yolunu tutar. Allah'ı her şeyden, herkesten daha çok sevdiğini, Allah'a olan aşkını ispat etmek üzere çıkar yola. Ancak peygamber de olsa sonuçta bir insan ve baba olan, hem de baba olabilmek için neredeyse tam bir asır bekleyen Hz. İbrâhim'in karşısına o esnada şeytan çıkar. Bu kez, bir tarafta Allah'ın emri, diğer tarafta şeytanın vesvesesi vardır. Ve İbrâhimî kararlılık ağır basar. Hz. İbrâhim, tercihini Allah sevgisinden, ebedî aşktan yana kullanmış, kendisini Allah'a yaklaştıran yolda karşısına çıkan şeytanı bugün taşlamanın yapıldığı yerlerde defalarca taşlamıştır. Neticede baba-oğul ikisi de Allah'ın emrine teslim olmuşlar ve bu ağır sınavı kazanmışlardır.[60]

Aslında Hz. İbrâhim ve oğlunun sınavıyla, bugün bizim sınavlarımız pek farklı değildir. Ancak İbrâhimî tavır takınmanın çok zor olduğunda şüphe yoktur. Bu zorlu sınavda diğer sevgiler ağır basıyorsa burada yapılacak şey, Allah'tan istiğfar dilemektir. Nitekim âyette de Allah'tan bağışlanma dilenmesi emredilmektedir.[61] Mina'da bu emri yerine getirip, kalbini Allah aşkıyla doldurduktan sonra, şeytanla yapacağı savaş öncesinde hacı, Mina'da mağfiret miğferini giyer ve şeytanı taşlamak üzere Hz. İbrâhim'in onunla mücadele ettiği savaş alanına gider.

Hacda kesilen kurbanlar, Allah'a yaklaşma çabasının göstergesidir. Hac esnasında kesilen kurbanlık hayvanlar, Kur'an'da, *"Allah'ın nişaneleri"* olarak anılır.[62] Burada asıl ve önemli olan, kesilen hayvanların bedenleri değil, onların sembolik anlamıdır. Bu nedenledir ki Yüce Allah, *"Onların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır. Ama O'na sizin takvanız ulaşır."* buyurur.[63] Allah için kesilen bu kurbanların kanları, kurban sahibinden de günahların dökülmesini ve diğer bütün hac menâsiki ile birlikte *"kirlerin giderilmesini"*[64] sembolize eder.[65]

"Hedy" denilen hac kurbanı, hacca gelen müminin sırf Allah için malından vazgeçebildiğinin ifadesidir. İhramda bir otu dahi koparmak yasak iken, Allah'a bağlılığın, fedakârlığın bir göstergesi olarak bayramda canlı hayvanlar kurban edilmektedir. Özellikle kurban etlerinin tamamının yoksul İslâm ülkelerine gönderildiği günümüzde, hacının hiç tanımadığı Müslüman kardeşlerine verdiği destek ve sosyal dayanışma haccın en hikmetli yönlerinden birini oluşturmaktadır.

Kurban, aynı zamanda hac görevlerini yerine getirebilmenin şükrünü eda etmek demektir. Hacı, Allah için kurban keserken, bunun Hz. İbrâhim'den kalma bir sünnet olduğunu,[66] Allah yolunda en sevilen yavru-

60 Sâffât, 37/103-107.
61 Bakara, 2/199.
62 Hac, 22/36.
63 Hac, 22/37.
64 Hac, 22/29.
65 İA24/146 İbn Abdülber, *Temhîd*, 24/146.
66 İM3127 İbn Mâce, Edâhî 3; HM19498 İbn Hanbel, IV, 368.

nun kurban edilmesinden bir bedel olduğunu tefekkür etmelidir. Allah'ın verdiği mal ve evlâtların, Allah yolunda engel değil, tam tersine kendisini Allah'a yaklaştıracak birer vesile olduğunu düşünmelidir.

Kurban Bayramı günlerinde getirilen tekbirlere "Teşrik Tekbirleri' denir. Câhiliye döneminde, kesilen kurban etleri kızgın kayalara serilmek suretiyle güneşte kurutulduğu için "teşrik" denilmiştir. Böylece hacılar, hacca gelirken nasıl takva azığıyla geliyorsa,[67] Mina'dan da geriye yine takva azığı götürmelidir.

Hacıların kurban bayramı günlerinde Mina'da yerine getirdikleri hac menâsikinden biri de "şeytan taşlama"dır. Taşlama, Cemerât veya Cimâr denilen üç ayrı mahalde yapılır ve Hz. İbrâhim'e engel olmaya çalışan şeytanı kovmak amacıyla ona taş atılmasını sembolize eder. Rivayete göre bir peygamber olarak Hz. İbrâhim'e şeytan gözükmüş ve o da Rabbi ile arasına girmek isteyen, kendisini engellemeye çalışan şeytanı taşlamıştır.[68] *"Hac menâsikinizi (benden) alın!"*[69] buyuran Allah Resûlü de, bunu bizzat yapmış ve insanlara öğretmiştir.

Taşlama, bir anlamda şeytana karşı girişilen mücadeleyi sembolize eder. Hacı, attığı her bir taşı, aslında nefsine, şehvetine ve şeytana karşı fırlatır. Kendisini çeşitli hatalara, günahlara sürükleyen bu farklı cepheleri bir bir yok etmeye çalışır. Sahip olduğu her şeyi Allah uğrunda feda etme yolunda, şeytan karşısına nerelerden çıkıyorsa, hangi silahları ve cepheleri kullanıyorsa oraları bertaraf etmelidir. Gurur, kibir, mal, mülk, makam, mevki, rütbe, şan, şöhret, benlik, gençlik, güzellik, evlilik, çoluk çocuk... Kulluğun ve sorumluluğun önünde engel olan şeyler her ne ise...

Cemerât'ta sembolik olarak ilk gün yedi, sonraki günler kırk dokuz veya yetmiş taş atar. Bu, kesretten (çokluktan) kinayedir; yani burada önemli olan taşların sayısının çokluğu değil, taşların ifade ettiği mânevî ve sembolik anlamdır. Mümin artık şeytana karşı sürekli teyakkuz hâlinde olmalı, yüzlerce defa karşısına çıksa da ona fırlatacağı binlerce taşı olmalıdır. Artık öteden beri tekrarladığı, "Taşlanmış şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım!" şeklindeki 'istiâze' yani 'eûzü çekmeyi' sadece sözüyle değil, daha bilinçli bir şekilde özüyle yapmalıdır. Kimden kime sığındığını fark etmelidir. "Racîm" olan şeytandan, "Rahîm" olan Allah'a sığındığını kavramalıdır. Şayet bunu kavrayamaz ve sadece sembolde, şekilde takılır kalır da, taşlamanın anlam ve hikmetini idrak edemezse şeytanı taşladığı vehmiyle bir kez daha aldanır, o kadar! Çünkü şeytan orada, dışarıda bir

[67] Bakara, 2/197.
[68] HM2795 İbn Hanbel, I, 306.
[69] M3137 Müslim, Hac, 310; D1970 Ebû Dâvûd, Menâsik, 77.

yerde değil, Hz. Peygamber'in benzetişiyle, *"kanın damarlarda dolaştığı gibi insanın içinde dolaşır."*[70]

Arafat'ta bilgiye, Meş'ar'da bilince, Mina'da sevgiye ve Cemerât'ta zafere kavuşan hacı, kurban hedyi (hediyesi) ile takvaya, takva ile de Allah'a ulaşmaktadır. Hac boyunca sabır, savaş, şükür ve zafer yaşanmaktadır ve şeytana karşı yapılan savaşta elde edilen zafer kutlanmaktadır.

Hulâsa ihram, tavaf, sa'y, vakfe, şeytan taşlama gibi kendine özgü çeşitli görevlerle/menâsikle hac, baştan sona sembollerle dolu ibadetlerden oluşur. Buradaki her bir sembolik davranışın belli bir anlamı ve mümini eğitici ve bilinçlendirici bir yönü vardır. Fakat neticede Hz. Peygamber'in (sav) buyurduğu üzere: *"Kâbe'yi tavaf, Safâ ile Merve arasında yapılan sa'y ve şeytan taşlama işi (dünya kelâmı konuşmak veya gafletle geçirmek için değil) ancak Allah'ın (adının) anılmasını sağlamak içindir."*[71]

Hac ibadetinin son noktasını "Ziyaret Tavafı" oluşturur. Nefsine, şehvetine ve şeytana karşı giriştiği sembolik savaşını kazanan muzaffer bir askerin, gelip komutanına zaferini müjdelemesi gibi, Kâbe'ye gelen hacı da Allah'ın huzuruna çıkarak bütün görevleri yerine getirdiğini bildirir. Arafat'ta mahşeri yaşamış ve marifete erişmiş, Mina'da malıyla, canıyla, bütün varlığıyla Allah'ın yolunda olduğunu göstermiş bir insan olarak, hayatının geri kalan kısmında da sürekli bu hâlde olacağını Ziyaret Tavafı'nda bütün içtenliğiyle tekrar ifade eder. Kâbe'nin huzurunda Allah'a kâlû belâda verdiği "kul olma" sözünü tutacağına dair tekrar söz verir.

Kendisinden istenen görevi başarıyla yerine getirmenin sevinci, şükrü ve bunun Allah nezdinde mebrûr ve makbul bir hac olması dua ve niyazları vardır hacının dilinde ve gönlünde. Ziyaret Tavafı'yla hac tamamlandığı için, bu tavaf âdeta bir mühür mesabesindedir. Günlerdir devam eden, iman, itaat, teslimiyet, ahlâk ve ibadetin her türlüsünün hem gönül hem dille, hem eylem hem bedenle ispat edilmeye çalışıldığı çok yönlü bir programın son noktasıdır Ziyaret Tavafı. Hacı, *"Annesinin kendisini dünyaya getirdiği günkü gibi" masum ve saf vaziyette* günahlarından arınmış olma[72] ümidi ile son yakarışlarını yapar Kâbe'nin etrafında.

Her fâninin ömrünün bitişi gibi, Allah'ın kendisine verdiği bu mukaddes iklimdeki günlerin de sonuna gelinir. Hacının memleketine dönmeden evvel Kâbe ile vedalaşmak üzere yapacağı tavafa "Veda (Sader) Tavafı" denilir. Her vedada hüzün vardır. Birkaç günlük 'Rahmân'ın misafirliği' sona ermiş ve huzurdan ayrılmanın zamanı gelip çatmıştır. Hacı-

[70] B2035 Buhari, İ'tikâf, 8; M5679 Müslim, Selâm, 24.
[71] D1888 Ebu Dâvûd, Menâsik 50; T902 Tirmizî, Hac, 64.
[72] B1521 Buhârî, Hac 4.

nın kalbi, birkaç hafta önce Kâbe'ye kavuşmanın heyecanı ile çarparken, şimdi bu mukaddes mekândan ayrılmanın hüznü ile burkulmaya başlar. Hacı şunları düşünür bu veda tavafında: Acaba Kâbe-i Muazzama'ya bir kez daha kavuşmak nasip olacak mı? Dünyada Kâbe'ye kavuşma imkânı veren Allah'ın acaba cennet ve cemâline kavuşmak mümkün olacak mı? Acaba Kâbe ile gerçekleşen geçici ve sembolik vuslat, âhirette gerçek ve ebedî vuslata dönüşecek mi? İşte bu duygu ve düşüncelerle, endişe ile ümit arasında Kâbe'ye veda eder. Günlerdir gözüyle gördüğü Beytullah'ı, bundan sonraki hayatında gönlüyle görmek, hac esnasında edindiği tecrübeyi gönül bağıyla sürdürmek üzere veda eder.

UMRE
MÂNEVÎ DÜNYAYI İMAR ETMEK

عَنْ جَابِرٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ سُئِلَ عَنِ الْعُمْرَةِ أَوَاجِبَةٌ هِيَ؟ قَالَ:
"لَا وَأَنْ تَعْتَمِرُوا هُوَ أَفْضَلُ."

Câbir'den nakledildiğine göre,
"Umre yapmak farz mı?" diye sorulunca Hz. Peygamber (sav)
şöyle buyurmuştur:
"Hayır, fakat umre yapmanız, (yapmamanızdan) daha faziletlidir."
(T931 Tirmizî, Hac, 88)

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ ﷺ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"الْعُمْرَةُ إِلَى الْعُمْرَةِ كَفَّارَةٌ لِمَا بَيْنَهُمَا، وَالْحَجُّ الْمَبْرُورُ لَيْسَ لَهُ جَزَاءٌ إِلاَّ الْجَنَّةُ."

عَنْ أُمِّ مَعْقِلٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"عُمْرَةٌ فِى رَمَضَانَ تَعْدِلُ حَجَّةً."

عَنْ عُمَرَ أَنَّهُ اسْتَأْذَنَ النَّبِيَّ ﷺ فِى الْعُمْرَةِ فَقَالَ:
"أَيْ أُخَيَّ أَشْرِكْنَا فِى دُعَائِكَ وَلاَ تَنْسَنَا."

عَنْ أَبِى سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لَيُحَجَّنَّ الْبَيْتُ وَلَيُعْتَمَرَنَّ بَعْدَ خُرُوجِ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ."

Ebû Hüreyre'nin (ra) rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İki umre, aralarında işlenen günahlara kefarettir. (Allah tarafından) kabul gören haccın karşılığı ise ancak cennettir."*

(B1773 Buhârî, Umre, 1; M3289 Müslim, Hac, 437)

Ümmü Ma'kıl'in rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ramazan'da yapılan bir umre, (sevap bakımından) hacca denktir."*

(T939 Tirmizî, Hac, 95)

Hz. Ömer'den nakledildiğine göre, umreye gitmek için izin isteyince Hz. Peygamber (sav) ona şöyle demişti: *"Kardeşçiğim! Duana bizi de ortak et ve bizi unutma!"*

(T3562 Tirmizî, Deavât, 109; İM2894 İbn Mâce, Menâsik, 5)

Ebû Saîd el-Hudrî'nin (ra) rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ye'cûc ve Me'cûc'un çıkmasından sonra bile mutlaka Beytullah'a hac ve umre (ziyareti) yapılacaktır."*

(B1593 Buhârî, Hac, 47)

Hicretin altıncı yılında Hz. Peygamber Medine'de ilginç bir rüya görmüş[1] ve bunu, çok sevdiği Kâbe'yi ziyarete yormuştu. Rüyasını ashâbıyla paylaştı ve bir umre ziyareti ile bunu gerçekleştirmek istedi. Yapılacak bu umre ziyareti, doğup büyüdükleri Mekke'den gelen muhacirler başta olmak üzere herkesi heyecanlandırdı. Gerekli hazırlıklar yapıldı ve yola çıkıldı. Ancak yegâne gayeleri Kâbe'yi ziyaret etmek olan bu Müslümanlar, ihramlarıyla günlerce süren yorucu yolculuktan sonra Mekke'nin 22 km. batısındaki Hudeybiye'de Mekkeli müşrikler tarafından durduruldular. Niyetlerinin sadece umre ziyareti olduğunu defalarca dile getirmelerine rağmen, Mekkeliler Müslümanların umre yapmalarına izin vermediler. Bunun üzerine Allah Resûlü ile sahâbe arasında Rıdvan Biati, Mekkelilerle de Hudeybiye Antlaşması gerçekleşti. Neticede Müslümanlar kendi açılarından şartları oldukça ağır sayılabilecek bir antlaşma imzalamak durumunda kaldılar. Yapılan bu antlaşmaya göre, Müslümanlar bu ziyaretlerinden vazgeçip Medine'ye geri dönecekler, Kâbe'yi ertesi yıl ziyaret edebileceklerdi. Hasretleri iyice depreşen Müslümanlar, Mekke'nin yanı başına kadar varıp da Kâbe'yi ziyaret edemeden dönmenin hüznü ile çaresiz ihramlarından çıktılar ve Medine'ye geri döndüler.[2] Onların en büyük teselli kaynağı ise, Rıdvan Biati'nden söz eden ve bir gün ihramlarıyla mutlaka Kâbe'yi ziyaret edeceklerini müjdeleyen Fetih sûresinin inmesi oldu.[3]

Hudeybiye Antlaşması'nın üzerinden bir yıl geçmiş, umre zamanı gelmişti. Allah Resûlü'nün emri ile tekrar umre hazırlıklarına başlandı. Önceki yıl gerçekleştiremedikleri umre, kaza edilecek ve bu umreye "kaza umresi" denilecekti. Önceki sene giden 1400-1500 kişiye ilâveten bu sene yeni katılanların da olduğu 2000 kişilik grup yola çıktı.[4] Yapılan antlaşma gereği Müslümanlar Mekke'ye silahsız girecekler ve üç gün içerisinde ziyaretlerini tamamlayıp döneceklerdi.[5]

Allah Resûlü ve sahâbe, yıllarca uzak kaldıkları Mekke'ye gür sesleriyle telbiyeler getirerek girdiler. Hasret kaldıkları Kâbe'yi tavaf etmeye başladılar, Mekkelilerin meraklı bakışları arasında. Mekkeli Müslümanlar Medine'ye hicret edince, oranın havası kendilerini olumsuz etkilemiş ve

[1] VM2/572 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 572.

[2] N2862 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 102; ST2/95, İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 95-98.

[3] B4177 Buhârî, Meğâzî, 36; BD4/163 Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, IV, 163.

[4] ST2/120 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 120.

[5] M4631 Müslim, Cihâd ve siyer, 92.

biraz zayıf düşmüşlerdi. Mekkeliler tarafından bu durum dile getirilince Hz. Peygamber ashâbına onlara karşı güçlü görünmelerini, onların oturduğu tarafa dolandıklarında daha çalımlı ve güçlü yürümelerini emretmiş, ashâb-ı kirâm da bunu yapmıştı.[6] İşte erkeklerin tavafın ilk üç şavtında daha heybetli yürümeleri (remel) ve tavafta ihramlıyken sağ omuzlarını açık bulundurmaları (ıztıba), aslında hasımlara karşı güç ve gövde gösterisi amaçlı olarak bu umrede ortaya çıkmıştı. İbn Abbâs'a göre, başlangıçta tavaf esnasında Kureyşlilere gövde gösterisi için yapılan remel, Hz. Peygamber'in Veda haccında tavafın ilk üç şavtında yapmasıyla sünnet olmuştu.[7]

İki taraf da antlaşmaya uymuş ve böylece Hz. Peygamber ve Müslümanlar umrelerini kaza etmişlerdi. Mekkelilerle herhangi bir tartışmaya girmeksizin umre ziyareti tamamlanmıştı.

Allah Resûlü'nün diğer bir umresi ise, hicretin sekizinci senesinde Mekke'nin fethinin ardından gerçekleşmişti. Huneyn Gazvesi'nde elde edilen ganimetleri Ci'râne'de bekletirken Kutlu Elçi umre yapmak istedi. Bu amaçla Mekke ile Tâif arasında, Mekke'ye 29 km. uzaklıktaki Ci'râne denilen yerde niyet edip ihrama girdi ve geceleyin yola çıktı. Mekke'ye geceleyin girdi, umresini yaptı ve aynı gece Mekke'den çıkarak Ci'râne'de sabahladı. Sanki bütün geceyi orada geçirmiş gibi ertesi gün güneş batıya kayınca, Batn-ı Serif bölgesinden çıktı. Oradan çıkıp Müzdelife yolunu takip ederek gittiği için yaptığı bu umre insanların çoğuna gizli kaldı.[8]

İşte bu umrelere işaret eden Enes b. Mâlik, "Resûlullah (sav) dört defa umre yaptı. Bunlardan hac için geldiğinde yaptığı umresi hariç, diğerleri hep Zilkâde ayındadır: Hudeybiye'den dönüşteki umresi, ertesi yılki umresi, Huneyn ganimetlerini dağıttığı yer olan Ci'râne'den yaptığı umresi ve hac ile beraber yaptığı umre." demektedir.[9]

İmam Buhârî, *Sahîh*'inde umre ile ilgili bölüme, İbn Ömer'in "herkesin bir hac ve bir umre yapması gerektiği" şeklindeki görüşünü naklederek başlar ve İbn Abbâs'ın bunu Kur'an'da, *"Allah için haccı ve umreyi tam yapın!"*[10] şeklinde hac ile umrenin birlikte anılmasıyla izah ettiğini belirtir.[11]

Gerçekten de Yüce Allah, önemine binaen umreyi hac ile birlikte anmaktadır: *"Safâ ile Merve, Allah'ın (dininin) nişanelerindendir. Her kim Beyt'i hacceder veya umre yaparsa, o ikisi arasında sa'y etmesinde bir günah yoktur..."*[12]

Câbir b. Abdullah'tan rivayet edildiğine göre, bir gün Peygamber Efendimize umre yapmanın farz olup olmadığı sorulunca, *"Hayır, fakat umre yapmanız, (yapmamanızdan) daha faziletlidir."* cevabını verir. Bu hadisi

6 B1602 Buhârî, Hac, 55; M3059 Müslim, Hac, 240.
7 M3055 Müslim, Hac, 237; HM2783 İbn Hanbel, I, 305.
8 T935 Tirmizî, Hac, 92; N2866 Nesâî, Menâsiku'l-hac, 104.
9 B1779-B1780 Buhârî, Umre, 3; M3033 Müslim, Hac, 217.
10 Bakara, 2/196.
11 B1773 Buhârî, Umre, 1.
12 Bakara, 2/158.

kitabında nakleden büyük hadis âlimi İmam Tirmizî şu değerlendirmeyi yapar: "Bazı ilim adamları 'Umre farz değildir.' der. Hac ve umrenin ikisine de 'hac' denirdi. Kurban Bayramı'nda yapılana 'Haccü'l-ekber' (Büyük Hac), umreye ise 'Haccü'l-asğar' (Küçük Hac) denirdi. İmam Şâfiî'ye göre, umre yapmak, hiçbir ilim adamı tarafından terk edilmesine ruhsat verilmeyen bir sünnettir."[13]

Bilhassa Ramazan ayı içinde yapılan umrenin ayrı bir fazileti vardır. Nitekim hicretin dokuzuncu senesinde, Peygamber Efendimiz ashâbıyla birlikte hacca gitmeye karar vermiş ve yol için hazırlık yapmaya başlamıştı. Onun hacca gideceğini işiten birçok sahâbî, birlikte hac yapabilmek için âdeta can atıyordu. İşte ensardan Ma'kıl'in ebeveyni de o bahtiyarlar arasında olmayı arzuluyordu. Ebû Ma'kıl ile eşi Ümmü Ma'kıl, bu iştiyak içinde Resûl-i Ekrem'e gittiler. İlk sözü Ümmü Ma'kıl aldı ve "Ey Allah'ın Resûlü! Benim üzerimde yapmam gereken bir hac görevi var. Ebû Ma'kıl'in ise (sadece) genç bir devesi var." dedi. Eşini onaylayan Ebû Ma'kıl, "Evet, doğru söyledi, ancak ben o deveyi Allah yoluna vakfettim. (Dolayısıyla onunla hacca gitmesi mümkün olur mu bilmem?)" dedi. Resûlullah (sav), *"Sen o deveyi ona ver de, onunla hacca gitsin. Çünkü (onunla hacca gitmek de) Allah yolunda (bir hayır)dır."* buyurdu. Bunun üzerine Ebû Ma'kıl deveyi eşine verdi.[14]

Ancak o sene ikisi de hastalandılar ve sonunda Ebû Ma'kıl vefat etti. Bundan dolayı o sene Ümmü Ma'kıl da hacca gidemedi. Resûl-i Ekrem hacdan döndükten sonra Ümmü Ma'kıl kendisini ziyarete gelince Allah Resûlü, *"Ümmü Ma'kıl, seni bizimle beraber (hacca) gelmekten alıkoyan ne idi?"* diye sordu. Zaten Peygamber ile birlikte hacca gidememenin üzüntüsü içerisindeki Ümmü Ma'kıl, Allah Resûlü'ne başından geçenleri anlattı. Sonunda, "Ey Allah'ın Resûlü! Ben ihtiyar ve hasta bir kadınım. Benim için (bu kaçırdığım) haccın yerine geçecek bir amel var mı?" diye sorunca Resûl-i Ekrem, *"Madem bizimle beraber haccı kaçırdın, öyleyse sen Ramazan'da umre yap! Çünkü Ramazan'da yapılan bir umre, (sevap bakımından) hacca denktir."* buyurdu. Bu cevabı işiten Ümmü Ma'kıl, şöyle demekten kendini alamadı: "Hac, hacdır; umre de umredir. (Birbirinin yerine geçer mi!) Resûlullah (sav) bunu bana söyledi ama bu sadece bana mı özgüdür (yoksa herkes için geçerli midir) bilemiyorum!"[15]

İshâk b. Râhûye şöyle der: "Bu hadisin mânâsı, Hz. Peygamber'den rivayet edilen, '*Kim İhlâs sûresini okursa Kur'an'ın üçte birini okumuş gibi olur.*' hadisi gibidir (böyle anlaşılmalıdır)."[16]

[13] T931 Tirmizî, Hac, 88.
[14] D1988 Ebû Dâvûd, Menasik, 79.
[15] D1989 Ebû Dâvûd, Menâsik, 79; T939 Tirmizî, Hac, 95.
[16] T939 Tirmizî, Hac, 95

Aslında bu hanım, hac ile umre arasındaki farkı iyi bilmektedir. Önce, çok daha faziletli olan hacca karşılık Ramazan'da yapılan bir umrenin hacca denk olmasına şaşırıyor, fakat Resûlullah'ı işittikten sonra bu umrenin haccın yerine geçeceğini düşünmeye başlıyordu. Bu yüzden, o hükmün yalnızca kendisi için mi yoksa herkes için mi geçerli olduğunu bilemiyordu. Oysa Hz. Peygamber bu sözüyle Ramazan ayında yapılacak umrenin faziletini anlatabilmek için onu hacca teşbih etmişti. İbn Huzeyme'nin de dediği gibi, şayet umre burada bütün hükümleriyle hacca denk olsaydı, o zaman hac yerine geçerdi ve İslâm'ın kişiye yüklediği hac vazifesi, Ramazan'da yaptığı umresiyle kendinden düşerdi.[17]

İbn Abbâs tarafından nakledilen bazı rivayetlerde de Hz. Peygamber ile ensardan bir hanım arasında benzer bir diyalog geçmektedir. Bu rivayetlerde, eldeki iki deveyle baba ile oğlun hacca gittikleri, kalan tek devenin de su taşımada kullanıldığı gerekçesiyle Medineli hanımın hacca katılamadığı anlatılmakta, bu durumda Peygamberimiz aynı şekilde hanıma Ramazan'da umre yapmasını tavsiye etmektedir.[18]

Gerçekten de günümüzde bile Ramazan'da yapılan umre her yönüyle çok farklıdır. Hemen her ülkeden Müslümanların davet ettiği iftar sofraları, orada zemzem ile açılan oruçlar, hatimle kılınan teravih namazları, gün boyu yapılan tavaflar, son on gün gece yarısından sonra cemaatle ve ikinci bir hatimle kılınan teheccüd namazları, özellikle de herkesi hıçkırıklara ve gözyaşlarına boğan hatim duası ve bayram namazı anlatılamaz, ancak yaşanır...

Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir hadiste umrenin faziletine değinen Resûlullah (sav) şöyle buyurur: *"İki umre, aralarında işlenen günahlara kefarettir. Allah tarafından kabul gören haccın karşılığı ise cennettir."*[19]

Umreye gitmek için kendisinden izin isteyen Hz. Ömer'e, Allah Resûlü'nün söylediği şu sözler, hem umrenin faziletini, hem de Resûl-i Ekrem'in yakın dostuna olan ilgisini, samimiyetini ve tevazuunu göstermektedir: *"Kardeşçiğim! Duana bizi de ortak et ve bizi unutma!"*[20] Allah Resûlü'nün kullanmış olduğu, *"Kardeşçiğim!"* hitabı Hz. Ömer'in o kadar hoşuna gitmiştir ki bu ifadeyi, "üzerine güneşin doğduğu her şeyden daha sevimli" diye nitelemiştir.[21]

Üzerinde bir cübbe bulunan, sakalı ve başı sarıya boyanmış bir adam, Ci'râne'de iken Resûlullah'a gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü! Ben umre için ihrama girdim ve gördüğün gibiyim (ne yapmalıyım?)" diye sormuş, bu-

[17] SH3077 İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 361.
[18] B1782 Buhârî, Umre, 4; M3038 Müslim, Hac, 221.
[19] B1773 Buhârî, Umre, 1; M3289 Müslim, Hac, 437; MU770 *Muvatta'*, Hac, 21.
[20] T3562 Tirmizî, Deavât, 109; İM2894 İbn Mâce, Menâsik, 5.
[21] HM195 İbn Hanbel, I, 30.

nun üzerine Hz. Peygamber, *"Üzerinden cübbeni çıkart, sarı boyayı da yıka ve hac yaparken ne yapıyorsan, umrende de onu yap."* buyurmuştur.[22]

Umre ile hacda yapılması gereken hususlar, Safâ ile Merve arasında sa'y yapıp ihramdan çıkılmasına kadar aynıdır. Peygamberimizin umrelerinden birini kısaca özetleyen İbn Ömer şöyle anlatır: "Hz. Peygamber (sav) umre için (Mekke'ye) geldi, Beyt'i yedi kere (etrafında dönerek) tavaf etti. Makam'ın arkasında iki rekât namaz kıldı. Safâ ile Merve arasında sa'y etti. (Siz de böyle yapınız, çünkü) *'Andolsun ki, Allah'ın Resûlü'nde sizin için güzel bir örnek vardır.'*"[23] dedi. Muâviye ise, Resûlullah'ın (sav) umre yaptığında sa'y sonrasında saçını makasla kısalttığını haber verir.[24]

Umre yapan kişi sa'yini tamamladıktan sonra saçlarını tıraş eder veya kısaltır ve ihramdan çıkar. Böylece umre tamamlanmış olur. Hacda ise, ayrıca günü geldiğinde Arafat'a çıkılması, arefe günü orada vakfeye durulması, dönüşte Müzdelife vakfesi, Mina'da kurban kesilmesi ve Cemerât'ta şeytan taşlanması gibi hacca özgü görevler devam etmektedir.

İbn Abbâs'ın anlattığına göre, câhiliye devrinde müşrikler hac aylarında umre yapmayı dünyadaki en çirkin işlerden sayarlardı. Onlar, Muharrem ayına Safer ismini verirler ve "(Ne zaman) devenin sırtındaki yara iyileşir; (yoldaki) ayak izleri silinir; (Safer ayı da çıkarsa) artık umre yapmak o zaman helâl olur." derlerdi. İbn Abbâs dedi ki: "Resûlullah (sav) sahâbîleriyle beraber (Zilhicce'nin) dördüncü günü (sabahında) sadece haccetmek niyetiyle telbiye ederek (Mekke'ye) geldi. Peygamber (sav), sahâbîlerine haclarını umreye çevirmelerini (tavaf, sa'y ve tıraşla ihramdan çıkmalarını) emretti."[25] Allah Resûlü, umrenin kıyamete kadar hac (ayları) içine girmiş olduğunu ilân etti ve böylece hac aylarında umre yapmakta hiçbir sakınca olmadığını göstermiş oldu.[26]

Günümüzde olduğu gibi iktisadî ve coğrafî nedenlerle, ömründe yalnız bir defa hacca gidebilme imkânı bulan bir kimse, elbette hac ile birlikte umre yapmaya da gayret edecektir. Çünkü bu insanlardan çoğu, hac dışında ayrıca umre için Kâbe'ye gelme imkânını belki de hiç bulamayacaktır. Oysa ilk dönemlerde İslâm coğrafyası küçüktü ve insanların Medine'den, Şam'dan, Irak'tan umreye de gidebilme imkânları mevcuttu. Bu nedenledir ki, günümüzde ülkemizden giden hacıların çoğu, önce umre yaptıktan sonra ardından yeni bir ihramla yapılan temettü haccını tercih etmektedirler.

İslâm'ın temel ibadetlerinden olan hac, farz kılındığından bugüne dek her yıl nasıl devam etmekteyse, umre vazifesi de aynı şekilde asırlardır

[22] M2801 Müslim, Hac, 9.
[23] Ahzâb, 33/21; B395 Buhârî, Salât, 30; M2999 Müslim, Hac, 189.
[24] N2990 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 183.
[25] B3832 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 26; M3009 Müslim, Hac, 198.
[26] T932 Tirmizî, Hac, 89.

her gün devam etmektedir. Allah'ın evi olan Kâbe, Rahmân'ın misafirleri tarafından asırlardır kesintisiz bir şekilde ziyaret edilmektedir. Öyle anlaşılmaktadır ki bu durum kıyamete kadar da böyle devam edecektir. Sahâbeden Ebû Saîd el-Hudrî'nin naklettiğine göre, Peygamber Efendimiz (sav) şöyle buyurur: *"Ye'cûc ve Me'cûc'un çıkmasından sonra bile mutlaka Beytullah'a hac ve umre (ziyareti) yapılacaktır."*[27]

[27] B1593 Buhârî, Hac, 47

ZEMZEM
İÇİMİ ŞİFA MÜBAREK SU

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"يَرْحَمُ اللَّهُ أُمَّ إِسْمَاعِيلَ لَوْلَا أَنَّهَا عَجِلَتْ لَكَانَ زَمْزَمُ عَيْنًا مَعِينًا."

İbn Abbâs'ın (ra) rivayet ettiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Allah, İsmâil'in anasına (Hacer'e) rahmet etsin! Şayet o, (suyun etrafını çevirmede) acele etmeseydi, zemzem, akan bir pınar olurdu."
(B3362 Buhârî, Enbiyâ, 9)

قالَ أبو ذرٍّ... قالَ رَسُولَ اللَّهَ ﷺ :
"إِنَّهَا مُبارَكَةٌ إِنَّهَا طَعَامُ طُعْمٍ."

عَنْ جابِرٍ قالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَاءُ زَمْزَمَ لِمَا شُرِبَ لَهُ."

Ebû Zerr'in rivayet ettiğine göre... Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"O (zemzem) gerçekten mübarektir, o gerçekten doyurucu bir gıdadır."*
(HM21858 İbn Hanbel, V, 174; M6359 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 132)

Câbir (b. Abdullah) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Zemzem suyu ne amaçla içilirse ona yarar sağlar."*
(HM14910 İbn Hanbel, III, 357; İM3062 İbn Mâce, Menâsik, 78)

Hz. İbrâhim, eşi Hacer ile emzikteki oğlu İsmâil'i Filistin'den getirip Mekke'ye yerleştirmişti. Bu ıssız vadide henüz ne Kâbe vardı, ne de etrafında başka birileri yaşardı. Allah'ın dostu İbrâhim, Rabbinden aldığı emir gereği onları dualarla O'na emanet ederek dönüp gitmişti.[1]

Hacer'in kırbasındaki su çok geçmeden tükendi. Suyun bitmesiyle, Hacer'in sütü de kesilecekti. Bu ise, bebek İsmâil için ölüm demekti. Bunu görmekte gecikmeyen anne telaş içinde arayışa koyuldu. Önce en yakınındaki Safâ tepesine çıktı. Bir kimse görebilir miyim diye vadiye baktı, fakat kimseyi göremedi. Bu defa vadiyi geçip Merve'ye geldi. Orada da biraz durdu, herhangi birini görebilir miyim diye etrafı süzdü. Fakat görünürde hiç kimse yoktu. Hacer gittikçe artan bu endişeli hâliyle Safâ ile Merve arasında yedi defa gidip geldi. Merve üzerine son çıkışında ansızın bir ses işitti. "Sus, iyice dinle!" dedi kendi kendisine. Sonra dikkat kesildi ve o sesi tekrar işitti. Sesin geldiği tarafa bakıp şöyle seslendi: "(Sesin sahibi!) Sesini bana duyurdun. Eğer imkânın varsa, bize yardım et!" Böyle der demez şimdiki Zemzem Kuyusu'nun bulunduğu yerde bir melek yani Cebrail (as) göründü. Topuğu veya kanadıyla toprağı kazıp zemzem suyunu meydana çıkardı. Hacer, bir taraftan taşıp zayi olmasın diye eliyle suyun etrafını çevirip havuz hâline getiriyor, bir taraftan da kırbasını doldurmaya çalışıyordu. Su ise alındıkça, yeniden fışkırıyordu.

Bu tabloyu anlatan Peygamberimiz (sav), *"Allah, İsmâil'in anasına (Hacer'e) rahmet etsin! Şayet o, (suyun etrafını çevirmede) acele etmeseydi, zemzem, akan bir pınar olurdu."*[2] buyurmuştu. Hacer bu sudan (kana kana) içti ve çocuğunu tekrar emzirdi.[3]

Mekke'ye yerleşip Hacer'e komşu olan Cürhümlüler, bilâhare Mekke'yi terk ederken Zemzem Kuyusu'nu kapatıp gittiler.[4] Zaman içerisinde tamamen körelip kaybolan Zemzem Kuyusu'nu yeniden açmak ise Mekke reisliği döneminde Peygamberimizin dedesi Abdülmuttalib'e nasip oldu. Abdülmuttalib, gördüğü bir rüya üzerine kuyunun yerini buldu. Kâbe civarındaki bu kuyuyu, Kureyş'in karşı koymasına rağmen özel mülkiyetine geçirdi ve hacılara su dağıtma (sikâye) görevini de üstlendi.[5]

"Zemzem" kelimesi, atların burunlarından çıkardığı ses ve yerken içerken alçak sesle konuşmak[6] gibi anlamlarının yanı sıra, bol, bereketli,

1 İbrâhîm, 14/37.
2 B3362 Buhârî, Enbiyâ, 9.
3 B3364 Buhârî, Enbiyâ, 9.
4 FA2/15 Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, II, 15.
5 MA9113 Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 113.
6 ZT32/328 Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, XXXII, 328

doyurucu ve kaynağı zengin su[7] mânâsına gelmektedir. Bu mübarek su, bazısı câhiliye döneminden gelme, çoğu ise rivayetlerdeki nitelemelerden alınma bereket, şifâ, nâfia (faydalı), büşrâ (müjde), sâfiyye (temiz), mürviyye (susuzluğu giderici) gibi birçok isimle anılır.[8]

Müslümanlar nazarında zemzem, diğer sulardan farklı ve ayrıcalıklıdır. Kutsal görülmemekle birlikte, onun bereketli ve nitelikli bir su olduğu konusunda İslâm'ın ilk günlerinden bu yana genel bir kabul vardır. Allah'ın Hz. Hacer ve oğlu Hz. İsmâil'e, onları vesile kılarak da tüm inanmışlara ihsan ettiği suyun adıdır zemzem.

Kâbe'nin yirmi metre kadar doğusunda, Makâm-ı İbrâhîm'e yakın bir yerde bulunan kuyu, günümüzde tavaf alanının altında kalmaktadır. Bir buçuk metre genişliğinde olan Zemzem Kuyusu'ndan binlerce yıldır milyonlarca metreküp su çekilmekte, kaynağı ise hâlâ tam olarak bilinmemektedir. Zemzem Kuyusu, yakınlarında bulunan irili ufaklı diğer kuyulardan mineral oranı dengesi ve kalitesi bakımından oldukça farklılık arz etmektedir. Kuyuya, çok bol miktarda su gelmektedir. Mucizevî bir şekilde, ne kadar su çekiliyorsa o kadar su vermeye devam etmektedir. Bilim adamlarına göre, zemzem suyunun uzun sürede bitme ihtimali söz konusu değildir.

Çeşitli rivayetlerde zemzemin doyurucu ve şifa verici özelliklerinden söz edilir. Hz. Peygamber'in risâletini işiten Gıfâr kabilesinden Ebû Zer, Mekke'ye gelir. Sadece onu sorduğundan dolayı Mekkelilerden bayılıncaya dek dayak yer Ebû Zer. Kalktığında Zemzem'e giderek kıpkırmızı olan elbisesindeki kanı yıkar ve suyundan içer. Nihayet bir gece Allah Resûlü ile karşılaşır. Onu İslâm selâmı ile ilk selâmlayan Ebû Zer olur ve Kutlu Elçi ile tanışır. Ve aralarında şu konuşma geçer: Allah Resûlü sorar: *"Ne zamandan beri buradasın?"*

"Tam otuz günden beri buradayım."

"Peki, seni kim doyuruyordu?"

"Zemzem suyundan başka yiyeceğim yoktu. Fakat karnımın kıvrımları kaybolacak kadar kilo aldım. Açlık da hissetmiyorum."

"O (zemzem) gerçekten mübarektir, o gerçekten doyurucu bir gıdadır."[9]

Hz. Peygamber'in yaşadığı belirtilen bazı olağanüstü hâllerde zemzem suyunun zikri çok sık geçer. Kalbinin temizlenmesi ve mânevî kirlerden arınması onunla olmuştur. Nitekim bazı rivayetlerde anlatıldığına göre, Peygamber Efendimiz uyku ile uyanıklık arasındayken Kâbe'nin yanında, içinde zemzem suyu bulunan altın bir leğen getirilir. Sonra karnının altına

[7] ZT32/329 Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, XXXII, 329.
[8] SY1/185 Şâmî, *Sübülü'l-hedy*, I, 185.
[9] M6359 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 132; HM21858 İbn Hanbel, V, 174.

kadar göğsü yarılır. Kalbi çıkarılır ve zemzem suyu ile yıkandıktan sonra tekrar yerine konulur. Sonra iman ve hikmetle doldurulur.[10] Ardından Cibrîl elinden tutup onu dünya semasına doğru çıkarır.[11]

Allah Resûlü'nün Mekke'deyken içmeye doyamadığı, oradan uzak kaldığı günlerde de özlemini çektiği bir sudur zemzem. Hayatının son yıllarında Hz. Peygamber'in Mekke'den zemzem suyu getirttiği rivayet edilir. Mekke'deki Süheyl b. Amr'a bir mektup yazarak, mektubu alır almaz kendisine, Medine'ye zemzem göndermesini ister. Süheyl de, derhâl iki kap dolusu zemzem gönderir Medine'ye, Kutlu Elçi'ye.[12]

Resûlullah'ın (sav) zemzemi yanında taşıdığını haber veren Hz. Âişe, kendisi de hac günlerinde zemzemi yanında bulundururdu.[13] Allah Resûlü'nün, Veda haccındaki şu uygulaması, onun zemzeme olan ilgisini gösterir: Bayramın ilk günü Kâbe'deki tavafını tamamladıktan sonra zemzem sâkiliği yapan Abdülmuttaliboğulları'nın yanlarına gider ve onlara, *"Ey Abdülmuttaliboğulları! Su çekin! Su çekmeniz hususunda insanların (bunu bir hac görevi zannedip, izdiham oluşturarak) size galip gelmesi (ihtimali) olmasa, sizinle beraber ben de su çekerdim."* buyurur. Onlar da kendisine bir kova su takdim eder ve Resûlullah (sav) bu sudan içer.[14]

Bazı rivayetler Peygamberimizin (sav) o kovadan ayakta olduğu hâlde zemzem içtiğini haber verirken,[15] bazı rivayetler ise, zemzem suyundan içerken onun (sav) deve üzerinde bulunduğunu anlatır.[16]

Zemzemin aynı zamanda şifa verici bir tarafı olduğu, ateşi düşürdüğü de rivayet edilir. Mekke'de ateşli bir hastalığa yakalanan Ebû Cemre el-Dubeî'ye İbn Abbâs, "Sendeki bu hastalığı zemzem suyu ile serinlet! Çünkü Resûlullah (sav), *'Yüksek ateş, cehennemin şiddetli sıcağından bir parçadır. Siz onu su ile (yahut zemzem suyu ile) serinletin!'* buyurdu." der.[17]

Resûlullah (sav) zaman zaman Zemzem Kuyusu'nun içine düşen veya içinde bulunan canlı cansız zararlı şeylerin çıkarılıp temizlenmesini de istemiştir.[18] Son yıllarda da modern teknolojiden yararlanılmakta ve zemzem suyu güneş ışınlarıyla dezenfekte edilmektedir. Günümüzde zemzem, camla kaplı elli tonluk depolarda toplanarak, önce karbon ve kum filtrelerinden, daha sonra da ultraviyole ışın filtresinden geçirilerek dezenfekte edilmekte ve yirmi litrelik gün ışığı geçirmeyen damacanalara/termoslara el değmeden doldurulmaktadır.

Mübarek sayılan zemzemi içmenin de belli bir âdâbı vardır. Nitekim zemzem kuyusundan geldiğini söyleyen bir şahıs ile İbn Abbâs arasında şöyle bir konuşma geçer:

[10] M416 Müslim, Îmân, 264; T3346 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 94.
[11] B349 Buhârî, Salât, 1; M415 Müslim, Îmân, 263.
[12] MA9127 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 119.
[13] T963 Tirmizî, Hac, 115.
[14] M2950 Müslim, Hac, 147.
[15] B5617 Buhârî, Eşribe, 16; M5281 Müslim, Eşribe, 118.
[16] B1637 Buhârî, Hac, 76.
[17] B3261 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 10.
[18] D5251 Ebû Dâvûd, Edeb, 161, 162.

"Zemzemden lâyıkıyla içtin mi?"

"Bu nasıl olur?"

"Zemzem içerken Kâbe'ye (kıbleye) yönel, Allah'ın ismini an, üç nefeste ondan kana kana iç. Zemzem suyunu böylece içtikten sonra Yüce Allah'a hamd et. Çünkü Resûlullah (sav), *'Bizimle münafıklar arasındaki ayırt edici fark, onların zemzemden kana kana içememeleridir.'* buyurdu."[19]

Zemzem içen mümin, bir taraftan bazı dualar ederken, bir taraftan da kalbinden hayırlı dilek ve temennilerde bulunur. Zemzem içerken, *"(Allâhümme) innî es'elüke 'ilmen nâfian ve rizkan vâsian ve şifâen min külli dâin."* (*Allah'ım! Senden yararlı ilim, bol rızık ve her dert için şifa istiyorum.*) diye dua edilir.[20]

Hz. Peygamber'in, *"Zemzem suyu ne amaçla içilirse ona yarar sağlar."*[21] hadisini dikkate alan nice kıymetli insan, zemzem içerken ettikleri dualara özen göstermişlerdir. Söz gelimi Hz. Ömer ve Horasanlı büyük âlim Abdullah b. Mübârek, "kıyamette susuzluk çekmemek"[22] için dua ederek zemzemi yudumlarken, İbn Abbâs, "yararlı ilim, bol rızık ve her türlü hastalığa şifa elde edebilmek" için duada bulunmuştur.[23]

Kâbe'yi tavaf eden kişi, gönül evi olan kalbini takva ile yükseltir. Kalbindeki mânevî kirleri yıkar, yok eder ve zemzem suyuna gelir. Orada bu mübarek su ile midesini temizler. Vicdanı takva kararını duyuncaya, ruhu onunla doyuncaya kadar içer. O kutlu beldede, arınmaya ve korunmaya çalışır, kalbini iman ve hikmetle doldurmaya gayret eder.

Hac ve umrede Safâ ile Merve arasında yapılan hızlı yürüyüş (sa'y), Hz. Hacer'in biricik yavrusuna su arayışının canlandırılmasıdır. Ve zemzem, İsmâillere Cebrail'in Kâbe'nin yanı başından fışkırttığı ilâhî bir ikramdır. İsmâillere hayat bahşedecek, o ıssız vadiye can ve bereket verecek mübarek suyun adıdır. O gün, âb-ı hayatı zeminden çıkaran Cibrîl, asırlar sonra İsmâil'in torunu Muhammed Mustafa'ya (sav) semadan indirecektir o hayat veren suyu, o kutlu düsturu...

Hacılarımızın ikram ettiği bu güzel hediye, "ölüm döşeğinde içebilsin" diye kimilerince saklanır... Kimi onu, "yerinde içebilme temennileriyle" içer; kimi de, "hastalandığında şifa olsun" diye saklamayı seçer. Bazıları, "zemzemden sonra boğazından bir daha haram lokma geçmemesi kararlılığıyla", bazıları da "hüsn-i hâtime yani güzel bir son iştiyakıyla" yudumlar. Kimileri ise dünyada zemzemi bahşeden Rabbinden, cennette de Kevser'i lütfetmesi niyazlarıyla...

[19] IM3061 İbn Mâce, Menâsik, 78; MA9111 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 112.

[20] MA9112 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 113.

[21] HM14910 İbn Hanbel, III, 357; İM3062 İbn Mâce, Menâsik, 78.

[22] KU38110 Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, XIV, 120; BŞ4128 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, III, 481.

[23] MA9112 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 113.

RAMAZAN
RAHMET, MAĞFİRET ve BERAAT AYI

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا دَخَلَ رَجَبٌ، قَالَ:
"اَللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي رَجَبٍ، وَشَعْبَانَ، وَبَلِّغْنَا رَمَضَانَ."

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre,
Receb ayı girdiği zaman Resûlullah (sav) şöyle dua ederdi:
"Allah'ım! Receb ve Şâban aylarını hakkımızda mübarek eyle, bizi Ramazan ayına ulaştır!"
(ME3939 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, IV, 189)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "أَتَاكُمْ رَمَضَانُ شَهْرٌ مُبَارَكٌ، فَرَضَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَيْكُمْ صِيَامَهُ، تُفْتَحُ فِيهِ أَبْوَابُ السَّمَاءِ، وَتُغْلَقُ فِيهِ أَبْوَابُ الْجَحِيمِ، وَتُغَلُّ فِيهِ مَرَدَةُ الشَّيَاطِينِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ."

عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "تَحَرَّوْا لَيْلَةَ الْقَدْرِ فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ مِنْ رَمَضَانَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَقُولُ: "الصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ، وَالْجُمُعَةُ إِلَى الْجُمُعَةِ، وَرَمَضَانُ إِلَى رَمَضَانَ، مُكَفِّرَاتٌ مَا بَيْنَهُنَّ إِذَا اجْتَنَبَ الْكَبَائِرَ."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Mübarek Ramazan ayı size geldi. Yüce Allah bu ayda size oruç tutmayı farz kıldı. Bu ayda sema (cennet) kapıları açılır, cehennem kapıları ise kapanır ve şeytanların azgınları bağlanır."*

(N2108 Nesâî, Sıyâm, 5)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim inanarak ve karşılığını Allah'tan bekleyerek Ramazan orucunu tutarsa geçmiş günahları bağışlanır."*

(B38 Buhârî, Îmân, 28)

Hişâm b. Urve'nin, babasından naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kadir gecesini Ramazan ayının son on gününde arayın!"*

(MU701 *Muvatta'*, İ'tikâf, 6)

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde, beş vakit namaz ile cuma, bir sonraki cumaya kadar ve Ramazan diğer Ramazan'a kadar, aralarında işlenen günahların bağışlanmasına vesiledir."*

(M552 Müslim, Tahâret, 16)

Medine'ye hicret ile birlikte İslâm dini, kendi müesseselerini oluşturmaya başlamıştı. Mescid-i Nebevî'nin yapılmasının ardından hayat, vahyin kılavuzluğunda, "inanç-amel bütünlüğü" içinde gelişmeye devam ediyordu. Medine'ye geleli daha on sekiz ay olmuştu. Kısa bir süre önce kıbleyi Mescid-i Aksâ'dan Kâbe'ye çeviren Yüce Allah,[1] bu sefer hicrî takvimin 8. ayı olan Şâban ayında, Ramazan orucunu farz kılan şu âyetleri indirdi:

"Ey inananlar! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, sakınasınız diye size de sayılı günlerde farz kılındı... Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'an'ın indirildiği aydır. Öyle ise sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun. Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler sayısınca) başka günlerde kaza etsin. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez. Bütün bunlar, sayıyı tamamlamanız ve size doğru yolu göstermesine karşılık, Allah'ı tazim etmeniz, şükretmeniz içindir."[2]

Bu âyetler, Ramazan ayının, diğer aylardan ayrıcalıklı olduğunu açıkça ifade etmektedir. Çünkü;

Ramazan, oruç ayıdır.

Ramazan, Kur'an ayıdır.

Ramazan, takva ayıdır.

Ramazan, Allah'ı yüceltme ayıdır.

Ramazan, şükür ayıdır.

Ramazan, doğruyu bulma ayıdır.

Ramazan, tevbe ayıdır.

Ramazan, itikâf yani tefekkür ve taabbüd ayıdır.

Ramazan, Allah'ın koyduğu sınırları gözetme ayıdır.

Ramazan, bin aydan daha hayırlı olan Kadir gecesini içinde saklayan bir aydır.

Mübarek Ramazan ayı, Müslümanlara Allah'ın emirleri karşısında sorumluluk bilincine yani takvaya erişme fırsatı sunuyordu. Böylece toplumsal dayanışma ve paylaşma şuurunu aşılayarak, bir anlamda "irade eğitimi" vermek suretiyle, müminlere kişilik kazandırıyor, "kâmil bir mümin" olmanın yollarını gösteriyordu.

"Ramazan", sözcük olarak "yaz sonunda yağıp yeryüzünü tozlardan temizleyen yağmur" mânâsında "er-ramzâ" kelimesinden veya "Güneş ışınlarından taşların yanıp kızması" anlamında olan "er-ramaz" kelime-

[1] Bakara, 2/144; ST1/248 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 248.
[2] Bakara, 2/183-185.

sinden alınmıştır. Bu yağmur, yeryüzünü nasıl temizleyip yıkarsa; kızgın yer, orada yürüyenlerin ayaklarını nasıl yakarsa, Ramazan ayı da müminleri günah kirlerinden öylece temizler, yakar, yok eder.[3]

Aslında, câhiliye döneminde bilinen ve kullanılan takvimin on iki ayından biriydi Ramazan ayı. Kur'an'da da *"Haram Aylar"* diye anılan ve Araplarca hürmet edilen, kan dökülmesi ve savaşılması yasak olan dört haram ayın (Zilkâde, Zilhicce, Muharrem ve Receb) bir ayrıcalığı vardı, ancak Ramazan ayının böyle bir özelliği yoktu. Onu değerli ve ayrıcalıklı kılan, insanlığa gönderilen son rehber kitap Kur'ân-ı Kerîm'in bu ayda indirilmesi, bin aydan daha hayırlı olan Kadir gecesinin bu ayda olması, temel ibadetlerden olan oruç farizasının bu ayda tutulması, teravih, mukabele, itikâf, iftar, sahur ve fıtır sadakası gibi önemli sünnetlerin hep bu ayda yaşanmasıydı. Nasıl "şerefü'l-mekân bi'l-mekîn" yani bir mekânın şerefi, orada yaşayan kimseler sayesinde gerçekleşir ise, aynı durum, zaman için de söz konusuydu. Son Peygamber (sav) Yesrib'e teşrifiyle orayı nasıl "Medine-i Münevvere" hâline getirdiyse, son kitap olan Kur'an'ın bu ayda inmesi de, sıradan bir ay olan Ramazan'ı "Mübarek ay" yapmıştı.

Kur'ân-ı Kerîm'de adı anılan tek aydır, Ramazan ayı. Yüce Allah onu sadece anmakla kalmamış, yukarıdaki âyetlerle aynı zamanda onu oruç ayı olarak belirlemiştir. İşte bütün bu ayrıcalıkları sebebiyle kültürümüzde Ramazan, "on bir ayın sultanı" olarak kabul görmüştür.

İslâm ile yepyeni anlamlara kavuşan Ramazan kelimesi, bize mübarek bir zaman dilimini, tam bir huzur iklimini çağrıştırır. Kamerî aylardan dokuzuncusu olan Ramazan ayı boyunca Müslümanlar, toplum olarak ibadet yoğunluğu ve heyecanı içinde olurlar. Çünkü Ramazan, ilmin, inancın, ibadetin, ahlâkın, dayanışmanın, kardeşliğin daha da olgunlaştırılabilmesi için Müslümanlara ikram edilmiş bereketli bir eğitim mevsimidir. Müslüman bu zaman diliminde Rabbiyle, kardeşleriyle, nefsiyle ve şeytanla olan ilişkilerini gözden geçirir, gece gündüz tam bir ay süren yoğun bir eğitim faaliyetinden güçlenerek, arınarak çıkar.

Allah Resûlü, Ramazan ayına kavuşma arzusunu dualarında açığa vururdu. Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, Receb ayı girdiği zaman Peygamber Efendimiz şöyle dua ederlerdi: *"Allah'ım! Receb ve Şâban aylarını hakkımızda mübarek eyle, bizi Ramazan ayına ulaştır!"*[4]

Ayrıca Sevgili Peygamberimiz, Ramazan öncesinde yaptığı sohbetlerle, ashâbının zihinlerini ve gönüllerini bu mübarek aya hazırlardı. Nitekim

[3] TM5/71, Râzî, *Tefsîr*, V, 71; LA20/1729 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VII,1729-1730.
[4] ME3939 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, IV, 189.

Ramazan ayının bu niteliklerini şu sözleriyle özetlemişlerdi: *"Mübarek Ramazan ayı size geldi. Yüce Allah bu ayda size oruç tutmayı farz kıldı. Bu ayda sema (cennet) kapıları açılır, cehennem kapıları ise kapanır ve şeytanların azgınları bağlanır..."*[5]

"Ramazan ayının ilk gecesi olunca, şeytanlar ve azgın cinler zincire vurulur, cehennem kapıları kapatılır ve hiçbiri açılmaz. Cennetin kapıları açılır ve hiçbiri kapanmaz. Sonra bir (melek) şöyle seslenir: Ey hayır dileyen, ibadet ve kulluğa gel! Ey şer isteyen günahlarından vazgeç! Allah'ın bu ayda ateşten azat ettiği nice kimseler vardır ve bu Ramazan boyunca her gece böyledir."[6]

Akabe biatlerinde etkin görev almış olan Ubâde b. Sâmit (ra), Ramazan ayının yaklaştığı bir günde Resûlullah'ın (sav) şöyle dediğini nakleder: *"Ramazan ayı size bereketiyle geldi, Allah o ayda sizi zengin kılar, bundan dolayı size rahmet indirir, hataları yok eder, o ayda duaları kabul eder. Allah Teâlâ sizin (Ramazan ayındaki ibadet ve hayır konusunda) birbirinizle yarış etmenize bakar ve meleklerine karşı sizinle övünür. O hâlde iyilik ve hayırdan yana Allah Teâlâ'ya kendinizi gösterin. Ramazan ayında Allah'ın rahmetinden kendisini mahrum eden kimse bedbaht kimsedir."*[7]

Kendi dönemindeki şartları dikkate alan Allah Resûlü, *"Biz ümmî bir ümmetiz. Yazıyı ve hesabı bilmeyiz. Ay şöyle, şöyle ve şöyledir..."* buyurmuş; üçüncüde başparmağını yummuş, *"Bazen de ay şöyle, şöyle ve şöyle olur."* buyurmuştur; yani ay yirmi dokuz gün bazen de otuz gün çeker demek istemiştir.[8]

Peygamber Efendimiz döneminde ayların girişi, yeni ayın yani hilâlin görülmesiyle tespit edilmekteydi. Dolayısıyla oruca, hilâlin görülmesiyle birlikte Ramazan ayının girdiğinin kesinleşmesiyle başlanıyordu. Bundan dolayı, Peygamberimiz, Ramazan ayı girmeden önce, Ramazan hilâlinin görülmesi üzerinde önemle durur; ashâbının hilâlin görülüp görülmemesine göre hareket etmelerini isterdi: *"Ay (genelde) yirmi dokuz gündür. Dolayısıyla siz (Ramazan ayına ait) hilâli görmedikçe oruç tutmayın, yine (Şevval ayına ait) hilâli görmedikçe de bayram yapmayın. Eğer hava bulutlu olursa ayın gününü takdir edin (otuza tamamlayın)."*[9] Allah Resûlü, hilâli gördüğü zaman tekbir getirir, Allah'a hamdeder, Allah'tan bu ayın hayrını ister, şerrinden de yine O'na sığınırdı.[10]

Rahmet Elçisi, oruç âyetinde[11] verilen ruhsatı kullanmış, yolculuk hâlinde veya oruç tutmamayı gerektiren durumlarda oruç tutmamış yahut orucunu yolculuk esnasında bozmuştu.[12] O, her konuda olduğu gibi ashâbına, nasıl oruç tutacaklarını ve oruç esnasında nelere dikkat edeceklerini hem yaşayarak hem de bazı tavsiye ve uyarılarda bulunarak öğretmişti.

5 N2108 Nesâî, Sıyâm, 5.
6 T682 Tirmizî, Savm, 1; IM1642 İbn Mâce, Sıyâm, 2.
7 MZ4783 Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, III, 344.
8 M2511 Müslim, Sıyâm, 15.
9 M2502 Müslim, Sıyâm, 6; MU634 *Muvatta'*, Sıyâm, 1.
10 MŞ9727 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Sıyâm, 106.
11 Bakara, 2/185.
12 B1948 Buhârî, Savm, 38.

Peygamber Efendimiz Ramazan günlerinde bol bol Kur'an okur, hayır ve hasenatta bulunurdu. Cebrail (as), Ramazan sonuna kadar her gece kendisine gelir ve Hz. Peygamber (sav) ona Kur'an okuyup dinletirdi.[13] Nitekim hâlen günümüzde yoğun bir şekilde uygulanan bu "karşılıklı okuyuş", "mukabele" geleneğimizin dayanağını oluşturur.

Ebû Hüreyre'nin haber verdiğine göre, Resûlullah (sav) kesin emir vermeksizin insanları Ramazan gecelerini ibadetle değerlendirmeye teşvik ederek şöyle derdi: *"Kim inanarak ve karşılığını Allah'tan bekleyerek Ramazan orucunu tutarsa geçmiş günahları bağışlanır."*[14] Ramazan'ın son on gününe, ayrı bir önem verir, mescid-i saadette itikâfa girer, ibadet ve taatle meşgul olurdu. Peygamberimizin bu uygulaması, vefat edinceye kadar devam etmiştir. Her yıl on gün itikâfa girerken, vefat ettiği yılın itikâfı yirmi gün sürmüş, o yıl Ramazan ayında Cebrail'e (as) Kur'ân-ı Kerîm'i iki defa arz etmişti.[15]

Ramazanı mübarek kılan en önemli unsurlardan biri de Kadir gecesidir. Bu geceye çok önem veren Rahmet Peygamberi, Ramazan ayı içinde gizlenmiş olan Kadir gecesini *"...Ramazan ayının son on günü içinde arayın!"* buyururdu.[16] Ramazan ayının son on günü içindeki tek sayılı gecelerin Kadir gecesi olma ihtimalinden dolayı[17] kendisi de, aile efradı ile birlikte 23., 25. ve 27. geceleri uzun süre ibadet ederek geçirirdi.[18]

Ashâbına fıtır sadakası vermelerini söyleyen Allah Resûlü, bunun, insanlar bayram namazına çıkmadan önce ödenmesini isterdi.[19] Ayrıca Ramazan ayında verilen sadakayı daha üstün görürdü.[20]

Resûlullah (sav), bir aylık rahmet mevsimini ibadetle, taatle geçirmiş olmanın sevincini ashâbıyla birlikte bayram ederek kutlardı. O, bayram namazına gitmeden önce gusleder[21] ve namazgâha giderken değişik bir yol izlerdi.[22] Bayramı tekbir ve tehlillerle karşılardı.[23]

Burada şunu belirtmekte yarar vardır ki Allah Resûlü Ramazan ayını sadece ibadetle geçirmiş değildir. Söz gelimi, İslâm'ın ilk savaşı olan Bedir Savaşı için, hicretin ikinci yılı Ramazan ayında hareket edilmiş, Ramazan'ın on yedinci günü düşmanla savaşılmıştır.[24] Hicretin sekizinci yılı Ramazanının on üçüncü günü ise, Mekke'nin fethi için yola çıkılmıştır.[25] Böylece Hz. Peygamber'in hayatındaki en önemli iki sefer, Ramazan ayında yaşanmıştır.

Her ne kadar Ramazan ayı, Allah tarafından mübarek kılınmışsa da, onun bereketinden istifade etmek Müslüman'ın iradesine bırakılmıştır. Değerlendiren için Ramazan bulunmaz bir hasat mevsimi, maddî ve mânevî bir arınma iklimidir. Ramazan'a yetiştiği hâlde onun kadrini ve kıymetini

13 B1902 Buhârî, Savm, 7.
14 B38 Buhârî, Îmân, 28.
15 İM1769 İbn Mâce, Sıyâm, 58.
16 MU701 *Muvatta'*, İ'tikâf, 6.
17 B813 Buhârî, Ezân, 135.
18 T806 Tirmizî, Savm, 81; N1365 Nesâî, Sehv, 103.
19 B1509 Buhârî, Zekât, 76.
20 T663 Tirmizî, Zekât, 28.
21 MU432 *Muvatta'*, İdeyn, 1.
22 B986 Buhârî, İdeyn, 24.
23 B971 Buhârî, İdeyn, 12.
24 T714 Tirmizî, Savm, 20; BN3/369 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 369.
25 MA9738 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 372.

bilmeyen biri içinse, kaçırılmış bir fırsat hatta bir vebal olacaktır. Hem de Rahmet Elçisi'ne, *"Ramazan ayına girdiği hâlde günahlarını affettiremeden bu ayı tamamlayan kişinin burnu yerde sürünsün!"* dedirtecek kadar![26]

Evet, Ramazan ayı, berekettir, ziyafettir, zerafettir. Ramazan ayı, ibadettir, rahmettir, mağfirettir. Ramazan ayı, ruh ve nefis için, birey ve toplum için takvadır, korunmadır. Ramazan ayı, selâmdır, esenliktir, sükûnettir, sekinettir, dinginliktir, olgunluktur. Ramazan ayı, kardeşliktir, dayanışmadır, paylaşmadır. Ramazan ayı, zenginin oruç tutarak yoksulu anlaması, kısmen de olsa onun hâlini yaşamasıdır. Ramazan ayı, geçici olarak yeme-içmeden uzak kaldığı nimetlerin kadrini bilmek ve onları veren Rezzâk olan Allah'a karşı şükür görevini hatırlamaktır. Ramazan ayı, kötü alışkanlıklara son verme, iyiden, güzelden yana yeni sayfalar açma fırsatıdır. İşte bu bilinç içerisinde dolu dolu yaşanan Ramazan, sonrasında gelen ayların hatta bütün bir yılın verimli geçirilmesini sağlayacaktır. Allah Resûlü'nün, *"Büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde, beş vakit namaz ile cuma bir sonraki cumaya kadar ve Ramazan diğer Ramazan'a kadar, aralarında işlenen günahların bağışlanmasına vesiledir."*[27] hadisi, sadece geçmişte işlenmiş günahların kefareti olarak değil, aynı zamanda Ramazan'ın verdiği bilinç ile bir sonraki Ramazan'a kadar açılmış olan beyaz sayfayı temiz tutma gayreti olarak anlaşılmalıdır.

Ramazan ayı taattir, hasenattır, kurbettir, Cenâb-ı Hakk'a yakın olmadır. Cennet kapılarının açıldığı, cehennem kapılarının kapandığı, şeytanların bağlandığı, toplumda suç oranının azaldığı bir huzur dönemidir. Takvanın, şükrün ve rüşdün yollarının öğretildiği, irade eğitiminin verildiği, bir aylık yoğun program uygulayan bir okuldur.

Asırlardır Ramazan, Müslümanlar arasında bir ay boyunca kutlanan bir bayram esintisidir. Ülkemizde açılan iftar çadırları, ışıl ışıl yanan minarelerin arasını süsleyen mahyalar, Mısır'da sokakları, dükkânları süsleyen Ramazan fenerleri, Medine'de her milletten Müslümanların sokaklara açıp, kardeşlerini yalvararak davet ettiği mütevazı iftar sofraları ve dünyanın dört bir yanında teravih namazlarına koşan ve saf tutan milyonlar... Hepsi Ramazan ayının bereketi ve coşkusudur şüphesiz.

Hatta bu ayın girmesiyle birlikte birçok kavram da konuk olur dilimize: Ramazan topu, Ramazan imsakiyesi, Ramazan mahyası, Ramazan davulu, Ramazan pidesi, Ramazan menüsü, Ramazan programı, Ramazan sofrası, Ramazan paketi, Ramazan indirimi, Ramazan kampanyası... Artık

26 T3545 Tirmizî, Deavât, 100.

27 M552 Müslim, Tahâret, 16.

Ramazan ayı, bir zaman diliminin adı olmaktan öte bir şeydir. Evet o, yedisinden yetmişine bütün Müslümanlar için bir neşedir, coşkudur, heyecandır, kültürdür, medeniyettir. Hem de üzerinde çok konuşulan, makaleler ve kitaplar yazılan bir "Ramazan Medeniyeti!"

Ramazan, bir medeniyettir, bir dünya görüşüdür. Sadece, nefsimize gem vurulan günler değil; yoksulların, düşkünlerin, açların, muhtaçların, kimsesizlerin hatırlandığı ve korunduğu yoğun bir seferberliktir.

Ve her sayılı gün gibi, bu coşkulu günler de çok hızlı geçer. Ömrü boyunca kaç Ramazan geçireceğini bilemeyen Müslüman için son teravih namazı, son sahur, son iftar buruk bir hüzne dönüşür. Tıpkı gözü yaşlı hacıların kutsal iklime veda edişi gibi, bu mübarek mevsime de aynı duygularla veda edilir. Camilerde güzel sesli hafızların, "Elveda yâ şehr-i Ramazan" nağmeleri ile uğurlanır Ramazan. Bir taraftan arınmış, korunmuş, bol ecir kazanmış olma ümidi, diğer taraftan bir sonraki Ramazan'a yetişememe endişesi ile vedalaşılır.

ORUÇ
YALNIZ ALLAH İÇİN

قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "بُنِيَ الْإِسَلامُ على خَمْسٍ،
شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّه، وأَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ، وإِقَامِ الصَّلَاة،
وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَحَجِّ البَيْتِ، وَصَوْمِ رَمضَانَ."

Abdullah'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şahitlik etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekât vermek, Kâbe'yi haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak."*

(M113 Müslim, Îmân, 21)

عَنْ عَائِشَةَ ﵂ : أَنَّ قُرَيْشًا كَانَتْ تَصُومُ يَوْمَ عَاشُورَاءَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، ثُمَّ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِصِيَامِهِ حَتَّى فُرِضَ رَمَضَانُ وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَنْ شَاءَ فَلْيَصُمْهُ، وَمَنْ شَاءَ أَفْطَرَهُ."

عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الأَنْصَارِيِّ ﵁ أَنَّهُ حَدَّثَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَنْ صَامَ رَمَضَانَ ثُمَّ أَتْبَعَهُ سِتًّا مِنْ شَوَّالٍ، كَانَ كَصِيَامِ الدَّهْرِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ: أَوْصَانِي خَلِيلِي ﷺ بِثَلاَثٍ: صِيَامِ ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ، وَرَكْعَتَيِ الضُّحَى، وَأَنْ أُوتِرَ قَبْلَ أَنْ أَنَامَ.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"أَفْضَلُ الصِّيَامِ بَعْدَ شَهْرِ رَمَضَانَ، شَهْرُ اللَّهِ الْمُحَرَّمُ، وَأَفْضَلُ الصَّلاَةِ بَعْدَ الْفَرِيضَةِ، صَلاَةُ اللَّيْلِ."

Hz. Âişe (ra) anlatıyor: "...Kureyşliler câhiliye döneminde Âşûrâ günü oruç tutarlardı. Sonra Resûlullah da (sav) Ramazan orucunun farz kılındığı zamana kadar bu orucun tutulmasını emretti. (Ramazan orucu farz kılınınca) Resûlullah (sav), *"(Âşûrâ orucunu) dileyen tutsun, dileyen tutmasın."* buyurdu.

(B1893 Buhârî, Savm, 1)

Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her kim Ramazan orucunu tutar, sonra buna Şevval ayında altı gün daha eklerse bütün yıl oruç tutmuş gibi olur."*

(M2758 Müslim, Sıyâm, 204)

Ebû Hüreyre (ra) anlatıyor: "Bana dostum (Resûlullah) (sav) üç şey tavsiye etti: Her ay üç gün oruç tutmak, iki rekât kuşluk namazı kılmak ve uyumadan önce vitir namazı kılmak."

(B1981 Buhârî, Savm, 60)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ramazan ayından sonra en faziletli oruç, Allah'ın ayı olan Muharrem'de (tutulan oruçtur). Farz namazdan sonra en faziletli namaz ise gece namazıdır."*

(M2755 Müslim, Sıyâm, 202)

Saçı sakalı karışmış Necidli bir adam Resûlullah'a gelir. Sesinin uğultusu işitilir fakat ne söylediği anlaşılmaz. Nihayet Resûlullah'a yaklaşır. İslâm'ın ne olduğunu öğrenmek isteyince, Peygamber Efendimiz ile arasında şöyle bir konuşma geçer:

–*Günde beş vakit namaz kılmaktır.*

–Kılmam gereken başka namaz var mı?

–*Hayır, ama nafile kılabilirsin. Bir de Ramazan ayında oruç tutmaktır.*

–Tutmam gereken başka oruç var mı?

–*Hayır, ama nafile oruç tutabilirsin.*

Daha sonra Peygamberimiz (sav) o adama zekât vermekten bahseder. Adam:

–Vermem gereken başka bir şey var mı, der. Allah Resûlü cevap olarak:

–*Hayır, ama sadaka verebilirsin,* buyurur.

Bu adam, "Vallahi, bundan ne fazla, ne de eksik yapacağım." diyerek Peygamber Efendimizin yanından ayrılır. Bunun üzerine Resûlullah Efendimiz, *"Eğer sözünde durursa kurtuluşa erdi."* der.[1]

Allah Resûlü'nün bu şahsa verdiği cevapta oruç, kurtuluş sebeplerinden ikincisidir. Bir başka hadisine göre ise oruç, İslâm binasını oluşturan beş esastan biridir: *"İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şahitlik etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekât vermek, Kâbe'yi haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak."*[2]

Bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak, engellemek anlamına gelen oruç ibadetinin, değişik biçimlerde de olsa hemen bütün din ve kültürlerde var olduğu görülmektedir. Bazılarına göre belirli bir süre yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durma; bazılarına göre perhiz yapma, belirli yiyecekleri yememe; diğer bazılarına göre de sükût etme gibi şekillerde yerine getirilir. Tevbe maksadıyla oruç tutanlar olduğu gibi kefaret, arınma ve matem amacıyla da oruç tutanlar bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de geçmiş ümmetlere de orucun farz kılındığı[3] haber verilerek orucun vazgeçilmez kadim bir ibadet olduğuna işaret edilmiştir.

İslâm tarihinde Hz. Peygamber ve Müslümanların tuttukları ilk oruç, Âşûrâ orucudur. Aslında Âşûrâ orucu, Medine'deki yahudiler tarafından

[1] M100 Müslim, Îmân, 8.
[2] M113 Müslim, Îmân, 21
[3] Bakara, 2/183.

tutulmaktaydı. Onlar Âşûrâ gününü bayram olarak kutluyorlar ve o günü oruçlu geçiriyorlardı. Muhtemelen Hz. İbrâhim'den kalma bir gelenek olmalı ki, câhiliye döneminde başta Kureyşliler olmak üzere bazı Arap kabileleri de bu orucu tutmaktaydılar. Hatta Peygamber Efendimizin hicretten önce Mekke'de Âşûrâ orucu tuttuğu gibi hicretten sonra Medine'de de bu orucu tuttuğu rivayet edilmiştir.[4] Efendimiz Medine'ye geldiğinde yahudilerin Âşûrâ gününde oruç tuttuklarını görünce onlara bu orucu neden tuttuklarını sormuş, yahudiler, Allah'ın Musa Peygamber ve İsrâiloğulları'nı bu günde kurtardığını, Musa Peygamber'in o günde şükür maksadıyla oruç tuttuğunu, kendilerinin de bu konuda Hz. Musa'ya uyduklarını söylemişlerdir. Allah Resûlü de, *"Biz Musa'ya sizden daha yakınız ve bunu yapmaya daha lâyıkız."* diyerek Müslümanlara Âşûrâ gününde oruç tutmalarını emretmiştir.[5]

Allah Resûlü ile birlikte Müslümanlar da Ramazan orucunun farz kılındığı zamana kadar Âşûrâ orucu tutarlardı. Ramazan orucunun farz kılınmasından sonra artık Âşûrâ orucunu tutmak, insanların arzusuna bırakıldı. Hz. Âişe bu süreci şöyle anlatmaktadır: "Kureyşliler câhiliye döneminde Âşûrâ günü oruç tutarlardı. Sonra Resûlullah da (sav) bu orucun tutulması emretti, tâ ki Ramazan orucunun farz kılındığı zamana kadar. (Ramazan orucu farz kılınınca) Resûlullah (sav), *"(Âşûrâ orucunu) dileyen tutsun, dileyen tutmasın."* buyurdu.[6]

Hanım sahâbî Rübeyyi' bnt. Muavviz, Müslümanlar için orucun ilk şekli olan Âşûrâ orucuyla ilgili şu hatırasını anlatmaktadır: "Allah Resûlü, Âşûrâ gününün sabahı Medine'nin etrafındaki ensarın köylerine, *'Kim oruçlu olarak güne başlamışsa, orucunu tamamlasın. Kim de oruç tutmayarak güne başlamışsa, gününü (oruçlu olarak) tamamlasın.'* diye haber göndermişti. Biz bundan sonra hem kendimiz oruç tuttuk hem de mümkün olduğunca küçük çocuklara oruç tutturduk. Oruç günlerinde biz hanımlar mescide gider, yavrularımıza renkli yünlerden oyuncaklar hazırlar, onlardan biri açlığını hatırlayıp yiyecek için ağladığında ona iftar zamanına kadar (oyalanması için) bunları verirdik."[7]

Âşûrâ orucunun Muharrem ayının onuncu günü tutulan bir oruç olduğu âlimlerin büyük çoğunluğu tarafından söylenmiştir.[8] İbn Abbâs'a Peygamber Efendimizin hangi günde oruç tuttuğu sorulunca onuncu günde,[9] diğer bir rivayette de dokuzuncu günde oruç tuttuğunu söylemiştir.[10] Peygamber Efendimize, yahudi ve hıristiyanların bu günü yüceltttikleri (ve

4 B2002 Buhârî, Savm, 69.
5 M2658 Müslim, Sıyâm, 128; B2004 Buhârî, Savm, 69.
6 B1893 Buhârî, Savm, 1.
7 M2669 Müslim, Sıyâm, 136.
8 AU11/166 Aynî, *Umdetu'l-kârî*, XI, 166.
9 T755 Tirmizî, Savm, 50.
10 M2664 Müslim, Sıyâm, 132.

onuncu gününde tuttuklarını ima edilince) o da, *"İnşallah gelecek yıl biz de (Muharrem'in) dokuzunda oruç tutalım."* demişti. Ancak ertesi yıl gelmeden Allah Resûlü vefat etti.[11] Ancak Allah Resûlü'nün yahudilere benzememek için müminlere tek gün değil Âşûrâ gününe Muharrem'in dokuzuncu veya on birinci gününü de ekleyerek en az iki gün oruç tutmalarını tavsiye ettiği de rivayet edilmiştir.[12] Peygamber Efendimizin ne zaman oruç tuttuğunu rivayet eden İbn Abbâs'ın da, "Dokuzuncu ve onuncu günleri oruç tutarak yahudilere muhalefet ediniz." dediği nakledilmiştir.[13] Dolayısıyla Resûl-i Ekrem'in yahudileri taklit etmemek ve hurafelerinin İslâm bünyesine girmesine engel olmak için sadece Âşûrâ günü değil, Muharrem'in dokuz ve onuncu ya da on ve on birinci günlerinde oruç tutmalarını tavsiye ettiği anlaşılmaktadır.

Medine yıllarında Hz. Peygamber ve ashâbı oruç ibadetini bu şekilde yerine getirirlerken, Ramazan orucunu emreden ilk âyetler inmiştir: *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (meselâ, fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilirseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."*[14] Bu âyetler, müminlere belli bir esneklik ve muhayyerlik tanımıştır. Buna göre hasta ya da yolculukta olanlar Ramazan orucunu daha sonraki bir zamanda tutabilirlerdi. Bir süre sonra ilâhî hikmetin gereği olarak oruç ibadetinde yeni bir düzenleme yapılmıştır.

Oruç âyetindeki,[15] *"ve ale'llezîne yutîkûnehû" (oruca gücü yetmeyenler)* ifadesi, hem oruca güç yetiremeyenler hem de zorlukla güç yetirenler anlamına gelmektedir. Bu nedenle ilk zamanlarda sahâbe-i kirâmdan dileyen oruç tutmuş, dileyen ise tutmamış ve bunun yerine tutmadıkları gün sayısınca fidye vermiştir. Daha sonra ise, "*...içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin...*"[16] âyetiyle oruç ibadeti Ramazan ayına erişen herkes için farz kılınmıştır. Böylece bir önceki âyetlerde de belirtilen yolculuk ve hastalık durumu dikkate alınmış ve bu durumdaki kişilerin sıhhate veya yurduna kavuştuklarında orucu kaza etmelerine ruhsat verilmiştir. Yine oruç tutamayacak kadar güçsüz ve yaşlı olanların tutamadıkları günler karşılığında fakirleri doyurmalarına ilişkin izin, geçerliliğini korumuştur.[17] Bunun yanında bazı hadislere göre, *"Allah, yolcudan namazın yarısını ve*

11 M2666 Müslim, Sıyâm, 133; M2445 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 65.
12 HM2154 İbn Hanbel. I, 240.
13 T755 Tirmizî, Savm, 50.
14 Bakara, 2/183-184.
15 Bakara, 2/184
16 Bakara. 2/185
17 D507 Ebû Dâvûd, Salât. 28.

(yolculuk esnasında) oruç yükümlülüğünü kaldırmıştır. Hamile ve çocuk emziren kadınlara da (daha sonra tutmaları için) ruhsat vermiştir."[18] Buna göre Ramazan'da hasta olanlar, hamile ve emziren bayanlar tutamadıkları günleri Ramazan'dan sonra kaza ederler. Oruç tutamayacak kadar yaşlanmış veya iyileşmeleri söz konusu olmayan hastalar ise oruç tutmanın mânevî zevkinden mahrum olmaktadırlar. Onların bu mahrumiyetini kısmen de olsa telâfi etmek için Yüce Allah fidye vermelerini emretmiştir.

Oruç ibadetinde üçüncü bir değişiklik daha yapılmıştır. İlk zamanlarda Ramazan orucu tutanlar gece uyumadıkları müddetçe yiyebiliyor, içebiliyor, eşleriyle birlikte olabiliyorlardı. Ama uyuduklarında bu fiiller kendilerine sonraki günün akşamına kadar haram oluyordu. Bir gün Kays b. Sırma adındaki sahâbî yorgun argın evine geldi. Namazını kıldıktan sonra uyuyakaldı. Uyandığında sabah olmuştu. O zamanki uygulamaya göre, gecenin bir vakti uyunduğunda artık bir şey yiyip içilemiyordu. Kays yorgunluğunun üstüne aç bir hâlde sabaha çıkmıştı. Peygamber Efendimiz Kays'ı bitap bir hâlde görünce sordu: *"Ne oluyor, seni çok bitap görüyorum?"* Kays ise olanı biteni anlattı. Yorgunluğun ve açlığın üstüne iftar edemeden ikinci günün orucuna başladığından dert yandı.[19] Benzer bir olay da Hz. Ömer'in başına gelmişti.[20] Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şu âyeti indirdi: *"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz. Allah, kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tevbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun. Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın. Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Bu sınırlara yaklaşmayın. Allah, kendine karşı gelmekten sakınsınlar diye, âyetlerini insanlara böylece açıklar."*[21] Bu âyetle artık Ramazan orucu bugünkü şeklini almış oluyordu.

Bu âyetlerin inişinden sonra sahâbe-i kirâmdan bazıları ilk zamanlarda imsak vaktinin tam olarak ne zaman olduğu konusunda tereddüt yaşadılar. Âyetteki beyaz ve siyah iplik ifadelerinden ne kastedildiğini tam olarak anlayamadılar. Onlardan imsak vaktinin gerçekten beyaz ve siyah ipliklerle belirlenebileceği kanaatinde olan, beyaz ve siyah ipliği yastığının altına koyanlar da vardı.[22] Kaynaklarımızda bu konu ile ilgili aktarılan bilgiler sahâbenin bu konudaki ilginç girişimlerini ve Peygamber Efendimizin onları kırmadan, gücendirmeden nasıl eğittiğini çarpıcı bir şekilde

18 N2279 Nesâî, Sıyâm, 51.
19 B1915 Buhârî, Savm, 15; D2314 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 1; T2968 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2; HM22475 İbn Hanbel, V, 247.
20 HM22475 İbn Hanbel, V, 247.
21 Bakara, 2/187.
22 B4509 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 28.

ortaya koymaktadır. Cömert sahâbî Adî b. Hâtim anlatıyor: "'... *Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı) siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yiyin için...*'[23] âyeti nâzil olunca bir beyaz bir de siyah ip aldım. Onları yastığımın altına koydum, (ama) aralarını ayıramadım. Bunu Resûlullah'a (sav) arz ettim. Efendimiz güldü ve '*Yastığın gerçekten geniş ve uzunmuş! Ondan kastedilen sadece gece ve gündüzdür.*' dedi."[24]

Hz. Peygamber Ramazan orucu dışında da ashâbını bazı günlerde oruç tutmaya teşvik etmiştir. Bu şekilde sair zamanlarda da orucun sabır, paylaşma ve ibadet ikliminden istifade etme fırsatı doğmuştur. Dolayısıyla bu günler, inananların Rablerine karşı hatalarını telâfi etmeleri için bahşedilmiş lütuflardır. Bu anlamda Allah Resûlü Ramazan ayından sonraki Şevval ayında oruç tutulması ile ilgili olarak, *"Her kim Ramazan orucunu tutar, sonra buna Şevval ayında altı gün daha eklerse bütün yıl oruç tutmuş gibi olur."*[25] buyurmuştur.

Allah Resûlü ashâbına her ay üç gün oruç tutmalarını tavsiye ediyordu. Bazen kamerî ayların on üç, on dört ve on beşinde de oruç tutmalarını istiyordu. Bu günlere dolunayın parlak olmasından dolayı ak günler (eyyâm-ı bîd) denilirdi. Sözünü sakınmadan söylemesiyle bilinen Ebû Zer'den nakledilen hadiste şöyle buyrulmuştur: "Resûlullah (sav) ayın on üç, on dört ve on beşine denk gelen ak günlerde (eyyâm-ı bîdde) oruç tutmamızı bize emretti."[26] Ebû Hüreyre'den nakledilen, "Bana dostum (Resûlullah) (sav) üç şey tavsiye etti: Her ay üç gün oruç tutmak, iki rekât kuşluk namazı kılmak ve uyumadan önce vitir namazı kılmak."[27] şeklindeki rivayetten de Allah Resûlü'nün bir ay içinde üç gün oruç tutmayı tavsiye ettiği anlaşılmaktadır. Hz. Âişe'ye de, "Allah Resûlü ayın hangi günlerinde oruç tutardı?" diye sorulunca da, "Allah Resûlü orucu ayın hangi gününde tuttuğuna çok aldırmazdı." cevabını vermiştir.[28]

Hz. Peygamber, pazartesi ve perşembe günlerinde oruç tutmayı da tavsiye etmiştir. Hz. Âişe'nin naklettiğine göre, Allah Resûlü pazartesi ve perşembe oruçlarını dört gözle beklerdi.[29] Resûlullah'ın, *"Ameller pazartesi ve perşembe günleri Allah'a arz olunur. Ben amelimin arzı sırasında oruçlu olmayı isterim."*[30] ve *"İnsanların amelleri pazartesi ve perşembe günleri olmak üzere her hafta iki defa arz olunur ve her mümin kula mağfiret buyrulur. Yalnız din kardeşi ile aralarında düşmanlık bulunan kul müstesna! (Onlar hakkında), 'Bu iki kişiyi (barışa) dönünceye kadar bırakın ya da geciktirin, denilir.*"[31] hadislerinde pazartesi ve perşembe günlerinde oruç tutmanın faziletine ve

[23] Bakara, 2/187.
[24] D2349 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 17.
[25] M2758 Muslim, Sıyâm, 204.
[26] N2425 Nesâî, Sıyâm, 84.
[27] B1981 Buhârî, Savm, 60.
[28] M2744 Muslim, Sıyâm, 194.
[29] T745 Tırmizî, Savm, 44.
[30] T747 Tırmizî Savm, 44.
[31] M6547 Müslim, Birr, 36.

hikmetine işaret edilerek bu günlerde oruç tutmanın güzel bir nafile olduğu anlatılmaktadır. Yine Peygamber Efendimize pazartesi günü oruç tutmak hakkında soru sorulduğunda, *"Ben o gün doğdum, bana o gün vahiy geldi."*[32] buyurmasında da özellikle pazartesinin güzel günlerin hatırasını yaşatmak için güzel bir fırsat olduğunu göstermektedir.

Peygamber Efendimizin Zilhicce'nin ilk dokuz gününde de oruç tuttuğunu belirten;[33] arefe günü orucunun faziletine ve geçmiş senenin günahlarına kefaret olduğunu bildiren bazı hadisler vardır.[34] Ancak Peygamberimize Arafat'ta vakfedeyken süt gönderilmiş ve oruçlu olup olmadığı konusunda ihtilâfa düşen insanların bakışları arasında onu içmişti.[35] Hatta Hz. Peygamber'in Arafat'ta bulunanlara, arefe günü orucunu yasakladığına dair rivayetler de vardır.[36] Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre, Hz. Peygamber bu orucu hacda bulunmayanlar için teşvik etmiştir. Ancak muhtemelen Arafat'ta bulunanların sıcak ve yorgunluktan etkilenmemeleri, bu nedenle dua ve diğer ibadetleri yapmaktan geri kalmamaları için, ayrıca bu gün bayram olarak kabul edildiği için orada oruç tutulmamasının daha uygun olduğuna işaret etmiştir.[37]

Resûlullah (sav) bazı aylarda da oruç tutmanın faziletli olduğunu belirtmiştir. Muharrem ayında tutulan oruç ile ilgili olarak, *"Ramazan ayından sonra en faziletli oruç, Allah'ın ayı olan Muharrem'de (tutulan oruçtur). Farz namazdan sonra en faziletli namaz ise gece namazıdır."* buyurmuştur.[38] Şâban ayında oruç tutulması ile ilgili olarak Hz. Âişe'den, "Ben Allah Resûlü'nün (sav) kesinlikle Şâban ayında tuttuğundan daha fazla oruç tuttuğu bir ay görmedim. Şâban ayının neredeyse tamamını oruçlu geçirirdi." rivayeti nakledilmiştir.[39] Bunun dışında Kutlu Nebî'nin Ramazan dışında hiçbir ayın tümünü oruçla geçirmediği rivayet edilmiştir.[40]

Söz konusu rivâyetler bütün olarak ele alındığında Hz. Peygamber'in, senenin büyük çoğunluğunu oruçlu geçirdiği gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Halbuki Allah Resûlü bu uygulama ve tavsiyeleri ile oruç tutulabilecek faziletli vakitleri belirtmek istemiş, Müslümanlardan bütün senelerini oruçlu geçirmelerini beklememiştir. Nitekim kendisi de bu vakitlerde kimi zaman oruç tutmuş, kimi zaman tutmamıştır.

Allah Resûlü bazı faziletli zaman dilimlerini oruçlu geçirmeyi tavsiye ettiği gibi bazı günlerde oruç tutmayı yasaklamıştır. Oruç tutulamayacağı belirtilen günlerden biri Ramazan Bayramı'nın birinci günü, diğeri de Kurban Bayramı günleridir.[41] Ayrıca Allah Resûlü'nün sadece cuma günle-

[32] M2750 Müslim, Sıyâm, 198.
[33] D2437 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 61.
[34] M2747 Müslim, Sıyâm, 197.
[35] B1661 Buhârî, Hac, 88.
[36] D2440 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 63.
[37] IF4/238 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, 238.
[38] M2755 Müslim, Sıyâm, 202.
[39] M2722 Müslim, Sıyâm, 176.
[40] M2724 Müslim, Sıyâm, 178.
[41] B1993 Buhârî, Savm, 67.

rinde oruç tutulmasından da hoşlanmadığı rivayet edilmiştir. *"Biriniz cumadan bir gün evvel veya bir gün sonra da oruç tutmadıkça sadece cuma günü oruç tutmasın."*[42] buyuran Allah Resûlü, cuma gününü haftalık bayram olarak algılandığından dolayı sadece bu gün oruç tutulmasından hoşlanmadığı anlaşılmaktadır. Rahmet Peygamberi muhtemelen Ramazanı dinç olarak karşılamaları için, Müslümanların Ramazan ayının girip girmediği konusunda tereddüt gösterdiklerinde ihtiyatla hareket ederek bir iki gün önce oruç tutmalarını (şek orucu) da uygun görmemiştir.[43]

Ümmetine çok düşkün olan Hz. Peygamber, iki ya da üç gün iftar etmeden peş peşe tutulan visal orucunu da hoş karşılamazdı ve *"Visal orucu tutmaktan sakının!"* buyururdu. Kendisine, "Ama sen visal orucu tutuyorsun." denilince Hz. Peygamber, *"Siz bu konuda benim gibi değilsiniz. Ben geceyi geçirirken Rabbim beni doyurur ve susuzluğumu giderir. Siz ancak gücünüzün yeteceği kadar amel üstlenin!"*[44] buyuran Rahmet Peygamberi, insanın gücü ve takati ölçüsünde ibadet yapmasının gereğine işaret ediyordu. Ramazan dışında dehr orucu (sürekli her gün) tutulmasını da hoş karşılamazdı.

Zâhid sahâbî Abdullah b. Amr b. Âs'ın her gün oruç tuttuğunu haber alan Rahmet Peygamberi ona, *"Gündüz oruç tuttuğun, geceleri de ibadetle meşgul olduğun geldi kulağıma, gerçekten öyle mi?"* diye sorar. Abdullah, "Evet, ey Allah'ın Resûlü!" diye cevap verir. Efendimiz, *"Böyle yapma. Bazen oruç tut, bazen tutma! Gecenin bir kısmında ibadet et, bir kısmında ise uyu! Çünkü vücudunun sende hakkı var, gözünün sende hakkı var, hanımının sende hakkı var, misafirinin sende hakkı var. Her ay üç gün oruç tutman yeterlidir. Çünkü senin için her iyiliğe on kat sevap verilecektir. Bu da yılın tamamını oruçlu geçirmiş olmaktır."* buyurur. Abdullah, "Ey Allah'ın Resûlü! Benim gücüm kuvvetim yerinde, (daha fazlasını yapabilirim)" der. Bu defa Hz. Peygamber, *"Öyleyse Allah'ın peygamberi Dâvûd (as) gibi oruç tut. Daha fazlasını yapma!"* buyurur. Abdullah, "Allah'ın peygamberi Dâvûd'un (as) orucu nasıldı?" diye sorar. Efendimiz, *"Yılın yarısında oruçlu olmak şeklinde"* diye cevap verir.

Yıllar geçip Abdullah b. Amr yaşlandığında "Keşke, Hz. Peygamber'in (sav) verdiği izni kabul etseydim." demiştir.[45]

Görüldüğü üzere Yüce Allah, rahmetiyle müminleri, oruca yavaş yavaş alıştırmıştır. Böylece Ramazan orucuna da nihaî şeklini vermiştir. Yüce Allah bu ayda cehennem kapılarını kapatıp şeytanları zincire vurarak atılmış rahmet adımlarına her sene bir yenisini eklemektedir. Sadece oruç tutanların geçebilecekleri Reyyân Kapısı oruçluları beklemektedir.[46]

42 B1985 Buhârî, Savm, 63.
43 M2518 Müslim, Sıyâm, 21.
44 B2567 Müslim, Sıyâm, 58; B1966 Buhârî, Savm, 49.
45 B1975 Buhârî, Savm, 54.
46 T765 Tirmizî, Savm, 55.

ORUÇ TUTMAK
SABIR EĞİTİMİ

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "الصِّيَامُ جُنَّةٌ، فَلاَ يَرْفُثْ وَلاَ يَجْهَلْ، وَإِنِ
امْرُؤٌ قَاتَلَهُ أَوْ شَاتَمَهُ فَلْيَقُلْ: إِنِّى صَائِمٌ مَرَّتَيْنِ..."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Oruç bir kalkandır. Oruçlu, saygısızlık yapmasın, kötü konuşmasın. Eğer biri kendisiyle dövüşmeye veya sövüşmeye kalkışırsa, iki defa, 'Ben oruçluyum.' desin..."
(B1894 Buhârî, Savm, 2)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مَنْ لَمْ يَدَعْ قَوْلَ الزُّورِ وَالْعَمَلَ بِهِ، فَلَيْسَ لِلَّهِ حَاجَةٌ فِي أَنْ يَدَعَ طَعَامَهُ وَشَرَابَهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "رُبَّ صَائِمٍ لَيْسَ لَهُ مِنْ صِيَامِهِ إِلَّا الْجُوعُ. وَرُبَّ قَائِمٍ لَيْسَ لَهُ مِنْ قِيَامِهِ إِلَّا السَّهَرُ."

عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"تَسَحَّرُوا فَإِنَّ فِي السُّحُورِ بَرَكَةً."

عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَنْ فَطَّرَ صَائِمًا كَانَ لَهُ مِثْلُ أَجْرِهِ غَيْرَ أَنَّهُ لَا يَنْقُصُ مِنْ أَجْرِ الصَّائِمِ شَيْئًا."

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yalanı ve yalana göre hareket etmeyi terk etmeyenin yemeyi içmeyi bırakmasına Allah'ın ihtiyacı yoktur!"*

(B1903 Buhârî, Savm, 8)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Oruç tutan nice kimseler vardır ki oruçtan nasibi sadece aç kalmaktır. Geceyi ibadetle geçiren nice kimseler vardır ki kıyamdan nasibi sadece uykusuz kalmaktır."*

(İM1690 İbn Mâce, Sıyâm, 21)

Enes (b. Mâlik)'ten (ra) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur. *"Sahura kalkın. Çünkü sahurda bereket vardır."*

(M2549 Müslim, Sıyâm, 45)

Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir oruçluya iftar veren, o kişinin sevabı kadar sevap elde eder. Oruçlunun sevabından da hiçbir şey eksilmez."*

(T807 Tirmizî, Savm, 82)

Hz. Peygamber, bütün ibadetler gibi orucun da insan davranışlarını etkileyen, düzenleyen yönlerine işaret eder: *"Oruç bir kalkandır. Oruçlu, saygısızlık yapmasın, ahlâksızca konuşmasın. Eğer biri kendisiyle dövüşmeye veya sövüşmeye kalkışırsa, iki defa, 'Ben oruçluyum.' desin. Bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki oruçlunun (açlıktan dolayı değişen) ağız kokusu Allah nezdinde, misk kokusundan daha hoştur. (Allah, oruçlu için şöyle buyurur): 'O, yemesini, içmesini ve cinsel isteklerini benim için terk ediyor. Oruç benim içindir. Onun mükâfatını ben vereceğim. Bir iyiliğe ise on misli ecir vardır.'"*[1]

Hz. Peygamber bu hadisinde orucu kalkana benzetmektedir. Kalkan, nasıl ki savaşta askerleri düşmanın ok ve kılıç darbelerine karşı koruyorsa, oruç da sahibini öyle korur. Üstelik sadece dışarıdan gelecek saldırılara karşı değil kendi nefsinden, şehevî arzularından, şeytanın vesveselerinden de onu korur. Bu hassasiyetle oruç tutan kişi dünyada günah ve kötülüklere, âhirette ise cehennem azabına karşı korunmuş olacaktır. Oruçlu, kalkanı öncelikle kendi elinden ve dilinden sadır olabilecek yanlış tutum ve davranışlara karşı kullanacaktır. Bu nedenle kimseye karşı kaba davranışlarda bulunmayacak, cahil ve zorba tutumlar içine girmeyecektir. Şayet bir başkası ona sataşır, kavga ve dövüş edecek olursa bu defa da oruç kalkanını ona karşı kullanacaktır. Çünkü böyle davranmak zor olsa da öfkeyi yenmenin ve yanlış yapana iyilikle karşılık vermenin bir şeklidir.

Oruçluya yakışan, aç olmasına rağmen, yüzünden tebessümü eksik etmemektedir. Gönül kırmak, inanan insana, hele oruçlu bir Müslüman'a yakışmaz. Güler yüz ve tatlı dil, oruç ibadetinin ruhuna verdiği dinginlikle birleşerek insanın ilâhî rahmet esintisine ulaşmasını sağlar. İnananlar nefislerini körelterek ruhlarına huzur veren ve gönüllerinde sevgi, merhamet, şefkat duygularını artıran orucun aydınlığını, yaptıkları hatalarla gölgelemekten sakınırlarsa karşılığını fazlasıyla göreceklerdir. Oruçlunun ayrıntı sayılabilecek fakat orucunu güzelleştirecek davranışlarda bulunması, mahzurlu davranışlardan sakınması ona bambaşka mânevî boyutlar kazandıracaktır.

"Oruçlunun ağız kokusu Allah katında misk kokusundan daha güzeldir."[2] buyuran Peygamber Efendimiz, Allah'ın rızasını elde etmek niyeti ile aç kalmaktan dolayı ağızda oluşan kötü kokunun bile böylesine güzel bir

[1] B1894 Buhârî, Savm, 2.
[2] M2707 Müslim, Sıyâm, 164

niyetten kaynaklandığı için Allah katında ayrı bir anlam ifade ettiğini belirtmektedir. Kaldı ki oruçlunun orucunu güzelleştiren hususlardan biri de ağız ve diş temizliğidir. Nitekim, *"Oruçlunun iyi davranışlarından birisi, misvak kullanmasıdır."*[3] rivayeti bunu ifade etmektedir.

Oruç, kişiye ahlâkî güzellikleri kazandırması bakımından da çok önemlidir. Çünkü oruç insana sabır, takva ve şükretmeyi öğretir. Kişi bir yandan orucum bozulur endişesi ile nefsinin arzularından sakınırken, öbür yandan da istenilen şekilde oruç tutabilmek için iyi hasletler sergilemeye çalışır. Tuttuğu her oruçta nefsine hâkim olma kabiliyetini geliştirir. Bu ayda sabır, müminin bütün benliğini kaplar. Geçici bir süre uzak kalınan maddî gıdaların yerini mânevî gıdalar alır. Artık kalp, Allah'ın adı anıldığında ürpermeye başlar.

Oruç, bir sabır sınavıdır. İnsan oruçlu iken önünde duran yemeğe elini uzatmaz, kötü söz söylemez, kem gözle bakmaz, başına gelen her türlü olumsuzluğu olgunlukla karşılar. Oruçlu olduğu sürece açlığa, susuzluğa ve her türlü günah ve kötülüğe karşı sabreder. Bundan dolayı da Allah Resûlü, *"Oruç, sabrın yarısıdır."*[4] buyurur.

Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı."*[5] buyrulmuştur. Oruç, insanın kötülüklere karşı oluşturduğu mânevî korunma hâli olan takvayı, muhkem ve sağlam bir kalkana dönüştürür. Bundan dolayı oruç yalnız belirli bir zaman yeme ve içmeden el çekmek değil, aynı zamanda her türlü kötülükten sakınmak için iradenin güçlendirilmesi eğitimidir. Oruç sayesinde o, ruhunu ve gönlünü takva ile besler. Yine oruçla ilgili âyette yer alan, *"...leallekûm teşkürûn."* *(Umulur ki şükredersiniz.)*[6] ifadesi de hem oruç konusunda tanınan birtakım ruhsatlar için şükretmeye hem de belli saatlerde el çekilen nimetlerin kadrini anladıktan sonra, onları bahşeden Allah'a karşı tazim ve şükür görevinin yerine getirilmesinin gereğine işaret etmektedir. İbadetleri yerine getirmeye gayret eden kişinin Allah'ın kendisine verdiği sayısız nimetlerden istifade etmesine karşılık şükretmesi, kulluğunun bir gereğidir. Çünkü o yaptığı bütün ibadetleri Allah'ın lütuf ve ihsanı sayesinde yapılabildiğinin farkındadır. Oruç ve Ramazan ile ilgili hükümleri beyan eden âyetlerin sonunda yer alan, *"leallehüm yerşüdûn."* *(Umulur ki doğru yolu bulurlar.)*[7] ifadesinin de oruç tutanların Ramazan boyunca edinilen değerlerle donanacakları ve doğru yolu bulma çabası içinde olacakları anlamına geldiği söylenebilir.

[3] İM1677 İbn Mâce, Sıyâm, 17.
[4] İM1745 İbn Mâce, Sıyâm, 44.
[5] Bakara, 2/183.
[6] Bakara, 2/185.
[7] Bakara, 2/186.

Hz. Peygamber, *"Yalanı ve yalana göre hareket etmeyi terk etmeyenin yemeyi içmeyi bırakmasına Allah'ın ihtiyacı yoktur!"*[8] buyurmaktadır. Oruçlunun yalandan, *yalancı şahitlikten, iftiradan, dedikodudan, kötü söz* ve davranışlardan uzak durması, orucun en önemli âdâbındandır. *Dedikodu, gıybet* gibi fiiller, aslında hiçbir zaman Müslüman'a yakışmaz. Müslüman, *dürüsttür,* dosdoğrudur. O, *gönül kırmaz, küs durmaz.* Yüce Allah, *gıybet etmeyi,* insanın ölü kardeşinin etini yemesine benzetir.[9] Gıybet, genel olarak günah olsa da oruçluyken gıybet etmek daha kötüdür. Zira gıybet, orucun bereket ve sevabını siler. Pek çok âlim gıybetin orucu bozmayacağını kabul etse de *İbn Hazm* gibi bazı âlimler oruçlunun gıybet etmesi hâlinde orucunun bozulacağını bile söylemişlerdir.[10]

Kutlu Nebî'nin, *"Oruç tutan nice kimseler vardır ki oruçtan nasibi sadece aç kalmaktır. Geceyi ibadetle geçiren nice kimseler vardır ki kıyamdan nasibi sadece uykusuz kalmaktır."*[11] hadisinde de oruç ibadetinin şekil şartlarının ötesinde, birtakım derunî özelliklerinin olduğu vurgulanmaktadır. Kulun kemale erip olgunlaşmasına katkı yapan ibadetler, *ahlâktan* ayrı düşünülemez. Hakkıyla kılınan bir namaz insanı nasıl kötülükten alıkoyarsa hakkıyla tutulan oruç da böyledir. Oruçtan istifade edebilmesi için kişinin sadece midesiyle değil bütün organlarıyla oruç tutması gerekir.

Oruçlu için *müstehap* olan hususların başında *sahura kalkmak* gelir. *Sahur yemeği* bereketli bir yemektir. Peygamber Efendimiz, Müslümanlar ile Ehl-i kitabın oruçları arasındaki en büyük farkın sahur yemeği olduğunu ifade etmiş,[12] az bir şeyle de olsa sahur yemeği yememizi tavsiye etmiştir. *"Sahura kalkın. Çünkü sahurda bereket vardır."*[13] hadisinde Allah Resûlü sahurun *Ramazan gecelerinin bereketli* vakitleri olduğuna işaret etmiştir. Namaz kılmak için ya da Ramazan gecelerindeki sahur yemeklerinin bereketini yakalamak için uyanmak, aslında kulluğa uyanmaktır. Orucu tüm şartlarına uyarak, müstehap olan uygulamalarıyla tutmak onu daha da güzelleştirecektir. Böylece sadece oruç tutanların girebilecekleri *Reyyân Kapısı*'ndan geçerek Allah'ın rızasına ve cennetine girenler arasına girmek mümkün olabilecektir.[14]

Ramazan ayının müstehap olan uygulamalarından biri de iftarlarımızı acele yapmak,[15] akşam namazını kılmadan önce oruçlarımızı açmaktır. Allah Resûlü akşam namazını kılmadan önce orucunu birkaç yaş hurmayla, *yaş hurma* bulamadığı zaman *kuru hurmayla,* o da yoksa birkaç yudum suyla açardı.[16] Orucu hurma gibi tatlı bir şeyle açmak ise *mendup,* başka

[8] B1903 Buhârî, Savm, 8.
[9] Hucurât, 49/12.
[10] İZ6/243 İbn Hazm, *Muhallâ,* VI, 243.
[11] İM1690 İbn Mâce, Sıyâm, 21.
[12] M2550 Müslim, Sıyâm, 46.
[13] M2549 Müslim, Sıyâm, 45.
[14] T765 Tirmizî, Savm, 55.
[15] D2354 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 20.
[16] T696 Tirmizî, Savm, 10.

bir deyişle hoş bir davranıştır. Belki bu uygulama, bu güzide meyvenin tadı ve bereketiyle, Ramazan'ın tadına ve bereketine çok yakışmasındandır. Resûlullah'ın (sav) *kış günlerinde* kuru hurma ile yaz günlerinde ise su ile orucunu açtığına dair rivayetler de vardır.[17]

Oruçludan yapması beklenen güzelliklerden biri de Kur'an'ın indirildiği bu mübarek ayda çok *Kur'an okumaktır.* Bilindiği gibi Hz. Peygamber, Ramazan gün ve gecelerinde bol bol Kur'an okurdu. Genç sahâbî *İbn Abbâs*, Rahmet Elçisi'nin *Ramazan ayında* Kur'an ile ilişkisini şöyle tasvir etmektedir: "Allah Resûlü insanların en cömerdi idi. *Cömertliğinin* zirvesinde olduğu zaman ise *Cibrîl* ile çokça buluştuğu Ramazan ayı idi. Cibrîl Ramazan'ın her gecesinde Peygamber'le buluşur ve onunla Kur'an'ı karşılıklı okurlardı..."[18] Önce Hz. Peygamber, Cibrîl'e okurdu, buna "*arz*" denirdi. Sonra aynı âyetleri bu defa Cibrîl okurdu ki buna "*mukâbele*" denirdi.[19] İşte *Cibrîl-i Emin*'in Allah Resûlü ile yapageldiği Ramazan *mukabeleleri* asırlardır geleneksel bir şekilde hemen hemen bütün camilerde tatlı bir yadigâr olarak devam etmiş ve âdeta orucun, Ramazan'ın ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir.

Kur'an okumanın yanı sıra iftar ve sahur yemeklerinde dua etmek de orucun *âdâbındandır.* Allah Resûlü Ramazan ayları dışında da sofrada dua ederdi. Peygamber Efendimiz, yemek yediği zaman, "*Bizi yediren, içiren ve bizi Müslüman yapan Allah'a hamdolsun.*"[20] "*Güzellikle ve bereket dilekleriyle dolu, ama bir o kadar yetersiz olan ve dilimizden düşürmediğimiz, vazgeçemediğimiz tüm övgülerle sana çokça hamd ediyoruz ey Rabbimiz!*"[21]diyerek Allah'a olan şükrünü ifade ederdi. Peygamber Efendimiz orucunu açtığı zaman, "*Susuzluk gitti, damarlar suya kavuştu. İnşallah orucun ecri de hâsıl oldu.*"[22] şeklinde veya, "*Ey Allah'ım! Senin rızan için oruç tuttum. Senin rızkınla orucumu açtım.*"[23] diyerek orucunu açardı. Yemek yedikten sonra da, "*Oruçlular yanınızda iftar etsin, iyiler yemeğinizden yesin, melekler size dua etsin.*"[24] diye dua ederdi. Hz. Peygamber ayrıca *adaletli yönetici*, iftar etmek üzere olan oruçlu ve *mazlum* kişinin duasının geri çevrilmeyeceğini[25] söyleyerek iftarda dua etmeye teşvik ederdi.

Ramazanda iftar yemekleri vermek, *Rezzâk* olan Rabbimizin bize verdiği rızıkları kardeşlerimizle paylaşmak, *Halil İbrâhim bereketini* umduğumuz *sofralarda* buluşmak bize mânevî ecirler kazandırır. Bazen bir tek hurma bile cennete vesile olur. *Âişe validemiz* anlatıyor: "Yoksul bir kadın, iki kızını yüklenmiş kapıma geldi. Ben de kendisine üç kuru hurma ver-

17 T696 Tirmizî, Savm, 10.
18 B6 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
19 *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, VII, 316.
20 D3850 Ebû Dâvûd, Et'ime, 52; İM3283 İbn Mâce, Et'ime, 16.
21 D3849 Ebû Dâvûd, Et'ime, 52; B5459 Buhârî, Et'ime, 54.
22 D2357 Ebû Dâvûd, Sıyam, 22.
23 D2358 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 22.
24 D3854 Ebû Dâvûd, Et'ime, 54.
25 T2526 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 2.

dim. Kızların her birine birer *hurma* verdi. Yemek için bir hurma da ağzına attı. Derken kızları annelerinin ağzındaki hurmayı da yemek istediler. Kadın yemek istediği hurmayı hemen ikisinin arasında pay etti. Onun bu hâli benim pek hoşuma gitti. Allah Resûlü'ne kadının bu davranışından bahsettim. Efendimiz buyurdular ki: *'Bu hurma hatırına Allah ona cenneti vacip kılmıştır. Veya bu hurma hatırına onu cehennemden azat etmiştir.*"[26]

İftar sofralarına mümkün mertebe yoksulların davet edilmesi bir *tarağın dişleri* gibi birbirine eşit olan insanların[27] aynı sofra etrafında buluşmasını sağlar. Allah Resûlü, *"Bir oruçluya iftar veren, o kişinin sevabı kadar sevap elde eder. Oruçlunun sevabından da hiçbir şey eksilmez.*"[28] buyurarak *iftar davetlerini* teşvik etmiştir. Yemeklerde israfa kaçılmaması ve sünnete uygun davranılması gerekir. Allah Resûlü, misafiri olduğu ev sahibine kendisi dua ettiği gibi ashâbına da dua etmelerini tavsiye etmiştir.[29]

Oruçtan nasibi aç kalmaktan öteye geçmeyen kimselerin durumuna düşmemek için gözler, kulaklar, eller, ayaklar, kalp ve ağız, mideyle beraber oruç tutmalıdır. Allah Resûlü'nün uyarıları oruç tutarken de rehberimiz olmalıdır.

[26] M6694 Müslim, Birr, 148.
[27] MŞ195 Kudâî, *Müsnedü'ş-şihâb*, 1/145.
[28] T807 Tirmizî, Savm, 82.
[29] D3853 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 54.

SAHUR ve İFTAR
ORUÇLA GELEN BEREKET ve SEVİNÇ

عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"فَصْلُ مَا بَيْنَ صِيَامِنَا وَصِيَامِ أَهْلِ الْكِتَابِ أَكْلَةُ السَّحَرِ."

Amr b. Âs'tan rivayet edildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Bizim orucumuzla Ehl-i kitabın orucunu ayıran (şey), sahur yemeğidir."
(M2550 Müslim, Sıyâm, 46)

عَنْ أَنَسٍ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ
"تَسَحَّرُوا فَإِنَّ فِي السُّحُورِ بَرَكَةً."

عَنْ جَابِرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ لِلَّهِ عِنْدَ كُلِّ فِطْرٍ عُتَقَاءَ وَذَلِكَ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ."

عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَنْ فَطَّرَ صَائِمًا كَانَ لَهُ مِثْلُ أَجْرِهِ غَيْرَ أَنَّهُ لاَ يَنْقُصُ مِنْ أَجْرِ الصَّائِمِ شَيْئًا."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ إِذَا أَفْطَرَ عِنْدَ أُنَاسٍ قَالَ:
"أَفْطَرَ عِنْدَكُمُ الصَّائِمُونَ، وَأَكَلَ طَعَامَكُمُ الأَبْرَارُ، وَتَنَزَّلَتْ عَلَيْكُمُ الْمَلاَئِكَةُ."

Enes'in (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Sahur yemeği yiyin. Çünkü sahur yemeğinde bereket vardır.*"

(M2549 Müslim, Sıyâm, 45; B1923 Buhârî, Savm, 20)

Câbir'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Şüphesiz her iftar vaktinde Allah tarafından (cehennem ateşinden) azat edilenler vardır. Bu (azat etme işlemi Ramazan'da) her gece olur.*"

(İM1643 İbn Mâce, Sıyâm, 2)

Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'nin rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Her kim bir oruçluya iftar yemeği yedirirse, kendisine onun sevabı kadar sevap verilir; oruçlunun ecrinden de hiçbir şey eksiltilmez.*"

(T807 Tirmizî, Savm, 82)

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) insanlarla birlikte iftar ettiğinde şöyle derdi: "*Yanınızda oruçlular iftar etsin. Yemeğinizi iyiler yesin ve üzerinize melekler insin.*"

(DM1805 Dârimî, Savm, 51)

Peygamber Efendimizin Medine'ye gelişinden yaklaşık olarak on sekiz ay geçmişti. Şâban ayının son günleriydi. Bakara sûresinin gelen âyetleri Ramazan orucunun farz kılındığını haber vermişti.[1] Resûlullah'ın tebliğ ve teşvik ettiği herşeyi, "*İşittik ve itaat ettik.*"[2] diyerek büyük bir aşkla yerine getirmeye çalışan sahâbe-i kirâm, bu ibadeti de gerektiği gibi yapmaya gayret ve özen gösteriyorlardı.

Orucun farz kılındığı bu ilk dönemlerde sahâbîler, iftar ettikten sonra gece uyumadıkları müddetçe yiyebiliyor, içebiliyor, eşleriyle birlikte olabiliyorlardı. Fakat akşam olduğunda, iftar vakti dâhil, herhangi bir vakitte uyumaları hâlinde uyanınca bunların hiçbirini yapamıyorlar, ertesi gün güneş batıncaya kadar oruçlu sayılıyorlardı.[3] Bir gün Kays b. Sırma (ra) adlı bir sahâbî yorgun argın evine gelerek hanımından iftar için yemek hazırlamasını istemişti. Fakat bütün gün çalışan Kays, hanımı gelene kadar yorgunluktan uyuyakaldı. Böylece hiç yemek yiyemeden ertesi günün orucuna başlamak zorunda kaldı ve yine tarlasında çalışmaya başladı. Ancak günün ortasında açlık ve yorgunluğa daha fazla dayanamayarak bayılıverdi. Kays'ın bu hâli Resûlullah'a haber verildi. Bunun üzerine Müslümanlara kolaylık sunan ve "sahur" uygulamasını başlatan şu âyet nâzil oldu:

"*Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz. Allah sizin kendinize kötülük ettiğinizi bildi ve tevbenizi kabul edip sizi bağışladı. Artık (Ramazan gecelerinde) onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için takdir ettiklerini isteyin. Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı) siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yiyin, için sonra akşama kadar orucu tamamlayın.*"[4]

"Gecenin son üçte biri" için kullanılan "seher" kökünden gelen "sahur", oruç tutmak üzere fecrin doğuşundan önce yenen yemeğe verilen isimdir. Hz. Peygamber'in, bazı hadislerinde *"ekletü's-sahûr"*[5] bazılarında ise *"taâmü's-sahûr"*[6] yani "sahur yemeği" olarak ifade ettiği, gecenin yarısından sonra yenen bu yemek için genellikle "sahur" kelimesi kullanılmıştır.

Gündüz oruç tutabilmek için sahur yemeğinden istifade edilmesini tavsiye eden[7] Peygamber Efendimiz, "*Bizim orucumuzla Ehl-i kitabın orucunu ayıran (şey), sahur yemeğidir.*"[8] diyerek sahur yapmanın oruç ibadetinde Müslümanların ayırt edici bir vasfı olduğunu bildirmiştir. Sahura kalkma-

1 ST1/248 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 248; Bakara, 2/183-184.
2 Bakara, 2/285.
3 IF4/130 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IX, 130.
4 B1915 Buhârî, Savm, 15; T2968 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2; Bakara, 2/187.
5 D2343 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 15; T708 Tirmizî, Savm, 17.
6 İM1693 İbn Mâce, Sıyâm, 22.
7 İM1693 İbn Mâce, Sıyâm, 22.
8 M2550 Müslim, Sıyâm, 46.

yı son derece önemsediğinden, *"Sahur yemeği yiyin. Çünkü sahur yemeğinde bereket vardır."*[9] buyurarak Müslümanlardan bir yudum su ile olsa da mutlaka sahur yapmalarını istemiştir.[10] Resûl-i Ekrem, sahurun bereketinden sık sık bahsetmiş, sahâbeden Irbâd b. Sâriye'yi (ra) sahura davet ederken de, *"Mübarek yemeğe gel!"* diyerek bu yemeğin hayırlı ve bereketli olduğunu farklı bir şekilde ifade etmiştir.[11] Ayrıca sahur yapanlara Allah Teâlâ'nın merhamet, meleklerin de hayır dua edeceği müjdesini vermiştir.[12]

Bu bereketli gece yemeği, imsak vaktiyle sona erer. "Bir şeyden el çekmek, kendini tutmak" mânâsına gelen "imsak", oruç tutmak üzere belirlenen vakitte kişinin kendisini yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak tutmasını ifade eden bir terimdir. Dar anlamda ise günün aydınlanmaya başladığı ve böylece sahurun sona erip orucun başladığı vakit için kullanılır. "İmsak" kelimesi daha ziyade bu dar anlamıyla meşhur olmuştur. Güneşin batışıyla oruç yasaklarının kalktığı zamana ise "iftar" denilmiştir.

Sahâbe-i kirâm Hz. Peygamber'in emrini yerine getirmek, onun sünnetini takip etmek üzere sahura büyük heyecanla kalkıyorlardı. Ne var ki, ilk zamanlarda, saat gibi zamanı gösteren belirli bir araç olmadığı için, oruca başlama vaktinin tesbiti konusunda ashâb arasında bir tereddüt hâsıl olmuştu. Her ne kadar Yüce Rabbimiz bunu Kur'an âyetiyle, *"siyah iplik ile beyaz iplik birbirinden ayırt edilecek zamana kadar"*[13] şeklinde bildirmiş ise de bu mecâzî ifadeyi bazı sahâbîler anlayamamıştı. İmsak vaktini tayinde zorlananlardan biri de Tay kabilesinden cömertliğiyle meşhur sahâbî Adî b. Hâtim (ra) idi. Oruca başlama vaktini belirleyen âyet indiğinde Adî, bir siyah bir de beyaz ip alıp bunları yastığının altına koymuştu. Gece bunlara bakıp aralarında bir fark tespit edemeyince oruca ne zaman başlayacağına bir türlü karar verememişti. Sabah olunca hemen Resûlullah'a gelerek bu durumu anlattı. Allah Resûlü, *"Öyleyse senin yastığın enli ve uzunmuş."* sözleriyle onun âyette kastedileni anlamadığını ima ederek gülümsedi[14] ve şu açıklamayı yaptı: *"Âyette bahsi geçen siyah ve beyaz iplik, gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığından ibarettir."*[15]

Gerek Sevgili Peygamberimizin bu beyanıyla, gerekse sonradan âyette geçen *"tan yeri ağarıncaya kadar"* ifadesinin nâzil olmasıyla âyetin mânâsı iyice anlaşılmış, Adî b. Hâtim gibi siyah ve beyaz iplerle kafası karışan diğer kimselerin de[16] zihinleri aydınlanmıştı. Ancak imsak vaktinin tayini hususundaki ihtilâflar devam etmekteydi. Ashâbın çoğunluğu imsak ve iftar vakitlerinde ezana göre hareket ediyordu. Ancak imsak vaktinde

9 M2549 Müslim, Sıyâm, 45; B1923 Buhârî, Savm, 20.
10 HM11416 İbn Hanbel, III, 44; SI3476 İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 253.
11 D2344 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 16; N2165 Nesâî, Sıyâm, 25.
12 HM11416 İbn Hanbel, III, 44.
13 Bakara, 2/187.
14 M2533 Müslim, Sıyâm, 33; D2349 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 17.
15 B1916 Buhârî, Savm, 16.
16 B1917 Buhârî, Savm, 16.

Hz. Peygamber'in müezzinlerinden Bilâl (ra) ezanı daha önce okurken İbn Ümmü Mektûm (ra) ise geciktiriyordu. Gecenin farklı vakitlerinde okunan bu ezanlar, sahâbenin imsak vaktini karıştırmalarına neden olmuştu. Allah Resûlü'nün, *"Bilâl ezanı geceleyin okur. Siz, İbn Ümmü Mektûm'un ezanını işitinceye kadar yiyin, için."*[17] sözleriyle bu karışıklık da ortadan kalkmış oldu. Zira Hz. Bilâl'in okuduğu ezan, uyuyanları uyandırmak, gece kalkıp namaz kılanlara da sahur vaktinin bitmek üzere olduğunu haber vermek içindi, imsak vaktinin girdiğini göstermiyordu.[18] İbn Ümmü Mektûm'un okuduğu ezan ise Müslümanlara oruç ibadetinin başladığını ilân ediyordu. Zira o, âmâ olduğundan çevresindeki insanların sabah namazı vaktinin girdiğini söylemesiyle ezan okumaktaydı.[19]

İmsak vakti, sabah namazının vaktinin girdiği, gecenin bittiği, gündüzün başladığı andır. İmsakla birlikte mümin, sevabını Allah Teâlâ'nın takdir edeceği çok özel bir ibadete başlar. Zira Yüce Allah kutsî bir hadiste şöyle buyurmuştur: *"...Oruç benim içindir, onun ecrini ben vereceğim..."*[20] Gün ilerledikçe, oruç tutmanın kazandırdığı mânevî haz ve heyecanla birlikte açlık ve susuzluk hissi de artar. Fakat oruç tutan Müslüman, *"Oruçlunun ağız kokusu Allah katında misk kokusundan daha güzeldir."*[21] diyen Allah Resûlü'nün bu övgüsüne mazhar olabilmek için sabreder. Ve yalnızca Allah için türlü zorluklara katlanılarak eda edilen bir günlük oruç iftar vaktinin girmesiyle sona erer.

Kur'ân-ı Kerîm'de "akşama kadar" oruç tutulması emredildiği ve iftar vaktinin tam olarak ne zaman girdiği açıklanmadığı için sahâbe, konuyu Peygamber Efendimize danışmıştır. Hz. Ömer'in, "İftar vakti ne zamandır?" sorusu üzerine Sevgili Peygamberimiz, *"Gece gelip gündüz gidince ve güneş kaybolunca oruçlu iftar eder."*[22] diyerek güneşin batışıyla iftar vaktinin girdiğini bildirmiştir.

İftar vakti, müminler için sevinç ve huzur vaktidir. Bu vaktin girmesiyle Allah'ın rızası için açlığa, susuzluğa, orucun sıhhatine zarar verecek tutum ve davranışlara karşı sabreden, oruca özel yasaklardan uzak durmayı başaran ihlâslı gönüller için bütün bu yasaklar kalkar. Bu vakit, Resûlullah'ın (sav), *"Şüphesiz her iftar vaktinde Allah tarafından (cehennem ateşinden) azat edilenler vardır. Bu (azat etme işlemi Ramazan'da) her gece olur."*[23] sözleriyle ifade ettiği üzere, bağışlanma vaktidir. Yine Hz. Peygamber, *"...Müminin iki sevinci vardır: Birisi iftar vaktinde orucunu açtığı andaki sevinci, diğeri Rabbine kavuştuğu zaman orucunun (mükâfatından kaynaklanan) sevincidir."*[24] buyurmuştur.

[17] B620 Buhârî, Ezân, 12.
[18] B621 Buhârî, Ezân, 13, N2172 Nesâî, Sıyâm, 30
[19] B617 Buhârî, Ezân, 11
[20] M2706 Müslim, Sıyâm, 163; B1904 Buhârî, Savm, 9
[21] M2707 Müslim, Sıyâm, 164
[22] M2558 Müslim, Sıyâm, 51
[23] İM1643 İbn Mâce, Sıyâm 2
[24] M2706 Müslim, Sıyâm, 163, B1904 Buhârî, Savm, 9

Visal orucunu yani iki gün peş peşe iftar etmeden oruç tutmayı yasaklayan[25] Allah Resûlü, iftar vakti gelince, oruç açmada acele edilmesini tavsiye etmiştir. *"İnsanlar vakti girince iftar etmekte acele ettikleri sürece hayır üzere olurlar."*[26] buyurmuş ve Allah'ın en sevdiği kullarının iftar yapmada acele edenler olduğunu bildirmiştir.[27] Nitekim bir gün, tâbiînden Ebû Atıyye ile Mesrûk, müminleri annesi Hz. Âişe'nin yanına gelerek sahâbeden bir kişinin iftar yapmada ve akşam namazını kılmada acele ettiğini, diğer bir kimsenin ise bunları geciktirdiğini söylemiş, hangisinin daha doğru olduğunu öğrenmek istemişlerdi. Hz. Âişe iftarda ve namazda acele edenin kim olduğunu merak etmiş ve onun Abdullah b. Mes'ûd olduğunu öğrendikten sonra şöyle demişti: "Allah Resûlü de böyle yapardı."[28]

Peygamber Efendimiz, iftar edeceği zaman özel yiyecekler aramaz, yemek ayrımı yapmaz, sofrada ne bulursa onunla iftar ederdi. Onun iftar sofrası, lüks ve israftan uzak, son derece sade idi. Medine'de Efendimizin yanında büyüyen Enes b. Mâlik (ra), Resûlullah'ın iftarını şöyle anlatmıştır: "Resûlullah (sav) akşam namazını kılmadan önce birkaç taze hurma ile, eğer yoksa kuru hurma ile iftar ederdi, o da yoksa birkaç yudum suyla orucunu açardı."[29] Peygamberimiz, Allah rızasını kazanmak için oruç tutar, O'nun rızkıyla iftar eder, iftar ederken de ellerini açarak şöyle dua ederdi: *"Allâhümme leke sumtü ve alâ rızkıke eftartü. (Allah'ım! Senin rızan için oruç tuttum ve senin rızkınla orucumu açtım.)"* [30]

Allah Resûlü, *"Her oruçlunun iftarını açtığında reddedilmeyen bir duası vardır."* diyerek müminlere bu sevinç ve bağışlanma vaktinde dua etmelerini öğütlemiştir. Bu hadisi Peygamberimizden nakleden sahâbî Abdullah b. Amr'ın (ra) iftar vaktinde, *"Allah'ım! Senden herşeyi kuşatan rahmetin ile beni bağışlamanı dilerim."* diyerek dua ettiği bilinmektedir.[31]

Ramazan ayında, diğer zamanlara göre daha cömert olan Sevgili Peygamberimiz,[32] iftar sofralarını başkalarıyla paylaşmaya büyük önem vermiş ve şöyle buyurmuştur: *"Her kim bir oruçluya iftar yemeği yedirirse, kendisine onun sevabı kadar sevap verilir; oruçlunun ecrinden de hiçbir şey eksiltilmez."*[33] Kendisi de iftar davetlerine icabet etmiş, davet sahiplerine övgüde bulunmuştur. Nitekim Sa'd b. Ubâde'nin (ra) iftar davetine icabet ettiğinde, iftarda kendisine ikram edilen ekmek ile zeytinyağını yedikten sonra, genellikle başkalarıyla iftar ederken okuduğu şu duayı okumuştur: *"Eftara ındekümü's-sâimûn ve ekele taâmekümü'l-ebrâr ve sallet aleykümü'l-melâiketü. (Yanınızda oruçlular iftar etsin, yemeğinizi iyiler yesin ve melekler size rahmet dilesin.)"* [34]

[25] B1961 Buhârî, Savm, 48.
[26] B1957 Buhârî, Savm, 45; M2554 Müslim, Sıyâm, 48.
[27] T700 Tirmizî, Savm, 13; BS8211 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 396.
[28] M2556 Müslim, Sıyâm, 49.
[29] D2356 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 21; T696 Tırmizî, Savm, 10.
[30] D2358 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 22; BS8225 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 399.
[31] IM1753 İbn Mâce, Sıyâm, 48.
[32] B6 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[33] T807 Tirmizî, Savm, 82.
[34] D3854 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 54; DM1805 Dârimî, Savm, 51.

İslâm ümmeti, Allah Resûlü'nün diğer sünnetlerine karşı gösterdiği hassasiyeti sahur, iftar, iftarda acele etme, iftar sofralarına ihtiyaç sahiplerini çağırma gibi konulardaki sünnetinde de göstermiş, tarih boyunca bu heyecan artarak devam etmiştir.

Hz. Bilâl'in oruç tutacak olanları sahura kaldırmak için okuduğu ezandan hareketle Osmanlı döneminde sahur vaktini duyurmak için Allah'a hamd ve övgü, Peygamberine salât ve selâm okunmuştur. "Temcit" adı verilen bu uygulamaya atfen dilimizde "temcit pilavı" şeklinde bir tabir oluşmuştur. Zira o günlerde akşamdan hazırlanmış pilavlar, sahur vaktinde temcidler okunurken çıkarılır, ısıtılır ve sahur yapılırdı. Osmanlı'daki bu geleneğin yerini daha sonraları, oruç tutanları uyarmak üzere caddelerde mâniler eşliğinde davullar çalan Ramazan davulcuları almıştır. Hayat şartlarıyla değişen ve günümüzde giderek azalan bu uygulamalar, toplumda canlı olarak yaşanan Ramazan sevincinin birer göstergesidir.

Sahurlardaki coşku iftarlarda zirveye çıkmış, öyle zamanlar olmuş ki, iftar sofraları törenle kurulur ve ikram edilen yemekler, belli bir düzen içinde yenilir hâle gelmiştir. İftar vakti top atışlarıyla ilân edilmiş, bu uygulama çeşitli hediyeler dağıtılarak devam etmiştir. Günümüzde de gerek Mekke ve Medine'de saflar hâlinde oluşturulan uzun, geniş, mütevazı sofralarla gerekse ülkemizde kurulan küçük büyük iftar çadırlarıyla toplumun her kesiminden insan bir araya gelerek iftar sevincini paylaşmakta, farklı şekillerde de olsa iftar ve Ramazan coşkusu bütün İslâm âleminde yaşanmaktadır.

İftar davetlerini verirken akrabaların, dostların, komşuların dikkate alınması güzeldir. Fakat bu daireyi genişleterek, iftar sofralarına ihtiyaç sahibi insanları buyur etmek Allah'ın rızasına çok daha uygun bir davranış olacaktır. İftar davetleri belli bir zümrenin bir araya gelerek lüks mekânlarda, zengin sofralarda yemek yemelerinin ötesine geçmeli; sofralara dâhil edilen yetimler, yaşlılar ve muhtaçlarla Halil İbrâhim bereketinin arandığı salih amellere dönüşmelidir.

Sahur, sevabını Yüce Allah'ın vereceği önemli bir ibadete başlamanın heyecanı, iftar ise nimetlere kavuşmanın sevinci ile geçen bereketli zaman dilimleridir. Allah'ın sevgisine ve rızasına kavuşabilmek için sahurdan iftara kadar günlerini oruçlu geçirenler hem bu dünyada huzuru hem de âhirette mutluluğu kazanırlar. Bu güzel anlarını yakınlarla, dostlarla ve muhtaçlarla paylaşanlar ise birlikteliğin coşkusu ve yardımlaşmanın bereketiyle bu mutluluklarını bir kat daha artırırlar.

İTİKÂF
RAMAZAN'DA NEFİS MUHASEBESİ

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ : أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَعْتَكِفُ الْعَشْرَ الْأَوَاخِرَ مِنْ
رَمَضَانَ حَتَّى تَوَفَّاهُ اللَّهُ تَعَالَى...

Peygamberimizin eşi Hz. Âişe'nin (ra) naklettiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) vefat edinceye kadar
Ramazan'ın son on gününde itikâfa girerdi...
(B2026 Buhârî, İ'tikâf, 1)

قَالَتْ عَائِشَةُ [رَضِيَ اللهُ عَنْهَا]: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَجْتَهِدُ فِى الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ مَا لاَ يَجْتَهِدُ فِى غَيْرِهِ.

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُجَاوِرُ فِى الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ مِنْ رَمَضَانَ وَيَقُولُ: "تَحَرَّوْا لَيْلَةَ الْقَدْرِ فِى الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ مِنْ رَمَضَانَ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ فِى الْمُعْتَكِفِ:
"هُوَ يَعْكِفُ الذُّنُوبَ وَيُجْرَى لَهُ مِنَ الْحَسَنَاتِ كَعَامِلِ الْحَسَنَاتِ كُلِّهَا."

Hz. Âişe (ra) şöyle demiştir: "Resûlullah (sav), (Ramazan'ın) son on gününde, (ibadet hususunda) başka zamanlarda göstermediği gayreti gösterirdi."

(M2788 Müslim, İ'tikâf, 8)

Hz. Âişe şöyle demiştir: "Resûlullah (sav), Ramazan'ın son on gününde itikâfa girer ve '*Kadir gecesini Ramazan'ın son on gününde arayın.*' derdi."

(B2020 Buhârî, Fadlü leyleti'l-kadr, 3)

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) itikâftaki kimse için şöyle buyurmuştur: "*O, günahlardan uzak kalır ve kendisine (hayatın içinde) tüm iyilikleri yapan kimse gibi iyilikler yazılır.*"

(İM1781 İbn Mâce, Sıyâm, 67)

Mübarek Ramazan ayı... Mescid-i Nebevî'nin içinde Ravza-i Mutahhara'daki Tevbe Sütunu'nun arkasına atılmış basit bir yaygı ve yatak... Üzerine kurulmuş küçük bir çadır... Hem de keçeden yapılma bir Türk çadırı (Kubbe Türkiyye)... Çadırın ağzında mütevazı bir hasır... Ve hasırın arkasında Rahmet Elçisi... İtikâfa girmiş ve Rabbiyle halvete çekilmiş...[1]

Sahâbeden Ebû Saîd el-Hudrî'nin anlattığına göre, Resûlullah (sav) önceleri Ramazan'ın ilk on gününde itikâfa girerdi. Sonra ortasındaki on günde itikâfa girmeye başladı. Yirminci gece geçip de yirmi birinci geceyi karşıladığı zaman evine dönerdi. Onunla birlikte itikâfa girenler de evlerine giderdi. Ancak bir Ramazan ayında, evine dönmeyi itiyat edindiği gece mescitte kaldı. Bir ara, hasırı eliyle tutarak çadırın bir tarafına çekti. Sonra başını dışarı çıkararak cemaate şöyle seslendi: *"Ben, o Kadir gecesini aramak üzere Ramazan'ın ilk on gününde itikâfa girmiştim, sonradan ayın ortasındaki on günde itikâf yapmaya başladım. Ardından bana bu gecenin son on günde olduğu söylendi. Dolayısıyla sizden itikâfa girmek isteyen (tekrar) girsin!"* Bunun üzerine cemaat de onunla birlikte itikâfa girdiler. Resûlullah (sav), *"Bana, Kadir gecesi, tek sayılı (21, 23, 25, 27, 29) ve sabahında çamurlu su içine secde edeceğim bir gece olarak gösterildi."* buyurdu. Yirmi birinci gecenin sabahı namaza kalktıklarında gökyüzünde tek bir bulut dahi yoktu. Derken bir bulut geldi ve birden yağmur yağmaya ve mescitte sular akmaya başladı.[2] Ebû Saîd el-Hudrî, Hz. Peygamber'in bahsettiği çamurlu suyu gözleriyle gördü. Resûlullah (sav) sabah namazını kıldırdıktan sonra alnında ve burnunun ucunda çamurlu su vardı. Anladı ki, o gece (Kadir gecesi), son on günün yirmi birinci gecesi imiş.[3]

İtikâf, alıkoymak, hapsetmek, bir yerde kalmak anlamına gelir ve kişinin sıradan davranışlardan uzaklaşarak, ibadet amacıyla belli bir süre mescitte kalması demektir. İtikâf yapmak, kökleri Hz. İbrâhim zamanına kadar giden bir ibadet çeşididir. Yüce Allah, Hz. İbrâhim ile oğlu İsmâil'e, tavaf edecekler, orada ibadete kapanacaklar (itikâfa girecekler), rükû ve secde edecekler için Beyt'i temizlemelerini emretmişti.[4] İtikâf geleneği, câhiliye döneminde de bilinmekteydi. Nitekim Hz. Ömer, henüz İslâm'a girmeden önce Mescid-i Harâm'da itikâfa gireceğine dair adakta bulun-

[1] M2771 Muslim, Sıyâm, 215; İM1774 İbn Mâce, Sıyâm, 61
[2] M2772 Müslim, Sıyâm, 216
[3] M2769 Müslim, Sıyâm, 213; M2771 Müslim, Sıyâm, 215
[4] Bakara, 2/125

muştu. Müslüman olduktan sonra bunu Hz. Peygamber'e sormuş, o da adağını yerine getirmesini söylemişti.[5]

Ramazan ayı ve oruçtan söz eden âyette, itikâfa girildiği günlerde eşlerle cinsel ilişki yasaklanmaktadır.[6] Bu âyet, Hz. Peygamber'in hayatında mühim bir yer tutan itikâf uygulamasının, vahiy tarafından onaylanması bakımından önem arz etmektedir. Zira Resûlullah, vefat edinceye kadar Ramazan ayının son on gününü çoğunlukla itikâf ederek geçirmiş,[7] vefat ettiği yıl ise yirmi gün itikâfta kalmıştı.[8] O sene Hz. Peygamber'i böyle yapmaya sevk eden sebep, ya vefat edeceği yıl Kur'an'ı Cebrail'e iki kez arz etmesi ya da yolculuk nedeniyle önceki yıl yapamadığı itikâfını kaza etmesiydi.[9] Bir defasında da Ramazan'da yapamadığı itikâfını Şevval ayında yapmıştı. Buna eşlerinin itikâfa girmek için birbirleriyle rekabet etmeleri ve Peygamber (sav)'den izinsiz mescitte itikâf çadırı kurmaları neden olmuştu.[10]

Allah Resûlü, eşlerinin aralarındaki rekabeti, mescide, itikâf gibi Allah'la halvette olma amacı taşıyan ve zihnî yoğunlaşma gerektiren bir ibadete taşınmasını hoş görmemişti. Zaten itikâf süresince Peygamberimizin bir çadırın içine sığınmasının amacı, onun tamamen Kur'an'a, tefekküre ve ibadete yoğunlaşması, mescit içindeki insanların gelip geçmesi ve görünmesi sebebiyle huşûunun bozulmaması, dikkatinin dağılmaması idi. Nitekim bir defasında Resûlullah (sav) itikâfta kendi çadırındayken bazı kişilerin seslice Kur'an okuduğunu işitince çadırın perdesini açıp onlara, *"Dikkat edin! Hepiniz Rabbinizle konuşuyorsunuz. Birbirinizi rahatsız etmeyin! Kur'an okurken ya da namazda seslerinizi fazla yükseltmeyin!"* uyarısında bulunmuştu.[11]

İtikâf ibadetine Hz. Peygamber kadar hanımları ve ashâbı da önem vermişti. Hatta Resûlullah'ın vefatından sonra hanımları itikâf geleneğini sürdürmüşlerdi.[12] Nafile bir ibadet olmasına rağmen ashâbdan da itikâf yapmaya gayret gösterenler olmuştu.[13]

Ramazan ayını en güzel şekilde değerlendirmeye özen gösteren Allah Resûlü,[14] Ramazan'ın son on gününe daha da önem verir, ibadet hususunda başka zamanlarda göstermediği gayreti gösterirdi.[15] Hz. Âişe'nin söylediğine göre, "Resûlullah (sav) itikâfa gireceği vakit, Ramazan'ın son on gününün ilk gecesinden önceki sabah namazını kılar ve itikâf yerine girerdi."[16] Kendisi bu değerli zaman dilimini ihya ettiği gibi, ailesinin de aynı feyiz ve bereketten faydalanmasını ister ve geceleri aile fertlerini ibadet için uyandırırdı.[17]

[5] B3144 Buhârî, Farzu'l-humus, 19; M4292 Müslim, Eymân, 27.
[6] Bakara, 2/187.
[7] B2026 Buhârî, İ'tikâf, 1; M2784 Müslim, İ'tikâf, 5.
[8] B2044 Buhârî, İ'tikâf, 17.
[9] İF4/285 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, 285; İM1770 İbn Mâce, Sıyâm, 58; T803 Tirmizî, Savm, 79.
[10] B2041 Buhârî, İ'tikâf, 14.
[11] HM11918 İbn Hanbel, III, 94; D1332 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 25.
[12] M2784 Müslim, İ'tikâf, 5; D2462 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 77.
[13] B813 Buhârî, Ezân, 135; M2772 Müslim, Sıyâm, 216; MŞ9653 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Sıyâm, 88.
[14] B6 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[15] M2788 Müslim, İ'tikâf, 8.
[16] M2785 Müslim, İ'tikâf, 6; T791 Tirmizî, Savm, 71.
[17] B2024 Buhârî, Fadlü leyleti'l-kadr, 5; M2787 Müslim, İ'tikâf, 7.

Allah Resûlü'nün itikâf için gösterdiği bu hassasiyetin ardında yatan sebep, bin aydan daha hayırlı olduğu bildirilen Kadir gecesini ihya etme düşüncesiydi. Resûl-i Ekrem, son on günü itikâfta geçirmekle, âdeta bu kadirli geceyi, gece gündüz ibadetle, tefekkürle geçirmek istemekteydi. Nitekim Cebrail (as) tarafından Kadir gecesinin Ramazan'ın son on gününde olduğu kendisine bildirilene kadar Hz. Peygamber, önce Ramazan'ın ilk on gününde, sonra ortasındaki on günde itikâfa girmişti. Ancak her defasında Cebrail (as), *"Aradığın şey önünde(ki günlerde)dir."* diye uyararak nihayetinde onu son on günde itikâfa girmeye sevk etmişti.[18] Resûlullah, bundan böyle Ramazan'ın son on günü itikâf edeceği yere çekilmiş ve ashâbına da Kadir gecesini, Ramazan'ın son on gününde aramalarını söylemişti.[19]

İtikâf, insanlardan uzaklaşarak köşeye çekilme, toplum hayatından kaçıp tek başına yaşama hâli veya uzlet değildir. Dış dünyayla bütün bağlarını keserek Rabbine kulluk için insanın kendi içine kapanması, kendini Allah'a adayıp dünya işlerinden el çekme şeklinde tanımlanan bir inziva hâli de değildi. Zira yukarıdaki rivayetlerde açıkça görüldüğü üzere, Allah Resûlü, Medine'nin merkezi olan mescitte, bütün ashâbının arasında girmiştir itikâfa. Ve bu itikâf hâlinde de insanlarla olan ilişkilerini koparmamış, onlarla görüşüp konuşmuş, beşerî ilişkilerini sürdürmüştü.

Aynı şekilde itikâf bir çeşit ruhbanlık da değildir. İbadet kastıyla da olsa, kişinin evlenmemesi, dünyadan el etek çekmesi gibi bir tavır İslâm'da zaten yasaklanmıştır.[20] *"Kolay hanîf diniyle gönderildiğini"* ifade eden Allah Resûlü,[21] bazı sahâbîlerde gördüğü ve ruhbanlığı çağrıştıran eğilimleri derhâl yasaklamış,[22] kendisi de itikâf hâlinde iken eşleri ile olan sosyal ilişkilerini devam ettirmiştir. Nitekim Resûlullah (sav) itikâfta iken mescide bitişik olan odasından başını sevgili eşi Âişe'ye uzatır, o da onun saçlarını tarardı. Tuvalet ihtiyacı için itikâf ettiği yerden çıkar eve girerdi.[23] Bir defasında da Hz. Peygamber itikâfta iken, eşlerinden Safiyye bnt. Huyey geceleyin onu ziyarete gelmişti. Bir süre konuştuktan sonra Hz. Safiyye evine dönmek isteyince kendisini uğurlamak için Allah Resûlü de kalkmış ve hanımına mescidin kapısına kadar eşlik etmişti.[24]

Peygamber Efendimiz, girmekten vazgeçtiği itikâfın kazası olarak Şevval ayında girdiği bir sene hariç, diğer sekiz itikâfını hep Ramazan ayında ve çoğunu da Ramazan'ın son on gününde gerçekleştirmişti. Ancak ilim adamları, itikâfın zamanı ve süresi konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Buna göre itikâf, Ramazan'da ve Ramazan dışında olabilece-

[18] B813 Buhârî, Ezân, 135.
[19] B2020 Buhârî, Fadlü leyleti'l-kadr, 3; T792 Tirmizî, Savm, 72.
[20] Hadîd, 57/27; T1082 Tirmizî, Nikâh, 2; N3215 Nesâî, Nikâh, 4.
[21] HM22647 İbn Hanbel, V, 266.
[22] B5063 Buhârî, Nikâh, 1.
[23] M684 Müslim, Hayız, 6; T804 Tirmizî, Savm, 80.
[24] B2035 Buhârî, İ'tikâf, 8; M5679 Müslim, Selâm, 24.

ği gibi belirli bir süreye de tâbi değildir. İtikâf niyetiyle camide birkaç gün veya birkaç saat kalmak yeterlidir. Çok kısa bir süreyi de itikâf için yeterli gören âlimler bulunmaktadır.[25]

İlim adamlarının bu geniş yorumu, farklı uygulamalara kapı aralamıştır. Osmanlı döneminde yapılan ve "Selâtin Camileri" denilen büyük camilerin mimarî tasarımına bakıldığında, itikâf sünnetinde yatan esprinin gözetilmiş olduğu dikkat çeker. İlk önce caminin çok geniş tutulan dış avlusu, camiye gelen cemaatin dış dünya ile ilgisini keser. Ardından şadırvanın bulunduğu ikinci bir iç avlu, namaza geleni mâbede ve ibadete hazırlar. Abdestini alan Müslüman, üzerinde Arapça "Neveytü'l-i'tikâfe/İtikâfa niyet ettim" yazılı muşamba kapıdan camiye girer. Artık dış dünyadan tamamen koptuğu caminin içerisinde belli bir süre için de olsa itikâf hâli başlar. Gerek ezanı ve cemaatle namazı beklerken, gerekse namaz sonrası dua ve tesbihat için ayırdığı zamanı itikâf niyeti ve bilinciyle geçirmeye çalışır. İşinden, meşgalesinden uzak bir şekilde, kısa da olsa tefekkür etmeye gayret eder. Dünya işlerinin unutturduğu hakikatleri düşünür, kendisiyle yüzleşir, neredeyse unuttuğu kendini, akıbetini, âhiretini hatırlar. Dünya hayatının yabancılaştırdığı "kendine" gelir, yeniden dirilir, 'huşû ve huzur içerisinde takvasını artırarak' tekrar döner dünyasına.

Modern hayatta gündüzleri iş güç, geceleri televizyon gibi pek çok oyalayıcı nedenden dolayı, tefekküre, daha doğrusu kendisine zaman ayıramayan Müslüman için bulunmaz bir fırsattır itikâf. Son yıllarda kimi çevrelerin, hayatın yoğun stresine ve sorunlarına karşı, reiki, meditasyon, yoga gibi bazı uygulamaları yegâne çözüm gibi sunulabilmektedir. Oysa huşû içinde kılınan namaz ile itikâf içinde geçirilen vakitler, sadece bir zihin boşalması değil, aynı zamanda imanın kemale erdirilmesi gayreti, nefis muhasebesi, nefis terbiyesi ve tezkiyesidir aslında. Kişinin nereden geldiğini ve nereye gittiğini derinlemesine tefekkür ederek hedeflerine daha emin adımlarla ilerlemesi için tamamen kendine ayırdığı vakitlerdir. Bireyin kendini hatırlamasıdır, Rabbini hatırlamasıdır, hakikat aynasına bakıp kendine gelmesidir.

Ve ne yazık ki, bizi rahatlatacak, hayatımızı kolaylaştıracak, dünyamızı yaşanır kılacak "huşû içinde kılınan namaz" ile "tefekkürle geçirilecek itikâf" gibi iki önemli alternatif, toplumumuzda unutulmaya yüz tutmuş vaziyettedir. İşte itikâf, bize bizi, bizi biz yapan değerlerimizi, kendimizi, öz benliğimizi hatırlatacaktır.

25 "İtikâf", *DİA*, XXIII, 458; MŞ9652 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Sıyâm, 87; MA8006 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 346.

Allah'a tam bir teslimiyet içerisinde ibadet ve taatte bulunmak amacıyla zamanının belirli bir kısmını ayırması ve bu esnada meşru bile olsa her türlü nefsanî ve şehevî arzulardan uzak durması, kişinin mânen olgunlaşması için önemli vesilelerden biridir. Zorunlu ibadetlerin yanı sıra nafile ibadetler de bu konuda önem taşımakta, dinî duygu ve düşüncenin yoğun bir şekilde yaşandığı ve mümkün olduğu ölçüde maddî ilgilerden uzaklaşarak Yüce Yaratıcı'ya yönelmeyi sağlayan bir ortam insana derin bir mânevî ufuk ve imkân sunmaktadır.[26] Nitekim Allah Resûlü, bu imkânı en güzel şekilde değerlendirerek itikâfa verdiği önemi ümmetine göstermiş ve itikâfa giren kimsenin kazancını şöyle ifade etmiştir: *"O, günahlardan uzak kalır ve kendisine (hayatın içinde) tüm iyilikleri yapan kimse gibi iyilikler yazılır."*[27]

[26] "İ'tikâf", *DİA*, XXIII, 458.
[27] İM1781 İbn Mâce, Sıyâm, 67.

SADAKA-İ FITIR
VAROLUŞ SADAKASI

عَنْ قَيْسِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ: أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِصَدَقَةِ الْفِطْرِ قَبْلَ أَنْ تَنْزِلَ الزَّكَاةُ، فَلَمَّا نَزَلَتِ الزَّكَاةُ لَمْ يَأْمُرْنَا وَلَمْ يَنْهَنَا وَنَحْنُ نَفْعَلُهُ.

Kays b. Sa'd anlatıyor: "Resûlullah (sav) zekât emri indirilmeden önce bize fıtır sadakasını vermemizi emretti. Sonra zekât emri inince bize (fıtır sadakasını) ne emretti ne de bizi (bu sadakayı vermekten) menetti. Biz de fıtır sadakası vermeye devam ediyoruz."

(N2509 Nesâî, Zekât, 35; İM1828 İbn Mâce, Zekât, 21)

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ: كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِى سَفَرٍ... ثُمَّ قَالَ: "أَلاَ أَدُلُّكَ عَلَى أَبْوَابِ الْخَيْرِ: الصَّوْمُ جُنَّةٌ، وَالصَّدَقَةُ تُطْفِئُ الْخَطِيئَةَ كَمَا يُطْفِئُ الْمَاءُ النَّارَ، وَصَلاَةُ الرَّجُلِ مِنْ جَوْفِ اللَّيْلِ" قَالَ: ثُمَّ تَلاَ ﴿تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ﴾ حَتَّى بَلَغَ ﴿يَعْمَلُونَ﴾...

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: فَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ زَكَاةَ الْفِطْرِ طُهْرَةً لِلصَّائِمِ مِنَ اللَّغْوِ وَالرَّفَثِ وَطُعْمَةً لِلْمَسَاكِينِ، مَنْ أَدَّاهَا قَبْلَ الصَّلاَةِ فَهِىَ زَكَاةٌ مَقْبُولَةٌ، وَمَنْ أَدَّاهَا بَعْدَ الصَّلاَةِ فَهِيَ صَدَقَةٌ مِنَ الصَّدَقَاتِ.

عنِ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنهما قَالَ: فَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ زَكَاةَ الْفِطْرِ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ، أَوْ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ عَلَى الْعَبْدِ وَالْحُرِّ، وَالذَّكَرِ وَالأُنْثَى، وَالصَّغِيرِ وَالْكَبِيرِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ، وَأَمَرَ بِهَا أَنْ تُؤَدَّى قَبْلَ خُرُوجِ النَّاسِ إِلَى الصَّلاَةِ.

Muâz b. Cebel anlatıyor: "Hz. Peygamber (sav) ile bir yolculuktaydım... Sonra (Allah Resûlü) şöyle buyurdu: '*Sana hayır kapılarını bildireyim mi? Oruç bir kalkandır. Sadaka suyun ateşi söndürdüğü gibi hataları söndürür. Ve (hayır kapılarından) biri de kişinin gece kalkıp namaz kılmasıdır.*' Ardından, '*Onlar, korkarak ve ümit ederek Rablerine ibadet etmek için yataklarından kalkarlar. Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de Allah için harcarlar. Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez.*' (Secde, 32/16-17) âyetlerini okudu..."

(T2616 Tirmizî, Îmân, 8)

İbn Abbâs şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) hem oruçluyu (işlediği) faydasız fiillerden ve (söylediği) kötü sözlerden temizlemek, hem de fakirlere gıda (temin etmek) üzere fıtır zekâtını farz kıldı. Artık kim bunu bayram namazından önce öderse, o makbul bir zekâttır. Kim de bunu bayram namazından sonra öderse, o sadakalardan bir sadakadır."

(D1609 Ebû Dâvûd, Zekât, 18; İM1827 İbn Mâce, Zekât, 21)

İbn Ömer (ra) şöyle demiştir: "Allah Resûlü (sav) fıtır zekâtını köle-hür, erkek-kadın ve küçük-büyük bütün Müslümanlara bir sa' hurma yahut bir sa' arpa miktarı farz kıldı. Ve bunun, insanlar bayram namazına çıkmadan önce verilmesini emretti."

(B1503 Buhârî, Zekât, 70)

Kıble'nin Mescid-i Aksâ'dan Kâbe-i Muazzama istikametine çevrilmesinden bir ay sonra, takriben hicretin on sekizinci ayı başlarında Ramazan orucu farz oldu. Hz. Peygamber (sav) o sene Müslümanlara fıtır zekâtı vermelerini emretti. O zaman (aynî/nakdî mallardan alınacak olan) zekât emri henüz gelmemişti.[1] Allah Resûlü'nün en yakın hizmetkârlarından olan, dehasıyla ve cömertliğiyle meşhur Medineli sahâbî Kays b. Sa'd b. Ubâde,[2] fıtır sadakasının tarihi konusunda bizlere şu bilgiyi aktarmaktadır: "Biz Âşûrâ günü oruç tutar ve fıtır zekâtımızı da verirdik. Nihayet Ramazan ayı (orucu) (ile ilgili âyetler) nâzil oldu ve zekât emri geldi. Ancak fıtır zekâtı konusunda bir emir veya yasak gelmedi. Biz de fitrelerimizi vermeye devam ettik."[3] Yine Kays'ın, "Resûlullah (sav) zekâtı emreden âyetler indirilmeden önce bize fıtır sadakasını vermemizi emretti. Sonra zekâtı emreden âyetler inince bize (fıtır sadakasını) ne emretti ne de bizi (bu sadakayı vermekten) menetti. Biz de fıtır sadakası vermeye devam ediyoruz." dediği nakledilmektedir.[4]

İslâm, insan hayatını düzenleyen birçok esaslar getirmiştir. Bunların en önemlisi insanlar arasında karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma kültürünü yerleştirmeye yönelik getirdiği hükümlerdir. Zekât ve sadaka toplumun farklı kesimleri arasında köprü kuran, fertler arası duygusal gerilimi engelleyen, sosyal barış ve huzuru temin eden çok önemli bir dinî yükümlülüktür. Bu bakımdan dilimize "fitre" olarak yerleşen fıtır sadakasının Ramazan Bayramı öncesinde yerine getirilmesi istenen malî bir ibadet olması manidardır.

"Fıtrat" kelimesinin, yarmak, ikiye ayırmak, kesmek, yaratmak, icat etmek mânâlarına geldiği[5] dikkate alınırsa "fıtır sadakası" ifadesinde şu iki mânâ ön plana çıkmaktadır. Birincisi; fıtır, "oruç bozma" veya "Ramazan'ın sona ermesi" anlamlarında kullanıldığı için bu sadakaya fıtır sadakası denmektedir. Nitekim Basralı âlim Hasan-ı Basrî'nin aktardığına göre sahâbeden Abdullah b. Abbâs Basra'da vali iken Ramazan'ın sonunda yaptığı bir konuşmasında Müslümanlara hitaben, "Orucunuzun zekâtı olan fitrenizi veriniz." demiştir.[6] Diğer yandan; fıtratın, kişinin yaratıldığı

[1] ST7 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 248.
[2] İBS608 İbn Abdülber, *İstîâb*, 608.
[3] N2508 Nesâî, Zekât, 35.
[4] N2509 Nesâî, Zekât, 35; İM1828 İbn Mâce, Zekât, 21.
[5] LA38/3432 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XXXVIII, 3432.
[6] N2510 Nesâî, Zekât, 36; HM3291 İbn Hanbel, I, 351.

tabiatı ve özünü ifade etmesine paralel olarak "can veya baş zekâtı/sadakası" anlamında (sadakatü'n-nüfûs) kullanıldığı için bu isim verilmiştir.[7] Bu bakımdan fıtır sadakası, kişinin, hem kendisinin hem de velâyeti altındakilerin canını bağışladığı için Allah'a bir şükran borcunu ifade etmektedir. Bu sadaka, hadis kaynaklarımızda daha çok "fıtır sadakası"[8] "fıtır zekâtı"[9] "oruç zekâtı"[10] ve "Ramazan sadakası"[11] şeklinde geçmektedir

Şüphesiz ki Ramazan'da mânevî bir iklimin oluşmasını sağlayan şey, bu ayda yapılan taat ve ibadetlerin yoğunluğudur. Oruç ve namaz gibi sosyal yardımlaşma ve dayanışma da bu ibadetlerin bir parçasıdır. Bu yüzden Ramazan, müminin sadece bedenen değil malı ile de kul olmasının gereğini yerine getirdiği bir aydır. Abdullah b. Abbâs, Hz. Peygamber'i (sav) insanların en cömerdi olarak nitelerken, onun cömertliğin zirvesinde olduğu zamanın ise Ramazan ayı olduğunu belirtmektedir.[12] Ramazan'ın mânevî atmosferini oluşturan oruç, namaz ve sadaka, bir hadiste "hayır kapıları" olarak ifade edilmiştir. Muâz b. Cebel'in anlattığına göre, Hz. Peygamber (sav) bir yolculuk esnasında kendisine, "*Sana hayır kapılarını bildireyim mi? Oruç bir kalkandır. Sadaka suyun ateşi söndürdüğü gibi hataları söndürür. Ve (hayır kapılarından) biri de kişinin gece kalkıp namaz kılmasıdır.*" buyurmuş ve ardından, "*Onlar, korkarak ve ümit ederek Rablerine ibadet etmek için yataklarından kalkarlar. Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de Allah için harcarlar. Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez.*"[13] âyetlerini okumuştur.[14] Efendimizin (sav) benzer bir nasihati Rıdvan Biati ashâbından Medineli Kâ'b b. Ücre el-Ensârî'ye de yaptığı rivayet edilmektedir.[15]

Fıtır sadakasının yıllık oluşu, Ramazan ayı gibi insanların ibadete yoğunlaştığı, ruhanî hayata daha da özen gösterdiği bir zamanda ödenmesi son derece anlamlıdır. Fıtır sadakası, gündüzü oruçla, gecesi namazla ihya edilen Ramazan ayının bereketidir. Oruç ile bedenini arındıran Müslüman, fıtır sadakası ile de bayrama erişmenin şükrünü eda eder. İbn Abbâs'tan rivayet edilen bir hadis, hem fıtır sadakasının hikmeti hem de ne zaman ödeneceği konusunda bizleri aydınlatmaktadır: "Resûlullah (sav) hem oruçluyu (işlediği) faydasız fiillerden ve (söylediği) kötü sözlerden temizlemek, hem de fakirlere gıda (temin etmek) üzere fıtır zekâtını farz kıldı. Artık kim bunu bayram namazından önce öderse, o makbul bir zekâttır. Kim de bunu bayram namazından sonra öderse, o sadakalardan bir sadakadır."[16]

7 AU9/153 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, IX, 153.
8 B1511 Buhârî, Zekât, 77; M2276 Muslim, Zekât, 10.
9 B1503 Buhârî, Zekât, 70; M2278-79 Müslim, Zekât, 12-13.
10 N2510 Nesâî, Zekât, 36.
11 HM3291 İbn Hanbel, I, 351.
12 B6 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
13 Secde, 32/16-17.
14 T2616 Tirmizî, Îmân, 8.
15 T614 Tirmizî, Cum'a, 79; HM15358 İbn Hanbel, III, 399.
16 D1609 Ebû Dâvûd, Zekât, 18; İM1827 İbn Mâce, Zekât, 21.

Fıtır sadakalarının bayramdan önce verilmesi istenmektedir. Böylece fakir Müslümanların yiyecek ve giyecek gibi bayram ihtiyaçları giderilmiş ve onlara bayram sevinci tattırılmış olacaktır. Fakirler bu sayede bayrama hazırlıklı girecek, bayramda kendilerini yalnız ve garip hissetmeyeceklerdir. Abdullah b. Ömer, Allah Resûlü'nün (sav) ashâbına fıtır sadakasından yedirmedikçe Ramazan Bayramı günü (bayram namazına) çıkmadığını nakletmektedir.[17]

Ramazan ayının son günü güneşin batması Ramazan ayının bitmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla fıtır sadakasının –Peygamberimizin uygulamasına binaen– bayram namazına gitmeden önce verilmesi müstehaptır. Bununla birlikte bilginler, yine Hz. Peygamber'in hadislerinde ifade edilen yoksulların ihtiyaçlarının giderilmesi amacına uygun olarak fitrenin bayramdan bir iki gün önce verilmesini teşvik etmişlerdir. Fitrenin bayramın birinci gününden sonraya bırakılması ise caiz değildir. Ancak zamanında ödenmemiş olmasından dolayı fitre yükümlülüğü sona ermez,[18] her hâlükârda er ya da geç ödenmesi gerekir.

Fıtır sadakasının temel hikmetlerinden birisi, Ramazan ayını idrak eden ve oruç tutan müminin bu ayın mânevî bereketinden azamî derecede istifade etmesini sağlamaktır. Müminin, hac ve umre gibi uzun süren meşakkatli ibadetlerde olduğu gibi Ramazan ayında da, ibadetin kemalini zedeleyecek birtakım davranışlarda bulunması muhtemeldir. Böyle durumlarda malî kefaretler devreye girer ve o hatalar telâfi edilir. Bu şekilde ibadet kusurlardan arınmış olur. İşte bu hadis, fıtır sadakasının bu fonksiyonuna işaret etmektedir. Şayet mümin, Ramazan ayının gecesinde veya gündüzünde bu ayın saygınlığına halel getirecek birtakım kötü söz veya davranışlar sarf etmişse, verdiği fıtır sadakası sayesinde bu hatalardan ve günahlardan arınacaktır. Elbette nihaî olarak fıtır sadakasının teşriînde, özellikle bayram günlerinde fakirlerin ihtiyaçlarını giderme maksadının gözetildiğini unutmamak gerekir. Yani fıtır sadakası bir taraftan veren açısından bir arınma vesilesi olmalı, diğer taraftan alan kişinin maddî bir ihtiyacını gidermelidir.

Fıtır sadakasının hangi mallardan verileceği ilmihal kitaplarında detaylıca anlatılmaktadır. Türkçemizde daha çok "fitre" olarak ifade edilen bu sadakanın Hz. Peygamber (sav) döneminde toplumun en çok kullandığı ihtiyaç ürünlerinden verildiğini görüyoruz. İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) fıtır sadakasını köle-hür, erkek-kadın ve küçük-büyük bütün Müslümanlara hurmadan bir sâ' (sa', bir hacim ölçüsü birimi

[17] İM1755 İbn Mâce, Sıyâm, 49.
[18] *TDV İlmihal*, I, 506.

olup yaklaşık 2.75 litreye tekabül eder) yahut arpadan bir sâ' miktarı farz kılmış ve bu sadakanın insanların bayram namazına çıkmasından önce verilmesini emretmiştir.[19]

Temel ihtiyaç maddelerinin zamanla değişkenlik arz edebileceği muhakkaktır. Bu durumda fıtır sadakasını hadiste yer alan hurma ve arpa gibi ürünlerle sınırlamak doğru değildir. Nitekim başka rivayetlere göre sahâbîlerin değişik mahsullerden de fıtır sadakası verdiklerini görmekteyiz. Ebû Saîd el-Hudrî şöyle söylüyor: "Biz fıtır sadakasını; buğday, arpa, hurma, keş/çökelek veya kuru üzümden Hz. Peygamber'in sa'ı (ölçeği) ile bir sa' verirdik."[20] Bir başka rivayette Ebû Saîd el-Hudrî, "Yediklerimiz de zaten arpa, kuru üzüm, keş ve hurma idi."[21] ilâvesinde bulunmaktadır. Dolayısıyla Efendimiz (sav), ekonomik şartları ve çevresel faktörleri gözeterek fıtır sadakasını, insanların ellerinde bulunan temel yiyecek maddelerinden vermelerini istemiştir.

Fıtır sadakası aynî olarak verilebilir. Daha doğru bir deyişle, Hz. Peygamber zamanında öyle verilirdi. Ülkemizde de bu böyledir. Cebinde nakit parası olmayan bir çiftçi elbette para veremez. Ama aynı şahıs harmanının başında bir ölçek fındık, kuru fasulye, nohut, buğday, arpa, kuru üzüm gibi mahsullerden daha rahat ve bolca verebilir. Bu noktada herkesin elinde bulunan maldan bu sadakayı vermesi bakımından önemlidir. Bir Müslüman eğer kuru üzüm sergisi başında ise ondan un veya hurma ile fıtır sadakası istemek, ona zorluk çıkarmaktır. Ayrıca fıtır sadakasının nihaî maksadını düşündüğümüzde, günümüzde bu sadakanın sadece hadiste ifade edilen yiyecek maddelerinden verilmesi gerektiği sonucunu çıkarmak yanlıştır. O dönemde bir fakirin bir ölçek hurma veya buğday ile önemli bir ihtiyacını karşıladığı göz önüne alınırsa, buradaki temel maksadın bir kişinin bir günlük yiyeceğini sağlamak olduğu anlaşılacaktır. Bu ihtiyacın nakit para ile karşılanması da mümkündür. Nitekim ülkemizdeki uygulamalar bu yöndedir. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki, günlük ihtiyacın tespiti yapılırken fitreyi alanın değil, verenin hayat standardı esas alınmalıdır. Nitekim Kur'an'da yemin kefaretini belirleyen âyette, *"Ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hâllisinden on fakire yedirmek."*[22] şeklinde bir ölçü ifade edilmektedir. Bu âyet, fakire ikramda bulunurken nasıl bir kıstas tayin edilmesi gerektiği konusunda bizlere ışık tutmaktadır.

Dinimizde insanın yararlanması için, görünüşte sanki dinî ve dünyevî ayrımı yapılabilecek tarzda, vergiler, hayırlar, yardımlar ve mal ile ilgili

[19] Buhârî, Zekât, 70.
[20] B1506 Buhârî, Zekât, 73.
[21] B1510 Buhârî, Zekât, 76.
[22] Mâide, 5/89.

"elden tutma"lar öngörülmüştür. İyi düşünülünce hepsine birden "dinî ve aynı zamanda dünyevî" demek mümkündür. Ama hepsinde ortak nokta insanların ondan faydalanması ve Allah'ın hoşnut kılınması hususudur. Dolayısıyla fıtır sadakasında da hedefin, Allah'ın rızası ve insanların yararı olduğu görülecektir. Bu sadakanın tezkiye yönü de diğer ibadetler gibi, kula yönelik bir yardım ve istifade olsa gerektir.

Fıtır sadakası, günümüzde Müslümanlar arasında titizlikle riayet edilen malî bir ibadettir. Bunda miktarının az olmasının da etkisi olabilir. Bu yüzden fitrenin miktarının çok az olduğu yönündeki birtakım yorumlar ihtiyatla karşılanmalıdır. Dinî otoritelerce her yıl takdir edilen miktar elbette az nüfuslu aileler için düşük bir meblağdır. Ancak fıtır sadakasının miktarı arttırıldığında kalabalık ailelerin bu ibadeti yerine getirmelerinde ciddi sıkıntılar yaşayacakları da unutulmamalıdır. Diğer yandan zengin ülkeler için sünnet ile belirlenen fıtır sadakası miktarı belki maddî olarak çok şey ifade etmeyebilir. Ama dünyanın muhtaç mıntıkalarında böyle bir küçük yardım rahmetin ta kendisi olacaktır.

ZEKÂT
MALIN ARINDIRILMASI

قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ شَهَادَةِ
أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ
وَحَجِّ الْبَيْتِ وَصَوْمِ رَمَضَانَ."

Abdullah (b. Ömer) tarafından nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şahitlik etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekât vermek, Kâbe'yi haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak."
(M113 Müslim, Îmân, 21)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ:... فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ اللَّهَ لَمْ يَفْرِضِ الزَّكَاةَ إِلَّا لِيُطَيِّبَ مَا بَقِيَ مِنْ أَمْوَالِكُمْ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَا نَقَصَتْ صَدَقَةٌ مِنْ مَالٍ..."

عَنْ أَبِي مَالِكٍ الْأَشْعَرِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"...الزَّكَاةُ بُرْهَانٌ..."

عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"...وَالصَّدَقَةُ تُطْفِئُ الْخَطِيئَةَ كَمَا يُطْفِئُ الْمَاءُ النَّارَ..."

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre... Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, zekâtı ancak mallarınızın kalan kısmını temizlemek için farz kıldı..."*

(D1664 Ebû Dâvûd, Zekât, 32)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sadaka/zekât vermek, maldan hiçbir şey eksiltmez..."*

(M6592 Müslim, Birr, 69)

Ebû Mâlik el-Eş'arî'den nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Zekât, (kişinin Müslümanlığının) bir delilidir..."*

(İM280 İbn Mâce, Tahâret, 5)

Kâ'b b. Ucre diyor ki: "Allah Resûlü (sav) bana şöyle buyurdu: *'Sadaka/zekât vermek, suyun ateşi söndürdüğü gibi hataları yok eder...'*"

(T614 Tirmizî, Cum'a, 79; İM4210 İbn Mâce, Zühd, 22)

Veda haccı öncesiydi. Resûl-i Ekrem, yakın dostlarından Ebû Musa el-Eş'arî ve Muâz b. Cebel'i Yemen bölgesine göndermeye karar verdi. Onları çağırıp durumu anlattıktan sonra şu tavsiyelerde bulundu: *"Kolaylaştırın, zorlaştırmayın! Müjdeleyin, nefret ettirmeyin!"*[1]

Ardından Muâz'a döndü ve dinî emirler hususunda şöyle buyurdu: *"Sen Ehl-i kitap (hıristiyan) olan bir topluluğa gidiyorsun. Onları önce Allah'tan başka ilâh olmadığını ve benim O'nun elçisi olduğumu kabule davet et. Bu konuda itaat ederlerse, onlara günde beş vakit namazın farz olduğunu haber ver. Buna da itaat ederlerse Allah'ın kendilerine zekâtı farz kıldığını ve zekâtın zenginlerinden alınıp fakirlerine dağıtılacağını haber ver. Bunu da kabul ederlerse kendilerinden zekât al. Ancak zekât tahsil ederken mallarının en değerlisini alma! Mazlum kimselerin bedduasından da sakın. Çünkü Allah ile mazlumun duası arasında perde yoktur."*[2]

Bütün semavî dinlerde muhtaç insanların korunmasına yönelik bazı tedbirlerin alındığı ve zekâtın emredildiği görülmektedir.[3] Tevrat'ta yabancılara, öksüzlere ve dul kadınlara zekât verilmesinin gerekliliği vurgulanırken,[4] İncil'de zekât vermenin ahlâkî görevler gibi gerekli olduğu anlatılmaktadır.[5] Kur'ân-ı Kerîm'de de yahudilerin zekât vermekle yükümlü tutuldukları,[6] Hz. İbrâhim, Hz. İshak, Hz. Yakub ve Hz. İsa gibi çeşitli peygamberlere de zekât ibadetinin emredildiği bildirilmektedir.[7]

Kur'ân-ı Kerîm'de müşriklerden söz edilirken, *"Tevbe edip namazı kılar ve zekâtı verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir."*[8] buyrulması, zekâtın Müslüman olmanın en belirleyici unsurlarından biri olduğunu göstermektedir. Nitekim Hz. Peygamber de zekâtı İslâm'ın beş temel esasından biri olarak değerlendirmiş ve şöyle buyurmuştur: *"İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şahitlik etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekât vermek, Kâbe'yi haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak."*[9]

Kur'ân-ı Kerîm'in Mekke'de nâzil olan âyetlerinde zekâta vurgu yapılması, risâletin ilk dönemlerinden itibaren konunun önemsendiğini göstermektedir.[10] Nitekim Ca'fer b. Ebû Tâlib Habeşistan kralı Necâşî ile konuşmasında da Peygamber Efendimizin insanlara zekât vermeyi tavsiye

[1] B4342 Buhârî, Meğâzî, 61.
[2] M121 Müslim, Îmân, 29; B1496 Buhârî, Zekât, 63.
[3] Beyyine, 98/5.
[4] *Kitâb-ı Mukaddes*, Tesniye, 26/12; *Kitâb-ı Mukaddes*, Levililer, 27/30.
[5] *Kitâb-ı Mukaddes*, Luka, 11/42.
[6] Bakara, 2/83; Mâide, 5/12.
[7] Enbiyâ, 21/72-73; Meryem, 19/31.
[8] Tevbe, 9/11.
[9] M113 Müslim, Îmân, 21.
[10] Neml, 27/3; Rûm, 30/39; Lokman, 31/4.

ettiğini belirtmiştir.[11] İlk dönemlerden itibaren sahâbe, bu ibadeti kısmen de olsa uygulamışlardı. Ancak Mekke döneminde henüz zekâtın farz oluşuna, hangi mallardan, ne kadar, ne zaman ve nasıl verileceğine dair bir âyet nâzil olmamıştı. Allah Resûlü'nün bu konuda ayrıntılı bir uygulaması yoktu. Öyle anlaşılmaktadır ki, Mekke döneminde inen âyetlerde sözü edilen zekât ve sadaka, Müslümanların gönüllü olarak yapacakları nafile bir ibadet şeklindeydi. Zaten o günlerde Müslümanların çoğu Mekke'de geçim sıkıntısı çekiyor, kendi hâllerinde yaşayıp, canlarını korumaya çalışıyorlardı. Verilecek malın miktarı müminlerin takdirine bırakılmıştı. Malının çoğunu veren olduğu gibi, bir bölümünü veren de oluyordu. Sahâbeye yön veren o günün şartları ve ihtiyaçları idi.

Müslümanlar Medine'ye hicret ettikten sonra, şartların iyileşmesiyle daha düzenli bir yapı içinde yaşamaya başladılar. Bu dönemde, önceden tavsiye ile yaptıkları bazı uygulamalar bağlayıcı hâle gelmişti. Medine'de inen âyetlerde bu vurgu açık bir şekilde görülmekteydi.[12] Hicretin ikinci yılından sonra[13] Resûlullah (sav) zekâtın hangi mallardan verileceğini, verilecek malın miktarını ve şartlarını anlatarak farz olan zekâtın sınırlarını belirlemeye başladı.

Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: İhtiyaç fazlasını."*[14] âyetiyle ancak belli bir miktarda malı olanların zekâtla yükümlü olduğu bildiriliyordu. Aynı şekilde Allah yolunda yapılan harcamalarda, *"ne elin sıkılığı, ne de büsbütün açık olması"*[15] istenmekteydi. Müminlerin dengeli hareket etmelerine dönük bu uyarı, Peygamberimizin ashâbına tavsiyeleri ile zihinlerde iyice şekilleniyordu. Nitekim elde ettiği bütün malı getirip Allah yolunda harcamak isteyen Ebû Husayn es-Sülemî'yi kastederek Allah Resûlü, *"Biriniz, sahip olduğu bütün malını getirip, 'Bu, sadakadır.' diyor, sonra da oturup insanlara avuç açıyor. Zekâtın en hayırlısı, verildikten sonra sahibini muhtaç duruma düşürmeyendir."*[16] buyurmuştu. Zekât veren kişi, belirlenen miktarı dağıttıktan sonra fakirleşmemeliydi.[17] Bu nedenle verilecek zekât miktarı hesaplanırken ailenin temel ihtiyaçları[18] ve ticaret ehlinin demirbaş malzemeleri[19] nisap miktarına dâhil edilmiyordu.

Zamanla zenginler mallarının zekâtını bir yılda kaç kez vermeleri gerektiğini merak etmeye başladılar. Aynı zamanda fakirlerin hakkının muhafazası için de elde edilen malın zekâtının ne zaman verileceği bilinmeliydi. Resûlullah (sav), *"Allah'ın (dinine) göre, kişinin kazandığı malın üzerinden bir yıl geçmedikçe zekât alınmaz."*[20] buyurarak zekâtın verileceği

[11] HM1740 İbn Hanbel, I, 202.
[12] Tevbe, 9/5.
[13] İF3/266 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, III, 266.
[14] Bakara, 2/219.
[15] İsrâ, 17/29.
[16] D1673 Ebû Dâvûd, Zekât, 39.
[17] M2386 Müslim, Zekât, 95; B1426 Buhârî, Zekât, 18.
[18] B1463 Buhârî, Zekât, 45.
[19] D1572 Ebû Dâvûd, Zekât, 5.
[20] T631 Tirmizî, Zekât, 10; D1573 Ebû Dâvûd, Zekât, 5.

zaman dilimini belirlemişti. Böylece bir yıl dolmadıkça varlıklı insanlardan zekât alınmayacaktı.

Allah Teâlâ, zekât verenlerden sırf O'nun rızasını gözetenleri mükâfatlandıracağını müjdeleyerek bu ibadetin riyasız bir şekilde yerine getirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.[21] Dolayısıyla, zekât bir "borç/yük" gibi algılanmamalı, gönülden yerine getirilen bir ibadet olmalıdır.[22] Bu bağlamda Allah Resûlü, bir taraftan muhtaç insanlara yapılan yardımların Allah tarafından kabul edilip mükâfatının da sürekli artacak şekilde değerlendirileceği müjdesini verirken;[23] diğer taraftan da zekâtı verilmeyen her bir malın, sahibi için acıklı bir azap vesilesi olacağı uyarısında bulunuyordu.[24]

Zenginin, Rabbinin rızasına ermek arzusuyla yerine getirdiği farz bir ibadet olan zekâtın birçok hikmetleri vardır. Öncelikle zekât, bir yandan fakirlerin ihtiyacını karşılarken, diğer yandan da veren kişinin şahsiyetini geliştirmekteydi. Zekât, hem maldaki kirleri temizlemekte hem de sahibini arındırmaktadır. Nitekim Yüce Allah Hz. Peygamber'e hitaben, *"Onların mallarından zekât al ki, bununla onları temizleyesin ve arındırasın."*[25] buyurmaktadır. Bu ise, zekâtın kişilere sağladığı maddî yararları vurguladığı gibi, konunun mânevî/ruhî boyutuna da işaret etmekteydi. Bu açıdan bakıldığında zekât vermek, hem malın hem de nefsin temizlenmesine yardımcı olmaktadır. Çünkü nefis, cimrilik ve aşırı dünya sevgisi ile yoğrulmuştur.[26]

"Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir."[27] buyuran Yüce Rabbimiz, insanın benliğinde yer alan cimrilik hastalığının giderilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Kişi, zekât vermek suretiyle cimrilik hastalığından kurtulmakla kalmaz, aynı zamanda da kendisini cömertliğe alıştırır. Böylece o, Yüce Allah'ın övgüsünü kazanır. Bu yönüyle zekât, cimrilik hastalığına şifa veren bir ilaç olur, kişiyi maddenin ve menfaatin esiri olmaktan kurtarır.

Allah, insanlar arasında inanan-inanmayan şeklinde bir ayrım yapmaksızın, herkese mal mülk verir.[28] Ancak bir insanın elinde mal ve mülkün bulunması onun Allah katında değerli bir şahıs olduğu anlamına gelmez. Mal sahibini değerli kılacak olan şey, o nimetlerin kadrini bilmesi ve şükrünü yerine getirmesi, yani malında fakirin hakkı bulunduğunu bilerek bunu ödemesidir. Bu anlamda insan, evlâtlarıyla olduğu gibi mallarıyla da imtihan edilmektedir.[29] İnsanların en fazla yanıldıkları konu ve başarısız oldukları imtihanlardan biri de mala olan aşırı düşkünlükleridir.

21 Bakara, 2/261-274.
22 T2211 Tirmizî, Fiten, 38; Tevbe, 9/98.
23 M2342 Müslim, Zekât, 63; T661 Tirmizî, Zekât, 28.
24 T3012 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 3; N2483 Nesâî, Zekât, 20; HM7553 İbn Hanbel, II, 262.
25 Tevbe, 9/103.
26 İsrâ, 17/100.
27 Haşr, 59/9.
28 İsrâ, 17/20.
29 Teğâbün, 64/15.

Bu yüzden Sevgili Peygamberimiz ümmetinin böylesine bir mal sevgisine kapılmasından duyduğu endişeyi dile getirmiştir.[30]

İbn Abbâs'ın anlattığına göre, *"Altın ve gümüşü biriktirip de Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele!"*[31] âyeti inince Müslümanlar bu uyarı karşısında tedirgin oldular. Artık çocukları için mal bırakamayacakları endişesine kapıldılar.[32] Bunun üzerine Hz. Ömer, "Ben (konunun aslını öğrenip) sizi rahatlatırım." diyerek Allah'ın Resûlü'ne gitti ve "Ey Allah'ın Peygamberi! Ashâbın, bu âyetin ağırlığı altında eziliyor!" dedi. Allah Resûlü onun endişesini giderecek şekilde, *"Allah, zekâtı ancak mallarınızın kalan kısmını temizlemek için farz kıldı, mirası da sizden sonrakilere kalması için farz kıldı."* buyurdu. Efendimizin bu sözleri karşısında Hz. Ömer, (sevincinden) tekbir getirdi.[33]

Bu diyalog aynı zamanda Peygamber Efendimizin, *"Altın, gümüş ve güzel elbiselerin kulu olanlara yazıklar olsun!"*[34] sözünden neyi kastettiğini de açıklamaktadır. Dolayısıyla bu noktada kınanan durum mal sahibi olmak değildir. Aksine zekâtı verilen bir mala sahip olmak hem makbul hem de istenen bir durumdur. Nitekim Allah Resûlü'nün, *"Salih insanlar için temiz mal ne kadar da güzeldir!"*[35] buyurması da bu duruma işaret etmektedir.

Bedenin şükrü olduğu gibi, elde edilen malın da şükrü vardır. Efendimiz (sav), *"Her şeyin bir zekâtı vardır. Bedenin zekâtı da oruçtur."*[36] buyururken insanın sahip olduğu her bir nimete karşı şükretmesi gerektiğini vurgular. Bu anlamda zekât, Allah'ın verdiği mala karşı şükür vazifesidir. Bedenin zekâtı olan orucun insan bedenini maddî ve mânevî olarak temizlemesi gibi, zekât da malı arındırır, bela ve musibetlere karşı ona korunak sağlar.

Zekât vesilesiyle mallarını gönüllü olarak harcamaya alışan müminler, kendileri kadar, diğer ihtiyaç sahiplerini de düşünürler. Artık 'ben' duygusu, 'biz' duygusuna dönüşmeye başlar. Bu duyguya sahip olan kişi, gerektiğinde zekât dışında da malî yardımlarda bulunur. Böylece kendi malından fedakârlık yaparak sevap kazanmaya çalışan kimse, başkalarının malını haksız yollarla elde etmeye kalkışmaz.

Zekâtın, malı temizleyen bir vasıta[37] olduğunu vurgulayan Hz. Peygamber, *"Mallarınızı zekât vererek korumaya alınız!"*[38] buyurmak suretiyle de zekâtın mânevî bir zırh olduğunu hatırlatır. Öte taraftan zekâtı verilmediği için temizlenmeyen, içerisinde fakirin hakkı olan bir malın akıbetinin hayırlı olmayacağını bildirir.[39]

30 D4297 Ebû Dâvûd, Melâhim, 5; HM8698 İbn Hanbel, II, 360.
31 Tevbe, 9/34.
32 BS7336 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 140.
33 D1664 Ebû Dâvûd, Zekât, 32.
34 B6435 Buhârî, Rikâk, 10.
35 HM17915 İbn Hanbel, IV, 197.
36 İM1745 İbn Mâce, Sıyâm, 44.
37 D1664 Ebû Dâvûd, Zekât, 32.
38 BS6689 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 542; MK10196 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, X, 128.
39 BS7760 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 268.

Nebî (sav), *"Allah, ganimetten haksız yere alınan (haram) bir maldan verilen sadaka ile abdestsiz kılınan namazı kabul etmez."*[40] ve *"Allah güzeldir ancak güzel olan şeyleri kabul eder."*[41] buyurarak zekâtın ancak helâl ve temiz mallardan kabul edileceğini bildirir. Şu hâlde namaz için abdest ile temizlik nasıl şart ise, zekât için de malın helâlinden kazanılmış olması şarttır. Böylece toplumda üretim faaliyetlerine mânevî ve ahlâkî bir boyut kazandırılarak insanlara dürüst iş yapma, helâl mal kazanma ve harcama bilinci aşılanmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah rızası gözetilerek güzel bir şekilde infak edilen mal, Allah'a verilmiş bir borç sayılmakta ve karşılığının kat kat fazlasıyla yine Allah tarafından ödeneceği bildirilmektedir.[42] Şeytan insana Allah yolunda harcamakla fakir olacağı şeklinde vesvese vermekte,[43] Yüce Allah ise zekâtlarını gereğince ve sadece O'nun rızası için verenlerin aslında mallarını kat kat artırdıklarını[44] ve verilen her zekâtın karşılığının ödeneceğini[45] müjdelemektedir. Peygamber Efendimiz de müminlere zekât vermekle mallarının azalmasından korkmamaları gerektiğini şu şekilde açıklar: *"Sadaka/zekât vermek, maldan hiçbir şey eksiltmez."*[46] Malın artma ve azalma ölçüsünün sadece miktarla ilgili olmadığı düşünülürse, görünürde eksilmiş gibi olan malın, aslında zekâtı ödendiği için bereketlenip daha verimli hâle geldiği veya geleceği anlaşılır. *"Allah, verilen sadakaları/zekâtları artırır."*[47] âyeti de bu durumu en güzel şekilde izah etmektedir.

Yüce Rabbimiz zekâtı farz kılmakla ihtiyaç sahiplerini elde edilen gelirde hak sahibi yapmıştır. Böylece zekâtla desteklenen muhtaç kişi, genel servet içinde bir payının olduğunu bilerek, zihnini meşgul eden fakirlik sıkıntısını hafifletmiş olur. Bu şekilde sıkıntıya maruz kalan onurlu insanların dilencilik ve karamsarlık gibi durumlara düşmelerinin önüne geçilmiş olur.

İslâm, insanların dünya saadetini önemsemiştir. Bazı rivayetlerde iyi bir eş, geniş bir ev, iyi bir binek birer saadet vesilesi olarak sunulmaktadır.[48] Öte taraftan Allah Resûlü, fakirliğin istenilmeyen, hatta Allah'a sığınılması gereken bir hâl olduğunu da belirtmiştir.[49] Asıl olan, her ferdin bütün imkânlarını zorlayarak kendi geçimini temin etmesidir.[50] Fakat bu imkânları elde edemeyip varlık sahibi olamayan insanların ihtiyaçlarının giderilmesi ve onların da aktif ve verimli bir şekilde toplum hayatına katılımlarının sağlanması toplumun genel huzuru açısından önemlidir. Bir yıl boyunca değişik ticarî faaliyetlerle insanlar arasında dolaşan servet, zekât vesilesiyle muhtaç kimselere de ulaşmaktadır. Böylece normal ticarî faaliyetlerdeki muhtemel dengesizlikler ve gelir dağılımındaki uçurumlar

[40] D59 Ebû Dâvûd, Tahâret, 31; N139 Nesâî, Tahâret, 104.
[41] M2346 Müslim, Zekât, 65.
[42] Bakara, 2/245.
[43] Bakara, 2/268.
[44] Rûm, 30/39.
[45] Sebe', 34/39.
[46] M6592 Müslim, Birr, 69.
[47] Bakara, 2/276.
[48] NM2684 Hâkim, *Müstedrek*, III, 1010 (2/162)
[49] N5487 Nesâî, İstiâze, 29; D5090 Ebû Dâvûd, Edeb, 100-101.
[50] B1471 Buhârî, Zekât, 50.

asgarîye indirilmiş olur, toplumun bütün kesimlerinin bir şekilde mal dolaşımına dâhil edilmesi sağlanır.

Zekât, İslâm'ın ilk kutlu kuşağı sahâbe tarafından çok iyi anlaşılıp uygulanmıştı. Abdullah b. Mes'ûd, kendilerinin namazı dosdoğru kılmakla, zekâtı vermekle emrolunduklarını hatta zekât vermeyenin namazının bile kabul edilmeyeceğini söylüyordu.[51] Allah Resûlü'nün vefatından sonra halife olan Hz. Ebû Bekir ise, Müslüman oldukları hâlde bazı kimselerin zekât vermek istememeleri üzerine, zekât ve namazın birbirinden ayrılamaz dinî yükümlülükler olduğunu bildirmiş, hatta gerekirse bu kimselere karşı savaş açacağını ilân etmişti.[52]

Malî bir yükümlülük olan zekât, kişinin dünya malına karşı dengeli bir duruş içinde olmasını sağlar. Toplumsal boyutları açısından değerlendirildiğinde, kardeşlik ve paylaşma duygularını geliştirir. Zekâtını veren zengin, servetini mümin kardeşiyle paylaşmanın hazzını, güzelliğini yaşar. Bilir ki verdiği zekât hem bu dünyada arınması hem de âhirette ecir kazanması için Hz. Peygamber'in deyişiyle *"delil"* olacaktır.[53] Yine Sevgili Peygamberimizin müjdelediğine göre, *"Sadaka/zekât vermek, suyun ateşi söndürdüğü gibi hataları yok eder."*[54] İhtiyaç sahiplerinin bu paydan yararlandıkları sırada yaşadıkları sevinç ve memnuniyet, verenin gönlünde huzura ve genişliğe dönüşür. Böylece zekâtın tam olarak verildiği yerlerde denge ve sükûnet egemen olur. Yoksul, zengin kardeşinin malına kem gözle bakmak şöyle dursun, kendisi de yararlandığı için o malı kendi gözü, kendi malı gibi korur, kollar. Böyle bir ortamda, hırsızlık, kapkaç ve gasp gibi malî suçlar azalır, zamanla yok olur.

51 MK10095 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, X, 103.
52 B1400 Buhârî, Zekât, 1; D1556 Ebû Dâvûd, Zekât, 1.
53 İM280 İbn Mâce, Tahâret, 5.
54 T614 Tirmizî, Cum'a, 79; İM4210 İbn Mâce, Zühd, 22.

ZEKÂT VERMEK
ZEKÂTA TABİ MALLAR ve ZEKÂT NİSABI

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الأَنْصَارِيِّ قَالَ: ...فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"... خَيْرُ الصَّدَقَةِ مَا كَانَ عَنْ ظَهْرِ غِنًى."

Câbir b. Abdullah el-Ensârî'den nakledildiğine göre...
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"... *Sadakanın en hayırlısı, ihtiyaç fazlası maldan verilendir.*"
(D1673 Ebû Dâvûd, Zekât, 39)

عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"فِيمَا سَقَتِ السَّمَاءُ وَالْعُيُونُ أَوْ كَانَ عَثَرِيًّا الْعُشْرُ، وَمَا سُقِيَ بِالنَّضْحِ نِصْفُ الْعُشْرِ."

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"لاَ زَكَاةَ فِى مَالٍ حَتَّى يَحُولَ عَلَيْهِ الْحَوْلُ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُعَاوِيَةَ الْغَاضِرِيِّ.. قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ:
"ثَلاَثٌ مَنْ فَعَلَهُنَّ فَقَدْ طَعِمَ طَعْمَ الإِيمَانِ: مَنْ عَبَدَ اللَّهَ وَحْدَهُ وَأَنَّهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَأَعْطَى زَكَاةَ مَالِهِ طَيِّبَةً بِهَا نَفْسُهُ رَافِدَةً عَلَيْهِ كُلَّ عَامٍ وَلاَ يُعْطِى الْهَرِمَةَ وَلاَ الدَّرِنَةَ وَلاَ الْمَرِيضَةَ وَلاَ الشَّرَطَ اللَّئِيمَةَ وَلَكِنْ مِنْ وَسَطِ أَمْوَالِكُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَمْ يَسْأَلْكُمْ خَيْرَهُ وَ[لَمْ] يَأْمُرْكُمْ بِشَرِّهِ."

أَنَّ مُعَاذًا قَالَ: بَعَثَنِى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ:
"...فَإِيَّاكَ وَكَرَائِمَ أَمْوَالِهِمْ وَاتَّقِ دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ فَإِنَّهُ لَيْسَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ اللَّهِ حِجَابٌ."

Sâlim b. Abdullah'ın, babasından (Abdullah b. Ömer'den) (ra) naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yağmur ve nehir sularıyla sulanan veya kendiliğinden sulanan (mahsuller)de zekât miktarı onda bir; (hayvanlarla veya kovalarla) sulanan (mahsuller)de ise, yirmide bir oranındadır."*

(B1483 Buhârî, Zekât, 55)

Hz. Âişe diyor ki, "Allah Resûlü'nü (sav) şöyle derken işittim: *'Üzerinden bir yıl geçmeyen mal zekâta tâbi değildir."*

(İM1792 İbn Mâce, Zekât, 5)

Abdullah b. Muâviye el-Ğâdırî'nin naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Üç şey vardır ki onları yapan kimse imanın tadını almış olur: Allah'tan başka ilâh olmadığına inanarak, bir olan Allah'a kulluk etmek; malının zekâtını gönül rızasıyla, içine sinerek ve her sene düzenli olarak vermek; zekât olarak yaşlı, uyuz, hasta, çelimsiz ve sütü az olan hayvanı vermeyip, mallarınızın orta hallisinden vermek. Çünkü Allah, sizden malınızın en iyisini istemedi; fakat en kötüsünü verin diye de emretmedi."*

(D1582 Ebû Dâvûd, Zekât, 5)

Muâz (b. Cebel) anlatıyor: "Allah Resûlü (sav) beni (Yemen'e vali olarak) gönderirken şöyle buyurdu: *'...(Zenginlerin) mallarının en iyisini zekât olarak almaktan kaçın. Mazlumun bedduasından da sakın. Çünkü mazlumun duasıyla Allah arasında perde yoktur.'"*

(M121 Müslim, Îmân, 29)

Hz. Peygamber, aralarında Câbir b. Abdullah'ın da bulunduğu birkaç sahâbî ile oturmaktaydı. Bu sırada Ebû Husayn es-Sülemî,[1] elinde maden yatağında bulduğu güvercin yumurtası büyüklüğünde bir altın parçası ile gelerek bundan başka bir malı olmadığını, onu da sadaka olarak vermek istediğini söyledi. Fakat Peygamber Efendimiz onun bu isteğini reddetti. Ebû Husayn isteğinde ısrarlıydı. Hz. Peygamber'e önce sağından sonra solundan yaklaşarak ricasını tekrarladı. Ancak Hz. Peygamber yine kabul etmedi. Bu sefer arka tarafından gelerek altın parçasını Peygamberimize vermek istedi. Resûlullah (sav) onu aldı ve bu sahâbîye geri attı. Eğer ona değseydi incitebilirdi. Ardından da şöyle buyurdu: *"Biriniz, sahip olduğu her şeyi getirip: 'Bu benim sadakamdır.' diyor, sonra da oturup insanlara avuç açıyor. Sadakanın en hayırlısı, ihtiyaç fazlası maldan verilendir."*[2]

Zarurî ihtiyaçlarını bile karşılayamayacak kadar fakir olan Ebû Husayn, elde ettiği altın parçasını sadaka olarak vermek istemişti. Halbuki o, öncelikle kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin geçimini temin etmekle mükellefti. Bir yandan başka bir malı olmadığını söyleyen, diğer yandan da Hz. Peygamber'in kabul etmemesine rağmen elindeki altın parçasını verme hususunda ısrar eden Ebû Husayn'ın bu tavrı, Resûl-i Ekrem'in hoşuna gitmemişti. Bu şekilde hareket edenlerin zamanla başkalarına muhtaç hâle gelebileceklerine işaret ederek, her Müslüman'ın elindeki malı, yerli yerinde harcaması gerektiğine dikkat çekmişti.

Kur'ân-ı Kerîm'de inananlardan zekât vermeleri ısrarla istenirken hangi maldan ne ölçüde verilmesi gerektiğine ilişkin bir açıklama yer almaz. Zekâta tâbi tüm malların nisap miktarları, hangi cins mallardan ne oranda verilmesi gerektiği Hz. Peygamber tarafından tespit edilmiştir. Efendimiz döneminde para olarak dirhem (gümüş) ve dinar (altın) kullanılmakta; hayvanlardan deve, sığır ve koyun; tahıl olarak arpa, buğday, darı, hurma ve üzüm yetiştirilmekteydi. Zekâtın nisabına ilişkin yapılan tespitler de bu mallar çerçevesinde şekillenmiştir.

Bahsi geçen mal ve değerlerin zekâta tâbi olmasının temel şartı onların belli bir nisaba/miktara ulaşmış olmasıdır. Allah Resûlü'nün belirttiğine göre, *"Beş ukıyyeden (200 dirhem/561 gr.) az olan gümüşte, beş devede ve*

[1] H17/91 İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 91.

[2] D1673 Ebû Dâvûd, Zekât, 39; DM1692 Dârimî, Zekât, 25.

beş veskten (653 kg.) az (toprak mahsullerinde) zekât yoktur."[3] Aynı şekilde Hz. Peygamber, *"Yirmi dinarın (81 gr. altın) olmadıkça senin üzerine (zekât olarak) bir şey yoktur."*[4] sözü ile de altının nisap miktarını belirlemiştir. Nisap miktarına ulaşan ve para cinsinden olan maldan verilecek zekât miktarı ise kırkta bir (% 2,5) idi.[5]

Kur'an'da yer alan, *"O, çardaklı-çardaksız olarak bahçeleri, ürünleri, çeşit çeşit hurmaları ve ekinleri, zeytini ve narı birbirine benzer ve her birini birbirinden farklı biçimde yaratandır. Bunlar meyve verince meyvelerinden yiyin. Hasat günü de hakkını (zekâtını/sadakasını) verin!"*[6] âyetine göre, yeryüzünde yetişen ürünlerden zekât/sadaka verilmesi gerekmektedir. Nitekim Efendimiz zekât miktarını belirlerken, *"nehir veya yağmur sularıyla sulanan arazilerin mahsulleri"* gibi tabirler kullanarak,[7] toprak mahsullerinden zekât verilmesi gerektiğine işaret etmiş ve o, kendi yaşadığı coğrafyada yetiştirilen buğday, arpa, darı gibi hububat ürünleri ile kuru ve yaş olarak tüketilen üzüm ve hurma gibi meyvelerden zekât verilmesi gerektiğini bildirmiştir.[8] Yeni fetihler neticesinde İslâm coğrafyası farklı topraklarda üretilen yeni ürünlerle tanışmış ve böylece ürün çeşitliliği artmıştır. Bunu fark eden Hz. Ömer'in bütün baklagiller, hububat, zeytinyağı ve benzeri ürünlerden zekât alması,[9] Hz. Peygamber zamanında ve Hicaz yarımadasında üretilmeyen ürünlerden de zekât alınacağını göstermektedir. Bu çerçevede nisap miktarına ulaşan toprak mahsullerinden alınacak zekât miktarı, ürünün elde edilme sürecinde üretici tarafından yapılan masrafa göre değişiklik arz etmektedir. Bu konuda Hz. Peygamber, *"Yağmur ve nehir sularıyla sulanan veya kendiliğinden sulanan (mahsuller)de zekât miktarı onda bir; (hayvanlarla veya kovalarla) sulanan (mahsuller)de ise, yirmide bir oranındadır."* buyurmuştu.[10] Onun bu sözleri, bütün ziraî ürünlerde verilecek zekât miktarının, yapılan masraflar dikkate alınarak belirlendiğini ortaya koymaktadır.

"Hasat günü de (ürünün) hakkını (zekâtını) verin!"[11] âyetinde beyan edildiği üzere, toprak mahsullerinden bir yılda kaç defa ürün elde ediliyorsa, her defasında elde edilenden zekât verilmesi gerekmektedir. Bunların dışındaki altın, gümüş, hayvan ve ticarî mallar için ise, Peygamber Efendimiz malın üzerinden bir yıl geçme şartı arandığını belirterek *"Üzerinden bir yıl geçmedikçe bir malda zekât yoktur."* buyurmuştur.[12] Ayrıca hadislerde zekâtın, vaktinden önce de verilebileceği bildirilmiştir.[13]

Kur'an'da hayvanların zekâta tâbi olduğuna açıkça işaret eden herhangi bir âyete rastlanmamakla birlikte, *"Ey peygamber! Onların malların-*

3 B1405 Buhârî, Zekât, 4.
4 D1573 Ebû Dâvûd, Zekât, 5.
5 T620 Tirmizî, Zekât, 3; D1572 Ebû Dâvûd, Zekât, 5.
6 En'âm, 6/141.
7 M2272 Müslim, Zekât, 7.
8 İM1815 İbn Mâce, Zekât, 16.
9 MA10126 Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 99.
10 B1483 Buhârî, Zekât, 55.
11 En'âm, 6/141.
12 İM1792 İbn Mâce, Zekât, 5; D1573 Ebû Dâvûd, Zekât, 5; T631 Tirmizî, Zekât, 10.
13 D1624 Ebû Dâvûd, Zekât, 22; T678 Tirmizî, Zekât, 37.

dan, onları kendisiyle (günahlardan) arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka/ zekât al ve onlara dua et!"[14] âyeti hayvanları da kapsamaktadır. Zira Hz. Peygamber döneminde, başta deve olmak üzere sığır ve koyun gibi hayvanlar başlıca geçim kaynağı ve zenginlik ölçütü olarak kabul edilmekteydi.

Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in, zekâta tâbi olan hayvanlardan ne ölçüde zekât verilmesi gerektiğini bildiren bir mektup yazdırdığı, ancak bunu gerekli yerlere gönderemeden âhirete irtihal ettiği kaydedilmektedir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra bu mektup, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde hayvanların zekâtını belirlemede esas alınmıştı.[15] Gerek bu mektup, gerekse ilgili diğer hadislere göre, Sevgili Peygamberimiz devenin nisabını 5 olarak tespit etmişti. Buna göre; 5-9 arası deveye 1 adet koyun; 10-14 arası deveye 2 adet koyun, 15-19 arası deveye 3 adet koyun, 20-24 arası deveye ise 4 adet koyun zekât olarak verilmelidir. Deve sayısı 25'e ulaştığında artık zekât da deve cinsinden olacaktır. Meselâ, 25-35 arası deveye 1 adet iki yaşında dişi deve zekât olarak verilecektir.[16]

Koyunların zekât nisabı ise 40 idi. Buna göre 40'dan 120'ye kadar 1 adet, 121'den 200'e kadar 2 adet, 200'den 300'e kadar 3 adet koyun zekât olarak verilecek, koyun sayısı 300'den fazla olunca her 100 koyunda 1 adet koyun zekât olacaktır.[17] Nisabı 30 olan sığırlarda ise, 30-40 arası için iki yaşında bir buzağı; her 40 sığır için de üç yaşına girmiş bir dişi dana verilecektir.

Öte taraftan Peygamber Efendimizin belirttiğine göre ziraat ve nakliye gibi işlerde kullanılan (avâmil) hayvanlar ile[18] atlar için zekât yoktur.[19] Muhtemelen o günlerde hem at sayısının az olması, hem de atların savaşta kullanılması nedeniyle at yetiştirmeye teşvik kabilinden Müslümanlar bu hayvanın zekâtından muaf tutulmuşlardır.[20] Peygamber Efendimiz ve Hz. Ebû Bekir dönemlerinde atlardan zekât alınmamıştır. Ancak atların ticarî amaçla yetiştirilmesi ve sayılarının artması sonucu Hz. Ömer döneminde atlardan da zekât alınmaya başlandı. Hz. Ömer'in halifeliği döneminde atlardan zekât alınmaya başlanmasıyla ilgili olarak iki olay anlatılır. İlkine göre, Şam'dan gelen bir heyet, sahip oldukları atların zekâtını vermek istediklerini beyan ederler. Hz. Ömer, daha önce atlardan zekât alınmadığı için tereddüt ederek zekât almak istemez. Fakat durumu değerlendirmek amacıyla sahâbeye danışır. Onların da onayını alınca Şamlıların teklifini kabul eder.[21] İkinci rivayete göre, Abdurrahman b. Ümeyye, Yemenli birinden yüz deve karşılığında bir kısrak alır. Ancak adam kısrağı sattığına

14 Tevbe, 9/103.
15 D1568 Ebû Dâvûd, Zekât, 5; T621 Tirmizî, Zekât, 4.
16 D1567 Ebû Dâvûd, Zekât 5.
17 B1454 Buhârî, Zekât, 38; D1567 Ebû Dâvûd, Zekât, 5.
18 D1572 Ebû Dâvûd, Zekât, 5.
19 B1463 Buhârî, Zekât, 45.
20 D1574 Ebû Dâvûd, Zekât 5.
21 MA6887 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 35.

pişman olur ve durumu Hz. Ömer'e anlatarak kısrağını geri almak ister. Bir atın yüz deve ettiğine şaşıran Hz. Ömer, "Gerçekten at, sizin nezdinizde bu kadar ediyor mu? Şimdiye kadar bir atın değerinin bu meblağa ulaştığını bilmiyordum. Kırk koyundan bir koyun alıyoruz da, bu atlardan bir şey almayacak mıyız?" der ve her at için bir dinar zekât belirler.[22]

Hanımların süs eşyası olarak kullandıkları altın ve gümüş takıların zekâta tâbi olup olmadığı hususunda sahâbe döneminden itibaren farklı değerlendirmeler yapılmıştır.[23] Allah Resûlü, kendisini ziyarete gelen Esmâ b. Seken'den, beraberindeki kızının kolundaki bileziklerin zekâtını vermesini istemiştir.[24] Aynı şekilde Hz. Âişe'ye ziynet olarak kullandığı büyük gümüş yüzüklerin zekâtını verip vermediğini sorduğunda, aldığı "Hayır" cevabı üzerine, *"Ateş olarak bu sana yeter!"*[25] diyerek onu uyarmıştır. Peygamber Efendimizin bu uyarılarından, hanımların kullandığı ziynet eşyalarından zekât/sadaka vermeleri gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak yine kaynaklarımızda Hz. Âişe'nin, yanında bulunan yetim çocuklara ait ziynet eşyalarından zekât vermediği de anlatılmaktadır.[26] Bu ve benzer hadislerden hareketle nisap miktarına ulaşan altın ve gümüş ziynet eşyasının zekâta tâbi olduğunu söyleyen âlimler olduğu gibi, kadınların süs eşyasının artmadığı ve herhangi bir gelir getirmediği gerekçesiyle zekâta tâbi olmayacağını söyleyenler de vardır. Fakat ziynet olarak kullanılan altın ve gümüş takıların yatırım amaçlı olması hâlinde zekâta tâbi olacağı hususu genel kabul görmüştür.[27]

Topraktan sayısız ziraî ürünler elde edildiği gibi, çok sayıda maden çeşidi de çıkarılmaktır. Yer altında tabiî olarak bulunan veya insanlar tarafından yer altına gömülüp gizlenen her türlü kıymetli maden ve eşyanın zekât nisabını Hz. Peygamber, beşte bir olarak tayin etmiştir.[28] Tabiatıyla burada toprağın kime ait olduğu ve bunların nasıl çıkarıldığı gibi hususlar önem arz eder. Maden ve definelerin topraktan çıkarılması ile denizden çıkarılması arasında bir fark yoktur. Ancak denizden elde edilen balık gibi diğer ürünlerin zekâtlarının da ticaret ürünleri çerçevesinde ele alındığı ve nisap miktarına ulaştığı takdirde kırkta birinin zekât olarak verilmesi gerektiği yönünde görüşler vardır. Bununla birlikte denizden elde edilen ürünlerin, topraktan elde edilen mahsullere kıyas edilerek zekât nisabının tespit edilmesi gerektiğini ileri sürenler de olmuştur.

Peygamber Efendimiz zekât olarak verilecek malın özelliklerini zekât görevlilerine şöyle anlatıyordu: *"Üç şey vardır ki onları yapan kimse imanın tadını almış olur: Allah'tan başka ilâh olmadığına inanarak, bir olan Allah'a*

[22] MA6889 Abdürrezzâk, *Musannef*, IV, 36.
[23] T636 Tirmizî, Zekât, 12.
[24] N2481 Nesâî, Zekât, 19; D1563 Ebû Dâvûd, Zekât, 4.
[25] D1565 Ebû Dâvûd, Zekât, 4.
[26] MŞ10188 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Zekât, 47.
[27] KZ1/311 Karadâvî, *Fıkhu'z-zekât*, I, 311.
[28] B1499 Buhârî, Zekât 66; D3085 Ebû Dâvûd, Harâc, 38, 40.

kulluk etmek; malının zekâtını gönül rızasıyla, içine sinerek ve her sene düzenli olarak vermek; zekât olarak yaşlı, uyuz, hasta, çelimsiz ve sütü az olan hayvanı vermeyip, mallarınızın orta hallisinden vermek. Çünkü Allah, sizden malınızın en iyisini istemedi; fakat en kötüsünü verin diye de emretmedi."[29]

Abdülmelik b. Mervân'ın Mekke valisi olan Nâfi' b. Alkame, bir memurunu zekât mallarını toplaması için görevlendirmişti. Görevli, Sa'r b. Deysem adında yaşlı bir adamın yanına vardı ve "Ben, koyunlarının zekâtını almak üzere gönderildim." dedi. Yaşlı adam, "Hangisini almayı düşünüyorsun?" diye sordu. O da, "Koyunların memelerine bakar, iyisini alırız." dedi. Sa'r bunun üzerine başından geçen bir olayı şöyle anlattı:

Ben Resûlullah zamanında şu vadilerin birinde koyunlarımın başındaydım. Bir deveye binmiş iki adam çıkageldi. Kendilerini Resûlullah'ın gönderdiğini ve koyunların zekâtını almaya geldiklerini söylediler. Onlara, "Ne vermem gerekiyor?" deyince, "Bir koyun." dediler. Bunun üzerine ben iyi süt veren ve etine dolgun bir koyuna yöneldim, onu tutup onlara getirdim. Görevlilerden birisi bana, "Bu, kuzusu olan bir koyundur. Resûlullah kuzusu olan koyunu almamızı yasakladı." dedi. "Peki, nasıl bir şey alırsınız?" dedim. Onlar, "Bir yaşındaki dişi oğlak veya bir yaşını bitirip iki yaşına basmış olanı." dediler. Ben de yaşı geldiği hâlde henüz hiç kuzulamamış olan birini tutarak, kendilerine getirdim. Onu alıp, devenin üzerine koydular, sonra da gittiler.[30]

İslâm Peygamberi, Muâz b. Cebel'i Yemen'e elçi, idareci ve zekât memuru vasfıyla gönderirken de, "*...(Zenginlerin) mallarının en iyisini zekât olarak almaktan kaçın. Mazlumun bedduasından da sakın. Çünkü mazlumun duasıyla Allah arasında perde yoktur.*" buyurmuştu.[31]

Bir sahâbî, zekât olarak zayıf ve hasta bir deve vermişti. Hz. Peygamber'in bunu iyi karşılamadığını haber alınca hemen daha güzel bir deve getirerek Resûlullah'ın duasını almıştı.[32] Bu durum, zekât verenin hayvanlarının zayıf, hasta ve kötü olanını değil, sağlıklı ve normal olanını vermesi gerektiğine işarettir. Halk arasında yaygın olan "zekât keçisi" tabirinin de Allah uğrunda bağış yaparken malının en kötüsünden verenlerin zekâtı için kullanılması manidardır. Bu nedenledir ki, çürük, işe yaramaz ve kalitesiz ürünlerin zekât olarak verilmesi uygun görülmemiştir.[33] Bir insanın dinî zorunluluk olmadığı hâlde, kendi arzusu ile malının en iyisini zekât olarak vermesiyse, hem daha büyük sevap hem de o mal için bir bereket vesilesi sayılmıştır.[34]

29 D1582 Ebû Dâvûd, Zekât, 5.
30 D1581 Ebû Dâvûd, Zekât, 5; N2464 Nesâî, Zekât, 15.
31 M121 Müslim, Îmân, 29; D1584 Ebû Dâvûd, Zekât, 5
32 N2460 Nesâî, Zekât, 12
33 Bakara, 2/267; N2494 Nesâî, Zekât, 27
34 D1583 Ebû Dâvûd, Zekât, 5; N2495 Nesâî, Zekât, 27

Nitekim bir gün Resûlullah (sav) elinde asâsı ile mescide gelmişti. Zekât olarak verilmiş ve duvarda asılı olan kuru hurma salkımını görünce asâsını ona uzatarak şöyle buyurdu: *"Bu zekât sahibi dileseydi, bundan daha iyisini verebilirdi. Bu kişi âhirette (işte böyle) kuru bir hurma yiyecektir."*[35]

Hz. Peygamber zamanında zekât memurları gidip, malları bulundukları yerden alırlardı. Çünkü görevlilerin zekât mallarının yanlarına getirilmesini isteme hakları olmadığı gibi, mal sahibinin de hayvanları daha uzak bir yere götürmesi doğru görülmüyordu.[36] Peygamber Efendimiz verilecek zekât miktarını eksiltmek amacıyla ayrı ayrı bulunan zekât mallarını bir araya toplamayı, toplu bulunanları da ayırmayı yasaklamıştı.[37] Zekât görevlisinin âdil olması esastı. Görevlinin haksızlık yapacağı bahanesiyle zekât mallarının gizlenmesi de uygun görülmüyordu.[38]

Hz. Peygamber Muâz b. Cebel'i zekât toplamak üzere Yemen'e gönderdiğinde o, Müslümanlardan arpa ve darı gibi toprak ürünlerinin zekâtını, "elbise" olarak vermelerini istemiş ve bunun zekât verilecek kimseler için daha uygun olacağını belirtmişti.[39] Helâl ile haramı en iyi bilen sahâbîlerden olan ve zekâttaki hedefleri gözeten Muâz, Yemen halkından zekât mallarının bedelini almakta hiçbir beis görmemiş, mensucat ve giyim-kuşamı bol olan bu insanlardan giyecek almayı tercih etmişti. Zira bu, hem verenler için daha kolay hem de alanlar için daha yararlıydı. Şu hâlde Muâz'ın bu uygulaması, zekâtın her malın kendi cinsinden verileceği gibi, bedeli para veya başka bir mal olarak da verilebileceğini gösterir.

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinde alışveriş, malın malla değiştirilmesi esasına dayanmaktaydı. Ancak daha sonraları altın ve gümüş paralar, alışveriş aracı olarak yaygınlık kazandı. Hz. Peygamber'in belirlediği altın ve gümüş nisapları, o dönemde yaklaşık olarak aynı değeri taşımaktaydı. Fakat ilerleyen dönemlerde ve günümüzde 200 dirhem gümüş ile 20 dinar altın arasında değer bakımından oldukça büyük fark olmuştur. Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar, altının ekonomik değerini koruduğu dikkate alınırsa, zekât verilirken altının esas alınması daha isabetlidir.

Son birkaç yüzyıl içinde ise itibarî değere sahip madenî ve kâğıt paralar piyasaya sürülmüş, bunlar altın ve gümüş paraların yerini almıştır. Bu durumda madenî ve kâğıt paralar da altın, gümüş ve diğer ticaret malları hükmündedir. Dolayısıyla günümüzde altının nisap miktarına yani 81 gr. altının değerine ulaşan her türlü paranın kırkta birinin (% 2,5) zekât olarak verilmesi gerekir. Yine itibarî değere sahip bono, tahvil, hisse senedi

35 D1608 Ebû Dâvûd, Zekât, 17.
36 D1591 Ebû Dâvûd, Zekât, 9; N3338 Nesâî, Nikâh, 60.
37 B1450 Buhârî Zekât, 34.
38 D1586 Ebû Dâvûd, Zekât, 6.
39 B1448 Buhârî, Zekât, 33 –bab başlığı–.

ve yatırım fonu gibi kazançlar da nisap miktarına ulaştığı zaman zekâta tâbi olacaktır. Ayrıca ihtiyaç dışında kalan ve yatırım amaçlı olan gayri menkullerin gelirleri de bu kapsamda değerlendirilecektir.

Zekâta tâbi malların nisaplarının belirlenmesinde temel hareket noktası, Peygamber Efendimizin uygulamalarıdır. Ancak o dönemde kullanılan ölçü birimleri olsun, temel ihtiyaçlar olsun günümüzde oldukça değişmiştir. Dolayısıyla nisap miktarları belirlenirken bir yandan Hz. Peygamber dönemindeki mevcut şartlar dikkate alınmalı, öte yandan da günümüzün hayat standartları, geçim şartları, açlık ve yoksulluk sınırları gibi kriterler göz önünde bulundurulmalıdır.

ZEKÂT
YOKSULUN HAKKI

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "لَيْسَ الْمِسْكِينُ بِالَّذِى تَرُدُّهُ
التَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ وَلاَ اللُّقْمَةُ وَاللُّقْمَتَانِ إِنَّ الْمِسْكِينَ الْمُتَعَفِّفُ اقْرَءُوا
إِنْ شِئْتُمْ: ﴿لاَ يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا﴾."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur:
"(Kendisine zekât verilecek olan) miskin, ihtiyacını bir iki hurma veya bir iki lokmanın giderebileceği kişi değildir. Asıl miskin, (maddî imkânı olmadığı hâlde onurundan dolayı) istemekten kaçınan kişidir. Dilerseniz (bu konuda) '... İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler...' âyetini (Bakara, 2/273) *okuyun!"*
(M2394 Müslim, Zekât, 102; B1476 Buhârî, Zekât, 53)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لَا تَحِلُّ الصَّدَقَةُ لِغَنِيٍّ وَلَا لِذِى مِرَّةٍ سَوِيٍّ."

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ بَعَثَ مُعَاذًا إِلَى الْيَمَنِ فَقَالَ:
"...فَأَعْلِمْهُمْ أَنَّ اللَّهَ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً فِي أَمْوَالِهِمْ تُؤْخَذُ مِنْ أَغْنِيَائِهِمْ وَتُرَدُّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ."

عَنْ سَلْمَانَ بْنِ عَامِرٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "إِنَّ الصَّدَقَةَ عَلَى الْمِسْكِينِ صَدَقَةٌ وَعَلَى ذِى الرَّحِمِ اثْنَتَانِ: صَدَقَةٌ وَصِلَةٌ."

Abdullah b. Amr'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Zengin ve gücü kuvveti yerinde (sağlıklı) kimselerin zekât almaları helâl değildir.*"

(D1634 Ebû Dâvûd, Zekât, 24; T652 Tirmizî, Zekât, 23)

İbn Abbâs'tan (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) Muâz'ı Yemen'e gönderirken şöyle buyurmuştur: "... *Allah'ın, zenginlerinden alınıp fakirlerine verilmek üzere mallarına zekâtı farz kıldığını onlara bildir.*"

(B1395 Buhârî, Zekât, 1)

Selmân b. Âmir'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Yoksula verilen sadaka bir, akrabaya verilen ise hem sadaka hem de sıla-i rahim olmak üzere iki sadaka sayılır.*"

(N2583 Nesâî, Zekât, 82; T658 Tirmizî, Zekât, 26)

Ziyâd b. Hâris, Yemen'in Sudâ kabilesindendi. Resûlullah'a gelerek biat etmiş, Hz. Peygamber'in kendi kabilesine karşı savaşmak üzere bir ordu göndermek istediğini öğrenmişti. Ordunun gönderilmesine mâni olmak amacıyla: "Ey Allah'ın Resûlü! Orduyu geri çevirirseniz, ben onların hem Müslüman olmalarını hem de size itaat etmelerini sağlayabilirim." dedi. Hz. Peygamber onun bu isteğini kabul etti. O da derhâl akrabalarına bir mektup yazdı. Bir süre sonra, kabilesinden Medine'ye bir heyet geldi. Müslüman olduklarını ve itaat edeceklerini belirterek selâm verdiler. Hz. Peygamber Ziyâd b. Hâris'in bu girişiminden memnun bir şekilde: *"Ey Ziyâd! Sudâ kabilesinde sözü dinlenen biri olduğun anlaşılıyor."* diye iltifat etti. "Allah onlara hidayeti nasip etti ve iyilikte bulundu." cevabını verdi Ziyâd tevazu içinde. Onun bu tavrını daha da beğenen Hz. Peygamber, *"Seni onların başına yönetici yapayım mı?"* diye sordu. "Evet, beni onların yöneticisi yap." dedi Ziyâd memnuniyetle.

Bunun üzerine Allah Resûlü onu yönetici olarak tayin ettiğini bildirdi ve bunu yazı ile kayıt altına aldı. Ziyâd, Peygamber Efendimizden, kabilesinden alınan zekâttan kendisi için pay istedi. Bu teklifi de kabul edildi.

Resûlullah ile Ziyâd arasında geçen bu olay, bir yolculuk esnasında gerçekleşmişti. Konakladıkları yerde bir şahıs gelerek Allah Resûlü'nden bir şeyler istedi. Kutlu Nebî de, *"Kim muhtaç olmadığı hâlde insanlardan bir şey isterse, aldığı şey, ona baş ve karın ağrısı yapar!"* buyurdu. Bu defa o şahıs, "Öyleyse bana zekâttan ver!" deyince, Peygamberimiz, *"Allah, zekâtların kimlere verileceği hususunda ne bir peygambere ne de bir başkasına yetki verdi ve bizzat kendisi, onları sekiz kısma ayırdı. Eğer sen onlardan birisi isen, vereyim."* buyurdu.

Hz. Peygamber ile bu şahıs arasındaki konuşmayı işiten ve maddî durumu iyi olan Ziyâd, duyduğu bu sözlerden çok etkilendi. Düşündü, taşındı ve sabah olunca Allah Resûlü'nün yanına varıp hem yöneticilikten, hem de zekât almaktan vazgeçtiğini belirtti...[1]

Hz. Peygamber zekât alacak kişilerin bizzat Allah tarafından sekiz sınıf olarak belirlendiğini söylerken, hiç şüphesiz şu âyeti kastetmişti: *"Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, miskinlere, zekâtı toplayan memurlara, gönülleri İslâm'a ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini sa-*

[1] D1630 Ebû Dâvûd, Zekât, 24; MK5285 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, V, 262.

tın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda olanlara, yolda kalmışlara mahsustur. Allah en iyi bilendir, hikmet sahibidir."[2]

Hz. Peygamber zekâtın zenginlerden alınıp, fakirlere verilmesi gereken bir mal olduğunu belirtmişti.[3] Böylece yetkili kişiler öncelikle fakirleri tespit edecek ve onlara gerekli yardımları ulaştıracaktı. İlgili âyette fakirlerin yanı sıra bir de 'miskinler'den bahsedilmekteydi. Allah'ın Son Elçisi buna da şöyle açıklık getirmişti: *"(Kendisine zekât verilecek olan) miskin, ihtiyacını bir iki hurma veya bir iki lokmanın giderebileceği kişi değildir. Asıl miskin, (maddî imkânı olmadığı hâlde onurundan dolayı) istemekten kaçınan kişidir. Dilerseniz (bu konuda) '...İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler...' âyetini*[4] *okuyun!"*[5] Buna göre, tabiî ve zarurî ihtiyaçlarını karşılayamayan, bakmakla yükümlü olduğu kişileri geçindirecek kadar geliri olmayan bütün yoksullar fakir ve miskin sınıfına girmektedir. Ama bunların içinde öyleleri vardı ki, yoksul olduklarını kimseye bildiremeyecek kadar iffetliydiler. Bu nedenle de sokaklarda bir iki lokma için dilencilik yapmazlardı.[6] Dolayısıyla Rahmet Elçisi, zekât verilirken böyle gerçek muhtaçların araştırılıp tespit edilmesini istemişti.

Hz. Peygamber'in Veda haccını yaptığı günlerdi. Zekât taksimi yaparken, çalışabilecek derecede gücü kuvveti yerinde iki adam gelerek, kendilerine zekât verilmesini istediler. Peygamber Efendimiz başını kaldırıp istek sahiplerinin yüzüne baktıktan sonra, *"İsterseniz size zekât verebilirim. Ancak, zengin ve çalışmaya gücü yetenlerin zekâtta payı yoktur."* demişti.[7] Böylece, Kutlu Resûl, çalışma imkânı olduğu hâlde tembellik edenlerin, zekât alamayacaklarını belirtiyordu.[8] Ancak gücü yettiği hâlde iş bulamayanların bu insanlardan sayılamayacağı da açıktı.

Zekât verilecek borçlulara gelince, onlar, temel ihtiyaçları dışında borçlarını ödeyebilecek malı olmayan kimselerdir. Varlıklı olup, malını mülkünü daha da artırmak için borçlanan kimseler bu kapsamın dışındadır. Zira böyle kimselere verilecek zekât, ihtiyaç sahiplerinin bu paydan mahrum olmasına neden olacaktır. Ancak, maddî durumu iyi iken, aniden iflas etme, beklenmedik bir sıkıntı sonucu borçlanma, birilerine yardım edeyim derken borç altına girme gibi geçici durumlarda borçlananlara da zekât verilebilecektir. Nitekim bir anlaşmazlığı gidermek amacıyla kefil olan sahâbeden Kabîsa b. Muhârik de Hz. Peygamber'e gelip borcunu ödeyebilmesi için yardım talep etmişti. Resûlullah (sav), biraz beklemesini, zekât geldiği takdirde kendisine verilmesini emredeceğini söylemiş, ardın-

2 Tevbe, 9/60.
3 B1395 Buhârî, Zekât, 1; M121 Müslim, Îmân, 29.
4 Bakara, 2/273.
5 M2394 Müslim, Zekât, 102; B1476 Buhârî, Zekât, 53.
6 Bakara, 2/273.
7 D1633 Ebû Dâvûd, Zekât, 24.
8 T652 Tirmizî, Zekât, 23.

dan da kefalet altına girip ödeyemeyenlerin, başına gelen bir afet sebebiyle bütün mal varlığını kaybedenlerin ve sözüne güvenilir üç kişi tarafından fakir olduğuna tanıklık edilen kişilerin, sıkıntılarından kurtuluncaya kadar açıkça yardım talep etmelerinde bir sakınca bulunmadığını ifade etmiştir.[9] Buradan özellikle çeşitli felâketlere uğrayıp borçlanan kimselerin normal geçim standardına erişinceye kadar zekât mallarından istifade edebilecekleri anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Resûlullah (sav) kimin tarafından öldürüldüğü kesin olarak bilinmeyen fakat insanların birbirlerini itham ettikleri bir olayda, herhangi bir husumetin ortaya çıkmasını engellemek amacıyla da maktulün diyetini zekât için ayrılan develerden karşılamıştır.[10]

Hz. Peygamber'in, sırf kalplerini İslâm'a ısındırmak amacıyla, küfürden yeni kurtulmuş kişilere zekâttan daha çok pay verdiği de oluyordu.[11] Bu kişiler arasında ilk etapta sadece dünyalık bir şeyler elde edebilmek gayesiyle Müslüman olanlar bile vardı. Ancak daha akşam olmadan onlar için İslâm, bütün dünya ve içindekilerden daha sevimli hâle geliyordu.[12]

Hz. Peygamber ve onun güzîde ashâbı, zekât taksiminde, âyet-i kerimede, *"fî sebîlillâh/Allah yolundakiler"* şeklinde genel bir ifade ile belirtilen diğer hak sahiplerini de gözetiyorlardı. Bu, öncelikle Allah yolunda cihad edenlere teçhizat temini, şehitlerin ailelerinin bakımı şeklinde anlaşılmakla birlikte, yerel ihtiyaçlara göre de değerlendirilebiliyordu. Örneğin; Hz. Peygamber'in amcasının oğlu İbn Abbâs (ra), malının zekâtıyla köle azat ettiği gibi, fakirlerin hac yapabilmelerine de imkân sağlıyordu. Sahâbeden Ebû'l-Âs el-Huzâî de Hz. Peygamber'in, kendilerini, hac farizasını yerine getirmek üzere zekât develerine bindirdiğini anlatmıştı.[13] Bu uygulamalar ışığında, *"fî sebîlillâh"* kavramı ile, müminlere günün şartlarına göre zekâtı daha faydalı bir şekilde harcama imkânı verildiği anlaşılmaktadır. Böylece yardım yapılabilecek yerler ihtiyaçlara göre genişletilip birçok hayır işlerini kapsayacak şekilde dağıtım yapılabilecektir.

Hz. Peygamber döneminde ve sonraki dönemlerde, zekâtı tahsil eden resmî görevliler vardı. Kendilerine 'âmil' de denilen bu kimseler ile Allah yolunda savaşanlar, borçlular ve yolda kalmışlar, zengin bile olsalar zekât alabileceklerdi.[14] Zekât memurları fakir oldukları için değil, yaptıkları işin karşılığı olarak zekâttan belli bir pay alıyorlardı. Bir de topladıkları zekât mallarında onların gözü kalmamalıydı. Bunun dışında herhangi bir maaş almak şöyle dursun, hediye dahi alamıyorlardı. Aksi takdirde aldıkları hediyelerin hesabı kendilerine sorulmaktaydı. Kutlu Elçi, Abdullah b.

[9] M2404 Müslim, Zekât, 109.
[10] D1638 Ebû Dâvûd, Zekât, 26.
[11] M2436 Müslim, Zekât, 132.
[12] HM12073 İbn Hanbel, III, 107, M6020 Müslim, Fedâil, 57.
[13] B1468 Buhârî, Zekât, 49 (bab başlığı); IF1/36 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 36.
[14] D1635 Ebû Dâvûd, Zekât, 25; D1637 Ebû Dâvûd, Zekât, 25.

el-Lütbiyye'yi Süleymanoğulları'nın zekâtını toplamakla görevlendirmişti. Bu sahâbî, zekâtları toplayıp geldiğinde, "Şu sizin, bu da bana hediyedir." deyince, Resûlullah minbere çıktı, Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra şöyle buyurdu: *"Görevli olarak gönderdiğim kimseye ne oluyor da, 'Şu sizin, bu da bana hediyedir.' diyor! Babasının veya annesinin evinde otursa da bir baksaydı! Ona yine hediye gelir miydi? Asla! Allah'a yemin olsun ki, sizden kim (topladığı zekât mallarından) hak etmediği bir şey alırsa, kıyamet günü aldığı şey (vebal olarak) sırtına yüklenecektir."*[15] Nitekim sahâbeden Ebû Mes'ûd el-Ensârî, böyle bir yükümlülüğün altından kalkamayacağı endişesiyle zekât memurluğu görevini kabul etmemişti.[16]

Bu görevlilerin yaptıkları iş aslında zenginle fakiri karşı karşıya getirmeden zekâtları toplayıp dağıtmak idi. Zekât veren kişi bundan dolayı böbürlenebilir, fakir de bu durumda rencide olabilirdi. Bunu önlemek için en uygun yöntem, fakir ve zengin birbirini görmeden yardımların dağıtılması olacaktı. Hz. Peygamber bu maksatla görevlendirilen zekât amillerinin güzel bir şekilde karşılanmasını, kendilerine zorluk çıkarmaksızın memnun bir şekilde ayrılmalarının temin edilmesini tavsiye etmişti.[17]

Peygamber Efendimiz, Muâz b. Cebel'i (ra) Yemen'e gönderirken, *"Allah'ın, zenginlerinden alınıp fakirlerine verilmek üzere mallarında zekâtı farz kıldığını onlara bildir."*[18] buyurmuştu. Kendisinden sonra ashâbın uygulaması da bu yönde idi. Zekât, öncelikle toplandığı yerin fakirlerine dağıtılır. Böylece o yörenin fakirlerinin zenginler hakkında olumsuz düşünmelerinin önüne geçilip, gönülleri alınmış olur. Ancak Peygamberimizin bir kefalet yüklenerek borçlanan Kabîsa b. Muhârik'e, *"Bekle zekât gelsin. Ya sana yardım ederiz veya senin yerine onu öderiz."* buyurmasından, ihtiyaç olması hâlinde zekâtın farklı yerlere nakledilebileceği de anlaşılmaktadır.[19]

Akrabalar arası ilişkiler, aynı zamanda sosyal yardımlaşmayı da gerektirdiği için zekât verilirken, yakınlar tercih edilir. İyilik yapma konusunda öncelikli kimseler, ilk önce anne, sonra baba, kız kardeşler ve kardeşler şeklinde sıralanır. Genel olarak yardım ederken bu sıra gözetilirse de,[20] kişi bakmakla yükümlü olduğu kimselere yani ana, baba, dede, nine, çocuk ve torun gibi usul ve fürûuna zekâtını veremez. Aynı şekilde bir erkek hanımına, hanım da fakir olan kocasına zekât veremez. Çünkü zekât veren kimsenin, verdiği zekâttan hiçbir şekilde maddî menfaat sağlamaması gerekir. Halbuki muhtaç durumda olan usul ve fürûuna zekât vermek, nafaka borcundan kurtularak malın aile içinde dolaşmasını sağla-

[15] M4738 Müslim, İmâre, 26; B6979 Buhârî, Hıyel, 15.
[16] D2947 Ebû Dâvûd, Harâc, 11, 12.
[17] M2494 Müslim, Zekât, 177.
[18] B1395 Buhârî, Zekât, 1.
[19] HM20877 İbn Hanbel, V, 60.
[20] D5139 Ebû Dâvûd, Edeb, 119, 120; T1897 Tirmizî, Birr, 1.

mak anlamına gelmekte; dolayısıyla zekât verilen mal, fakirin mülkiyetine geçirilmiş olmamaktadır.

Bakmakla yükümlü olunanlar dışındaki kardeş, amca, teyze, dayı, hala ve onların çocukları gibi fakir akrabaya zekât vermek ise, *"Yoksula verilen sadaka bir, akrabaya verilen ise hem sadaka hem de sıla-i rahim olmak üzere iki sadaka sayılır."*[21] buyuran Peygamber Efendimizin özel olarak teşvik ettiği bir durumdur. Bu sayede yakın akrabalar arasındaki bağlar daha da güçlenecektir.

Zekâtta akrabalara öncelik verilmesini tavsiye eden Hz. Peygamber zekât almadığı gibi, yakınlarının da zekât almasını yasaklamıştır. Nitekim sevgili torunu Hz. Hasan, bir defasında Resûlullah'ın omuzunda iken, zekât hurmalarından birini ağzına almıştı. Bunu gören Peygamberimiz, *"At ağzından onu! Bize zekâtın helâl olmadığını bilmiyor musun?"* diyerek derhâl müdahale etmişti.[22]

Hz. Peygamber'in yakınlarından da zekât toplama görevine talip olanlar vardı. Allah Resûlü'nün amcası Abbâs, oğlu Fadl'ı, diğer amcasının oğlu Rebîa da oğlu Abdülmuttalib'i evlendirmeyi düşünüyorlardı. Bu arada iki genci zekât toplamakla görevlendirmesi için Hz. Peygamber'e göndereceklerdi. Durumu çocukları ile müzakere ederlerken, yanlarına Hz. Ali çıkageldi. Ona konuyu anlattılar. O da her iki gence, "Bundan vazgeçin. Hz. Peygamber sizi bu işle görevlendirmez." deyince, bir an onun kendilerini kıskandığını düşündüler. Bu iki genç sahâbî Hz. Peygamber'in huzuruna çıktılar ve geliş sebeplerini anlattılar. Hz. Peygamber, uzun bir sessizlikten sonra onlara şöyle dedi: *"Şüphesiz, Muhammed'in ailesine zekât almak yaraşmaz."*[23]

Resûlullah'ın kendisi için zekât almayı uygun görmemesinin ve yakınlarına zekât almayı yasaklamış olmasının çeşitli sebepleri olduğu şüphesizdir. Şahsına ve ailesine zekât dağıtımıyla ilgili yöneltilebilecek itham ve iddiaların önüne geçmek, yakınlarını kanaatkârlığa alıştırmak, başkalarının malına göz dikmeyip çalışmaya, üretmeye teşvik etmek bu sebeplerden bazılarıdır.

Zekât verilirken, gerçekten muhtaç kişileri bulmaya çalışmak gerekir. Peygamber Efendimiz zekât verilen kişilerin aslında zekât almaya ehil olmadıklarının sonradan ortaya çıkması durumunda da Allah'ın o zekâtı kabul edeceğini bildirmiştir.[24]

Zekât, Allah rızası gözetilerek ve gönül rahatlığıyla verilmelidir. Allah için yapılan bir ibadet olduğundan, zekâtın alınması-verilmesi kadar, kabul

[21] N2583 Nesâî, Zekât, 82; T658 Tirmizî, Zekât, 26.
[22] B1491 Buhârî, Zekât, 60; M2473 Müslim, Zekât, 161.
[23] M2481 Müslim, Zekât, 167.
[24] M2362 Müslim, Zekât, 78; HM8586 İbn Hanbel, II, 350.

edilip edilmemesi de önem arz etmektedir. Bu nedenledir ki, zekât veren kişi, verdikten sonra, "Allah'ım! Verdiğim zekâtı kârlı kıl, zoraki verilen bir şey kılma." gibi dualar ederek zekâtının kabul edilmesini istemelidir.[25] Aynı şekilde zekât alan da, zekât sahibi için dua etmelidir. Nitekim Hz. Peygamber, zekâtını getirip veren Ebû Evfâ için, *"Allah'ım! Ebû Evfâ'nın ailesine rahmet et."* diye dua etmiştir.[26]

Diğer ibadetlerde olduğu gibi, zekâtta da önemli olan niyettir ve ameller, niyetlere göre karşılık bulacaktır.[27] Niyet iyi olduktan sonra, zekâtın açıktan verilmesinde de gizli verilmesinde de bir sakınca yoktur. Şayet insanlara gösteriş yapma gibi olumsuz bir eğilim yoksa zekâtın açıktan verilmesi başkalarını da teşvik edebilecektir. Ancak zekât alanların asla incinmesini istemeyen Yüce Allah, 'zekâtların fakirlere gizli bir şekilde verilmesini daha hayırlı görmekte ve böyle yapmanın günahlardan bir kısmına kefaret olacağını' bildirmektedir.[28]

Zekât alan kimseyi hiçbir şekilde incitmemek, verdiğini dile getirerek fakirin başına kakmamak gerekir: *"Mallarını Allah yolunda harcayıp da arkasından başa kakmayan, fakirlerin gönlünü kırmayan kimselerin mükâfatları, Allah katındadır. Onlar için korku yoktur, onlar üzüntü de çekmeyeceklerdir."*[29] "Güzel bir söz ve bağışlamanın, peşinden incitme gelen sadakadan daha iyi olduğunu"[30] bildiren Yüce Rabbimiz bu hususta şöyle buyurmaktadır:

"Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı hâlde malını gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle, sadakalarınızı boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan düz kayaya benzer ki, sağanak bir yağmur isabet etmiş de onu çıplak, pürüzsüz bir kaya hâline getirivermiştir. Bunlar kazandıklarından hiçbir şeye sahip olamazlar. Allah, kâfirleri doğru yola iletmez."[31]

[25] İM1797 İbn Mâce, Zekât, 8.
[26] M2492 Müslim, Zekât, 176; B1497 Buhârî, Zekât, 64.
[27] B1 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[28] Bakara, 2/271.
[29] Bakara, 2/262.
[30] Bakara, 2/263.
[31] Bakara, 2/264.

SADAKA
SADAKATİN GÖSTERGESİ

عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِى بُرْدَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ صَدَقَةٌ."

Saîd b. Ebû Bürde'nin, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Her Müslüman'ın sadaka vermesi gerekir."
(M2333 Müslim, Zekât, 55; B1445 Buhârî, Zekât, 30)

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"كُلُّ مَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"إِنَّ الصَّدَقَةَ لَتُطْفِئُ غَضَبَ الرَّبِّ وَتَدْفَعُ مِيتَةَ السُّوءِ."

عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ ذَكَرَ النَّارَ فَتَعَوَّذَ مِنْهَا، وَأَشَاحَ بِوَجْهِهِ ثَلَاثَ مِرَارٍ، ثُمَّ قَالَ: "اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ، فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا، فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ لِلنَّبِيِّ ﷺ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَيُّ الصَّدَقَةِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: "أَنْ تَصَدَّقَ وَأَنْتَ صَحِيحٌ حَرِيصٌ، تَأْمُلُ الْغِنَى، وَتَخْشَى الْفَقْرَ، وَلَا تُمْهِلْ حَتَّى إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ..."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ سَمِعَ أَبَا مَسْعُودٍ الْبَدْرِيَّ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"نَفَقَةُ الرَّجُلِ عَلَى أَهْلِهِ صَدَقَةٌ."

Câbir b. Abdullah'ın (ra) naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her iyilik/güzel iş bir sadakadır."*

(B6021 Buhârî, Edeb, 33)

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kuşkusuz sadaka, Rabbin hoşnutsuzluğunu giderir (Allah'ın kişiye huzurlu bir hayat bağışlamasına vesile olur, işlenen kötülüklere mukabil başa gelebilecek kötülüklere de kefaret olur) ve kötü bir şekilde ölmeyi (Allah'ın izniyle) önler."*

(T664 Tirmizî, Zekât, 28)

Adî b. Hâtim'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) cehennemden bahsetti, ondan Allah'a sığındı ve yüzünü üç defa çevirdikten sonra şöyle buyurdu: *"Yarım hurma (sadaka) ile bile olsa cehennemden korunun. Eğer bunu da bulamazsanız güzel bir sözle (korunun)."*

(M2350 Müslim, Zekât, 68)

Ebû Hüreyre (ra) anlatıyor: "Bir adam Hz. Peygamber'e (sav), 'Ey Allah'ın Resûlü, hangi sadaka en faziletlidir?' diye sordu. Hz. Peygamber, 'Sağlıklı iken ve fakirlik endişesi ve zengin olma hırsı ile hareket ederken tasaddukta bulunabilmendir. *(Sadaka vermeyi) can boğaza gelip de (son nefesini yaşadığın âna kadar) erteleme...'* buyurdu."

(B2748 Buhârî, Vesâyâ, 7)

Abdullah b. Yezid'in Ebû Mes'ûd el-Bedrî'den işittiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kişinin ailesi için yaptığı harcama da sadakadır."*

(B4006 Buhârî, Meğâzî, 12)

Bir gün Allah Resûlü, *"Her Müslüman'ın sadaka vermesi gerekir."* buyurdu. Bunu duyanlar bir an için şaşırdılar. Çünkü aralarında zengin olmadıkları için mal ile sadaka veremeyenler de vardı. Hemen sordular: "(Sadaka verecek mal) bulamayana ne dersin?" Allah Resûlü, *"Eliyle (emek verir) çalışır. Hem kendisi faydalanır, hem de sadaka verir."* buyurdu. Sahâbe tekrar, "Ya buna gücü yetmezse ne dersin?" diye sordular. *"İhtiyaç sahibi, darda kalmış ve mazlum kimselere yardımcı olur."* Sahâbe tekrar, "Ya buna gücü yetmezse ne dersin?" diye sorunca Resûlullah, iyiliği veya hayrı ister. "Bunu da yapmazsa ne dersin?" diye dördüncü kez sorunca, *"Kötülükten uzak durur. Bu da bir sadakadır."* buyurdular.[1]

Değişik vesilelerle sadaka vermenin önemini ve kapsamını izah eden Allah Resûlü yine bir gün ashâbına bu konuda şunları söylüyordu: *"Güneşin doğduğu her gün, insanın bütün eklemleri için sadaka vermesi gerekir. İki kişinin arasını düzeltmen sadakadır. Bir kimseyi kaldırarak hayvanına binmesine yardımcı olman veya eşyasını ona yüklemen sadakadır. Güzel söz de sadakadır. Namaza giderken attığın her adım sadakadır. Yoldaki rahatsızlık veren şeyleri kaldırman sadakadır."*[2] *"Kendini doyurmak için harcadığın senin için sadakadır. Çocuğuna yedirdiğin şey senin için sadakadır. Eşine yedirdiğin şey senin için sadakadır. Hizmetçini doyurduğun şey senin için sadakadır."*[3] buyuran Peygamber Efendimiz, bir anlamda helâl lokmanın sadaka yerine geçtiğini dile getirmektedir. Onun belirttiğine göre Müslüman kişinin bir insana selâm vermesi ve kişinin kendi eşi ile birlikte olması da sadakadır.[4] Aynı şekilde Müslüman kardeşine güler yüzlü davranmak, kovasındaki sudan onun kabına boşaltmak,[5] kaybolan birine yolu tarif etmek, iyi göremeyen birine rehberlik etmek,[6] ve üzerinde hakkı olduğu kimseye veya borçlusuna anlayışlı davranarak süre tanımak[7] da Allah Resûlü tarafından sadaka olarak tanımlanmıştır. Öyle ki bir kimsenin diktiği ağaç veya ekinlerden her türlü canlının yedikleri bile sadaka kapsamındadır.[8]

Sıdk (doğruluk), sadakat (özden bağlılık, samimiyet), sadık (dürüst ve samimi olan kişi) kelimeleri ile ortak kökten gelen sadaka bu anlamları ifade edebilecek bütün davranışları kapsar. Meselâ, ibadet niyetiyle sadaka veren kimse Rabbine karşı, malından veren varlıklı kişi muhtaçlara karşı, evinin ihtiyaçlarını karşılayan eşine ve çocuklarına karşı yar-

[1]M2333 Müslim, Zekât, 55; BH45 Buhârî, Zekât, 30.
[2]M2335 Müslim, Zekât, 56.
[3]HM17311 İbn Hanbel IV, 131.
[4]HM21881 İbn Hanbel, V, 178.
[5]T1970 Tirmizî, Birr, 45.
[6]T1956 Tirmizî, Birr, 36.
[7]HM20219 İbn Hanbel, IV, 442.
[8]HM27583 İbn Hanbel, VI, 363.

dımsever, ihtiyaç sahiplerine karşı sadakatini, samimiyetini, iyi niyetli olduğunu göstermektedir.

Yüce Allah, *"Onun için kim (elinde bulunandan) verir, Allah'a karşı gelmekten sakınır ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) tasdik ederse, biz onu en kolay olana kolayca iletiriz. Fakat kim cimrilik eder, kendini Allah'a muhtaç görmez ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) yalanlarsa, biz de onu en zor olana kolayca iletiriz."* buyurmuştur.[9] Bu âyetlerde sadaka, sakınma ve tasdik etme arasında kurulan sıkı bağ, dikkat çekicidir. Sadaka, imanda sadakat ve samimiyetin bir delili, tasdik de âhirete imanın bir ifadesidir. Bunun içindir ki Resûlullah (sav), *"...Sadaka bir delildir..."*[10] hadisinde sadakanın, veren kişinin imanına ve sadakatine bir delil olduğunu buyurmuştur.

Asıl sadaka, malî yardım şeklinde yapılandır. Ancak bu, herkes için mümkün olmayabilir veya her zaman ihtiyacı karşılamayabilir. Zira sadaka, karşımızdakini mutlu etmek ve bir eksiğini gidermek ise, aç olan kimse için onu doyurmak sadaka iken, hasta olan için ziyaretine gitmek sadaka olacaktır. Bazı durumlarda çevre temizliği sadaka iken, bazen güzel bir nasihat, hayat kurtaran bir sadaka olabilir.

Gücü kudreti yerinde olan gücüyle, malı olan malıyla, ilmi olan da ilmiyle sadaka verecektir.[11] Zira sadaka vermek insanların imkân ve fizikî durumları ile yakından ilgilidir. Varlıklı bir insan için mal ile tasaddukta bulunmak akla gelen ilk sadaka şekli iken, gücü kuvveti yerinde olan kişinin emeğini insanların hayrına sunması sadaka sevabına eriştirecektir. Yaşlı ve hasta bir kimsenin güzel bir nasihati, iyiliğe çağırması güzel bir sadaka iken, genç ve dinamik bir kimsenin de o yaşlıya göstereceği saygı ve hizmet yerinde bir sadakadır.

Kutlu Nebî, *"Her iyilik bir sadakadır."*[12] hadisi ile sadakaya her Müslüman'ın yapabileceği bütün güzel davranışları kuşatacak bir anlam yüklemiştir. Bu şekilde geniş bir uygulama alanı bulunan sadakalar âhiret yurdu için de en güzel hazırlıktır. Âlim sahâbî Abdullah b. Mes'ûd anlatıyor: "Bir gün Nebî (sav) çevresindekilere, *'Hanginiz vârisinin malını kendi malından daha çok sever?'* diye sordu. Oradakiler, 'Aramızda, kendi malını vârisininkinden daha çok sevmeyen kimse yoktur.' dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *'Şunu iyi bilin ki aranızda vârisinin malı, kendi malından daha çok hoşuna giden hiç kimse yoktur. (Çünkü) Senin malın (sadaka vererek) hayır yaparak önceden (âhirete) gönderdiğindir. Vârisinin malı ise (öldükten sonra) geride bıraktıklarındır.'"*[13] Allah Resûlü yine bir gün, *"Çoklukla*

[9] Leyl, 92/5-10.
[10] M534 Müslim, Tahâre, 1.
[11] KU29280 *Kenzü'l-ummâl*, X, 241.
[12] B6021 Buhârî, Edeb, 33.
[13] N3642 Nesâî, Vesâyâ, 1; B6442 Buhârî, Rikâk, 12.

övünmek sizi oyaladı."[14] âyetini okuduktan sonra o sırada yanında bulunan sahâbîlere, *"Âdemoğlu, 'Malım, malım!' diyor. Ey âdemoğlu, senin yiyip tükettiğin, giyip eskittiğin ve sadaka verip önceden (âhirete) gönderdiğin dışında bir malın mı var?"*[15] buyurmuştu.

Hz. Âişe'nin anlattığı bir diğer olayda Hz. Peygamber ailesi için bir koyun kesmiş ve eşlerine ondan ne kadarı kaldı diye sormuştu. Hz. Âişe, "Bize sadece kürek kemiği kaldı." deyince Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"(Demek ki) kürek kemiğinin dışında tümü (bize) kaldı."*[16]

Allah Resûlü'nün açıkça belirttiğine göre sadaka malı azaltmıyor,[17] Allah katında mükâfatın artmasına vesile oluyordu. Bunun için yularlı bir devesini Allah yolunda tasadduk eden bir sahâbî için, *"Allah (bu kişiye) kıyamet gününde yularlı yedi yüz deve tasadduk etmiş gibi sevap verecektir."*[18] buyurmuştu. Kur'an'ı Kerim'de de Yüce Mevlâ, *"Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki her başakta yüz dane vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah'ın lütfu geniştir, O her şeyi bilir."*[19] buyurarak, kendi rızası için verenlerin mükâfatının yedi yüz misliyle olacağını bildirmiştir. Çünkü paylaşılmayan bir mal, geçici ve fânidir. Bir gün ya yok olur ya da yararsız hâle gelir. Fakat diğer insanlarla paylaşıldığı zaman daha uzun bir dönem devam eder ve istifade edildikçe de sahibine mükâfat kazandırır. Kutlu Nebî, *"İnsan öldüğü zaman, şu üç şey dışında amelleri kesilir: Sadaka-i câriye (faydası kesintisiz devam eden sadaka), kendisinden yararlanılan ilim ve kendisine dua eden sâlih evlât."*[20] derken, insanların çeşme ve köprü gibi sürekli yararlandığı, uzun ömürlü yaşayan sadakaları ilk sırada anmaktadır.

Verilen sadakanın azlığı çokluğu, küçüklüğü büyüklüğü kadar helâlinden kazanılıp kazanılmadığı ve verilirken kişinin taşıdığı samimiyet de önemlidir. Hz. Peygamber'in kendisine, "Hangi sadaka en faziletlidir?" diye soran bir kimseye, *"Malı az olanın gücüne göre verdiği (sadaka!)"*[21] demesi bu noktada son derece anlamlıdır.

Resûl-i Ekrem helâl maldan verilen sadakanın Allah katındaki değerini şöyle anlatmaktadır: *"Kim helâl kazancından bir hurma miktarı sadaka verirse –ki Allah sadece helâl olanı kabul eder– Allah o sadakayı büyük bir hoşnutlukla kabul eder. Sonra onu sahibi için, sizden birinizin tayını yetiştirdiği gibi (özenle) dağ gibi olana kadar büyütür (bereketlendirir).*[22] *Öyle ki lokma büyüklüğündeki bir sadakanın sevabı Uhud Dağı kadar oluverir. Allah'ın Kitabı'nda bunu tasdik eden âyetler şunlardır."* buyuran sevgili Peygamberimiz, *"Onlar;*

[14] Tekâsür, 102/1.
[15] M7420 Müslim, Zühd, 3.
[16] T2470 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 33.
[17] M6592 Müslim, Birr, 69.
[18] N3189 Nesâî, Cihâd, 46.
[19] Bakara, 2/261.
[20] M4223 Müslim, Vasıyye, 14; D2880 Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 14.
[21] DM1457 Dârimî, Salât, 135; D1449 Ebû Dâvûd, Vitr, 12.
[22] B1410 Buhârî, Zekât, 8.

kullarının tevbesini kabul edenin ve sadakaları alanın Allah olduğunu bilmezler mi?"[23] *"Allah faiz malını mahveder (Faiz karışan malın bereketini giderir), sadakaları ise artırır (bereketlendirir)..."*[24] âyetlerini okumuştur.

Halis niyetle Allah rızası için verilen her türlü sadaka, Allah katında değerlidir ve mükâfata lâyıktır. Allah Elçisi'nin anlattığına göre bir adam yemin ederek geceleyin sadaka vereceğini söyler ve bilmeyerek elindeki sadakayı bir hırsızın eline tutuşturur. Bunu duyan insanlar ertesi gün, "Bir hırsıza sadaka verilmiş!" diye konuşurlar. Sadakayı veren zât, buna üzülmez ve verdiği sadakadan dolayı Allah'a hamdeder. Tekrar sadaka vereceğine dair kendi kendine söz verir. Bu defa da elindeki sadakayı geceleyin bilmeyerek kötü bir kadına verir. Sabah olunca, bunu duyan halk, "Bu gece de kötü bir kadına sadaka verilmiş!"' diye konuşurlar. Sadaka veren yine aldırmayarak, "Allah'ım! Kötü bir kadına (senin iraden dâhilinde) sadaka verdiğim için sana hamdediyorum." der. Üçüncü gece tekrar bir kimseye sadaka vermek ister. Ve bu sefer de bilmeyerek bir zengine verir. Ertesi gün halk bunu da diline dolayarak konuşurlar. Bu hayırsever kişi bilmeden bir zengine sadaka verdiği için tekrar Allah'a hamdeder. Allah rızasını gözeterek halis niyetle gizlice verdiği bütün bu sadakalardan sonra kendisine şöyle denilir:

"Bir hırsıza verdiğin sadaka var ya, umulur ki (bu sadaka sayesinde) o, hırsızlığından vazgeçer. Zinakâr kadına gelince, umulur ki o da zinasından vazgeçer. Zengine gelince, umulur ki o da ibret alır, Allah'ın kendisine verdiği maldan infakta bulunur."[25] Bu hadis, verilen sadakaların âhiretteki ecir ve sevabından önce, dünyada sağlayacağı yararlara dikkat çekmektedir. Bırakın yoksullara verilen sadakayı, yanlışlıkla verildiğinde dahi sadaka, insanların hatalarını düzeltmesine imkân verebilmekte, çeşitli dünyevî kazanımlara vesile olmaktadır. Bu ise sadakanın, fakirlerin ihtiyaçlarını karşılamasının, onların maddî sıkıntılarını gidermesinin yanı sıra bazı kimselerin yanlışlarını fark edip düzeltmelerine yardımcı olduğunu da ortaya koymaktadır.

Peygamber Efendimiz, cennette inananlara açılacak kapılardan birinin "*sadaka kapısı*" olduğunu bildirirken de[26] verilen sadakaların mükâfata dönüşeceğini ve yapılan iyiliklerin karşılıksız kalmayacağına işaret buyurmuştur. *"Kuşkusuz sadaka, Rabbin hoşnutsuzluğunu giderir (Allah'ın kişiye huzurlu bir hayat bağışlamasına vesile olur, işlenen kötülüklere mukabil başa gelebilecek kötülüklere de kefaret olur) ve kötü bir şekilde ölmeyi (Allah'ın izniyle) önler"*[27], *"Kıyamet günü müminin gölgesi (onu himaye edecek şey) sadakasıdır."*[28] hadisleri de aynı hususa işaret etmektedir.

[23] Tevbe, 9/104.
[24] Bakara, 2/276; T662 Tirmizî, Zekât, 28.
[25] B1421 Buhârî, Zekât, 14.
[26] M2371 Müslim, Zekât, 85.
[27] T664 Tirmizî, Zekât, 28.
[28] HM18207 İbn Hanbel, IV, 233.

Kutlu Nebî, sadakanın insan psikolojisi üzerindeki faydalarına işaret ederek sadaka vermekle kişinin şahsiyetini geliştirebileceğine dikkat çekmiştir. Meselâ, katı kalpli olmaktan şikâyet eden bir sahâbîye yufka yürekli olabilmesi için ihtiyaç sahiplerine yedirme ve yetimin başını okşama suretiyle sadaka vermesini tavsiye etmiştir.[29] *"Hastalarınızı sadaka ile tedavi edin."*[30] buyuran Peygamber Efendimiz, ihtiyaç sahiplerine yardımcı olan ve onların duasını alan kişinin karşılığını bulacağına işaret etmiştir.

"...Suyun ateşi söndürdüğü gibi, sadaka da hataları söndürür (ortadan kaldırır)..."[31] buyuran Hz. Peygamber'in sünnetinde sadaka vermek, hataların tashihi için değerlendirilmesi gereken iyi bir fırsattı. Kişinin yaptığı hatalara karşılık sadaka vermesi, bu davranışlarından pişmanlık duyup kendi nefsine karşı bir nevi müeyyide uygulaması anlamına geliyordu. Yine bu anlamda, *"Bir kişi, ailesi, malı, nefsi, çocuğu ve komşusu ile imtihana çekilir. Oruç, namaz, sadaka ve iyiliği emredip kötülükten sakındırma ise, bu imtihan için kefaret olur."*[32] buyuruyordu. Bir gün tüccarlarla sohbet ederken de, *"Ey tüccar topluluğu! Muhakkak ki alışveriş esnasında boş söz ve yemin bulunur. Bu nedenle alışverişi sadakayla karıştırın (ki hatalara kefaret olsun)."*[33] tavsiyesinde bulunuyordu.

Resûlullah (sav) bir konuşmasında cehennemden bahsetti, ondan Allah'a sığındı ve yüzünü üç defa çevirdikten sonra şöyle buyurdu: *"Yarım hurma (sadaka) ile bile olsa cehennemden korunun. Eğer bunu da bulamazsanız güzel bir sözle (korunun)."*[34] Bu sözleriyle Hz. Peygamber az veya çok demeden, herhangi bir davranışla sınırlamadan sürekli sadaka verilmesi gerektiğine işaret buyuruyordu.

Hz. Peygamber cuma ve bayram namazlarında erkek ve kadınların saflarına karışır ve *"Sadaka veriniz!"* sözüyle onları teşvik ederdi. Cömertliğiyle meşhur sahâbîlerden Ebû Saîd el-Hudrî, Resûlullah'ın bayram günleri insanlara iki rekât namaz kıldırdıktan sonra ayakta durup saflar hâlinde oturmuş cemaate doğru döndüğünü ve onlara, *"Sadaka veriniz!"* buyurduğunu ve bu durumda en çok sadaka verenlerin hanımlar olduğunu aktarmıştır.[35]

Hz. Peygamber sair zamanlarda da ihtiyaç hâlinde ashâbını teşvik ederdi. Bir gün ashâbdan bazıları öğle vaktine doğru Resûlullah'ın yanındaydı. O sırada yalın ayak, abalarını ortadan delerek başlarına geçirmiş, çıplak, çoğu Mudar kabilesine mensup bazı kimseler Peygamber'in yanına geldiler. Bunların çok yoksul olduklarını gören Resûlullah'ın yüzünün

29 HM7566 İbn Hanbel, II, 264.
30 BS6689 Beyhakî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, III, 542.
31 T614 Tirmizî, Cum'a, 79.
32 B525 Buhârî, Mevâkitü's-salât, 4; M7268 Müslim, Fiten, 26.
33 D3326 Ebû Dâvûd, Büyû', 1.
34 M2350 Müslim, Zekât, 68.
35 M2053 Müslim, Îdeyn, 9; İM1288 İbn Mâce, Salavât, 158.

rengi değişti. İçeri girip çıktı ve sonra Bilâl'e ezan okumasını, ardından kâmet getirmesini söyledi. Öğle namazını kıldıktan sonra cemaati sadakaya teşvik babında özlü bir hitapta bulundu: *"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Şüphesiz Allah üzerinizde gözetleyicidir."*[36] âyetini okudu ve ardından, *"...Allah'tan korkun. Herkes yarın için ne göndermiş olduğuna bir baksın..."*[37] âyetini okuduktan sonra (sözüne devamla) herkesin dinarından, dirheminden, elbisesinden, buğdayından, kuru hurmasından –bu yarım hurma da olsa– sadaka vermesi gerektiğini vurguladı.

Önce ensardan bir sahâbî avucunun alamayacağı büyüklükte, içi dolu bir para kesesi getirdi. Daha sonra oradakiler peş peşe bir şeyler getirdiler. Sonunda orada yiyecek ve giyecek cinsinden iki küme mal yığıldı. Bu durumu gören Resûlullah'ın mübarek yüzleri altın gibi parlamaya başladı.

Memnuniyetini de şu evrensel prensip ve müjde ile belirtti: *"Her kim İslâm'da güzel bir gelenek başlatırsa hem yaptığının ecrini hem de kendisinden sonra onunla amel edenlerin ecrini kazanır. Onu yapanların kendi ecirlerinden de bir şey eksilmez. Her kim de İslâm'da kötü bir gelenek başlatırsa hem yaptığının günahını hem de kendisinden sonra onunla amel edenlerin günahını yüklenir. Onların günahlarından da hiçbir şey eksilmez."*[38]

Bu şekilde Allah Resûlü'nün mektebinde yetişen sahâbe, sadaka verme konusunda birbirleriyle tatlı bir yarış içindeydiler. Yine bir gün Allah Resûlü ashâbını mal vermeleri yönünde teşvik etmişti. Ömer b. Hattâb, Resûlullah bu gün bize sadaka vermemizi emretti. Bu (emir) bende mal bulunan bir zamana rastladı. (Kendi kendime), "Eğer bir gün Ebû Bekir'i geçe(bile)ceksem ancak bugün geçerim." dedim ve malımın yarısını getirdim. Resûlullah, *"Ailene ne bıraktın?"* dedi. Ben de, "Bu kadarını." dedim. Ardından Ebû Bekir de malının hepsini getirdi. Resûlullah ona da, *"Ailene ne bıraktın?"* dedi. O da, "Onlara Allah ve Resûlü'nü bıraktım." dedi. Bunun üzerine ben, "Bundan sonra hiçbir şeyde seninle yarışa girmeyeceğim." dedim.[39]

Sadaka vermek aslında bir şükür ifadesidir. Verilen nimetin devamı için onu diğer insanlar ile paylaşmaktır. Yüce Allah, *"Allah'ın sana ihsan ettiği gibi, sen de ihsanda bulun."*[40] buyurarak kendilerine nimet verilenlerin aynı nimeti başkalarıyla paylaşmalarını emretmiştir. Peygamber Efendimiz bu gerçeğe fırsat buldukça vurgu yapıyor ve konunun daha iyi anla-

[36] Nisâ, 4/1.
[37] Haşr, 59/18.
[38] M2351 Müslim, Zekât, 69.
[39] D1678 Ebû Dâvûd, Zekât, 40; T3675 Tirmizî, Menâkıb, 16.
[40] Kasas, 28/77.

şılıp kavranabilmesi için temsiller getiriyor, geçmişten örnekler veriyordu: *"...İsrâiloğulları içerisinde cildi alacalı, kel ve kör üç kişi vardı. Allah bunları imtihan etmek istedi ve onlara bir melek gönderdi. Melek, derisi alacalı olan adama geldi ve en çok istediği şeyin ne olduğunu sordu. Adam, güzel görünümlü bir cilt istediğini çünkü insanların hâlihazırdaki görüntüsüyle kendisini çirkin bulup ondan iğrendiklerini söyledi. Bunun üzerine melek, adamın vücudunu sıvazladı ve şifa bulan adamın çirkinliği gitti. Ona çok güzel bir renk ve hoş bir görünüm verilmişti. Daha sonra melek ona en çok hangi malı sevdiğini sordu. Hastalıktan kurtulan adam, deveyi sevdiğini söyleyince, ona on aylık gebe bir deve verildi. Melek, devenin onun için bereketli olmasını temenni ederek adamın yanından ayrıldı ve başı kel olan adamın yanına gitti. Ona da en çok istediği şeyin ne olduğunu sordu. O da kendisinden kelliği giderecek, insanların iğrenmelerini ortadan kaldıracak güzel bir saç istediğini söyledi. Melek onun başını sıvazlar sıvazlamaz kellikten eser kalmadığı gibi, çok güzel saçları oluverdi. Bu kez de melek ona en çok hangi malı sevdiğini sordu. O, ineği sevdiğini söyleyince, kendisine gebe bir inek verildi. Melek bu adama da bahşedilen ineğin bereketli olmasını temenni ederek yanından ayrıldı. Melek son olarak âmâ olan adamın yanına geldi ve dünyada en çok istediği şeyin ne olduğunu ona da sordu. O, görmeyen gözlerinin açılmasını ve bu sayede insanları görmek istediğini söyledi. Melek adamın gözlerini sıvazladı ve adam görmeye başladı. Ardından da daha öncekilere sorduğu gibi, ona hangi malı çok sevdiğini sordu. Adam koyunları sevdiğini söyleyince, kendisine kuzulu bir koyun verildi.*

Bir müddet sonra muzdarip durumda olan bu kişilere bahşedilen hayvanlar yavruladılar ve çoğaldılar. Bu suretle birinin bir vadi dolusu devesi, diğerinin bir vadi dolusu sığırı, ötekisinin de bir vadi dolusu koyunu oldu. Aradan yıllar geçti. Melek, bu üç kişinin karşısına bir kez daha çıktı. Ama bu sefer onların karşısına çıkma sebebi, nimeti veren Allah'a karşı onları şükür imtihanına tâbi tutmaktı.

Bu amaçla önce cildi alacalı olup da Allah'ın sıhhat ve mal verdiği adamın yanına geldi. Tıpkı onun eski hâli gibi hastalıklı ve yoksul bir insan suretine girmişti. Ona dedi ki: "Ben fakir biriyim. Bütün çarelerim tükendi. Yolculuğu tamamlayabilmem önce Allah'ın inayeti sonra da senin yardımınla mümkündür. Şimdi ben, sana güzel bir renk, güzel bir görünüm ve mal veren Allah rızası için senden bir deve istiyorum. Bu sayede yolculuğumu tamamlayayım ve memleketime ulaşayım." İnsan suretindeki meleğin isteklerini dinleyen adam, "(İyi ama malımda) hak sahipleri çoktur." diye cevap verince melek ona, "Sanki seni tanır gibiyim. Sen insanların iğrendiği, cildi alacalı olan kişi değil miydin? Fakir

olduğun hâlde Allah bu malı mülkü sana vermedi mi?" diye sordu. Bu sorulara karşılık adam, "(Hayır) yemin olsun ki bu mal mülk bana atalarımdan miras kaldı." dedi. Melek de ona cevaben, "Eğer sen yalan söylüyorsan Allah seni eski hâline döndürsün!" dedi ve oradan ayrıldı.

Sonra kel olan adamın yanına kel bir insan suretinde gitti ve aynı şeyleri söyledi. Bu adam da alacalı adamın yaptığı gibi meleğe yardım etmeyi reddetti. Melek de ona, "Eğer sen bu sözlerinde yalancı isen, Allah seni eski hâline döndürsün!" dedi.

Ardından âmâ bir insan suretine girerek eskiden âmâ olan adamın yanına giden melek, ona dedi ki: "Ben gariban bir yolcuyum. Yolda kaldım. Önce Allah'ın, sonra senin yardımınla ancak gideceğim yere ulaşabilirim. Şimdi ben, sana görme kabiliyetini bahşeden Yüce Allah'ın rızası için senden bir koyun istiyorum ki ondan istifade ederek gideceğim yere ulaşabileyim." Meleğin bu isteği üzerine âmâ olup da Allah'ın sıhhat verdiği adam dedi ki: "Evet ben gerçekten kördüm. Allah bana görme kabiliyetini bahşetti. Fakir idim, beni zenginleştirdi. (İşte koyunlarım!) Dilediğin kadar al. Allah'a yemin ederim ki, bugün Allah rızası için benden alacağın hiçbir şeyde sana sınır koymam." Bunun üzerine melek ona, "Malın senin olsun. Siz imtihan edildiniz. Neticede Allah senden razı oldu, diğer iki arkadaşın ise Allah'ın gazabına uğradılar." dedi.'[41]

Allah Teâlâ, *"Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık, hayra sarf edenler var ya, onların mükâfatları Allah katındadır. Onlara korku yoktur, üzüntü de çekmezler."* buyurur.[42] Sadakalar gösteriş ve riyadan uzak, alanın haysiyet ve onuru zedelenmenden verilmelidir. Allah Resûlü de, Allah'ın kendi gölgesinden (himayesinden) başka hiçbir gölgenin (yardımcının) bulunmadığı kıyamet gününde, Allah'ın gölgesinde (himayesinde) olacak yedi sınıf insandan bir sınıfın da sağ elinin verdiği sadakayı sol bilmeyecek derecede gizli tutan kimseler olduğunu belirtmiştir.[43]

Eskiden bazı cami, türbe ve hastanelerin gizli köşelerinde üstleri çukur sadaka taşları vardı. Varlıklı hayırseverler bu çukurlara gizlice para koyarlar, sıkıntılarını ve kötü durumlarını dile getiremeyen, kimseye açamayan fakir insanlar da gizlice gelir, ihtiyaçları miktarınca parayı alırlardı. Kalanını ise kendisi gibi muhtaç insanları düşünerek orada bırakır ve sadakayı bırakan meçhul kişiye dua ederdi. Böylece sadaka verenler gösteriş ve riya âfetinden kurtulur, ihtiyaç sahibi fakirlerin de onurları zedelenmezdi. Böylece sadakayı veren de alan da daha bir samimi duygular içinde sevap kazanırlardı.

[41] B3464 Buhârî, Enbiyâ, 51; M7431 Müslim, Zühd, 10.
[42] Bakara, 2/274.
[43] B1423 Buhârî, Zekât, 16.

Sadaka her zaman verilebilirse de bazı zamanlar farklıdır ve buna bağlı olarak mükâfatı da farklı olacaktır. Allah Teâlâ, *"Herhangi birinize ölüm gelip de, 'Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam!' demesinden önce size verdiğimiz rızıktan harcayın."*[44] buyurarak sadakanın ömür sonuna veya hastalık zamanına ertelenmemesi gerektiğini bildirmiştir. Ebû Hüreyre'nin (ra) anlattığına göre bir adam Hz. Peygamber'e, "Ey Allah'ın Resûlü, hangi sadaka en faziletlidir?" diye sordu. Hz. Peygamber, *"'Sağlıklı iken ve fakirlik endişesi ve zengin olma hırsı ile hareket ederken tasaddukta bulunabilmendir.. (Sadaka vermeyi) can boğaza gelip de (son nefesini yaşadığın âna kadar) erteleme..."* buyurdu.[45] Çünkü yaşlı veya hasta birinin sadaka vermesi ile hayatının baharında olan kişinin vermesi farklıdır. Birincisi artık ihtiyacı kalmadığı veya istifade edemeyeceğini anladığı için verir, öteki ise ihtiyacı olduğu hâlde vererek diğerkâmlık, fedakârlık gibi birçok erdemli davranışı beraber sergiler. Böylece ihtiras, tamahkârlık ve dünyaya aşırı bağlılık duygularını dizginler. İşte Kutlu Nebî bu sonu gelmez ihtiras ve tamahkârlığın daha vakit varken dizginlenmesi için zamanında sadaka vermenin daha faziletli olduğuna işaret etmiştir.

Peygamber Efendimiz (sav) farklı zamanlarda, farklı kimselere en faydalı olacak sadaka çeşitlerini haber vermiştir: *"Sadakanın en faziletlisi, Müslüman'ın ilim öğrenmesi, sonrada onu Müslüman kardeşine öğretmesidir."*;[46] *"Sadakaların en kıymetlisi Allah yolunda (savaşana bağışlanan) çadır gölgesi ve Allah yolunda (cihad edene) verilen hizmetçi veya Allah yolunda (savaşana) sağlanan binittir."*;[47] *"En hayırlı sadaka, su ikram etmektir."*;[48] *"Size sadakanın en değerlisini öğreteyim mi? (Evlendikten sonra herhangi bir sebepten dolayı) sana dönüp gelen ve senden başka da geçimini sağlayacak kimsesi olmayan kızına (yaptığın harcamadır)!"*[49] Bu hadislerden sadaka faziletinin, kişiye, ortama ve faydalı olma durumuna göre değiştiği anlaşılmaktadır. Buna göre ilmî faaliyetlerin az olduğu bir ortamda insanları eğitme en güzel sadaka sayılırken, suyun az olduğu bir yerde insanlara içme suyu sağlamak en güzel sadaka olmaktadır. Diğer bir durumda da fakir, kimsesiz, terk edilmiş dul bir kadına sahip çıkmak en hayırlı sadaka olabilmektedir.

Sadaka verilirken dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da fakirin incitilmemesi, gönlünün kırılmaması ve yapılan iyiliğin başına kakılmamasıdır. Allah Teâlâ, *"Güzel söz ve bağışlama, arkasından incitme gelen sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, halîmdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir). Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı hâlde malını gösteriş*

[44] Münâfikûn, 63/10.
[45] B2748 Buhârî, Vesâyâ, 7.
[46] İM243 İbn Mâce, Sünnet, 20.
[47] T1627 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 5.
[48] HM22826 İbn Hanbel, V, 285.
[49] İM3667 İbn Mâce, Edeb, 3.

için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle yaptığınız hayırları boşa çıkarmayın..."[50] buyurmaktadır.

Sadakanın kimlere verileceği de önemlidir. Bir insanın harcama yapmasına, yardım etmesine en lâyık olanlar öncelikle eşi ve aile efradıdır. *"Kişinin ailesi için yaptığı harcama da sadakadır."*[51] buyuran Allah Resûlü, aile fertleri ihtiyaç hâlinde iken başkalarına sadaka verilmesini tasvip etmemiştir. Bunun içindir ki o (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sadakanın en hayırlısı, vereni ve geçindirmekle yükümlü olduğu aile efradını ihtiyaçsız bırakacak şekilde verilendir. Üstteki (veren) el, alttaki (alan) elden hayırlıdır. Sen ilk önce, geçimini sağlamakla yükümlü olduğun kimselerden başla."*[52]

Sadaka verilirken ikinci olarak hısım ve akraba gözetilmelidir. Çünkü yoksul bir kişiye verilen sadakada sadece bir sevap varken, akrabaya verilende iki sevap vardır. Birincisi sadaka sevabı, ikincisi akrabalık bağlarını kuvvetlendirme sevabıdır.[53] Hz. Peygamber, akrabaya verilen sadakanın aradaki kin, haset, dargınlık vb. duyguları gidereceğine işaretle, *"Sadakanın en faziletlisi içinde sana karşı (gizli) düşmanlık duygusu besleyen akrabaya verilen sadakadır."*[54] buyurmuştur.

Sonuç olarak sadaka, Allah'a karşı bağlılığın bir ifadesi olarak her insanın imkân ve bulunduğu ortama göre yapabileceği bir ibadet çeşididir. Böylece Müslümanlar zaman ve sınırlama olmaksızın hayır işlemeye, mükâfat kazanmaya teşvik edilmektedir. Kendi şahsı, ailesi, toplumu, çevresi hatta hayvanları ilgilendiren bütün hayırlı işlerin sadaka olduğunu bilen bir kişi var gücüyle çalışacaktır. Ayrıca bu sadaka kültüründe her şahsa bu hayrı işleme fırsatı verilerek insanların hayır yolunda yarışmalarına imkân sağlanmıştır. Bu sayede insanlar daha güzelini ve daha faydalısını bulma noktasında çaba içerisinde olacak ve sonuçta faydalı olma, hayır yapma anlayışı hâkim olmaya başlayacak, insanlar farklı alanlarda hayır yarışına gireceklerdir. Böylece Kutlu Nebî'nin, *"Sadakalarınızı (bir an önce) veriniz. Çünkü size öyle bir zaman gelecek ki kişi sadakasını getirecek fakat onu kabul edecek kimse bulamayacak. (Sadaka getirdiği) adam, 'Dün gelseydin onu kabul ederdim, fakat bugün ona ihtiyacım yok.' diyecek."*[55] şeklinde tasvir ettiği kanaatkâr bir toplum oluşacaktır.

[50] Bakara, 2/263-264.
[51] B4006 Buhârî, Megâzî, 12.
[52] DM1686 Dârimî, Zekât, 22.
[53] T658 Tirmizî, Zekât, 26.
[54] HM23927 İbn Hanbel, V, 416.
[55] B1411 Buhârî, Zekât, 9; N2556 Nesâî, Zekât, 64.

HİBE
GÖNÜLLÜ BAĞIŞ

عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"...مَنْ كَانَ فِي حَاجَةِ أَخِيهِ كَانَ اللَّهُ فِي حَاجَتِهِ..."

Sâlim'in, babası (Abdullah b. Ömer) aracılığıyla rivayet ettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"...Kim kardeşinin ihtiyacını giderirse Allah da onun ihtiyacını giderir..."
(M6578 Müslim, Birr, 58)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "مَنْ أَنْظَرَ مُعْسِرًا أَوْ وَضَعَ لَهُ، أَظَلَّهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تَحْتَ ظِلِّ عَرْشِهِ، يَوْمَ لاَ ظِلَّ إِلاَّ ظِلُّهُ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ وَابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "لاَ يَحِلُّ لِرَجُلٍ أَنْ يُعْطِيَ عَطِيَّةً أَوْ يَهَبَ هِبَةً فَيَرْجِعَ فِيهَا إِلاَّ الْوَالِدَ فِيمَا يُعْطِى وَلَدَهُ..."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Kim darda kalan borçluya zaman tanırsa yahut (alacağının tamamını veya bir kısmını) borçluya bağışlarsa, Allah onu, başka hiçbir gölgenin (himayenin) olmadığı kıyamet gününde kendi arşının gölgesinde (himayesinde) gölgelendirecektir."
(T1306 Tirmizî, Büyû', 67; M7512 Müslim, Zühd, 74)

İbn Ömer ve İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Bir kimsenin hediye verip veya bağışta bulunup sonra bundan vazgeçmesi helâl olmaz. Ancak babası çocuğuna verdiğini geri alabilir..."
(D3539 Ebû Dâvûd, Büyû', (İcâre), 81)

Bir yolculuk esnasındaydı. Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, bindiği hırçın deveyi zapt edemiyordu. Deve birden hızlanıyor ve ta kafilenin önüne geçiyordu. Devenin sahibi Hz. Ömer ise, biraz da kızarak oğlunun bindiği deveyi durduruyor ve onu tekrar arka tarafa sürüyordu. Bu durumu gören Peygamber Efendimiz, Hz. Ömer'e, *"Bu hırçın deveni bana satar mısın?"* buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer derhâl, "Deve senindir ey Allah'ın Resûlü." dedi. Ancak Peygamberimiz sözünü yineleyerek deveyi kendisine bedeli mukabilinde satmasını söyledi. Hz. Ömer de emre uydu ve deveyi sattı. Hz. Resûl, Abdullah'a seslenerek, *"Ey Abdullah! Şimdi bu deve senindir. Artık ona istediğini yapabilirsin."* buyurdu.[1] Abdullah bu duruma çok sevinmişti, artık bindiği deve onundu. Hem de çok sevdiği Resûlullah'ın kendine hibe etmesiyle devenin kıymeti bir kez daha artmıştı gözünde...

Satın aldığı deveyi Abdullah'a hibe ederek onu sevindiren Allah Resûlü, bu hâdise ile kendisine bir şey bağışlanan kişinin, o şey üzerinde tam yetki sahibi olduğunu da beyan etmişti. Peygamber Efendimiz, aynı şekilde hicretin dördüncü yılında cereyan eden Zâtü'r-Rikâ' Gazvesi'nden dönüş yolunda, Câbir b. Abdullah'ın yorgun düşen devesini kendisinden satın almak istediğini söylemiş, Medine'ye vardıktan sonra ücretini ödemiş, hemen arkasından Câbir'e, *"Para da deve de senindir!"* demiş ve devesini ona hibe etmişti.[2]

Hibe, karşılığını sadece Allah'tan bekleyerek bağışta bulunmak ve Allah'ın kendisine bahşettiği nimetleri, diğer insanlarla paylaşmaktır. Kişinin değişik vesilelerle malından bir kısmını başkalarına vermesi, çeşitli adlarla anılsa da, üzerinde ısrarla durulan önemli ibadet türlerindendir. Bu, bazen zekât şeklinde mecburî olabileceği gibi bazen de kişinin kendi isteğine bırakılmış olabilmektedir. İsteğe bağlı bağışlardan biri de, kişinin malını hayatta iken karşılıksız olarak başkasına vermesi anlamına gelen hibedir. Sadaka, hediye, atıyye, nıhle gibi "karşılıksız verme" anlamına gelen bütün kavramlar hibe olarak ifade edilebileceği gibi, her birinin daha dar, özel anlamlarının olduğu da söylenebilir. Örneğin, sadaka karşılıksız olarak

[1] B2115 Buhârî, Büyû', 47.
[2] B2861 Buhârî, Cihâd, 49; M4100 Müslim, Müsâkât, 110; AU13/422 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XIII, 422.

Allah rızası için fakir ve ihtiyaç sahiplerine verilen mal için kullanılırken, hediye daha çok muhatap ile sevgi bağı oluşturmak,[3] toplumsal bağları güçlendirmek[4] yahut devletlerarası ilişkiler çerçevesinde diplomatik teâmüllere uymak[5] gibi amaçlarla verilen mallar için kullanılmaktadır. Özel ayrıntıları ifade edebilmek için ayrı ayrı kullanılan bu kavramların[6] bazı hadis rivayetlerinde kısmen birbirinin yerine de kullanıldığı görülmektedir.

Sevgili Peygamberimiz, hem insanlar arasındaki kardeşliği en üst düzeye çıkarmak, hem de fakir ve zengin arasındaki kaynaşmayı tesis etmek için diğerkâmlık, paylaşma, ihsan, vefa gibi erdemli davranışların yanında, karşılıksız bağış yapmayı da tavsiye etmiştir. Nitekim kendisinden bir şey isteyeni asla geri çevirmemiş,[7] yanında verebileceği bir şeyler varsa vermiş; yoksa başka zaman vereceğini söyleyerek isteyen kişinin gönlünü almıştır.[8]

Peygamberimizin dostları, *"Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir."*[9] âyetinin gereği olarak ömürleri boyunca "verme"yi kendilerine şiar edinmişlerdi. Öyle ki, bu âyet indiğinde, Ebû Talha, "Ey Allah'ın Resûlü! Rabbimiz mallarımızdan dağıtmamızı istiyor. Seni şahit tutarım ki ben Beyrûhâ adlı bahçemi Allah yolunda verdim." deyince Peygamberimiz (sav), *"Bu ne kârlı bir maldır! Bu ne kârlı bir maldır!"* diye onu takdir ettikten sonra bahçeyi onun akrabalarından fakir olan Hassân b. Sâbit ve Übey b. Kâ'b'a vermesini istemişti.[10]

Resûlullah (sav), maddî bakımdan rahatlatmak ve yakınlık kurmak için insanlara hibe verdiği gibi, onları İslâm'a yakınlaştırmak için de bağışta bulunabiliyordu. Bir defasında yanına gelen bir şahsa bu amaçla bir koyun sürüsü hibe etmiş ve onun kavmine ilâhî mesajı götürmesine vesile olmuştu.[11] Aynı şekilde yeni Müslüman olan Hevâzin kabilesinin temsilcilerine savaş esirlerini hibe etmeye karar verip ashâbına da dileyenlerin esirleri hibe edebileceğini bildirmiş,[12] böylece onların gönüllerini hoş ederek sevgilerini kazanmayı hedeflemişti.

Peygamber Efendimiz, çeşitli nedenlerden dolayı bir şeyler isteyenlere de mal hibe ediyordu. Bedir Savaşı'ndan sonra Sa'd b. Ebû Vakkâs, elinde bir kılıçla Allah Resûlü'nün yanına gelip kılıcı kendisine hibe etmesini istemişti. Ancak Hz. Peygamber, *"Bu kılıç ne senindir, ne de benim."* buyurarak ganimet mallarını taksimattan önce hibe edemeyeceğini bildirmişti. Bir müddet sonra, *"(Ey Muhammed!) Sana ganimetler hakkında soruyorlar. De ki: Ganimetler, Allah'a ve Resûlü'ne aittir."*[13] mealindeki âyet nâzil olunca Allah Resûlü, Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı çağırıp, *"Sen istediğinde o kılıcı sana verme yet-*

3 MU1651 *Muvatta'*, Hüsnü'l-Hulk, 4.
4 T2130 Tirmizî, Velâ ve Hibe, 6.
5 D155 Ebû Dâvûd, Tahare, 59.
6 M2491 Müslim, Zekât, 175.
7 B6034 Buhârî, Edeb, 39; EM279 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 106.
8 EM278 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 105.
9 Âl-i İmrân, 3/92.
10 N3632 Nesâî, Ehbâs, 2; MU1845 *Muvatta'*, Sadaka, 1.
11 M6020 Müslim, Fedâil, 57.
12 B2584 Buhârî, Hibe, 10.
13 Enfâl, 8/1.

kisine sahip değildim, ancak şimdi bunu sana verme yetkisini aldım." dedikten sonra kılıcı ona hibe etmişti.[14]

Resûlullah, boynunda iz bırakacak kadar hırçın bir tavırla gömleğini çekiştirip sonra da kendisine bir şeyler verilmesini isteyen bedevîye bile şefkatle davranmış ve gülümseyerek ona bağışta bulunulmasını emretmişti.[15] Ancak Huneyn ganimetlerinden kendisine de verildiği hâlde defalarca bunun artırılmasını isteyen Hakîm b. Hızâm'ı itidale çağırarak, büyük bir hırs ve açgözlülükle dünya malına tamah etmenin, insanın iç dünyasında yapacağı tahribata dikkat çekmişti.[16]

Sağlıklı iletişim içerisindeki bireylerden oluşmuş bir toplumun sosyal sıkıntıları çözme kabiliyeti daha fazladır. Bu nedenle Allah Resûlü Müslümanları birbirlerinin ihtiyaçlarını gidermeye çağırır, *"Kim kardeşinin ihtiyacını giderirse Allah da onun ihtiyacını giderir."* buyururdu.[17] Çünkü gönülden yapılan bağış, bir ihtiyacı karşılamanın ötesinde, veren ve alan arasında sıcak bağlar kurulmasına vesile olarak toplumsal kaynaşmaya katkı sağlamaktaydı.

Allah Resûlü bazen ashâbından varlıklı olanlara çağrıda bulunarak, onları kamuda ortak kullanılmak üzere hibeye teşvik ederdi. Hz. Osman'ın Rûme Kuyusu'nu satın alarak insanların ondan ücretsiz istifade etmelerini sağlaması,[18] bu teşviklerin maksadına ulaştığını gösteriyordu. Bazen de ihtiyaç sahibi birisinin sıkıntısının giderilmesi için hibede bulunulmasını isteyen Allah Resûlü, *"Kim darda kalan borçluya zaman tanırsa yahut (alacağının tamamını veya bir kısmını) borçluya bağışlarsa, Allah onu, başka hiçbir gölgenin (himayenin) olmadığı kıyamet gününde kendi arşının gölgesinde (himayesinde) gölgelendirecektir."*[19] buyuruyordu.

Hz. Peygamber, aynı zamanda hibenin şeklini ve sınırlarını da açıklamıştır. Bu bağlamda her şeyden önce, kişinin kendi ailesini ve çocuklarını düşünmeden malının hepsini hibe etmesinin doğru bir davranış olmadığını vurgulamıştır. Aşere-i Mübeşşere'den olan Sa'd b. Ebû Vakkâs, hastalanmıştı. Hastalığı ağırdı ve iyileşebileceğinden ümidi yoktu. Bu hâldeyken Hz. Peygamber onu ziyaret etti ve *"Allah'ım, Sa'd'a şifa ver. Allah'ım, Sa'd'a şifa ver."* diye onun için üç defa dua etti. Sa'd b. Ebû Vakkâs hastalığının ağırlığını da göz önüne alarak, "Yâ Resûlallah! Ben servet sahibiyim. Mirasçım olarak bir kızımdan başka kimsem bulunmuyor. Bu sebeple malımın hepsini bağışlamak istiyorum, ne dersiniz?" diye sordu. Resûlullah (sav), *"Hayır, olmaz."* buyurdu. Sa'd, "Üçte ikisini bağışlasam?" deyince, Resûlullah

[14] T3079 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 8.
[15] B5809 Buhârî, Libâs, 18.
[16] B1472 Buhârî, Zekât, 50.
[17] M6578 Müslim, Birr, 58.
[18] T3699 Tirmizî, Menâkıb, 18.
[19] T1306 Tirmizî, Büyû', 67; M7512 Müslim, Zühd, 74.

(sav), *"Hayır, o da olmaz."* diye cevap verdi. Bu defa Sa'd, "Peki yarısını bağışlasam?" dedi. Resûlullah (sav), *"Hayır."* deyince Sa'd üçte birini bağışlamak istediğini söyledi. Allah Resûlü, *"Üçte biri olur. Aslında üçte bir de çoktur ya!"* buyurdu ve sonra şöyle devam etti: *"Ey Sa'd! Vârislerini varlıklı bırakman, onları muhtaç ve halka (sadaka için) ellerini açar bir hâlde bırakmandan şüphesiz daha hayırlıdır. Ey Sa'd! Allah rızası için sarf ettiğin her nafakanın ecrini alırsın. Hatta yemek yerken hanımının ağzına koyduğun bir lokmadan dolayı bile (sevap kazanırsın.)"*[20] Sa'd b. Ebû Vakkâs bu olaydan sonra daha uzun yıllar yaşadı, dört erkek çocuk ile birçok kız evlâdı daha oldu.[21]

Aynı şekilde sahâbeden Tebük savaşından geri kalıp da pişman olan ve tevbe eden Kâ'b b. Mâlik de tevbesi kabul edildikten sonra Kutlu Nebî'ye gelip, "Allah Teâlâ'nın tevbemi kabul etmesine karşılık bütün malımı Allah ve Resûlü'ne hibe etmek istiyorum." deyince Kutlu Nebî, *"Hayır, malının bir kısmını kendine bırakman daha hayırlıdır."*[22] buyurmuştu. Böylece Hz. Peygamber, bir yandan bağış yapmaya teşvik ederken, öte yandan bunun sınırının ne olması gerektiğini de öğretiyor, kişiyi, bağış yapmadan önce sorumlu olduğu aile bireylerini düşünmeye sevk ediyordu.

Peygamber Efendimiz Medine'ye vardığında, devesi Müslümanların o sırada namaz kılma yeri olarak seçtikleri yere çökmüştü. Burası daha evvel Es'ad b. Zürâre'nin terbiyesinde bulunan Süheyl ve Sehl adlı iki yetim çocuğa ait olup hurma kurutmak için kullanılan bir harman yeriydi. Resûlullah, *"İnşallah burası bizim konaklayacağımız yerdir."* buyurduktan sonra bu iki genci davet edip, orayı mescit yapmak üzere onlardan satın almak istedi. Yetim olan bu iki genç ise satmak yerine burayı Resûlullah'a hibe etmek istediler. Fakat Allah Resûlü, çocukların bu hibesini kabul etmedi. Belirlenen bir bedel karşılığında arsayı satın aldı ve Mescid-i Nebevî'yi bu arsa üzerine bina etti.[23]

Hibenin esas itibariyle insanlar arasında sevgi, dostluk ve yardımlaşmayı teşvik eden ve geliştiren hoş bir davranış olduğu dikkate alınarak, bu güzelliği gölgeleyecek her türlü tavırdan kaçınmak gerekir. Hele bunu tam aksi bir duruma çevirerek, yapılan hibe neticesinde bazılarının gönlünü kırmak, insanlar arasında kin ve düşmanlığa sebebiyet verecek şekilde bağışta bulunmak doğru değildir. Bu konuda sık karşılaşılan bir durum olarak, çocuklar ve aile bireyleri arasında adalet gözetilmeksizin yapılan hibelerin yol açtığı tatsızlıklara dikkat çekilebilir. Anne ve babaların sağlıklarında çocuklarına yaptıkları hibede, onlar arasında adalete riayet et-

[20] M4209 Müslim, Vasıyyet, 5.
[21] IF5/363 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 363-366; AU14/48 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XIV, 48.
[22] B2757 Buhârî, Vesâyâ, 16.
[23] B3906 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.

meleri, her şeyden önce Resûl-i Ekrem'in uygulama ve tavsiyelerinde yer alan bir husustur. O (sav), anne ve babanın, çocuklarına hibede bulunduklarında âdil davranmaları gerektiğini; bir çocuğuna hibede bulunup diğerlerini bundan mahrum bırakmamaları gerektiğini ısrarla vurgulamıştır. Nitekim sahâbeden Beşîr b. Sa'd, oğlu Nu'mân'a malından bir kısmını hibe etmiş ve Peygamber Efendimizi buna şahit tutmak istemişti. Hz. Peygamber ona, *"Öteki çocuklarına da bunun benzerini bağışladın mı?"* diye sormuş, "Hayır." cevabını alması üzerine ise, *"Allah'tan korkun, çocuklarınız arasında adaleti gözetin!"* buyurarak, Beşîr'den yaptığı hibesinden geri dönmesini istemişti. O da diğer çocuklardan ayrı olarak sadece Nu'mân'a ettiği hibeden vazgeçmişti.[24] Bu bağlamda İslâm âlimleri de, evlâtlar arasındaki bağış ve hediyede, cinsiyet dâhil herhangi bir ayrımcılığa gidilmemesi noktasında uyarılarda bulunmuşlardır.[25]

Hz. Ebû Bekir'in, kızı Hz. Âişe'ye Gâbe denilen yerden toplanacak yirmi vesk (yaklaşık 2612 kg.) hurmayı hibe ettikten sonra, hibesinden geri dönerken sarf ettiği sözler, onun hibede bulunurken çocukları arasında ne kadar adaletli davrandığını gösterir: "Kızım, vallahi ölümümden sonra senin zengin olmanı herkesten daha çok isterim. Fakir olmana da çok üzülürüm. Sana toplanacak yirmi vesk hurma bağışlamıştım. Şimdiye kadar topladıkların senindir. Fakat onlar bugün vâris malı olmuştur. Senin iki erkek ve iki de kız kardeşin var. Geri kalanı, Allah'ın Kitabı'na uygun olarak aranızda paylaşın."[26]

Aynı şekilde Resûl-i Ekrem'in, *"Şüphesiz ki Allah her hak sahibine hakkını vermiştir. Hiçbir vârise vasiyet edilemez."*[27] buyurarak, vârise vasiyette bulunulmasını yasaklamasında da akrabalar ve vârisler arasında kayırım yapılmasına engel olma; mal dağılımı ve bölüşümünde huzursuzluk ve ayrışmaya sebep olacak davranışların önüne geçme düşüncesi bulunmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in, hibenin geri alınmamasıyla ilgili bir istisna getirerek, *"Bir kimsenin hediye verip veya bağışta bulunup sonra bundan vazgeçmesi helâl olmaz. Ancak babası çocuğuna verdiğini geri alabilir."* buyurması da[28] bu bağlamda yapılan yanlışların düzeltilmesine imkân tanıyacak bir husus olarak değerlendirilebilir.

Diğer taraftan eşler de birbirlerine hibede bulunabilir, aralarındaki ilişkiyi besleyecek ve kırgınlık oluşturmayacak şekilde birbirlerine bağış ve hediye sunabilir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'in, *"Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile (cömertçe) verin; eğer gönül hoşluğu ile o mehrin bir kısmını size bağış-*

24 B2586-B2587 Buhârî, Hibe, 12-13; N3707 Nesâî, Nuhl, 1.
25 T1367 Tirmizî, Ahkâm, 30; "Hibe", *DİA*, XVII, 425.
26 MU1443 *Muvatta'*, Akdiye, 33.
27 D2870 Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 6.
28 D3539 Ebû Dâvûd, Büyû', (İcâre), 81; N3719 Nesâî, Hibe, 2.

larlarsa onu da afiyetle yiyin!"[29] âyetinde kadınların kocalarından aldıkları mehri kocalarına hibe edebileceklerine işaret edilmektedir.

Hz. Peygamber, herhangi bir çıkar karşılığında hibe alınmasını hoş karşılamamış ve karşılığında bir çıkar gözetilerek verilen hibenin kabul edilmemesini istemiştir.[30] Hibede bulunacak kişinin sadece bireyin ve toplumun menfaatini ve yaptığı hibenin sevabını gözetmesi gerekir. Buradan hareketle bazı âlimler zekât nisabına ulaşmaması için develerinin bir kısmını hibe eden kişinin art niyet taşıdığı için hiçbir sevaba ulaşmayacağını söylemişlerdir.[31] Yine bu cümleden olarak Allah Resûlü, bir kadının, aile huzurunu bozacak şekilde[32] kocasının razı olmayacağı hibelerde bulunmamasını tavsiye etmiştir.[33]

Yapılan bağıştan geri dönülmesini de yasaklayan Resûlullah (sav), bağışlananın eline geçmesinden sonra, her ne sebeple olursa olsun bağışın geri alınmasının ne kadar çirkin ve kötü bir iş olduğunu anlatmak için ağır bir benzetmeye başvurmuş, hibesinden dönen kimseyi, kusup da sonra dönerek kusmuğunu yiyen köpeğe benzetmişti.[34] Yaptığı hibeyi bedeli mukabilinde geri almak isteyen Hz. Ömer'i de bu davranışından şiddetle menetmişti. Hz. Ömer, cihad etmesi için adamın birine bir at bağışlamıştı. Daha sonra adam o atı satmak istemişti veya atın bakımını iyi yapamamıştı. Hz. Ömer de parasını verip atı geri almak istedi. Durumu Hz. Peygamber'e danıştı. Resûlullah onu bundan menederek şöyle buyurdu: *"O, bu atı sana bir dirheme verse dahi satın alma. Çünkü hibesine dönen kişi, kustuğu şeyi yemeye dönen köpeğe benzer."*[35]

Bir de Arapların umrâ, rukbâ ve süknâ şeklinde isimlendirdikleri şartlı hibe uygulamaları vardı.[36] Onlar, bağışlayanın hayatta olması kaydına bağlı olarak verdikleri hibeye "umrâ", iki taraftan birinin ölümü hâlinde malın diğerine geçmesi şeklinde verdiklerine "rukbâ", bir şahsa yaşadığı müddetçe evde oturma hakkının bağışlanmasına da "süknâ" diyorlardı.[37] İnsanlar, birbirlerine bu şekilde hibede bulunuyorlardı. Ancak bu tür hibeler uzun süreli olduğu için taraflardan biri vefat edince vârislerin malın kime kalacağı hususunda ihtilâfa düşme ihtimali vardı. Umrâ ve rukbâ şeklinde verilen bu hibeler, verene ait olmaya devam edecek miydi, yoksa verilen kişinin mülkiyetine mi geçecekti?

Peygamber Efendimiz bütün malî konularda olduğu gibi bu tür uygulamalarda da şartların anlaşılır bir şekilde belirlenmesini tavsiye ediyordu. Câbir b. Abdullah tarafından nakledilen, *"'Bu senin ve çocuklarının olsun.'*

29 Nisâ, 4/4.
30 D2958-D2959 Ebû Dâvûd, İmâre, 16, 17.
31 B6956 Buhârî, Hıyel, 3.
32 AV9/336 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, IX, 336.
33 D3547 Ebû Dâvûd, Büyû', (İcâre), 84.
34 B2598 Buhârî, Hibe, 14; M4176 Müslim, Hibe, 8.
35 B3003 Buhârî, Cihâd, 137.
36 CA13/225 Cevâd Ali, *el-Mufassal fî târîhi'l-Arab*, XIII, 225.
37 "Hibe", *DİA*, XVII, 424.

şeklinde verilen umrâ, verilende sürekli kalır. Ancak, 'Bu mal yaşadığın müddetçe senin olsun.' denilerek verilen mal, bu kişi öldükten sonra sahibine döner." hadisi[38] bu tür hibelerin nasıl verilmesi gerektiğini izah etmekteydi. "Hangimiz ölürse" tabirine bağlı kalınarak verilen hibe çeşidi (rukbâ), belirsizlik oluşturup vârislerin anlaşmazlığına neden olabilirdi. Dolayısıyla bu uygulamanın anlaşılabilir ve ihtilâfa neden olmayan bir hâle dönüştürülmesi gerekiyordu. Peygamber Efendimizin, "*Rukbâ yoluyla mallarınızı birbirinize vermeyiniz. (Ancak yine) o şekilde bir mal elde eden kişi, o malın sahibidir.*"[39] anlamında buyurduğu birçok hadiste[40] rukbâ suretiyle verilen bağışları hoş karşılamadığı ancak bu şekilde verilen malların sürekli bir hibe olarak kabul edilebileceğini tavsiye ettiği anlaşılmaktadır. Böylece Efendimiz, rukbâ yoluyla verilen hibelerin verilen kişiye ait olacağını belirterek belirsizliğin önüne geçmiş oluyordu. Ancak kişilerin iki tarafın ölüm şartına bağlı olmaksızın süreyi ve miktarı belirleyerek verdikleri bağışların geçerli olduğu hususu yine Peygamber Efendimizin hadislerinden anlaşılmaktadır.[41]

Süknâ konusunda yaşanan bir örnek ise şöyledir: Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'a kız kardeşi Hz. Hafsa'dan miras olarak bir ev düşmüştü. Hz. Hafsa bu evi Zeyd b. Hattâb'ın kızına ömür boyu mesken olarak kullanması (süknâ) için vermişti. Zeyd'in kızı ölünce, Abdullah b. Ömer kendisinin olduğu görüşüyle bu eve sahip olmuştur.[42] Böylece süknâ şeklinde verilen bir malın, ücret alınmadan kullanılan bir mal gibi olduğu ve kullanan kişinin ölümü hâlinde sahibine tekrar döneceği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak hibe; hediye, sadaka, vakıf gibi karşılığını Allah'tan bekleyerek yapılan bağışları ifade eden genel bir kavramdır. Hibenin, bağışlayan ve bağışlanan açısından insanî ve ahlâkî bakımdan nasıl olması gerektiğini ise Peygamber Efendimizin sünneti belirlemektedir. Hibe kişinin ihtiyacına göre nakit para olabileceği gibi, kullanabileceği herhangi bir eşya veya gayri menkul de olabilir. Barınabileceği bir mesken veya sürebileceği bir arazi de olabilir. Sevabı sadece Allah'tan umularak, samimi bir şekilde ve malın iyisinden yapılan bağış aynı zamanda kişiyi ruhî olarak da olgunlaştırır. Hibenin herhangi bir çıkar maksadıyla yahut bir yükümlülükten kaçmak için verilmesi ve hibe alanların aşırı heveskâr tutumları ise dinimizce tasvip edilmemiştir. Kişiyi ve bakmakla yükümlü olduklarını maddî olarak sıkıntıda bırakacak bir hibenin yapılmaması önerilmiş, hibeden geri dönülmesi de uygun görülmemiştir. Bu konudaki tek istisna çocuklarına karşı adaletli olmaları gereken ebeveynin, bazı çocuklarına

[38] M4191 Müslim, Hibe, 23; D3555 Ebû Dâvûd, Büyû', (İcâre), 86.
[39] N3739 Nesâî, Rukbâ, 2.
[40] D3556 Ebû Dâvûd, Büyû', (İcâre), 86; HM21989 İbn Hanbel, V, 189.
[41] D3565 Ebû Dâvûd, Büyû', (İcâre), 88; İM2398 İbn Mâce, Sadakât, 5.
[42] MU1448 *Muvatta'*, Akdiye, 37.

yaptığı hibeden dönebilmeleridir ki, bu da toplumsal kargaşaya sebebiyet vermemesi için önemlidir. Rabbinin kendisine ikram ettiklerinden hibede bulunan ve bu davranışıyla makam, hürmet, şöhret, bakım gibi dünya menfaatlerine değil de Allah Teâlâ'nın rızasına kavuşmayı arzulayan kimse elbette şu âyetlerin bilinci ile hareket etmiş olur: *"Onun için kim (elinde bulunandan) verir, Allah'a karşı gelmekten sakınır ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) tasdik ederse, biz onu en kolay olana kolayca iletiriz. Fakat kim cimrilik eder, kendini Allah'a muhtaç görmez ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) yalanlarsa, biz de onu en zor olana kolayca iletiriz."*[43]

[43] Leyl, 92/5-10.

KURBAN
ALLAH'A YAKIN OLMA VESİLESİ

عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَخْطُبُ فَقَالَ: "إِنَّ أَوَّلَ مَا نَبْدَأُ بِهِ فِي يَوْمِنَا هَذَا أَنْ نُصَلِّيَ، ثُمَّ نَرْجِعَ فَنَنْحَرَ، فَمَنْ فَعَلَ فَقَدْ أَصَابَ سُنَّتَنَا."

Berâ' diyor ki, "Hz. Peygamber'i (sav) hutbe verirken dinledim, şöyle buyurdu:
'Bugün ilk işimiz, (bayram) namazı kılmak, sonra dönüp kurban kesmektir. Kim böyle yaparsa sünnetimize uymuş olur.'"
(B951 Buhârî, Îdeyn, 3)

عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "مَا عَمِلَ آدَمِيٌّ مِنْ عَمَلٍ يَوْمَ النَّحْرِ أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ مِنْ إِهْرَاقِ الدَّمِ إِنَّهُ لَيَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِقُرُونِهَا وَأَشْعَارِهَا وَأَظْلاَفِهَا وَإِنَّ الدَّمَ لَيَقَعُ مِنَ اللَّهِ بِمَكَانٍ قَبْلَ أَنْ يَقَعَ مِنَ الْأَرْضِ فَطِيبُوا بِهَا نَفْسًا."

عَنْ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ قَالَ: ثِنْتَانِ حَفِظْتُهُمَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ وَإِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الذَّبْحَ وَلْيُحِدَّ أَحَدُكُمْ شَفْرَتَهُ فَلْيُرِحْ ذَبِيحَتَهُ."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: ضَحَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ عِيدٍ بِكَبْشَيْنِ فَقَالَ حِينَ وَجَّهَهُمَا: "إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ إِنَّ صَلاَتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لاَ شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ اللَّهُمَّ مِنْكَ وَلَكَ عَنْ مُحَمَّدٍ وَأُمَّتِهِ."

عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ قَالَ: قَالَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! مَا هَذِهِ الْأَضَاحِيُّ؟ قَالَ: "سُنَّةُ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ."

Ḥz. Âişe'den rivayet edildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Âdemoğlu kurban günü Allah katında kurban kesmekten daha güzel bir amel işlemez. Kurban, kıyamet günü boynuzları, kılları ve tırnaklarıyla (sevap olarak) gelir. Kurban, henüz kanı yere düşmeden, Allah tarafından kabul edilir. Bu sebeple kurban kesme konusunda gönlünüz hoş olsun, (bu iş size zor gelmesin)."*

(T1493 Tirmizî, Edâhî, 1)

Şeddâd b. Evs diyor ki, "Ben iki şeyi Resûlullah'tan (sav) belledim. O şöyle buyurdu: *"Allah her işi güzel yapmayı istemiştir. Şu hâlde siz (meşru bir sebeple) öldürürken de, (işkence etmeden) güzelce öldürün. Bir hayvanı kestiğinizde de kesimini güzel yapın. (Biriniz hayvan keseceği zaman) bıçağını bilesin ve kestiği hayvanı rahatlatsın!"*

(M5055 Müslim, Sayd, 57; D2814 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 10-11)

Câbir b. Abdullah anlatıyor: Resûlullah (sav) bir bayram günü kurban olarak iki koç kesti ve onları kıbleye doğru yatırdığı zaman şöyle dedi: *"Ben hanîf (hakka yönelmiş) olarak, yüzümü gökleri ve yeri yaratan (Allah)'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim. Şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi olan Allah içindir. O'nun hiçbir ortağı yoktur. Ben bununla emrolundum ve ben Müslümanların ilkiyim. Allah'ım (bu kurban) sendendir ve Muhammed ile ümmeti tarafından senin (rızan) için sunulmuştur."*

(İM3121 İbn Mâce, Edâhî, 1; D2795 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 3-4)

Zeyd b. Erkam anlatıyor: Resûlullah'ın (sav) ashâbı, "Ey Allah'ın Resûlü! Bu kurbanlar nedir?" dediler. Resûlullah, *"Babanız İbrâhim'in sünnetidir."* diye cevap verdi.

(İM3127 İbn Mâce, Edâhî, 3: HM19498 İbn Hanbel, IV, 368)

Tarih, hicretin ikinci senesi, Zilhicce ayının onunu göstermekteydi. Peygamber (sav), Yesrib'in Medine-i Münevvere'ye dönüşmesinden sonra ashâbıyla birlikte ilk kez Kurban Bayramı kutlayacaktı. İlk defa Allah adına kurbanlar kesilecek, Müslümanlar birlik ve dirlik içinde bayram yapacaklardı. Ensar-muhacir kardeşliğinin ardından yardımlaşma ve dayanışmanın güzel bir örneği daha sergilenecekti. İslâm'ın bayramlarından birini daha kutlamanın heyecan ve coşkusu büyük küçük herkesi sarmıştı.

Kurban Bayramı sabahı Yüce Peygamber ashâbına kıldıracağı bayram namazına hazırlanmaktaydı. Güneşin yükselişiyle birlikte bayram namazı için önceden tespit ettiği açık alandaki musallâya (namazgâha) doğru ilerlemeye başladı. Yol boyu giderken henüz vakti gelmediği hâlde aceleyle kesilmiş kurbanlar dikkatinden kaçmadı.

Allah Resûlü, bayram heyecanını yaşamaları, dua ve hutbeden yararlanmaları arzusuyla genciyle yaşlısıyla bütün kadınların da bayram sabahı namazgâha gelmelerini istemişti.[1]

Namazgâha varınca oradakilere selâm verdi. Kendisine verilen bir yay veya bastona dayanarak Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra[2] ashâbına şöyle seslendi: "*Bugün ilk işimiz, (bayram) namazı kılmak, sonra dönüp kurban kesmektir. Kim böyle yaparsa sünnetimize uymuş olur.*"[3]

Her zamanki huşû ile kadın-erkek, genç yaşlı, çoluk çocuktan oluşan ashâbına bayram namazını kıldırdı. Sonra kurbanla ilgili önemli mesajlar verdiği hutbesini irad etti.

Bayram hutbesinde Kutlu Elçi, Yüce Allah'ın kurban günlerini Müslümanlar için bayram ilân ettiğini ve kendisinin de bunu kabul etmekle emrolunduğunu belirtti.[4] Bayram günlerini, (oruç değil) yeme-içme[5] ve Allah'ı zikretme günleri olarak niteledi.[6] Bayramda çeşitli kurbanların kesilmesi ve yoksulların doyurularak sevindirilmesi yönünde ashâbını şu ifadeleriyle teşvik etti: "*Âdemoğlu kurban günü Allah katında kurban kesmekten daha sevimli olan bir amel işlemez. Kurban, kıyamet günü boynuzları, kılları ve tırnaklarıyla (sevap olarak) gelir. Kurban, henüz kanı yere düşmeden, Allah tarafından kabul edilir. Bu sebeple kurban kesme konusunda gönlünüz hoş olsun, (bu iş size zor gelmesin).*"[7]

1 B974 Buhârî, Îdeyn, 15; M2054 Müslim, Îdeyn, 10.
2 HM18682 İbn Hanbel, IV 283.
3 B951 Buhârî, Îdeyn, 3
4 D2789 Ebû Dâvûd, Dahâya, 1.
5 M2677 Müslim, Sıyâm, 144.
6 N4235 Nesâî, Fer', 2.
7 T1493 Tirmizî, Edâhî, 1.

Sonra sözü, namazgâha gelirken gördüğü kesilmiş koyunlara getirdi: *"Kim kurbanını bayram namazından önce kestiyse onun yerine bir koyun kessin. Kim de henüz kesmediyse kurbanını Allah'ın adıyla kessin!"*[8]

Acele edip kurbanını bayram namazından önce kesenlerden birisi de sahâbeden Berâ' b. Âzib'in dayısı Ebû Bürde b. Niyâr idi. Misafirlerine ve komşularına karşı ikram ve cömertliğiyle bilinen bu sahâbî, ayağa kalkarak kendisinin niçin acele ettiğini dile getirdi: "Ey Allah'ın Resûlü! Vallahi ben bu günün yeme-içme günü olduğunu, yoksul komşularımın ihtiyacı olduğunu düşünerek kurbanımı namazdan önce kestim ve etinden hem kendim yedim, hem de aileme ve komşularıma ikram ettim." Resûlullah (sav), *"Bu, kurban değil, et için kesilen bir koyun olmuş."*[9] buyurdu. Bunun üzerine Ebû Bürde tekrar kalktı ve "Bende bir yaşını doldurmamış fakat iki koyundan daha iyi bir oğlak var, benim için bu yeterli mi?" diye sordu. Resûl-i Ekrem de, *"Evet, ama senden başka bir kimse için bu yeterli olmaz."* buyurarak sadece ona ruhsat verdi.[10]

Namaz ve hutbenin ardından artık sıra kurbanları kesmeye gelmişti. Peygamber Efendimiz, müsait oluşunu dikkate alarak, namazı kıldırdığı yeri aynı zamanda kurban kesim alanı olarak kullandı. Hatta daha sonraları da orayı kesim yeri olarak kullanmaya devam etti.[11]

Rahmet Elçisi, hayvanların kesimi esnasında onlara eziyet verilmemesi için, gerekli uyarılarda bulunmayı da ihmal etmedi. Allah'ın her konuda 'ihsan' ile yani güzellikle davranmayı farz kıldığını, hayvanların kesiminin de en güzel bir biçimde yapılması gerektiğini hatırlattı.[12] Bu nedenle, bıçağın iyice keskinleştirilmesi, hayvana gösterilmemesi, kesim işinin hızlı yapılması ve böylece hayvanın fazla acı çekmeden can vermesinin sağlanması talimatını verdi.[13] Bizzat kendisi de iyi kesmesi için bıçağını bilettirdi.[14] Sonra kendisine kurbanlık iki koç getirildi. Onları kıbleye doğru yatırdı. Keserken besmele çekti, tekbir getirdi[15] ve şöyle buyurdu:

"Ben hanîf (hakka yönelmiş) olarak, yüzümü gökleri ve yeri yaratan (Allah)'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim. Şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi olan Allah içindir. O'nun hiçbir ortağı yoktur. Ben bununla emrolundum ve ben Müslümanların ilkiyim. Allah'ım (bu kurban) sendendir ve Muhammed ile ümmeti tarafından senin (rızan) için sunulmuştur."[16]

Allah Resûlü'nün âyetler ihtiva eden[17] bu duası, İslâm'daki kurbanlar ile câhiliye dönemindeki kurbanlar arasındaki en önemli farkı göstermekteydi. Asırlardır kurbanlar putlara adanmış, şirk içerisinde kesilmişti.

[8] M5064 Müslim, Edâhî, 1.
[9] B955 Buhârî, Îdeyn, 5.
[10] M5070 Müslim, Edâhî, 5; B984 Buhârî, Îdeyn, 23; B5561 Buhârî, Edâhî, 12.
[11] N4371 Nesâî, Dahâyâ, 3, B5552 Buhârî, Edâhî, 6.
[12] M5055 Müslim, Sayd, 57; D2814 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 10-11.
[13] İM3172 İbn Mâce, Zebâih, 3.
[14] M5091 Müslim, Edâhî, 19.
[15] B5558 Buhârî, Edâhî, 9; M5087 Müslim, Edâhî, 17.
[16] İM3121 İbn Mâce, Edâhî, 1; D2795 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 3-4.
[17] Bkz. En'am 6/79, 162-163.

Şimdi ise, sadece yaratan Allah'ın adıyla, O'nun adına kurban ediliyorlardı. Ardından Peygamber Efendimiz, *"Allah'ım (bu kurban) sendendir ve Muhammed ile ümmeti tarafından senin (rızan) için sunulmuştur."* dedi.[18]

Hz. Peygamber'i kurban keserken gören arkadaşları sordu: "Ey Allah'ın Resûlü! Bu kurbanlar nedir?" Efendimiz (sav), *"Babanız İbrâhim'in sünnetidir."* diye cevapladı. Sahâbe, "Peki, bu kurbanlardan dolayı bize ne kadar sevap var?" diye sorunca Resûl-i Ekrem, *"Her kıla karşılık bir sevap."* buyurdu. Sahâbe, "Ya yünlü (koyun-keçi) olursa?" deyince Resûlullah (sav), *"Yünden de her bir kıla karşılık bir sevap vardır."* cevabını verdi.[19]

Belki de ilk Kurban Bayramı olduğundan, o gün Medine'ye dışarıdan birçok misafir gelmişti. O sene kıtlık vardı, gelenlerin çoğu aç ve yoksuldu, doyurulmaları gerekiyordu. Onların bu durumunu dikkate alan Rahmet Peygamberi, kurban etlerinin misafirlere ikram edilerek üç gün içerisinde tüketilmesi talimatını verdi. Hatta kurban etlerinin üç günden sonra sahipleri tarafından yenilmesini yasakladı.[20] Böylece aç ve muhtaç kardeşlerinin bayramı tam anlamıyla yaşamalarını sağladı. Hatta bu misafirlerin içler acısı durumlarını gören Hz. Peygamber, bayram namazından sonra Bilâl-i Habeşî ile birlikte hanım cemaatin yanına gitti. Onlar da bu yoksullar için yardım talep etti ve bilezik, gerdanlık, küpe ve benzeri birçok ziynet eşyası verdiler.[21]

Ertesi yıl sahâbeden bazıları söz konusu uygulamanın devam edip etmeyeceğini sordu. Efendimiz, *"Size kurban etlerini üç günden sonra tüketmek üzere ayırmanızı yasaklamıştım. Fakat Allah size bolluk verdi ve hayırlara kavuşturdu. Dolayısıyla o etlerden yiyebilir, sadaka olarak verebilir ve istediğiniz kadar da kendiniz için ayırabilirsiniz."* buyurdu.[22]

Aslında ilgili uygulama, kurban kesenlerle kesmeyenlerin et tüketiminde denk olmaları amacına mâtuftu. Kurban kesen sayısının artması durumunda istenildiği kadar yenilir, yedirilir ve saklanabilirdi.[23] İhtiyacın fazla olması hâlinde ise, tekrar Hz. Peygamber'in uygulamasına benzer bir tutum sergilenecekti.

Hz. Âişe'ye göre söz konusu yasak, haram kılmaya yönelik değildi. Hz. Peygamber zenginlerin bu etlerle fakirleri doyurmasını istemişti.[24] Nitekim bazı rivayetlerde, ilgili yasak üzerine Medine'deki bazı Müslümanlar, çoluk çocuk ve hizmetçileri bulunduğunu dile getirince, yemeleri, yedirmeleri, saklamaları yahut biriktirmeleri doğrultusunda Peygamber Efendimizin onlara ruhsat verdiği de anlatılır.[25]

18 İM3121 İbn Mâce, Edâhî, 1.
19 İM3127 İbn Mâce, Edâhî, 3; HM19498 İbn Hanbel, IV, 368.
20 D2812 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 9-10.
21 HM18682 İbn Hanbel, IV, 283.
22 N4235 Nesâî, Fer', 2; M5114 Müslim, Edâhî, 37.
23 T1510 Tirmizî, Edâhî, 14.
24 B5438 Buhârî, Et'ıme, 37.
25 M5108 Müslim, Edâhî, 33.

Daha sonraki yıllarda Hz. Peygamber'in kurban etlerinden bir kısmını terbiye ettirdiği veya kurbanların ayaklarını kurutarak paça olarak sakladığı, 10-15 gün, hatta bir ay sonra dahi tükettiği olmuştu.[26]

Kurbanı, varlıklı kimselerin yapacağı bir ibadet olarak gören Allah Resûlü, yoksulların kurban kesmesine sıcak bakmazdı.[27] Hz. Peygamber'in Arafat vakfesinde söylediği rivayet edilen ve sadece Mıhnef b. Süleym'den nakledilen, "her ev halkına, her yıl bir kurban gerektiğini" ifade eden hadis hem zayıftır,[28] hem de mensûh yani hükmü yürürlükten kaldırılmıştır.[29] Malî durumu müsait olup da, Kurban Bayramı'nda kurban kesmeyen kimseler hakkında Hz. Peygamber'in "namazgâhımıza yaklaşmasın" buyurduğunu ifade eden[30] zayıf rivayet ise, bir dışlama ifadesi olarak değil, kurban kesmeye teşvik amaçlı bir uyarı şeklinde anlaşılmalıdır.

Resûl-i Ekrem'in kurban kesen Müslüman'dan söz ederken 'Âdemoğlu' ifadesini kullanması, bize insanlık tarihinde ilk kurban ibadetini yerine getiren Hz. Âdem'in iki oğlunu hatırlatmaktadır. Her ikisi de birer kurban sunmuşlardı da Allah, kendisine karşı gelmekten sakınan oğulun kurbanını kabul etmiş ve onun dilinden, *"Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder."* buyurmuştu.[31]

Yine Peygamberimizin, kurbanı 'Hz. İbrâhim'in sünneti' olarak nitelemesi de, İbrâhim'in (as) oğlu İsmâil'i kurban etmekle sınanmasına bir atıf olsa gerekti. Allah, en sevdiği varlığını, biricik oğlunu feda etmekten çekinmeyen Hz. İbrâhim'i büyük bir kurban göndererek mükâfatlandırmıştı.[32] Böylece kurban ibadeti sonrakiler için İbrâhimî bir sünnet/gelenek hâline gelmişti.

Kur'an'da yer alan bu örneklerden, tarih boyunca hemen hemen her toplumda kurban ibadetinin var olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm bu gerçeği, *"Her ümmet için, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine ismini anarak kurban kesmeyi meşru kıldık."*[33] âyetiyle dile getirmektedir.

İslâm öncesi Arap toplumunda da çeşitli amaçlarla putlar adına kurban kesme âdeti yaygındı. Câhiliye Arapları, belli zamanlarda Kâbe'deki ve diğer bölgelerdeki putlara olan bağlılıklarını göstermek için kestikleri kurbanların kanlarını putların üzerine döker, etlerini yırtıcı hayvanlar yesin diye dikili taşların üzerine bırakırlardı. Onların yarar sağlayacağı düşüncesiyle ölen kimsenin kabri başında da kurban kestikleri bilinmektedir. İslâm döneminde bu âdet, tevhid inancına aykırı öğelerden temizlenerek Hz. İbrâhim'in sünnetine uygun biçimde ihya ve ıslah edilmiş, sos-

[26] B2980 Buhârî, Cihâd 123; M5112 Müslim, Edâhî, 36, N4437 Nesâî, Dahâyâ, 37.
[27] N4370 Nesâî, Dahâyâ, 2.
[28] NR4/207 Cemâleddîn ez-Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, IV, 207-208.
[29] T1518 Tirmizî, Edâhî, 19; D2788 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 1.
[30] İM3123 İbn Mâce, Edâhî, 2.
[31] Mâide, 5/27.
[32] Sâffât, 37/101-108.
[33] Hac, 22/34.

yal işlevler de yüklenerek zenginleştirilmiştir. Putlar için hayvan kurban etmek şirk, bu şekilde kesilen hayvanlar da murdar sayılmıştır.[34]

Kur'ân-ı Kerîm'de daha çok hac kurbanlarından söz edilir. Bu âyetlerde, kurbanlık hayvanların Allah'ın nişaneleri olması, Allah adı anılarak kesilmesi, onlardan yararlanılması, hem yenilmesi hem de yoksullara yedirilmesi, etlerinin veya kanlarının değil takvanın esas olduğu anlatılır. Elbette bu hususlar, bayram günlerinde kesilen bütün kurbanlar için fazlasıyla geçerlidir.[35]

Mekke döneminde inen, *"Rabbin için namaz kıl ve kurban kes."*[36] âyetine rağmen, Resûl-i Ekrem'in Mekke'de kurban kestiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kesin bir şekilde olmaksızın, *"Kurban kesmekle emrolundum."* şeklindeki rivayetlerde,[37] *"venhar"* (kurban kes) emrine bir atıf olabilirse de, âyetteki *"venhar"* emrinin anlamı ve bağlayıcılığı birçok âlim tarafından farklı yorumlanmıştır.[38]

Kur'an'da verilen bu temel bilgilerden sonra, kurbanla ilgili detayları, Hz. Peygamber'in Medine'deki uygulamalarından öğrenmekteyiz. Resûl-i Ekrem'in hicretin ikinci yılından itibaren Kurban Bayramlarında kurban kesmeye başlaması ve kurbanla ilgili çeşitli açıklamalardan oluşan zengin hadis rivayetleri bu alandaki uygulamaların, fıkhî yorum ve değerlendirmelerin zeminini teşkil etmiştir.[39]

Bilindiği gibi kurbanlık hayvanlar sadece koyun, keçi, sığır, camız ve develerden oluşmaktadır. Peygamber Efendimizden gelen hadislere göre, sığır ve deve, yedi kişi tarafından ortaklaşa kurban edilebilmekte;[40] kurbanın en hayırlısının boynuzlu koç olduğu belirtilmekte;[41] kurbanlık koyunların bir yaşını doldurmuş olması gerekmektedir.[42] Ayrıca, sağlıklı olmayan, meselâ, topal olan, tek gözü kör olan, hastalığı iyice belli olan, zayıf ve cılız olan hayvanlar kurban edilmemekte;[43] muhtemelen ekonomik ihtiyaçlar dikkate alınarak, sütü için beslenen sağmal hayvanların da kurban edilmesi hoş görülmemektedir.[44]

Hz. Peygamber'in sünnetine sımsıkı bağlılığıyla şöhret kazanmış olan Abdullah b. Ömer, organları noksan veya yaşları elverişli hâle gelmemiş olan hayvanları kurban olarak kesmekten çekinir;[45] Hz. Âişe'nin yeğeni Urve b. Zübeyr ise çocuklarına şöyle derdi: "Yavrularım! Hiçbiriniz şerefli dostlarınıza lâyık görmediğiniz hayvanları, hac (veya umre) kurbanı olarak kesmesin. Çünkü Allah, şereflilerin en şereflisidir ve her şeyin en iyisine lâyıktır."[46]

[34] "Kurban", *DİA*, XXVI, 436.
[35] Hac, 22/28, 36, 37; Bakara, 2/196; Mâide 5/2, 95, 97.
[36] Kevser, 108/2.
[37] MA4572 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 5; HM2081 İbn Hanbel, I, 234.
[38] KC20/219 Kurtubî, *Tefsîr*, XX, 219-222.
[39] "Kurban", *DİA*, XXVI, 436.
[40] D2807 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 6,7; T1503 Tirmizî Edâhî, 9.
[41] D3156 Ebû Dâvûd, Cenâiz 30-31.
[42] M5082 Müslim, Edâhî, 13; D2797 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 4, 5.
[43] T1497 Tirmizî, Edâhî, 5.
[44] D2789 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 1.
[45] MU1032 *Muvatta'*, Dahâyâ, 1.
[46] MU856 *Muvatta'*, Hac, 46.

Yine hadislere göre kurbanlıkların sadece etleri değil, derileri, yünleri, develerin üzerindeki minder gibi değerli eşyalar da fakirlere tasadduk edilirdi.[47] Kasap ücreti ise, kurban etinden değil, sahibi tarafından ödenirdi.[48]

Kişi, kurbanını bizzat kesebileceği gibi, vekil tayin etmek suretiyle başkasına da kestirebilir.[49] Nitekim Allah Resûlü de, hicretin dokuzuncu senesinde kurbanlık develerini hac emîri olarak tayin ettiği en yakın dostu olan Hz. Ebû Bekir'le Mekke'ye göndermişti.[50] Yine Hz. Ali, Peygamberimizin yaptığı vasiyet gereği onun adına iki koç kesmişti.[51]

Kurban kesmenin fıkhî hükmü, sahâbeden beri tartışılagelmiştir. Abdullah b. Ömer'e bu husus sorulduğunda, Resûlullah'ın (sav) Medine'de on yıl kaldığını ve her yıl kurban kestiğini,[52] (ona uyarak) Müslümanların da kurban kestiğini ve böylece kurban kesmenin sünnet olduğunu söylemiştir.[53] İbn Ömer'in, bu soruya, Kevser sûresindeki *"venhar"* emrine değil de, Hz. Peygamber'in devamlı uygulamasına dayanarak cevap vermesi dikkat çekmektedir.

Resûlulah'ın tavsiyelerini eksiksiz dikkate alan ve gereğince amel etme eğiliminde olan sahâbîler, ondan öğrendikleri bu faziletli ibadeti –maddî durumları ölçüsünde– yine ona uyarak yerine getirmeye çalışmışlardır. Ancak zamanla kurban kesme âdeta zorunlu bir yükümlülük gibi anlaşılmaya başlanmış olmalıdır. Buna mukabil Akabe Biati'ne katılan en genç sahâbî olma şerefine ermiş[54] Ebû Mes'ûd el-Ensârî (Ukbe b. Amr), "Sizin en zenginlerinizden olduğum hâlde, bir vecibe zannedilmesi korkusuyla kurban kesmemeyi düşündüm."[55] şeklinde bir açıklama yapma ihtiyacı hissetmiştir. Hatta diğer bir rivayete göre bu sahâbî, "Zengin olduğum hâlde, komşularımın mutlaka kurban kesmem gerektiğini düşünecekleri endişesiyle kesmiyorum."[56] demiştir.

Yine Rıdvan Biati'ne katılan sahâbîlerden Huzeyfe b. Esîd'in[57] şöyle dediği nakledilir: "Ben (kurban konusundaki) sünneti bilmeme rağmen ailem beni (birden fazla kurban kestirerek) sıkıntıya soktu. Halbuki (evvelden) bir aile, bayramda bir veya iki koyunu kurban ederdi. Şimdi (bir iki koyunla yetinirsek) komşularımız bizi cimrilikle itham ediyorlar."[58] Halbuki ben, Ebû Bekir ve Ömer'in bile kurban kesmediklerine şahit oldum."[59]

İstanbul'u şereflendiren sahâbî Ebû Eyyûb el-Ensârî de ilerleyen yıllarda kurban konusundaki bu gayretin boyutlarını şöyle anlatır: "Resûlullah (sav) zamanında kişi, kendisi ve çoluk çocuğu için bir koyun keserdi.

47 B1708 Buhârî, Hac, 113.
48 M3180 Müslim, Hac, 348; İM3099 İbn Mâce, Menâsik, 97.
49 MU889 *Muvatta'*, Hac, 59.
50 B1700 Buhârî, Hac, 109.
51 D2790 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 1, 2.
52 T1507 Tirmizî, Edâhî 11.
53 İM3124 İbn Mâce, Edâhî, 2.
54 Hİ4/524 İbn Hacer, *İsâbe*, IV,524.
55 MA8148 Abdürrezzâk, *Musannef*, IV, 383.
56 MA8149 Abdürrezzâk, *Musannef*, IV, 383.
57 Hİ2/43 İbn Hacer, *İsâbe*, II, 43.
58 MA8150 Abdürrezzâk, *Musannef*, IV, 383; İM3148 İbn Mâce, Edâhî, 10.
59 MA8139 Abdürrezzâk, *Musannef*, IV, 381.

Onun etinden hem kendileri yer, hem de başkalarına yedirirlerdi. Daha sonra Müslümanlar arasında gördüğün bu mal çokluğuyla övünme durumu ortaya çıktı ve birkaç kurban kesmeye başladılar."[60]

Kurban ile ilgili farklı yaklaşımlar, sahâbe sonrasında da devam etmiştir. Hz. Peygamber'in uygulamasına dayanan Ebû Hanîfe ve talebeleri, dinen aranan şartları taşıyan kimselerin kurban kesmesini vacip görürken; diğer fakihler ise bunu sünnet olarak değerlendirmişlerdir. Netice itibariyle kurban kesme, İslâm dünyasın genelinde canlı bir şekilde uygulanmaktadır.

İslâm geleneğinde kurbanın yerine nakit olarak bedelinin verilmesi kabul görmemiştir. Putları adına kurbanlar kesenlerin şirkine karşılık, İslâm'da 'sadece Allah adına ve O'nun adıyla O'na gönderilen' bir tevhid sembolüdür kurban.

Kurbanın ibadet boyutu kadar, toplumsal fonksiyonu da önem arz eder. Allah için kesilen kurban ibadetinde, tüketimi itibariyle muhtaç insanların doyurulması gibi pratik bir amaç gözetilir. Buradaki hikmet, Allah rızası ile birlikte yoksulun et ve gıda ihtiyacını karşılamaktır. Böylece kurban, Müslüman toplumda kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışma ruhunu canlı tutar, sosyal adaletin gerçekleşmesine katkıda bulunur. Zengine malını Allah rızası için harcama ve başkalarıyla paylaşma haz ve alışkanlığını verir; onu cimrilik hastalığından, dünya malına tutkunluktan kurtarır. Neticede fakirleri de bayram günlerindeki sevince ortak ederek, birlik ve kardeşlik içinde huzurlu bir bayram geçirmelerini sağlar.[61]

Kurban ibadetinin bir hikmeti de zengini muhtaç kardeşlerine yaklaştıran önemli bir vesile olmasıdır. Komşuları, akrabaları, dostları, yakın olsun uzak olsun kardeşleri birbirine bağlayan ve ruhları kaynaştıran bir ibadettir. Vekâlet yoluyla Afrika'da, Asya'da adını dahi duymadığı birçok yoksul ülkede yaşayan hiç görmediği, tanımadığı, aç ve muhtaç kardeşlerine uzattığı bir eldir. Binlerce kilometre uzaktaki kardeşleriyle yakınlaşmanın, bütünleşmenin, ümmet olmanın adıdır kurban. Yoklukların, afetlerin yaşandığı coğrafyalara ulaşmak, fizikî mesafeleri gönül coğrafyasında aşmak, onların dertlerini paylaşmak, onlara umut ışığı olmaya çalışmaktır. Hatta sadece din kardeşlerine değil, inancı ne olursa olsun muhtaç olan herkese ulaşmaktır!

Kurban, Yüce Yaratıcı'ya yakınlaşmaktır; kurbanlarımız, "kurb" anlarımızdır, yani O'na en yakın olma zamanlarımızdır. Kurban, mukarrebûndan olma çabasıdır, yani takvaya erişme arzusu içinde Yüce Yaratıcı'ya yaklaşan-

[60] T1505 Tirmizî, Edâhî, 10; MU1040 *Muvatta'*, Dahâyâ, 5.
[61] "Kurban", *DİA*, XXVI, 436.

lar arasına girebilme gayretidir. Kurban, takvaya; takva da Allah'a ulaştırır. Nitekim Yüce Rabbimiz hac kurbanlarından söz ederken kurbanların, aslında Allah'ı yüceltme ve O'na şükretme vesilesi olduğunu belirttikten sonra şöyle buyurur:

"(O kurbanların) ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşacaktır. Fakat O'na sizin takvanız ulaşacaktır."[62]

[62] Hac, 22/36-7.

ADAK
SÖZE VEFA

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ امْرَأَةً نَذَرَتْ أَنْ تَحُجَّ فَمَاتَتْ، فَأَتَى أَخُوهَا النَّبِيَّ ﷺ
فَسَأَلَهُ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ: "أَرَأَيْتَ لَوْ كَانَ عَلَى أُخْتِكَ دَيْنٌ أَكُنْتَ قَاضِيَهُ؟"
قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: "فَاقْضُوا اللَّهَ فَهُوَ أَحَقُّ بِالْوَفَاءِ."

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, bir kadın hacca gitmeyi adamış fakat gidemeden ölmüştü. Bunun üzerine kardeşi Resûlullah'a (sav) gelip bu durumda ne yapılacağını sordu. Allah Resûlü (sav) de ona, *"Kardeşinin bir borcu olsaydı, onu öder miydin?"* diye sordu. O, "Evet" diye cevapladı. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"O hâlde Allah'a borcunuzu ödeyin. Çünkü Allah vefa gösterilmeye daha lâyıktır."* buyurdu.

(N2633 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 7)

عَنْ عَائِشَةَ رضي الله عنها عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ : "مَنْ نَذَرَ أَنْ يُطِيعَ اللَّهَ فَلْيُطِعْهُ، وَمَنْ نَذَرَ أَنْ يَعْصِيَهُ فَلاَ يَعْصِه."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"... وَمَنْ نَذَرَ نَذْرًا أَطَاقَهُ فَلْيَفِ بِهِ"

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "إِنَّ النَّذْرَ لاَ يُقَرِّبُ مِنِ ابْنِ آدَمَ شَيْئًا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ قَدَّرَهُ لَهُ، وَلَكِنِ النَّذْرُ يُوَافِقُ الْقَدَرَ، فَيُخْرَجُ بِذَلِكَ مِنَ الْبَخِيلِ مَا لَمْ يَكُنِ الْبَخِيلُ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَ."

Hz. Âişe'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her kim Allah'a itaat etmeyi adarsa, Allah'a itaat etsin. Her kim de Allah'a karşı isyan etmeyi adarsa, sakın Allah'a isyan etmesin!"*

(B6696 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 28)

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Gücünün yettiği bir şeyi adayan, onu yerine getirsin!"*

(İM2128 İbn Mâce, Keffâret, 17)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Adak, Allah'ın takdir etmediği bir şeyi insana yaklaştırmaz. Ancak nezr(ettiği husus) kadere uygun düşer (ve gerçekleşir) de böylece cimrinin elinden istemediği hâlde malı çıkarılır."*

(M4243 Müslim, Nezr, 7)

Sakîf kabilesinden Kerdem b. Süfyân'ın kızı Meymûne anlatıyor: "Hz. Peygamber'in Veda haccında babamla birlikte dışarı çıkmıştım. Ben Allah Resûlü'nü orada gördüm. Etraftaki insanlar, 'Açılın! (Allah'ın Resûlü geliyor!)' diye bağrışıyorlardı. Dikkatle Hz. Peygamber'i gözlemeye başladım. Babam kalabalığı yararak Allah'ın Resûlü'ne yaklaştı. Efendimiz devesinin üzerindeydi. Babam ona iyice yaklaştı ve onun ayağını tuttu. Buna ses çıkarmayan Hz. Peygamber, devesini durdurarak babamı dinledi. Babam, 'Ey Allah'ın Resûlü! Ben vaktiyle, bir erkek çocuğum olursa, Büvâne dağının dik yamaçlarında elli koyun keseceğim, diye adakta bulunmuştum, ne buyurursunuz?' diyerek, ne yapması gerektiğini sordu."[1]

Büvâne'de koyun kesmeyi adayan Kerdem, aslında bu vaadini yerine getirecekti, ancak adakta sözü geçen Büvâne, Kureyş'e ait bir putun bulunduğu bir yerdi. Kureyşliler orada saçlarını tıraş ederek kurbanlar kesmekte, yılda bir kez toplanıp törenler yapmaktaydı.[2] Dolayısıyla zihinlerdeki bütün hatıralarıyla şirki çağrıştıran bu özel yerde, kendisine bahşettiği nimete şükretme düşüncesiyle Allah için bir ibadet yerine getirilebilir miydi? İşte Kerdem'in zihnini bu soru meşgul etmekteydi.

Kıyamete kadar söz konusu kaygıyı taşıyacak olan ümmetine mesaj niteliğindeki cevap, çözümü içinde barındıran bir soruyla birlikte geldi. *"Orada herhangi bir put var mı?"* diye sordu Hz. Peygamber. Kerdem, Büvâne'nin şirk emarelerinden temizlendiğini dikkate alarak "Hayır" diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), *"O hâlde Allah'a olan adağını yerine getir."* buyurdu. Meymûne olayın gerisini şöyle anlatmaktadır:

"Daha sonra babam adamış olduğu koyunları toplayıp kesmeye başladı. Ancak bir koyun elinden kurtulup kaçtı. Babam onu ararken bir taraftan da, 'Allah'ım adağımı yerine getirmeyi nasip et!' diye yalvarıyordu. Sonunda kaçan koyunu yakalayıp onu da kesti."[3]

Câhiliyeden yeni kurtulan, alışkanlıkların ve mekânların hâlâ eski inanç ve ibadetleri çağrıştırdığı bir yer ve zamanda Müslümanlar, adağın meşruiyeti, yeri ve zamanı gibi hususlarda kaygı duymaktaydılar. Bir taraftan Yüce Yaratıcı'ya verdikleri sözleri yerine getirmeye çalışırken, diğer taraftan Hz. Peygamber'e sormak suretiyle tevhide aykırı davranışlardan

[1] D3314 Ebû Dâvûd, Eymân ve nüzûr, 22.
[2] ZE1/80 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, I, 80.
[3] D3314 Ebû Dâvûd, Nüzûr, 22.

uzak durmaya çalışmaktaydılar. Bu özel durumun dikkatlerden uzak tutulmaması gerektiğini düşünen Sevgili Peygamberimiz, adağın Allah'tan başkası için olup olmadığını sorgulamak suretiyle ümmetinin dikkatlerini, İslâm'ın vazgeçilmez esasına çekmekteydi. Meselâ, câhiliye döneminde kurban kesilen yeri göstermek suretiyle, orada kurban kesmeyi adadığını, şimdi ne yapması gerektiğini soran bir kadına da Hz. Peygamber, *"Herhangi bir put için mi?"* diye sormuştu. "Hayır" cevabını aldığında, *"Öyleyse adağını yerine getir."*[4] demek suretiyle, adağı meşrulaştıran ana ilkeye, yani Allah'tan başkası için olmaması gerektiğine dikkat çekmişti.

Yüce Rabbimiz,[5] verilen söz gereği adakların yerine getirilmesini emretmektedir.[6] Öyle ki, câhiliye döneminde yapılmış bir adak bile olsa, Allah'tan başkası için olmadığı sürece, yerine getirilmesi istenilmektedir. Nitekim Huneyn Seferi'nden dönerken Hz. Ömer, câhiliye döneminden bir günlük itikâf adağı bulunduğunu ve ne yapması gerektiğini sorduğunda Allah Resûlü, *"Adağını yerine getir."* buyurmuştu. Bunun üzerine Hattâb oğlu Ömer, Mescid-i Harâm'da bir gece itikâfa girmek suretiyle Yüce Rabbine verdiği sözün gereğini yapmıştı.[7]

Hz. Peygamber, Yüce Yaratıcı'ya verilen bir söz olması nedeniyle, adağını yerine getirmeden vefat eden Müslümanların dahi adaklarının gereğinin yapılmasını istemekteydi. Nitekim bir hanım, deniz yolculuğu yaparken Allah'ın kendisini sağ salim karaya çıkarması durumunda oruç tutmayı nezretmiş, ancak bu adağını yerine getiremeden vefat etmişti. Ne yapılması gerektiğini merak eden kızı ya da kız kardeşi gelip durumu anlatınca Hz. Peygamber ona, ölenin yerine oruç tutmasını tavsiye etmişti.[8] Hacca gitmeyi nezreden, ancak ömrü vefa etmediği için bunu yerine getiremeyen bir hanımın kardeşi de Allah Resûlü'ne gelerek ne yapması gerektiğini öğrenmek istemişti. Sevgili Peygamberimiz ona, *"Kardeşinin bir borcu olsaydı onu öder miydin?"* diye sormuş ve "Evet" cevabını almıştı. Bunun üzerine, *"O hâlde Allah'a borcunuzu ödeyin. Çünkü Allah vefa gösterilmeye daha lâyıktır."* buyurmuştu.[9]

Bütün yükümlülüklerde olduğu gibi, Allah Resûlü, yerine getirilmesini emrettiği adaklarda da "yapabilme gücünü" esas almaktaydı. Ensardan Ebû Zer el-Gıfârî'nin eşi Ümmü Zer ile Peygamberimizin devesi Adbâ bir savaşta düşmanın eline geçmişti. Ümmü Zer prangaya vurulmuş bir hâldeydi. Her nasılsa, bir gece ahali hayvanlarını evlerinin önüne salarken kadın bağından kurtulmayı başardı ve develerin yanına kadar ulaştı. Fakat o, bir devenin yanına varır varmaz deve böğürüyor, o da irkilip diğerine

[4] D3312 Ebû Dâvûd, Nüzûr, 22.
[5] Bakara, 2/270.
[6] Hac, 22/29.
[7] B2042 Buhârî, İ'tikâf, 15.
[8] D3308 Ebû Dâvûd, Nüzûr, 24.
[9] N2633 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 7.

yöneliyordu. Sonunda Adbâ adlı devenin yanına geldiğinde o böğürmedi. Râvinin dediğine göre, zaten bu deve uysal bir hayvandı. Ümmü Zer deveye atlayıp onu sürdü ve hızla oradan uzaklaştı. Onun kaçtığını fark eden eşkiya grubu, peşine düştülerse de, yarışlarda derece yapan Adbâ'ya yetişemediler. Sonunda Adbâ sayesinde Ümmü Zer Medine'ye sağ salim ulaştı. Ümmü Zer, "Allah bu devenin sırtında beni sağ salim yurduma kavuşturursa deveyi kurban edeceğim." diye adak adamıştı. Medine'ye ulaştığında onu gören halk, "(Bu deve) Adbâ'dır ve Allah Resûlü'nün devesidir." diye Ümmü Zerr'i uyardılar. Fakat o, deveyi kurban etmeye yemin ettiğini anlattı. Ahali, Efendimize gelerek durumu bildirdi. Allah'ın Resûlü buyurdular ki: *"Fesübhânallâh! Adbâ'yı ne de kötü ödüllendirmiş! Allah onu devenin sırtında sağ salim ulaştırırsa deveyi kesecekmiş! Halbuki işlenmesi günaha yol açacak adağın da, başkasının malıyla yapılacak adağın da yerine getirilmesi uygun değildir. Allah'a isyan yolunda adak olmaz!"*[10]

Bu ifadeleriyle Allah Resûlü, yapılan adakla, adanan şeyin imkân dâhilinde olması arasında bir ilişki kurmuştu. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e ait olan Adbâ'yı, sahibi olmadığı için Ümmü Zer adak olarak kurban edemeyecekti. Ancak yapılan bir vaad, verilen bir söz yani ortada bir adak vardı. Bunun bedelinin de ödenmesi gerekmekteydi. İşte bu noktada Rahmet Peygamberi yerine getirilmesi mümkün olmayan adaklardan doğan sorumluluğun, kefaretle ortadan kalkacağını belirtmek suretiyle[11] çözüm yolunu göstermişti. Allah Resûlü, yerine getirilemeyen adağı, gereği yapılamayan yemin gibi düşünmüş ve ikisinin kefaretinin de aynı olduğuna hükmetmişti.[12]

"Her kim Allah'a itaat etmeyi adarsa, Allah'a itaat etsin. Her kim de Allah'a karşı isyan etmeyi adarsa, sakın Allah'a isyan etmesin!"[13] buyuran Hz. Peygamber, aslen günah olan bir şeyi kastederek adak yapılamayacağını; yapılsa bile bunun yerine getirilmemesi gerektiğini açık bir şekilde beyan etmişti. Nitekim oğlunu kurban etmeyi adadığını söyleyen birine İbn Abbâs, "Bunu yapma, onun yerine yemin kefareti öde." diyerek yol göstermişti.[14]

Dünyalık birtakım kazançlara yönelik bir pazarlığa dönüştürülmediği sürece yerine getirilmesi gerekli bir borç olarak görülen adaklarda, insanın duygusal yönünü de göz önünde bulunduran Hz. Peygamber, onun gücünü dikkate alarak, hem meşruiyet ve hem de nitelik açısından birtakım düzenlemeler yapmıştır.

Resûl-i Ekrem, can, mal ve sağlık gibi temel prensipler açısından korunması zorunlu olan değerlere zarar verecek bir şekle büründüğünde,

10 M4245 Müslim, Nezr, 8.
11 M4253 Müslim, Nezr, 13.
12 N3863 Nesâî, Eymân, 41.
13 B6696 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 28.
14 MU1019 *Muvatta'*, Nüzûr, 4.

adağın şekline de müdahale etmiştir. Hutbe okurken, dışarıda güneşin altında ve ayakta duran birini gören Peygamber Efendimiz bunun sebebini merak edip sorduğunda, cemaatten birileri, 'İsmi, Ebû İsrâil olan bu şahsın, oturmadan, gölgelenmeden ve ayakta durarak oruç tutmayı adadığını' söyleyince, *"Söyleyin ona otursun, gölgelensin, konuşsun; adadığı orucunu da tamamlasın."* buyurmuştur.[15] Yine oğullarının kolları arasında, onlara dayanarak yürümeye çalışan yaşlı bir adamı gördüğünde de Hz. Peygamber onun durumunu sormuştur. Hacca yürüyerek gitmeyi adadığını söylediklerinde, *"Bu adamın kendine azap etmesine Yüce Allah'ın ihtiyacı yoktur!"* demiş ve ona bir hayvana binmesini emretmiştir.[16]

Ukbe b. Âmir'in kız kardeşi de, korumasız bir şekilde güneşin altında yürüyerek hacca gitmeyi adamış ancak yolculuk ağır gelince Hz. Peygamber'e ne yapması gerektiğini sorması için Ukbe'yi göndermiştir. Kız kardeşinin durumunu anlatan Ukbe'ye Hz. Peygamber, *"Yürüsün ama yorulunca da bir hayvana binsin!"* diyerek güç yetirilemeyen unsurları terk etmek suretiyle adağın yerine getirilmesini önermiştir.[17]

Söz konusu rivayetlerdeki adakla, hac yolculuğunu yürüyerek yapma amaçlanmıştır. Allah Resûlü, bu ibadetle kendini yükümlü kılan sahâbîlerin, ulaşım vasıtası kullanarak da olsa adaklarını yerine getirmelerini talep etmiştir. Ancak adağın içindeki şekle yönelik vurgular, insanlara meşakkat veriyorsa, insana verilen değer gereği, bunların normalleştirilmesi istenmiştir. Nitekim hadîs-i şerîflerde bunun açık örnekleri görülmektedir. Bununla birlikte ağızdan çıkan her sözün bir bedeli olduğu düşünülerek, bunun için kefaret ödenmesi de uygun görülmüştür. Bu nedenle, herkes için olmasa bile, ekonomik gücü yerinde olan Ukbe'nin kız kardeşine bir deve veya sığır kesmesi tavsiye edilmiştir.[18]

Hz. Peygamber, nezredilen şey ibadet türünden olmasa bile, adak yapana saygı göstermek ve verilen sözün yerine getirilmesini sağlamak için, ona izin vermiştir. Nitekim Allah'ın Resûlü (sav), çıktığı bir savaştan dönünce siyah bir cariye gelmiş ve "Ey Allah'ın Resûlü! Allah seni sağ salim bu savaştan döndürürse senin huzurunda def çalıp şarkı söylemeyi adamıştım, ne dersiniz?" diye sormuştu. Efendimiz (sav), *"Eğer adamış isen çal, aksi takdirde gerek yok."* buyurmuş, bunun üzerine cariye nezrettiği gibi def çalmaya başlamıştır.[19]

Ümit, korku, beklenti veya şükran gibi duyguların yoğun olduğu anlarda, Yüce Yaratıcı'ya dönerek yapılan vaadlerin arzu edildiği gibi çık-

15 B6704 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 31.
16 M4247 Müslim, Nezr, 9.
17 N3845 Nesâî, Eymân, 32.
18 D3303 Ebû Dâvûd, Nüzûr, 19.
19 T3690 Tirmizî, Menâkıb, 17.

maması durumunda ne yapılacaktı? Meselâ, İmrân'ın hamile olan karısı Hanne, erkek çocuk beklentisiyle şöyle demişti: "Rabbim! Karnımdaki çocuğu sırf sana hizmet etmesi için adadım. Onu benden kabul et. Şüphesiz (niyazımı) hakkıyla işiten ve (niyetimi) bilen sensin." Ancak beklediğinin aksine doğan çocuk kız doğmuştu. Hanne, "Onu kız doğurdum; oysa erkek kız gibi değildir." diyerek şaşkınlığını dile getirmişti. Ona "Meryem" adını vererek, hem kendisini ve hem de soyunu Yüce Yaratıcı'nın korumasına bırakmıştı. Rabbi de Meryem'i güzelce kabul etmiş ve onu Hz. Zekeriya'nın himayesinde yetiştirmişti.[20] Böylece Hz. Meryem, annesinin adağı sonucu mabette ilim ve ibadet ile büyümüştü.

Çok arzu edilen, heyecanla beklenen bazı şeylerin gerçekleşmesi veya korkulanların olmaması için kudret sahibi Allah'a dönerek dua etmek kulluğun bir gereğidir. Zira O'ndan başka sığınılacak veya talepte bulunulabilecek bir makam, bir merci bulunmamaktadır. Kul, beklentisinin gerçekleşmesi durumunda bazen belli adaklarda bulunur. İstenilenin gerçekleşmesi hâlinde, şükran nişanesi olarak anılan adağın yerine getirilmesi gerekir. Zira hem âyetlerde hem de hadislerde, yapılan adakların yerine getirilmesi talep edilmektedir. Yüce Allah adanan adakların yerine getirilmesini emrederken,[21] cennetten fışkıran pınarlardan içen iyilerin kıyamet gününden korkarak adaklarını yerine getiren kimseler oldukları beyan edilmektedir.[22] Resûl-i Ekrem, *"Gücünün yettiği bir şeyi adayan, onu yerine getirsin!"*[23] buyurarak bu konunun önemini vurgulamıştır.,

Ancak âciz kalınan durumlarda insanın bir ümit kapısı ve sığınak olarak gördüğü makama adakta bulunması, kolay yoldan dünyalık bazı şeyleri elde etmenin aracı hâline dönüştürülmeye de müsait gözükmektedir. Bunu dikkate alan Allah Resûlü, *"Adakta bulunmayın. Zira o takdir olunan hiçbir şeyi değiştirmez. Sadece onunla cimrinin elinden malı çıkarılır."*[24] buyurmak suretiyle İslâm inancının esaslarından biri olan kadere ve onun adakla ilişkisine atıfta bulunmuştur. Bir başka rivayette ise, *"Adak, Allah'ın takdir etmediği bir şeyi insana yaklaştırmaz. Ancak nezr(ettiği husustaki iş) kadere uygun düşer (ve gerçekleşir) de böylece cimrinin elinden istemediği hâlde malı çıkarılır."* buyurmuştur.[25] Bu bağlamda, adağın herhangi bir şeyi takdir edilenden ne öne çekeceği ne de geriye bırakacağı vurgulanarak[26] zihinlerdeki adak algısı netleştirilmiştir.

Adakların, kaderi değiştirmeyeceğine vurgu yapılmaktadır. Rivayetlerde yer alan, 'istemediği hâlde cimrinin elinden malı çıkarılır.' ifadesi de

[20] Âl-i İmrân, 3/35-37.
[21] Hac, 22/29.
[22] İnsân, 76/5-7.
[23] İM2128 İbn Mâce, Keffâret, 17.
[24] N3836 Nesâî, Eymân, 26.
[25] M4243 Müslim, Nezr, 7.
[26] B6692 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 26.

buna işaret etmektedir. Bu nedenle, "hastam iyileşirse", "yitiğimi bulursam", "Allah beni bu beladan kurtarırsa" ya da "şu nimetleri bana verirse" şeklindeki dünyalık birtakım taleplerle yapılan adaklar hoş karşılanmamıştır. Gereğini yerine getirmeksizin taleplerde bulunan ve kısa yoldan birtakım dünyalık menfaatler temin etmeyi arzulayan insanların yöneldiği adak türünün de bu olduğu görülmektedir. Kulluk bilinciyle yapılan adağın geri planda kalmasına neden olan bu adak tarzını, bazı sahâbîler de uygun görmemişlerdir.[27]

Ka'b kabilesinden Mes'ûd b. Amr, Abdullah b. Ömer'e gelip şöyle demişti: "Oğlum Fars (İran) diyarında Ömer b. Ubeydullah'ın yanında görev yapıyordu. O sırada Basra'da insanları kırıp geçiren bir veba salgını görüldü. Ben bunu duyunca, 'Allah sağ salim oğlumu geri getirirse Kâbe'ye yürüyerek gideceğim.' diye adak adadım. Ne var ki, oğlum hasta döndü ve çok geçmeden de öldü. Şimdi ben ne yapmalıyım?" Bu soruyu işiten İbn Ömer, "Siz adak adamadan nehyedilmediniz mi?! Resûlullah (sav), *'Adak, kaderin önüne geçip bir şeyin olmasını sağlamayacağı gibi, olacağı da ertelemez. Ancak adak sebebiyle cimriden mal çıkarılır.'* buyurdu ya! (Madem ki adadın, şu hâlde) adağını yerine getir!" dedi.[28]

Bu yaklaşım genel anlamda adak adamaya karşı çıkmaktan ziyade, meşru bir ibadet aracının, farklı amaçlarla kullanılmasına bir tepkidir. Netice itibariyle adaklar, Yüce Allah tarafından kullarına yüklenmediği hâlde, kulların Yaratıcılarına verdikleri yükümlülük gerektiren özel sözlerdir. Bu nedenle adak adarken kişi, sahip olmadığı bir şeyi, gücünün yetmeyeceği bir işi, dinen meşru olmayan bir hususu adak konusu yapmamalıdır. Zira Peygamber Efendimizin ifadesiyle, *"Yüce Allah'ın rızasını kazandıracak şeylerin dışında adak yapılmaz."*[29] Sorumsuzca adanan ve gerek maddî gerekse mânevî açıdan güç yetirilemeyecek adaklar, sahibini sorumluluk altına sokmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Rabbimizin rızasını kazanma düşüncesiyle, şükür kabilinden yapılan adakların mutlaka yerine getirilmesi; günaha sevk edecek adakların ise terk edilmesi gerekmektedir.

[27] T1538 Tirmizî, Nüzûr, 11
[28] NM7837 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 338.
[29] D2192 Ebû Dâvûd, Talâk, 7.

ÖZÜRLÜLÜK ve İBADETLER
GÜCÜ NİSPETİNDE SORUMLU OLMAK

عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ ﵁ قَالَ: كَانَتْ بِى بَوَاسِيرُ فَسَأَلْتُ النَّبِيَّ ﷺ عَنِ الصَّلاَةِ. فَقَالَ: "صَلِّ قَائِمًا، فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَقَاعِدًا، فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَعَلَى جَنْبٍ."

İmrân b. Husayn (ra) diyor ki:
"Basur hastalığım vardı. Bu sebeple Hz. Peygamber'e (sav) gelerek nasıl namaz kılacağımı sordum. Hz. Peygamber şu cevabı verdi:
"Namazı ayakta kıl, buna gücün yetmezse oturarak kıl, buna da gücün yetmezse yan üstü yatarak kıl."

(B1117 Buhârî, Taksîru's-salât, 19)

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِى سَفَرٍ فَرَأَى رَجُلاً قَدِ اجْتَمَعَ النَّاسُ عَلَيْهِ، وَقَدْ ظُلِّلَ عَلَيْهِ، فَقَالَ: "مَا لَهُ." قَالُوا: رَجُلٌ صَائِمٌ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تَصُومُوا فِى السَّفَرِ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: رَخَّصَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِلْحُبْلَى الَّتِى تَخَافُ عَلَى نَفْسِهَا أَنْ تُفْطِرَ وَلِلْمُرْضِعِ الَّتِى تَخَافُ عَلَى وَلَدِهَا.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ أَنْ تُؤْتَى رُخَصُهُ، كَمَا يَكْرَهُ أَنْ تُؤْتَى مَعْصِيَتُهُ."

عَنْ أَبِى مُوسَى قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا بَعَثَ أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِهِ فِى بَعْضِ أَمْرِهِ قَالَ: "بَشِّرُوا وَلاَ تُنَفِّرُوا، وَيَسِّرُوا وَلاَ تُعَسِّرُوا."

Câbir b. Abdullah (ra) anlatıyor: Bir yolculuk esnasında Resûlullah (sav), insanların etrafına toplanarak gölgelendirdikleri bir adam gördü ve *"Neyi var?"* diye sordu. Etrafındakiler, "O, oruçlu." deyince Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"(Zorlanmanız yahut zarar görmeniz hâlinde) yolculukta oruç tutmanız iyilik (fazilet) değildir."*

(M2612 Müslim, Sıyâm, 92)

Enes b. Mâlik diyor ki, "Resûlullah (sav) kendisine zarar gelmesinden korkan hâmile kadın ile çocuğunun zarar görmesinden endişe eden emzikli kadın için Ramazan orucunu tutmama ruhsatı vermiştir."

(İM1668 İbn Mâce, Sıyâm, 12)

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, yasaklarının işlenmesinden nasıl hoşlanmazsa, (tanıdığı) ruhsatların uygulanmasından da o kadar hoşnut olur."*

(HM5866 İbn Hanbel, II, 108)

Ebû Musa'dan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) ashâbından birini bir iş için gönderdiğinde şöyle derdi: *"Müjdeleyin nefret ettirmeyin; kolaylaştırın zorlaştırmayın."*

(M4525 Müslim, Cihâd ve siyer, 6)

Allah Resûlü bir gün kendisine indirilen Kur'an âyetlerini yazması için vahiy kâtiplerinden Zeyd b. Sâbit'i yanına çağırmıştı. Bunu duyan Zeyd, yazı için eline aldığı bir kürek kemiğiyle Resûlullah'ın (sav) yanına geldi. Hz. Peygamber, Nisâ sûresinin 95. âyetini yazdıracaktı. *"Müminlerden oturanlarla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz."* demişti ki âmâ sahâbî Abdullah b. Ümmü Mektûm çıkageldi. Allah Resûlü'nün sözlerini işitmişti ve bu nedenle yüreğini derin bir hüzün kaplamıştı. Dilinden dökülen şu sözler üzüntüsünü ve çaresizliğini ifade etmeye yetiyordu: "Yâ Resûlallah! Vallahi, eğer gücüm yetseydi ben de mutlaka cihada katılırdım." İbn Ümmü Mektûm'un iman dolu bu sözcüklerin ardından vahyin ağırlığı tekrar Allah Resûlü'nün üzerine çöktü. Zira kulunun taşıyamayacağı yükü ona asla yüklemeyen Allah Teâlâ, *"özür sahipleri müstesna"* ifadesini Elçisi'ne vahyetmişti.[1]

İnsanı yaratan Allah, onu en iyi tanıyan ve dolayısıyla onun sınırlarını en iyi bilendir.[2] Ve O, her şeye kadir olduğu gibi kuluna gücünün yetmeyeceği bir vazifeyi vermeyecek kadar da âdildir. Çünkü O, Rahmân ve Rahîm'dir. Hayatın her ânında insanlara karşı şefkatli ve merhametli olan[3] Yüce Yaratıcı, kullarına birtakım sorumluluklar yüklerken elbette onları donattığı özellikleri en iyi bilendir.[4] Bu nedenle onlara çekemeyecekleri bir yükü asla yüklememiştir.[5] Zihinsel engelli kimseleri sorumluluktan tamamen muaf tutarken, *"Âmâya güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya güçlük yoktur."*[6] âyetiyle bedensel engellilik gibi uzun süreli ya da hastalık gibi daha kısa süreli engeller nedeniyle dinin bazı gereklerini yerine getiremeyen kimseleri bu nedenle günahkâr saymayacağını bildirmiştir. Zira O, kulları için kolaylığı diler, onların zorluk çekmelerini istemez[7] ve *"Rabbim, bize çekemeyeceğimiz yükü yükleme!"*[8] diye dua eden kullarına icabet eder.

Hastalık, insanı zayıf düşüren bir durum olduğu için İslâm dini bunu bir mazeret kabul etmiş ve hastaların ibadetlerini yerine getirmeleri için bazı kolaylıklar sunmuştur. Peygamberimiz (sav) sağlık problemleri olan kimselerin durumunu mutlaka dikkate almış, kişinin ibadetleri yerine getirmek için sağlığını düşünmeksizin canını tehlikeye atacak derecede ken-

1 B4592 Buhârî, Tefsîr, (Nisâ) 18; M4911 Müslim, İmâre, 141.
2 Mülk, 67/13-14.
3 Bakara, 2/143.
4 Mülk, 67/14.
5 Bakara, 2/286.
6 Nûr, 24/61.
7 Bakara, 2/185.
8 Bakara, 2/286.

dini zorlamasına müsaade etmemiştir. Nitekim Resûlullah (sav) gusletmesi gereken yaralı durumdaki birinin yarasının üzerine meshetmek suretiyle vücudunun geri kalan kısmını yıkamasının yeterli olacağını söylemiştir.[9]

Hz. Peygamber, kendisine gelerek hasta olduğunu bildiren ve bu durumda ibadetlerini nasıl eda edeceğini soran kimselere hem bedenlerini zorlamayacak hem de ibadetlerini aksatmayacak şekilde yol göstermiştir. Sahâbeden basur hastalığına yakalanan İmrân b. Husayn'ın namazlarını nasıl kılacağını sorması üzerine, *"Namazı ayakta kıl, buna gücün yetmezse oturarak kıl, buna da gücün yetmezse yan üstü yatarak kıl."* buyurmuştur.[10] Kendisi de hastalandığı zamanlarda ruhsatı tercih ederek insanlara bu konuda örneklik etmiştir. Bu doğrultuda, attan düşerek sağ yanını incittiğinde oturarak imamlık yapmış,[11] vefatıyla sonuçlanan hastalığında namazlarının çoğunu oturarak kılmış[12] ve ashâbına da oturarak imamlık yapmıştır.[13] Ayrıca imamlık yapan kimselere namaz kıldırırken cemaat içinde hasta, yaşlı ve zayıf kimseler olabileceğini hatırlatarak namazı çok uzun tutmamalarını öğütlemiştir.[14]

Hastalara abdest ve namaz konularında olduğu gibi oruç ibadetinde de rahatlatıcı çözümler sunulmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun. Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler sayısınca) başka günlerde kaza etsin. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez."*[15] âyetiyle Ramazan ayında hasta olup da oruç tutamayanların sonradan tutabileceği belirtilmiş, iyileşme şansı olmayan kimseler için de oruç yerine "fidye" verme kolaylığı sağlanmıştır.[16]

İslâm dininde bedenen sağlıklı olmayı gerektiren hac ibadetinin yerine getirilmesi de mazeret sahibi kimseler için kolaylaştırılmıştır. Hz. Peygamber, rahatsızlığından dolayı hacda zorlanan Ümmü Seleme'ye insanların arkalarından giderek binek üzerinde tavaf edebileceğini söylemiş,[17] haccın farz olduğu sıralarda babası yaşlılıktan dolayı âciz düşmüş bir kadına da babasının yerine vekâleten hac yapabileceğini bildirmiştir.[18] Ayrıca, *"Haccı ve umreyi Allah için tam yapın. Eğer (bunlardan) alıkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa; oruç, sadaka, kurban cinsinden biri üzere fidye gerekir."*[19] âyetiyle, bir rahatsızlığı nedeniyle hacda bazı görevlerini yerine getiremeyen kimselerin oruç tutmak, sadaka vermek ya da kurban kesmek suretiyle bu eksikliklerini giderebilecekleri ifade edilmiştir.

9 D336 Ebû Dâvûd, Tahâret, 125.
10 B1117 Buhârî, Taksîru's-salât, 19.
11 M921 Müslim, Salât, 77.
12 B590 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 33.
13 M926 Müslim, Salât, 82.
14 B702 Buhârî, Ezân, 61.
15 Bakara, 2/185.
16 Bakara, 2/184.
17 M3078 Muslim, Hac, 258.
18 B1513 Buhârî, Hac, 1.
19 Bakara, 2/196.

Medine'den haccetmek üzere yola çıkan Hz. Peygamber ve ashâbı Mekke'ye altı mil uzaklıktaki Serif mevkiine geldiklerinde Hz. Âişe âdet görmüş ve hac vazifesini yapamayacağı düşüncesiyle ağlamaya başlamıştı. Onun bu durumunu gören Allah Resûlü, bunun Allah tarafından belirlenen bir yazgı olduğunu söyleyerek onu teselli etmiş ve Kâbe'yi tavaf dışında hacıların yaptığı tüm uygulamaları yapabileceğini söylemiştir.[20] İslâm, ibadetlerde hanımların özel durumlarını göz önünde tutmuştur. Hanım sahâbîlerin uygulamalarına ve müminlerin annesi Hz. Âişe'nin ifadelerine göre, âdetli hanımlar namaz ve oruç ibadetlerini yerine getirmezler. Âdet hâlinde tutulmayan oruçların daha sonra tamamlanması gerekli görülürken, kılınmayan namazların ise kaza edilmesi istenmemiştir.[21] Loğusalık hâlinde olan kadınlar da aynı şekilde muamele görmüş,[22] anne ve bebek sağlığı düşünülerek hamile ve emziren hanımlara oruç tutmama ruhsatı verilmiş,[23] tutamadıkları oruçları daha sonra tutmalarına müsaade edilmiştir. Hanımların özel durumlarıyla alâkalı bu tür ruhsatlar Hz. Peygamber'in talimatları doğrultusunda "dinde kolaylık" prensibi göz önünde bulundurularak uygulanagelmiştir.

Hz. Peygamber'e gelerek devamlı kanaması olduğunu, ibadetler hususunda nasıl davranması gerektiğini soran Ebû Hubeyş'in kızı Fâtıma'ya Allah Resûlü, "*Normalde âdet gördüğün günler gelince namaz kılmayı terk et. Sonra yıkan ve namaza başla.*"[24] diyerek yol göstermiştir. Fıkıhta "istihâze" diye bilinen devamlı kanama hâli, kadınların maruz kaldığı bir rahatsızlık durumu olup âdetten farklıdır. Hz. Peygamber bunun bir damar kanaması olduğunu söyleyerek[25] böyle bir rahatsızlığı olan kişinin her namaz vakti için ayrıca abdest almak suretiyle sağlıklı bir insanın yaptığı namaz ve oruç[26] gibi tüm ibadetlerini yerine getirebileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla âdet günleri sona erdiği hâlde kanaması bitmeyen bir kadın, âdetinin bitiminde mutlaka gusül abdesti almalıdır.[27] Özür kanaması gören kadının eşiyle birlikte olmasına da müsaade edilmiştir.[28] Böyle özrü olan bir hanımın Kur'an okuması, mescide girmesi ve tavaf etmesi de bu müsaade kapsamındadır.[29] Devam eden burun kanaması ve idrar tutamama gibi abdeste mâni olan bir durumun sürekliliği söz konusu olduğunda da aynı hüküm geçerlidir.

Bedensel engellilik, hastalık, yolculuk ve yaşlılık gibi durumların dışında çeşitli hâricî etkenlerden doğabilecek mazeretler de ibadetlerin edasında dikkate alınmıştır. Elverişsiz doğa şartları, düşman korkusu, vahşi

20 B294 Buhârî, Hayız, 1; M2918 Müslim, Hac, 119.
21 B321 Buhârî, Hayız, 24; M763 Müslim, Hayız, 69.
22 D312 Ebû Dâvûd, Tahâret, 119.
23 İM1668 İbn Mâce, Sıyâm, 12.
24 B325 Buhârî, Hayız, 24; M753 Müslim, Hayız, 62.
25 M753 Müslim, Hayız, 62.
26 D297 Ebû Dâvûd, Tahâret, 112; T126 Tirmizî, Tahâret, 94.
27 B228 Buhârî, Vudû', 63.
28 DM839 Dârimî, Tahâret, 84; BS1599 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I/436.
29 *TDV İlmihali*, I, 215.

hayvan tehlikesi veya esaret gibi durumlarda inananlara kolaylık sağlanmıştır. Allah Resûlü'nün hayatında bunun örneklerini görmek mümkündür. Örneğin Hz. Peygamber ve ashâbı bir yolculuk esnasında dar bir vadiden geçiyorlardı. Bardaktan boşanırcasına yağan yağmurun neden olduğu çamurla kısa sürede her yer bataklığa dönüşmüştü. Kimse bineğinden inemiyordu. Derken namaz vakti geldi. Müezzin ezan okuyunca Allah Resûlü bineğiyle cemaatin önüne geçerek binekten inmeden namaz kıldırdı. Secdelerde rükûlardan daha fazla eğildiği göze çarpıyordu.[30] Bu şekilde hava şartlarını göz önünde bulundurarak hareket eden Hz. Peygamber, bir sabah namazında aşırı soğuk olduğu için ashâba cemaate katılmayabileceklerini duyurmuş;[31] sefere çıktığı zamanlarda hava yağmurlu, soğuk veya rüzgârlı ise ashâbına cemaate gelmemelerini, namazlarını bulundukları yerlerde kılmalarını emretmiştir.[32] Ayrıca bir seriyyeye gönderdiği sahâbîlerin, dönüşlerinde kendisine gelerek aşırı soğuk sebebiyle maruz kaldıkları sıkıntılardan şikâyet etmeleri üzerine, sarık ve mestler üzerine meshedebileceklerini bildirmiştir. [33] Sıcağın çok şiddetli olduğu bir günde de öğle ezanını okumaya hazırlanan müezzine engel olarak serinliği beklemesini istemiş ve *"Sıcak şiddetli olduğunda namazı serinliğe bırakınız."* buyurmuştur.[34]

Dinimizde her ne kadar mazereti olan kimseye büyük kolaylıklar sağlanmışsa da kişinin bunlardan faydalanmadan önce vicdanına danışarak mazeretinin kendisini ne derece etkilediğini sorması ve böylece bir iç değerlendirme yapması gerekir. Zira mazeretinin durumunu ancak kendisi en iyi şekilde takdir edebilir. Hayatî tehlike ya da sağlığın kötüleşmesi gibi ciddi gelişmeler yaşanmayacaksa ibadeti mümkün olduğunca normal şartlarına göre eda etmek ve verilen ruhsatları suistimal etmemek önemlidir. Bu tutum, ilmi, gizli ve aşikâr her şeyi kuşatan Yüce Yaratan'a[35] karşı samimi duruşun bir ifadesidir. Çünkü kulluk bilincine erişen bir Müslüman, Rabbine karşı olan tüm görevlerini, O'nun rızasını kazanma arzusuyla ve gücü nispetinde en güzel şekilde yerine getirir. Bu nedenle Resûlullah, âmâ oluşu, evinin mescide uzaklığı ve kendisini mescide getirecek birinin bulunmayışı sebebiyle namazlarını evde kılmak için izin isteyen İbn Ümmü Mektûm'a, *"Ezan sesini duyuyor musun?"* diye sormuş, "Evet" cevabını alınca cemaate katılmaması için kendisine ruhsat veremeyeceğini söylemiştir.[36]

İslâm kolaylık dinidir. Bu özelliği sayesinde her zamana ve her mekâna hitap edebilmektedir. Kişiler birtakım ibadetleri yerine getirmekle yükümlü tutulurken, hayatın gerçekleri göz ardı edilmemiş, her özel durum için

30HM17716 İbn Hanbel, IV, 174.
31HM18099 İbn Hanbel, IV, 219.
32B632 Buhârî, Ezân, 18; M1601 Müslim, Müsâfirîn, 23.
33D146 Ebû Dâvûd, Tahâret, 57; HM22742 İbn Hanbel, V, 278.
34B539 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 10; M1400 Müslim, Mesâcid, 184.
35İbrâhîm, 14/38.
36D552 Ebû Dâvûd, Salât, 46; M1486 Müslim, Mesâcid, 255.

mutlaka bir alternatif sunularak dinin işlevselliği korunmuştur. Meselâ, suyun olmadığı yerde teyemmüm vardır,[37] ayakların yıkanmasında zorluk bulunan yerde mestlerin üzerine mesh ve yaralarda sargının üzerine mesh vardır,[38] zor durumlarda, yapılması esas olan azimetlerle beraber, ruhsatlar vardır. Ve Allah Resûlü, *"Allah, yasaklarının işlenmesinden nasıl hoşlanmazsa, (tanıdığı) ruhsatların uygulanmasından da o kadar hoşnut olur."*[39] buyurur. Zaruret durumları için özel hükümler konulmuştur. Örneğin açlıktan ölmek üzere olan kişinin, başka imkânı yoksa aslen haram olan domuz etini ölmeyecek kadar yemesinde sakınca yoktur.[40]

Sevgili eşi Hz. Âişe'nin, "Resûlullah iki şey arasında tercih yapmak zorunda kaldığında kolay olanını tercih ederdi."[41] sözleriyle belirttiği üzere, hayatı zorlaştırmak yerine dinen bir sakıncası olmadığı sürece kolaylıktan yana olan Allah Resûlü'nün, her namazdan önce dişleri temizlemek[42] ve her namaz için abdest almak[43] gibi ümmetine ağır geleceğini düşündüğü bazı işlerin yapılmasını emretmekten kaçındığı bilinmektedir. Bir gün ashâbına yatsı namazını vakit iyice ilerlemişken kıldıran Resûlullah şu sözleri söylemiştir: *"Eğer zayıfın zayıflığı, hastanın hastalığı ve ihtiyaç sahibinin ihtiyaç hâli olmasaydı bu namazı (sürekli) gece yarısına kadar geciktirirdim."*[44]

Diğer taraftan Allah emretmediği hâlde birtakım şeyleri kendilerine âdet edinerek sonunda bunların bir mecburiyet hâline gelmesine yani farz kılınmasına yol açan, dolayısıyla kendi kendilerine zorluk çıkaran geçmiş kavimlerin[45] bu hâllerine dikkat çeken Hz. Peygamber,[46] ümmetinin de aynı hataya düşeceğinden endişe etmiştir. Bu nedenle Duhâ namazını kılmak gibi yapmaktan zevk duyduğu bazı ibadetleri bazen bilerek terk etmiş[47] ve kendisi gibi gece namazı kılmak isteyen sahâbîlere de şöyle öğüt vermiştir: *"Gücünüzün yeteceği kadar işi (ibadeti) üzerinize alın. Çünkü sizler (ibadetten) usanıp bıkarsınız da Allah (sevap vermekten) bıkmaz. Allah katında amellerin en hayırlısı az da olsa devamlı olandır."*[48] Ashâbından herhangi birini bir göreve gönderdiği zaman onlara, *"Müjdeleyin nefret ettirmeyin; kolaylaştırın zorlaştırmayın."*[49] tavsiyesinde bulunan Rahmet Peygamberi, şu uyarısıyla bütün çağlara seslenmiştir: *"Din kolaydır. Bir kişi takatinin üstünde ibadete kalkışırsa din karşısında âciz kalır. Bunun için aşırıya kaçmayın, dosdoğru yolu tutun ve (salih amellerden alacağınız mükâfattan ötürü) sevinin."*[50]

37 Mâide, 5/6.
38 D146 Ebû Dâvûd, Tahâret, 57; İM657 İbn Mâce, Tahâret, 134; MA617 Abdürrezzâk, *Musannef*, I, 160.
39 HM5866 İbn Hanbel, II, 108.
40 Bakara, 2/173; En'âm, 6/145.
41 B6786 Buhârî, Hudûd, 10.
42 M589 Müslim, Tahâret, 42.
43 HM7504 İbn Hanbel, II, 259.
44 D422 Ebû Dâvûd, Salât, 7; HM11028 İbn Hanbel, III, 5.
45 Hadîd, 57/27.
46 D4904 Ebû Dâvûd, Edeb, 44.
47 B1128 Buhârî, Teheccüd, 5; M1662 Müslim, Müsâfirîn, 77.
48 M1827 Müslim, Müsâfirîn, 215; N763 Nesâî, Kıble, 13.
49 M4525 Müslim, Cihâd ve Siyer, 6.
50 B39 Buhârî, Îmân, 29.

YOLCULUKTA İBADET
YOLCUYA TANINAN KOLAYLIKLAR

عَنْ خُزَيْمَةَ بْنِ ثَابِتٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "الْمَسْحُ عَلَى الْخُفَّيْنِ لِلْمُسَافِرِ
ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ وَلِلْمُقِيمِ يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ."

Huzeyme b. Sâbit'in rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Mestler üzerine mesh süresi, yolcu için üç gün üç gece, mukim içinse bir gün bir gecedir."*

(D157 Ebû Dâvûd, Tahâret, 60)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﵄ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَجْمَعُ بَيْنَ صَلَاةِ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ إِذَا كَانَ عَلَى ظَهْرِ سَيْرٍ، وَيَجْمَعُ بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا ارْتَحَلَ قَبْلَ أَنْ تَزِيغَ الشَّمْسُ أَخَّرَ الظُّهْرَ إِلَى وَقْتِ الْعَصْرِ، ثُمَّ يَجْمَعُ بَيْنَهُمَا، وَإِذَا زَاغَتْ صَلَّى الظُّهْرَ ثُمَّ رَكِبَ.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَرَجَ مِنْ مَكَّةَ إِلَى الْمَدِينَةِ لَا يَخَافُ إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ.

عَنْ حَمْزَةَ بْنِ عَمْرٍو ﵁ قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنِ الصَّوْمِ فِي السَّفَرِ قَالَ: "إِنْ شِئْتَ أَن تَصُومَ فَصُمْ وَإِنْ شِئْتَ أَن تُفْطِرَ فَأَفْطِرْ."

İbn Abbâs (ra) şöyle demiştir: "Resûlullah yolculukta öğle ile ikindi namazlarını cem eder (tek vakitte birleştirerek peş peşe kılar), aynı şekilde akşam ile yatsı namazlarını da cem ederdi."

(B1107 Buhârî, Taksîru's-salât, 13)

Enes b. Mâlik şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav), öğle vakti girmeden sefere çıkacağı zaman öğle namazını ikindi vaktine kadar erteler, sonra iki namazı beraber kılardı. Öğle vaktinden sonra yola çıktığında ise namazını kılar yola öyle çıkardı."

(B1111 Buhârî, Taksîru's-salât,15)

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav), Mekke'den Medine'ye yola çıktı ve âlemlerin Rabbi olan Allah'tan başka hiçbir şeyden korkusu olmadığı hâlde namazlarını ikişer rekât olarak kıldı.

(N1436 Nesâî, Taksîru's-salât, 1)

Hamza (b. Amr) anlatıyor: "Allah'ın Resûlü'ne (sav) yolculukta oruç meselesini sordum. O da, *"Tutmak istersen tut, tutmak istemezsen tutma."* buyurdu.

(N2298 Nesâî, Sıyâm, 56)

Hicretin sekizinci yılı Ramazan ayında, Allah Resûlü ve binlerce sahâbîsi Mekke'nin fethi için yola çıktıklarında oruçlu idiler. Mekke yakınlarındaki Kürâu'l-Ğamîm mevkiine vardıklarında vakit ikindiyi geçmişti. Hz. Peygamber, yorgun ve bitap düşen ashâbının oruçtan dolayı hayli zorlandığını fark etti. Arkadaşlarından bir tas su istedi ve getirilen bu suyu herkesin gözü önünde içti. Allah Resûlü'nün orucunu bozduğunu görenlerden bazıları derhâl oruçlarını bozdu, bazıları ise oruçlarına devam ederek bozmadılar. Bunu duyan Allah'ın Elçisi, *"Onlar sözüme karşı geliyorlar, onlar sözüme karşı geliyorlar!"* diyerek oruç tutmaya devam edenlerin bu tutumundan hoşlanmadığını bildirdi.[1]

Yolculuk hâli, başlı başına bir meşakkattir. Hemen her yolculuğun kendine göre birtakım riskleri, sıkıntıları ve güçlükleri vardır. Kişi eşinden, işinden, evinden uzak kalarak, zihnen ve bedenen yorulur. Nitekim Peygamber Efendimiz, *"Yolculuk, uykunuzu ve yeme-içmenizi engelleyen bir çeşit azaptır."*[2] buyurarak yolculuğun sıkıntısını tarif etmiştir. Durum böyle olunca kişi, bir an önce evine, yurduna, ailesine sağ salim kavuşma çabası içinde hisseder kendini.

Kur'ân-ı Kerîm'de savaş ve hastalık gibi yolculuğun da sıkıntılı olduğuna işaret edilmiş ve bu durumlar için özel hükümlere işaret edilmiştir. Savaş esnasında kılınan namaz için olduğu gibi, yolculukta kılınan namaz için de kolaylık sağlanmıştır. *"Yeryüzünde sefere çıktığınız vakit kâfirlerin size saldırmasından korkarsanız, namazı kısaltmanızdan ötürü size bir günah yoktur."*[3] âyeti her ne kadar savaş amacıyla sefere çıkılması hâlinde namazın kısaltılabileceğine işaret ediyorsa da, Peygamber Efendimizin uygulamalarından, bu âyetin diğer yolculuklarda namazların kısaltılmasını da kapsadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hem savaş esnasında kılınan korku namazları hem de yolculukta kılınan namazlar için farklı kolaylıklar sağlanmıştır.

"Eğer hasta veya yolculukta iseniz veya biriniz tuvaletten gelmişse ya da hanımlarla cinsel ilişkiye girip de su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin."[4] âyetinde yolculuğa çıkan insanların su bulamama gibi sıkıntılarla karşı karşıya kaldıklarında teyemmüm ederek namazlarını eda edebileceklerine işaret edilmektedir. Aynı şekilde, *"Sizden kim hasta ya da*

[1] M2610 Muslim, Sıyâm, 90; N2265 Nesâî, Sıyâm 49.
[2] B3001 Buhârî, Cihâd, 127; B1804 Buhârî, Umre, 19.
[3] Nisâ, 4/101.
[4] Mâide, 5/6.

yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyen ise bir yoksul doyumu fidye verir."[5] âyetinde oruç konusunda hasta ve yolcu için özel kolaylık sağlandığı bildirilmiştir. Kulları için zorluğu değil daima kolaylığı isteyen Yüce Allah,[6] sıkıntılı anlarında kullarına böyle kolaylıklar sağlamıştır.

Resûlullah'ın yaptığı yolculuklara bakıldığında, risâlet öncesinde ticaret; sonrasında ise hicret, cihad, umre ve hac yapmak için sefere çıktığı, seferin sıkıntılarını yaşayarak yolculuk esnasında yapılan ibadetlerle ilgili kolaylaştırıcı hükümleri uyguladığı ve bunları ashâbına da öğrettiği görülmektedir. Bu hükümlerden biri hafif ve yumuşak deriden yapılan ve ayakları topuklarla birlikte örten bir çeşit ayakkabı olan mestler üzerine yapılan meshin süresi ile ilgilidir. Hz. Peygamber (sav), *"Mestler üzerine mesh süresi, yolcu için üç gün üç gece, mukim içinse bir gün bir gecedir."* buyurmuştur.[7] Tâbiîn âlimlerinden Şureyh b. Hâni bir gün Hz. Âişe'ye gelerek yolculukta mest üzerine meshetme meselesini sorar. Hz. Âişe de ona, "Ali b. Ebû Tâlib'e git ve ona sor. Çünkü o Resûlullah (sav) ile birlikte sefere çıkıyordu." der. Bunun üzerine Şureyh, Hz. Ali'ye gider ve Allah Resûlü'nün nasıl meshettiğini sorar. Hz. Ali, Resûlullah'ın (sav) yolcunun üç gün üç gece, mukim olanın da bir gün bir gece meshedebileceğini belirlediğini anlatır.[8] Yine sahâbeden Huzeyme b. Sâbit'in, "Resûlullah (sav), *'(Yolculukta) mestlere üç gün mesh edin.'* buyurdu. Eğer bu sürenin daha fazla olmasını isteseydik onu artıracaktı."[9] ifadeleri, Allah Resûlü'nün her zaman, özellikle de seferde sıkıntıları gidermeye yönelik bir tutum sergilediğinin bir diğer işaretidir.

Hz. Peygamber'in yolculukta ashâbına öğrettiği önemli kolaylıklardan biri de namazların kısaltılarak ve cem edilerek kılınabileceğidir. Hicretin dokuzuncu senesiydi. Müslümanlara karşı savaşmak üzere Dımaşk'ta kırk bin kişilik bir ordu hazırlanmıştı. Böyle bir askerî harekât hazırlığını öğrenen Allah'ın Resûlü genel seferberlik ilân etti. Hazırlanan ordu Tebük'e doğru yola çıkmıştı. Gidilecek yer uzak, havalar ise sıcak ve kuraktı. Zorlu bir yolculuğa çıkılmıştı.[10] Hatta Kur'ân-ı Kerîm bu yolculuğu *"sâatü'l-usra"* (güçlük zamanı) diye nitelemişti.[11] Bu yolculuk esnasında Resûl-i Ekrem mola verip hareket edeceği zaman öğle vakti henüz girmemişse öğleyi ikindi vaktine kadar geciktirmiş ve ikisini bir arada kılmıştı. Öğle vakti girdikten sonra hareket edecekse, ikindiyi öne alarak ikisini bir arada kılmış, sonra hareket etmişti. Akşamdan önce hareket

5 Bakara, 2/184.
6 Bakara, 2/185.
7 D157 Ebû Dâvûd, Tahâret, 60.
8 M639 Müslim, Tahâret, 85.
9 HM22201 İbn Hanbel, V, 214; D157 Ebû Dâvûd, Tahâret, 60.
10 İF8/111 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VIII, 111; BH3/99 Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, III, 99.
11 Tevbe, 9/117.

edeceği zaman akşam namazını geciktirmiş, akşamı yatsı ile birlikte kılmış; şayet akşamdan sonra hareket edecekse yatsı namazını öne almış, yatsıyı akşam ile birlikte kılmıştı.[12]

Peygamber Efendimiz cem uygulamasını "öğle ile ikindi" ve "akşam ile yatsı" namazlarını birleştirmek suretiyle yapıyordu.[13] O, yolculukta varacağı yere acele gitmesi gerektiği zamanlarda da,[14] düşman takibi ve korkusu gibi acele etmesini gerektiren bir durum bulunmadığı seferlerde de öğle ile ikindiyi ve akşam ile yatsıyı cem ederek kılardı.[15] Nitekim onun bu tutumuna şahit olan Abdullah b. Ömer gibi sahâbîler de böyle yapardı.[16] Enes b. Mâlik Peygamber Efendimizin yolculuktaki namazı nasıl cem ettiğini şöyle anlatıyordu: "Hz. Peygamber (sav), öğle vakti girmeden sefere çıkacağı zaman öğle namazını ikindi vaktine kadar erteler, sonra iki namazı beraber kılardı. Öğle vaktinden sonra yola çıktığında ise namazını kılar yola öyle çıkardı."[17]

Sevgili Peygamberimiz işlerin daima dengeli yürümesinden yana idi. İbadetleri ihmal etmeden bunların günlük hayatın akışı içindeki konumunu belirliyordu. Saîd b. Cübeyr, İbn Abbâs'a, Hz. Peygamber'in Tebük Seferi'nde namazı neden cem ettiğini sorduğunda, "Ümmetini meşakkate sokmamak istediği için" cevabını almıştı.[18] Böylece Allah Resûlü'nün sefere çıkan ashâbını karşılaşabilecekleri sıkıntılardan kurtarmak ve kolaylık sağlamak amacıyla namazları cem ettiği anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber'in seferde bizzat uygulayarak ashâbına gösterdiği kolaylıklardan biri de namazın kısaltılmasıdır. Hz. Âişe'den rivayet edilen, *"Allah, namazı farz kıldığı zaman, hazarda (barış durumunda ve yerleşik iken) ve seferde ikişer rekât olarak farz kılmıştı. Sonra sefer namazları oldukları gibi bırakıldı da hazar namazları artırıldı."*[19] hadisinden de anlaşıldığı gibi seferîliğin sıkıntısı göz önünde bulundurularak namazların rekât sayısında kolaylık sağlanmıştır. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav), Mekke'den Medine'ye yola çıkar ve âlemlerin Rabbi olan Allah'tan başka hiçbir şeyden korkusu olmadığı hâlde namazlarını ikişer rekât olarak kılardı.[20] O, bu kısaltmanın Yüce Allah'ın müminlere bir ikramı olduğunu söylerdi. Ya'lâ b. Ümeyye, Ömer b. Hattâb'a, "Allah Teâlâ, *'Yeryüzünde sefere çıktığınızda, kâfirlerin size bir fenalık yapmasından korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir sorumluluk yoktur.'*[21] buyuruyor. Halbuki insanlar şimdi güven içindedirler. (O hâlde niçin seferde namazları kısa kılıyoruz?)" diye sormuştu. Hz. Ömer ona şöyle cevap verdi: "Bu senin şaştı-

12 T553 Tirmizî, Cum'a, 42
13 B1107 Buhârî, Taksîru's-salât, 13.
14 N595 Nesâî, Mevâkît, 45
15 İM1069 İbn Mâce, İkâmet, 74.
16 B1091 Buhârî, Taksîru's-salât, 6.
17 B1111 Buhârî, Taksîru's-salât, 15.
18 M1630 Müslim, Müsâfirîn, 51.
19 B350 Buhârî, Salât, 1
20 N1436 Nesâî, Taksîru's-salât, 1.
21 Nisâ, 4/101.

ğın şeye vaktiyle ben de şaşmıştım da onu Allah'ın Resûlü'ne sormuştum. O da, *'Bu, Allah'ın size verdiği bir sadakadır. Allah'ın sadakasını kabul ediniz.'* buyurmuştu."[22] Aynı soru Abdullah b. Ömer'e sorulunca o da, "Resûlullah (sav) bize peygamber olarak geldiğinde bizler dalâlette idik. O bize her şeyi öğretti; seferde namazı iki rekât kılmamız da bu öğretilenler arasındaydı."[23] cevabını vermişti. Nitekim Mekke'nin fethi sonrası orada on sekiz gece kalan Hz. Peygamber, namazları ikişer rekât olarak kıldırmış ve (arkasına dönüp cemaate), *"Ey Mekkeliler! Siz namaz(lar)ı dörder (rekât olarak) kılın. Biz (Medineliler) seferîyiz."* buyurmuştu.[24] Bu uygulamasıyla Allah Resûlü, yerleşik olanların, seferî olanın ardında namaz kıldığı zaman namazları nasıl tamamlayacağını da ashâbına öğretmiş oluyordu.

Hz. Ömer'in torunlarından Hafs b. Âsım şunları anlatmaktadır: "Biz yolculukta (amcam Abdullah) İbn Ömer'in beraberindeydik. İbn Ömer bize namaz kıldırdı. Farzdan sonra (sünnet kılmadan) beraber çıkıp gittik. İbn Ömer dönüşünde cemaatin bir kısmının (kalkıp) namaza durduklarını görünce, 'Bunlar ne yapıyorlar?' diye sordu. Ben de, 'Sünnet kılıyorlar.' dedim. İbn Ömer 'Eğer ben (yolculukta) sünnet kılacak olsaydım farzımı tam kılardım! Ey kardeşimin oğlu! Ben Resûlullah (sav) ile beraber bulundum. Vefat edinceye kadar yolculukta iki rekât farzın dışında (sünnet namaz) kılmadı. Sonra Ebû Bekir, Ömer ve Osman ile birlikte bulundum. Onlar da yolculukta iki rekâttan fazla kılmadılar. Bu zâtlar vefat edinceye kadar durum böyleydi.' dedi."[25]

Diğer yandan Hz. Peygamber yolculuğa ait olmak üzere "bineği üzerinde iken deve yönünü hangi tarafa çevirirse çevirsin namazı kılardı."[26] şeklinde gelen rivayetlerden, Allah Resûlü'nün farz namazlarını yolculuğa ara verip dinlendiği zaman, nafile namazlarını da bineği üzerinde iken kıldığını anlıyoruz. Câbir b. Abdullah'ın anlattığı üzere, Peygamberimizin farz olan bir namazı kılmak istediğinde bineğinden inip kıbleye yönelmesi[27] de bu durumu teyit etmektedir. Allah Resûlü aynı hikmetlerden ötürü yolcunun cuma namazı kılmayabileceğini belirtiyordu.[28] Bununla beraber önemine binaen yolculukta da ezan, kâmet ve cemaatin ihmal edilmemesini istiyordu. Nitekim, *"Bir yolculuğa çıktığınızda ezan okuyun ve kâmet getirin, en büyüğünüz de size imam olsun!"* buyurmuştu.[29]

Allah Resûlü'nün seferlerinin bir kısmı Ramazan'da gerçekleşmişti. *"Oruç, sayılı günlerdir. Sizden kim hasta ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyen ise bir yoksul doyu-*

22 M1573 Müslim, Müsâfirîn, 4.
23 N458 Nesâî, Salât, 3.
24 D1229 Ebû Dâvûd, Sefer, 10.
25 İM1071 İbn Mâce, İkâmet, 75.
26 B1000 Buhârî, Vitr, 6.
27 B1099 Buhârî, Taksîru's-salât, 9.
28 BS5732 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 266.
29 N635 Nesâî, Ezân, 7.

mu fidye verir."[30] âyetinde yolcu ve hastaların yolculuk esnasında oruç tutamayabileceklerine işaret edilmektedir. Hz. Peygamber'in Ramazan ayında yaptığı yolculuklarda oruç tuttuğu gibi tutmadığı da olurdu.[31] Bir gün yanına Hamza b. Amr el-Eslemî gelmiş, yolculukta oruç tutabilecek güçte olduğunu söylemişti.[32] Allah'ın Elçisi ona, "*Tutmak istersen tut, tutmak istemezsen tutma.*" buyurdu.[33] Diğer bir rivayete göre ise, "*Yolculuk esnasında oruç tutmamak, Allah tarafından verilmiş bir ruhsattır. Kim bu ruhsatı kullanırsa iyi yapmış olur. Kim de oruç tutmak isterse ona hiçbir günah yoktur.*" demişti.[34] Allah Resûlü'nün tavrını bilen sahâbîler kendi özel durumlarına göre oruç ibadetini ifa ediyorlardı. Durumu müsait olan, sağlığı elveren oruç tutuyor, müsait olmayan ise sonradan tutmak üzere orucunu erteliyordu. Nitekim Ebû Saîd el-Hudrî (ra), "Biz Ramazan ayında Allah'ın Resûlü ile birlikte yolculuğa çıkardık. Kimimiz oruç tutar, kimimiz tutmazdı. Fakat ne oruç tutan tutmayanı ne de tutmayan tutanı ayıplardı." demişti.[35]

Diğer yandan inananları ibadete teşvik eden Hz. Peygamber, ashâbın bu konudaki hevesini bilse de yolculuğun ibadeti zorlaştırdığı hâllerde kolaylığı seçmeyi emrediyordu. Nitekim bir yolculuk esnasında sahâbeden biri oruçlu olduğu için fenalaşınca, "*Seferde oruç tutmak iyilik değildir.*" buyurmuştu.[36]

Peygamber Efendimizin zorlu hac yolculuğu için de tavsiyeleri vardı. Yol güvenliği konusunda sıkıntılar bulunması ve hac ibadetinin çok meşakkatli olması sebebiyle özellikle kadınlara yolculuk âdâbıyla ilgili tavsiyelerde bulunan Hz. Peygamber, "*Hiçbir erkek yabancı bir kadınla yalnız kalmasın. Hiçbir kadın da beraberinde mahremi (kendisine nikâh düşmeyen yakını) bulunmaksızın sakın yolculuk etmesin.*" buyurmuştu. Bunun üzerine bir adam ayağa kalkarak, "Yâ Resûlallah! Ben şöyle şöyle bir gazveye katılacaktım. Eşim de hac yapmak üzere yola çıkmaya niyetlendi. Bu durumda (ne yapayım)?" deyince Peygamberimiz, "*Sen de eşinle beraber hacca git.*"[37] şeklinde cevap vermişti. Çünkü hac yolculuğu başlı başına bir sıkıntı olduğu gibi, mukaddes topraklarda yaşanan aşırı izdiham ve meşakkat özellikle yalnız başlarına gelecek hanımların çeşitli sıkıntılara maruz kalmalarına neden olabilmekteydi. Dolayısıyla kadınların mahremleri ile hac seferine çıkmalarının istenmesi, daha güvenli ve daha kolay hac yapmalarını temin etmeye yönelik bir tedbir idi. Nitekim Resûlullah'ın (sav) uygulamalarını yakından bilen Hz. Ömer, yaptığı son haccında Hz. Peygamber'in eşlerine izin verip beraberlerinde de Osman b. Affân ile Abdurrahman b.

[30] Bakara, 2/184.
[31] N2294 Nesâî, Sıyâm, 55.
[32] N2300 Nesâî, Sıyâm, 56.
[33] N2298 Nesâî, Sıyâm, 56.
[34] N2305 Nesâî, Sıyâm, 57.
[35] N2311 Nesâî, Sıyâm, 59.
[36] B1946 Buhârî, Savm, 36; M2612 Müslim, Sıyâm, 92.
[37] B3006 Buhârî, Cihâd, 140.

Avf'ı göndermişti.[38] Bu durum Peygamber Efendimizin, hanımların hacca gitme âdâbı ile ilgili tavsiyelerinin güvenilir kişilerin refakati ile onlara yardımcı olunmasını amaçladığını göstermektedir.

Hz. Peygamber'in, *"İnsanlar tek başına yolculuk yapma(nın tehlikeleri) konusunda benim bildiğimi bilselerdi hiç kimse binitiyle tek başına gece yolculuğuna çıkmazdı."*[39] buyururken aynı şekilde erkeklerin de tek başlarına sefere çıkmamaları yönünde tavsiyede bulunduğu görülmektedir. Buradan da konunun yol güvenliği ve o günün şartları ile ilgili olduğu; can, mal ve iffet emniyeti olduğu takdirde kadının mahremi olmadan, erkeklerin de tek başlarına sefere çıkmalarında bir sakınca olmayacağı anlaşılmaktadır. Nitekim Peygamber Efendimizin, *"İslâm dini muhakkak surette kemale erecektir. Hatta bir kimse bineği üzerinde tek başına San'a'dan Hadramevt'e kadar (selâmetle) gidecek de Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmayacaktır."*[40] hadisi ve bu anlamda gün gelip bir kadının Hire kentinden yola çıkarak yalnız başına Kâbe'yi ziyaret edebileceğini belirten diğer hadisler[41] bunu teyit etmektedir.

Kaynaklarımızdaki bazı hadislerden yolculuk konusunda tanınan bu kolaylıkları uygulayıp uygulamama hususunda insanların muhayyer oldukları da anlaşılmaktadır. Hz. Âişe, Peygamber Efendimizle beraber çıktığı umre seferini şöyle anlatır: "Mekke'ye varınca, 'Anam babam sana feda olsun Ey Allah'ın Resûlü! Sen namazları kısalttın, ikişer rekât kıldın, ben ise kısaltmadan dört rekât kıldım. Sen iftar ettin, ben ise oruç tutmaya devam ettim.' dedim. Peygamber (sav) bana, *'İyi yaptın.'* dedi ve yaptığımdan dolayı beni ayıplamadı."[42] Fakih sahâbîlerden Ebû Saîd el-Hudrî de benzer hâdiseyi şöyle anlatmaktadır: "Bir gün iki sahâbî beraber yolculuğa çıkmıştı. Namaz vakti geldiğinde abdest alacak suları yoktu. Temiz toprakla teyemmüm aldılar. Ardından namaz kıldılar. Fakat namaz vakti çıkmadan önce su buldular. Birisi abdestini tazeleyerek yeniden namaz kıldı, öbürü ise namazını iade etmedi. Sonra Peygamber'e (sav) gelip durumu anlattılar, Allah'ın Elçisi, iade etmeyene, *'Sünnete uydun ve kıldığın namaz yeterlidir.'* dedi. Abdest alıp namazını iade edene ise, *'Senin sevabın iki kattır.'* buyurdu."[43]

Allah Resûlü, seferden döndüğünde Allah'a şükür amacıyla iki rekât namaz kılıyordu. Kuşluk vakti yoldan döndüğü zaman (doğru) mescide girer ve oturmadan önce iki rekât namaz kılardı.[44] Nitekim Câbir b. Abdullah diyor ki, "Ben bir seferde Peygamber'in beraberinde bulundum. Medine'ye geldiğimiz zaman Peygamber (sav) bana, *'Mescide gir de iki rekât namaz kıl.'* buyurdu."[45] Böylece Efendimiz seferin sıkıntılarından kurtula-

[38] B1860 Buhârî, Cezâu's-sayd, 26.
[39] B2998 Buhârî, Cihâd, 135; T1673 Tirmizî, Cihâd, 4.
[40] B6943 Buhârî, İkrâh, 1; HM21371 İbn Hanbel, V, 110.
[41] B3595 Buhârî, Menâkıb, 25.
[42] N1457 Nesâî, Taksîru's-salât, 4.
[43] D338 Ebû Dâvûd, Tahâret, 126.
[44] B3088 Buhârî, Cihâd 198.
[45] B3087 Buhârî, Cihâd, 198.

rak evine selâmetle vardığında Allah'a şükretmenin güzel bir haslet olduğunu ashâbına öğretiyordu.

İslâm, Allah ile kul arasındaki ilişkiye son derece önem veren bir dindir. Hem yolculuktaki sıkıntı ve meşakkatler dikkate alınarak tanınan kolaylık ve ruhsatlar hem de bütün zorluklara rağmen namazın kısaltılarak veya birleştirilerek kılınmasına verilen önem, Yüce Allah'ın kullarına olan sevgisinin ve onları mânevî huzurunda istemesinin bir ifadesidir. Fakih sahâbîlerden İbn Abbâs'ın rivayet ettiği, "Allah, namazı Peygamberinizin (sav) dilinden hazarda (barışta ve yerleşik hâlde iken) dört, seferde iki, korku zamanında da bir rekât olarak farz kıldı."[46] hadisi, müminlere gösterilen merhamet ve ikramı en güzel şekilde ifade etmektedir. Yolculuk, hastalık, savaş gibi sıkıntılı zamanlarda ibadet etmenin kolaylaştırılması bir yandan insanların ibadete devamını sağlayıp iştiyaklarının kırılmamasını temin ettiği gibi diğer yandan da gönüllerinin rahata ermesini sağlamaktadır.

İslâm dininin, hükümlerini zaman ve coğrafî şartları da dikkate alarak herkesi kucaklayacak şekilde vazetmesi, evrenselliğinin bir gereğidir. Bugün gayet konforlu ve rahat yapılan yolculuklar olduğu gibi; imkânsızlık sebebiyle ya da iklim ve coğrafyanın zorluklarından dolayı ağır şartlarda yapılan yolculuklar da vardır. Şurası bir gerçektir ki, yolculuktaki ruhsatları kullanmanın sebep ve hikmeti meşakkatten ziyade bizâtihi yolculuktur. Belli mesafedeki bir yolculuğa niyetlenen herkes bu ruhsatlardan yararlanma hakkına sahiptir. Peygamber Efendimizin bizzat uygulamalarında görüldüğü üzere, dört rekâtlı farz namazların ikişer rekât olarak kılınması, iki namazın birleştirilerek bir vakitte kılınması, nafile namazları binek üzerinde kılmanın ve suyun bulunamaması hâlinde teyemmümün caiz olması, cuma namazının terk edilebilmesi, mestler üzerine mesh müddetinin üç güne kadar uzatılması, Ramazan orucunun kaza edilmek üzere sonraya bırakılmasına izin verilmesi gibi pek çok husus, ibadetlerin uygulanışında yolculara tanınan ruhsatlardır. Dileyen bu ruhsatları değil de azimeti uygulayabilir yani ibadetleri hazardaki (mukîm iken) hâlleriyle yerine getirmeyi tercih edebilir. Ancak tanınan bu kolaylıkların "Allah'ın bir ikramı" olduğunu unutmamak gerekir.

[46] M1575 Müslim, Müsâfirîn, 5.

AZİMET ve RUHSAT
ASLÎ HÜKÜMLER ve ARIZÎ DURUMLAR

أَخْبَرَنِى جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ... قَالَ: "إِنَّهُ لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ أَنْ تَصُومُوا فِى السَّفَرِ وَعَلَيْكُمْ بِرُخْصَةِ اللَّهِ الَّتِى رَخَّصَ لَكُمْ فَاقْبَلُوهَا."

Câbir b. Abdullah'ın rivayet ettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"(Zorlanmanız yahut zarar görmeniz hâlinde) yolculukta oruç tutmanız, fazilet değildir. Allah'ın size tanıdığı ruhsatı kullanın ve onu kabul edin."
(N2260 Nesâî, Sıyâm, 47)

عَنْ حَمْزَةَ بْنِ عَمْرٍو الأَسْلَمِيِّ رضي الله عنه أَنَّهُ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَجِدُ بِي قُوَّةً عَلَى الصِّيَامِ فِي السَّفَرِ، فَهَلْ عَلَيَّ جُنَاحٌ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "هِيَ رُخْصَةٌ مِنَ اللَّهِ، فَمَنْ أَخَذَ بِهَا فَحَسَنٌ، وَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يَصُومَ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ."

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :... "وَإِيَّاكُمْ وَالْغُلُوَّ فِي الدِّينِ فَإِنَّمَا أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمُ الْغُلُوُّ فِي الدِّينِ."

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهَا قَالَتْ: مَا خُيِّرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَيْنَ أَمْرَيْنِ إِلاَّ أَخَذَ أَيْسَرَهُمَا مَا لَمْ يَكُنْ إِثْمًا، فَإِنْ كَانَ إِثْمًا كَانَ أَبْعَدَ النَّاسِ مِنْهُ...

عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ أَنْ تُؤْتَى رُخَصُهُ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ تُؤْتَى مَعْصِيَتُهُ."

Hamza b. Amr el-Eslemî (ra), "Ey Allah'ın Resûlü! Yolculukta iken oruç tutabilecek gücü kendimde bulabiliyorum. Böyle yapmamda bir sakınca var mı?" diye sordu. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Bu, Allah'ın verdiği bir ruhsattır. Kim bunu alıp uygularsa güzel olur. Ama kim de oruç tutmak isterse bunu yapmasında bir sakınca yoktur."* buyurdu.

(M2629 Müslim, Sıyâm, 107)

İbn Abbâs anlatıyor: "Resûlullah (sav) bana şöyle dedi: *'...Dinde aşırılıktan sakının. Muhakkak ki sizden öncekileri dinde aşırılığa gitmek helâk etmiştir.'*"

(N3059 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 217)

Peygamber Efendimizin eşi Hz. Âişe anlatıyor: "Resûlullah (sav) kendisine iki iş arasında seçim hakkı tanındığında günah olmadığı sürece kolay olanını seçerdi. Şayet (kolay olan iş) günah ise ondan insanların en uzak duranı o olurdu..."

(M6045 Müslim, Fedâil, 77)

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, yasakladıklarının yapılmasından nasıl hoşlanmıyorsa, tanıdığı ruhsatların kullanılmasından da öylece hoşnut olur."*

(HM5866 İbn Hanbel, II, 108)

Peygamber Efendimiz, bir Ramazan gününde hazırlıklarını tamamlayıp ashâbı ile birlikte bir sefere çıkmıştı. Dayanılmaz bir çöl sıcağı vardı. Sıcaktan kavrulan toprak ayakları, güneş ise başları kavuruyordu. Resûlullah (sav) yolda ilerlerken sıcağın ve orucun etkisiyle ashâbının yorulduğunu görünce dinlenmeye çekilmelerini istedi. Yeteri kadar gölgelenebilecek ağaç olmadığı gibi, çadır kurmak için de vakit yoktu. İnsanlar gölgelenmek için buldukları ağaçların altına sığınmaya çalışıyorlardı. Bu arada Peygamberimiz insanların toplandığını gördü. Seslerin geldiği yere vardığında bazı kimselerin bir ağacın gölgesinde baygın hâlde yatan Ebû İsrâil isimli sahâbînin başında toplandıklarını, yüzüne su serperek onu serinletmeye, rahatlatmaya çalıştıklarını gördü. Peygamberimiz durumu öğrenmek maksadıyla, *"Bu arkadaşınıza ne oldu?"* diye sordu. Onlar, "Ey Allah'ın Resûlü, o oruçlu." dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz, *"(Zorlanmanız yahut zarar görmeniz hâlinde) yolculukta oruç tutmak, fazilet değildir. Allah'ın size tanıdığı ruhsatı kullanın ve onu kabul edin."* buyurdu.[1]

Allah'ın kullarını sorumlu tuttuğu çeşitli emirler ve yasaklar, helâller ve haramlar asıl hükümleri oluşturur ve bunlarla amel etmek "azimet" olarak anılır. Fakat bu hükümlerin uygulanması esnasında karşılaşılan zaruret, meşakkat ve ihtiyaç gibi ârizî durumlar sebebiyle bazı hükümlerde çeşitli kolaylıklar gösterilmiştir. İşte bu kolaylıklara da "ruhsat" adı verilir. Buna göre "azimetler" Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, "ruhsatlar" ise kulların Allah'ın lütfundan aldıkları bir paydır.[2] Ruhsatlar dini yaşamada bir gevşeklik değil, bilakis zorluk ve güçlüğün bulunduğu özel şartlarda dinin yaşanabilir olmasına imkân sağlayan özel ve geçici uygulamalardır. İnananlar öncelikle asıl yapmakla yükümlü oldukları hükümlerle yani azimetle amel ederler. Ancak güçlerini aşan bir zaruret, ihtiyaç ya da zorlukla karşılaştıklarında kendilerine verilen ruhsatlardan da istifade etmeleri gerektiğini bilirler. Bu nedenledir ki Cenâb-ı Hak, zorluk doğurabilecek bazı durumlarda bir çıkış yolu olarak ruhsatları da bildirmiştir. Örneğin Müslümanlara orucu farz kılmış, hastalık veya yolculuk durumunda orucun ertelenip daha sonra uygun bir zamanda kaza edilebileceği, buna imkân olmaması hâlinde de fidye verilebileceğini bildirerek güçlüğü ortadan kaldırmış ve *"Allah sizin için kolaylık diler, zorluk dilemez!"* buyurmuştur.[3] Yine,

[1] N2260 Nesâî, Sıyâm, 47; İF4/186 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, 186.
[2] ŞB1/306 Şâtıbî, *Muvâfakât*, I, 306.
[3] Bakara, 2/183-185

"Yeryüzünde sefere çıktığınız vakit kâfirlerin size saldırmasından korkarsanız, namazı kısaltmanızdan ötürü size bir günah yoktur..." buyrulmuştur.[4] Bu bağlamda Allah Resûlü de savaş ve sefer hâlinde öğle ve ikindi namazlarını birlikte, akşam ve yatsı namazlarını da birlikte kılmıştır ('cem' etmiştir).[5]

Ancak Sevgili Peygamberimiz kimi zaman ruhsata uymak istemeyenleri de zorlamamıştır. Nitekim Hamza b. Amr el-Eslemî (ra), "Ey Allah'ın Resûlü! Yolculukta iken oruç tutabilecek gücü kendimde bulabiliyorum. Böyle yapmamda bir sakınca var mı?" diye sormuş, bunun üzerine Allah Resûlü (sav), *"Bu, Allah'ın verdiği bir ruhsattır. Kim bunu alıp uygularsa güzel olur. Ama kim de oruç tutmak isterse bunu yapmasında bir sakınca yoktur."* buyurarak[6] tercihi kişinin kendisine bırakmıştır.[7]

Peygamber Efendimizin bu tutumunu bilen sahâbe de kendi durumuna uygun hareket ediyordu. Hatta bazı yolculuklarda Hz. Peygamber dışında sadece bir kişinin oruç tuttuğuna bile rastlanıyordu.[8] Ancak aynı ortamda farklı uygulamalar içinde olan ashâb birbirlerini hoşgörüyle karşılamaktaydı.[9] Ebû Sâid el-Hudrî anlatıyor: "Biz Peygamber (sav) ile beraber Ramazan ayında savaşa çıkardık. Aramızda oruç tutan da vardı tutmayan da. Oruç tutanlar tutmayanları, tutmayanlar da tutanları kınamazdı. (Ashâb) kendisini güçlü hissedip oruç tutanın da, zayıf hissedip tutmayanın da yaptığını hoş görürdü."[10]

Sahâbe arasında, ruhsatlardan yararlanmayıp daha çok azimeti tercih eden hatta çok fazla ibadet yapmak isteyenler vardı. Bu özelliğiyle bilinen Abdullah b. Amr b. Âs, Peygamberimiz ile arasında geçen bir konuşmayı şöyle anlatmıştı: "Bir gün Allah Resûlü bana, *'Ey Abdullah! Gündüz oruç tuttuğun, geceleri de ibadetle meşgul olduğun kulağıma geldi, gerçekten öyle mi?'* diye sordu. Ben, 'Evet, ey Allah'ın Resûlü!' diye cevapladım. Efendimiz, *'Böyle yapma. Oruç tut, bazen de tutma! (Gece) namaz kıl, bazen de uyu! Çünkü vücudunun sende hakkı var, gözünün sende hakkı var, hanımının sende hakkı var, misafirinin sende hakkı var. Her ay üç gün oruç tutman yeterlidir. Çünkü işlediğin her iyilik için on kat sevap vardır. Bu da yılın tamamını oruçlu geçirmek anlamına gelir.'* buyurdu. Ancak ben ısrar ettim ve 'Ey Allah'ın Resûlü! Benim gücüm kuvvetim yerinde, (daha fazlasını yapabilirim).' dedim. Bu defa o, *'Öyleyse Allah'ın peygamberi Dâvûd'un (as) orucundan tut. Daha fazlasını yapma!'* dedi. Ben, 'Allah'ın peygamberi Dâvûd'un (as) orucu nasıldı?' diye sordum. Efendimiz, *'Bir gün oruç tutup bir gün tutmamak suretiyle yılın yarısı(nı oruçlu geçirmek şeklindeydi).'* diye cevapladı."

[4] Nisâ, 4/101.
[5] N588 Nesâî, Mevâkît, 42; MU330 *Muvatta'*, Kasru's-salât, 1.
[6] M2629 Müslim, Sıyâm, 107; N2305 Nesâî, Sıyâm, 57.
[7] N2303 Nesâî, Sıyâm, 56.
[8] M2631 Müslim, Sıyâm, 109.
[9] M2619 Müslim, Sıyâm, 97; MU657 *Muvatta'*, Sıyâm, 7.
[10] M2618 Müslim, Sıyâm, 96.

Hadisi ondan rivayet eden Ebû Seleme ardından şu notu düşmektedir: "Abdullah yaşlandıktan sonra, 'Keşke, Hz. Peygamber'in verdiği ruhsatı kabul etseydim.' derdi."[11] Zira gençken rahatlıkla yapabildiği bu ibadetleri yaşlandığında devam ettirmekte zorlanmıştı ve kendisini sorumlu tuttuğu bu ibadetlerini de yaşlılığından dolayı bırakmak istememişti.[12]

Allah Resûlü bu tür eğilimleri, *"dinde aşırılık"* diye nitelendirmiş ve ashâbını bundan ısrarla sakındırmıştır. Nitekim hacda şeytan taşlama esnasında kullanılacak taşları toplarken onların küçük olması gerektiğini işaret etmiş ve *"...Dinde aşırılıktan sakının. Muhakkak ki sizden öncekileri dinde aşırılığa gitmek helâk etmiştir."* buyurmuştur.[13]

Ümmetini daima itidale ve orta yola davet eden Allah Resûlü,[14] İslâm dininin kolaylık dini olduğunu, yeri ve zamanı geldiğinde Allah tarafından verilmiş ruhsatlarla amel edilmesi gerektiğini bizzat göstererek öğretmiştir. İbadetleri ve azimet hükümlerini uygularken nasıl onlara rehberlik yapmışsa, ruhsatların kullanımında da onlara öncülük yapmıştır. Hatta öyle zamanlar olmuştur ki kendisine uymayıp ruhsatlardan yararlanmayanları açıkça eleştirmiştir. Fakat gerek bu ruhsattan yararlanmasında, gerekse yararlanmayanlara sitem etmesinde Rahmet Elçisi'nin ashâbına olan merhamet ve düşkünlüğü yatmaktadır. Bu hususun ilginç bir örneği Mekke'nin fethi sırasında yaşandı. Allah'ın Elçisi ve ashâbı Ramazan ayında Mekke'nin fethi için yola çıkmışlardı ve herkes oruçlu idi. Mekke ve Medine arasında yer alan Kürâu'l-Ğamîm vadisine[15] vardıklarında Peygamber Efendimize, "İnsanlar oruç tutarken çok zorlanıyorlar. Ve insanlar senin ne yapacağını bekliyorlar." denildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber binitinin üzerinde herkesin görebileceği bir yerde durdu. Bir bardak su istedi ve insanların kendisini görmelerini bekledikten sonra suyu içti. Bunu gören ashâb kendilerine gösterilen bu ruhsatı değerlendirdi ve su içerek susuzluklarını giderdiler. Daha sonra Resûlullah'a bazı insanların oruçlarını bozmadıkları bildirilince (kendisine uymayan bu kimseler hakkında), *"Onlar söz dinlemeyenlerdir onlar söz dinlemeyenlerdir!"* buyurdu.[16] Öte taraftan Abdullah b. Abbâs gibi[17] meşakkatli durumlarda verilen ruhsatlara ziyadesiyle sevinenler de bulunmaktaydı. Onlar böylece dinin azimetlerini yerine getirirken de ruhsatlarıyla amel ederken de aynı ibadet huzurunu paylaşmaktaydılar.

Bazen Allah'ın verdiği ruhsatların bilinmemesi ya da onlardan yararlanılmaması yüzünden ortaya çıkan üzücü hâdiseler, Hz. Peygamber'in daha sert tepkiler vermesine yol açmaktaydı. Câbir b. Abdullah'ın (ra) anlattığına

11 B1975 Buhârî, Savm, 54.
12 İF4/220 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, 220.
13 N3059 Nesâî, Menâsiku'l-hac, 217; HM3248 İbn Hanbel, I, 347.
14 M6569 Müslim, Birr, 52; DM681 Dârimî, Tahâret, 2
15 TA3/324 Mubârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, III, 324.
16 M2610 Müslim, Sıyâm, 90; T710 Tirmizî, Savm, 18
17 HM2349 İbn Hanbel, I, 259.

göre, bir yolculukta arkadaşlarından biri başından yaralanmıştı. Bu şahıs ihtilâm olmuş ve yol arkadaşlarına, "Benim teyemmüm yapmam konusunda ruhsat olduğunu düşünüyor musunuz?" diye sormuş, onlar da su varken teyemmüm edemeyeceğini, dolayısıyla onun için bir ruhsat bulunmadığını söylemişlerdi. Bunun üzerine adam gusletmiş, ancak yarası su alıp, azdığından dolayı ölmüştü. Durum Resûlullah'a bildirilince onlara şöyle çıkışmıştı: *"Onu öldürdüler, Allah da onların canlarını alsın! Bilmiyorlarsa sorsalar ya! Muhakkak ki cehalet (hastalığının) ilacı sormaktır. Gerçekten ona, sadece teyemmüm etmesi, yarasının üzerine bir bez bağlayıp sonra üzerine meshetmesi ve vücudunun geri kalan kısmını da yıkaması yeterliydi."* buyurdu.[18]

Bu konuda Allah Resûlü'nün öğrettiklerine bir başka örnek de şudur: Bir yolculuk esnasında cünüp olan Ammâr b. Yâsir, yeterli su olmadığı için yerde yuvarlanıp bütün vücudunu toprağa sürerek teyemmüm etmişti. Hâdiseyi anlattığında Hz. Peygamber (sav), *"Hâlbuki şöyle yapman sana yeterdi."* dedi. Ardından ellerini toprağa vurdu ve (biriken tozu) silkeledikten sonra elleriyle yüzünü ve kollarını "mesh ederek" cünüp olan kimse için teyemmüm ruhsatının nasıl uygulanacağını ona bizzat öğretti.[19] Soğuk havalarda abdest almada sıkıntı çekenlerin, mestleri üzerine mesh etmeleri ruhsatı da onun öğrettikleri arasındaydı.[20]

Sevgili Peygamberimiz, ruhsatları sadece bildirmekle kalmamış bizzat kendisi uygulayarak zihinlere yerleşmesini sağlamıştır. İbadetleri emredilen şekilde yapmalarını ve mubah amelleri yerine getirmekten kaçınmamalarını bildirmiştir. Nitekim Âişe (ra) şöyle demiştir: "Peygamber (sav) bir iş yaptıktan sonra o hususta ruhsat verdi. (Bazı insanlar Peygamber'in yapıp ruhsat verdiği) o işi yapmaktan çekindiler. Onların bu çekimser tavırları Peygamber'e ulaşınca, Allah'a hamd ettikten sonra, *'Bazı insanlara ne oluyor da hakkında ruhsat verdiğim bir durum kendilerine ulaştığında, ondan hoşlanmıyorlar ve onu yapmaktan kaçınıyorlar. Allah'a yemin ederim ki ben onların Allah'ı en iyi bilenleri ve Allah'tan en çok korkanlarıyım!'* buyurdu."[21]

İnsanlara güç yetiremeyecekleri şeyleri yüklemeyen[22] Allah Teâlâ, kulları için daima kolay olanı dilemiş,[23] insanlara yaşanması zor olan bir din göndermemiştir.[24] Bu yüzden gayesi insanları korumak ve onları içine düştükleri meşakkatlerden kurtarmak olan İslâm dini, kolaylık temeli üzerine bina edilmiştir.[25] Allah'ın dininde kolaylık vardır.[26] Onun için Âişe validemizin anlattığına göre, "Resûlullah (sav) kendisine iki iş arasında seçim hakkı tanındığında günah olmadığı sürece kolay olanını

[18] D336 Ebû Dâvûd, Tahâret, 125; İM572 İbn Mâce, Tahâret, 93.
[19] B338 Buhârî, Teyemmüm, 4; D322 Ebû Dâvûd, Tahâret, 121.
[20] HM22742 İbn Hanbel, V, 278.
[21] B6101 Edeb, 72; M6109 Müslim, Fedâil, 127.
[22] Bakara, 2/286.
[23] Bakara, 2/185.
[24] Hac, 22/78.
[25] B39 Buhârî, Îmân, 29.
[26] HM20945 İbn Hanbel, V, 68.

seçerdi. Şayet (kolay olan iş) günah ise ondan insanların en uzak duranı o olurdu..."[27] Nitekim o, arkadaşlarından birini bir bölgeye görevli olarak gönderdiğinde, *"Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; sevdirin, nefret ettirmeyin."*[28] buyurmuş ve bunu bir hayat düsturu hâline getirmiştir.

Verilen örneklerden hareketle, İslâm'daki ruhsatların yalnızca ibadetler konusundaki hükümlerle ilgili olduğu sanılmamalıdır. Bazen imanla ilgili hususlarda dahi belli ruhsatlar söz konusudur. Özellikle Mekke dönemindeki baskı ve işkence yıllarında yaşanan ibret verici şu sahne, inanç konusunda dahi bazı ruhsatlara başvurulduğunun göstergesidir.

Mekke müşriklerinin ağır işkenceleri sonucunda anne ve babasını şehit veren Ammâr b. Yâsir, işkence altında bitkin düşmüşken müşriklerin zor kullanması sonucu onların taptığı ilâhlar hakkında olumlu sözler söyleyerek kurtulabilmişti. Daha sonra Peygamber Efendimize durumu anlatınca, Ammâr'ın baskı sonucu söylediklerini değil, kalbindeki imanını dikkate alan Allah Resûlü, *"Tekrar (zulüm) ederlerse sen yine böyle söyle!"* diyerek onu teskin etmişti.[29] Yüce Allah'ın, *"Kalbi imanla dolu olduğu hâlde (inkâra) zorlanan"* diye andığı[30] dolayısıyla kalbinde iman açısından en ufak bir şüphe bulunmayan Ammâr için Resûl-i Ekrem, *"Ammâr iliklerine kadar iman ile doludur."* diyerek ona tasviplerini bildirmiştir.[31]

Hadislerde görüldüğü üzere Peygamber Efendimiz zamanında azimetler kadar ruhsatlar da uygulanmıştır. Bunu belirleyen de ashâbının durumu, hükme konu olan şeyin bağlamı ve zamanı olmuştur. Müslüman'ın yapması gereken şey, aslî olan görevlerini yerine getirmektir. Bu da azimet olarak tanımlanmıştır. İhtiyaç, zaruret ve meşakkat hâsıl olduğu zaman da zorunlu veya isteğe bağlı olarak ruhsatlara başvurulacaktır. Sözün özü, normal şartlar dâhilinde azimetler ile, şartlar gerektirdiğinde de suistimale ve istismara yol açmayacak şekilde ruhsatlarla amel edilmelidir.

Kullarına taşıyamayacakları yük yüklemeyen Cenâb-ı Hakk'ın buyrukları karşısında ruhsatlar birer alternatif hüküm gibidirler. Kolaylık prensibi de Allah'ın muradı olduğuna göre, sıkıntılı durumlarda ruhsata yönelmek de genel bir kural hükmündedir. Çünkü Yüce Allah, *"Gerçekten, güçlükle beraber bir kolaylık vardır."* buyurmuştur.[32] İşte Hz. Peygamber'in bu kural doğrultusunda bütün sahâbeye değil de bazı arkadaşlarına tanıdığı kolaylıklar, diğerleri tarafından da bilinmekte ve gerekçeleri anlaşılmaktaydı. Hz. Peygamber'in ipek elbise giymeyi erkeklere yasaklamasına rağmen[33] Abdurrahman b. Avf ve Zübeyr b. Avvâm'ın maruz kaldıkları

[27] M6045 Müslim, Fedâil, 77.
[28] B69 Buhârî, İlim, 11; M4525 Müslim, Cihâd ve siyer, 6.
[29] ST3/248 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 249.
[30] Nahl, 16/106.
[31] İM147 İbn Mâce, Sünnet, 11; N5010 Nesâî, Îmân, 17.
[32] İnşirâh, 94/6.
[33] B5832 Buhârî, Libâs, 25.

kaşıntı gibi bir rahatsızlıktan dolayı ipek elbise giymelerine izin vermesi[34] bu tür örnekler arasında sayılabilir. Yine İslâm'da yalan söylemek ve laf taşımak gibi davranışlar uygun (helâl) olmayan davranışlar arasında yer almasına rağmen, Allah Resûlü düşmanı yanıltma ve dargınların ve eşlerin arasını bulma gibi bazı özel durumların dikkate alınmasını önermiş[35] ve *"İnsanların arasını düzelten ve bunun için iyilik maksadıyla söz taşıyan veya iyilik maksadıyla (yalan) söyleyen, yalancı değildir."*[36] buyurmuştur. Bu ve benzeri rivayetlerden, söz konusu ruhsatların maksada, zamana, yere ve kişiye göre farklılıklar gösterdiği anlaşılmaktadır.

İslâm'ın çeşitli hükümlerini yerine getirirken bireylerin karşılaştıkları zaruret ve zorluklar karşısında ruhsatlardan yararlanması, dinin vermiş olduğu bir kolaylıktır. Bu tür ruhsatların istismar edilmesi ne kadar sakıncalıysa, onları dinî hayatta bir "gevşeklik" olarak görmek, "yapılması gereken ibadetleri terk etmek" şeklinde anlamak da o kadar yanlıştır.

Ancak Allah yolunda savaş gibi, din, vatan ve millet savunması gibi bireyi aşan durumlarda azimet daha fazla öne çıkmaktadır. Nitekim görme engelli sahâbî İbn Ümmü Mektûm, savaş konusunda engellilere ruhsat tanınmış olmasına rağmen[37] ruhsatı değil azimeti tercih etmiş ve Kâdisiye Savaşı'nda sancaktarlık yaparak bu savaşta şehit düşmüştür.[38] Fiziksel engelli bir sahâbî olan Amr b. Cemûh da oğullarının kendisi için tanınan savaşa katılmama ruhsatını kullanması yönündeki telkinlerini dinlemeyip şehit olma arzusuyla Uhud Savaşı'na katılmış ve şehit olmuştur.[39]

Bu tür olağanüstü durumlarda Müslümanlar, karşılaştıkları zorlukları canları, malları ve evlâtlarını kaybetme pahasına da olsa göğüslemek zorundadırlar. Bu nedenledir ki iyilerden ve iyilikten söz eden bir âyette Yüce Allah, *"...zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin davranışlarını..."* da iyiliklerden saymış ve bu vasıflara sahip olanların doğru ve takva sahibi kimseler olduğunu ifade etmiştir.[40]

Netice itibariyle azimetler de, ruhsatlar da Yüce Allah'ın kullarının yararına vermiş olduğu hükümlerdir. Normal şartlarda azimetle amel eden Müslümanlar, yeri ve zamanı geldiğinde ruhsatlarla da amel edebileceklerini bilmelidirler. Bu ikisinden birini tercih ederken belki de ölçü, "zararın def edilmesi, menfaatin celp edilmesi" olacaktır. Azimetler de ruhsatlar da Rabbimizin verdiği ikramlardır. Rahmet Elçisi'nin ifade buyurduğu gibi, *"Allah, yasakladıklarının yapılmasından nasıl hoşlanmıyorsa, tanıdığı ruhsatların kullanılmasından da öylece hoşnut olur."*[41]

34 M5431 Müslim, Libâs ve zînet, 25; B5839 Buhârî, Libâs, 29.
35 T1939 Tirmizî, Birr, 26; D4921 Ebû Dâvûd, Edeb, 50.
36 B2692 Buhârî, Sulh, 2.
37 Fetih, 48/17.
38 NS8605 Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 181; EU4/251 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 251-252.
39 BS18318 Beyhakî, *es-Sünenu'l-kubrâ*, IX 43.
40 Bakara, 2/177.
41 HM5866 İbn Hanbel, II, 108.

İBADETTE İTİDAL
AŞIRILIKTAN UZAK, ÖLÇÜLÜ KULLUK

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

... "يَا أَيُّهَا النَّاسُ! إِيَّاكُمْ وَالْغُلُوَّ فِى الدِّينِ، فَإِنَّمَا أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمُ الْغُلُوُّ فِى الدِّينِ."

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"...Ey insanlar! Dinde aşırılıktan sakının.
Çünkü sizden öncekileri dinde aşırılık helâk etti."
(İM3029 İbn Mâce, Menâsik, 63; N3059 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 217)

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: إِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ، وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ أَحَدٌ إِلاَّ غَلَبَهُ، فَسَدِّدُوا وَقَارِبُوا وَأَبْشِرُوا...''

عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ ... قَالَ:
''...عَلَيْكُمْ بِمَا تُطِيقُونَ، فَوَاللَّهِ لاَ يَمَلُّ اللَّهُ حَتَّى تَمَلُّوا...''

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا أَنَّهَا قَالَتْ: سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ:
أَيُّ الْأَعْمَالِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ؟ قَالَ: ''أَدْوَمُهَا وَإِنْ قَلَّ.'' وَقَالَ:
''اكْلَفُوا مِنَ الْأَعْمَالِ مَا تُطِيقُونَ.''

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: ''إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ شِرَّةً وَلِكُلِّ شِرَّةٍ فَتْرَةً، فَإِنْ كَانَ صَاحِبُهَا سَدَّدَ وَقَارَبَ فَارْجُوهُ وَإِنْ أُشِيرَ إِلَيْهِ بِالْأَصَابِعِ فَلاَ تَعُدُّوهُ.''

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Din kolaydır. Bir kişi takatinin üstünde ibadete kalkışırsa din karşısında âciz kalır. Bunun için aşırıya kaçmayınız, dosdoğru yolu tutunuz ve (salih amellerden alacağınız mükâfattan ötürü) sevininiz...*"

(B39 Buhârî, Îmân, 29)

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*...Güç yetirebileceğiniz işleri yapın. Vallahi siz bıkarsınız da Allah bıkmaz!...*"

(B43 Buhârî, Îmân, 32; M1834 Müslim, Müsâfirîn, 221)

Hz. Âişe (ra) anlatıyor: "Peygamber'e (sav), 'Allah'ın en çok sevdiği amel hangisidir?' diye soruldu. O da, '*Az da olsa devamlı olanıdır.*' buyurdu ve devamında şöyle dedi: '*Gücünüz yettiği kadar amel üstlenin.*'

(B6465 Buhârî, Rikâk, 18; M1828 Müslim, Müsâfirîn, 216)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Her şeyin bir coşkunluğu olduğu gibi her coşkunluğun da bir durgunluğu vardır. Şayet bu iki hâli yaşayan kimse itidalli olup orta yolu takip edebilirse onun (kurtuluşa ereceğini) umarım. Fakat (bunları samimiyetten uzak yapıp da) parmakla gösterilecek hâle gelirse, onu (salih kimselerden) saymayın!*"

(T2453 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 21)

Hz. Peygamber (sav) ve ashâbının zor zamanlarıydı... Tebliğe başladığı günden itibaren Hz. Peygamber'e karşı olumsuz bir tavır alan müşriklerin boykot, baskı ve işkenceleri son haddine ulaşmış, müminler işkenceyle öldürülmeye başlanmıştı. Mekkeli müşriklerin, Müslümanlara yaşattıkları vahşet karşısında Müslümanların güvenliğini sağlama imkânı bulamayan Resûlullah, çareyi hicret etmekte bulmuştu. Öncelikle ashâbından hicret etmelerini isteyen Hz. Peygamber,[1] daha sonra kendisi de Medine'ye hicret etmişti.[2] Hicretten sonra Hz. Peygamber, her şeylerini Mekke'de bırakarak Medine'ye hicret eden Mekkeli müminler (muhacir) ile onlara her konuda yardımcı olan Medineli müminler (ensar) arasında bir kardeşlik antlaşması (muâhât) yapmıştı.[3] Buna göre Hz. Peygamber her bir muhaciri ensardan biri ile kardeş ilân etti. Böylece ensar, muhacirlere kucak açıp ihtiyaçlarını giderecek, onları barındıracak, yeni memleketlerinde yeni bir hayat kurmalarına yardımcı olacaktı.

Hz. Peygamber'in bu şekilde kardeş yaptığı kimseler arasında muhacirlerden Selmân el-Fârisî ile ensardan Ebu'd-Derdâ da yer alıyordu. Bu kardeşlerden Ebu'd-Derdâ, Müslüman olduktan sonra kendisini ibadetten alıkoyduğu için ticareti dahi bırakıp kendini ibadete vermiş bir kimseydi.[4] Bir gün Selmân, kardeşi Ebu'd-Derdâ'yı ziyarete gitti ve dostunun hanımını bakımsız elbiseler içinde görünce çok şaşırarak, "Bu ne hâl?" diye sordu. Ümmü'd-Derdâ, kocasının kendisi ile ilgilenmediğini ima ederek, "Kardeşin Ebu'd-Derdâ'nın dünyaya (ve bir eşe) ihtiyacı kalmadı ki!" karşılığını verdi. Biraz sonra Ebu'd-Derdâ gelerek Selmân'a yemek ikram etti. Selmân onun da kendisiyle birlikte yemesini isteyince Ebu'd-Derdâ, "Ben oruçluyum." dedi. Ancak Selmân, "Sen yiyene kadar ben yemeyeceğim!" deyince Ebu'd-Derdâ, nafile olan orucunu bozarak yemeğe katıldı.

Selmân, o gece Ebu'd-Derdâ'nın misafiri oldu. Ebu'd-Derdâ gecenin bir yarısında erkenden namaza kalkmıştı. Bu durumu fark eden Selmân, yatıp uyumasını istedi. Bir süre sonra tekrar namaza kalkan Ebu'd-Derdâ'yı Selmân yine uyuması konusunda ikaz etti. Gecenin sonuna doğru Selmân, Ebu'd-Derdâ'yı, "*(Haydi), şimdi kalk.*" diyerek uyandırdı ve ikisi birlikte namaz kıldılar. Namaz sonrasında Selmân, Ebu'd-Derdâ'yı karşısına alarak kardeşlik hakkından doğan şu samimi uyarıda bulundu: "Rabbinin senin

1 HS2/314 Ibn Hişam, II. 314; ST1/226 Ibn Sa'd, *Tabakât*, I, 226.
2 İsra, 17/80; T3139 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 17.
3 B2294 Buhârî, Kefâlet, 2.
4 H14/747 Ibn Hacer, *İsâbe*, IV, 747

üzerinde hakkı var. Nefsinin senin üzerinde hakkı var. Ailenin senin üzerinde hakkı var. Şu hâlde her hak sahibine hakkını ver!"

Bu olaydan sonra Ebu'd-Derdâ Peygamber Efendimize gelerek hâdiseyi anlattı. Hz. Peygamber (sav), *"Selmân doğru söylemiş."* buyurarak Selmân'ın kardeşine olan uyarılarını takdir etti.[5]

İslâm dini bütün aşırılıkları, yani olması gerekenin ötesine geçmeyi, bir sapma olarak kabul etmiştir. İslâmî çerçevede "ifrat" ve "tefrit" olarak nitelendirilen aşırı uçlar, bir bakıma Allah'ın koyduğu sınırları zorlayan noktalardır. İfrat, gereğinden fazla (aşırı) olma; tefrit ise yetersizlik ve ihmalkârlık anlamına gelmektedir. Bunların ortası, yani duygu, düşünce, ahlâk ve davranışlarda dengeli olmak ise "itidal" olarak adlandırılır. İtidal, sırât-ı müstakîm yani bütün aşırılık ve gevşekliklerden uzak olan doğru ve dengeli bir yol ve yöntemdir.

Kâinat son derece hassas bir denge üzerine kurulmuştur. Bu dengeden ufacık bir sapma bile evrende korkunç felâketlere yol açabilmektedir. Küçük kâinat diye nitelenen insan da aynı şekilde hassas bir dengeyle yaratılmıştır. Bu dengede görülecek sapmalar, zamanla insanı aşırılıklara götüreceği için insanın ruh ve beden bütünlüğünde, madde ve mânâ algısında, dünya ve âhiret telakkisinde birtakım düzensizliklere yol açacaktır. Ancak bunlar arasında kurulacak denge, iki tarafa da aynı değeri vermekle değil, hepsine hak ettiği önemi vermekle mümkündür. Meselâ, Cenâb-ı Hak, dünya-âhiret ikilisinden bahsederken onları eşit değerde tutmamış, âhiret yurdunun dünya hayatından daha hayırlı olduğunu sürekli hatırlatmıştır.[6] Ebedî olanla fâni olanın karşılaştırılmasında aklın varacağı sonuç da bundan başkası değildir. Ruh ve beden, madde ve mânâ arasında yapılacak karşılaştırmalarda da aynı değerlendirme geçerlidir.

Günümüzde bireysel ve toplumsal sıkıntıların kaynağında, hayatın sırrı olan bu dengenin alt üst edilmiş olmasının yattığı inkâr edilemez. Ruh-beden bütünlüğü bozulduğu için hayatı anlamlandıramayan ve ruhsal bunalımlar içinde savrulan bireyden; maddî açıdan geliştiği hâlde mânevî dünyası alabildiğine fakir kalmış, kendi çıkarları ve egemenlikleri için hiçbir değer tanımayan dünya güçlerine kadar birçok olumsuz fotoğrafı içinde barındıran yaşlı dünyamızın içine düştüğü durum, bunun en açık göstergesidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de her fırsatta aşırılıktan kaçınmayı ve itidali elden bırakmamayı tavsiye eden[7] Yüce Rabbimiz, İslâm toplumunu, *"vasat bir ümmet"*[8] olarak nitelemiş, Hz. Peygamber de bunu, *"mutedil (bir ümmet)"*[9] yani adalet

[5] B1968 Buhârî, Savm, 51; T2413 Tirmizî, Zühd, 63.
[6] Nisâ, 4/77; A'râf, 7/169; İbrâhîm, 14/3; Ankebût, 29/64; Duhâ, 93/4.
[7] Hûd, 11/112; Mâide, 5/77; Bakara, 2/229; Furkân, 25/67.
[8] Bakara, 2/143.
[9] T2961 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2.

sahibi, her şeyi yerli yerine koyan, yerli yerince yapan, her şeye hakkını veren, aşırılıklardan (ifrat ve tefritten) uzak duran, orta yolu takip eden, dengeli bir toplum olarak tefsir etmiştir. İtidali elden bırakıp Cenâb-ı Hakk'ın koymuş olduğu sınırları aşanlar ise Allah'ın gazabına uğramışlardır.[10]

Mümin hayatın her alanında ve özellikle ibadetler konusunda dengeli olmak zorundadır. Nitekim, *"Güzel bir hayat tarzını, tedbirli ve dengeli hareket etmeyi peygamberliğin yirmi dört parçasından biri"* sayan Resûl-i Ekrem,[11] Benî Kays heyeti içinde gelen ve akıllılığı, sakinliği ve ağırbaşlılığı ile öne çıkan Münzir b. Âiz isimli sahâbîyi, *"Sende Allah'ın sevdiği iki özellik var!"* diyerek[12] övmüştür. Buna mukabil itidalli olamayan pek çok kimseyi haddi aşmaktan ve aşırılığa kaçmaktan sakındırmıştır. Meselâ, Hz. Peygamber hac görevini ifa ederken şeytan taşlamak amacıyla kendisi için toplanan sapan taşı büyüklüğündeki küçük taşları insanlara göstererek, *"Bunun gibi taşları atınız!"* buyurmuş ve arkasından, *"Ey insanlar! Dinde aşırılıktan sakının. Çünkü sizden öncekileri ancak dinde aşırılık helâk etti."* uyarısında bulunmuştur.[13] Burada Allah Resûlü, büyük taşlar atarak diğer insanlara zarar verebilecek kimseleri uyarmakta ve bunun dince benimsenmeyen bir aşırılık olduğunu belirtmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in haddi aşan ve aşırıya kaçanları uyardığı âyetlerinin birisinde, *"Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz nimetleri (kendinize) haram etmeyin ve (Allah'ın koyduğu) sınırları aşmayın. Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez."*[14] buyrulur. Bu âyetin iniş sebebi olarak zikredilen olaylardan birisi de şudur: Hz. Peygamber'in eşlerine gelerek onun ibadetleri hakkında bilgi almak isteyen üç kişi, kendilerine anlatılanı azımsayarak, "Biz kim, Peygamber kim! Allah onun geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamıştır." demişlerdi. Sonra kendi aralarında sözleşerek biri gece boyu sürekli namaz kılmaya, diğeri sürekli oruç tutmaya, üçüncüsü de kadınlardan uzak kalarak evlenmemeye karar vermişlerdi. O arada yanlarına giren ve konuştuklarını duyan Allah Resûlü, *"Şöyle şöyle diyen sizler misiniz? Şunu iyi bilin ki, vallahi, aranızda Allah'tan en çok korkanınız ve O'na karşı en çok takva sahibi olanınız benim. Bununla birlikte ben bazen oruç tutar, bazen tutmam. Hem namaz kılarım hem de uyurum. Kadınlarla da evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir!"* buyurmuştur.[15]

Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez."*[16] şeklinde ifade edilen "dinde kolaylık" prensibi aslında, dengeli bir dinî hayatın önemine de işaret etmektedir. İnsanları ancak gücünün yettiği ölçüde sorumlu tutan Cenâb-ı Hak[17] onlardan, zorlanmadan yapabilecekleri şey-

10 Bakara, 2/61; Mâide, 5/78.
11 T2010 Tirmizî, Birr, 66.
12 T2011 Tirmizî, Birr, 66.
13 İM3029 İbn Mâce, Menâsik, 63; N3059 Nesâî, Menâsıkü'l-hac, 217.
14 Mâide, 5/87.
15 B5063 Buhârî, Nikâh, 1; M3403 Müslim, Nikâh, 5.
16 Bakara, 2/185.
17 Bakara, 2/286.

ler istemiştir. Zorlanmadan yapılabilecek şeyler ise aşırı olmayan şeylerdir. İşte Hz. Peygamber'i ziyarete gelenlerin, onun ibadeti hakkında anlatılanları azımsamaları, ibadetlerde itidalli olmanın önemini kavrayamadıklarını göstermektedir. Halbuki Allah Resûlü'nün dinî yaşantısı dengeli, yani aşırılıklardan uzaktır. Hz. Peygamber, kendi aralarında, doğal ve dengeli hayatı zorlayan bir karara varan bu kişileri, kendi yaşantısını örnek göstererek uyarmıştır. Böyle eğilimlerin farkında olan Allah Resûlü başka bir hadislerinde şöyle buyurur: *"Din kolaydır. Bir kişi takatinin üstünde ibadete kalkışırsa din karşısında âciz kalır. Bunun için aşırıya kaçmayın, dosdoğru yolu tutunuz ve (salih amellerden alacağınız mükâfattan ötürü) sevinin..."*[18]

Allah Resûlü'nün ibadetler konusunda en sevdiği şey, sebat ve devamlılıktır. Bir defasında, kıldığı namazların çokluğundan dolayı bir kadını övgüyle anlatan Hz. Âişe'ye, *"Bırakın (böyle sözleri)! Güç yetirebileceğiniz işleri yapın. Vallahi siz bıkarsınız da Allah bıkmaz!"* buyurmuştu.[19] Bu yüzden, Peygamber Efendimiz, kayalıklar üzerinde namaz kılan bir adamı uzun bir süre sonra yine aynı şekilde namaz kılıyor görünce, *"Ey insanlar! Size gereken orta yoldur. Vallahi siz bıksanız da Allah bıkmaz!"*[20] buyurarak ibadetlerde aşırıya gidilmemesini öğütlemiştir. Nitekim kendisi de ibadetlerinde itidali elden bırakmamış, bu bağlamda geceyi sabahlara kadar namaz kılarak değerlendirme yoluna gittiği yahut da Ramazan'dan başka bir ayda sürekli oruç tuttuğu görülmemiştir.[21]

"Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; sevdirin, nefret ettirmeyin!"[22] ilkesini her fırsatta tavsiye eden Peygamber Efendimiz, buna aykırı davrananları derhâl ikaz etmiştir. Meselâ, namazı çok uzatan Muâz b. Cebel kendisine şikâyet edilince çok kızmış, *"Ey insanlar! Sizler nefret ettiriyorsunuz. İnsanlara namaz kıldıran kimse (bıktırmayacak şekilde) hafif kıldırsın. Çünkü cemaat arasında, hasta, zayıf ve ihtiyaç sahibi kimseler bulunur."*[23] buyurarak namazda dengeyi sağlayamayan kimseleri uyarmıştır. Kendisi de namazını ve hutbesini orta uzunlukta tutarak ashâbına örnek olmuştur.[24] Onun için Tâif'e vali olarak gönderdiği Osman b. Ebu'l-Âs'a, namazı hafif kıldırması ve insanları, içlerindeki en zayıfına göre değerlendirmesi tavsiyesinde bulunarak[25] ibadette itidalden ayrılmaması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Peygamber Efendimiz, namazları fazla uzatmayı hoş görmediği gibi alelacele baştan savma bir şekilde kılınan namazın kabul olmayacağını da belirtmiştir. Bir defasında hızlı hızlı namaz kılıp yanına gelen Hallâd b. Râfi' isimli sahâbîye[26] kıldığı namazı aslında kılmış olmadığını, dola-

[18] B39 Buhârî, Îmân, 29.
[19] B43 Buhârî, Îmân, 32; M1834 Müslim, Müsâfirîn, 221.
[20] İM4241 İbn Mâce, Zühd, 28.
[21] M1744 Müslim, Müsâfirîn, 141.
[22] B69 Buhârî, İlim, 11; M4525 Müslim, Cihâd ve siyer, 6.
[23] B90 Buhârî, İlim, 28; B705 Buhârî, Ezan, 63.
[24] M2003 Müslim, Cum'a, 41.
[25] İM987 İbn Mâce, İkâmet, 48; HM18071 İbn Hanbel, IV, 218.
[26] İF2/277 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, 277.

yısıyla tekrar kılması gerektiğini söylemiş ve üç defa kılmasına rağmen Peygamber Efendimizin istediği gibi kılmaması üzerine namazı ona tarif etmiş ve her rüknün hakkını vermesini yani namazda ta'dîl-i erkâna riayet etmesini söylemiştir.[27] O hâlde namazı fazla uzatmak ifrat, alelacele kılmak ise tefrittir. İtidal ise namazı, ta'dîl-i erkâna riayet ederek her rüknün hakkını vermek suretiyle ihlâs ve huşû ile kılmaktır.

Aynı anlayışı zekâtla ilgili uygulamalarda da görmek mümkündür. Peygamber Efendimiz, zekâtı azaltmak için zekât verilecek malları dağıtmayı yahut da zekât toplamak ile görevli memurun çok zekât alabilmek için dağınık olan malları bir araya getirmesini yasaklamıştır.[28]

Aynı şekilde zekât memurunun malların en iyisini almasını hoş karşılamamıştır.[29] Nitekim Peygamber Efendimiz, Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken onlardan zekât almasını emrettikten sonra, *"Mallarının en kıymetlilerini (zekât olarak) almaktan kaçın. Mazlumun bedduasından sakın. Çünkü onunla Allah arasında perde yoktur."* buyurarak zekâtta aşırılığa düşmemesi konusunda onu uyarmıştır.[30]

Hz. Peygamber, dinî yaşantıda aşırılığı, dünyadan el etek çekip toplumdan uzaklaşarak kendini sürekli ibadete vermeyi uygun görmemiş ve bu eğilimde olan bazı arkadaşlarını ikaz etmiştir. Meselâ, sahâbeden Abdullah b. Amr'ın gündüzleri sürekli oruç tutup, geceleri de ibadetle geçirdiği bilgisi kendisine ulaşınca, böyle yapmaması konusunda onu uyarmıştır. Ona, *"Böyle yapma, oruç tut, tutmadığın zamanlar da olsun; namaz kıl, uyku da uyu!"* dedikten sonra, vücudunun, eşinin ve misafirlerinin onun üzerindeki haklarını hatırlatıp, *"Her aydan üç gün oruç tutman yeterlidir. Çünkü her iyiliğinin on kat sevabı vardır. Bu da bütün seneyi oruçlu geçirmek demektir."* buyurmuştur. Abdullah b. Amr daha fazla oruç tutmak istediğini söyleyerek ısrar edince, Hz. Peygamber, *"Öyleyse Allah'ın peygamberi Dâvûd'un (as) orucu gibi oruç tut. Bundan fazlasını yapma!"* diyerek onun gün aşırı olarak senenin yarısını oruçlu geçirmesine izin vermiştir. Abdullah'ın yaşlandığı zaman, "Keşke Resûlullah'ın (sav) ruhsatını kabul etseydim!" diyerek pişmanlığını dile getirmesi dikkat çekicidir.[31]

Benzer bir şekilde Hz. Peygamber, ibadet konusunda çok istekli olan kimselere, bireysel ve toplumsal görevlerini aksatmayacak bir sınır çizerek daha fazlasına izin vermemiş, *"Sürekli oruç tutan, oruç tutmamış olur."*[32] ifadesiyle, bu konudaki aşırılığın, istenenin tersine bir sonuç doğuracağını dile getirmiştir.

[27] B793 Buhârî, Ezan, 122; T302 Tirmizî, Salât, 110.
[28] B1450 Buhârî, Zekât, 34.
[29] IM1801 Ibn Mâce, Zekât, 11.
[30] B1496 Buhârî, Zekât, 63; M121 Müslim, Îmân, 29.
[31] B1975 Buhârî, Savm, 54; M2730 Müslim, Sıyâm, 182.
[32] B1977 Buhârî, Savm, 57; M2734 Müslim, Sıyâm, 186.

Hz. Peygamber, yeni Müslüman olan ashâbının dini uygulama konusundaki heves ve isteklerinin daha sonra altından kalkamayacakları yükümlülüklere dönüşmemesi için de onları uyarmıştır. Meselâ, Allah'ın haccı farz kıldığını ve haccetmeleri gerektiğini belirttiği bir konuşmasını dinleyen bir zât, "Her sene mi Ey Allah'ın Resûlü?" diye sorunca şu cevabı vermiştir: *"Evet desem, (her sene haccetmeniz) farz olurdu (gereklilik hâline gelirdi). Siz de buna güç yetiremezdiniz."* Sonra Peygamberimiz şöyle devam etmiştir: *"Sizi (herhangi bir yükümlülük yüklemeden) kendi hâlinize bıraktığım sürece siz de beni kendi hâlime bırakın (da soru sormayın!) Sizden öncekiler, ancak peygamberlerine çok soru sormaları ve onlara muhalefet etmeleri yüzünden helâk oldular. Size bir şeyi emredersem gücünüzün yettiği kadarıyla onu yapın. Size herhangi bir şeyi yasaklarsam onu bırakın!"*[33]

Bu yüzden Sevgili Peygamberimiz, bir mağarada dünyadan el etek çekmiş bir kimse görerek özenip onun gibi yaşamak için izin isteyen bir sahâbîye, İslâm'da ruhbanlığın olmadığını hatırlatacak şekilde, *"Ben Yahudilik ve Hıristiyanlıkla değil, kolay olan Hanîf (tevhid) diniyle gönderildim."*[34] buyurmuştur. Yine kadınlardan uzak bir şekilde dünyaya sırtını dönerek yaşamaya izin isteyen Osman b. Maz'ûn'un isteğini reddetmiştir.[35] Hz. Âişe de Osman'ın ihmal ettiği eşi Huveyle (Havle) b. Hakîm'in ailevî sorunlarıyla yakından ilgilenmiş ve onun problemlerini çözmeye çalışmıştır. Hatta öyle ki birkaç gün sonra güzel kokular içinde, sanki bir gelinmiş gibi Peygamberimizin hanımlarını ziyarete gelen Huveyle, onlara artık kocasının kendisiyle ilgilendiği bilgisini vermiştir.[36]

Allah Resûlü, farkına vardığı her durumda, aşırılıklar konusuna ashâbının dikkatini çekmiş ve onları duyarlı olmaya davet etmiştir. Meselâ, güzel bir görünüşe sahip olan Abdullah b. Hâris el-Bâhilî isimli sahâbî[37] bir gün Resûlullah'ın yanına gelip onunla tanışmış, bir sene sonra görünüşü ve şekli değişmiş olarak tekrar geldiğinde ise Allah Resûlü onu tanıyamamıştır. Abdullah kendisini tanıtınca, Allah Resûlü, *"Seni değiştiren nedir? Halbuki sen güzel görünüşlü birisiydin!"* diyerek şaşkınlığını dile getirmiştir. Bunun üzerine Abdullah, "Senden ayrıldıktan sonra sadece geceleri yedim. (Sürekli oruç tuttum.)" deyince Allah Resûlü, *"Kendine niçin eziyet ettin?"* diyerek, yaptığı aşırılığa dikkat çekmiş, ardından da Ramazan ayı ile her ay sadece bir günü oruçlu geçirmesini önermiştir. Abdullah daha fazlasını isteyince Peygamber Efendimiz, önce her ay iki gün, sonra üç gün oruç tutmasını tavsiye etmiş, sonunda da haram aylarından belli sayıda oruç tutmasına izin vermiştir.[38]

[33] M3257 Müslim, Hac, 412.
[34] HM22647 İbn Hanbel, V, 266.
[35] B5073 Buhârî, Nikâh, 8; M3404 Müslim, Nikâh, 6.
[36] ST3/395 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 395.
[37] HI7/360 İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 360.
[38] D2428 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 54.

Görüldüğü üzere Allah Resûlü, sürekli oruç tutmayı, kişinin kendine eziyet etmesi olarak niteleyerek, bu tür aşırılıkları hoş görmemiştir.

Dinî uygulamalar açısından uzantısı günümüze kadar ulaşan bir başka aşırılık ise Kur'an'ı anlamadan hızlı bir şekilde okumaktır. Mushafların çoğaltıldığı ve Kur'an'ı hızlı okuyarak kısa sürede hatmedenlerin sayısının arttığı günlere yetişen Hz. Âişe, anlamaya imkân tanımayan böyle bir okuyuşu tasvip etmemiş, İslâm'ın birinci asrında ortaya çıkan bu âdet hakkında, *"Ben Allah'ın Peygamberi'nin (sav) bir gecede Kur'an'ın tamamını okuduğunu ve sabaha kadar namaz kıldığını bilmiyorum."* demiştir.[39]

İbadetlerde üzerinde özellikle durulması gereken husus devamlılıktır. Peygamber Efendimiz, ibadeti özel bir güne tahsis etmekten ziyade ibadetin sürekli olmasına önem vermiştir. Nitekim Hz. Âişe'nin anlattığına göre, Peygamber Efendimiz (sav), "Allah'ın en çok sevdiği amel hangisidir?" diye soruldu. O da, *"Az da olsa devamlı olanıdır."* buyurmuş ve devamında şöyle demiştir: *"Gücünüz yettiği kadar amel üstlenin."*[40] Bu sözleri ile Resûl-i Ekrem amelleri, başlangıçta aşırı bir şekilde yapıp daha sonraki zamanlarda bırakmaktansa az da olsa devamlı yapmanın Allah katında daha değerli olduğunu ifade etmiştir.

İbadetlerde gözetilmesi gereken diğer bir husus ise ihlâsla yapılmasıdır. Peygamberimiz, Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken, *"Dininde samimi/ihlâslı ol ki az amel bile sana yetsin."* tavsiyesinde bulunarak[41] ibadetlerde önemli olanın çok yapılması değil, ihlâslı ve huşû içerisinde yapılması olduğunu vurgulamıştır. Kişinin samimi olarak, yalnızca Rabbinin rızasını gözeterek yaptığı ameller, riya için yaptığı amellerin karşısında elbette ki çok değerlidir. Çünkü riya amelleri boşa çıkarır. Peygamber Efendimiz, *"Her şeyin bir coşkunluğu olduğu gibi her coşkunluğun da bir durgunluğu vardır. Şayet bu iki hâli yaşayan kimse itidalli olup orta yolu takip edebilirse onun (kurtuluşa ereceğini) umarım. Fakat (bunları samimiyetten uzak yapıp da) parmakla gösterilecek hâle gelirse, onu (salih kimselerden) saymayın!"*[42] buyurarak yapılan işlerin itidalli bir şekilde ve gösterişe kaçmadan yapılmasının önemini vurgulamıştır.

Burada işaret edilen iki ayrı aşırılık; ibadetlere aşırı bir şekilde yönelmek ile ibadetleri tamamen bırakıp farzları dahi yerine getirememektir. Peygamberimiz bu iki aşırılığı değil, orta yolu yani itidali tavsiye etmektedir. Efendimiz, başka bir hadiste ise, *"Her şeyin coşkunluğu olduğu gibi, her coşkunluğun da bir durgunluğu vardır. Durgunluk döneminde bile sünnetime yönelen kurtulmuştur. Fakat bundan başkasına yönelen kimse ise helâk olmuştur."*[43] buyurarak itidal hâlinin sünnetine uymak ile gerçekleşeceğini belirtmiştir.

[39] M1739 Müslim, Müsâfirîn, 139.
[40] B6465 Buhârî, Rikâk, 18; M1828 Müslim, Müsâfirîn, 216.
[41] NM7844 Hâkim, *Müstedrek*, VIII, 2797 (4/306).
[42] T2453 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 21.
[43] HM6958 İbn Hanbel, II, 210.

Bu konuda Abdullah b. Mes'ûd, "Sünnet çerçevesinde itidalli davranmak, bid'at içerisinde çok çaba sarf etmekten daha hayırlıdır."[44] buyurarak bid'atlerle bezenmiş, aşırı bir şekilde ibadet etmektense Peygamber Efendimizin tavsiye ettiği miktarda ibadet edilmesinin daha kıymetli olduğunu bildirmektedir. Nitekim Peygamber Efendimizin sünneti, bize hayatın her alanında olduğu gibi ibadetler hususunda da nasıl itidalli olabileceğimizi en güzel şekilde gösterir.

İbadetlerde olduğu gibi toplumsal hayatta da ölçülü ve dengeli olmak, gerek Kur'an'da ve gerekse hadislerde emredilmiştir. "*...(Allah'ın koyduğu) sınırları aşmayın. Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez.*"[45] buyuran Cenâb-ı Hakk'ın talimatına uygun olarak O'nun Elçisi, hayatın hiçbir alanında dengesizliği ve aşırılığı hoş karşılamamıştır. Bu bağlamda Peygamber Efendimiz, düşmanlıkta aşırı gitmeyi yasaklamış ve "*Allah'ın en sevmediği kimse, husumette aşırı gidenlerdir.*" buyurmuştur.[46] Allah yolunda savaşırken düşmana karşı olsa bile, haksızlık ve hainlik yapmak, işkence etmek ve çocukları öldürmek gibi aşırılıklara karşı ashâbını uyarmıştır.[47] Yine adam öldürme suçu için konulan kısas cezasının uygulanmasında meşru ölçülerin aşılmaması konusunda titizlikle durulmuştur.[48] Bütün bu uyarılar, "*Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin! Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.*"[49] âyetinin bir izahı gibidir. Yine Kur'an'da inkârcılara karşı savaşmak emredilirken[50] ve Hz. Peygamber'in ashâbı inkâr edenler karşısında çetin davranmalarıyla övülürken;[51] müminlere karşı savaş açmayan, onlara baskı ve işkence gibi uygulamalarda bulunmayan müşriklere karşı iyi davranılmasında bir sakınca görülmemesi,[52] Müslüman olmayan toplumlar ile ilişkilerdeki itidalin bir gereğidir.

Allah Resûlü, Müslümanların kendisine karşı olan saygı ve övgülerinin de bir ölçü içinde olmasını arzu etmiş ve "*Hıristiyanların Meryem oğlunu (İsa'yı) övmekte aşırı gittikleri gibi siz de beni övmede aşırılık göstermeyin. Şüphesiz ki ben Allah'ın kuluyum. Onun için bana 'Allah'ın kulu ve resûlü' deyin.*"[53] buyurmuştur. Ayrıca o, öfkesinde ve kederinde olduğu gibi sevincinde de mutedil davranmaya dikkat etmiş, "*Bir şeyi (aşırı) sevmen, (seni) kör ve sağır eder.*"[54] buyurarak duygulardaki kontrolsüzlüğün olumsuz sonuçlarına dikkat çekmiştir.

Peygamber Efendimiz, giyim kuşam konusunda da aşırılıklardan uzak durulmasını istemiştir. O, kibir ve gösteriş için abartılı bir şekilde giyinmeyi hoş görmediği gibi,[55] yardıma muhtaçmışçasına pejmürde bir giyim tarzını yahut

[44] DM223 Dârimî, Mukaddime, 23.
[45] Mâide, 5/87.
[46] B2457 Buhârî, Mezâlim, 15; M6780 Müslim, İlim, 5.
[47] DM2469 Dârimî, Siyer, 5; D2613 Ebû Dâvûd, Cihâd, 82.
[48] İsrâ, 17/33.
[49] Bakara, 2/190.
[50] Nisâ, 4/84.
[51] Fetih, 48/29.
[52] Mümtehine, 60/8.
[53] B3445 Buhârî, Enbiyâ, 48.
[54] D5130 Ebû Dâvûd, Edeb, 115-116.
[55] B5783 Buhârî, Libâs, 1; N2560 Nesâî, Zekât, 66.

saç baş dağınık derbeder bir şekilde dolaşmayı da hoş karşılamamıştır.[56] Peygamberimiz, *"Allah, nimetinin izinin kulunun üzerinde görülmesinden hoşlanır."*[57] buyurmuş, ayrıca temiz ve sade giyinmeyi tavsiye etmiştir.[58]

Yeme içme konusunda da aşırıya kaçmamayı tavsiye eden Peygamber Efendimiz, *"İnsan, midesinden daha kötü bir kap doldurmamıştır. Halbuki birkaç lokma insanın belini doğrultmaya yeter. Eğer mutlaka bu miktarı geçecekse, midesinin üçte biri yemeğe, üçte biri içeceğe ve diğer üçte biri de (boş kalarak) nefes alıp vermeye ayrılmış olsun."*[59] buyurarak insanın yaşantısını sürdürebilmesi için az bir yiyeceğin bile kâfi geleceğini bildirmiştir. Çok yemenin insana verdiği maddî ve mânevî rahatsızlıklar düşünüldüğünde Peygamber Efendimizin bu tavsiyesi daha iyi anlaşılacaktır.

Yeme içme hususunda riayet edilmesi gereken diğer bir husus da israftan kaçınılmasıdır. Yüce Rabbimiz, *"Ey Âdemoğulları! Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin, yiyin, için, fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez."*[60] buyurarak gıda tüketiminde israfa gidilmemesini önemle vurgulamıştır. Yine harcamalarda da ölçülü olmak Allah Teâlâ'nın bizleri uyardığı önemli bir husustur. Rabbimiz, *"Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır."*[61] ve *"Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın."*[62] buyurarak bizlere israf ve cimrilik arasında orta yolu yani cömertliği tavsiye etmektedir.

Kısacası Müslüman her hâlükârda orta hâlli olmayı, dengeli ve ölçülü davranmayı prensip edinmelidir. Aşırılığın insanı helâke götüreceğini hatırlatan Peygamber Efendimizin, dünya ve âhiret mutluluğu için bizlere tavsiyesi, iki hayat arasındaki hassas dengeyi yitirmemek, birisine abartılı bir özen gösterirken diğerini ihmal etmemektir. Öteki âlemde huzura kavuşmak isteyenlerin, bu dünyada kendilerini ve çevrelerini huzursuz edecek aşırılıklardan kaçınmaları şarttır. Allah Teâlâ, koymuş olduğu sınırları aşanları çok iyi bilir.[63] Onlar, zalimlerin ta kendileridir.[64] Onlar için âhirette elem verici bir azap vardır.[65]

O hâlde Müslüman'ın, birey olarak dengeli bir hayat sürdürmesi, o hayatı yaratan, yarattığı her şeyi en güzel şekilde[66] ve bir ölçüye göre var eden[67] Yüce Yaratıcı'nın koyduğu kanunlara uygun hareket etmesiyle mümkündür. İşte böyle bireylerden oluşacak bir toplum ancak, Cenâb-ı Hakk'ın, *"vasat ümmet"* olarak tanımladığı[68] dengeli toplum olma vasfına hak kazanacaktır.

[56] D4062 Ebû Dâvûd, Libâs, 14.
[57] T2819 Tirmizî, Edeb, 54.
[58] D4161 Ebû Dâvûd, Tereccül, 1; M2346 Müslim, Zekât, 65.
[59] T2380 Tirmizî, Zühd, 47.
[60] A'râf, 7/31.
[61] Furkân, 25/67.
[62] İsrâ, 17/29.
[63] En'âm, 6/119.
[64] Bakara, 2/229.
[65] Mâide, 5/94.
[66] Secde, 32/7.
[67] Kamer, 54/49.
[68] Bakara, 2/143

DİZİN

A
abdest: ~ alırken suyu israf etmeme II/122; ~ bozma II/105, II/107, II/110, II/123, II/164, II/328; ~ organları II/118; ~ tazeleme II/121; ~ uzuvlarının ışıldaması II/122; ~i bozan durumlar II/123; ~in bozulması II/120, II/121, II/123, II/135, II/148, II/164, II/229; ~siz kılınan namaz II/164, II/459; ~te israf II/123
Abdullah b. Abbâs (Ş.) II/144, II/448
Abdullah b. Âmir (Ş.) II/335
Abdullah b. Âmir b. Rebîa (Ş.) II/335
Abdullah b. Büsr (Ş.) II/087
Abdullah b. el-Lütbiyye (Ş.) II/484
Abdullah b. Hâris (Ş.) II/575
Abdullah b. Ma'kil (Ş.) II/091
Abdullah b. Mes'ûd (Ş.) II/433
Abdullah b. Mübârek (Ş.) II/394
Abdullah b. Ömer (Ş.) II/335, II/513, II/550
Abdullah b. Şakîk (Ş.) II/246
Abdullah b. Übey b. Selûl (Ş.) II/242
Abdullah b. Ümmü Mektûm (Ş.) II/193, II/307, II/427, II/535, II/538, II/562
Abdullah b. Zâide (Ş.) II/311
Abdullah b. Zeyd (Ş.) II/304, II/307, II/308, II/310, II/318
Abdullah b. Zeyd b. Abdirabbih (Ş.) II/304
Abdullah b. Zübeyr (Ş.) II/340, II/345, II/347
Abdullah Ebû Sa'saa (Ş.) II/313
Abdurrahman (Ş.) II/224
Abdurrahman b. Abd el-Kârî (Ş.) II/266
Abdurrahman b. Avf (Ş.) II/554, II/565
Abdurrahman b. Ebû Bekir (Ş.) II/142
Abdurrahman b. Ümeyye (Ş.) II/470
Abdurrahman b. Ya'mur (Ş.) II/353
Abdülkays (K.K.) II/017, II/029
Abdülmelik b. Mervân (Ş.) II/347, II/474
Abdülmuttalib b. Hâşim (Ş.) II/390
Abdülmuttaliboğulları (K.K.) II/387
âb-ı hayat II/362, II/388
acele etme II/049, II/055, II/350, II/428
acizliğini idrak etme II/167
aczini hatırlama II/317
aç: ~ gözlülük II/503; ~ kimseyi doyurmak II/488
açgözlülük II/503
âdâb II/057, II/107, II/134, II/229, II/294, II/295, II/387, II/417, II/418, II/550
adak(ğ): ~ta bulunma II/131; ~ın meşruiyeti II/525; ~ını ⇒yerine getirme II/337, II/525, II/526, II/528, II/530
Adal (K.K.) II/064
adalet: ~i gözetmek II/504; ~le hükmetme II/032; ~li yönetici II/418
adam öldürme suçu II/574
Adbâ II/526, II/527
Âdem peygamber (Ş.) II/043, II/209, II/216, II/342; ~in yaratıldığı gün II/209, II/214
âdet: ~ görme II/141, II/143; ~ günleri II/145, II/148; ~ kanaması II/139, II/141, II/147, II/148; ~ sonrası gusül II/145
Adî b. Hâtim (Ş.) II/410, II/429, II/489
af ve mağfiret vesilesi II/238
afetler II/519
affedici olmak II/065, II/098, II/164
affetme II/100, II/101, II/120, II/191, II/253, II/270
Afrika (Y.M.) II/519
Afüv II/098
ağaç kesme II/333, II/337, II/358
ağırbaşlılık II/569
ağız: ~ kokusu II/415, II/427; ~ ve diş temizliği II/416
ahde vefa göstermek II/361
âhiret: ~e imanı pekiştiren ibadet II/351; ~te nurlandırılma II/122; ~teki büyük mahkeme II/364
ahlâkî: ~ değerler II/153, II/155; ~ değerleri yitirmek II/153; ~ erdemler II/032; ~ görevler II/455
Ahmed b. Hanbel (Ş.) II/305, II/308
Ahzâb (Gruplar) II/153
aile: ~ huzurunun bozulması II/506; ~ için yapılan harcama II/485, II/496; ~ ile sınanma II/491; ~nin geçimini sağlamak II/032
Akabe (Y.M.) II/027, II/213, II/304, II/325, II/326, II/395, II/518; ~ Biati'ne katılan en genç sahâbî (Ş.) II/523; ~ Biatleri II/027, II/395
akan nehirde abdest II/123
akıl melekesi II/021
akıntı II/144
aklını kullanma II/028
Akra' b. Hâbis et-Temîmî (Ş.) II/354
akraba: ~ya sadaka verme II/496; ~ya yardım etmek II/039
akrabalık bağlarını koparmak II/226, II/492
akşam: ~ ile yatsı namazını cem etme II/543; ~ namazını geciktirme II/365, II/547; ~ namazını kılmada acele etme II/180, II/428; ~ namazının vakti II/180, II/248
alacalı, kel ve kör üç kişi II/073, II/493
alan el II/496
alelacele kılınan namaz II/163, II/570
alışveriş: ~in yasak olduğu vakit II/215, II/218; ~te boş söz, yemin II/491
Ali b. Ebû Tâlib (Ş.) II/120
âlimlerin: ~ ihtilâfı II/263; ~ peygamberlerin varisleri olduğu II/204
Alkame (Ş.) II/474
Allah (cc) ile kul arasındaki ilişki II/154, II/183, II/551; ~ (cc) katında değerli kişi II/457, II/490; ~ (cc) katında en güzel amel II/277; ~ (cc) katında en sevimli namaz II/250; ~ (cc) katında en sevimli oruç II/250; ~ aşkı II/319, II/366; ~ sevgisi II/366; ~ yoluna kendini vakfetme II/377; ~ yolunda cihad II/277, II/281, II/282, II/351, II/479, II/535; ~ yolunda infak II/076; ~ yolunda savaş II/562; ~'a (cc) havale etme II/065, II/347; ~'a (cc) isyan hususunda nezir/adak II/527; ~'a (cc) itaat II/084, II/224, II/226, II/523, II/527; ~'a (cc) kulluk etme II/033, II/039, II/066, II/463, II/468; ~'a (cc) şükretme II/054, II/075, II/076, II/550, II/551; ~'a (cc) şükretmeme II/071, II/076; ~'a (cc) teslim olmak II/173, II/177; ~'a (cc) teslimiyet II/439; ~'a (cc) yakarış II/165; ~'a (cc) yönelme II/041, II/153, II/165, II/357; ~'ı (cc) anma II/053, II/077, II/083, II/084, II/088, II/156, II/183, II/214, II/218, II/269, II/275; ~'ı (cc) çokça zikretme II/084, II/087, II/217, II/218, II/243, II/249; ~'ı (cc) hatırında tutmak II/083; ~'ı (cc) hatırlama II/053,

II/098, II/253; ~'ı (cc) tazim etme II/393; ~'ı (cc) tesbih II/084, II/168; ~'ı (cc) unutma II/363; ~'ı (cc) zikretme II/040, II/083, II/084, II/085, II/087, II/088, II/217, II/228, II/250, II/282; ~'ı anmaktan alıkoymak II/088; ~'ı zikretme günleri II/273, II/513; ~'ın (cc) affına mazhar olma II/096; ~'ın (cc) âyetlerini inkâr II/053; ~'ın (cc) ayı II/273, II/401, II/408; ~'ın (cc) dinini inkâr II/065; ~'ın (cc) dünya semasına inmesi II/272; ~'ın (cc) gazabı II/065, II/066, II/074, II/074, II/494, II/494, II/569, II/569; ~'ın (cc) gölgesi II/494; ~'ın (cc) güzel isimleri II/083; ~'ın (cc) hidayet etmesi II/326; ~'ın (cc) hoşnutluğu II/276; ~'ın (cc) koyduğu sınırları aşmak II/569, II/574; ~'ın (cc) rızası II/417, II/429; ~'ın (cc) rızasına erişmek II/276; ~'ın (cc) rızasına uygun davranmak II/075, II/274; ~'ın (cc) rızasını elde etmek II/415; ~'ın (cc) rızasını gözetme II/073, II/074, II/203, II/459, II/481, II/490, II/493, II/494, II/502, II/504, II/519; ~'ın (cc) rızasını gözetmek II/054; ~'ın (cc) sevgisini kazanma II/245, II/254; ~'ın (cc) sevgisini kazanma vesilesi II/254; ~'ın (cc) takdiri II/141, II/523, II/529; ~'ın Evi II/044, II/294, II/328, II/336, II/342, II/360, II/380; ~'ın Kitabı II/181, II/199, II/204, II/489, II/505; ~'tan (cc) korkma II/492, II/505; ~-kul ilişkisi II/154
Allah: ~ (cc) ile kul arasındaki bağ II/042
altı gün oruç II/270
altın: ~ leğen II/386; ~ın kulu olanlar II/458; ~ın nisap miktarı II/466, II/470
alttaki el II/496
amel: ~de devamlılık II/539, II/565, II/573; ~in boşa çıkması II/573; ~lerde devamlılık II/025, II/029; ~leri kesilmesi II/489; ~lerin Allah'a (cc) arzı II/271; ~lerin en faziletlisi II/149, II/156; ~lerin en hayırlısı II/539; ~lerin en sevimlisi II/011, II/017, II/025, II/029, II/254; ~lerin niyetlere göre karşılık bulması II/482
Âmenerrasûlü II/271
âmil II/479
Âmir b. Rabîa (Ş.) II/205
Âmir b. Tufeyl (Ş.) II/063
Âmiroğulları (K.K.) II/063
Ammâr b. Yâsir (Ş.) II/115, II/126, II/228, II/229, II/294, II/564, II/565
Amr b. Abese (Ş.) II/039, II/040, II/081, II/087, II/271, II/276
Amr b. Avf (Ş.) II/214
Amr b. Avf oğulları (K.K.) II/201
Amr b. Saîd (Ş.) II/338, II/341
Amr b. Selime (Ş.) II/207
Amr b. Şuayb (Ş.) II/037
Amr b. Ümeyye (Ş.) II/064
Anam babam sana feda olsun! II/235, II/550
aniden iflas II/478
anne babaya iyilik II/032, II/277, II/281
annelik sevgisi II/362
antlaşma imzalamak II/375
apaçık deliller II/041, II/347, II/359
Arafat: ~ bölgesi (Y.M.) II/043; ~ ile Mina arasındaki bölge (Y.M.) II/364, II/365; ~ meydanı (Y.M.) II/364; ~ vakfesi II/363, II/516; ~'a çıkma II/379; ~'ı idrak eden II/363; ~'ta vakfe II/364; ~'ta yapılan dualar II/044
Arap kabileleri (K.K.) II/153, II/338, II/404
Arapça II/110, II/117
Arefe günü II/273, II/363
arkasından incitme gelen sadaka II/495
arsızca bir şey isteme II/473, II/478
arşın gölgesinde gölgelenecek yedi sınıf II/294
arşın II/088
Arûbe II/213
Ashame (Ş.) II/015
Asya (Y.M.) II/519
aşağılamak II/226
aşağılanma II/141
aşere-i mübeşşere II/503
aşırı: ~ şekilde ibadet II/574; ~ dünya sevgisi II/457; ~ istek, arzu II/365; ~ sevmek II/574; ~ tezyinat II/296; ~ uçlar II/568
aşırılık(ğ): ~ II/021, II/365, II/555, II/559, II/563, II/568, II/569, II/570, II/571, II/572, II/573, II/574, II/575; ~a kaçmak II/569; ~lardan kaçınma II/568; ~lardan sakınma II/365, II/555, II/559, II/563, II/569; ~lardan uzak durma II/569, II/570, II/574
Âşûrâ: ~ günü II/273, II/274, II/401, II/404, II/405, II/445; ~ orucu II/020, II/273, II/401, II/403, II/404, II/445; ~ orucunu çocukların tutması II/020
at: ~ yetiştiriciliği II/467; ~ yetiştirmek II/467
Atâ'nın işittiğine göre (Ş.) II/074, II/227, II/247, II/328
ateme II/181
ateş: ~i düşürme II/387; ~li hastalık II/387; ~te yanacak olan topuklar II/119
atık su II/134
atın değeri II/468
atıyye II/501
atların zekatı II/467
av hayvanları II/358
Avf b. Mâlik el-Eşcaî (Ş.) II/236, II/238
avret mahalli: ~ni gösterme II/110; ~nin görülmesi II/108, II/110
avuçları açarak dua II/054
ay: ~ hâli II/141, II/144; ~ tutulması II/253
ayak: ~ların oruç tutması II/419; ~ta iki hutbe II/216; ~ta küçük abdest bozma II/108; ~ta zemzem içme II/387
aybaşı: ~ hâli II/148; ~ hâlinde iken cinsel münasebet II/142; ~ hâlinden sonra gusül abdesti II/145
ayda üç gün oruç tutma II/407, II/409, II/558, II/571
âyet: ~in indiriliş sebebi ⇒ Teyemmüm II/124; ~in iniş sebebi ⇒ Bakara, 2/256 II/569 ⇒ Nisâ, 4/43; ~in inmesi ⇒ Ahzâb, 33/37 II/051 ⇒ Mâide, 5/87, II/169 ⇒ Âl-i İmrân, 3/92, II/228 ⇒ En'âm 6/82, II/245 ⇒ Bakara, 2/183-184, II/321 ⇒ Mâide, 5/101, II/327 ⇒ Bakara, 2/150, II/327 ⇒ Bakara, 2/164, II/393 ⇒ Bakara, 2/183-187, II/405 ⇒ Bakara, 2/183-185, II/406, II/406 ⇒ Bakara, 2/187, II/426, II/458
Âyetü'l-kürsî'yi okuma II/172
ayın tamamını oruçla geçirme II/271
aynî mallar II/445
ayrımcılığa gitmemek II/505
az: ~ amel II/573; ~ gülme II/225; ~ su ile abdest II/119
azaları üçer kere yıkama II/119
azap(b): ~ vesilesi II/457; ~ın kat kat artırılması II/100
azgın cinlerin zincire vurulması II/395

azgınlık II/077
azimet II/557, II/559, II/561, II/562; ~ hükümleri II/559; ~i tercih II/558, II/562; ~i uygulamak II/551; ~le amel etmek II/557
Azîz II/129, II/134, II/269
Azrail II/165
Azverâ (Y.M.) II/076

B
baba: ~nın tayini II/144; ~nın yerine haccetmek II/536
bağışlanma dilemek II/093, II/098, II/101, II/253, II/366
bağışta bulunma II/499, II/501, II/502, II/504, II/505
bağlayıcı emir II/456
bağlayıcılık II/517
bağlılık yemini II/325
Bahreyn (Y.M.) II/029
bakımlı olmak II/145
bakımsız elbiseler II/567
Bakî' Mezarlığı (Y.M.) II/237, II/271
banyo yapma II/134
Bârik duası II/169
Basra (Y.M.) II/445, II/530
Basralı âlim (Ş.) II/448
basur hastalığı II/018, II/531, II/536
baş: ~ zekâtı II/446; ~a kakmak II/482, II/496; ~a musibet gelmesi II/053; ~ı mesh etmek II/118, II/119; ~ını Allah yolunda verme II/363
başkaları: ~ndan dua almak II/057; ~nın hakkına tecavüz II/100; ~nın malına göz dikme II/481; ~nın malını haksız yollarla elde etme II/458; ~yla paylaşma II/428, II/492
baştan savma kılınan namaz II/570
Batn-ı Serif (Y.M.) II/376
baygınlık geçirdi II/021
bayılma II/123
bayrak dikme II/301, II/304
bayram: ~ hutbesi II/225, II/513; ~ namazı II/143, II/294, II/378, II/396, II/443, II/446, II/491, II/513, II/514, II/515; ~ namazına kadınların katılması II/146
bedbaht II/395
beddua: ~dan uzak durma II/066; ~nın kabul olunması II/042
beden: ~ temizliği II/107, II/111, II/117, II/118, II/124; ~e eziyet etme II/021; ~e idrar sıçratma II/108; ~en temizlenme II/107; ~in şükrü II/075, II/458; ~in zekâtı II/458; ~ini nasıl yıprattığı sorgusu II/019
bedenî ibadetler II/029, II/351
bedensel engellilik II/193, II/535
Bedir: ~ Gazvesi'ne katılan sahabeler ⇒ Abdullah b. Zeyd (Ş.) II/307 ⇒ Ebû Ubeyde b. Cerrâh (Ş.); ~ harbi II/131, II/262, II/396, II/502
beklenen peygamber II/327
beled-i emîn II/044
belirsizlik II/507
bencillik II/033
benliği eritmek II/190
Benû Ferrûh (L.) II/115
Berâ b. Ma'rûr (Ş.) II/329, II/332
Berâ' b. Âzib (Ş.) II/180, II/509, II/517
Berâ' b. Âzib'in dayısı (Ş.) II/517
Berât gecesi II/271
bereket: ~ duası II/169; ~ kaynağı su: zemzem II/385, II/388; ~ kaynağı: ezan II/320; ~ vesilesi: nimeti verene şükür II/074; ~ vesilesi: sahur II/426; ~li yer: Mekke (Y.M.) II/044
besmele çekmek II/135, II/514
beş: ~ temel esas II/018, II/403, II/455; ~ vakit namaz arası II/151, II/155, II/397; ~ vakit namaz II/151, II/154, II/155, II/157, II/175, II/177, II/181, II/183, II/271, II/391, II/397, II/403, II/455
beşerî zaaflar II/016, II/033
Beşîr b. Sa'd (Ş.) II/170, II/508
beyaz iplik II/407, II/425, II/426
Beyrûhâ adlı hurma bahçesi (Y.M.) II/502
Beyt: ~'in temelleri II/336; ~'in temizlenmesi II/435; ~-i Atîk II/337
Beytullah II/337; ~'ın temelinin atılması II/336
Beytü'l-Makdis (Y.M.) II/326, II/327, II/328
Beytülmâl II/297
bıçak(ğ): ~ı iyice keskinleştirme II/514; ~ını biletmek II/511, II/514
Bi'r-i Maûne (Y.M.) II/063, II/064, II/065, II/066
Bi'r-i Maûne faciası II/065
bi'setin ilk yılları II/039
Bilâl-i Habeşî (Ş.) II/122, II/254, II/299, II/304, II/307, II/308, II/429
bilerek: ~ günah işleme II/057; ~ namaz kılmama II/284
bilginler II/447
bilgisizlik II/057
bilim adamları II/386
bin melek II/051
binek üzerinde namaz II/538, II/548
bir sâ' II/443, II/447, II/448
bir: ~ gecede Kur'an'ı baştan sona okuma II/573; ~ gün oruç tutup bir gün tutmama II/250, II/558
birinci: ~ Akabe Biati II/213, II/325, II/326; ~ safın sevabı II/311
biz duygusu II/458
bolluk zamanında hamd II/066
bono II/470
borç(c): ~lu olarak vefat etme II/239, II/239; ~u hazineden ödemek II/240; ~lulara zekat payından verilmesi II/478; ~luya anlayışlı davranmak II/487
boşanmış kadınların iddet süresi II/144
boy abdesti II/118, II/124, II/129, II/131, II/132, II/134
boykot II/291, II/567
boynuzlu koç II/517
buhurdanlık II/338
buluğa erme II/134, II/211, II/214, II/215
burundan devamlı kan gelmesi II/147, II/537
Buthân (Y.M.) II/282
buzağı II/467
Bünyamin (Ş.) II/002
büsbütün eli açık olmama II/575
büşrâ II/386
bütün bir ayı oruçla geçirme II/271
Büvâne (Y.M.) II/525
büyük(ğ): ~ günah işlemek II/155; ~ün imam olması II/161, II/163, II/193, II/301, II/308, II/548; ~ günah II/151, II/155, II/166, II/240, II/364, II/391, II/397; ~ günahlardan kaçınmak II/391, II/397; ~ hac II/377; ~ hadisçiler II/377; ~ mezhep imamları II/297

C
Câbir b. Semure (Ş.) II/219, II/228
cadde (Y.M.) II/429
câhiliye: ~ döneminde ibadetler ⇒ hac II/516; ~de putperestliğin yaygın olduğu bölge (Y.M.) II/348
camız II/517
cami: ~ içinde koşuşturma II/295; ~ mimarisi II/319; ~ ve mescitlerin inşası II/297; ~den

uzaklaştıracak tavırlar II/229; ~lerin mimarî tasarımı II/438; ~ye kadın ve çocukların gelmesi II/191
can: ~ güvenliği II/123, II/550; ~ güvenliğinin bulunmaması II/193; ~ veya baş zekâtı II/446; ~a haksız yere kıymak II/100
Cebelü'r-Rahme (Y.M.) II/364
cehalet II/019, II/560; ~in ilacı II/560; ~in şifası II/125
cehennem: ~ ehli II/224; ~den kurtarılma II/029, II/364
Celâl II/056, II/099, II/166, II/171; ~ ve İkram sahibi II/056, II/171
Celîl II/129, II/134, II/269
cemaat: ~ adabı II/195; ~e devam etme II/191, II/192, II/285, II/301, II/308; ~e gelmeme II/538; ~e iştirak etme II/193; ~e yetişmek II/295; ~i rahatsız etme II/195; ~in yerleşim düzeni II/227; ~le edilen dualar II/191; ~le namaz II/179, II/189, II/190, II/191, II/192, II/193, II/195, II/196; ~le namazın önemi II/192
Cemerât (Y.M.) II/365, II/367, II/368, II/379
Cemerât II/365, II/367, II/368, II/379
cenaze: ~ işlemleri II/237; ~ namazı II/233, II/235, II/236; ~ namazına katılmak II/235, II/237, II/240; ~nin defni II/236, II/329; ~ye katılmak II/231; ~yi taşımak II/236
cennet: ~in anahtarı II/113, II/120, II/125, II/151, II/157; ~ten çıkarılma II/143, II/209, II/214, II/274
Cermoğulları kabilesi (K.K.) II/205
ceza günü II/167
cezaî sorumluluktan muaf olma II/020
Ci'râne (Y.M.) II/376, II/378
Cibrîl hadisi II/017, II/029, II/350
ciddiyet II/099, II/107, II/208, II/228
cihad: ~ edenlere teçhizat temini II/479; ~ etme II/172, II/277, II/281, II/495, II/506, II/535
cimrilik: ~ etme II/033, II/457, II/488, II/508, II/519, II/575; ~ hastalığı II/457, II/519
cinsel: ~ beraberlik II/142; ~ ilişki II/133, II/164, II/403, II/426, II/436, II/545; ~ ilişkiden uzak durma II/403; ~ konular II/358; ~ yakınlık II/358
cömert sahâbî ⇒ Adî b. Hâtim (Ş.) II/410, II/429
cömertlik II/351, II/407, II/418, II/428, II/446, II/457, II/491, II/505, II/575
cuma: ~ gecesi II/043; ~ günü gusletmek II/134, II/214, II/215; ~ günü oruç tutma II/408; ~ günü oruç tutmak II/218, II/409; ~ hutbesi II/216, II/217, II/223; ~ Mescidi II/213, II/223; ~ namazı II/201, II/208, II/213, II/214, II/217, II/223, II/252, II/274, II/291, II/548; ~ namazına katılmak II/215; ~ namazını terk etme II/211, II/215, II/551
cumartesi günü II/213
cübbe II/051, II/253, II/378
Cündeb el-Kasrî (Ş.) II/177
cünüp olanların mescide girmeleri II/132
cünüplük: ~ hâli II/118, II/123, II/129, II/131, II/132, II/134, II/136; ~ten dolayı gusletmek II/129; ~ten temizlenmek II/131
Cürhüm: ~ kabilesi (K.K.) II/336, II/347; ~lüler (K.K.) II/348, II/385

Ç
çakıl: ~ taşları II/260, II/296; ~ taşlarıyla meşgul olmak II/221, II/229
çalışma: ~ hayatı II/218; ~ya teşvik II/481
çan II/299, II/303, II/305
çaresiz kalma II/575
çarşı II/088, II/192
çelimsiz hayvanı zekat olarak vermek II/463, II/469
çevre: ~ duyarlılığı II/107; ~ temizliği II/488
çevresel faktörler II/448
çıkar peşinde koşmak II/507
çıplak olarak Kâbe'yi tavaf II/338, II/342, II/348
çirkin bir iş yapmak II/098, II/379
çocuk: ~ ile imtihana çekilme II/491; ~lar arasında adalet II/505, II/507; ~lara ibadeti sevdirme II/020; ~ları öldürme II/574; ~ların hac yapması II/020; ~ların mescide gelmesi II/191; ~larını oruç ibadetine alıştırmak II/020
çok soru sormak II/349, II/572
çoklukla övünmek II/488

D
daimî kanama II/145
damar kanaması II/139, II/147, II/537
darda kalan borçluya zaman tanıma II/499, II/503
dargınların arasını bulmak II/562
dargınlık II/496
darı II/465, II/466, II/470
darlık zamanları II/066
Dâru'l-erkam (Y.M.) II/292
Dâru'l-erkam II/292
Dâru'l-İslâm II/292
Dârülerkam (Y.M.) II/189
Dârülerkam II/189
davetçi II/064
davete icabet II/183, II/231, II/428
davranışlarda denge II/568
dayanışma II/033, II/154, II/155, II/183, II/196, II/208, II/366, II/393, II/394, II/397, II/445, II/446, II/513, II/519; ~ kültürü II/445; ~ ruhu II/519
dedikodu II/417
def çalmak II/528
değirmen sesi II/156
dehr orucu II/409
delilik II/020, II/021
dengeli: ~ davranma II/018, II/575; ~ hareket etme II/456, II/569
deniz: ~ suyuyla abdest alma II/121; ~ ürünlerinin zekâtı II/468; ~ yolculuğu II/526
derilerin tasadduk edilmesi II/518
ders halkaları II/297
devamlı kanama hâli II/537
devamlılık II/011, II/017, II/025, II/029, II/254, II/539, II/565, II/570, II/573
devenin nisabı II/467
devletlerarası ilişkiler II/502
Dımaşk (Y.M.) II/546
dış avlu (Y.M.) II/438
dış ezan II/216
diğer din: ~ mensupları II/303; ~ ve kültürleri taklit II/318
diğerkâmlık II/495, II/502
dikili taşlar II/516
dilencilik II/459, II/478
din: ~ dili II/107; ~de aşırılık II/365, II/555, II/559, II/563, II/569; ~de aşırılıktan sakınmak II/555, II/559, II/563, II/569; ~de kolaylık II/123, II/537, II/569; ~i anlatma II/059, II/064; ~i öğrenme II/017, II/203, II/208, II/297; ~i korumak II/156; ~i yaşamada gevşeklik göstermek II/557; ~imizde cuma günü II/218; ~in gereklerini yerine getirmek II/161; ~in kolay oluşu II/013, II/021, II/539,

II/565, II/570; ~in temel ibadetleri II/033
dinî: ~ değerler II/229; ~ duyarlılık II/110; ~ görevler II/203; ~ hassasiyetler II/146; ~ hayatın zayıflaması II/562; ~ ilimler II/204, II/298; ~ mimari II/297; ~ terbiye II/320; ~ yaşantıda aşırılık II/571
diriliş II/054, II/363
diş temizliği II/416
doğa şartları II/537
doğal: ~ afetler II/238, II/338; ~ ihtiyaçlar II/107
doğru: ~ söylemek II/093; ~ söz söylemek II/226; ~ yoldan sapmak II/224; ~ yolu bulmak II/224, II/416; ~ yolu göstermek II/393
doğruluk II/487
dokunulmazlık II/272, II/333, II/358, II/360
dolunay II/407
domuz eti yemek II/539
dosdoğru: ~ olmak II/417; ~ yol II/013, II/021, II/539, II/565, II/570
dört: ~ halife II/202; ~ haram ay II/394
dua: ~ âdâbı II/057, II/253, II/426; ~ âyetleri II/057, II/217, II/251; ~ kapısı II/049, II/053; ~ terimi II/052
duagâh II/044; ~-ibadet II/049, II/052; ~ların en faziletlisi II/355, II/364; ~ların en hayırlısı II/037, II/045; ~ların geri çevrilmediği vakitler II/042, II/043; ~ların kabul olunduğu anlar II/043, II/044; ~ların kabul vakti II/053; ~nın kabul edilmesi II/040, II/053, II/054, II/102, II/121, II/183, II/267, II/275, II/395; ~yı terk eden insanlar II/052
duhâ II/247; ~ namazı II/247, II/539; ~ vakti II/248
durgun suya abdest bozmak II/134
dünya: ~ görüşü II/398; ~ işleri II/438; ~ işlerinden el çekme II/437; ~ malına tamah II/503; ~ malına tutkunluk II/519; ~ seması (Y.M.) II/041, II/054, II/102, II/267, II/272, II/275, II/387; ~ sevgisi II/077, II/457; ~dan el etek çekme II/437, II/571, II/572; ~nın muhtaç mıntıkaları (Y.M.) II/449; ~nın sonu II/102; ~ya dalmak II/316; ~ya en yakın olan gök (Y.M.) II/043
dünyevî: ~ çıkar II/192; ~ zevkler II/316
dürüst iş yapma II/459
dürüstlük II/359, II/417, II/487
düşman: ~ korkusu II/537, II/547; ~lık II/025, II/030, II/243, II/245, II/274, II/407, II/496
düşünme kabiliyeti II/016
Düveyk (Ş.) II/344

E
Ebâbîl kuşları II/365
Ebrehe (Ş.) II/372; ~'nin fil ordusu II/365
Ebû Abdülmelik (L.) II/181
Ebû Abdülmelik (Ş.) II/181
Ebû Amr eş-Şeybânî (Ş.) II/277
Ebû Atıyye (Ş.) II/433
Ebû Bekir (Ş.) II/294, II/352
Ebû Berâ' Âmir b. Mâlik b. Ca'fer (Ş.) II/063
Ebû Berze el-Eslemî (Ş.) II/179
Ebû Bürde b. Niyâr (Ş.) II/517
Ebû Cehil b. Hişâm (Ş.) II/045
Ebû Cemre el-Dubeî (Ş.) II/393
Ebû Eyyûb el-Ensârî (Ş.) II/131, II/406, II/523
Ebû Hâzim (Ş.) II/115
Ebû Hubeyş'in kızı Fâtıma (Ş.) II/141, II/146, II/542
Ebû Husayn es-Sülemî (Ş.) II/459, II/468
Ebû Huzeyfe (Ş.) II/157, II/205, II/294
Ebû Huzeyfe b. Muğîre (Ş.) II/344
Ebû Huzeyfe'nin azatlı kölesi Sâlim (Ş.) II/205, II/294
Ebû Hüreyre (Ş.) II/086
Ebû İsrâil (Ş.) II/532, II/560
Ebû Katâde (Ş.) II/282
Ebû Katâde b. Rib'î (Ş.) II/177
Ebû Katâde el-Ensârî (Ş.) II/282
Ebû Kuhâfe (Ş.) II/203
Ebû Ma'kıl (Ş.) II/383
Ebû Mahzûre (Ş.) II/311
Ebû Mâlik el-Eş'arî (Ş.) II/457
Ebû Mes'ûd el-Ensârî el-Bedrî (Ukbe b. Amr) (Ş.) II/170, II/189, II/201, II/484, II/489, II/523
Ebû Saîd el-Hudrî (Ş.) II/085, II/185, II/313, II/377, II/386, II/438, II/453, II/494, II/554, II/555
Ebû Seleme (Ş.) II/205, II/246, II/260, II/561
Ebû Seleme b. Abdurrahman (Ş.) II/246, II/260
Ebû Süfyân b. Hâris (Ş.) II/131
Ebû Şureyh (Ş.) II/333, II/337
Ebû Talha (Ş.) II/301, II/502
Ebû Ubeyde b. Abdullah (Ş.) II/093
Ebû Umeyr (Ş.) II/301
Ebû Zem'a (Ş.) II/339
Ebu'd-Derdâ (Ş.) II/191, II/301, II/567, II/568
Ebû'l-Ca'd ed-Damrî (Ş.) II/211
edebiyat II/319; ~ tarihimiz II/319
edep kuralları II/111
eğitim: ~ faaliyeti II/394; ~ kurumları II/298
Ehl-i: ~ Kıble II/329; ~ kitab II/455; ~ kitab'ın orucu II/417
ekin bitmez vadi (Y.M.) II/335
ekletü's-sahûr II/425
eksiksiz alınan abdest II/120
el çırpmak II/154
elbise temizliği II/164
elhamdülillâh II/083, II/084, II/172
eli sıkı olma II/155, II/456, II/575
elleri yıkamak II/109
elli gün II/096
ellinci gün II/097
emân verme II/063
Emevî halifesi II/340
emmek II/347, II/362
en: ~ bereketli zaman dilimi II/363; ~ büyük ibadet II/085; ~ faziletli ay II/269; ~ faziletli günler II/043, II/214; ~ faziletli namaz II/167, II/252, II/255, II/401, II/408; ~ faziletli oruç II/401, II/408; ~ faziletli saflar II/194; ~ güzel amel II/277; ~ güzel isimler II/056, II/083; ~ güzel söz II/488, II/508; ~ hayırlı gün II/209, II/214, II/267, II/274; ~ hayırlı sadaka II/495; ~ hayırlı topluluk II/083; ~ kıymetli oruç II/273; ~ kuvvetli sünnet II/195; ~ mukaddes mekân II/351; ~ mübarek mekân II/363; ~ mübarek zaman II/351; ~ önemli ibadetler II/190
Enes (b. Mâlik)'in oğlu Ebû Umeyr (Ş.) II/301
Enes b. Abbâs (Ş.) II/064
Enes b. Mâlik (Ş.) II/107, II/543
Enes b. Nadr (Ş.) II/309
engelli sahâbîler ⇒ Abdullah b. Zâide (Ş.) II/307 ⇒ Amr b. el-Cemûh (Ş.), II/562
ensar: ~ ile muhacir arasındaki kardeşlik II/190; ~ kabileleri (K.K.) II/201
erdemli davranışlar ⇒ adalet II/502 ⇒ doğruluk
ergenlik II/143; ~ çağına erişme II/013, II/019, II/141, II/205

Erkam b. Ebu'l-Erkam (Ş.) II/189, II/292, II/303; ~'ın evi (Y.M.) II/189, II/303
erkek çocuk sahibi olmak II/529
esir: ~ alınan sahâbîler (Ş.) II/064; ~ alınan sahâbîler ⇒ Amr b. Ümeyye (Ş.) II/064
Eslemiyye (Ş.) II/331, II/341
Esmâ b. Seken (Ş.) II/468
Esmâ bnt. Şekel (Ş.) II/145
Esmâ-i hüsnâ II/056
Esmâ-i hüsnâ ile dua etmek II/056
es-Salâtü hayrun mine'n-nevm II/307, II/316
es-Selâmü aleyküm II/171
estetik II/319
Eşca' kabilesi (K.K.) II/239
eşler: ~ arası cinsel ilişki II/148, II/406, II/425, II/487; ~in arasını bulma II/562; ~in birbirleri üzerinde hakkı II/571
eti için kesilen koyun II/514
etkileyici konuşma II/227
eûzü çekme II/367
ev: ~ inşa etmek II/043, II/329, II/336; ~lerde tuvalet II/110
evlilikten uzak durma II/437
Evs kabilesi (K.K.) II/201
eyyâm-ı bîd II/407
ezan: ~'ın hikâyesi II/313; ~ı dinleme II/316, II/320; ~ı tekrar etme II/309, II/317; ~ın sahibi II/305, II/306

F
fâcir II/205
faiz karışan mal II/490
fakîh sahâbî ⇒ (Ş.) II/031
fakir: ~ sahâbîler II/171, II/447; ~ sınıfı II/478; ~e ikramda II/448; ~i doyurma II/405, II/515; ~in başına kakmak II/482; ~lere tasadduk etme II/518; ~lerin ihtiyacını gidermek II/447; ~lerin ihtiyacını karşılamak II/457, II/490; ~lik endişesi II/485, II/495
fal okları II/341
Fârisî (Ş.) II/567
farklı inanç mensupları II/292
Farsça II/117
Farslar (K.K.) II/530
farz: ~ ibadetler II/021, II/029; ~ kapsamında görülen konular (zekat) II/030; ~-ı kifaye II/237; ~ları ihmal etme II/031; ~ları yerine getirememek II/573
faydası kesintisiz devam eden sadaka II/489
faziletli: ~ amel II/281; ~ davranışlar ⇒ abdest tazeleme II/121 ⇒ ağız temizliği; ~ gün II/043, II/218; ~ mekanlar ⇒ Allah'ın zikredildiği meclisler (Y.M.) II/085 ⇒ Kubâ Mescidi (Y.M.); ~ vakitler II/275, II/408; ~ zaman dilimleri II/408; ~ zamanlar ⇒ Berat Kandili II/043 ⇒ Cuma, II/214, II/218 ⇒ gecenin yarısı, üçte biri, son kısmı; ~ zamanlar II/041
fecir II/043, II/178, II/182, II/271, II/425
fedakârlık II/351, II/366, II/458, II/495
Felâh II/260
Felâk Sûresini okumak II/178
fesat çıkarma II/016
feyiz II/249, II/436
Fezâreliler (K.K.) II/153
fıkhî: ~ hüküm II/518; ~ yorum II/517
fıkıh bilgisi II/027
Fıtır II/446, II/447, II/448, II/449; ~ sadakası II/394, II/396, II/441, II/445, II/446, II/447, II/448, II/449; ~ sadakasının hikmeti II/446, II/447; ~ sadakasının miktarı II/449; ~ zekâtı II/443, II/445, II/446
fıtrat kelimesi II/445
fidan dikmek II/086
fidye ⇒ âhirette II/536
Filistin (Y.M.) II/347, II/385
fîsebîlillâh II/479
fiten II/333, II/342, II/360, II/457, II/491
fitneye sebep olmak II/340
fitre: ~ verme II/445; ~ yükümlülüğü II/447; ~nin miktarı II/449
fusûlde kullanılan su miktarı II/135
fürû II/480

G
Gâbe denilen yer (Y.M.) II/505
gafillerden olmak II/084
gaflete düşmek II/089
Gafûr II/098
ganimetin beşte biri II/017
gasp suçu II/460
Gatafânlılar (K.K.) II/153
gazâ II/351
gece: ~ boyu sürekli namaz kılma II/569; ~ ibadet etmek II/031, II/040, II/260, II/264, II/275, II/396, II/409, II/558, II/571; ~ melekleri II/178; ~ namaz kılma II/087, II/192, II/193, II/249, II/260, II/443, II/446; ~ namazı II/017, II/121, II/143, II/182, II/249, II/250, II/251, II/252, II/261, II/264, II/275, II/401, II/408, II/539; ~ namazına devam etme II/249; ~ namazına kalkmak II/250; ~ namazını cemaatle kılma II/252, II/264; ~ namazını ikişer rekât hâlinde kılma II/250; ~ namazlarına devam etme II/017; ~ yolculuğu II/550; ~leri sabaha kadar namaz kılmak II/181, II/250, II/570; ~leyin kadınların mescide gitmesi II/249; ~nin ilk kısmı II/250; ~nin ilk üçte biri II/041; ~nin son üçte biri II/102, II/267, II/274, II/275, II/425; ~nin son yarısı II/081, II/087; ~nin tamamını ibadetle geçirme II/031
geçmiş günahların bağışlanması II/120, II/252, II/257, II/264, II/265, II/270, II/391, II/396
gelenekler II/435
gelinin çeyizi II/142
genç sahâbîler ⇒ Abdullah b. Abbâs (Ş.) II/418
gerdanlık II/124, II/515
gereği yapılamayan yemin II/527
Gıfâr kabilesi (K.K.) II/386
gıpta etme II/033
gıyabî cenaze namazı II/238
gıybet II/417; ~ etmek II/417
gizli: ~ şekilde namaz kılma II/303; ~ce dua etme II/054, II/084; ~ce sadaka verme II/490, II/494; ~ce zekat verme II/482
gökyüzü II/165, II/271, II/435
gölgelik yerlere abdest bozmak II/105, II/110
gönlün mescitte kalması II/285
gönül: ~ almak II/502; ~ kırmak II/415, II/417, II/504; ~leri İslâm'a ısındırma II/477
görev: ~i kötüye kullanma II/470; ~li melek II/057
görme engelli sahâbîler ⇒ Abdullah b. Zâide (Ş.) II/307 ⇒ Hassân b. Sâbit (Ş.), II/562
gösteriş: ~ âfetinden kurtulma II/494; ~ için giyinmek II/574; ~ için malından harcama II/482, II/495; ~ için zekât ve sadaka vermek II/494; ~ yapma II/482
gözler: ~in kişi üzerindeki hakkı II/409, II/558; ~in oruç tutması II/419
Gruplar II/153
gus(ü)l: ~ abdesti II/018, II/131, II/132, II/133, II/134, II/135, II/136, II/145, II/147, II/148,

II/537; ~etme II/125, II/132, II/133, II/134, II/145, II/195, II/211, II/214, II/536; ~ü bozan şeyler II/124; ~ abdesti alıp cumaya gitme II/211, II/214; ~ almak II/118
gücü: ~ ölçüsünde ibadet yapma II/018, II/254, II/409; ~ yetenlerin haccetmesi II/337; ~n yeteceği amelleri yapma II/011, II/017, II/018, II/259, II/349, II/409, II/539, II/565, II/570, II/572, II/573
güç: ~ yetirilemeyecek adaklar II/530; ~ yetirilemeyen ibadetlere kalkışmama II/018
güler yüzlülük II/415, II/487
Gülsüm b. Hidm (Ş.) II/131
gümüş: ~ nisabı II/470; ~ yüzüklerin zekâtı II/468; ~ ziynet eşyasının zekâtı II/468; ~ün kulu olanlar II/458
gün: ~ ortası II/180, II/269; ~ ortasında namaz II/180, II/269
gün: ~lerin en değerlisi II/273; ~ün en bereketli zaman dilimi II/281; ~ün en kıymetli zaman dilimi II/087
günah: ~ kapsamına giren davranışlar II/100; ~a öncülük etme II/492; ~lardan arınmak II/135, II/170; ~lardan uzak durma II/433, II/439; ~ların bağışlanmasına vesile ⇒ "Lâ ilâhe illâllahü vahdehû lâ şerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr" demek II/083, II/086 ⇒ abdest, II/120, II/122 ⇒ hacca gitme, II/151, II/155, II/155, II/166, II/175, II/183, II/211, II/214, II/221, II/229, II/246, II/264, II/265, II/265, II/270, II/270 ⇒ kelime-i tevhid, II/378, II/391, II/391, II/391, II/394, II/397, II/397, II/397, II/408 ⇒ âşûrâ günü orucu
günde beş vakit namaz II/177, II/403
gündüz melekleri II/178
güneş: ~ batarken namaz II/248, II/275; ~ battığı anda namaz kılma II/269; ~ doğarken namaz II/236, II/275; ~ tam tepede iken namaz II/179, II/180, II/248, II/267; ~ tutulması II/193, II/225, II/253, II/304; ~ tutulması namazı II/193; ~e secde etme II/180; ~e tapma II/275; ~in batıdan doğması II/102
güvence verme II/063, II/323, II/329
güvenli: ~ belde II/044; ~ şehir II/044
güzel: ~ ahlâk aşılama II/208; ~ ahlâk II/170; ~ elbiselerin kulu olma II/458; ~ giyinme II/195, II/575; ~ isimlerle dua etme II/056; ~ koku sürmek II/295 ⇒ kefene; ~ koku sürünmek II/135; ~ söz II/023, II/032, II/487

Ğ
Ğamîm (Y.M.) II/545, II/559
Ğufrânek II/111

H
habâis II/105, II/111
Habeş asıllı sahâbîler ⇒ Bilâl b. Rebâh (Ş.) II/307, II/313
Habeşistan (Y.M.) II/238, II/296, II/455
habeşistan kralı II/015, II/238, II/455
hac: ~ ayları II/349, II/379; ~ aylarında umre II/379; ~ farizasını yerine getirmek II/020, II/273, II/479; ~ görevi II/377, II/387; ~ görevleri II/348, II/366; ~ görevlerine şirk karışması II/348; ~ ibadeti II/020, II/021, II/043, II/272, II/273, II/347, II/348, II/357, II/359, II/360, II/368, II/373, II/380, II/536, II/549; ~ ibadetini yürüyerek yapma II/528; ~ ibadetinin farz kılınması II/343, II/349; ~ ibadetinin meşakkatleri II/273; ~ ile birlikte umre yapma II/379; ~ ile umre arasındaki fark II/378; ~ kurbanı II/366, II/517; ~ kurbanları II/517, II/520; ~ menâsiki II/348, II/364, II/367; ~ mevsimi II/076, II/272; ~ sözcüğü II/357; ~ yapmadan ölen kimse II/350; ~ yolculuğu II/020, II/349, II/549; ~ca denk ibadet II/373, II/377; ~cetmek II/351; ~c-ı Ekber II/377; ~cı umreye çevirme II/379; ~cın fazileti II/351; ~cın sevabı II/351
haccü'l-asğar II/377
Hacer (Ş.) II/044, II/335, II/347, II/362, II/381, II/385, II/386, II/388
hacılara su dağıtma II/338, II/385
hacim: ~ ölçüsü birimi II/447; ~ ölçüsü II/447
haddi: ~ aşan II/569; ~ aşanlar II/054, II/569, II/574; ~ aşma II/057, II/569
hadesten tahâret II/118
hadis: ~ eserleri II/306; ~ kaynakları II/228, II/238, II/249, II/446, II/467; ~ kitapları II/029; ~ kitaplarının iman ve ibadet bölümleri (K.) II/029; ~ rivayet etme II/170; ~ rivayetleri II/217, II/270, II/502, II/517; ~ uzmanları II/350
hadisçiler II/262
Hadramevt (Y.M.) II/550
Hafs b. Âsım (Ş.) II/301, II/548
Hafs b. Âsım b. Ömer b. Hattâb (Ş.) II/301
haftada bir defa: ~ temizlenme II/195; ~ yıkanma II/215
haftalık toplanma vakti II/223, II/274
hainlik yapmak II/574
hakaret etmek II/250
Hakîm b. Hızâm (Ş.) II/503
hakir görme II/065
haksızlık: ~ yapılınca affeden II/077; ~ yapma II/077
halifelik II/216, II/467
Halîm II/129, II/134
Hallâd b. Râfi' (Ş.) II/163, II/570
hamamlar II/134, II/298
hamile kadının orucu II/537
Hamne bnt. Cahş (Ş.) II/148
Hamza b. Amr el-Eslemî (Ş.) II/543, II/549, II/555, II/558
hanefîler II/134
hanif Dini II/170, II/348, II/437, II/511, II/514, II/572
Hanne (Ş.) II/529
hapishane II/297
hapsetmek II/435
Harâm b. Milhân (Ş.) II/063
haram II/358; ~ Bölge (Y.M.) II/292, II/359, II/365; ~ lokma II/388
harcamalarda ölçülü olmak II/575
Hâricîler II/139, II/145
harûrîler II/139, II/145
Hasan-ı Basrî (Ş.) II/263, II/445
hasenat II/397; ~ı artırma II/121
hasene II/121
hasletler II/131, II/416, II/551
Hassân b. Sâbit (Ş.) II/502
hasta: ~ ziyareti II/231, II/488; ~nın duası II/057
hatayı affetmek II/168
hâtemü'l-enbiyâ II/304
hatim: ~ duası II/378; ~le kılınan teheccüd namazları II/378; ~le kılınan teravih namazları II/264, II/378
hatip II/227, II/229

hatmetme II/264, II/573
havf ve recâ II/282
havralar II/293
Havva (Ş.) II/043. II/099, II/143
hayâsızlık II/084, II/153, II/155, II/172, II/183
Hayber (Y.M.) II/055, II/153, II/178, II/239; ~ Savaşı II/239; ~ Seferi II/178
hayır: ~ duada bulunmak II/231, II/239, II/240; ~ kapıları II/443, II/446; ~ yapmak II/488, II/496; ~da yarışmak II/395, II/496; ~la anmak II/235; ~lı mal II/077; ~lı olanı istemek II/253, II/487
hayırseverler II/490, II/494
hayvan: ~ kesmek II/511; ~a eziyet II/514; ~dan aşağı dereceye düşmek II/097; ~ı kıbleye döndürmek II/329
Hayy II/056
hayye ale'l-felâh II/301, II/305, II/307, II/316
hayye ale's-salâh II/301, II/305, II/316
hazar namazı II/547
Hazrec kabilesi (K.K.) II/201
hediye vermek II/499, II/505
hedy II/366, II/368
helâ sözcüğü II/110
helâk olmak II/051, II/349, II/365, II/572, II/573
helâl: ~ lokma II/487; ~ mal II/459, II/489; ~inden kazanmak II/489; ~leri kendine haram kılmak II/031; ~leşmek II/102, II/239; ~lik almak II/100
Hendek Savaşı II/180, II/193, II/281, II/282
her: ~ gün oruç tutmak II/409; ~ namaz için abdest almak II/121
hervele II/362
hesap(b): ~ günü II/019, II/028, II/167; ~a çekilmek II/031, II/151, II/157, II/241, II/246, II/363, II/364
Hevâzin (K.K.) II/502
heybetli yürüyüş II/360
heyetler II/017, II/029, II/063, II/163, II/364, II/467, II/477
heykeller II/341
Hıms (Y.M.) II/301
Hıristiyan II/574; ~lar nazarında Hz. İsa II/574; ~lık II/218, II/572
hırs II/064, II/485, II/495, II/503
Hızır II/270
hibe II/501, II/503, II/504, II/505, II/506, II/507; ~ etmek II/501, II/502, II/504; ~den geri dönmek II/505, II/506, II/507
Hicaz Yarımadası (Y.M.) II/466
Hicr (Y.M.) II/339, II/340
hidayete ermek II/077, II/315
Hilâl b. Ümeyye (Ş.) II/096
hilalin görülmesi II/042, II/395
Hîre (Y.M.) II/550
hisse senedi II/470
Hişâm b. Urve (Ş.) II/391
hitabet II/226
hizmetçiler II/042, II/066, II/237, II/291, II/487, II/495, II/515
hizmetkâr II/445
hizmetler II/203
Horasanlı II/388
hoşgörü II/229, II/558
Hubeyş (Ş.) II/139, II/145, II/537
Hudeybiye Antlaşması II/375
Humrân (Ş.) II/115
humus II/260, II/436
Huneyn savaşı II/216, II/376, II/526
hurafeler II/405
hurma kütüğü II/227, II/228, II/291
husûf II/253
husumet II/574
huşû: ~ duygusu II/120, II/154, II/156, II/165, II/166, II/183, II/252, II/316, II/317, II/438, II/513, II/571, II/573; ~ içinde kılınan namaz II/166, II/438; ~unun bozulması II/436
hutbe II/043, II/213, II/216, II/217, II/221, II/223, II/224, II/225, II/226, II/227, II/228, II/229, II/274, II/279, II/291, II/295, II/343, II/349, II/509; ~ dinleme âdâbı II/143, II/214, II/216, II/225, II/228, II/229; ~ ile namaz arasındaki zaman dilimi II/043; ~nin sessizce dinlenmesi II/217
Huveyle (Havle) b. Hakîm (Ş.) II/572
Huzâa kabilesi (K.K.) II/338, II/348
Huzeyfe b. el-Yemân (Ş.) II/133, II/251
Huzeyfe b. Esîd el-Gıfârî (Ş.) II/518
Huzeyme b. Sâbit (Ş.) II/541, II/546
hükmî: ~ kirlilik II/118; ~ necaset II/145
hüküm vermek II/032
hürmetsizlik II/065
hürriyetini satın alma II/477
hüsn-i hâtime II/388
hz. Adem'in cennete girdiği gün II/274

I
Irak (Y.M.) II/379
Irbâd b. Sâriye (Ş.) II/426
ırk II/319
ıslık çalmak II/154
ıztıba II/360

İ
ibadet: ~ etmenin yasaklandığı vakitler II/275; ~ niyetiyle sadaka verme II/487; ~ niyetiyle yapılan işler II/033; ~ vakitleri II/177; ~e riyanın karışması II/252; ~lerde aşırılık II/021; ~lerde aşırıya gidilmemesi II/570; ~lerde bedeni zorlamak II/536; ~lerde itidal II/570; ~lerde ölçülü olma II/021; ~lere şirk karışması II/154; ~leri ihmal II/547; ~leri terk etmek II/562; ~te devamlılık II/031, II/573; ~te itidalden ayrılmama II/570
ibadetgâh II/147, II/295
ibadethane II/291, II/337
İbn Hazm (Ş.) II/417
İbn Huzeyme (Ş.) II/378
İbn Şihâb ez-Zührî (Ş.) II/262
İbrahim Peygamber: ~in halîlullah oluşu II/045; ~in Mekke için duası II/347
icabet: ~ etmek II/316; ~ saati II/042
icâre II/499, II/505, II/506, II/507
iç ezan II/216
İçki II/100
içtenlikle yapılan dualar II/051
idareciler II/202, II/469; ~in vazifeleri II/202
iddet süresi II/144
idrak II/019; ~ kabiliyeti II/021
idrar: ~ sıçraması II/108; ~ tutamama II/537
İdris (Ş.) II/177; ~ Peygamber (Ş.) II/177
ifâda II/146, II/365
iffet II/478; ~ emniyeti II/550
iffetsizlik II/225
iflas etme II/478
ifrat: ~ ve tefrit II/031, II/569; ~ ve tefrite düşenler II/021; ~ ve tefritten sakınma II/031; ~ ve tefritten uzak durma II/569
iftar: ~ daveti II/413, II/419; ~ daveti vermek II/429; ~ davetlerine icabet etmek II/428; ~ etmeden peş peşe oruç tutma II/409; ~ yapmada acele etmek II/417, II/428, II/429; ~ yemeği II/423, II/428; ~ yemekleri vermek

II/418
ihanet etmek II/207
ihmalkârlık II/568
ihram II/358; ~ mahalli II/357; ~ yasakları II/358, II/359; ~a girmek II/376; ~a bürünmek II/358, II/359; ~a girmeden önce gusletmek II/134; ~dan çıkmak II/357, II/379; ~lının sağ omuzunu açık bulundurması II/360, II/376
ihsan II/025, II/032; ~ mertebesi II/032
ihtilâfa düşmek II/218
ihtilâm II/018, II/124, II/132, II/133, II/560
ihtiras II/033, II/495
ihtiyaç sahiplerine yedirme II/491
ihtiyara saygı II/032
ikâme II/154
iki: ~ gün peş peşe oruç tutmak II/428; ~ kişinin arasını düzeltmek II/487; ~ yeşil direk II/362
İkinci: ~ Akabe Biati II/304; ~ hutbe II/225
ikindi namazı: ~ndan önce iki rekât II/182, II/247; ~nı geçirme II/153; ~nı kaçırma II/175, II/179, II/282; ~nı kasten terk II/179; ~nın farzından önce dört rekât II/248; ~nın vakti II/179
ikrah II/020
ikram etmek II/428, II/429
ilaçlar II/457
ilahî: ~ aşk II/365; ~ irade II/362; ~ koruma II/358
ilâhlar II/084, II/561
iletişimsizlik II/196
ilham II/319
ilim: ~ adamı II/099, II/377; ~ adamları II/264, II/377, II/437, II/438; ~ meclisleri II/297; ~ merkezleri II/297; ~ öğrenmek II/495; ~ sahipleri II/194; ~ tahsili II/297; ~le meşgul olma II/297
ilk: ~ cuma namazı II/190, II/201, II/213, II/223; ~ eğitim müessesi II/063; ~ günah II/143; ~ hesaba çekilecek amel II/031, II/241, II/246; ~ ibadet yeri II/044, II/347, II/359; ~ ibadethane II/337; ~ Müslümanlar II/107, II/292
ilmihal kitapları (K.) II/447
İmam Şâfiî (Ş.) II/377
İmam Tirmizî (Ş.) II/263, II/377
imam: ~ın uzatması II/167, II/206; ~ın yanılması II/165; ~lık II/197, II/199, II/201, II/202, II/203, II/204, II/205, II/206, II/207, II/208, II/213, II/536
imamdan önce rükû ve secde II/195
imâmet II/202
iman: ~ ile amel II/017, II/018, II/316; ~ ile ibadet II/018, II/029; ~ kardeşliği II/196; ~ üzere ölme II/236; ~ı muhafaza II/029; ~ın kemale ermesi II/438; ~ın tadına varma II/463, II/468; ~ını kuvvetlenmesi II/101; ~ının göstergesi II/033
imar etmek II/185, II/190, II/294
İmrân b. Husayn (Ş.) II/018, II/531, II/536
İmrân'ın hanımı Hanne (Ş.) II/529
imsak vakti II/406, II/426, II/427; ~nin girmesi II/427; ~nin tayini II/426
imsak: ~ kelimesi II/426
imtihan: ~ vesilesi II/074; ~a çekilmek II/017, II/491
inanan-inanmayan ayrımı II/457
inanç-amel bütünlüğü II/393
İncil (K.) II/455
incitme II/482, II/495, II/496; ~me II/495
infak edilen mal II/459
inkâr: ~ edenler II/053, II/067, II/574; ~ etmek II/075; ~cılar II/574
insan: ~ fıtratı II/017; ~ iradesi II/020; ~ onur ve haysiyeti II/100; ~ psikolojisi II/491; ~ ruhu II/043; ~ suretinde melekler II/074, II/493; ~ tabiatı II/133; ~a verilen değer II/528; ~ın acziyeti II/074; ~ın benliği II/122, II/457; ~ın en güzel surette yaratılması II/027; ~ın varoluş nedeni II/040; ~ın yaratılış gayesi II/027; ~ın yükümlülükleri II/016; ~lar arasında adaletle hüküm vermek II/032; ~lara teşekkür II/071, II/076; ~lardan uzaklaşmak II/437; ~ları irşad II/063; ~ların arasını düzeltmek II/562
intihar II/240
intikam ateşiyle yanıp tutuşmak II/064
inzivaya çekilmek II/437
ipek elbise giymek II/561, II/562
irade: ~ eğitimi II/393, II/397; ~ hürriyeti II/028
İran (Y.M.) II/530
irşad etmek II/063
irtidat II/100
İsa Peygamber (Ş.) II/00, II/153, II/177, II/455, II/574
İshâk b. Râhûye (Ş.) II/377
Ishak Peygamber (Ş.) II/455
iskele II/362
İslâm: ~ ahlâkı II/076; ~ âlimleri II/019, II/203, II/205, II/297, II/318, II/505; ~ binası II/403; ~ daveti II/039, II/292; ~ dışı davranışlar II/182; ~ Dini'nin kolaylık prensibi II/193; ~ dinini öğrenmek II/017; ~ geleneği II/519; ~ kardeşliği II/205, II/298; ~ kültürü II/329; ~ mabetleri II/294, II/296; ~ medeniyeti II/107; ~ öncesi Arap toplumu II/516; ~'a çağrı II/308; ~'a davet II/063; ~'a ısındırmak II/477, II/479; ~'da ilk imam II/202; ~'da ruhbanlık II/572; ~'ı anlatmak II/063, II/226; ~'ı kabul etme II/190; ~'ı öğrenmek II/064; ~'ı öğretmek II/213
İslam'ın evrenselliği II/551; ~'ın ilk savaşı II/396; ~'ın sembolü II/293; ~'ın temel ilkeleri II/030; ~ın beş esası II/028, II/345, II/399, II/403, II/451, II/455; ~î terbiye II/076
ism-i âzam II/056
İsrâ gecesi II/306
israf: ~ etmek II/122, II/575; ~tan kaçınmak II/575; ~tan uzak durmak II/428
İsrâiloğulları (K.K.) II/073, II/153, II/273, II/404, II/493
İstanbul (Y.M.) II/518
isteyeni geri çevirmeme II/502
istiâze II/066, II/166, II/178, II/367, II/459
istibrâ II/107
istiğfar II/041, II/044, II/077, II/098, II/100, II/101, II/102, II/250, II/253, II/351, II/366
İstihâre II/253
istihâze II/147, II/148, II/537
istiklâl II/208; ~ Marşı II/308, II/319
istilâm II/328, II/340, II/361
istincâ II/107
istismar etme II/561
istişare: ~ eden II/227; ~ etmek II/303, II/315; ~ yapma II/214
işaret: ~ feneri II/320; ~ parmağı II/169, II/227; ~ parmağını kaldırma II/169
işkence: ~ etmek II/511, II/574; ~ yılları II/561
işrak namazı II/247
işten ve çalışmadan uzak kalma II/218

itibarî değer II/470
itidal: ~ üzere olmak II/503, II/559, II/565, II/568, II/569, II/570, II/573, II/574; ~den uzaklaşmak II/021; ~i elden bırakmamak II/568, II/569
itidalle ibadet etmek II/031
itikâf: ~a girmek II/143, II/396, II/433, II/435, II/436, II/526; ~ta cinsi münasebet II/406
iyi: ~ binek II/459; ~ eş II/459; ~ niyet II/032, II/488
iyilik(ğ): ~e çağırma II/028, II/488; ~e iyilikle karşılık verme II/415; ~i başa kakma II/495; ~i emretmek II/248, II/491; ~i gizlemek II/076; ~i öğretmek II/208; ~i tavsiye II/032; ~in kötülükleri gidermesi II/155

K
Kâ'b b. Mâlik (Ş.) II/095, II/096, II/097, II/325, II/504
Kâ'b b. Ucre el-Ensârî (Ş.) II/446, II/453
Kâ'b b. Zeyd en-Neccârî (Ş.) II/064
Ka'b kabilesi (K.K.) II/530
kaba: ~ davranışlarda bulunmak II/415; ~ davranmak II/226
Kâbe II/043, II/190, II/294, II/335, II/338, II/341, II/342, II/347, II/358, II/361, II/362, II/385, II/388; ~ hizmetleri II/337, II/338; ~ kapısı II/361; ~ muhafızlığı II/348; ~'nin çatısız oluşu II/339; ~'nin görüldüğü ilk an II/044; ~'nin inşası II/044, II/336; ~'nin onarılması II/338; ~'nin yanması II/340; ~'nin yıkılması II/339; ~'nin yıkılması II/347; ~'ye iki kapı yapılması II/340; ~'ye yürüyerek gitmeyi adama II/530; ~'yi çıplak olarak tavaf II/338; ~'yi yıkmak üzere gelen Ebrehe II/365
kabir: ~ ziyareti II/117; ~ ziyaretinin âhireti hatırlatması II/117
Kabîsa b. Muhârik (Ş.) II/478, II/480
kabrin genişletilmesi II/233, II/236
kabul: ~ edilmiş haccın karşılığı II/345, II/373, II/378; ~ olunacak dualar II/057; ~ olunan hac II/351; ~e şayan dualar II/041
kaderin önüne geçme II/530
kadın: ~ın cihadı II/351; ~ın kadınlara imamlık yapması II/205; ~ın kocası üzerindeki hakkı II/031, II/568; ~ların mescide gelmesi II/225
Kadir gecesi II/041, II/257, II/264, II/265, II/269, II/270, II/391, II/393, II/396, II/433, II/435, II/437
Kâdisiyye (Y.M.) II/562
kâğıt paralar II/470
Karadâvî (Ş.) II/468
Kâre kabilesi (K.K.) II/064
Kays b. Adî (Ş.) II/339
Kays b. Sa'd b. Ubâde (Ş.) II/441, II/445
Kays b. Sırma (Ş.) II/406, II/425
Kelb kabilesi (K.K.) II/272
kelime-i tevhid II/341, II/365, II/488, II/508
kem gözle bakma II/416
kemik ve tezekle taharetlenme II/107
kendi: ~n bilmek II/363; ~nden aşağıdakilere bakma II/078; ~nden üstün olanlara bakma II/078; ~ni Allah'a adama II/437; ~ni bilen, Rabbini de bilir. II/363; ~ni bilme II/363; ~ni doyurmak için yapılan harcama II/487; ~ni düzeltme II/100; ~ni ibadete vermek II/337, II/567; ~sini tamamen nafile ibadetlere vererek II/031
Kenzü'l-ummâl (K.) II/223, II/388, II/488
kerahet: ~ vakitleri II/275; ~ vakti II/236
Kerdem b. Süfyân (Ş.) II/525
Kerdem b. Süfyân'ın kızı Meymûne (Ş.) II/525
kesici aletler II/295
kesim işinin hızlı yapılması II/514
Kesîr b. Abdullah b. Amr b. Avf el-Müzenî (Ş.) II/211
Kevser: ~ havuzu II/117; ~ süresi II/181
kıble: ~nin değiştirilmesi II/327, II/328; ~nin Mekke'ye döndürülmesi II/306; ~nin tahvili II/329; ~ye dönerek abdest bozma II/328; ~yi tayin II/328
kına II/145
kıraat II/156, II/166, II/204, II/250, II/264; ~e başlama II/166; ~siz namaz II/166
kırk bir rekât II/264
kırkta bir II/466, II/468, II/470
kısas II/574
kıssa II/099
kıtlık II/064, II/515
kıyâme II/017, II/019, II/032, II/071, II/077, II/489, II/565, II/573
kıyamet: ~ günü II/031, II/100, II/102, II/117, II/151, II/157, II/172, II/218, II/241, II/246, II/250, II/285, II/294, II/308, II/311, II/314, II/317, II/361, II/363, II/480, II/489, II/490, II/494, II/499, II/503, II/511, II/513, II/529; ~ sahneleri II/224; ~in cuma günü kopacak olması II/209, II/214; ~te susuzluk çekmemek II/388
kıyamı uzun olan namazı II/250
kıyâmü'l-leyl II/262
kibir II/033, II/367, II/574
kilise II/296; ~ler II/293
kimsesiz II/495; ~ler II/298, II/398
kirler: ~den arındırma II/315; ~i giderme II/337; ~in giderilmesi II/366
Kitâb-ı Mukaddes II/142, II/143, II/455
koku sürme II/214, II/295
kolay: ~ olanı seçme II/555, II/560; ~ olanı tercih II/539
kolaylık(ğ): ~ dini II/538, II/559; ~ı seçme II/549; ~ prensibi II/123, II/193, II/561
komşu: ~ ile imtihan II/491; ~luk hukuku II/208; ~ya ikram etmek II/514
konuşma üslûbu II/226
korku: ~ ile ümit arası II/165; ~ namazı II/545; ~ ve ümit II/364
koyunların zekât nisabı II/467
kör II/073, II/493, II/517, II/574
kötü: ~ ahlâk II/032, II/170; ~ alışkanlık II/032; ~ alışkanlıklara son verme II/397; ~ gelenek başlatma II/492; ~ davranış II/183; ~ duygu ve düşünceler II/033; ~ konuşmama II/411; ~ söz II/416, II/417, II/447; ~ sözler II/443, II/446
kötülük: ~le anılmak II/235; ~lerden sakındırmak II/028, II/248, II/491; ~lerin anası II/100; ~ten alıkoymak II/032, II/084, II/155; ~ten sakınmak II/416; ~ten uzak durmak II/487
Kubâ (Y.M.) II/107, II/121, II/129, II/131, II/154, II/190, II/201, II/203, II/292, II/296, II/307, II/321, II/327; ~'da imamlık II/203
Kubbe Türkiyye II/435
kul: ~ hakkı II/100, II/239; ~ hakları II/239
kulağa ezan okuma II/315
kulluk etmek II/017, II/021, II/028, II/049, II/052, II/066, II/153, II/167, II/168, II/314,

II/338
kulun ilk hesaba çekileceği şey II/151, II/157, II/241, II/246
kunut II/059, II/061, II/064, II/066
Kur'an: ~ kıraati II/204, II/264; ~ okumak II/084, II/120, II/139, II/143, II/161, II/165, II/168, II/275, II/297, II/396, II/418; ~ öğretmek II/204, II/276; ~ ve sünnet II/084, II/275; ~'ı anlamadan hızlı bir şekilde okumak II/573; ~'ı anlamak II/166; ~'ı kısa sürede hatmetme II/573; ~'ı okuma II/199, II/204; ~'ı tane tane okumak II/040; ~'ın Cebrail'e (a.s.) iki kez arz edilmesi II/436
kura II/311, II/317
Kurban: ~ bayramı arefesi II/272; ~ Bayramı'nın ilk günü II/272, II/273; ~ etleri II/366, II/367, II/515, II/516; ~ ibadeti II/516, II/519; ~ ibadetinin hikmeti II/519; ~ keserken hayvanı kıbleye döndürmek II/329; ~ kesmek II/348, II/509, II/511, II/513, II/516, II/518, II/519, II/525, II/536; ~ kesmenin fıkhî hükmü II/518; ~ kesmeye teşvik II/516
kurbanlık II/272, II/347, II/366, II/514, II/517, II/518; ~lar II/518
Kureyş kabilesi (K.K.) II/338, II/525
Kureyş'in Kâbe'yi inşası II/338
Kurrâ II/059, II/063, II/064, II/204
Kusay b. Kilâb (Ş.) II/338, II/348
kusma II/123
kusurları örtmek II/129, II/134
kuşluk: ~ namazı II/179, II/401, II/407; ~ vakti II/085, II/550
kutsal mekânlar II/291, II/292, II/294
kuzey yarımküre (Y.M.) II/328
küçük abdest bozma II/103, II/107, II/109
küçük: ~ abdestten sonra temizlenme II/107; ~ hac II/377
küfrân-ı nimet II/074
külliye II/298
künye II/307
Kürâu'l-Ğamîm (Y.M.) II/545, II/559
küs durma II/417
küsûf II/193, II/253

L
Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh II/301
laf taşımak II/562
Lakît b. Sabre (Ş.) II/118
lânet: ~ etmek II/064; ~e sebep olan üç şey II/105, II/110
lânetçi II/061, II/065, II/066
Lihyânoğulları (K.K.) II/064
liyakat II/204
loğusa II/147
Lokman as. (Ş.) II/153, II/455
lüks II/428, II/429

M
Ma'dân b. Ebû Talha el-Ya'murî (Ş.) II/301
Ma'kil'in ebeveyni (Ş.) II/379
maddî temizlik II/155
mağfiret dilemek II/102, II/267, II/275, II/295
mahşer II/361
Makâm-ı Mahmûd II/249, II/311, II/320
makbul hac II/350, II/368
maktulün diyeti II/479
makyaj II/358
mal: ~ çokluğuyla övünme II/519; ~ düşkünlüğü II/457; ~ sevgisine kapılma II/458; ~ın şükrü II/075
malî ibadet II/445, II/449; ~ler II/076
Mâlik b. Huveyris (Ş.) II/161, II/301
manastırlar II/293
mâni II/057, II/294, II/477, II/537; ~ler II/429
Mansûr b. Safiyye (Ş.) II/139
matem II/403
Maûne Kuyusu (Y.M.) II/059, II/064, II/065
mazlum: ~un bedduası II/066, II/463, II/469, II/571; ~un duası II/057, II/455, II/463, II/469
Me'cûc II/373, II/380
me'sûr dualar II/057
Medine: ~ Mescidi II/019, II/237, II/296; ~'nin havası II/360
meditasyon II/438
mehir II/505
Mekke (Y.M.) II/043, II/044, II/347, II/348, II/429; ~'nin fethi II/044, II/121, II/247, II/261, II/262, II/318, II/323, II/333, II/337, II/341, II/342, II/348, II/396, II/545, II/548, II/559
mekruh vakitler II/269, II/275
meleklerin duası II/057, II/195
menâsik II/348, II/364, II/367, II/368
Menât II/348
mensucat II/470
mensûh II/516
Mervân b. Hakem (Ş.) II/181
Merve (Y.M.) II/335, II/348, II/355, II/362, II/363, II/368, II/376, II/379, II/385, II/388
Meryem as. (Ş.) II/153, II/529
Mes'ûd b. Amr (Ş.) II/533
Mescid-i Aksâ (Y.M.) II/157, II/270, II/291, II/292, II/296, II/393, II/445
Mescid-i Dırâr (Y.M.) II/293
Mescid-i Harâm (Y.M.) II/157, II/270, II/291, II/292, II/296, II/327, II/336, II/348, II/349, II/435, II/526
Mescid-i Nebevî (Y.M.) II/154, II/190, II/291, II/293, II/296, II/297, II/307, II/393, II/435, II/504
Mescid-i Nebevî'nin inşa edilmesi II/154, II/190
Mescid-i Nemire (Y.M.) II/364
mescidi selâmlama II/252
mescidü'l-câmi II/291
mescit: ~ inşa etmek II/131, II/190, II/289, II/292, II/297, II/303; ~ sözcüğü II/291; ~ yaptırma II/289, II/293; ~ yolunda atılan adımlar II/294; ~leri temiz tutma II/147, II/295; ~lerin bakımı ile uğraşmak II/190; ~te alışveriş yapma II/217
mesh: ~ etmek II/019, II/117, II/118, II/123, II/131, II/132, II/560; ~ müddeti II/551
Mesrûk (Ş.) II/429
mest II/123, II/357, II/546; ~ üzerine mesh II/538, II/560; ~ler II/123, II/538, II/539, II/541, II/546, II/551; ~ler üzerine mesh müddeti II/541, II/546, II/551
Meş'ar-i Harâm (Y.M.) II/364
mevlid II/208
mevtânın yüzünü kıbleye döndürmek II/329
Meymûn b. Siyâh (Ş.) II/333
Mıhnef b. Süleym (Ş.) II/518
Mısır (Y.M.) II/397
mîkât (Y.M.) II/357, II/358, II/359
Minâ (Y.M.) II/227, II/228, II/348, II/363, II/364, II/365, II/366, II/367, II/368, II/379
minare II/319; ~ inşası II/307; ~ler II/307, II/308, II/319, II/320, II/397
minber II/129, II/216, II/223, II/227, II/228, II/229, II/260, II/274, II/480
misvak kullanmak II/214, II/416
modern hayat II/438
muâhât II/567
Muâviye b. Ebû Sufyân (Ş.) II/342

Muâviye b. el-Hâkem es-Sülemî (Ş.) II/161
Muâz b. Cebel (Ş.) II/025, II/027, II/095, II/173, II/181, II/465
Muâze (Ş.) II/139
Mudar kabilesi (K.K.) II/064, II/491
Mugîre (Ş.) II/069
Muğîre b. Şu'be (Ş.) II/105, II/110
Muhammed Mustafa (Ş.) II/391
Muhammedü'l-Emîn (Ş.) II/341
Muharrem II/272, II/273, II/379, II/394, II/401, II/404, II/405, II/408; ~ ayının onuncu günü II/404; ~'in dokuzu II/405; ~'in dokuzuncu veya on birinci günü II/405
muhkem II/416
Muhsin II/033
mukâbele II/261, II/394, II/396, II/418
mukarrebûn II/519
mukîm II/541, II/546, II/551
murdar II/142, II/517
Mus'ab b. Umeyr (Ş.) II/213
Musa Peygamber (Ş.) II/153, II/177, II/272, II/404
musâfaha II/133, II/361
musallâ II/143, II/513
Mushaf (K.) II/573
musibetlere sabretme II/077
musiki II/319
musikişinaslar II/319
muteber hadis kaynakları (K.) II/249
mutedil davranma II/031
Muvâfakât (K.) II/557
mübarek: ~ geceleri II/264; ~ gün ve geceler II/043; ~ vakitler II/274, II/276; ~ zaman dilimleri II/274; ~ zaman II/351; ~ zaman ve mekânlar II/043; ~ zaman ve mekânlarda yapılan dualar II/041
müekked sünnet II/308
müezzin II/178, II/199, II/207, II/216, II/284, II/301, II/307, II/308, II/311, II/314, II/317, II/538; ~ler II/178, II/199, II/207, II/317; ~lik II/197, II/204, II/307
mükellef olmanın şartları II/019, II/021
mükellefiyet II/016, II/021
mümin: ~ olmasının alâmeti II/033; ~i kasten öldürme II/100; ~lerin özellikleri II/154
münâcât II/064, II/156, II/166, II/167, II/171, II/295
münafıkların özellikleri II/088, II/285
Münâvî (Ş.) II/201, II/307, II/365
Münzir b. Âiz (Ş.) II/572
Münzir b. Amr es-Sâidî (Ş.) II/063
Müslüman: ~ kimliği II/329; ~'ın ahlâkı II/111
müşrikler: ~in baskıları II/061, II/064, II/213; ~in işkenceleri II/561
mütevazı II/303, II/362, II/397, II/429, II/435
Müzdelife (Y.M.) II/348, II/363, II/365, II/376, II/379; ~ vakfesi II/348, II/379

N
Nabia Abbot (Ş.) II/223, II/388
nafaka II/480, II/504
Nâfi' (Ş.) II/471
nâfia (L.) II/386
nafile: ~ ibadet II/030, II/251, II/436, II/456; ~ ibadetler II/025, II/030, II/031, II/243, II/246, II/254, II/439; ~ namaz II/031, II/182, II/216, II/217, II/241, II/243, II/245, II/246, II/247, II/248, II/249, II/252, II/253, II/260, II/263, II/264; ~ namazlar II/170, II/171, II/193, II/246, II/250, II/252, II/253, II/254, II/551; ~ orucu bozma II/567; ~ oruç II/030, II/403
namaz: ~ ibadeti II/156, II/308; ~ ibadetinin önemi II/157; ~a giderken atılan her adım II/023, II/032, II/487; ~da gökyüzüne bakma II/165; ~da huşûu II/154, II/164, II/165; ~da kıraat II/166, II/248; ~da konuşulmaması II/165; ~da okunacak dualar II/168; ~ı ayakta kılma II/531, II/536; ~ı cemaatle kılmak II/155, II/183, II/190; ~ı dosdoğru kılmak II/029, II/153, II/157, II/185, II/190, II/294, II/335, II/345, II/399, II/403, II/451, II/455, II/460; ~ı kaçırmak II/019; ~ı kaza etmek II/139, II/145, II/283, II/284, II/537; ~ı kıldığının farkında olmak II/164; ~ı kısaltmak II/545, II/546, II/547, II/551; ~ı oturarak kılmak II/018; ~ı terk etmek II/153; ~ı vaktinde kılamamak II/283, II/284; ~ı vaktinde kılmak II/279, II/283, II/284, II/285; ~ın önemi II/182, II/194; ~ın vaktinde kılınmaması II/016, II/282; ~ını iade etmek II/120, II/125, II/550; ~ları birleştirmek II/547; ~ları cem etmek II/543, II/546; ~ları ihmal etmek II/156
namazgâh (Y.M.) II/361
Neccâroğulları (K.K.) II/291, II/307
Necid (Y.M.) II/059, II/063, II/064, II/087
Necip Fazıl (Ş.) II/238, II/456
nef(i)s: ~ muhasebesi II/438; ~ terbiyesi II/438; ~ine hâkim olma II/416
nefsanî: ~ arzular II/439; ~ arzuların esiri olma II/153
Nemire (Y.M.) II/364
neveytü'l-i'tikâfe II/438
nezretme II/523, II/526, II/529
nıhle II/501
nifâs II/133, II/134, II/136, II/147, II/148
nimetlere hamdetmek II/075
nisap miktarı II/456, II/466, II/468, II/470, II/471
Nuh Peygamberin üç oğlu (Ş.) II/075, II/153

O
on kat sevap II/409, II/558, II/571
onur II/100; ~u zedelememe II/494
organların hepsiyle oruç tutma II/417
orta: ~ namaz II/180, II/281; ~ yol II/065, II/559, II/565, II/569, II/570, II/573, II/575
ortak: ~ koşanlar II/170; ~ koşmamak II/017, II/039
oruç(c): ~ ibadeti II/405, II/425; ~a başlama vakti II/426; ~a gücü yetmeyenler II/405, II/546, II/548; ~u kaza etme II/139, II/145, II/405, II/551; ~ bozma II/445, II/559; ~ ibadetinin şekil şartları II/417; ~ tutmanın faziletli olduğu zamanlar II/408; ~ türleri II/403; ~lunun gıybet etmesi II/417; ~luya iftar veren II/413, II/419
Osman b. Affân (Ş.) II/115, II/120, II/216, II/263, II/289, II/503, II/551
Osman b. Maz'ûn (Ş.) II/206, II/573
Osman b. Talha (Ş.) II/575
Osman Gazi (Ş.) II/331, II/344, II/345
Osman'ın azatlı kölesi Ferruh (Ş.) II/550
oturarak: ~ imamlık yapma II/536; ~ kılma II/531, II/536; ~ küçük abdest bozma II/108

Ö
ödünç II/338
öfke II/053, II/099, II/121
öğle uykusu II/179
ölen: ~ kimse için hayır dua etme II/236; ~ kişinin bu borcu II/239; ~in ardından dua etmek II/233, II/236
ölümü hatırlamak II/240
ölüyü yıkamak II/235
Ömer b. el-Hattâb (Ş.) II/526, II/533
Ömer b. el-Hattâb'ın oğlu Abdullah ⇒ Abdullah b. Ömer (Ş.) II/501, II/507
Ömer b. Ubeydullah (Ş.) II/301, II/316, II/494, II/549
örtünme II/129, II/134
övünme II/519
özel hayatlar II/147
özür durumu II/147, II/193
özür kanaması gören kadınla cinsi münasebet II/537
özür kanı namaz ve namaz II/148

P
paylaşılmayan mal II/489
paylaşmak II/142, II/329, II/393, II/407, II/428, II/460, II/492, II/501, II/502, II/519
pazar yerleri (Y.M.) II/088
pazartesi: ~ günü orucunun sebebi II/408; ~ ve perşembe II/274, II/407
pejmürde bir giyim tarzı II/574
perhiz yapma II/403
perşembe günü II/274, II/407
Peygamber: ~ Efendimizi örnek almak II/057; ~ sevgisi II/313; ~imizin amcası Abbâs (Ş.) II/229, II/344, II/485; ~imizin amcası Hz. Hamza (Ş.) II/238; ~imizin hanımı Hz. Âişe (Ş.) II/539; ~imizin hanımı Hz. Hafsa (Ş.) II/211, II/507; ~imizin hanımı Hz. Safiyye bnt Huyey (Ş.) II/146, II/437, II/438; ~imizin hanımı Hz. Ümmü Seleme (Ş.) II/142, II/147, II/166, II/205, II/296, II/538; ~imizin hanımı Hz. Zeyneb (Ş.) II/148; ~imizin hanımı Hz. Zeyneb'in kardeşi (Ş.) II/148; ~imizin hanımı Meymûne bnt. el-Hâris (Ş.) II/143, II/527; ~imizin hanımı Zeyneb bnt. Cahş (Ş.) II/148; ~imizin ibadet alanındaki örnekliği II/284; ~imizin sünneti II/262, II/269; ~imizin sünnetinden yüz çevirme II/569; ~imizin sünnetine uymak II/361; ~imizin sünnetini tasdik ederek II/361; ~imizin sünnetini terk etme II/195; ~imizin torunu Hz. Hasan (Ş.) II/313, II/315; ~imizin torunu Hz. Hüseyin (Ş.) II/313
putlar: ~ için hayvan kurban etmek II/517; ~a tapma II/039
putperest II/348; ~ler II/180; ~lik II/348

R
Rabbenâ: ~ duası II/170; ~ leke'l-hamd II/199, II/207
Rabbin rızası II/085, II/165
Rabîu'l-evvel II/131
Racîm II/367
Râfi' b. Hadîc (Ş.) II/180
rahip II/099
Rahmet Dağı (Y.M.) II/363
rahmet melekleri II/100
râi'l-ezân (L.) II/306
ramaz II/393
Ramazan: ~ ayında hasta olup oruç tutamayanlar II/536; ~ ayında oruç tutmak II/269, II/403; ~ ayında verilen sadaka II/396, II/446; ~ ayının son on günü II/143, II/391, II/396, II/436; ~ ayının son üç günü II/260; ~ Bayramı II/270, II/408, II/445, II/447; ~ geceleri II/260, II/262, II/263, II/264, II/269, II/396, II/417, II/425; ~ günlerinde Kur'an okuma II/396; ~ orucu II/017, II/028, II/029, II/146, II/257, II/264, II/265, II/269, II/270, II/273, II/345, II/391, II/393, II/396, II/399, II/401, II/403, II/404, II/405, II/406, II/407, II/425, II/445, II/451, II/455, II/533, II/551; ~ topu II/397; ~'da gece namazı II/264; ~'da gece namazının cemaatle kılınması II/252; ~'da yapılan umre II/373, II/377, II/378; ~'ın ilk on günü II/435, II/437; ~'ın on yedinci günü II/051, II/396; ~'ın son on günü II/041, II/260, II/270, II/396, II/431, II/433, II/436, II/437; ~'ın yirmi yedinci gecesi II/270
ramzâ II/393
Rânûnâ (Y.M.) II/190, II/213, II/223, II/292; ~ Vadisi (Y.M.) II/190
Rat'u II/085
Ravza (Y.M.) II/313, II/435
Rebîa kabilesi (K.K.) II/029
Recî' (Y.M.) II/064
rekât II/015, II/020, II/044, II/093, II/096, II/098, II/120, II/154, II/177, II/178, II/179, II/182, II/216, II/217, II/229, II/243, II/246, II/247, II/248, II/249, II/250, II/251, II/252, II/253, II/257, II/262, II/263, II/264, II/323, II/328, II/361, II/362, II/379, II/401, II/407, II/491, II/543, II/547, II/548, II/550, II/551; ~ları tamamlama II/195
remel II/360, II/376
resim II/165, II/341
Resûlullah: ~'ın (sav) gece namazı II/143; ~'ın (sav) nafile namazları II/243; ~'ın (sav) namazı II/219, II/226; ~'ın (sav) sünneti II/134; ~'a itaat II/224, II/226
Reyyân Kapısı (Y.M.) II/409, II/417
Rıdvan Biati II/375, II/446, II/518
Ri'l (K.K.) II/063, II/064
ridâ II/357
riya II/494, II/573
ruh II/043, II/132, II/156, II/190, II/270, II/397, II/568
ruh: ~lar âlemi II/361; ~banlık II/437, II/572
ruhsat II/123, II/193, II/238, II/377, II/395, II/405, II/406, II/514, II/515, II/533, II/536, II/537, II/538, II/549, II/553, II/557, II/559, II/560, II/562; ~a uymak istemeyenler II/558; ~lar II/416, II/533, II/537, II/538, II/539, II/551, II/555, II/557, II/558, II/559, II/560, II/561, II/562; ~larla amel etme II/559
rukbâ II/506, II/507
Rum (K.K.) II/338
Rûme Kuyusu (Y.M.) II/503
Rübeyyi' (Ş.) II/406
Rübeyyi' bnt. Muavviz (Ş.) II/406
rükû II/155, II/156, II/163, II/166, II/167, II/168, II/171, II/172, II/182, II/183, II/195, II/199, II/207, II/225, II/247, II/251, II/316, II/328, II/337, II/347, II/435
rükûn II/172; ~ler II/156, II/264, II/359, II/360; ~lerin hakkını vermekt II/172
rüşdün yolları II/397
rüya II/304, II/305, II/306, II/375, II/385; ~lar II/306

S
Sa'd b. Ebû Vakkâs (Ş.) II/122, II/504, II/505, II/506
Sa'd b. Ubâde (Ş.) II/429, II/446
Sa'r b. Deysem (Ş.) II/471

sa'y II/348, II/355, II/362, II/363, II/368, II/376, II/379, II/388
sâatü'l-usra II/546
sadaka: ~ taşları II/494; ~ veremeyenler II/487; ~ verenler II/491; ~ vermek II/023, II/031, II/144, II/215, II/221, II/225, II/247, II/403, II/483, II/485, II/487, II/488, II/489, II/490, II/491, II/492, II/495, II/496, II/536; ~-i câriye II/489; ~-ı fıtır II/019; ~ları/zekâtları artırır II/459; ~nın hataları söndürmesi II/491; ~nın malı artırması II/490
sadakatü'n-nüfûs II/446
sade giyinme II/575
Sader Tavafı II/368
Safâ (Y.M.) II/292, II/335, II/348, II/355, II/362, II/363, II/368, II/376, II/379, II/385, II/388; ~ ile Merve II/335, II/348, II/355, II/362, II/363, II/368, II/376, II/379, II/385, II/388
safer II/063, II/379
Safiyye bnt. Şeybe (Ş.) II/331
safları: ~ düzeltme II/205; ~ düzgün tutma II/165, II/194, II/199, II/207; ~n arasındaki boşlukları doldurma II/199; ~n düzgünlüğü II/194
safta boşluk II/194
sağ yanı üzerine uzanıp istirahat eder II/247
sahur II/260, II/394, II/398, II/417, II/418, II/421, II/423, II/425, II/426, II/427, II/429; ~ kelimesi II/425; ~ yemeği II/417, II/418, II/421, II/423, II/425, II/426; ~a kaldırmak II/429; ~a kalkmak II/413, II/417, II/425; ~un bereketi II/413, II/417, II/426
Saîd b. Cübeyr (Ş.) II/549
Saîd b. Ebû Bürde b. Ebû Mûsâ el-Eş'arî (Ş.) II/483
Saîd b. Zeyd (Ş.) II/216
Sakîf kabilesi (K.K.) II/525
salâ II/216
salâh II/301, II/304, II/305, II/316
salavât getirme II/169
salgın hastalık II/020
salih: ~ amel II/248, II/267, II/272; ~ ameller II/013, II/021, II/429, II/539, II/565, II/570
Sâlim b. Abdullah (Ş.) II/465
Sâlim b. Avf kabilesi (K.K.) II/213
Sâlim b. Avfoğulları (K.K.) II/223, II/292
Sâlim'in babası Abdullah b. Ömer (Ş.) II/497
samimiyet II/030, II/032, II/045, II/052, II/125, II/146, II/168, II/172, II/181, II/227, II/229, II/233, II/236, II/315, II/359, II/378, II/487, II/488, II/489
San'a (Y.M.) II/550
sarhoş II/123, II/164
sarımsak II/195, II/289, II/295
savaş hâli II/020
Sebe (K.K.) II/078, II/459
secde: ~ hâli II/161, II/168; ~ izi II/171
sefer: ~ namazları II/547; ~de namazı iki rekât kılma II/548; ~de namazları kısaltma II/547; ~de oruç tutma II/549; ~in sıkıntılarını II/546
seferî II/548; ~lik II/547
seher vakti II/040, II/087, II/274, II/275
sehiv (yanılma) secdesi II/020
Sehl (Ş.) II/291, II/506
Sehl b. Sa'd (Ş.) II/358
sekînet II/085, II/397
sekiz rekât II/247, II/251, II/262, II/263, II/264
selâm II/100, II/169, II/171, II/368, II/437; ~ vermek II/028, II/032, II/117, II/164, II/165, II/171, II/206, II/216, II/231, II/487; ~ı yaymak II/249
selâmlaşmak II/165
Selâtin Camileri II/438
selef-i sâlihîn II/057
Selimeoğulları (K.K.) II/095
Selmân (Ş.) II/107
Selmân b. Âmir ed-Dabbî (Ş.) II/478
Selmân-ı Fârisî (Ş.) II/570
semavî dinler II/455
senâ II/044, II/067, II/129, II/167, II/169, II/224, II/333, II/337, II/341, II/480, II/513
sene: ~nin tamamını oruçlu geçirme II/401, II/407, II/408; ~yi oruçlu geçirmek II/571
Serahsî (Ş.) II/076
Serif (Y.M.) II/376, II/537
seriyye II/538
servet II/459, II/503
sevap(b): ~ kazanmak II/020, II/083, II/191, II/236, II/270, II/294, II/458, II/494; ~ını Allah'tan ummak II/257, II/264
seyyidü'l-istiğfar II/102
Sıddîk (L.) II/342
Sıdk II/487
sıkıntılara katlanma II/143
sıla-i rahim II/475, II/481
sırât-ı müstakîm II/568
sıyam II/264
sidre II/145
sigara II/195
sikâye II/385
simge II/307
sofra duası II/418
soğan II/195, II/289, II/295
soğuk: ~ gecede ihtilâm olma II/124; ~ havalarda abdest almak II/560
sol elle yemek II/109
son: ~ nefes II/100, II/485, II/495; ~ oturuş II/169; ~ oturuşta dua II/171; ~ saf II/194
sorguya çekilme II/019
soru sormak II/572
sorumluluk bilinci II/154, II/240, II/351, II/358, II/393
sosyal: ~ adalet II/519; ~ barış II/445; ~ yardımlaşma II/446, II/480
soy çokluğuyla övünme II/488
sövüşmek II/358, II/411, II/415
söz: ~ taşıma II/108; ~ verme II/368, II/490; ~ünde durmak II/403; ~üne sadık kalmak II/021
statüler II/358
stres II/438
su: ~ ile temizlenme II/108; ~ kaynakları II/105, II/110; ~ kaynaklarına abdest bozmak II/105, II/110; ~ kullanarak temizlenmek II/121; ~ları ölçülü kullanmak II/135; ~yla temizlik II/107, II/122; ~yu israf etmemek II/122; ~yun temiz ve temizleyici olması II/121
Sudâ kabilesi (K.K.) II/477
Suffe ashâbı II/063, II/296
suiistimal II/561
sübhânallah II/083, II/084
sübhâne rabbiye'l-a'lâ II/251
sübhâne rabbiye'l-azîm II/251
sübhâneke II/166
Süheyl (Ş.) II/291, II/506
Süheyl b. Amr (Ş.) II/390
Süheyl b. Beyzâ (Ş.) II/236
süknâ II/506, II/507
sükût: ~ etmek II/064; ~ orucu II/403
Süleyman b. Ebû Hasme (Ş.) II/192
Süleyman Peygamber (Ş.) II/075, II/296
Süleymanoğulları (K.K.) II/480
Süleymoğulları (K.K.) II/063, II/341
Sümâme b. Üsâl el-Hanefî (Ş.) II/134
sünnet: ~ bilgisi II/204; ~ namazla-

rı II/284; ~ olmak II/279, II/284; ~ ve nafile ibadetler II/030; ~e göre hareket II/573; ~e ittiba II/205; ~e uygun bir şekilde abdest alma II/120; ~e uygun davranma II/419; ~e uyma II/125, II/254, II/509, II/513, II/573; ~i en iyi bilen II/199, II/204; ~i terk etmek II/195; ~ler II/317, II/377, II/394; ~ten yüz çevirmek II/569
sürekli oruç tutma II/569, II/570, II/571, II/572, II/573
sürüden ayrılan II/191, II/301, II/308
süs eşyaları II/468
süslenmek II/145
sütre II/165, II/207
Süyûtî (Ş.) II/189

Ş

şahit II/119, II/340, II/547; ~lik etmek II/169, II/221, II/224, II/226, II/306, II/311, II/314, II/345, II/399, II/403, II/451, II/455; ~lik II/040, II/043, II/097, II/169, II/178, II/221, II/224, II/226, II/269, II/292, II/306, II/311, II/314, II/317, II/345, II/361, II/399, II/403, II/451, II/455
şair II/319, II/320, II/325; ~ler II/319
şalvar II/357
Şam bölgesi (Y.M.) II/216, II/228, II/313, II/325, II/326, II/327, II/338, II/379, II/467
Şamlılar II/340
şarkı söylemek II/528
şartlı hibe II/506
Şâtıbî (Ş.) II/557
şavt II/360, II/376
şeâir II/318
Şeddâd b. Evs (Ş.) II/514
şefaat II/311
şefkatle davranma II/503
şehâdet: ~ etmek II/028, II/119; ~ kelimeleri II/223, II/224, II/260, II/305, II/316; ~ parmağı II/319; ~ parmakları II/118, II/308; ~ ve tevhid kelimeleri II/320
şehevî: ~ arzular II/415, II/439; ~ ilişki II/358
şehirlerin anası II/043, II/044
şehit(d): ~ aileleri II/479; ~ olma arzusu II/562; ~ler II/238; ~lerin cenaze namazının kılınmaması II/239; ~lerin yıkanması II/238; ~ olma II/063, II/238, II/562
şehvet II/367, II/368; ~ini eşi/helâli ile teskin etmek II/032
şek orucu II/409
şekûr II/075
şemâil II/226, II/227
şerefü'l-mekân bi'l-mekîn II/394
Şevval: ~ ayında altı gün oruç II/270, II/401, II/407; ~ ayında oruç II/407; ~ hilâli II/395
şeytan II/395, II/409; ~ işi II/123, II/284; ~ taşlamak II/355, II/367, II/368, II/379, II/559, II/569; ~a karşı yapılan savaş II/366, II/368; ~ca işler II/315; ~dan Allah'a sığınmak II/367; ~ı kovmak II/367; ~ın akılları çelmesi II/191, II/250; ~ın musallat olması II/301, II/308; ~ın vesvesesi II/366, II/415; ~la mücadele II/250, II/367, II/368; ~ların bağlanması II/391, II/395, II/397; ~ların zincire vurulması II/409
şiar II/307, II/315, II/318, II/320, II/364, II/502
şifa: ~ kaynağı II/386, II/387; ~ Ümmü Süleyman (Ş.) II/192
şiir II/217, II/291, II/297
şirk emareleri II/525
şirk II/100; ~ karışmış ibadet II/154, II/348; ~ koşmak II/341; ~ unsurları II/348; ~i çağrıştıran II/525
Şit Peygamber (Ş.) II/340
Şuaybe limanı (Y.M.) II/338
şûra meclisi II/297
Şurahbil b. Amr (Ş.) II/548
şuur II/033, II/089, II/317, II/320, II/364
şük(ü)r: ~ namazı II/550; ~ secdesi II/076; ~eden kalp II/077; ~eden kul II/069, II/075, II/245, II/253; ~edenler II/078; ~etme duygusu II/076; ~etme II/042, II/052, II/054, II/066, II/071, II/075, II/076, II/077, II/078, II/124, II/156, II/245, II/366, II/393, II/397, II/416, II/418, II/446, II/457, II/458, II/520, II/525, II/551
şükran II/528, II/529; ~ borcu II/076, II/446; ~ duygusu II/168

T

taabbüd II/393
taâmü's-sahûr II/425
taat II/351, II/396, II/446; ~te bulunmak II/439
tabiat II/358
tâbiîn: ~ âlimleri II/225, II/546; ~ nesli II/119, II/428
tadil-i erkâna riayet II/165, II/172, II/571
Tâğıye Menât II/348
taharetlenme esnasında sağ eli kullanmamak II/109
tahiyyât II/169, II/217
tahiyyâtü II/168
tahiyyetü'l-mescid II/216, II/252, II/295
tahmîd II/083, II/084
tahvil II/470
Tâif (Y.M.) II/065, II/206, II/281, II/376, II/570
takatinin üstünde ibadete kalkışırsa II/013, II/021, II/539, II/565, II/570
takı II/468
taklit etmek II/405
takrir II/306
taksir II/199, II/207, II/317
takva II/089, II/318, II/351, II/357, II/368, II/393, II/397, II/416, II/438, II/517, II/519, II/520; ~ ayı II/393; ~ azığı II/357, II/367; ~ elbisesi II/358; ~ ile de Allah'a ulaşmak II/368; ~ mescidi II/131, II/293; ~ sahibi kimseler II/040, II/054, II/562
Talha b. Musarrif (Ş.) II/358
Talha b. Ubeydullah (Ş.) II/358
tam teslimiyet II/439
tamahkârlık II/495
tan yerinin ağarması II/270, II/406, II/426
tane tane okumak II/166
tapınak II/296
tarağın dişleri II/419
tartışma II/358
tasadduk II/172, II/485, II/488, II/489, II/495, II/518; ~ta bulunmak II/485, II/488, II/495
tasfîh II/201
tasfîk II/201
tasvir II/224, II/294, II/296, II/418, II/496
taşlamak II/366, II/569
taşlanmak II/281
taşlanmış şeytan II/367
tatlı dil II/415
tavaf: ~ alanı II/386; ~ edenler II/337, II/347; ~ etmek II/120, II/141, II/333, II/337, II/342, II/359, II/360, II/375; ~ ibadeti II/360; ~ namazı II/362; ~ın başlama noktasını II/361; ~ın ilk üç şavtı II/360, II/376
Tay kabilesi (K.K.) II/426
tazim: ~ duyguları II/052; ~ etmek II/052
tebessüm II/032, II/189, II/415; ~

etmek II/032
tebliğ: ~ etmek II/225; ~ görevi II/567; ~ vazifesi II/313
Tebrizî (Ş.) II/205, II/227, II/263
Tebük (Y.M.) II/095, II/261, II/504, II/546, II/547; ~ Seferi II/095, II/261, II/547
Tecrîd-i sarîh (K.) II/418
tedavi olmak II/491
tedbir: ~ almak II/284, II/295, II/349, II/455; ~li olmak II/569
tefekkür: ~ etmek II/028, II/083, II/084, II/245, II/367, II/436, II/438; ~ ve taabbüd ayı II/393
tefrit II/021, II/568; ~ten sakınma II/031; ~ten uzak durmak II/569
tefsir II/569
teheccüd: ~ namazı II/040, II/182, II/249; ~e kalkma II/017
tehlîl II/044, II/084, II/248, II/361, II/365, II/396
tek: ~ abdestle bütün vakitleri kılmak II/121; ~ Allah inancı II/171, II/221, II/224, II/348; ~ başına gece yolculuğu II/550; ~ başına kılınan namaz II/187, II/191; ~ başına namaz kılma II/199, II/206; ~ başına yaşama II/437; ~ basına yolculuk II/550
tekbir II/168, II/191; ~ alırken elleri kaldırmak II/164; ~ almak II/164, II/166, II/168, II/170, II/207; ~ getirmek II/055, II/163, II/167, II/225, II/250, II/341, II/395, II/458
tekellüf II/021
tekrar dünyaya dönmesi II/171
telbiye II/359; ~ getirmek II/355, II/359, II/375, II/379
televizyon II/438
tembellik II/154, II/282, II/285, II/478
temcit(d) II/429; ~ pilavı II/429; ~ okumak II/429
temel: ~ ibadetler II/033, II/350, II/379, II/394; ~ ihtiyaç maddeleri II/448; ~ ihtiyaçlar II/471, II/478
temettü haccı II/379
Temîmli (L.) II/134, II/349
Temîmoğulları (K.K.) II/134
temiz: ~ elbiseler II/195; ~ fıtrat II/315; ~ mal II/458; ~ su II/135; ~ toprak II/115, II/124, II/164, II/545, II/550; ~ ve sade giyinmek II/575
temizlik(ğ): ~ bilinci II/107; ~ ve iman II/107, II/118; ~e riayet II/165
Ten'im (Y.M.) II/141
tenzih etmek II/054, II/084, II/086, II/166, II/170
ter kokusu II/215
teravih II/262; ~ namazı II/193, II/252, II/255, II/261, II/262, II/263, II/264, II/269, II/270, II/378, II/394, II/397; ~ namazını mescitte kılmak II/255
tercî II/305
terör II/020
tesbih: ~ âyetleri II/251; ~ etmek II/053, II/083, II/084, II/168, II/171, II/172, II/247, II/250, II/251; ~lerin fazileti II/171
tesbihat II/438
teslimiyet II/051, II/168, II/181, II/314, II/368, II/439
teşbih II/378
teşehhüd II/168
teşekkür etmek II/074, II/076
teşrî II/447
teşrik II/367; ~ tekbirleri II/367
tevazu göstermek II/378
tevhid: ~ inancı II/516; ~ kelimeleri II/320; ~ sembolü II/319, II/519; ~e aykırı uygulamalar II/525
tevhidî gelenek II/329
Tevrat (K.) II/455
Tevvâb II/098
teyakkuz II/367
teyemmüm: ~ âyetinin nâzil olması II/124; ~ etme II/018, II/019, II/115, II/124, II/132, II/164, II/545, II/551, II/560; ~ yapma II/125, II/560
teyze II/481
tezekle taharetlenme II/107
tezkiye II/438, II/449
tezyinat II/297
ticaret: ~ erbabı II/456; ~ hayatı II/337
ticarethane II/298
tokalaşmak II/133
toplu ibadet II/292
toplum: ~a öncülük etmek II/204; ~dan uzaklaşmak II/571
toplumsal: ~ birlik II/240; ~ dayanışma II/208, II/393; ~ huzur II/459; ~ kaynaşma II/503
toprak(ğ): ~la teyemmüm II/164, II/545, II/550; ~a mesh etmek II/131; ~ın temizlik maddesi gibi kullanılması II/109
Tu'me (Ş.) II/064
Tuleyha b. Huveylid (Ş.) II/397
tuvalet: ~ adabı II/109; ~ kültürü II/111; ~ temizliği II/107; ~ terbiyesi II/109
tüccarlar II/491
türbeler II/494
Türk çadırı II/435
Türkçe II/447
türkü II/319

U
Ubâde b. Velîd (Ş.) II/074, II/245
Udeyse b. Ühbân (Ş.) II/267, II/530
Ufeyr II/025
uğursuzluk taşımak II/142
uhrevî: ~ işleri konuşmak II/303; ~ kazanımlar II/195
Uhud (Y.M.) II/489; ~ Gazvesi II/063; ~ Savaşı II/562
Ukbe b. Âmir el-Cühenî (Ş.) II/530
Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin kız kardeşi (Ş.) II/169, II/522
Ukbe b. Mâlik el-Leysî (Ş.) II/530
ukıyye II/465
ulûhiyet makamı II/086
ulü'l-azm II/043
umrâ II/506, II/507
umre II/379; ~ kurbanı II/517; ~ vazifesi II/379; ~ yapmak II/141, II/172, II/350, II/351, II/362, II/375, II/376, II/377, II/379, II/388; ~ yapmanın farz olup olmadığı II/371, II/376; ~ ziyareti II/360, II/373, II/380; ~nin fazileti II/378; ~yi kaza etmek II/376
unutmak II/283
unutup namaz vaktini geçirmek II/019
Urve b. Mes'üd es-Sekafî (Ş.) II/519
Usayye kabilesi (K.K.) II/063, II/064
Utbe b. Esîd es-Sekafî (Ş.) II/341
uyku: ~dan dolayı namazı kaçırma II/016, II/192, II/193, II/279, II/284; ~lu hâlde namaz II/019, II/250; ~lu kılınan namaz II/250
uyumadan önce vitir namazı kılmak II/401, II/407
uzlet II/437
uzun ömür II/489

Ü
Übey b. Halef (Ş.) II/205, II/261, II/263, II/504
üç: ~ ay hâli II/144; ~ aylar II/043; ~ düğüm II/250; ~ gün oruç II/401, II/407, II/409, II/558, II/571, II/572; ~ mescit II/157; ~ nefeste içmek II/388
ümitsizlik(ğ) II/053, II/101; ~e düşmek II/100
Ümmü Gülsüm bnt. Ukbe (Ş.)

II/148
Ümmü Ma'kıl (Ş.) II/375, II/379
Ümmü Mihcen (Ş.) II/237
Ümmü Süleym (Ş.) II/133
Ümmü Varaka (Ş.) II/205
Ümmü Zer (Ş.) II/528, II/529
Ümmü'd-Derdâ (Ş.) II/570
ümmü'l-kurâ (Y.M.) II/044
üreme II/141
üretici II/466
üretim II/459
üretmeye teşvik II/481
Üsâme b. Zeyd (Ş.) II/044, II/344, II/345
Üseyd b. Hudayr (Ş.) II/124
üstteki el II/496
vahiy: ~ katipleri II/535; ~ kâtipliği II/151
vahşet II/567
vakar II/203, II/204, II/295
vakfe: ~ anları II/408; ~ yeri II/364, II/365; ~ye durma II/363, II/379
vakıf II/507
vaktinde: ~ eda edilemeyen namaz II/193, II/283; ~ kılınan namaz II/149, II/156, II/177, II/277, II/281
vâris II/488; ~e vasiyet II/505; ~in malı II/488, II/505; ~leri varlıklı bırakmak II/504; ~leri zengin bırakmak II/504; ~lerin anlaşmazlığı II/507
varlık: ~lı hayırseverler II/494; ~ta şükretmek II/077
vasat ümmet II/568, II/575
vatan savunması II/562
veba salgını II/530
vecibe II/016, II/349, II/518
Veda: ~ Hutbesi II/229, II/272, II/364; ~ Tavafı II/368
vefa: ~ borcu II/238, II/240; ~ göstermek II/521, II/526
vekâlet: ~ yoluyla kurban II/518, II/519; ~en hac II/350, II/536; ~en haccetme II/536
vekil tayin etme II/202
velâ II/054, II/301
velâyet II/446
venhar II/517, II/518
veren el II/496
vergi II/448
verilen sözün yerine getirilmesi II/528
vesile II/120, II/122, II/367, II/459
vesk II/466, II/505
vesvese II/089; ~ler II/123
vicdana danışmak II/538
vicdansızlaşma II/077
visâl orucu II/409, II/428
vitir II/180; ~ haktır II/182, II/251; ~ kılmayan II/182; ~ namazı II/061, II/182, II/243, II/247, II/251, II/252, II/257, II/262, II/401, II/407; ~ namazını ertelemek II/182
vudû II/117
vuslat II/359, II/369

Y
Ya'lâ (Ş.) II/053, II/087, II/129, II/549
Ya'lâ b. Ümeyye (Ş.) II/549
yağmur duası II/193, II/253
Yahudilerin ibadet günü II/218
yakarış II/041, II/051, II/052, II/053, II/065, II/066, II/165, II/172, II/236, II/303, II/368
yakarmak II/051, II/066, II/320
Yakub Peygamber (Ş.) II/043, II/153, II/456
yalan II/413, II/417; ~ söylemek II/562; ~cı şahitlik II/417
yara: ~larda sargının üzerine mesh II/019, II/123, II/539, II/560; ~nın üzerine mesh II/132
yarar: ~lanılan ilim II/489; ~lı ilim II/388
yaratılış: ~ gayeleri II/052; ~ gayesinden uzaklaşma II/077
yardımlaşma II/033, II/154, II/429, II/445, II/446, II/480, II/504, II/513, II/519
yardımsever II/487
yasak: ~ meyve II/143; ~ vakitler II/275
yatsı namazını geç kılma II/181, II/539
yazgı II/141, II/272
yazı ile kayıt altına alma II/477
Ye'cüc ve Me'cüc II/373, II/380
yedi: ~ kere tavaf II/379; ~ sınıf insan II/494; ~ taş II/365
yemek ayrımı yapmak II/428
Yemen (Y.M.) II/027, II/057, II/338, II/348, II/455, II/463, II/469, II/470, II/475, II/477, II/480, II/571, II/573; ~ bedevîleri (K.K.) II/348
yemin kefareti II/448
yeni Müslüman olanlar II/502, II/572
yerine getirilemeyecek adaklar II/527
yeryüzü: ~nde fesat çıkarmak II/016; ~nde her çeşit canlının yayılması II/245; ~nün halifesi II/016
Yesrib (Y.M.) II/394, II/513
yetim: ~ çocuklar II/468; ~lerin başını okşama II/032
yılın: ~ tamamını oruçlu geçirmek II/409, II/558; ~ yarısında oruçlu olmak II/409; ~ yarısını oruçlu geçirmek II/558
yırtıcı hayvanlar II/516
yirmi yedinci gece II/260, II/261, II/270
yitik mal bulma II/530
yoga II/438
yoksul:~ doyumu fidye II/405, II/546, II/548; ~ hacılara gıda temini II/338; ~ İslâm ülkeleri II/366; ~ komşular II/514; ~a verilen sadaka II/475, II/481, II/490, II/496; ~a yardım II/447; ~a yedirmek II/517; ~ların doyurularak sevindirilmesi II/513; ~ların kurban kesmesi II/516
yoksulluk sınırı II/471
yol: ~ göstermek II/023, II/032; ~ güvenliği II/549, II/550; ~da kalmışlar II/478, II/479; ~daki eziyet veren şeyleri kaldırmak II/487; ~unu yitirenler II/320
yolculuk: ~ta cuma namazı II/548; ~ta kılınan namaz II/545; ~ta mest kullanma II/546; ~ta oruç II/533, II/543, II/549, II/553, II/557; ~ta ruhsatları kullanmak II/551; ~ta sünnet namazlar II/548
yolcunun duaları II/057
yönetici II/349; ~lik II/477
Yunus Emre (Ş.) II/365
Yusuf Peygamber (Ş.) II/043, II/064
yüz kere tesbih II/083
yüzük II/119

Z
zâhid sahâbî II/409
zâkirât II/243, II/249
zâkirîn II/243, II/249
zalim: ~ kimseler II/575; ~ yönetici II/350
zalimleşmek II/077
zaruret durumları II/539
zarurî ihtiyaçlar II/465, II/478
Zâtü'r-Rikâ' Gazvesi II/192, II/501
zayıf: ~ hadis II/516; ~ rivayetler II/262, II/516
zekât: ~ alacak kişiler II/477; ~ alanlar II/475; ~ alanları incitmemek II/482; ~ amilleri II/480; ~ dağıtımı II/481, II/571; ~ develeri II/479; ~ dışında malî yardım II/458; ~ emri II/453, II/458; ~ emri öncesi II/441; ~ emrinin gelmesi II/445; ~

görevlileri II/468; ~ hurmalar II/481; ~ II/457; ~ keçisi II/469; ~ malı II/456, II/459, II/468, II/469, II/480; ~ malından aşırmak II/480; ~ malları II/469, II/470; ~ mallarının gizlenmesi II/470; ~ mallarının toplaması II/469; ~ mallarının yanına getirilmesini isteme II/470; ~ memurları II/470, II/479; ~ memurluğu II/470, II/480; ~ memuru II/469, II/571; ~ miktarı II/456, II/463, II/466, II/470; ~ nisabı II/506; ~ sahibi için dua etmek II/482; ~ tahsili II/455; ~ taksimi II/478, II/479; ~ toplama memuru II/477, II/571; ~ toplamak II/470, II/481, II/571; ~ toplamakla görevlendirilmesi II/481; ~ ve namaz II/460; ~ verilecek borçlular II/478; ~ verilecek kimseler II/470, II/478, II/479, II/480, II/482; ~ vermek II/075, II/453, II/459, II/460, II/466, II/468, II/480, II/482; ~a tâbi olan hayvanlar II/467; ~a tâbi olan mallar II/465; ~ı gizli bir şekilde vermek II/482; ~ı tahsil eden resmî görevliler II/479; ~ı veren II/185, II/190, II/294; ~ı verilen bir mala sahip olmak II/458; ~ı verilmeyen her bir mal II/457; ~ın açıktan verilmesi II/482; ~ın en hayırlısı II/456; ~ın farz kılınması II/455, II/475, II/480; ~ın hikmetleri II/457; ~ın kişilere sağladığı maddî yararlar II/457; ~ın malı arındırması II/156, II/458; ~ın sınırları II/456; ~ın vakti II/456, II/466; ~ta akrabalara öncelik II/481; ~ta aşırılık II/571; ~taki hedefler II/470
Zekeriya Peygamber (Ş.) II/055, II/153, II/529
Zekvân (K.K.) II/063, II/064
zemzem: ~ içme âdabı II/388; ~ içmek II/388; ~ ile oruç açmak II/378; ~ kelimesi II/385; ~ kuyusu II/335, II/336, II/385, II/386, II/387; ~ kuyusunun kapatılması II/385; ~ kuyusunun yeniden açılması II/385; ~ sâkiliği II/387; ~ suyu II/177, II/336, II/362, II/383, II/385, II/386, II/386, II/387, II/387, II/388, II/388
zengin: ~ olma hırsı II/485, II/495; ~ ve çalışmaya gücü yetenlerin zekât alması II/475, II/478; ~e sadaka vermek II/490
zenginlik II/017, II/032, II/077, II/078, II/215, II/467
Zerdüşt (Ş.) II/142
zeval II/180
Zeyd (Ş.) II/203
Zeyd b. Erkam (Ş.) II/514
Zeyd b. Hâlid el-Cühenî' (Ş.) II/415, II/425
Zeyd b. Hattâb (Ş.) II/511
Zeyd b. Sâbit (Ş.) II/180, II/181, II/255, II/537
zeytin II/466
zihinsel engelli kimselerde sorumluluk II/535
zik(i)r II/084, II/228; ~ ehli II/085; ~ meclisleri II/085; ~siz bir hayat II/088; ~eden bir dil II/077
Zilhicce: ~ayı II/272, II/349, II/394, II/513; ~ ayının dokuz günü II/408; ~ ayının dokuz günü oruç II/272; ~ ayının dokuzu II/272; ~ ayının dördüncü günü II/379; ~ ayının ilk on günü II/267, II/272, II/349; ~ ayının onu II/513
Zilkade II/272, II/349, II/376, II/394
zina II/100, II/240; ~ eden kadın II/490; ~ etmeme II/100
zînet II/296, II/562
Ziyâd (Ş.) II/069
ziyaret tavafı II/146, II/368
ziynet II/468; ~ eşyalarından zekât/sadaka vermek II/468; ~ eşyası II/515
zorba tutumlar II/415
zorbalaşma II/077
zorlaştırıcı olmak II/032
zorlaştırmak II/455, II/533, II/539, II/561, II/570
Zû Mihmer II/015
zulmetmek II/118
zulüm II/223
Zübeyr b. Avvâm (Ş.) II/565
Zührî (Ş.) II/262